

84447
M 59

Винуае
Миколаѣвич-Глумицае
В ТИИ БИВТАРІВ

Вінцае Міколайтис-Путінас

В ТІНІ ВІВТАРІВ

Роман

Переклад з литовської

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1985

С (Лит) 2
М59

**ВКЛЮЧЕНО
В КАТАЛОГ**

22

В центре романа судьба его главного героя
Людаса Васариса, крестьянского сына,
наделенного поэтической душой и несомненным талантом.
По настоянию родителей он поступает в семинарию
и становится ксендзом.

Но и семинария и дальнейшая жизнь
ввергают его в пучину внутренних
перезрешимых противоречий
и в конце концов приводят к решению
отречься от духовного сана.

Передмова *Йонаса Ланкугиса*

Переклала *Надія Непорожня* 02 8-11

014400/10

Перекладено за виданням: *V. Mykolaitis-Putinas.*
Altoriau šėšėly. Romanas. Vilnius, Vaga, 1979.

**ОТРАСЛЕВАЯ
ЦЕНТРАЛИЗОВАННАЯ
БИБЛИОТЕКА**
РУ им. Д.
г. Кривой Рог

4702360200—089
М М205(04)—85 154.84

© Vaga, 1979.
© Український переклад, передмова,
художнє оформлення,
Видавництво «Дніпро», 1985 р.

РОМАН
В. МІКОЛАЙТІСА-ПУТІНАСА
«В ТІНІ ВІВТАРІВ»

Вінцас Міколайтіс-Путінас (1893—1967) — класик литовської літератури. Це письменник і вчений великої гуманітарної культури, який проявив себе в різних жанрах і пройшов довгий і звивистий творчий шлях. У юності він став відомий як видатний представник литовського символізму, як автор одухотворених ліричних віршів і поетичних драм. У 30-і роки він завоював велику популярність романом «В тіні вівтарів», ставши на шлях реалізму. У радянський період (з 1940 р.) В. Міколайтіс-Путінас зробив великий внесок у розвиток литовської радянської літератури, активно працював у галузі поезії, прози, художнього перекладу, літературознавства, став академіком АН Литовської РСР, був удостоєний почесного звання народного письменника республіки.

Письменник народився 6 січня 1893 року в селі Пілотішкяй Маріямпольського повіту. Після закінчення початкових класів гімназії він на настійну вимогу батьків готувався стати священиком. Але його мрійлива душа художника пудьгувала за великим життям, знемагаючи в похмурих стінах семінарії, в тісних путях релігійних догм. З юних років він замикається в собі, поринає в похмурі внутрішні переживання. У його віршах (уперше з'явилися вони друком під псевдонімом Путінас¹ у 1911 році) все частіше бринить туга за загубленою молодістю, за незвіданим щастям. Але змінити такий обтяжливий уклад життя поет не наважується. У роки першої світової війни він потрапляє до Петербурзької духовної академії. Тут у нього з'явилися можливості ширше познайомитись із слов'янською культурою: вивчити російську класичну і нову літературу. Особливо інтенсивно він почав цікавитися російськими символістами А. Белім, В. Івановим, В. Соловйовим, творчістю й естетичними поглядами литовця Ю. Балтрушайтіса, який писав по-російськи. У Петербурзі в 1916 році вийшла перша збірка лірики В. Міколайтіса-Путінаса «Червопі квіти» і романтична поема «Князь Жвайніс».

---

¹ Путінас — калина (литов.).

Після війни В. Міколайтіс-Путінас поїхав до Швейцарії, учився у Фрібурзькому, а потім у Мюнхенському університетах. У 1923 році, одержавши ступінь доктора філософії, він повернувся до Литви і почав працювати у Каунаському університеті, де через п'ять років став професором. У литовській літературі в ті роки відчутно проявились нові напрями: неоромантизм, символізм, експресіонізм та ін. Символістичне світовідчуття та відповідні йому форми поетичного вираження найбільше відповідали внутрішнім настроям В. Міколайтіса-Путінаса. В його ліриці (книга віршів «Між двома зорями», 1927) і драмах («Жінка і перстень», 1926; «Володар», 1929) переважають мотиви духовного бунтарства, протиборства «земних» тягінь людини і «піднесених» сил, оспівується моральна свобода особистості і заперечується догматичне сприйняття буття.

Але крайня рефлексія, аналіз своїх суб'єктивних настроїв з часом стали гнітючими і нестерпними для самого поета. В 1932 році він пише, що «постійне копірсапня у своєму серці й совісті не є плідним шляхом поетичної творчості». Ці слова поета не тільки намір міняти творчий напрямок, вони пов'язані з його рішенням порвати з духовним саном.

У 1931 році Міколайтіс-Путінас їде на кілька місяців до Франції, де починає працювати над романом «В тіні вітварів» — своєрідною словидію автора, художнім дослідженням моральних пошуків, які пережив він сам, внутрішніх конфліктів і назрілих рішень. У творі була психологічно глибоко розкрита духовна криза творчої особистості в клерикальному суспільстві. Роман у трьох книгах побачив світ у 1932—1933 рр. Проти нього повстала вся реакція з отцями католицької церкви на чолі. Незабаром письменник уже офіційно відрікся від духовного звання, а церковний суд відлучив його від церкви.

У 30-і роки Міколайтіс-Путінас спрямовує свою творчість у реалістичне русло, бере участь у культурно-суспільній діяльності. Литва переживала в той час глибоку кризу. У суспільстві все частіше проявлявся занепад звичаїв, у пануючих колах процвітали кар'єризм і політична зрада, помітна була реальна небезпека германізації країни, піднімав голову німецький фашизм. Всі ці й інші проблеми письменник зачіпає у романі «Криза» (1937), в якому, однак, потрапляє під вплив буржуазних утопій.

Нові тенденції проявились в поезії В. Міколайтіса-Путінаса. Її виражальні засоби стають простішими й реалістичнішими, в ній починають звучати соціальні мотиви. В книзі віршів «Шляхи і перехрестя» (1936) звучить голос, стурбований долею суспільства і особи, лютуванням фашизму в сусідній Німеччині. Початок другої світової війни породжував у його ліриці похмурі настрої, нахил

до тем катастрофізму, хиткості буття. Поет у трагічних барвах малює майбутнє людства, вболіває з приводу втрати ним людяності.

Відновлення Радянської влади в Литві у червні 1940 року В. Міколайтіс-Путінас оцінив як початок нового історичного етапу в житті рідного краю. Він публічно заявив про свій намір бути разом із своїм народом, взяти участь у будівництві нової культури.

Після Великої Вітчизняної війни разом із іншими литовськими інтелігентами старшого покоління В. Міколайтіс-Путінас пройшов дуже складний етап творчих пошуків. Багато сил віддав письменник університету й академії, готуючи покоління вчених і педагогів, створюючи серйозні праці з історії літератури. В цей період поет багато перекладав з Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Міцкевича.

Творчо плідотворними для Міколайтіса-Путінаса були 50-і та 60-і роки. У багатьох відношеннях письменник став на чолі різкого піднесення всієї литовської літератури тих років. Особливо яскраво це виявилось в надзвичайному злеті поезії. В. Міколайтіс-Путінас, як і представники наступних поколінь литовських поетів (Е. Межелайтіс, Ю. Марцінкявічюс, А. Малдоніс та ін.), зробив великий внесок у розробку теми людини та її долі у сучасному світі, відкрив нові можливості ліричної сповіді та філософського споглядання буття (книги віршів: «Поезія», 1956; 1-й том, Зібр. тв., 1959; «Час буття», 1963; «Вікно», 1966).

Самобутній історичний роман Міколайтіса-Путінаса «Повстанці» (перший том вийшов у 1957 році, другий — у 1967 році), у якому зображене селянське повстання 1863 року в Литві. У ньому традиції побутової литовської прози своєрідно переплітаються з інтелектуальною манерою письма автора, з сучасною трактовкою подій минулого. У романі опоезитизується висока духовна культура простих людей, їх прагнення до свободи, непримиренна боротьба з деспотизмом і кріпосним ладом.

Найбільшу всесоюзну і міжнародну популярність приніс В. Міколайтісу-Путінасу роман «В тіні вітарів». Цей твір, перекладений багатьма мовами, привернув увагу читачів глибоким психологічним аналізом внутрішнього світу людини, проникненням у складний процес становлення творчо обдарованої і емоційно чутливої особистості. Вільний розвиток людини, повнота буття через любов, творчість, суспільно корисну діяльність і постійне відновлення письменник висуває як головні етичні цінності життя, він скеровує головного героя роману на опір догматичним концепціям людини, конформізму та самовідчуженню. По онтологічній значимості висунутих проблем і художній зрілості книга «В тіні

вівтарів» може бути поставлена поруч із найвизначнішими романами ХХ віку. Okремо варто підкреслити антиклерикальне спрямування цього твору, його соціально-критичні аспекти. У цьому відношенні роман тісно пов'язаний з конкретними фактами біографії письменника, а також із суспільними процесами у його країні.

Багатовікова історія Литви, як і багатьох країн Східної Європи, складалася так, що в ній дуже важливу роль здавна відігравала церква. Люди релігійного сану проникали в політичне та економічне життя, активно проявляли себе в галузі культури, науки, літератури. В період національно-визвольної боротьби — і особливо в роки існування незалежної литовської держави (1918—1940) — активність духовенства у багатьох відношеннях стала набувати особливо реакційного характеру. В. Міколайтис-Путінас був одним із перших, хто наважився в художній формі проаналізувати цей процес так прямо, так об'єктивно і так емоціонально.

Генезис «В тіні вівтарів» певною мірою пов'язаний із політичним банкрутством клерикалів, із наростаючим у народі незадоволенням реакційною діяльністю духовенства в соціальному житті і особливо із намаганнями значної частини литовської інтелігенції звільнитися від впливу духовенства в галузі культури.

Намір Міколайтиса-Путінаса взятися за таку ризиковану тему теж залежав від нових явищ у культурному житті Литви. Із загостренням соціальних протиріч і ростом революційного руху трудящих у країні все упевненіше заявляли про себе передові сили антифашистської інтелігенції. В літературі ослабли модерністські напрями, утворилися групи прогресивних літераторів. Молоді антифашистські настроєні письменники П. Цвірка, А. Венцлова, К. Борута, К. Корсакас, І. Шімкус та інші активно борються за зміцнення позицій критичного реалізму в литовській літературі.

Роман «В тіні вівтарів» був написаний порівняно швидко — приблизно за рік, але задум твору письменник виношував довго, тому він «пережив» особисто. Письменник знав настрої литовської учнівської молоді перед першою світовою війною, йому було добре відоме й життя настоятелів та вікаріїв, їх суспільна, господарська та релігійна діяльність, ставлення до простих людей. «В тіні вівтарів» — це якоюсь мірою історія деградації литовської буржуазії і особливо її клерикальних прошарків.

Хоча біографія головного героя скеровує дію роману, розповідь все ж виводить читача на широку арену політичного, соціального й культурного життя Литви. Письменник піднімає завісу над закулісним життям католицької церкви, що старанно приховувалося, показує характерні симптоми ідейної та моральної кризи буржуазних прошарків суспільства.

У Людаса Васаріса — головного героя роману — по-людськи хвилююча доля. Перед нами — селянський син, який прагне до світла, науки, за вдачею — повільний і нерішучий, схильний до внутрішньої замкнутості й розмірковувань, наділений чутливим серцем, поетичною душею, живою уявою і безперечним талантом. Словом, це людина з широкими духовними запитами, яка через певні життєві обставини, наполегливі домагання батьків стає ксьондзом, страждає від цього і прагне звільнитися.

Свідоме життя Васаріса почалося в той час, коли литовський небосхил розтяли перші блискавки російської революції, коли в двері історії починає енергійно стукати клас пролетаріату, який прийшов, щоб витіснити буржуазію. Революційне піднесення 1905—1907 років застає Васаріса в перших класах гімназії, коли в нього не було ще ні сформованих поглядів, ні життєвого досвіду. В свідомості юнака ще не потьмяніло світле враження про таємні учнівські сходки, у вухах ще лунали піднесені, бойові першотравневі пісні, коли широко розлилася хвиля реакції, що несла містицизм, клерикалізм, різноманітні буржуазні ідеї.

Васаріс приходить до семінарії, не маючи певних життєвих ідеалів і сподіваючись там знайти їх. Він відкриває свою душу для релігійного почуття, але незабаром переконається, що життя семінарії «ніколи не збігається з інтимним життям його серця й розуму». Багато надій пробуджує в душі початкуючого поета суспільна діяльність, національно-культурний рух. У семінарії Васаріс ще безпосередньо не стикається з проявами розкладу буржуазного суспільства. Але всі патріотичні лозунги вже здаються йому нікчемними й заяженими. Герой роману сумує за суспільним ідеалом, але не бачить його в житті. Під час таких розмірковувань його думки мимоволі повертаються до минулого, до днів революції 1905—1907 років. Про це Васаріс пише в щоденнику, який він старанно ховає: «...Першотравнева пісня і досі лунає в моїх вухах, я й сьогодні не забув її, підспівую і від того відчуваю радість життя. І сьогодні я серед тих, хто хоче якщо не перебувати, то принаймні виправляти життя, не матеріальне — духовне життя, а це ще важливіше. Мету, засоби цих перебувань чи виправлень я сьогодні розумію куди краще, ніж тоді, на березі Шяшупе. Але куди поділися та готовність, ентузіазм, яких було так багато там? Першотравнева пісня, що її я сьогодні наспівую, будить у мені сміливість. Але яка безглузда сміливість за цими мурами. Все-таки в мені, видно, досі не погасли іскорки революційного вогню, вони ж і не дозволяють мені остаточно прийнятися семінарським духом».

Васаріс смутно відчуває, що, обравши шлях священика, він втратив щось велике. Страх перед революцією завів його в такий

тутик, що він не знає, куди йти далі, що робити. Догматична атмосфера виховання півечить його вдачу, ввергає його в безодню нерозв'язаних внутрішніх суперечностей, змушує переживати трагедію самотності.

Змальовуючи всезростаючий конфлікт Васаріса зі світом духівництва, Міколайтіс-Путінас ставив головним чином питання про покликання ксьондза.

Разом з тим у романі знайшла досить яскраве відображення одна з найхарактерніших рис тодішнього литовського духівництва — його обуржуазнення, прагнення церковників брати участь у боротьбі за владу, за багатство й суспільне становище.

Васаріс потрапляє в оточення духівництва у такий час, коли проникнення в нього «мирського духу», його пристосування до норм буржуазного життя й моралі стає закопомірним і типовим явищем.

Науяполіський прелат Гірвідас, який направляє життя ксьондзів і проводить церковну політику, дуже відверто викладає Васарісу нову програму діяльності священника, тісно пов'язану з вимогами буржуазного суспільства. «Вплив католиків,— говорить він,— поширюється зараз на багато галузей, і ксьондз повинен бути активним. Але при цьому треба виявляти великий такт, а подекуди й хитрість». У цій боротьбі за вплив у суспільстві використовуються всі засоби. Як розмірковує ксьондз Лайбіс, сучасна церква «докладає величезних зусиль, щоб укріпитися *in hoc mundo*¹. Їй потрібні талановиті політики, дипломати, адміністратори й чиновники. ...Їй потрібні не тільки шовк і золото, але й дорогоцінні камені на тіарі, митри, посохи, хрести й персні. В урочистих церковних процесіях беруть участь прелати й каноніки, міністри у фраках і генерали з блискучими зірками і медалями на грудях. Але це не заважає їм, повернувшись до своїх кабінетів, видавати дурні закони, кривдити бідняків, пиячити, бути егоїстами, скнарями, несправедливими, жорстокими й розпусними...»

Зображена в романі католицька церква вже не довіряє ідеалам і догмам християнства, які вона сама проголосила, нічим не гребує в боротьбі з прогресивним рухом. Це особливо яскраво показано в третій частині роману, де читач досить докладно знайомиться з діяльністю партії християнських демократів.

Почуваючи відразу до міщанського середовища, не в змозі почерпнути натхнення в реакційних ідеях того часу, Васаріс усе більше поринає в себе. Індивідуалізм, декадентські настрої накладають відбиток на його поетичну творчість.

---

¹ В цьому світі (латин.).

В. Міколайтіс-Путінас не намагався розкрити головні причини виродження буржуазного суспільства та клерикальних кіл, не ставив перед собою завдання показати експлуаторську й анти-народну сутність правлячих класів. Як і більшість письменників-гуманістів, він уболівав тільки за долю особистості. Але навіть підкреслено психологічний і замкнутий конфлікт Васаріса з неприйнятними для нього явищами клерикального оточення об'єктивно відображає реакційну суть цих явищ. Васаріс настільки пригнічений своєю душевною кризою, що не в змозі навіть замислитися про якийсь суспільний протест. Він внутрішньо повстає тільки в тіні вівчарів і лише в ім'я своїх почуттів, своїх природних прав, свого таланту. Але психологічне протиставлення Васаріса реакційному середовищу, що оточує його, навіть з точки зору обмежених духовних інтересів особистості має прогресивне значення.

Рішення Васаріса визволитися від релігійних пут, занепадницьких декадентських настроїв виникає в складній боротьбі із самим собою. Внутрішній конфлікт Васаріса з духовництвом назріває з перших же днів його перебування в семінарії. Спершу це протиріччя носить переважно емоційний характер, сам Васаріс його ще добре не усвідомлює.

Звичайна людська вдача персонажа з іще більшою силою протестує у Васарісі, коли в ньому пробуджується почуття любові. Майже одночасно проникають у душу юнака образ світлої, життєрадісної Люце й романтичний привид Незнайомки в кафедральному соборі. Письменник показує облагороджуючий вплив любові на духовне формування людини, протиставляє це природне почуття зневажливому відношенню церковників до жінки.

Поступово Васаріс переконується, що його боротьба за право людини на щастя і радість життя не безглузда, що вона стоїть вище духовного аскетизму. Насамперед він твердо вирішує відділити свою поезію від ксьондзівства. Ще раніше вигаданий Васарісом компромісний лозунг «коли я ксьондз — я не поет, коли я поет — я не ксьондз» набуває конкретного смислу. Він починає виражати у своїй поезії людські почуття й переживання, щоправда, у символічних образах, але вже не думаючи про те, що скаже про це його богобоязливий колега Рамутіс чи прелат Гірвідас.

Подальша еволюція героя наочно показана автором у третій частині роману, де ми зустрічаємося з Васарісом після десятилітньої перерви. Тут він уже не боязкий «ксьондженька», а вчений, доктор, вихованець сучасної буржуазної західної культури. В глибокій душі він уже не ксьондз, а світський інтелігент, який соромиться не тільки носити сутану, але навіть мати зв'язки у клерикальному середовищі. Його поезія вже набула чітко виявленого

декадентського папряму. Але й тепер Васаріса все ще мучать внутрішні суперечності. Його муки совісті, вагання, сумніви стали ще драматичніші, ще болісніші. Звідки ж усе це? Адже Васаріс повертається до Литви, маючи нову мету, відчуваючи приплив енергії й рішучість відкинути всі обмеження, що накладаються духовним оточенням. Він прагне повністю присвятити себе літературі, пізнати людей, життя, власти всі свої здібності й знання у творчість. Усі переживання Васаріса після його повернення до Литви ніби пояснюються тим, що він дуже важко вирішує питання про формальний вихід із духовного сану.

Але ці суперечності здаються незначними тільки на перший погляд. Насправді за ними криється складна психологічна драма особистості. Він охоче відірвався б від духовництва, але не знає, до якої частини суспільства йому примкнути. Відчуваючи свою самотність, він не тільки втрачає будь-яку волю до боротьби, його навіть охоплює безнадія, відчай, песимізм. Самотність Васаріса, його ідейна неопослідовність, індивідуалізм не вина його, а біда, трагедія, обумовлена загальним духом зображуваної епохи.

У письменника був намір вивести свого персонажа на шлях суспільної діяльності. Васаріс мріє не тільки про особисте щастя, він хоче бути корисним суспільству. Це прагнення героя варте поваги.

Серед другорядних персонажів роману найзначніший образ Люце. Люце — супутниця Васаріса протягом усієї розповіді, вона відіграє важливу роль у житті героя. Її доля є своєрідним акомпанементом до драми Васаріса, цікаво вплетеною варіацією його теми, що розвиває головні ідейні мотиви роману.

Письменник наділив Люце світлою, життєрадісною душею, люблячим серцем. У першій частині роману вона, ніби яскрава зірка, спалахує на похмурому горизонті життя Васаріса. Але Люце, як і Васаріса, переслідує тінь від вітарів. Уже сама її поява на світ (вона позашлюбна дочка ксьондза) викликає прокляття церкви.

Це прокляття тяжить над нею і тоді, коли в її серці прокидається любов до юного семінариста. Люце мріє вирвати його з церковного середовища, але це їй не під силу. Втративши Васаріса, морально скалічена, вона накладає на себе руки.

На долі Люце письменник показує процес руйнування і роздвоєння особистості. Виходячи заміж за Бразгіса, Люце думає, що зможе зберегти Васаріса як друга сім'ї і їхня ідеальна любов від цього не постраждає. Психологічні компроміси такого типу — характерна риса епохи.

Люце ніде не знаходить підтримки і опускається все нижче. Після смерті свого першого чоловіка вона виходить заміж за ти-

пового буржуа Глауджюса, для якого красива дружина — справа престижу його фірми.

Концентруючи головну увагу на історії нещасливого кохання Люце, автор вклав у цю особисту драму багатий життєвий матеріал, показав типову трагедію жінки в буржуазному суспільстві. Доля Люце пов'язана з опалілим демоном «міської цивілізації», для насичення якого потрібно «...багато ні в чому неповинних жертв, розбитих сердець і втоптаных у грязь піднесених ідеалів».

Образам двох інших жінок — Райнакенє та Ауксе — письменник також надав багато характерних рис епохи. Якщо Люце і баронеса несуть у собі ознаки занепаду буржуазного суспільства, то Ауксе нібито повинна була втілювати його здорові сили. В цьому образі найбільше проявилась обмеженість світогляду письменника, а любов Васаріса та Ауксе часом видається сухою і занадто раціональною. Значні в романі образи деяких ксьондзів.

Однією з найкolorитніших постатей у романі є Стріпайтіс. Це одягнений у сутану заповзятливий буржуа, який зі своїм кооперативом «Соха» (кооперативні тут хіба що зібрані з селян гроші) вступає в економічну боротьбу. Він примудряється використовувати для своєї мети різні організаційні форми, зміцнює вплив клерикалів під час виборів у Думу. Стріпайтіс гостро негативно зустрічає будь-який прогресивний рух. У цій боротьбі він не гребує ніякими засобами (аж до бійки в шинку).

Стріпайтісу по-своєму теж властиві внутрішні суперечності. Але якщо для Васаріса і Люце роздвоєння особистості повне драматизму і є джерелом болісних переживань, то Стріпайтіс, особливо після того як йому пощастило вирватись із сільського приходу до міста, чудово пристосовується до лицемірних законів буржуазної моралі.

Важливе значення має в творі критика релігійної рутини і догматизму, яку письменник розвиває у першій частині роману, де йдеться про духовну семінарію, її керівництво та професорів. Семінарські священики — похмурі, відразливі люди. У їхніх характерах і поведінці письменник бачить холодний аскетизм, бездушність, явне відхилення від звичайної природи людини.

Всі другорядні персонажі роману, подібно до супутників, обертаються навколо свого центру — образу Васаріса, виражаючи головну ідею книги — протест проти порушення гуманістичних принципів життя.

Письменник пристрасно повстає проти всього, що сковує людину, її творчі сили, перекидає її погляди на життя, руйнує душевну гармонію особистості, заважає людині плодотворно виявляти себе у суспільстві.

«В тіні вітарів» — роман високої художньої культури. Художню тканину твору становить сповідь Васаріса, яку ніби переповів автор. Усі вплетені в сюжет роману життєві події існують тільки у співвідношенні з головним героєм і відбиваються через призму його свідомості. В. Міколайтіс-Путінас показує життя у своєрідному лабораторному дослідженні, немов запрошуючи читача не тільки емоційно пережити той чи інший епізод з життя героя, але разом з автором обміркувати його причини, результати і значення. Аналіз внутрішнього світу героя переплітається з побутовими сценами, буденними подіями. В романі відсутнє послідовне розгортання дії. Ті чи інші зовнішні події становлять лише окремі опорні пункти для аналізу переживань Васаріса.

Композиція роману «В тіні вітарів» — це композиція проблемного диспуту, перейнята великим емоційно-інтелектуальним напруженням.

Головний герой роману, діючи в тих чи інших обставинах, водночас ніби дивиться на себе збоку. Якщо в якихось ситуаціях Васаріс ще не усвідомив своїх вчинків і настроїв, то письменник випереджає події і розповідає, як герой аналізував і оцінював той чи інший свій вчинок пізніше, через багато років.

Формування свідомості Васаріса письменник показує як рідкісний психологічний експеримент, який відбувається у заданих умовах життя. Аналізуючи ті чи інші ситуації, подібно до допитливого дослідника, письменник уважно стежить за тим, як на них озветься вдача Васаріса. І сам герой роману з цікавістю стежить, яку реакцію викличе в його свідомості нове, непередбачене явище.

Васаріс за своєю вдачею досить емоційний. Але в його переживаннях проявляється не стільки емоційність, скільки духовна культура, навіть деяка витонченість інтелектуально розвиненої людини. Почуття Васаріса — це почуття поета і філософа. Поетичність і драматизм переживань Васаріса зігрівають і забарвлюють весь роман ліричними барвами, інтимною щирістю.

Йдучи важким життєвим шляхом, болісно переживаючи свої помилки, Васаріс усім своїм єством прагне до людської повноціпності. Він дивиться на життя дуже серйозно й піднесено, почувачи відразу і ненависть до всього, що принижує людину, псує її природу, благородні душевні якості.

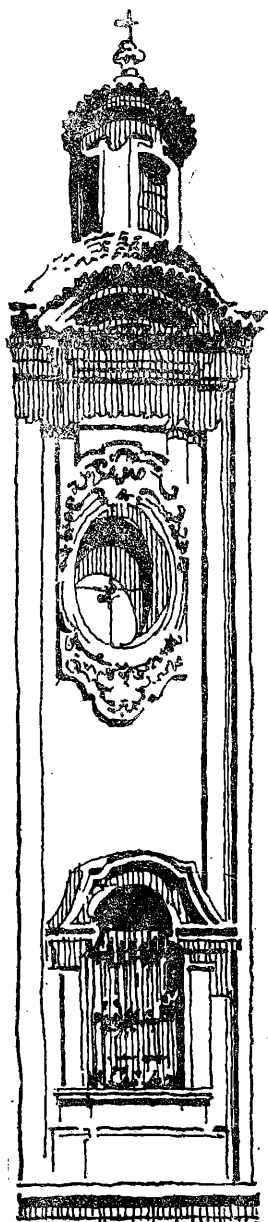
До роману «В тіні вітарів» у литовській прозі не було персонажа з таким складним внутрішнім світом. У роботі над образом Васаріса В. Міколайтіс-Путінас частково йшов шляхом, який він уже проклав у своїй ліриці, органічно поєднуючи ліричну сповідь та інтелектуальну рефлексію.

«В тіні вітарів» якоюсь мірою є прообразом сучасного роману «внутрішнього монологу». Хоча твір В. Міколайтіса-Путінаса в основному витриманий у класичній формі об'єктивної розповіді, в ній відчувається і суб'єктивний погляд героя. Час і місце дії визначається психологією персонажа, драматизмом його душі. Все ж головне полягає в тому, що психологізація та інтелектуальна аналітичність «В тіні вітарів» набули рідкісної широти і цілеспрямованості, стали природною потребою автора сказати правду про внутрішню свободу людини, про її прагнення до моральної гармонії. Цим і пояснюється постійна привабливість даного роману.

Йонас Ланкутіс

ДНІ ВИПРОБУВАНЬ

I

Бев'ять різких, сталевих ударів дзвону розбудили Людаса Васаріса. Він здригнувся, розплющив очі і якусь мить не міг збагнути, де він. Була рівно п'ята година холодного осіннього ранку. Крізь вікно лилося попелясто-сіре, імлисте ранкове світло. Вузька, але напрочуд довга кімната ще поринала в сутінках. Проте Людасові сусіди, так само, як і він, розбуджені немилосердним дзвоном, уже поралися кожен біля свого ліжка. Невдовзі забрязкотили металеві крани величезної умивальні.

Та це ж семінарія! Це сімнадцята кімната першокурсників, прозвана «лабіринтом», де їх також сімнадцять. Людас усе ще боровся з останнім напливом перерваного сну, але його найближчий сусід Варьокас, що завжди вставав мало не останнім, уже підвівся і, проходячи мимо, безжалісно стягнув із нього ковдру. Васаріс схопився з ліжка й почав похапцем одягатися. Раптом він пригадав, що сьогодні день незвичайний. Саме сьогодні вони закінчують довгі п'я-

тиденні реколекції¹ і вперше вдягнуть сутани. Ця думка пронизала Людаса Васаріса, він одразу відчув, що його, як і товаришів по кімнаті, охопив урочистий настрій. Тим часом усі вони одягали своє куценьке гімназичне вбрання, бо сутани належало надіти тільки після медитації², коли підуть слухати відправу і вперше після реколекції приймуть святе причастя.

Людас Васаріс швидко вмився й одягнувся і слідом за іншими спритнішими товаришами побіг у сад, щоб кілька хвилин до дзвінка подихати прохолодним повітрям і остаточно прогнати сон. Пробувши серед цих мурованих стін лише два тижні, він, однак, уже встиг пристосуватися до темпу семінарського життя і стати одним з колищаток того велетенського механізму, де всім життям порядкувала годинникова стрілка і різкий, немилосердний звук дзвону.

У будні під час навчання о п'ятій годині ранку дев'ять ударів дзвону будили семінаристів. Через півгодини три удари дзвону закликали їх до каплиці для ранкової молитви й медитації. О пів на сьому дзвонили до обідні. До восьмої вони мали поспідати і ще раз відвідати *sanctissimum*³. Від восьмої до одинадцятої щогодини три удари дзвону сповіщали про початок і кінець уроку. О дванадцятій годині семінаристи йшли до каплиці на коротку молитву і випробування совісті — *examen conscientiae*. Через п'ятнадцять хвилин дзвонили на обід. Після обіду вони знову відвідували *sanctissimum*. До другої години у семінаристів був вільний час *rekreacija*⁴. О другій годині один удар дзвону сповіщав про *silentium*⁵, що тривало до четвертої години і було присвячене роботі. О четвертій годині п'ять ударів дзвону знову відпускали їх на перерву, а за півгодини той самий дзвін скликав усіх до роботи. О шостій годині три удари дзвону збирали семінаристів до великої аудиторії, де ректор давав їм уроки з етики ксьондза — здебільшого вичитував їх з підручника, а іноді лаяв за помічені провини та погану поведінку. Цей урок часто замінювали відвіданням каплиці і читанням молитов з чотками. О пів на

¹ Реколекція — духовна підготовка (латин.). — Тут і далі примітки перекладача.

² Медитація — зосереджена поглиблена молитва (латин.).

³ Святая святых (латин.).

⁴ Перерва (латин.).

⁵ Час мовчання, призначений для роботи; не можна ні розмовляти, ні гуляти.

сьому п'ять ударів дзвону скликали семінаристів вечеряти. Після вечері — знову відвідання sanctissimum і рекреація — півгодини взимку в спільному залі, а навесні, доки починало сутеніти — у саду. О сьомій годині три удари дзвону скликали їх до каплиці на вечірні молитви й випробування совісті. Тут-таки духівник перечитував пункти завтрашньої ранкової медитації. Після вечірніх молитов до дев'ятої години тривала sacrosanctum silentium¹, важливий час духовного зосередження, призначений для читання релігійних книг, занять. О дев'ятій годині дев'ять ударів дзвону сповіщали про кінець робочого дня. Тоді вони ще раз на кілька хвилин відвідували sanctissimum і йшли спати. Семінарські правила й духовні наставники радили перед сном повторити зміст завтрашньої медитації, який вони вже чули в каплиці.

Цей залізний розпорядок дня мав деякі відхилення. У вільні від навчання дні та щонеділі вони вставали о шостій годині, об одинадцятій дзвін скликав їх до кафедрального собору на обідню, а о четвертій — на вечерню. Під час різдвяного посту вони ходили до ранньої утрени, а під час великого посту — на нескінченно довгі покаянні канони², які вони співали разом з усіма парафіянами. Великі свята — різдво, великдень, трійця, свято євхаристії³ — приносили ще й нові обов'язки. Щочетверга, одразу після обіду, до п'ятої години їх виводили всіх разом прогулятися за місто по шосе або в гайок. Прогулянка тривала близько п'яти годин. На обід того дня їм належало давати капусняк. Щосуботи вони сповідалися, а після вечірніх молитов бували бесіди в духівника. Щомісяця, на початку вони виконували одноденну реколекцію, а на початку і в кінці навчального року, у великий піст, і перед висвяченням реколекції тривали від трьох до п'яти днів.

Людас Васаріс пробув у семінарії тільки два тижні і всього цього режиму ще не знав, але вже звик до голосу дзвону й, почувши його, схоплювався, впливався в потік

¹ Священна тиша (латин.).

² Покаяння канон — спів на честь релігійного свята або святого, складається звичайно з дев'яти пісень, причому кожна на початку згадує ветхозавітні образи.

³ Свято євхаристії — в католицькій, а також у російській православній церкві називається «свято тіла господнього», святкується другої неділі після трійці (найчастіше випадає в червні).

семінаристів і поспішав туди, куди кликав той голос. Досі він не міг звикнути тільки до підйомів, і той різкий давін усе ще був для нього якимось наче несподіваним ударом, що переривав його найсолодший сон. Особливо в перші дні Людас вставав неохоче, голова паморочилася, й під час ранкової медитації він не засинав лише тому, що почував себе новачком.

Васаріс уже вдруге обходив великий сад семінарії, коли три удари дзвону повернули його назад, і він разом з іншими бігцем кинувся до каплиці, щоб не запізнитися на молитву. У каплиці кожен курс мав своє місце, й кожен семінарист знав, на яку лаву йому треба сідати. Місце Васаріса було на останній лаві.

Крізь ґратчасті вікна до каплиці ледве просочувалось світло туманного осіннього ранку, та ще блимали дві свічки: одна біля духівника, друга — біля аналою з стільчиком для колінопреклонінь семінариста під час читання молитов. Перед вівтарем жеврів червоний вогник лампадки.

Ця капличка з першого дня справила на Людаса Васаріса незабутнє враження. Завжди чисто прибрана, тиха й таємнича, зі своєю овально-склепінчастою стелею, з малесеньким вівтарем, з рядами лав, сповідальнею та органом, вона була справжнім серцем усього життя семінарії. До неї разів із десять на день вливалася й виливалася хвиля юнаків, які, самі не знаючи життя, готувалися те життя лікувати. У тій каплиці й крилася причина та виправдання того суворого життя, яке вони вели в мурованих семінарських стінах, зрікаючись своєї волі, молодості та всіх світських спокус.

Людасу Васарісу з перших днів особливо впали в око рельєфні портрети святих Алоїзія Гонзаґи та Станіслава Костки, намальовані більше ніж у натуральну величину на склепінчастих стінах каплички. То були святі покровителі молодого духівництва, семінаристів. І вдень, коли каплиця була безлюдна, і при мерехтливому світлі свічок, коли в ній було повно юнаків у сутанах, заклопотаних своїми молитвами, — ці дві химерно вигнуті постаті святих теж у сутанах і стихарях, з невинними обличчями та німбом круг голови, були оповиті чимось незбагненим, містичним, таємничим. Вдивляючись у ті величезні відображення, Людас Васаріс завжди відчував благоговіння і забобонний страх. Він часто уявляв собі, як було б страшно залишитися вночі у цій напівтемній каплиці

наодинці з тими двома великими і німими святими. Уявляючи це, він ніби передчував, скільки йому доведеться страждати у цій каплиці в присутності оцих святих. І через багато років, коли життя Людаса Васаріса повернуло в інший бік, ця капличка й оці святі іноді з'являлися йому вві сні, нагадуючи про наївний, чистий юнацький ідеалізм та жадобу самопожертви.

У ті часи всі молитви читалися в семінарії по-латині з польськими вставками, а параграфи медитації, проповіді — лише по-польськи. Спершу ні тих молитов, ні тих проповідей Людас не розумів. Тому ці перші реколекції для них, литовців-першокурсників, були більше нагодою для роздумів, аніж справжньою реколекцією. Лише одну настанову духівник виголосив їм по-литовському, порушивши питання величі покликання ксьондза і мотивів, якими семінаристи керувались, переступаючи поріг семінарії.

Мотиви? У той час Людас Васаріс цим не сушив собі голови. Так треба було, інакше не можна — та й годі. Лише через багато років, коли він опинився на роздоріжжі свого життя, коли питання покликання перетворилося з об'єкта теоретичних розумувань у життєву криваву рану серця, тільки тоді він зрозумів справжній зміст тих причин вступу до семінарії. Вони не були ні низькими, ні кар'єристськими, але водночас мали небагато спільного із справжньою метою священнослужителя: пастирством, апостольським служінням, поширенням Христового вчення, духовним самовдосконаленням... Воля батьків, звичайно, була вирішальна. Людаса вже змалечку збиралися віддати у ксьондзи. Закінчивши п'ять класів, він, тихий і слухняний шістнадцятирічний юнак, навіть не намагався чинити опір залізній волі батька і бажанню тихої, вразливої матері. А втім, не суперечило це і Людасовим намірам, бо й інші, тільки йому відомі аргументи, також схилили його на бік семінарії.

Револуція 1905 року застала Людаса Васаріса в одному з перших класів гімназії, але вплив її відчувався на ньому протягом усіх років навчання. Серед учнів навіть молодших класів панувала всяка розбещеність. Особливо вразили Людасову душу два випадки. Один його товариш приніс якось із костюлу святі дари і сказав, що коли зараз же не станеться чуда, то в них немає бога. Через це в гімназії і по всьому місту зчинився нечуваний скандал, який знайшов відгомін по всій окрузі. Кожному

гімназистові з цього приводу довелося наслухатися від батьків і родичів залякувань та погроз більше ніж досить. А тут ще другий Людасів товариш застрелився, захворівши на венеричну недугу і втративши, як він висловився у своїй записці, мету життя й інтерес до нього. Ці дві події, немов дві перестороги долі, у свідомості Людаса були звернені чомусь на нього самого. Так, він ще вірив у бога, і нізачо в світі не наважився б поглумитися над святими дарами. Однак сумніви були. Адже Людаса вважали надійним товаришем з передовими поглядами. Він належав до таємного гуртка, на зібраннях якого пояснювали проблеми походження світу, еволюції та ще деякі положення природознавства зовсім інакше, ніж учила церква. Так йому принаймні здавалося. Він був близький до кризи релігійних поглядів і втрати віри, проте її залишки та вплив батьківського виховання змушували його шукати порятунку. А де ж його шукати? В семінарії? Крім того, це були роки його статевого дозрівання. Один товариш дав йому почитати псевдомедичні брошури, де це питання і небезпека, що підстерігала юнака, зображувалися спотворено й вульгарно. Більшість відомих йому прикладів поведінки учнів і нарешті самогубство товариша підтверджували ці висновки й переконували, що життя чорне, брудне, огидне. Іноді йому здавалося, що він сам уже стоїть на краю безодні.

З другого боку — юнацький ідеалізм, ентузіазм, жага великих звершень. Людаса Васаріса вже тоді також підхопила перша хвиля патріотизму. Працювати для Литви! Але що робити? Звичайно, писати! Своїми письмовими роботами він відзначався в класі, та й самостійно дещо пробував. Найближчі друзі знали про це і покладали на нього великі надії. А тут ще Людас прочитав «Молоду Литву» Майроніса. Враження від цієї поеми приголомшило його, заворожило. Майроніс став для Васаріса велетнем, божеством, ідеалом. Але ж Майроніс — ксьондз!

Під час останніх канікул Людасові довелося гостювати в одного свого родича, щойно висвяченого на ксьондза. А скільки було радості, скільки литовських пісень проспівали, скільки було розмов! Молодий ксьондз узяв його за руку, і вони вдвох трохи погуляли в саду:

— То що? Чув я, що батько готується везти тебе в семінарію? — запитав у нього ксьондз.

— Може, й повезе.

— Не боїшся?

— Боятися — не боюсь, але кажуть, що там дуже не-легко.

— Пусте! Багато що перебільшують. Не так воно страшно, як говорять ті, що там ніколи не були. Ідь, братику, не помилишся. Литві потрібні трудівники. Будемо видавати газету, писати, організовувати товариства...

Довго ще отак говорив молодий ксьондз Людасу, він указав Людасу на кількох присутніх тут семінаристів, що вже встигли чимось відзначитися. Той, наприклад, кучерявий, голосний крем'язень, що аж пашисть здоров'ям, уже переклав і видав одну книжечку. Отой досліджував історію Литви, а он той, високий худорлявий блондин, добре розуміється на літературі й пише критичні статті, а оцей чубатий красень має чималий талант белетриста.

Людас зрадів. Виходить, правда! Ось де порятунок! Він уже знав, що майже всі великі імена литовської літератури належать духовенству. А їх он ще скільки підростає! І вже через багато років, коли життя Людаса Васаріса повернуло в іншому напрямку, він, пригадуючи ту сцену в саду і тих, що так багато обіцяли в житті, гірко посміхався: кучерявий крем'язень потонув у алкоголі, історик загинув у глухій парафії, критика через два роки вигнали з семінарії, а здібний белетрист, ставши ксьондзом, зовсім закинув писанину. А як же він сам, Людас Васаріс?..

Після закінчення медитації і молитов Васаріс кинувся стрімголов нагору одягати сутану. Усі вони, першокурсники, робили тепер те саме. Холоші штанів треба було сховати в шкарпетки або за халяви чобіт, одягнути «колотратку» — спеціальну безрукавку без гудзиків і з білим комірцем, що застібався не спереду, а на потилиці, нарешті вбратися в сутану, читаючи відповідну молитву. Зробивши усе це, Людас виїняв чудовий стихар — дарунок тітки — й пішов до кашлиці.

Там уже горіли всі свічки. Месу готувався правити сам ректор. Семінаристи в стихарях по черзі підходили до причастя. Хвилина була урочиста й зворушлива.

Людас Васаріс повільно наближався до столу божого, а з обох боків від склепінчастих стін його супроводжували спокійні, небесні образи святих Алоїза і Станіслава.

Почалася меса. Все мерехтіло від свічок, багато семінаристів прислужували біля вівтаря, пахло ладаном, співав хор. Одягнені в чорні сутани й білі стихарі, преклонивши коліна, юнаки молилися.

Через багато років Людас Васаріс, згадуючи своє минуле життя, хотів іноді знайти в ньому хвилини сильних релігійних переживань. З усмішкою пригадував він перші свої сповіді, як він заздалегідь готувався до них, не маючи на своїй совісті гріхів, тут же робив їх зумисне: кляв курку, бив собаку, не читав молитов. Пригадував Людас і перше своє причастя, яким дорослі так дорожать, і образок, що бережуть усе життя. Однак навіть перше причастя не справило на нього особливого враження. Йому, здавалося, ще з дитинства глибше запало в душу звучання органа під час меси, ніж те перше прилучення до бога. Пригадував він і пізніші свої сповіді й причастя, але в них також знаходив лише задоволення від виконаного обов'язку, а не релігійну втіху. Після причастя йому завжди хотілося якомога скоріше піти з костельу і втекти додому. Запам'ятав він також той день, коли вперше одягнув сутану і з цієї нагоди сповідався за всі свої гріхи і причастився. І ніщо його не зворушувало, хвилювала тільки новизна, незвичні обставини, усвідомлення того, що відтепер і він став семінаристом — «ксьондзиком». Релігійного почуття, глибшого розкриття душі у спілкуванні з божеством Васаріс не зазнав. А він же був запопадливим католиком, сином набожних батьків. І сутану одягнув, промовляючи слова молитви: «*Dominus pars haereditatis meae*»¹.

Після відправи всі вони вийшли з каплиці в доброму настрої. Нарешті закінчилась п'ятиденна мовчанка — і в усьому будинку залунали веселі молоді голоси. Першокурсники, герої дня, перебували в центрі уваги. Старші вітали їх і цілували, бажаючи швидко стати справжніми ксьондзками. Дехто дарував їм святі образки з написами на згадку про день, коли вони вперше одягнули сутани. Самі першокурсники були задоволені, що тепер уже не відрізнятимуться від загального гурту семінаристів своєю гімназичною притертою формою, прогулювалися коридорами, посміюючись самі із себе — у довгій сутані заплугувалися ноги, і вони почували себе наче спутані, обдивлялися одне одного з усіх боків. Вони й справді мали досить кумедний вигляд. Мало кому пасував той строгий священницький одяг. Адже всі вони були такі молодецькі!

---

¹ Господь — частина моєї спадщини (*латин.*).

— Людасе, поправ свою колоратку. А то в тебе одип кінець уже виліз із-під коміра,— попередив Васаріса його товариш Пятріла, коли вони повернулися в «лабіринт».

— У тебе в самого он знизу аж два гудзики розстебнулися.

— То в мене сутана чомусь за чобіт чіпляється.

— А ти бачив, як у Бальсяліса одна холоша вилізла?

— То ще півбиди, а от я після причастя мало не гепнувся, коли вставав. Якось наступив на сутану — і ні з місця.

— А он поглянь на Варьокаса! О-о! Справжній вікарій.

Варьокас і справді мав кращий вигляд, ніж інші. Кремезніший, доросліший, він подбав, щоб його сутана була добре припасована. Можливо, ще й тому, що в нього був дядько ксьондз, він зумів краще пристосуватися до сутани.

— Ех ви, бідолахи! — вигукнув він. — Ну, які з вас ксьондзи?! Комедія, та й годі! Ось я справжній ксьондз! — він стукнув себе кулаком у груди і, піднявши руки, завів: — «Per omnia saecula saeculorum!..»¹ А, Васарюкас!.. Господи!.. — Він двічі обернув Васаріса, обдивився з усіх боків і пішов далі, повторюючи: — Кумедія, справжнісінька кумедія, та й годі.

Людас Васаріс мав-таки чи не найжалюгідніший вигляд. Худий, тонесенький, із зовсім іще дитячими рисами обличчя, у сутані на виріст, він був схожий на хлопчика, що одягнув батькову одежину.

II

Семінарія, як і кожна організована громада, а особливо церковна, має свою ієрархію влади й відповідні органи для виконання різноманітних громадських функцій та обов'язків. Має вона для того й певних осіб — постійних або призначуваних щотижня по черзі.

На самій вершині семінарської ієрархії звичайно стоїть єпископ. Проте в тій семінарії, до якої вступив Людас Васаріс, семінаристи майже не відчували безпосередньої влади єпископа. Він лише іноді з'являвся в семінарії, щоб прочитати невеличку проповідь або іноколи відвідати уроки. Під час великих свят він справляв у кафедрально-

¹ На віки вічні (*латин.*).

му соборі урочисті відправи, він же здійснював і різноманітні освяти. З нагоди тих відправ та освят семінаристи мали клопоту по вуха. Одні мусили готуватися до участі у складній церемонії, супроводжувати, прислужувати під час богослужінь; другі — співати відповідні пісні, а всі інші — мучитися в соборі, так чи сяк беручи участь у тих урочистих подіях.

Справжнім і безпосереднім начальником семінарії був ректор. Його квартира містилася в самій семінарії, тут-таки, біля кімнат семінаристів. Він пильно стежив за всім семінарським життям, йому подавалися реляції про поведінку семінаристів, до нього треба було звертатися з кожним важливим питанням: вийти в місто, побачитися з батьками та ріднею, що приїхали провідати семінариста, або взагалі дістати який-небудь дозвіл. Під час навчання Васаріса ректором був високий, сивоголовий, в золотих окулярах прелат Валешкевич — людина старшого покоління і старих поглядів. Хоча він і не був колонізатором у прямому розумінні цього слова, однак молодій литовській культурі не визнавав, глузував із нового «хвостатого»¹ письма, каунаську «Драугію»² вважав *bezbožpūn pišmetis*³ і семінаристам ніколи й слова не сказав по-литовському. А взагалі він був хороший, хоча й строгий начальник. Семінаристи його боялися як вогню. Ще здалеку почувши його гучний кашель або покрякування, кидалися врозтіч, щоб тільки не зустріти сивої голови і погляду крізь окуляри. Іноді вечорами він заглядав до кімнат — перевірити, чим займаються семінаристи. Але під час обходу так кашляв і грюкав дверима, що кожен одразу був попереджений і належним чином готувався до його візиту.

Зовсім не таким був другий начальник семінарії інспектор Мазурковський, товстий, лисий, широколиций, завжди в улесливою, богобоязливою міною. Але семінаристи чомусь не вірили ні в його доброту, ні в набожність. Кімнати він відвідував зненацька й нищечком, мов лисиця. Ніхто ніколи не знав і не чув, коли він іде. Його квартира була в тому самому коридорі, що й кімнати семінаристів.

---

¹ З II половини XIX ст. в литовському алфавіті були введені спеціальні діакритичні знаки для позначення деяких довгих голосних Ё, ę, ь, через що новий литовський алфавіт глузливо прозвали «хвостатим».

² «Товариство» (литов.).

³ Безбожним журналом (пол.).

Мазурковський був справжній поляк-мазур і найзапопадливіший оборонець польських традицій у семінарії. Щоб мати змогу успішно здійснювати свої плани, він сам непогано вивчив литовську мову і семінаристів-поляків заохочував вивчати її, щоб потім можна було призначати їх у литовські парафії, а литовців слати у польські. Водночас по всій єпархії і в семінарії велася запекла боротьба за право литовської мови в церкві. Напруження й відлуння цієї боротьби збуджували почуття семінаристів, але разом з тим і деморалізували їх, бо підривали довіру до начальства і змушували ховатися від нього. Патріотичний запал, думки про майбутню роботу і покликання ксьондза у більшості вихованців семінарії зводилися не до релігійних, а переважно до громадсько-політичних ідеалів. Начальство семінарії було неспроможне вгамувати патріотичні пристрасті семінаристів, нездатне виявити такі необхідні тут нейтралітет і толерантність, тому саме стало одним із деморалізуючих чинників.

Великий вплив на семінаристів мав духівник, керівник усього їхнього духовного життя. Разом з ними він молився, читав їм проповіді, проводив реколекції, приймав у них сповіді. Духівник був єдиною людиною серед начальства, перед якою семінаристи не запобігали, мимо якої проходили без штучної пози й міни, перед якою при зустрічі не ніяковіли, бо духівник не викладав у них ніяких предметів, не брав участі в засіданнях і нічим не міг зашкодити репутації та майбутньому семінаристів. Його зв'язувала таємниця сповіді. За час навчання Людаса Васаріса духівники змінювалися досить часто, і нікому не були відомі причини тих змін. Семінаристи і цей факт поєднували з національною боротьбою, оскільки духівником майже завжди вибирали литовця, який міг би вислуховувати сповіді всіх семінаристів. Через багато років Васаріс з певним пієтетом згадував своїх духівників. Усі вони були такі добрі, приємні та сердечні, порівняно з іншим бундючним, самозакоханим та грубим начальством! До того ж усі ті духівники були трохи наївні, наче не від світу сього. Усі вони говорили монотонно — це заколисувало під час медитацій. Чомусь жоден з них не мав хорошого слуху — це створювало додаткові ускладнення для органіста й хору під час молитовних співів у костьолі.

Самі ксьондзи викладачі не втручалися в розпорядок для семінаристів. Вони жили в окремих будинках, про

їхнє життя семінаристи мало що знали, а деякі вади вибачали їй не дуже обурювалися ними.

Однак семінаристи мали також начальство, вибране серед них самих. Найблагонадійніший семінарист останнього курсу призначався деканом семінарії. Він повинен був безпосередньо стежити за життям семінарії. Він вирішував, який семінарист у якій кімнаті і з ким мав жити. Двічі на рік відбувалися такі призначення — «транслокації», в житті семінаристів вони важили дуже багато. При цьому виникало чимало суперечок. Звісна річ, за посаду декана змагалися і литовці, й поляки. До того ж декан щовечора подавав ректорові реляції про події за день.

Велику роль відігравав і церемоніймейстер. Він мав дбати про всі урочисті події, чи то в соборі, чи то в семінарській каплиці. Як правило, у святкових відправах брали участь диякони, іподиякони, церемоніймейстер, туріферарій (кадильник) і двоє свічконосів, які йшли попереду всіх, несучи кожен по свічці у величезних свічниках. Обидва свічконоси завжди були з семінаристів-першокурсників. Їм з незвички доводилося багато натерпітися, доки вони при звичаювалися добре поводитися з тими свічками: коли, якою рукою їх притримати, де опуститися на коліно, де поклонитися, в який бік кому йти. Якщо відправляв службу єпископ, то супроводжувало його багато народу, а церемонії були дуже складні. Траплялося й таке: прелат-офіціал тут-таки, з капітульського місця, того, хто помилявся, обзивав віслоком або конякою. Бували такі нещасливі, які ніяк не могли вивчити ті церемонії, а тому їм перепадало і від товаришів, і від начальства.

Семінариста, що мав найкращий голос і трохи тямив у музиці, призначали регентом. Його обов'язок — за допомогою викладача вчити семінарський хор і керувати ним, а під час вечірньої відправи заспівувати антифони й псалми. Взагалі він дбав про свою хорову частину церемоній та урочистих подій, а також про концертну частину семінарських вечорів. Обов'язки регента забирали багато часу, зате звільняли його від участі в супроводі та церемоніях.

Був при семінарії також свій органіст, бо серед семінаристів завжди знаходилося кілька осіб, що вміли грати на фортепіано, а тому могли пристосуватися й до органа. Був і аптекар, оскільки дехто до вступу в семінарію працював в аптеці або скуштував трохи фармацевтичної науки. Із них звичайно виходили парафіяльні ксьондзів-

«лікарі». Широко відомі в литовському селі, вони користувалися незвичайною популярністю і довір'ям серед сільських жіночок. У семінарії вони порядкували в невеличкій аптечці, доглядали за своїми хворими товаришами.

Семінаристи другого курсу щотижня по черзі виконували обов'язки кампанарія — дзвонаря. В його розпорядженні був годинник і дзвін. Кампанарій прокидався раніше від інших і протягом усього дня подавав сигнали, що, коли слід робити.

Однак найбільше значення для першокурсників мав їхній безпосередній опікун-формарій¹. Він призначався з числа зразкових і благонадійних семінаристів останнього курсу, найчастіше це був уже диякон. В його обов'язки входило: тісно спілкуватися з першокурсниками, привчати їх до належної поведінки, пояснювати їм регулу — статут, навчити читати рубрицель², прислуговувати під час меси, словом, усьому тому, що потрібно знати семінаристу-першокурснику. Разом з тим формарій повинен був стежити, чи не проник серед них хтось чужий духовному стану, чи не звик хтось до негідної поведінки, чи всі належно старанно виконують свої обов'язки. Тому формарій жив разом з першокурсниками в одній кімнаті, у величезному «лабіринті», хоча то була найгірша і найнезручніша кімната в усій семінарії. Формарій мусив щосуботи доповідати ректорові про все, що він помітив за тиждень, спілкуючись із першокурсниками.

Самі першокурсники, звичайно, ні для кого не були начальством, але певні обов'язки кожен із них по черзі теж мав виконувати. Один, наприклад, рано-вранці витирав по аудиторіях пил на партах. Другий щодня прислуговував духівникові під час меси. Третій мив у своїй кімнаті умивальник і стежив за чистотою. Ще двоє, підперезані білими фаргухами, подавали до столу страви, які спеціальним ліфтом піднімали з кухні, прозваної пеклом, прямо до трапезної. Вони стежили також за тим, щоб семінаристи не стукали ногами і не торохтіли посудом, бо під час сніданку читалося святе письмо, під час обіду — яканебудь книга духовного змісту, а під час вечері — «Життя святих» Петра Скарги. До того ж той семінарист, який у каплиці чи то в аудиторії сидів скраю, близько біля дверей, повинен був відчиняти їх професорам.

---

¹ Вихователь (*латин.*).

² Календар, у якому вказаний розпорядок служб (*латин.*).

Так господарювала й жила ця невелика громада молодих людей. Хоча ієрархічний лад її вимагав від кожного суворого дотримання свого місця й обов'язків, однак разом з тим пробуджував прагнення піднятися на вищу сходинку. Залишитися на тому самому курсі на другий рік у семінарії було значно ганебніше, ніж у будь-якому іншому навчальному закладі. А дістати якесь підвищення, особливо висвячення, нехай навіть і в найнезначніший чин,— означало не тільки ласку божу, але й великий крок уперед.

Через багато років Людас Васаріс з утіхою пригадував деякі моменти й епізоди семінарського життя. Хоча там була плідна нива для проростання низькопоклонництва, холопства й лицемірства, проте було також немало стимуляторів для загартування волі. Там він звик до пунктуальності й порядку, звик не боятися хай і неважкої, але все-таки чорної роботи. Він залюбки пригадував, як, підперезавшись білим фартухом, тягав величезні горщики з кашею або канусияком, як з гуркотом відсилав у черпаку назад до «пекла» знайденого в каші черв'яка або щось іще неїстівне. Охоче згадував і витирання пилу чи миття підлоги і в разі потреби ніколи в житті не уникав таких робіт.

Крім молитов, медитацій, усіх інших духовних вправ, крім підтримання порядку й потреб співіснування, для науки в семінарії все-таки відводилося найбільше часу. На першому курсі вони ще майже не стикалися із суто семінарськими дисциплінами і знайомилися лише з деякими деталями літургії. Найважливішим для них було вчити польську та латинську мови.

Уже з першого дня всі публічні церемонії та лекції проводилися польською мовою. Тому вже до різдва, у першому семестрі, вони починали все розуміти, а під кінець року й самі могли розмовляти по-польському. З латинською мовою було важче. Тільки через два роки, після щоденних занять, вони починали розуміти підручники з філософії й теології, святе письмо і літургійні тексти. Але класична латинська мова так і залишалася для них недосяжною. На першому курсі вони до того ж вивчали всевітню історію і трохи литовську мову.

У семінарії тоді ще не проходили повного курсу гімназичної програми, і навчання в ній не надавало жодних прав. Тому ті, які кидали семінарію, майже ніколи не могли вчитися далі в якомусь іншому навчальному

закладі, і для них залишався єдиний шлях — помічником до аптекаря. Зате для випускників гімназії семінарія надавала привілеї: їх зараховували одразу на третій курс.

Крім встановленої програми, мало хто з семінаристів вивчав щось додатково, беручи приватні уроки. Бракувало часу, і ніхто цього не заохочував. Все-таки дехто студював німецьку чи французьку мови, більше виявлялося охочих учитися грати на скрипці чи на фісгармонії. Вони більшу частину вільного часу проводили в кімнатах-спальнях або залі, завдаючи великої шкоди своєму здоров'ю.

III

Життя в семінарії, до якої потрапив Людас Васаріс, збоку могло видатися безмежно сумним і нудним. З раннього ранку аж до вечора щогодини, а часом і кожної півгодини лунав дзвін, щодня медитації, довгі молитви, уроки, *silentium*'и — за тиждень, за місяць може набриднути гірше гіркої редьки. Проте насправді було інакше. Час, подрібнений ударами дзвона, ніде не минав так швидко, як за тими стінами. Нудьгувати було ніколи. І хоч окремі пункти щоденної програми часто набридали, все-таки день, тиждень, місяць минали неймовірно швидко. А першокурсникам доводилося щоразу стикатися із чимось новим, незвичним. Так непомітно минули різдвяні свята зі своєю урочистою службою, великий піст з довгим покайним канонам, хресною дорогою¹, коли вони по дві години вистоювали в кафедральному соборі, минули й великодні свята разом з іще довшими службами під час страсного тижня та воскресіння Христового. Під час посту семінаристи мали другу триденну реколекцію, — її Людас Васаріс виконав сумлінніше, бо, вже розуміючи польську мову, міг розуміти зміст медитацій і настанов.

І ось якби після всіх отих медитацій, настанов, роздумів, випробувань совісті, після всіх отих релігійних вправ, урочистих подій та свят хтось запитав його: «Яка ж тепер твоя віра, чи розвіялися твої сумніви, що ти прихонив із собою, і ким ти тепер став, порівняно з тим, ким був раніше?» — такі запитання поставили б семінарста Васаріса в скрутне становище. Хіба він знає? Щоправда, він

---

¹ Хресна дорога — богослужіння в п'ятницю увечері, під час якого згадуються всі муки Христа.

уже тричі на тиждень причащався. Але все це робилося само собою, і Людас не знав, чи сам він удосконалювався, чи тільки виконував вимоги нового життя, непомітно, по волі пристосовуючись до них?

Вступаючи до семінарії, він трохи інакше уявляв собі процес прилучення до духовенства. Він досить наївно сподівався, що передусім їх почнуть переконувати. Гадав, що незаперечними аргументами їм доведуть існування самого бога. Думав, що розвіють усі їхні сумніви, пояснять суперечності, що після того його віра зміцниться, стане живою. Та нічого такого не сталося. Ніхто їх не переконував, не цікавився їхніми сумнівами та суперечностями, не пояснював їх. Разом з усіма іншими їх посадили за реколекції та молитви так, ніби вони були глибоко віруючими юнаками. Замість того, щоб доводити існування бога, їх одразу занурили в те життя, всім сенсом і виправданням якого був сам бог; у життя, що без бога було б неможливе, абсурдне і для їхньої молоді совісті зовсім непосильне. Цей психологічний, практичний аргумент діяв краще, ніж теоретичні докази й переконання. Коли хто-небудь не підкорявся його впливу, то тікав із семінарії першого або другого року навчання. Теоретичні докази приходили пізніше. Їх треба було просто вивчити, виубрити. Але на віру великого впливу вони вже тоді не мали. А можливо, і взагалі ніколи не мають. У семінарії Васаріс постійно чув, що жива віра — то ласка божа, яку треба вимолювати в бога і яку можна втратити, согрішивши перед ним.

Це було ясно. Проте інше питання іноді затьмарювало душу Васаріса вже на першому курсі. Він не міг тоді чітко уявити й сформулювати те питання, але відчував його. Суть цього питання: чим проявляється жива віра в душі, які її ознаки, критерії? Вір, семінарист Людас Васаріс, вірує. Але як? На чому основана його віра? На прищепленій батьками традиції? На страху перед смертю та постійним життям? На впливі семінарського життя? На розумі? На любові до бога?..

Так! Жива віра має бути заснована на любові до бога, бо віра та виходить із ласки божої. Але любов до бога повинна бути відчутною. Адже кожна любов відчутна! Вона постійно нагадує нам про улюблену річ, примушує сумувати за нею після її втрати, печалитися в розлуці, а коли вона поряд — тішитися. Любов зворушує нас, п'явить, змушує наше серце битися сильніше. Справді,

такою буває і любов до бога. Людас Васаріс зворушено пригадував, як і з яким почуттям говорила про бога його мати. Бувало, коли уже всі засинали, вона допізна молилась, стоячи на колінах, всі події і все життя вона сприймала в світлі своєї віри й любові до бога.

А він, семінарист Васаріс, ніколи й ніде не помічав у собі ні найменшої любові до бога, апіякісінького духовного тепла до бога. Коли б він міг якось визначити бога, в якого він вірував без почуттів, то сказав би: його бог — ніби атмосфера, в якій ми живемо, мов повітря, що ним ми дихаємо, мов світло, завдяки якому бачимо все навколишнє. Без усіх цих речей ми не змогли б жити, але на них ми не реагуємо почуттями, не любимо їх.

Цей душевний холод особливо непокоїв Васаріса, коли він причащався. А ніякі ж гріхи не тривожили його совісті, і сповіді його, здавалося, були щирі. Разів зо два він зважився був розповісти духівникові про свою байдужість і попросити поради. Але й тут він почув те саме, що не раз уже доводилося чути під час духовних настанов, а також читати у духовних книжках: мовляв, не слід чекати насолоди від питань, пов'язаних з душею; не треба занадто вже сподіватися на почуттєву втіху й умиротворення від духовних вправ; мізерними були б наші заслуги, коли б ми за ті вправи одразу діставали винагороду; бог, можливо, таким чином випробовує нашу віру й вірність — і ще багато подібних заспокоєнь та пояснень. Висновок бував завжди один: не слід звертати увагу на видиму байдужість, а й далі старанно, переборюючи й пересилюючи себе, виконувати духовні вправи.

Але тоді двигун духовного вдосконалення, що приводився в рух лише зусиллями волі, часто зовсім переставав обертатися, а ще частіше безсило крутився у порожнечі рутини, зовсім не посуваючи вперед корабель духовного життя. Не уник цієї небезпеки й семінарист Васаріс. Уже першого ж року перебування у стінах семінарії більшість релігійних вправ перетворилися для нього на буденну звичку. Вже сама велика кількість їх і частота призначили для них таку долю. Потрібна була незвичайна старанність, жива віра й справжній нахил до аскетизму, щоб отак день у день з точністю годинника повторювати ті самі слова й жести зі щирим почуттям і живою свідомістю. Отож під час ранкових і вечірніх молитов Людас Васаріс, старанно проказуючи разом з усіма потрібні міс-

ця або літанию «Ora pro nobis»¹, думками витав у безмежних просторах. Те саме було і з випробуванням совісті, те саме було і з медитаціями. Духівник читав їх по волі, монотонним голосом, з довгими паузами, під час яких слід було заглибитися в прочитане, обдумати його. Теми бували різні і найчастіше поділені на цикли: «Істини віри», «Життя Христове», «Боязнь гріха», «Всемогутність божого милосердя», «Могутність ласки божої», «Чесноти» і т. ін. Але щоб осягнути їх, теж треба було мати ще якісь особливі якості, яких більшість (і Людас Васаріс також) не мали. Тому дуже часто, особливо взимку, він просто дрімав. Лава, на якій він сидів, ховалася за виступ стіни, що застував світло свічок і значну частину каплиці. За цей закуток сперечалися всі хазяї тієї лави, тільки б встигнути раніш, ніж інші, зайняти там місце. Решта «заглиблених у медитацію» просто навалювалися на спинку попередньої лави, а запопадливіші, щоб прогнати набридливий сон, ставали на коліна.

Для боротьби з цією сплячкою існували два найважливіші засоби: випробування совісті, що робилися двічі на день, і сповіді, що проводилися щотижня, а іноді — кожного другого тижня. Однак і ці засоби не могли витримати натиску всенівелюючої рутини буденщини. Для випробувань совісті були ще й допоміжні форми. Ці випробування поділялися на дві частини: *examen conscientiae generale* — в цілому по всій поведінці, і *examen conscientiae particulare* — по найбільшому своєму недоліку, що його хочемо подолати. Для успішнішого ведення боротьби з цим недоліком формарій вигадав ще такий засіб: він роздавав усім по мотузочку з густо напизаними намистинками, призначеними для підрахунку найважливіших пороків: піймав себе на тому, що піддався якомусь пороку, — пересунь одну намистинку до вузлика.

Чимало клопоту завдавала Васарісові й сповідь. Вже змалку вона була оповита для нього таємничістю та страхом. Малий Людас був надзвичайно сором'язливою, замкнутою дитиною й мусив робити величезне зусилля над собою, щоб сповідатися ксьондзові у своїх гріхах. Що ж то були за гріхи? Кожен його вчинок, який йому самому здавався негідним, набував якогось специфічного, незбагненного відтінку. Він ніяк не міг його пояснити, і — сам це відчував — усього того не міг би оцінити, мабуть, і

---

¹ «Молися за нас» (латин.).

ксьондз за віконцем сповідальні. Це дуже заважало йому розповісти й про сам вчинок, так би мовити, гріх, а після сповіді тривожило невдоволення, що тут щось негаразд. Це невдоволення не тільки не зникло, але й посилювалося в семінарії. Щосуботи він повторював духівникові ті самі незначні речі: стільки-то й стільки-то разів бував неуважним під час медитації або дрімав, стільки-то разів збрехав, стільки-то разів йому в голову приходили погані думки...

— Чи свідомо ти їх допустив?

— Ні, боровся з ними...

— Що ще пригадуєш?

Або:

— Розкажи про який-небудь тяжчий гріх із минулого життя.

А в минулому теж не знаходилося нічого особливого. Те, що спершу було начебто гріхом, тепер зблідло, здавалося не вартим уваги.

Йому стало нестерпно соромно щоразу на сповіді повторювати те саме. Тоді він почав сортувати свої «гріхи». Деякі залишав про запас для наступного тижня, а ті, в яких сповідався тепер, наступного разу вже не повторював. Оскільки він уже депо тямив у богослов'ї, то знав, що для хорошої сповіді не зашкодить і замовчування деяких незначних гріхів. Він наполегливо шукав нові види гріхів і радів, коли це йому вдавалося. В семінарському виховному процесі найтяжчою вадою вдачі вважалася гордіня. Коли ректор, сварячи когось, казав, що русь: masz¹, то той уже мусив дуже остерігатися, щоб не вилетіти із семінарії. І ось через деякий час Людас Васаріє почав сповідатися в нових гріхах: стільки-то й стільки разів він впадав у гордіню... Хоча та його «гордіня» була звичайнісіньким почуттям задоволення від якогось успіху або невинною мрією про майбутнє, але він був такий наляканий, що й тут вбачав небезпеку гріха. До того ж це був новий матеріал для сповіді. Після «гордіні» сипалися «заздрість», «критикування старших» та інші «тяжкі гріхи».

Відчуваючи на серці великий неспокій, прикрість через такі сповіді, Людас часом розпитував у своїх товаришів, у чому ж вони сповідаються щотижня духівникові.

---

¹ Ти чванливий (пол.).

Виявилось, що дехто робив точнісінько так само, як і він, дехто на таке запитання нічого не міг відповісти, а дехто змінював неприємну для них тему розмови. Людас, що-правда, бувало, бачив там, біля віконечок сповідальні й таких, що затримувалися й по п'ятнадцять хвилин, і по півгодини, палко про щось шепочучи, про щось сперечаючись із духівником, щось допитуючись. Саме вони нічого й не відповідали на Васарісові запитання, але всі товариші казали, що то — «скрупульози», й дивилися на них співчутливо.

Юний семінарист-першокурсник, Людас Васаріс тоді ще не знав, але добре відчував, що такі сповіді, як його власні та подібні, анітрохи не сприяють духовному вдосконаленню, що за тими стереотипними визнаннями — «збрехав», «дрімав», «злився»... — криється глибока й темна безодня людської душі, в якій причаїлося коріння великих майбутніх пороків. І справжня гординя, і чванливість, і жадібність, і немилосердність, і нестриманість, і пияцтво, і шахрайство, і лицемірство, а також мікроби інших форм душевного розладу, які розвинуться лише після виходу із семінарії, лише через десять чи двадцять років служіння священиком, — усі вони, можливо, вже тепер, ніким не помічені, починають пускати перші паростки. Рутиня семінарського життя прекрасно оберігає їх від рук полільника.

Реколекції, здається, призначались для того, щоб зосередитися в собі, пізнати себе, проконтролювати свій шлях і сумління. Щоправда, бували під час реколекцій моменти, коли щось наче розкривалося, наче осявалося. Але тільки моменти. Промінь думки та свідомості одразу ж спрямовувався на зовнішнє, на догму і доктрину.

Набагато пізніше, пригадуючи ті семінарські реколекції, Людас Васаріс дивувався, як мало було в них духовного тепла, психологічного такту. Всі роздуми, міркування і випробування совісті стосувалися взаємовідносин двох начал — бога і людини. Бог — безмежне добро, досконалість і сума всіх позитивних атрибутів. Людина — абсолютна мізерність і носій усілякої скверни. Вже саме народження людини — гріховне, своєю природою вона тяжіє до гріха, а все життя — то безмежна низка гріхів. А гріхи ті великі й жахливі! Для покути лише одного з них було б замало навіть довічних мук. І через багато років Людасові Васарісу все лунав у вухах тужливий голос ду-

хівника, що завершував ту медитацію про гріховні страхиття пишномовною фразою: «Jaka procesja grzechów!»¹

Він добре пам'ятав, як тоді для нього, семінариста-першокурсника, вся та медитація була безрезультатним і непереконливим зусиллям. Він ніяк не спромігся застосувати її до себе й того становища, в якому вони всі перебували. Його постійно переслідувала думка: «Навіщо нам усе це говорять? Хто ми? Людиновбивці? Злодії? Розпусники? І що то воно за огидні гріхи, якими так тяжко розгнівали ми бога?»

Такі ж непереконливі були для Васаріса й інші медитації з тих реколекцій про покаєння, про ласку божу, про пекло, чистилище і рай. Це були сухі доктрини, неспроможні запалити молодих семінаристів, піднести або втішити їх чимось справді приступним їхній совісті та душі. Адже всі вони були такі молоді, сповнені бажань, амбіцій, ідеалів, сподівань. Вони прагнули, щоб той вогник, який жеврів у них, роздмухували, їхню впевненість у власні сили зміцнювали, їхні найкращі, чисто людські якості підкреслювали й плекали. Замість усього того їх уже на порозі життя зустріла гнівна та холодна теологія й безпристрасні, не перейняті почуттям розумування, що підкоряли одних бездушній рутині, других заводили в трясовину моральних вагань і мук сумління, третіх змушували залишатися в шкаралупі своєї особистості і там потай творити нові, чужі священству, ідеали. І тільки небагатьом обранцям божим судилося зберегти живу віру і ревний дух апостольського служіння.

Людас Васаріс, як і більшість його товаришів, у перші роки навчання в семінарії добре не уявляв свого становища. Одне йому подобалось, інше не подобалось, але й одне, й друге він сприймав, як щось неминуче в житті. Він тут нічого не вдіє і не переінакшить. Тим більше, що критикувати старших вважалося за гріх. Які, зрештою, його стосунки з усім семінарським життям, і якою є його найважливіша риса як семінариста, він і сам не знав. Але одна досить-таки незначна пригода на мить показала йому його самого у власних очах.

Під час великодніх канікул їхній формарій, серйозний, «з ласки божої» семінарист, уже висвячений на диякона, запропонував у розмові сказати кожному першокурсникові їхні найважливіші риси і вади вдачі, які він помітив

---

¹ О, скільки гріхів! (Пол.)

у них. Через кілька днів запитати у формарія думку про себе наважився й Васаріс.

— Про вас я можу сказати найменше, — трохи помовчавши, сказав формарій. — Вас я найменше знаю. Ви занадто замкнутий і потайний.

Така характеристика була для нього зовсім несподіваною. Близькі товариші ніколи не говорили, що він потайний. Васарісові здавалося, що й від старших та вихователів він не крився ні з чим. Він був навіть занадто слухняний і покірний, причому не лицемірно, а цілком щиро. І раптом — замкнутий, потайний...

Однак слова формарія не були для нього неприємними. Йому здалося, ніби він має в собі щось дороге і мусить цей скарб уберегти від чужого ока; він відчув у собі силу чинити опір — кому, він добре не знав, але комусь такому, хто обов'язково зазіхатиме на той його скарб. І вперше він відчув, що між ним і всією семінарською атмосферою з'явився якийсь щит, і що те життя вже ніколи не поєднається з внутрішнім життям його серця і розуму.

IV

Закінчувався останній тиждень великодніх канікул. Соляничний, теплий полудень виманив семінаристів у сад. Того року великдень випав пізно, а весна видалася рання, тому стежки в саду були вже зовсім сухі, із землі пробивалися голки молодої трави, а з набряклих бруньок вишень, яблунь, груш то тут, то там уже визирали перші пелюсточки цвіту. Вони, кілька першокурсників, сиділи на лавці на осонні і, випроставши ноги, закинувши голови, упилися вологим весняним теплом і ніжним, лагідним сонячним світлом.

Розмовляли вони про се, про те — про різні буденні дрібниці та події, нарешті розговорилися про прислужування та супровід на церемоніях, — ця тема звичайно давала багатий харч для дотепів і глузувань. На другий день великодня всіх розсмішив прислужник Бальсяліс. Він погано бачив, тому під час обідні, коли йому перед проповіддю треба було погасити свічки, ніяк не міг начепити на них ковпачок і тицяв його десь біля бороди статуї святого Петра. Для короткозорих це гасіння свічок, та ще й у присутності священнослужителя, усіх семінаристів та парафіян, було найтяжчою мукою.

— Можу вас порадувати,— сказав Бальсяліс.— Формарій повідомив, що прислужникам віднині не треба буде гасити свічки. Це скасовано.

— Боятися, брате, щоб ти іншого разу святому Петрові носа не відкрутив! — покешкував із нього семінарист Варьокас.

— Стривай, стривай, завтра твоя черга. Побачимо, як ти сам поцілиш. Ах, щоправда, це скасовано. Шкода! А то був би подивився.

— Гадаєш, я був би таким дурнем, як ти? — напав на нього Варьокас.— Побачив би, що не влучу, повернувся б та й пішов геть.

— Твоя справа вихвалитися, а наша не вірити. Тим більше, що тепер і перевірити не можна! — припиняючи суперечку, зауважив Васаріс.

Та ніхто й не хотів устрявати в суперечку з Варьокасом через його нестримний, образливий тон та неприховану зневагу до своїх товаришів. Розмова увірвалася. Семінаристи почали розходитися. Варьокас підсунувся до Васаріса.

— Хочеш — ходімо погуляємо. Маю тобі дещо сказати.

Варьокас і Васаріс до семінарії вчилися в одній гімназії, але товаришами не були. В гімназії Варьокас учився погано, ні до яких гуртків не приєднувся, любив залицятися до дівчат і франтувати. Тому його вступ до семінарії дуже здивував і Васаріса, і всіх, хто його знав. У семінарії вони між собою теж не заприятелювали, але Васаріс помічав, що Варьокас його не тільки не зневажає, як інших товаришів, а навіть іноді ніби намагається зблизитися з ним. Тому й конфіденційне запрошення прогулятися та дещо сказати не дуже здивувало Васаріса.

— Ну, то як ти? Звик уже тут? — почав Варьокас.

— Нічого, вже майже звик.

— Подобається?

— Подобається не подобається, та нічого вже не зробиш,— неохоче і байдуже відповів Васаріс. Та Варьокас не заспокоївся.

— Як це нічого? Коли не подобається, то й кидай.

— Рано ще. Треба спершу почекати, випробувати себе.

— Якщо тепер рано, то потім буде пізно. Згадаєш моє слово! — багатозначно промовив Варьокас.— Знаєш що, давай-но поговоримо відверто,— вів він далі.— Хоч ти й бозна-який хлопець, та принаймні не ябеда. Тобі я можу

довіритися, а ти мені — й поготів. Скажи, навіщо ти вступив до семінарії?

Васаріс на це запитання мав для себе готову відповідь, але сказати її Варьокасові або комусь-небудь іншому так швидко він би не наважився. В таких випадках, сам того не помічаючи, він відбувався загальними фразами.

— Як це навіщо?.. Перед ксьондзом відкривається широке поле діяльності, він може бути корисним суспільству з багатьох причин.

— Так, так, говориш, мов по писаному, — іронічно скрикнув Варьокас. — Ти, звісно, щиро хочеш бути хорошим ксьондзом?

— Цілком щиро...

Хвилину вони йшли мовчки, потім Варьокас почав знову:

— Скажи, що ти знаєш про життя ксьондзів?

Ні, про життя ксьондзів Васаріс нічого не знав.

— Хіба тобі ніколи не доводилося гостювати в садибі настоятеля або хоча б побувати там коли-небудь на храмі чи якомусь іншому святі?

Ні, в настоятеля Васаріс взагалі ніколи не бував.

Варьокас переможно свиснув.

— Ну, звичайно. В семінарію такі й ідуть, які нічого сном і духом не знають. А я, брате, бачив, як живуть ксьондзи. Мій дядько — ксьондз, він мене й у науку віддав. Та й взагалі я життя краще знаю, аніж ви тут усі разом.

Васаріс знав, що то не було пусте вихваляння Варьокаса. Відсидівши мало не в кожному класі по два роки, Варьокас був значно старший від своїх товаришів. Його опікав багатий дядько-настоятель, і Варьокас справді міг непогано знати життя духівництва.

— Тому я й не тішу себе п'якими ілюзіями. Комедія, брате, комедія, та й годі! — зневажливо махнув рукою Варьокас.

— Що комедія? — не зрозумів Васаріс.

— Все! Опі молитви, медитації, церемонії — все комедія. Скажи мені, невже ти сам як слід виконуєш оті медитації, випробування совісті? Можеш не казати — я й так знаю, що половину проспич, а половину промрієш. Принаймні дві третини роблять так само, як ти та я. А чи знаєш ти, у що перетвориться через десять-двадцять років оцей гурт добрих, чесних семінаристиків?

— Звичайно, — завагався Васаріс, — знайдуться різні...

Варьокас розсміявся.

— Знайдуться різні?.. Половина з них дратуватиме парафіян якимись явними пороками: один пиячитиме, другий стане запеклим картьєрем, третій злигається з якоюсь економкою настоятеля або містечковою панією. Друга половина, скажімо, старанно виконуватиме обов'язки ксьондза, тобто це будуть хороші чиновники для костьолів. Але з них знов-таки принаймні половина не матиме ні іскорки пастирського духу. Отож залишається сумлінних ксьондзів двадцять п'ять процентів, але я тебе запевнюю, що це занадто оптимістичні підрахунки.

«Цинік»,— подумав Васаріс. Немало таких докорів на адресу ксьондзів він наслухався ще в гімназії, але все те вважав перебільшенням, наклепом ворогів духовенства.

— То навіщо ж ти сам вступив до семінарії? — уципливо запитав він у Варьокаса. Але той сприйняв запитання цілком серйозно, ніби навіть сподівався на нього.

— Я вступаю, знаючи, що буду поганим ксьондзом, і бажаючи бути таким. Винятково заради кар'єри. Ксьондзам живеться непогано. По-перше, я думаю, що дядькова протекція допоможе мені дістати місце вікарія в багатій парафії, може, десь у місті. Тут я вже не буду телепнем і зумію належним чином улаштуватися в житті. Прислужництво начальству й лицемірство — це надійна пара коней духовної кар'єри. Поганяти їх, сподіваюсь, я зумію. Потім одержу парафію, потім стану благочинним, потім обійму капітул, а до свого особистого життя нікому не дозволю стромляти носа.

Слухаючи такі слова, Людас Васаріс просто жажнувся. «Так ось,— думаю він сам собі,— хто ще трапляється серед моїх товаришів. Невже він серйозно про все це говорить?» А Варьокас ніби вгадав його думки.

— Правда, страшна я людина? Друже Людасе! — і він узяв Васаріса за лікоть.— Усе, що я тобі кажу,— щира правда. І ти можеш мене ненавидіти. Але знай, що такі самі надії плекає не один, кому до вітваря залишилося ступити якихось два кроки. Тільки вони не наважуються самі собі зізнатися в тому. Вони уявляють себе іншими, але поводяться саме так.

Тим часом їх обігнали два семінаристи-п'ятикурсники, один з них — кремезний, гінкий, у добре припасованій сукні, з акуратно підстриженим і причесаним волоссям, задоволеною фізіономією — щось жваво й весело розповідав другому. Варьокас провів його зневажливим поглядом.

— Бачиш отого бугая? Фаворит прелата. Диякон. Минулого літа зустрівся я з ним на одному весіллі. Побачив би ти, що він там витворяв, коли напився. Почав дівчат на ліжко валити, а потім давай до моєї сестри чіплятися. Ще трохи, і я таки дав би йому по морді. О, цей далеко піде! Знаю, він мене живцем проковтнув би, звісно, через прелата спробує вижити мене з семінарії. Але, звичайно, запізниться.

— То що ж ти думаєш робити? — запитав Васаріс.

— А я сам ще раніше покину. Це вже вирішено.

Васаріс не знав навіть, що відповісти на це визнання, але Варьокас сам вів далі:

— Бачу я, брате, що помилився. Ксьондзом-кар'єристом можна стати лише обдурюючи себе самого і, прищавши свою совість, вірити у власну непогрішимість. Інакше тут неможливо. Занадто важко. Шість років семінарського життя можуть витримати лише ті, хто щиро вірить, ті, хто сам себе обдурює, або товстошкірі верблюди. А я не належу до жодної з тих трьох категорій. Я цієї комедії не витримаю ні за які гроші. От хоча б церемонії! То свічку візьми в одну руку, то в другу; тут стань на коліна, тут поклонися; тут повернися праворуч, тут ліворуч... Ні, я цієї комедії не можу витримати.

— Церемоній і я не люблю, — признався Васаріс, який з острахом чекав неділі, бо надходила його черга бути прислужником.

— Отож, не любиш, а ти хіба не чув на реколекціях, що любов до виконання церковних обрядів — одна з ознак духовного покликання.

Васаріс нічого не відповів.

— Знаєш, брате, шкода мені тебе, — знову заговорив Варьокас. — Ну який із тебе буде ксьондз? Скільки тобі років?

— Сімнадцять, — признався Васаріс.

— Ну, зрозуміло, зовсім ще дитина. Багато вас тут таких. Я за вами стежу з першого дня. І за тобою стежу. Не знаю чому, але ти мені сподобався. Тримаєшся ти завжди осторонь від усіх, не маєш ніяких справ із формарієм, твої сповіді надзвичайно короткі, тільки найнеобхідніші обов'язки... Ні, брате, семінарія не для тебе.

Дивна річ, Васарісові сподобалася така думка Варьокаса про нього. Але він не хотів здаватися.

— Тут і основних обов'язків стільки, що нічого ще й новими обвішуватися.

— Так, так,— погодився Варьокас,— але це характерне для першокурсників. Адже першокурсники в кінці року, кажуть, стають найсумліннішими семінаристами. Ну, та годі про це! Ти не ображайся, що я так тебе екзаменую. Думаю, що й тобі цікаво поговорити на таку тему. Це ж, брате, стосується усього життя, твого майбутнього. Чи ти коли-небудь пробував уявити собі, ким ти станеш, скажімо, через десять років?

— Ні. Та це ж і неможливо! — вигукнув Васаріс.

— Чому неможливо? Є кілька варіантів. Ось тобі один. Ти говорив про найперші обов'язки ксьондза. Які ж вони? Читання брев'ярія¹, сповіді, церковна служба, целібат², справляння таїнств, робота в парафії. Уяви собі, що через десять років священства ти перестанеш читати брев'ярій, сповідатимешся лише для годиться, після нічного пияцтва правитимеш месу, зовсім забувши богослов'я, сповідатимеш, виконуватимеш усі обов'язки ксьондза, переступиш целібат і, зрештою, насмілишся признатися самому собі, що не віриш у більшість релігійних догм, а може, і в самого бога.

Людасові Васарісу стало так моторошно і страшно, що аж серце стиснулося. Ніби якась блискавка пронизала його свідомість, але тільки на мить. Адже те, про що говорив Варьокас, було абсурдне й цілком неймовірне. І він спробував навіть розсміятися.

— Ну, це ти вже перебільшуєш. Таким ксьондзом не стану не тільки я — такого ксьондза взагалі ніде немає на білому світі, та й бути не може.

Тепер гірко посміхнувся Варьокас.

— Не буду сперечатися. Найближче майбутнє покаже тобі це краще, ніж мої докази. Але уявімо, що якимось дивом ти пересвідчився, що тебе самого чекає таке майбутнє?

— Я негайно втік би з семінарії, не зволікаючи жодного дня. Але я не маю жодних підстав вважати, що стану таким. Мої наміри найчистіші.

— Дай боже,— холодно побажав Варьокас,— щоб ти опинився серед тих сумнівних двадцяти п'яти процентів. Однак подумай. Коли побачиш, що я кажу правду, тікай-мо разом.

Дзвін перервав їхню прогулянку та розмову.

¹ Молитовник для католицьких священників.

² Обов'язкова безшлюбність, запроваджена в XI ст. для всього католицького духовенства.

Через два дні Васаріс застав Варьокаса в одній аудиторії, коли той гортав великий комплект ілюстрованого польського журналу «Kłosy»¹. Варьокас запропонував подивитися ілюстрації разом. На кільканадцятому листку вони знайшли репродукцію великої картини, названої «Bianka w jasytze» — «Бранка в неволі», де була зображена зовсім гола, юна, зв'язана мотузками жінка. Хоча зміст картини був зворушливий, у позу бранки художник вкладав щось спокусливе й навіть фривольне.

— Несподівана знахідка! — вигукнув Варьокас. — Як правило, такі картини видирають із книжок, які призначаються для семінаристів.

— Так, і я бачив, — підтвердив Васаріс, — що в читальному залі «Tygodnik»² часто буває з якимись вирізками та заклеяками.

— Як тобі подобається ця жінка? — розглядаючи бранку, запитав Варьокас.

Васарісові, який ніколи не бачив таких ілюстрацій, було водночас і цікаво, і соромно ту картину розглядати, а тим більше говорити про неї. Але, не бажаючи видатися в очах Варьокаса нетямущим, він невпевнено промимри:

— Занадто вже худа. Стегно ось товстіше за талію.

— Дурень, — вилаяв його Варьокас. — Це ж і є чудова жіноча краса. Породиста східна жінка з гарячою кров'ю.

Ця розмова була для Васаріса першим уроком про красу жінки. Але наступної суботи під час сповіді він признався духівникові, що не вберіг очей від спокуси і розглядав гріховні малюнки. Духівник довго його повчав, говорив, як небезпечно піддаватися спокусі, навів навіть приклад з життя царя Давида. Після цього авторитет Варьокаса значно похитнувся в очах Васаріса. «Ось що йому в голові, — роздумував семінарист Людас Васаріс, — він ще в гімназії був розпусний, тому й на ксьондзів дивиться крізь чорні окуляри».

Проте більшість думок Варьокаса запали Васарісові в душу, й він почав критичніше оцінювати семінарське життя та своїх товаришів. Іноді в нього виникали різноманітні питання та сумніви щодо покликання священника, щодо обов'язків та життя ксьондза, але через свою нерішучу та боязку вдачу він не наважувався поговорити про це зі старшими товаришами. Він вважав за краще виношувати все те в собі, аж доки сумніви самі собою прига-

¹ «Колос» (пол.).

² «Щотижневик» (пол.).

сали, втрачали свою гостроту, а будні й далі минали, мов щось само собою зрозуміле, що його слід було прийняти й миритися з ним.

З деякими однокурсниками Васаріс зблизився, але посправжньому не приятелював з жодним. Всі вони ще нічим не виявляли себе, не орієнтувалися в семінарському житті, ніби стадо овечок під шильним оком ф'ормарія. Крім того, близьке приятелювання, партикуляризм, суворо заборонявся й семінарськими правилами, — в обов'язку ф'ормарія входило не допускати такого. Коли помічали, що семінаристи кілька разів гуляли вдвох і розмовляли, їх попереджали, щоб цього більше не було. Під час прогулянок у четвер семінарські правила вимагали ставати в пару з першим-ліпшим. З такими часто взагалі не було про що говорити.

Після розмови з Варьокасом Людас Васаріс мимоволі почав критичніше ставитися до своїх товаришів та старшокурсників. Йому здавалося, що справді набожних семінаристів було дуже небагато. На їхньому курсі з двадцяти всього якихось четверо чи п'ятеро. На старших курсах ця пропорція не збільшувалася. Та й не всі ці набожні були такі освічені й розважливі, як їхній ф'ормарій. Де хто з них видавався дуже смішним або обмеженим. Васаріс знав: справді набожних можна, звичайно, знайти й серед тих, які не видаються такими зовні, але щодо багатьох інших, він був певний, що благочестям вони не відзначаються. І таких, на його думку, була переважна більшість. Дивна річ — такі висновки не тільки не палякали Васаріса, а навпаки — підбадьорили його й були навіть приємні. Такі міркування ґрунтувалися, очевидно, на неясних навіть для нього самого мотивах: «Що ж? Не я один такий. Переважна більшість — такі самі, як я. Мої наміри чисті: я справді хочу бути хорошим ксьондзом. Інші теж хочуть. І ми будемо хорошими ксьондзами. Така набожність, як у нашого ф'ормарія або ось, приміром, у Бальсяліса, це особливий дар божий, це виняток. Досить мати чисті наміри, твердо рішучість, — так і духівник каже».

Таким чином Людас Васаріс почав звикати до семінарії, її життя, прилаштовуватися до її атмосфери. За своїми поглядами й поведінкою він перебував десь посередині, зберігав непевну рівновагу. Потрібно було дуже небагато чогось такого, щоб він скотився або праворуч, або ліворуч. Але те «щось», очевидно, в ньому ще не визріло.

Минуло ще два тижні після згаданої розмови Васаріса з Варьокасом. Якось у четвер, після довгої прогулянки по шосе, гурт семінаристів зібрався у другій аудиторії і, чекаючи дзвона, договорював і досміювався наприкінці перерви. Раптом двері розчинилися, й увійшов Варьокас. Усі помітили, що він незвично схвильований. Балачки і жарти враз затихли, тому що більшість семінаристів намагалася уникати Варьокаса, а тут іще відчувалося щось незвичайне. Але Варьокас одразу заговорив сам:

— Ну, хлопці, сьогодні — мій останній день у семінарії. Завтра їду звідси. Може, хтось із вас хотів би дешево сунтану купити?

Про те, що Варьокас залишає семінарію, знали всі семінаристи, одначе ці його слова справили глибоке враження... Усі вони засовалися на своїх місцях, але ніхто не знав, що тут сказати.

— Не думав я, що так уже швидко, — першим озвався Васаріс.

— Швидко, кажеш? У печінках сидять у мене, брате, всі оті комедії та церемонії. Ет, скоріше б на волю! А ти як? Не наважився?

Товариші здивувалися. Невже й Васаріс мав намір залишати семінарію? Ні, він не такий.

— Васаріса ти й палицею звідси не виженеш. Такий він святий та божий, — зауважив Пятрила.

— Васарісові, мабуть, і вві сні не присняться такі дива, — погодився інший.

Васаріса дратували такі відгуки товаришів.

— Я вважаю, — сказав він, — що в кожного першокурсника питання про вихід із семінарії виникає досить часто...

— Та тільки не в тебе, — не вгавав Пятрила.

Але Варьокас зміряв його очима.

— А ти тут що за один? Ти перевіряв його совість чи, може, вивідував його думки? Він зробить так, як захоче, тебе не поспитає.

Роздратування Варьокаса відбило в усіх бажання від подальших розпитувань та балачок.

— Ти вже був у ректора? — запитав ще Васаріс.

— Був.

— Ну, і що?

— Нічого. Побажав, щоб я був принаймні хорошою людиною, якщо вже не хочу бути ксьондзом. А я гадаю — тому й буду хорошою людиною, що не можу бути ксьондзом.

Васаріс знав, які мотиви привели Варьокаса до семінарії, і тому справедливість цієї думки вразила його. Сміливість Варьокаса йому подобалася тим більше, що у власній вдачі він уже не раз з прикрістю помічав відсутність рішучості й одваги.

Один удар дзвону сповістив про silentium — вони розійшлися по своїх місцях. Одначе крок Варьокаса, його віра в себе самого, свобода його завтрашнього дня бентежили їхні думки й заважали заглибитися, вникнути в зміст підручників. Ніби якийсь цілющий струмінь увірвався до них крізь товсті мури, із широких полів і ще ширшого життя. Може, не одному з них спадало тоді на думку: «А що, якби я наважився?.. Тут мені не місце... тут мені тісно, тут мені душно!..» І тепер вони бачили, що ця думка, завдяки рішучості одного з їхніх товаришів, перетворюється на дію. Хвилювалися вони й тому, що небезпека була отут, поряд, серед них самих.

Проте Васаріс непокоївся менше, ніж інші. По-перше, він був більше підготовлений до того, що Варьокас може залишити семінарію, а по-друге, — він зважив, що Варьокас — не рівня ні йому, ні його товаришам. Варьокас старший від них, знав життя, мав знайомих і кошти. А він, Васаріс, у своєму житті ще й залізниці не бачив і повністю залежав від волі батьків. До того ж погляди Варьокаса цілком виправдовували його вчинки, а ідеалістичному Васарісу життя ксьондза вимальовувалося величним і прекрасним.

Навіть сама доля ніби хотіла зміцнити душу Васаріса цим небезпечним моментом. Він усе ще зважував і оцінював становище Варьокаса і своє власне, коли прийшов сторож і повідомив про приїзд гостей — батьків. Для Васаріса це була надзвичайна подія: перші відвідання батьків, перше його, семінариста, побачення з батьками.

Діставши в ректора дозвіл, Людас пішов у парлаторіум — кімнату для прийому гостей.

Однак перше побачення не було таке тепле та сердечне, як сподівалися і батьки, і син. Батьки, побачивши сина в семінаристському вбранні, збентежилися й не знали, як з ним поводитися. Вітаючись, батько почав був цілу-

вати Людасові руку — і той дуже засоромився. Обое розгубилися і не знали, що сказати одне одному. У матері на очах з'явилися сльози радості, син кинувся до її рук, і церемонія зустрічі, взаємних привітань закінчилася без жодного слова.

— Ось як ви змінилися, ксьондзику... Була б і не впізнала,— зворушеним голосом озвалася мати.

— Ви наче аж вирости,— зауважив батько.

— Виріс, але, здається, ще більше схуд,— оглядала си на мати.

— То, мабуть, так тільки через довгий одяг здається,— виправдовувався Людас.

Батьки почали розпитувати про здоров'я, про семінарське життя, а він — що вдома чувати. Батьки зверталися до нього «ви, ксьондзику», і це звертання на «ви» з самісінького початку якось незвично, болісно озвалося в його серці. Слова, вимовлені батьком-матір'ю з повагою: «Ви, ксьондзику» — кожен раз бридко й боляче шмагали його. Від цих виявів недоречної поваги він замкнувся в собі, намагався приглушити свою чутливість, але ніяк не наважився попросити батьків, щоб вони зверталися до нього «ти, Людасе», як і раніше. Виник якийсь абсурдний контраст. Для них, простих селян, слова «ви, ксьондзику» були і гордістю, і виявленням їхніх сподівань, бажань, а для нього це була нічим не заслужена і тому неприємна шана, це було зведення простих, щирих родинних стосунків до офіційних. Своєю чутливою душею Людас Васаріс тут уперше відчув, що між ним і батьками виросла якась призма: їхні стосунки і почуття вона переламує й відображає в неприродній площині. Вже тепер батьки поділили його серед братів та сестер, поставили на п'єдестал, прикрасили надіями та сподіваннями, радіючи, втішаючись і вшановуючи його. Спускатися вниз із того «п'єдесталу», руйнувати їхні ілюзії було б жорстоко й егоїстично.

Коли вже всі новини були розказані і коли Людас Васаріс познайомив батьків з розпорядком свого нового життя, через парлаторіум пройшов Варьокас, мабуть, щоб попрощатися з духівником, бо його кімната була тут-таки, поряд. Ухопившись за нову тему для розмови, а до того ж бажуючи пересвідчитися, що скажуть батьки про вихід Варьокаса із семінарії, Васаріс кинув услід:

— Отой, що пройшов,— один мій товариш — залишає семінарію, завтра від'їздить.

Людас побачив, що батьки, які лагідними поглядами проводжали Варьокаса, раптом насторожилися. Батько кинув гнівний погляд на двері, за якими зник винуватець, а мати з острахом поглянула на батька й вигукнула:

— Боже, боже! Такий гарний ксьондз! Що ж це з ним скоїлося?

— Бач, які нероби бувають,— сердито додав батько.— Семінарія йому не подобається!

— Не те, що не подобається,— намагався уточнити Людас.— Покликання немає в нього. Не кожен може бути ксьондзом.

— Звісно, кому господь не пошле благодаті, від того не жди добра ні для костьолу, ні для людей,— по-своєму пояснив батько відсутність покликання.

— Чому? — не вгавав Людас.— Не буде ксьондзом, але може бути так собі хорошою людиною.

— Еге, ксьондзику, знаємо ми тих хороших,— суворо заперечив батько.— Он син Кмінаса із Пакальнішкяя торік уже на третьому курсі кинув. Батьки в старці пішли. Хату заставляли в борг. Батько хотів повіситися. Сусіди ледве врятували. А він що? В аптекарі пішов. Десь у Росії запропастився. Вже хто семінарію кидає, того й бог покидає. Путньої людини з такого не буде. А для батьків який сором, куди й очі подінеш від такої ганьби?..

Мати з любов'ю і острахом стежила за виразом обличчя свого сина.

— Ви сказали, що це ваш товариш? Хоча б вам це не пошкодило!..

— Та який він мені товариш,— заспокоїв матір Людас.— На одному курсі були, разом училися, ото й усього.

Минуло ще півгодини за розмовою про різні справи, і дзвін закликав до молитви за чотками. Людас попросився з батьками і з болем у серці пішов до каплиці.

«Не зрозуміють, ніколи не зрозуміють,— думав він, механічно повторюючи другу частину молитов на честь Марії-богородиці.— Ось яка доля в нас, сільських дітей! Між нами й нашими батьками зростає взаємне непорозуміння, а батьківська любов терзає нас, іноді навіть губить».

Враження від цього першого побачення з батьками супроводило Людаса Васаріса протягом усього його перебування в семінарії.

Наступного дня, після сніданку, до початку уроків зібралися друзі Варьокаса й недруги в «лабіринт» провести його, а при нагоді — й дещо купити в нього. Варьокас

продав тільки сутану. В семінарії був хороший звичай зібраними пожертвуваннями підтримувати товарища, який залишає її. Але Варьокас завчасно відмовився від допомоги.

— Я занадто мало був у семінарії,— сказав він,— щоб користуватися пільгами та допомагати. Сам собі викручуся.

Учора, повідомляючи про своє рішення, він був схвильований, але сьогодні мав вигляд цілком спокійний і навіть веселий.

— За чим мені тут шкодувати,— говорив він до присутніх семінаристів.— Мені взагалі не слід було сюди їхати. Досить з мене цих комедій. Краще піду служити в аптеку, ніж *introibo ad altare dei*¹, який ніхто не *laetificat juventutem meam*².

Почувши ці слова, семінаристи розійшлися, обурюючись і в глибині душі радіючи, що цей зухвалець Варьокас нарешті залишає їх у святому спокої. Варьокас сердечно розпрощався лише з кількома, серед яких був і Людас Васаріс.

— Може, й добре, що ти залишався,— сказав, тиснувши йому руку.— Підростеш трохи, зміцнієш. А зараз який з тебе мужчина! Ну, бувай здоров. Може, ще колись в житті й зустрінемося!

І він пішов услід за слугою, що ніс його чемодан.

Як тільки Варьокас відійшов, з Васарісом завів мову семінарист третього курсу Йонялайтіс і, оскільки до уроку залишалось ще п'ятнадцять хвилин, запропонував прогулятися разом у саду.

Йонялайтіс був семінарським бібліотекарем, і Васарісові вже доводилося кілька разів зустрічатися з ним. Серед семінаристів, що цікавилися національною політикою, Йонялайтіса знали як переконаного, але й дуже обережного. Він зумів увійти навіть до ректора у довіру, був надійним оплотом литовців. Для них, першокурсників, ці питання політики були ще дуже далекими, однак на Йонялайтіса і ще на кількох його товаришів уже й вони дивилися з повагою.

— То як? Тобі не до душі навчання в семінарії? — почав Йонялайтіс, коли вони залишилися наодинці в саду.

— Не знаю. Різне думається,— признався Васаріс, — але зважитися на що-небудь не так легко.

¹ Увійду до вітара божого (латин.).

² Звеселяє юність мою (латин.).

— Звичайно, становище Варьокаса зовсім інакше, і на його вчинок не варто звертати особливої уваги.

— Все-таки життя в семінарії занадто одноманітне, монотонне, дарма що час іде швидко. А може, то лише нам, першокурсникам, так здається?

Він хотів сказати, що не знайшов тут нічого, про що наслухався влітку від родича, який відзначав своє освячення в ксьондзи. Йонялайтіс зрозумів, що хвилює Васаріса. Так, і Йонялайтіс визнав, що офіційальне, публічне, обрядове життя семінарії справді монотонне і не кожного може задовольнити. Йонялайтіс навіть почав досить гостро критикувати більшість семінарських порядків та професорів.

— Але,— говорив він,— ще залишається широке поле діяльності для виявлення власної ініціативи. Треба читати, розвиватися, цікавитися якою-небудь галуззю науки, або літературою чи громадською роботою. Потім у парадії все це згодиться. Тут ми повинні підготуватися до життя. Хто задовольняється лише виконанням обов'язків та уроками, той до життя не підготується належним чином. Вам, першокурсникам, звісно, зараз рано і важко щось розпочинати, але постривай, коли прийдеш на той рік після канікул, то побачиш багато чого нового.

Отак вони розмовляли удвох аж до початку занять. Ця бесіда підняла занепалий настрій Васаріса. Він зрозумів, що не все ще бачить, що в семінарії існує ще й інше життя, сховане від маси. І до того таємного життя його допустять згодом.

«Там,— думав він,— я знайду те, заради чого вступив до семінарії. Йонялайтіс, звичайно, один із тих. Бач, і вони критикують семінарію, і вони багато чим невдоволені, а все-таки терплять, працюють і для Литви будуть корисніші, ніж Варьокас та інші, такі як він».

Того самого дня надвечір, під час короткої перерви о п'ятій годині, семінарист Пятрас Касайтіс змовився з кількома товаришами «вчинити напад» на Васаріса, тобто завітати до нього в гості.

— Вчора у Васаріса були батьки і привезли різних ласощів,— казав Касайтіс,— а сьогодні обід був нікудишній. Ходімо, нехай розкриє свою скриньку.

У відкриванні скриньки, крім самого Васаріса та Касайтіса, брали участь ще двоє найближчих товаришів — Юозас Пятрила і Казіс Бальсяліс. Ця четвірка так зжи-

лася в семінарії, що формарій уже звернув на неї увагу і декого попереджав про небезпеку партикуляризму.

Скриньки семінаристів та зайві речі були складені у великій наріжній кімнаті, єдині двері якої прочинялися в коридор, звідки хиткі сходи виводили на нежиле горище семінарії. Ця кімната прозивалася «мишатником», тому що крихти з печива та сухарів, ковбасних шкірок та всілякого масного паперу створювали прекрасні умови для мишей та пацюків. Серед різних за формою та величиною скриньок тут ледве можна було пройти, бо майже кожен семінарист мав такий чи сякий припас продуктів, найчастіше сухарів, які до сніданку кришили в ріденьку юшку, чомусь називаючи «кашею». «Мишатник» до того ж був повний-повнісінький вішалками із верхнім одягом, зайвими сутанами та іншим непотрібним убранням. Серед цих вішалок і за ними можна було знайти затишну, відлюдну місцинку для того, щоб перекусити, а при потребі й заховатися від стороннього ока.

Коли товариші з'юрилися круг скриньки Васаріса зі складаними ножиками в руках, було витягнуто великий пиріг і відкрито банку варення. Розпочався справжній бенкет.

— Ви собі як хочете,— вигукнув Пятрила,— а в семінарії все-таки непогано живеться!

— Тобі б тільки нажертися, то вже й добре! — присоромив його завжди песимістично настроєний Касайтіс.

— *O quam bonum et iucundum est, fratres, habitare in unum*¹,— продекламував Бальсяліс. Він був серед них усіх найбільш набожний і полюбляв при нагоді цитувати латинські тексти. Сам він до того ж був хороший латиніст, і тому в очах начальства уже встиг завоювати репутацію здібного семінариста.

Тим часом пролунав дзвін, що сповіщав про початок *silentium*'у, і Васаріс заходився вже було зав'язувати банку, але Пятрила запротестував:

— Та що ти, людино добра?! Роздратував апетит та й одбираєш?

— Уже був дзвінок, ще інспектор застукав,— нагадав Бальсяліс, найбоязкіший з усієї компанії.

— Саме сьогодні тут тебе Мазур і ловитиме,— заперечив Касайтіс.

---

¹ О, як хороше й приємно, братія, жити в єдності (латин.).

— Ви собі як хочете, а з мене досить.— І Бальсяліс дременує геть.

— Ну й боягуз! — кинув йому навздогін Пятрила.— Не покличемо тебе більше!

Частування тривало далі, але не минуло й п'ятнадцяти хвили, як хтось устроїв голову в двері й переляканим голосом прошипів: «Ректор!» Траплялися ще такі добродії, які, почувши в боковому коридорі наближення ректора або інспектора, встигали попередити відвідувачів «мишатника» і, з задоволенням уявляючи собі їхнє збентеження та розгубленість, тікали чимдуж до своїх кімнат або аудиторій.

Почувши страшне слово, Пятрила і Касайтіс, не довго думаючи, кинулися сходами на горище, а Васаріс так і залишився розгублено стояти біля розчищеної скриньки, розв'язаної банки та пирога. Тим часом почувся кашель, грюкнули двері, і сива голова прелата висунулася з-за вішалки.

— Złazłem! ¹ — вигукнув він, побачивши переляканого Васаріса.— Ти що тут робиш?

— Так собі... нічого... учора батьки були...— кліпаючи очима і не знаючи, як виправдовуватися, бурмотів бідний семінарист.

— Хто ще втік щойно перед моїм приходом?

— Прощу пробачення, сьондзе прелате. Не бачив, не знаю....

— Kłamiesz! ² То це ви тут разом були?

— Ні, я сам, один тут був... Може, за тим одягом...

— А ти не знаєш, що тепер silentium, треба сидіти на своєму місці й учити уроки?

Васаріс знав, що єдиний порятунок у таких випадках — цілувати ректорові руку і просити пробачення. Різні виправдовування тільки драгували прелата, і тоді він докоряв винуватцеві у відсутності покірливості та смирення. Тому й Васаріс, не виправдовуючись, цілував ректорові руку і просив вибачення.

— Як твоє прізвище? — уже спокійнішим голосом запитав прелат.

— Васаріс.

— Васаріс? Варьокас був твоїм товаришем?

— Так. З однієї гімназії.

---

¹ Упіймав! (Пол.)

² Брешеш! (Пол.)

- У гімназії ви товаришували?
— Ні, так собі — були знайомі.
— А чи знав ти, що Варьокас був безбожником і сповненим гордині?
— Ні, не знав.
— Отож дивися. А ти з ним прогулювався!
— Прошу пробачення, ксьондзе прелате. — Й він удруге поцілував руку ректорові.
— Іди на своє місце і вчися.

Коли ректор вийшов, зверху крізь щілину визирнули веселі обличчя Пятрили та Касайтіса. Васаріс сердився, що дався піймати себе на гарячому. Адже він устиг би зачинити скриньку і дременути сходами вгору. І в душі він заприсягнувся самому собі іншим разом бути обережнішим. Ця досить незначна подія була однією з тих житейських дрібниць, які вчили Васаріса бути потайним, до цього вдавалися всі хоча б трохи кмітливі вихованці семінарії від першого до останнього курсу. Васаріс ставав інстинктивно-обережним. Виходячи в коридор під час *silentium*'у, він прислухався, чи не почує, бува, кроки ректора або інспектора. Прогулюючись по саду, не забував перевірити, чи не виглядає Мазур у вікно. У соборі під час урочистих богослужінь він завжди пильнував, чи не бачить ректор або інспектор, що він робить, і намагався сісти на таку лаву, де б його найменше могли помітити... Якщо він під час *silentium*'у хотів читати навіть найневиннішу книжку, особливо литовську, то обов'язково клав поряд і розгорнений підручник латинської мови. Коли ж це бував *sacrosanctum silentium*, то розгорнуте лежало святе письмо або «*De imitatione Christi*»¹. Усе бувало підготовлене для того, щоб з появою начальника можна було компрометуючу книгу миттю сховати й прикинутися, ніби читаєш те, що в очах начальства створювало хорошу репутацію.

Репутація — ось що мало велике значення в житті семінариста!

— Ти, Людасе, дивися, зіпсує тобі репутацію той Варьокас, — попереджали Васаріса товариші.

Сьогодні він переконався, що це була правда. Його репутація в очах ректора була вже, очевидно, добряче підірвана, і лише по-дитячому безневинний вираз обличчя Васаріса ставив під сумнів його взаємини з Варьокасом.

¹ «Наслідкування Христа» (латин.).

Через два дні семінаристи, які ходили до зубного лікаря, розповідали всім, що бачили в місті Варьокаса з якоюсь дівчиною. Після цього вже ніхто не наважувався сказати про грішного добре слово.

VI

Нарешті закінчився перший навчальний рік, благополучно минули екзамени, і Васаріс радісно зібрався їхати додому на канікули. Ці перші канікули хвилювали його не менше, ніж раніше вступ до семінарії. Як він поводитиметься вдома, як він розмовлятиме з колишніми товаришами та знайомими, яке враження він справить на парафіян у своєму костьолі? Хвилювався він тим більше, що й духівник на бесідах, і ректор на уроках благопристойності запопадливо обговорювали питання канікул.

— Канікули, — говорив духівник, — це пора не тільки відпочинку, але і вашого випробування. Удома вас не оберігатиме пильне око старших, ніхто не надаватиме вам такої духовної підтримки, як тут. Але ви ні на хвилину не повинні забувати, що вас оберігає ще пильніше всевидяще око боже. Час канікул — це разом з тим і час небезпек. Ви зустрінетеся з різними людьми, з колишніми своїми товаришами, які своєю поведінкою, можливо, введуть вас у спокусу, а може, навіть зумисне захочуть звернути вас з путі істинної. Але ви повинні знати, що жоден мирянин не може бути для вас взірцем.

Довго ще так говорив духівник, і, здавалося, не була забута жодна обставина, де б на душу юного левіта могла чатувати небезпека. Особливо він наполягав на молитвах, медитаціях, випробуваннях совісті, сповідях та причастях. Ректор теж повчав, як вони повинні поводитися під час канікул у своїй сім'ї, у настоятеля і в гостях. Усюди вони повинні бути скромними, набожними, служити для всіх хорошим прикладом. Ректор вважав за необхідне попередити, що хоча парафіяльні ксьондзи та настоятелі під час канікул замінятимуть для них семінарське начальство, вони однаково повинні бути обережними, бо часом можуть траплятися приклади негідної поведінки і серед духовенства. Повертаючись після канікул до семінарії, вони повинні привезти ректорові відзвів про свою поведінку під час канікул.

Повчав їх також і ф'ормарій, надаючи цілий ряд практичних порад: як їм розподілити час канікул, які книжки взяти з собою, що читати, як поводитися в костюмі і поза ним.

Коли настав день від'їзду, в семінарії зчинилася метушня. Всі бігали, складали речі, галасували, прощалися, обмінювалися адресами і палали бажанням якомога швидше вирватися з тих похмурих семінарських стін.

Батько Васаріса сам приїхав за сином, задоволений і веселий, ніби аж помолоділий, теж хотів швидше повернутися додому, бо знав, з яким нетерпінням виглядають мати і всі члени сім'ї дорогого і незвичного гостя.

Вже далеко позаду залишилося місто, ліс затулив вежі собору та семінарії — і чим глибше поринали вони в прозорій та ясній літній природі, чим гарячіше припікало сонце крізь чорну сутану, тим легше ставало на серці й світліше в очах семінариста Васаріса. Він ні про що не думав, усе тіло його ніби перетворилося на суцільне відчуття, а душа — на почуття. Він просто сп'янів і не міг досягнути всієї величі цих почувань.

Повільно-повільно минали перед ним струнки, гілки сосни, ялини й подекуди — білокорі берези. Згодом, коли вони виїхали з лісу, з'явилися високі звивисті береги дзукійських озер, потім знову хирляві соснячки та невисокі пагорби, зарослі ялівцем. А втім, довколишні краєвиди пропливали мимо, лише іноді привертаючи погляд Людаса Васаріса. Він відчував тепер саму величну Природу, її цілісність, виявлену і в лісах, і в озерах, і в пагорбах, і в сонячному промінні, і в сюркотінні коників, і в щебеті птаства, і в безлічі інших різноманітних явищ.

Щось схоже переживала б людина, яку довгий час тримали в п'їтмі, а потім вивели в прекрасний сад, залитий промінням полудневого сонця. Вона не помітила б ні цвіту вишень, ні мерехтіння березових листочків, ні розпуклої рути, ні тріпотіння метеликів, але вона відчула б усю радість цього полудня й пережила б невимовне щастя.

Та саме сталося б і з глухим, котрому параз довелось би почути стоголосу симфонію на багатьох інструментах, — він не розрізняв би ні мелодії скрипок, ні ридання віолончелей, ні стогону сурми, ні гудіння барабанів та литавр, зате досягнув би єдину величну гармонію, і в нього серце вирвалося б з грудей на поклик тих могутніх звуків.

Повертаючись додому, семінарист Людас Васаріс уперше в своєму житті так сильно відчув цілісність природи та її відгомін у самому собі.

Людас Васаріс любив природу, з дитинства вона справляла на нього незабутні враження. Одного разу під час сінокосу качався він по покосах сіна і, впавши горілиць, задивився в небо, де пропливали великі кляпті білих хмар. І поволі великий страх охопив його дитяче серце. Перелякавшись, він кинувся до матері, вигукуючи крізь сльози: «Мамо, небо біжить!»

Згодом, коли Людас уже підріс, однієї теплої літньої ночі батько взяв його з собою в ліс на нічліг, а там розклав велике багаття. Ті язики вогнища, той дим, ті іскри, той жар, і насторожена лісова пітьма навколо, форкання невидимих коней, і хтозна-які незрозумілі звуки, до того ж особливо-зосереджений вираз батьківського обличчя вікликали вперше в душі його, Васаріса-дитини, містичне враження і збудили туманне передчуття, що в природі є щось дивовижне.

Пізніше, коли він був уже гімназистом, під час канікул йому іноді доводилося на світанку відганяти коней у ліс, а опівдні або ввечері приганяти їх назад. Він ще й досі пригадував бадьорий настрій від тієї їзди верхи і глибокого відчуття єдності з природою.

Він міг би пригадати й інші хвилини близькості з природою, але такого враження, яке спізнав тоді, повертаючись із семінарії, він не пригадував. Це враження було забарвлене тихим смутком, глибокою печаллю: вона непомітно запеклася в його серці за цей рік і тепер огорнула душу, коли він поринув у ясну літню природу.

Людас Васаріс не думав, але відчував, що ось він, затурканий семінарист-першокурсник, якому постійно торочили про гріхи, покаяння, умертвіння плоті, про зречення світських радощів, про приниження й покірність, якого змушували усіх боятися й усіх уникати, тепер ось поринув з головою в саму величну природу, де стільки свободи, стільки світла, барв і радощів. Проте його досвід, набутий протягом усього року, викликав гірке усвідомлення: однаково все це не для тебе... Ти повернешся до суворої аскетичної самотності, ти не матимеш ніяких великих намірів та поривань, ти зречешся любові й щастя, ти зречешся себе самого... Заради чого? Навіщо? Розум пропонував йому цілий ряд почутих у семінарії готових формулювань, але серце мовчало.

Семінарист Васаріс, коли б він міг залишитися наодинці із самим собою, коли б він не соромився свого батька, то впав би на ті перелогі, що пахли ромашками та чебрецем, і плакав би, плакав...

Так уже перший рік перебування в семінарії почав зводити той емоційний мур між душею Васаріса і природою та світом, що згодом темною хмарою навис над усією творчістю. Ідейна перешкода виростала не так швидко, і Васарісові вдалося позбутися її значно раніше.

До свого села вони підїхали, коли вже сутеніло. Зустрічні сусіди та перехожі знімали шапки й з цікавістю оглядали їх. Усе село знало, що сьогодні Васаріс привозить із семінарії свого семінариста. Одні раділи, інші заздрили.

Людас уже здалеку побачив хаті свого рідного села і не міг відірвати від них очей. Оточені високими деревами, вони тулилися до невеликого пагорба, такі тихі і смутні.

У дворі його зустріла мати зі сльозами радості на очах. Несміло підійшли брати і сестри. Соромилися його, не знали, як вітатися, і одразу відходили вбік.

— Ось уже й діждалися ксьондзика, — говорила мати. — Просимо до хати. Стомилися ви, мабуть, за таку довгу дорогу.

— Ні, мамо. Їхати було дуже приємно. Такий хороший та погожий день, — заспокоював він матір, входячи до хати. — Слава Ісусу Христу! — сказав він на порозі, чого раніше ніколи не робив, і всі відчули, що Людас тепер уже справжній семінарист — майбутній ксьондз.

Сіли вони всі разом у світлиці, повечеряли, батько розповідав, що бачив у семінарії, Людас дещо додавав, дещо пояснював. Швидко минав теплий вечір, мати заметушилася, що вже час відпочити з дороги — і ще раз перестелила ліжко з високо збитими подушками.

Спокійним сном немовляти заснув першу ніч семінарист Людас Васаріс у батьківській домовці, радіючи, що завтра о п'ятій годині не розбудять його дев'ять ударів дзвону.

Через пару днів він поїхав до настоятеля своєї парафії, щоб відрекомендуватися. Настоятель, ще не дуже стара людина, вікарія не мав, бо парафія була мала, тому прийняв Васаріса як бажаного гостя і залишив у себе до

неділі. Єдиним його обов'язком було, одягнувши стихар, збирати пожертви під час меси в костьолі.

Ці перші канікули не дали Васарісові якихось особливих переживань та вражень. Він намагався організувати своє життя так, як було велено в семінарії. Він жив у батьків, щоранку ходив у сад читати ранковий отченаш і виконувати медитації. Вечорами також читав вечірні молитви і молитви на чотках, як наказували в семінарії. Треба було докласти немало зусиль, щоб систематично виконувати ці обов'язки, але сумління та заповзятливість першокурсника долали всі спокуси. Якщо коли й пропускав він молитви, то одразу ж казав під час сповіді настоятелю, який, дивуючись запопадливості молодого семінариста, навіть не знав, яку епітимію накласти на нього за такі «гріхи». Кожного другого або третього дня він ходив до костьолу, прислужував під час меси і причащався.

Два-три дні на тиждень Людас проводив у настоятеля і вислуховував безконечні розповіді про семінарське життя під час його навчання. Людас із подивом почув, як в одній кімнаті семінаристи старших курсів збиралися для пиятики і які сцени відбувалися, коли їх там застукував хтось із начальства. А в семінарський сад можна було приходити не тільки світським гостям, а навіть і жінкам. Настоятель докладно розповів про семінариста, що зустрічався з однією міською паняночкою, про те, як вони цілувалися і як ректор у бінокль одного разу підгледів їх і тієї ж ночі прогнав винуватця. Настоятель любив також розповідати семінаристові Васарісу про різні свої незгоди з парафіянами. Розповідав також про свої пригоди в інших парафіях, про конфлікти з настоятелями та їхніми економками, коли він був вікарієм.

Із цих розповідей Васарісові стала трохи виразніше вимальовуватися картина життя в парафії, і ця картина зовсім не була приємною. Та Васаріс ніколи й не намагався уявити себе в тому житті. Все це здавалося йому ще нереальним, занадто далеким.

— Отаке-то, ксьондзику,— повторював йому настоятель,— найщасливіші дні такі в семінарії. Що вам? Сидите собі, як у бога за дверима.

Васарісові добурач надокучали балачки настоятеля, і він рвався додому, де йому ніхто не заважав блукати полями та лісом, грітися на сонці, те, се читати, словом, безборонно користуватися необмеженою свободою. А кані-

кули минали надзвичайно швидко. Може, вони були б так і скінчилися, нічим не сколихнувши спокою душі Васаріса та уявлень про життя, якби настоятель одного разу не надумав повезти його в парафію Клявішкяй, відому храмовим святом святого Лаврентія до не менш відомого своєю гостинністю настоятеля Кімші. До того ж тут жили батьки Людасового товариша — семінариста Пятрила.

Виїхали вони обидва завчасно — на першу вечерю. Прибуло ще кілька ксьондзів, людей багато, і вже заздалегідь можна було судити, що храм буде справді багатий і за кількістю гостей, і за ласкою божою.

— Добре, що ти приїхав, Людасе, — радів Пятрила, вітаючися з товаришем. — Канікули кінчаються, хоч гульнемо в мого настоятеля. Він, брате, гостей пригощати вмів. — І вони вдвох пішли до костьолу, бо вже ось-ось мала починатися вечерня.

Семінаристи наділи гарні стихарі і стали прислужувати ксьондзові під час вечерні. З запаленими свічками в руках, разом з іншими ксьондзами йшли вони в процесії навколо костьолу. Вони відчували, що очі людей звернені переважно на них, наймолодших з усього гурту, і тому йшли скромно, прямо, не озираючись, як і належить хорошим семінаристам, як їх учили.

Після вечерні два наймолодші вікарії повернулися в сповідальні, а всі інші прогулювалися в саду настоятеля, голосно розмовляли й сміялися. Обидва семінаристи мали залишитися на вечерю й почувати в настоятеля, бо він так суворо наказав. Вечеряти сіло чоловік десять, і Васаріс здивувався багатству господарєвого столу. В обов'язок семінариста Пятрила входило наливати чарки.

— Більше не наливай, — наказав настоятель у розпалі вечері. — У нас іще буде серйозна робота. А як понапиваються — які з них будуть робітники!

Після вечері настоятель знову наказав семінаристові Пятрилі готувати все необхідне для «роботи». Той уже знав порядки свого настоятеля, висунув на середину залу розкладний, обтягнутий зеленим сукном столик, дістав крейду, поставив запалені свічки і приніс карти. Лише тепер Васаріс зрозумів, що то буде за «робота». Круг столика посадили сам настоятель і трое гостей.

— Ну, тепер ми тут більше не потрібні, — сказав Пятрила Васарісові. — Ходімо, погуляємо трохи в саду, а потім і спати.

Із саду їм було видно, що в кухні теж заповзято трудилися: стукотіли ножі, торохтів посуд, щось шкварчало, щось варилося і пеклося.

Васарісові було цікаво почути що-небудь від свого товариша про тутешніх ксьондзів та настоятеля, тому він з цього й розпочав розмову:

— Так ось яке життя в настоятельській садибі, яким мене так лякав Варьокас. Досі я ні в свого настоятеля, ні тут не бачив нічого особливого.

Але Пятрила був дещо іншої думки.

— У свого настоятеля ти, і сто років живучи, нічого особливого не побачиш. А отут, братику, трохи інакше. Я після канікул повернуся до семінарії добряче просвітившись. Та зрештою, ксьондз — теж людина. Не всі ж можуть бути такими святими, як твій настоятель або шілучайський вікарій.

— То як же це у вас?

— Ет, що тут про все розказувати. Поживеш — побачиш, — ухилився Пятрила.

Але Васаріс цим не задовольнявся.

— Якщо я побачу, то й ти можеш розказати. Я ж тебе не прошу викривати якісь таємниці. А так — поділитися враженнями.

— Бачиш, по-перше, є багато відмінностей. Твій настоятель не п'є, мій п'є; твій настоятель тримає стару економку — наймичку, а в мого настоятеля економка молода, та й собою — наче паняпочка. У твого настоятеля не живе ніяка родичка, а в мого — живе. Твій настоятель не має ніякого вікарія, а мій — має. Із цих відмінностей, бач, і виходить багато що по-іншому...

Васаріс відчув у цих словах товариша якісь натяки, але розпитувати про подробиці та просити пояснення йому здавалося незручним: коли б вони й далі вели розмову, то не обійшлося б без обговорення й критики поведінки старших. До того ж він бачив, що й Пятрила неохоче відповідав на запитання.

Мовчки йшли вони далі по стежці, оброслій з обох боків високими кущами смородини. Ніч була тиха і тепла. У лузі сюркотіли коники, у дворі настоятеля закрипів журавель колодязя. Раптом неподалік від них попереду пролунав дзвінкий жіночий сміх.

Обидва семінаристи заклакли на своїх місцях, але що говорив низький чоловічий голос, вони не почули. Пятрила навмисне голосно закашляв і, схопивши Васаріса за

полу, потягнув із стежки в кущі. Через хвилину вони побачили, як світла і темна постать розійшлися в протилежні сторони.

— Трікаускас і Люце,— пояснив Пятила.— От шалена дівка!..

— Що за Люце? — запитав Васаріс, від хвилювання ледве вимовляючи слова.

— Дочка настоятелевої сестри, племінниця. Його вихованка.

Вони навпомацки, мов злодії, пробралися в мезонін, де для них були приготовлені постелі, й, не запалюючи світла, полягали. Того вечора Васаріс довго не міг заснути.

Він, може, й зовсім не заснув би, коли б знав, які несподіванки йому доведеться пережити завтра.

Прокинулися вони досить рано, намагаючись не пригадувати вчорашньої пригоди, пішли до сповіді, причастилися, поснідали, а там непомітно прийшов час меси. Приїхало ще два семінаристи-старшокурсники, і всі вони брали участь у месі. Співав хор, грав оркестр, не лише в костьолі, але й у дворі було просто стовпотворіння, словом, справжнє престольне храмове свято. Ксьондзи трудилися в поті чола, сповідальні тріщали від парафіїв, охочих сповідатися, і тільки завдяки спритності кількох досвідчених ксьондзів одразу після вечерні вдалося закінчити всю роботу в костьолі. Ксьондзи й семінаристи зібралися в настоятеля; одні у вітальні, а інші на ганку ділилися враженнями і жартували.

— Ну, п'яниці, тримайтеся! — вигукнув, увиходячи, один червонощокій, невеликий на зріст, товстий настоятель.— Тримайтеся! Приїхав «апостол»!

Пятрила пояснив семінаристам, що «апостолом» настоятелі прозвали шілучайського вікарія, суворого поборника тверезості. У той час це питання було дуже гостро поставлене, і в самих парафіях серед священників вивикали різні інциденти.

— Дарма! Нехай тут буде хоч і десятеро «апостолів»,— заявив настоятель,— щоб після отаких жнив людина випити навіть не могла, ну, то це вже зовсім кінець світу!

— Хе-хе-хе!..— радісно засміявся товстун.— Що ж, спробуємо, спробуємо...

— Будемо триматися! — озвалися й інші.

Тим часом увійшов і сам «апостол» — високий на зріст, кремезний чоловік із сміливим, гордим поглядом.

Всіх запросили до столу. «Апостолові» довелося сісти приблизно посередині столу. З одного боку від нього сиділи настоятелі і взагалі ксьондзи літнього віку, а з другого боку — вікарії та семінаристи. На столі стояла карафка горілки, пляшка коньяку та кілька пляшок вина.

Почали з закусок, і Пятрила одразу ж приступив до виконання своїх обов'язків, тобто почав стежити за тим, щоб чарки були наповнені. Але щойно Пятрила заходився розливати горілку, шілучайський вікарій демонстративно перевернув свої чарки і голосно сказав:

— Я закликаю молодше покоління не вчитися у старших. Геть горілку! Гей, Марто, принеси-но сюди водички з колодязя,— звернувся він до служниці.

Але настоятель Кімша був чоловік гонористий і крутого порову. Дозволити, щоб якийсь вікарій господарював за його столом, здавалося для нього і приниженням, і ганьбою.

— Семінаристе Юозас,— гукнув він до Пятрила,— наливай усім, як я звелів, не минай і шілучайського вікарія.

Старші ксьондзи вже були випили по одній. Пятрила почав знову наливати, але коли підійшов до шілучайського «апостола», той відібрав у нього карафку і поставив її перед собою.

— Арештована! І не намагайся сюди більше лізти.

Настоятель сердито глянув на «апостола», знову випив свою чарку, грюкнув рукою по столу і, стримуючи злість, вимовив:

— У моєму домі, за моїм столом, я просив би гостей не порушувати порядку... Семінаристе Юозас, наливай, обминаючи шілучайського вікарія.

Але «апостол» сам звернувся до свого сусіда, молодого, тихого ксьондза:

— Хочеш набратися? Пий, я сам наллю!

Тай знизав плечима, вагаючись, чиєї сторони дотримуватися.

— Не хочеш! Справжній мужчина! — вирішив «апостол», відставляючи вбік горілку.

— Хоче! — крикнув настоятель.— Наливай, коли я кажу!

Пятрила знову почав наливати, «апостол» хотів одібрати карафку, але ненароком зачепив чарку другого сусіда і перекинув її на скатертину. Зчинився переполох.

— Ксьондзе!.. Що це таке?! — вже не стримуючись, кричав настоятель.— Хто тобі дав право тут хазяйнувати? Після цього ти не гість, а нахаба! Я на тебе поскаржуюся єпископу — ти в мене на колінах вибачення проситимеш!..

Шілуčajський вікарій, нічого не сказавши, підвівся із за столу, вийшов і наказав подавати коні. Всі заметушилися. Одні кинулися до настоятеля, інші — до «апостола» — мирити, вмовляти, але все було марно. Настоятель занадто багато наслухався про діяння «апостола», а шілуčajський вікарій дуже вже довго точив зуби на бенкетки настоятеля. То чи ж могли вони тепер, коли трапилася слухна нагода допекти один одному, одразу помиритися? «Апостол» поїхав, не вибачившись перед настоятелем.

Після обіду гості перейшли до просторої, чистої і розкішно обставленої вітальні настоятеля, де господар пригощав усіх ще сигарами, кавою та лікером.

Каву подавала панночка, яку Людас бачив уперше. Але коли він дізнався, що її звали Люце, то відчув дивний неспокій і зацікавлення. Він почав пильно стежити за нею, Люце була вродлива дівчина років двадцяти, темноволоса, засмагла на сонці. Кирпатенький носик і веселі блискучі очі робили її обличчя сміливим і навіть трохи зухвалим. Людас бачив, як вона, подаючи каву, стріляла очима у молодих ксьондзів і кожному щось говорила, усміхаючись або підсміюючись тонким, дзвінким, мов дзвіночок, голосом. Він помітив, що два вікарії і ксьондз Трікаукас жадібно стежать за нею очима, і пригадав учорашню вечірню пригоду в саду. Це ще більше збуджувало його цікавість. Він уже наперед хвилювався, чекаючи своєї черги, коли вона підійде до нього і запропонує йому кави. Він непомітно перебрався на останнє місце, щоб усе далі віддалити цей момент.

Нарешті вона підійшла.

— Для вас, ксьондзику, я принесла найсмачнішої за те, що ви — останній,— весело защебетала вона, поблискуючи на нього очима.

Васаріс¹⁵ відчув, що почервонів, аж спаленів. Кладучи цукор, він незграбно опустив грудочку в чашку і бризнув їй на руку.

— Ой, горю!..— вигукнула вона, струшуючи пальцями.

Бідоласі семінаристу в цей час страшенно захотілося провалитися крізь землю.

— Дрібниці!..— заспокоїла його Люце.— Я люблю все гаряче.— Вона сіла поруч.

«Що ж їй сказати?..» — ламав собі голову Васаріс, але, як на те, не знаходив жодного слова. На щастя, настоятель гукнув Люце щось принести, і в нього ніби камінь звалився з пліч. Але водночас він злостився на себе — ох і телепень я, ох і телепень! Та ж я не сказав їй жодного слова. Що вона про мене подумає? Васаріс почував себе смішним і зганьбленим. Разом з тим він побоювався, щоб це зухвале дівчисько знову не повернулося до нього. Він підвівся зі свого місця і приєднався до гурту семінаристів.

Васаріс приїхав додому, стомлений від безлічі вражень. Він ще не міг у них розібратися. Він ніким не обурювався й нікого не засуджував. Але йому здавалося, що він набув такий досвід, якого досі в нього не було. Пережиті враження осіли в глибині його душі і ніхто не знав, коли вони знову піднімуться в його свідомість і викличуть сильніші почуття й думки.

Батьківська світлиця, пропахла струганим деревом, того вечора була для нього найприємнішим місцем на світі. Там ніщо не могло порушити спокою його серця, яке відпочивало після такого гамірливого дня.

І він заснув глибоким юнацьким сном.

VII

За наступний тиждень храмові події добряче померкли в пам'яті семінарста Людаса Васаріса. Сутичка настоятеля з шілучайським вікарієм, звісно, була дуже неприємна й варта осуду, але, зрештою, великої тіні не кидала ні на одного, ні на другого. Васаріс був на боці шілучайського вікарія, проте визнавав, що його поведінка була не зовсім тактовна і могла образити настоятеля. А те, що ксьондзи на храмовому святі люблять випити, ні для кого не було таємницею, і людей це не дуже дратувало. Що там сталося першого вечора в саду — ні він, ні Пятрила гаразд нічого не знали. Васаріс уже ладен був повірити, що там нічого й не було, що їм так собі — привиділося в цільмі. А коли там і був хто-небудь, то вже, напевно, не вікарій і не Люце.

Серед усіх вражень того дня найяскравішим залишився спогад про Люце. Увесь той час — від першої її появи аж

до того моменту, коли настоятель послав її кудись — Васаріс не тільки чудово пригадував, але й жив тим почуттям: як він бентежився при її наближенні, як розхвилювався від її розмови, як засоромився, коли обпик її руку, і як йому було прикро через своє нестямне ніяковіття й незграбність. Це почуття невдоволення не зникло за цілий тиждень, то пригасаючи, то знову виникаючи все в нових варіантах. Останній був такий, що Васаріс твердо вирішив при першій же нагоді виправити свою помилку. Він малював у своїй уяві ту саму, тільки вже виправлену, сцену з казою — щоб він передусім сказав би, і як поклав би цукор, і якою була б потім розмова; при цьому Людас намагався передбачити різноманітні обставини та подробиці. Непомітно він розширював цю сцену далеко за межі тієї пригоди. Мрійливо-романтична уява Людаса Васаріса після року семінарського аскетизму могла спалахнути від найменшої іскри. Але всі ті мрії були такі наївні й безневинні, що в нього жодного разу не виникала підозра: може, так не личить поводитися семінаристів, чи, може, в них криється щось небезпечно чи непристойне. Щоправда, вони були викликані не стільки еротичним почуттям, скільки юнацькою гордістю, так сильно враженою під час першої зустрічі з молодю вродливою дівчиною.

Створивши в своїй уяві план дій, Васаріс щиро шкодував, що канікули вже закінчуються і йому тільки через рік, можливо, доведеться здійснити цей план. Тому він надзвичайно зрадив, коли, приїхавши останньої неділі до настоятеля, знайшов листа Пятрили і прочитав, що товариш просить його виїхати з дому на день раніше, повернути до нього на проводи, а вже наступного ранку удвох їхати далі. Васаріс, не довго думаючи, прийняв запрошення. Він не сумнівався, що на проводах Пятрили будуть обидва ксьондзи і Люце.

Коли б Васаріс хоч трохи більше знав Люце, він, можливо, не терзався б так через перше побачення і не так чекав би другого. Але він був у такому віці і так мрійливо настроєний, що, очевидно, його поведінка нітрохи не змінилася б, якби на місці Люце була будь-яка інша молода й хоча б трохи гарненька дівчина.

Походження вихованки настоятеля Люції, яку всі звали Люце, нікому не було добре відоме, піхто, зрештою, цим докладно й не цікавився. Настоятель був з чужого краю, родичів та близьких знайомих тут не мав, а для

інших ксьондзів його біографія була всіяна білими плямами. Люце була нібито дочкою його померлої сестри, а батька вона ще раніше втратила, тому настоятель узяв її до себе, виростив і віддав у науку. Ось і все. Лихі язички подейкували, що Люце ні обличчям, ні темпераментом не схожа на литовку, що настоятель провів свою молодість у Польщі й там близько спізнався з однією веселенькою солон'яною удовицею. Словом, услід за настоятелем долинули деякі пліточки, які, не маючи сприятливого ґрунту, так тут і не прижилися. Після закінчення гімназії у Вільнюсі, де дядько поселив її у пристойному пансіоні, Люце приїхала відпочивати в садибу настоятеля. Дядько приглядав для неї підходящу партію, але племінниця про заміжжя, мабуть, і гадки не мала. Її більше подобалося байдикувати у свого дядька, особливо після того, як вона завела ближче знайомство з ксьондзом вікарієм.

Вікарій їхньої парафії ксьондз Зігмас Трікаускас приїхав до них рік тому, саме тієї весни, коли Люце закінчила гімназію. Сам він уже провчився до того три роки в Петербурзькій духовній академії. Чому він перервав навчання і був призначений у цю парафію, ніхто сказати напевно не міг. Одні висловлювали здогад, що це нібито через здоров'я, а інші запевняли, що єпископ відкликав його за якість там столичні грішки. Отож ксьондз Трікаускас, хоч був ще зовсім молодий, але, як «академік», знав собі ціну і на простих вікаріїв позирив зверхньо. Три роки, проведені в академії, все-таки не пройшли для нього марно. Хоча ніякого наукового ступеня він звідти не привіз, зате привіз сутану прекрасного крою з пелериною, палицю зі срібною головкою та монограмами, пенсне на шнурочку та десятків зо два оперних лібретто. До того ж він міг зіграти на піаніно кілька відомих арій, а деякі — і вправно заспівати, бо голос він мав гарний. Із такими духовними скарбами, хорошими манерами, красивою вимовою та спогадами про навчання в академії ксьондз Трікаускас у будь-якому місті, навіть як звичайний вікарій, швидко міг би піднятися до вершин світського життя. Отож потрапивши всього-на-всього в парафію батьків Пятрили, він почував себе несправедливо скривдженим і, невідомо кому намагаючись помститися, вирішив погано виконувати свої обов'язки. Однак настоятель тієї парафії ксьондз Кімша багато чого бачив на своєму віку, одразу наскрізь розгледів свого нового вікарія і так зумів скористатися його вадами, що вже через

кілька тижнів ксьондз Трікаускас позаочі називав ксьондза Кімшу найзразковішим настоятелем серед усіх навколишніх парафій і, сам того не підозрюючи, танцював під його дудку. Зміцненню хороших стосунків немало сприяла і вихованка настоятеля Люце.

Коли ксьондз Трікаускас прибув до парафії виконувати обов'язки вікарія, Люце вже приїхала після закінчення гімназії до дядька і поселилася в його мезоніні. Побачивши симпатичного, чепурненько вбраного вікарія зі шляхетними манерами, вона одразу ж взяла безпосередню участь у влаштуванні його житла. Насамперед вона вмовила дядька відремонтувати будинок вікарія, який і справді був дуже занедбаний. Трікаускас тим часом оселився у вітальні настоятеля Кімші. Знайомство із вродливою родичкою настоятеля швидко просувалося вперед. Вони обоє любили музику, Люце дуже непогано грала, тому часто вони допізна засиджувалися у вітальні, де стояло піаніно. Ксьондз Трікаускас витяг свої оперні лібретто та арії, і отак за грою вони ділилися спогадами: вона — про Вільнюс, він про Петербург, і почуття взаємної симпатії щоразу міцнішало.

Але минув рік, і невгамовна вдача Люце не давала їй спокою: життя в садибі настоятеля ставало одноманітним і нецікавим, тому вона почала шукати нові враження. Дівчина стала звертати більше уваги на молодих ксьондзів та семінаристів, що відвідували настоятеля, але такі нагоди траплялися рідко, і нові цікавіші знайомства їй не вдавалося зав'язати. Семінариста Пятрилу вона залишила в спокої, бо він здавався їй погано вихованим, та й був-таки справжнім незграбою. А взагалі їй було дуже приємно, коли вона помічала, що на когось справила враження, і, може, шукала нагоди продовжити і поглибити це враження.

На храмовому святі святого Лаврентія Люце помітила, що справила враження на того молодого семінарриста, котрий, збентежившись, обнік їй руку і не міг озватися й словечком. Семінарист припав їй до впадоби. Дізнавшись, що він — не такий уже й далекий сусід, вона вирішила не спускати з нього очей, і вже сама ця вигадка принесла їй велику насолоду.

— А хто з гостей буде на ваших проводах? — допитувалася вона в семінарриста Пятрилу. — Чи не буде нудно?

І, почувши, що, крім інших, запросили також семінарриста Васаріса, Люце пообіцяла обов'язково прийти.

Того дня, як і домовлялися, Людас попросився з домашніми, і, супроводжуваний материнськими благословеннями, набравши повну скриньку сухарів та різних ласощів, сів разом з батьком у візок і поїхав до Пятрили, заспокоївши батьків обіцянкою, що вони влаштують для нього проводи наступного року. По дорозі він розмірковував про можливу зустріч з Люце й готувався до неї, мов до якогось серйозного іспиту. До півдороги він був переконаний, що той іспит складе, як і належить мужчині, але далі його відвага почала танути. Йому все більш настирливо уявлялася обпечена рука панночки, а від неспокійних роздумів розвіялися всі його заздалегідь підготовлені плани й здавалися абсурдними придумані речення та слова. Коли здалеку стало видно дерева, що росли на хуторі Пятрили, Васаріс уже шкочував, що скористався запрошенням товариша. Як було б добре, коли б не треба було брати участь у цьому гаморі серед чужих людей!

У дворі їх зустріли старі Пятрили та сам семінарист як довгожданих гостей.

— Тепер ми ніби рідня,— казав старий Пятрила, вітаючись зі старим Васарісом.— Ти бач, отак незабаром наші діти разом біля вівтаря стануть.

— Хай бог помагає,— озвався задоволений старий Васаріс.— Та як подумаєш, що п'ять років іще!

— Вони швидко промайнуть,— втішала Пятрилене.— Бач, іще два-три роки — і вже вони іподиякони, диякони, говорять проповіді, причащають, месу правлять. Ну, та просимо, гостоньки, до господи...

Батьки поставили коней і пішли подивитися на клуню, а Пятрилене покликкала семінаристів у світлицю. Васаріс дуже зрадів, коли почув, що гостей із садиби настоятеля ще немає.

Як тільки вони залишилися удвох, Пятрила плеснув свого товариша по плечу і, хитро посміхнувшись, сказав:

— Дивись-но мені, Людасе! Ти нашій Люце впав у око. Все розпитує про тебе.

Слова Пятрили були настільки несподівані, що Людас навіть почервонів і не знав, що й відповісти.

— Ну, що це ти вигадав! — захищався він.— То ще невідомо, хто їй більше припав до вподоби...

— Я ж тобі вже казав, що вона мене терпіти не може. Вона лише заради того й приїде, щоб тебе побачити.

Людас знав, що товариш говорить отак жартома, але

однаково той жарт підняв його настрій, і він уже не шкодував, що приїхав сюди.

У саду тим часом зібрався чималий гурт гостей. Пішли й вони удвох. Пятрила познайомив Васаріса зі своїми сусідами та ріднею, серед яких йому сподобалися дві вродливі дівчини, двоюрідні сестри Юозаса, та студент в окулярах, що від'їздив до Москви.

— Чого ви всі претеса в ту семінарію? — вигукнув він, вітаючись з Васарісом. — Для Литви сьогодні потрібна світська інтелігенція, а ви все у ксьондзи та в ксьондзи!

— А що нам ті світські інтелігенти дають? — відрубав один з численних родичів Пятрили. — Закінчить науку, а потім або сам подається до Росії, або жінку-росіянку привезе.

— Так, дядечку, можна було говорити якихось десять років тому, але сьогодні ми вже не мріємо більше ні про Росію, ні про жінок-росіянок. Сьогодні вже й литовок маємо. А хто не знає, що хліб дістається світському інтелігенту в Литві значно важче, ніж ксьондзові.

— За те, що ксьондзи богові служать, — їм і хліб має бути легкий, — втрутилася одна тіточка.

Суперечок на такі теми Васаріс не любив, а від суперечок та просторікувань селян йому бувало навіть соромно. Тому, бажаючи звернути розмову на іншу тему, він заговорив до студента:

— Але ви згодні з тим, що ксьондзи мають багато заслуг перед литовським народом? Валанчюс, Баранаускас, Майроніс...

— Звісно, згоден, — перервав його студент. — Але це тільки один бік медалі. Мушу вам сказати — невідомо, чи переважають заслуги Валанчюсів та Майронісів ту колонізацію, що її провадять ксьондзи в Литві. Хто, як не католицьке духовенство разом із дворянством, асимілював через костьол третину, а може, і більшу частину нашого народу? Та й сьогодні який народний дух офіційно панує у вашій семінарії? Що діється у Вільнюській єпархії? Щоправда, окремі особи серед вас відзначилися, але ви ще не скоро зможете похвалитися, що відшкодували кривди, завдані вашими попередниками литовському народові!

— Зрештою, — гарячкував студент, — погляньмо, яке ваше і яке наше становище. Щоправда, вас також пригнічує влада, але ви все-таки залишаєтеся серед своїх людей, а нам нелегко було знайти для себе хоча б якась

місце в Литві. Вас — багато! До семінарії батьки заганяли, та й тепер заганяють щороку сотні здібних юнаків. Але серед вас тільки дехто не втрачає своєї індивідуальності і відзначається хоча б чимось хорошим. А нас — на пальцях можна перелічити, ми проти волі батьків та рідні пробивалися в науку, нас душили сухоти, як Кудірку або Вайчайтіса, і все-таки відсоток заслужених перед Литвою людей серед нас незрівнянно більший! Ваші обов'язки залишають вам багато вільного часу, хлібом ви забезпечені, — а ми маємо всю свою енергію спрямувати на пошуки роботи, на те, щоб прогодувати себе і сім'ю. А хто, зрештою, розбудив Литву? Хіба Валанчюс і Баранаскас? Ні, розбудили Басанавічюс, Янкус, Шлюпас, Кудірка, Вілейшіс! І наші журнали «Аушра»¹ і «Варпас»² — ось два фактори відродження литовського народу, обидва вони прокляті католицьким духовенством... А якщо ми заглянемо вглиб історії, ту саму картину побачимо в шістнадцятому столітті у боротьбі протестантизму і католицизму. Хто перший почав друкувати литовські книги? Реформати! Католики тільки тоді почали писати по-литовському, коли виникла потреба боротися з реформатами, рятувати свою шкуру.

Студент, може, й далі вів би свою мову, викликаючи ще більше обурення в селян, а в семінаристів — занепокоєння, але в цей час заторохтіли колеса, і гості з садиби настоятеля в'їхали до двору. Одні кинулися їх зустрічати, а інші розійшлися по саду. Васаріс залишився удвох зі студентом і теж поволі попрямував у двір.

— Бачите, — мовив студент, беручи семінарста під руку, — я тому так гостро говорив, що опинився в такій ситуації, що мусив оборонятися. Адже тут усі проти мене. Та я й сам мало не потрапив до семінарії. Зрештою, кожна медаль має два боки. І мені вже страшенно набридло чути скрізь, як ксьондзи вихваляються Даукшами, Шірвідасами, Валанчюсами та Майронісами. Через деякий час ви самі переконаєтеся, що католицьке духовництво має набагато менше творчої енергії та духу, ніж ви, молоді семінаристи, гадаєте.

— Це було б, звичайно, великим розчаруванням, — відповів Васаріс. — Я вірю, що в молодого покоління ксьондзів цей дух досить сильний.

¹ «Зоря» (литов.).

² «Дзвін» (литов.).

— Бажаю, щоб ви й через п'ять років священства вірили в це,— не без іронії зауважив студент.

Тим часом їм назустріч ішли нові гості: сам настоятель, ксьондз Трікаускас, учитель і панночка Люце у супроводі господарів та інших гостей. Васарісові приємно було з'явитися перед ними у товаристві такого серйозного, бородатого студента.

З Люце він привітався останній. Вона міцно потиснула йому руку й блиснула очима, розсміялася:

— Ви так швидко втекли тоді від нас із храму, що я навіть не помітила. Була б не відпустила...

— Мені тоді взагалі не щастило,— відповів їй семінарист Васаріс.— Руку вам обп'як. Може, ще й тепер болить.

— Ось погляньте! — простягнула вона йому свою руку.— Вгадай, в якому місці?

— Немає вже ніякого знаку,— відповів семінарист, але до руки не смів доторкнутися. І все ж він помітив, що рука гарна.

У цей час стара Пятрилєне покликала Люце — хотіла порадитися з нею про якісь частування. Васаріс zostався сам. Він був задоволений собою. Зустріч пройшла легко й невимушено.

Ксьондз Трікаускас тим часом уже встиг разом з двоюрідними сестрами Пятрили оббігти сад і натрусити стиглих груш, а настоятель, учитель і студент сперечалися про виробництво фруктового вина у Литві. Селяни говорили про урожай та наближення сівби, а семінарист Пятрила складав у комірчині свою скриньку.

Васаріс, не помічений ніким, пішов у сад помилуватися цим останнім вечором і тишею теплих присмерків. Його охопив сумний прощальний настрій. Канікули промайнули, мов короткий сон, і завтра ввечері він уже ходитиме похмурими, просякними пилом, лункими коридорами, буде преклонятися в тісній каплиці перед образами святих Алоїзія Гонзаги та Станіслава Костки і слухатиме монотонний голос духівника. Зіпершись на паркан, він задивився на призахідне сонце і віддався прощальним мріям.

Раптом чийсь руки ззаду затиснули йому очі так несподівано, що він аж здригнувся.

— Ну, хто?.. Вгадайте, будь ласка!..— задзвенів над самісіньким вухом веселий, жвавий жіночий голос, від якого у Васаріса завмерло серце.

— Панночка Люція.

— Ні, не відгадали!.. Не відпущу!..

Він тепер відчував не тільки її пальці та долоні, а й лікті, груди, відчував, як вона притулилася до нього і дихала біля самого його обличчя. Але перше приємне відчуття швидко витиснув сором: було незручно за всю цю смішну позу, затулені очі, стримане дихання. І він нетерпляче, майже благальним голосом ледве зміг вимовити:

— Як це ні! Я знаю, що панночка Люце... Прошу відпустити...

Вона вмить відскочила від нього на кілька кроків назад і, глузливо перекривлюючи його голос, плаксиво заговорила:

— Прошу відпустити!.. Господи, яка невинність!.. Недоторканість!.. Хм!..— Вона обернулась і з вихилясами швидко пішла в хату.

Васаріс так і завмер на місці, охоплений ганьбою і соромом удесятеро більшими, ніж тоді, на храмовому святі. Такої ситуації він не передбачив, готуючись до другої зустрічі з Люце. Було тим більше прикро, що він не почував за собою ніякої провини. Що ж йому залишалося робити, коли не тільки очі, а й носа так затиснули, що аж подих перехопило? Ні, тут, мабуть, якесь непорозуміння. І чому вона образилася? Але різні здогадки про причину втечі Люце його нітрохи не втішали. Він усе більше переконувався, що те його «прошу відпустити» було справді смішне, зовсім не гідне поведінки чоловіка.

Він забрів у другий кінець саду, роздивлявся дерева, шукав яблука-падалицю, але зневажливе Люціїне «хм!» все ще лунало в нього у вухах. Він не наважувався навіть подумати, як тепер зустрінеться з нею і що скаже їй.

Поклик Пятрили перервав те його блукання по саду.

— Чого ж ви, ксьондзику, такий смутний? — стурбовано запитала в нього Пятрилене.— Побудьте ж із нами, будь ласка, повеселіться.

— Еге, мамо, й ви були б смутні, коли б у його роки вас у монастирі зачинили! — весело вигукнув студент.

А Люце скорчила таку гримасу, ніби хотіла заступитися за семінариста Васаріса:

— Неправда! Я бачила, що наш ксьондзик у саду отче-наш говорив. І йому нітрохи не шкода до семінарії їхати.

Ксьондз Трікаускас оглянув Людаса з ніг до голови крізь своє пенсне, поплескав долонею по плечу і сказав:

— Що ж, із таких невинних хлопців і виростають

справжні слуги божі. А що вже з прочанками на сповідах він натерпиться! Не так, як ми,— раз, два, три — і край. Сповідь закінчена.

Після цього Людас Васаріс, мов равлик, заліз у свою черепашку, і йому було байдуже, що про нього скажуть. Він бачив, що Трікаускас, а можливо, й Люце, вважають його за дурника, і саме тому він відчував, що стоїть вище, ніж Трікаускас, ніж Люце. У такі моменти він виростав і мужнів надзвичайно швидко, ніби поранене дерево, що корінням сягнуло глибоко в землю.

VIII

З самого початку другого навчального року в семінарії Людас Васаріс відчув себе набагато самостійнішим і розважливішим. Він уже мав певний досвід, певне минуле. Першого ж навчального року він звик до розпорядку та духу семінарії, і більше не боявся несподіванок, що приводили б його у відчай і примушували вважати себе нікчемним, нетямущим новачком. Житло він дістав уже не в гидкому «лабіринті», а в кімнаті, де їх було лише четверо. Щоправда, до тієї кімнати він приходив тільки ночувати, а вдень мав своє місце в аудиторії, однак це було краще, ніж «лабіринт».

Тут не було навіть формарія, що ніколи не спускав з них очей, контролював, викликав на всілякі розмови, повчання, а часом вигадував різні набридливі справи. Тепер їм приємно було відчуття, що вони вже не останні, що є вже й інші, нижчі за них.

На канікулах Людас Васаріс мав нагоду хоч познайомитися з життям духівництва, тому духовні бесіди були тепер для нього зрозуміліші, а настанови — конкретніші. Зрештою, його власні інтимні переживання, нехай і незначні і не дуже глибокі, все ж відбилися на ньому і залишили слід у душі.

Першу триденну реколекцію Васаріс провів під впливом літніх спогадів. Духівник читав про різні страшні гріхи, про каяття, покуту і про божє милосердя, про пекло і рай, а Васаріс мріяв про сонячну літню природу, уявляв себе серед своїх рідних, розмірковував про суперечку настоятеля Кімші і «апостола», полемізував зі студентом або ще частіше малював картини різноманітних зустрічей та діалогів з Люце. Усі ці уривки образів, думок і почуттів то розсіювалися, то переростали у хвилюючі драма-

тичні сцени. Звичайно, Люце справила найсильніше враження, але Васаріс не намагався зрозуміти, якого характеру було те враження. Скоріше за все, це ще не була закоханість, тільки перше невдале пробудження юнацького честолюбства та уяви. Думаючи про Люце, Васаріс сумував не за нею, йому було прикро, що він не відповідав ідеалові мужчини, створеного його уявою. Тому він, тоді ще такий чутливий до питань совісті, навіть відчувуючи своєрідну нестачу нових гріхів для урізноманітнення своїх сповідей, жодного разу не здогадався використати свої сповіді матеріал зі свого знайомства з Люце.

Він, можливо, лише через свою недосвідченість не здогадався, що той неспокій, викликаний у його серці родичкою настоятеля Кімші, був першим невразним виявом туги за жінкою, свідченням його перших еротичних почуттів.

Люце була першою жінкою, яка розбудила Васарісові фантазії та його юнацькі амбіції. Перебуваючи в гімназії, він ніколи не зустрічався з дівчатами, не мав з ними ніяких знайомств. Жінка в той час була для нього тільки узагальненим поняттям другої статі, що інтригувало його й викликало цікавість, тоді як Люце викликала не цікавість, а бажання відзначитися і сподобатися.

Порівнюючи себе з Люце, він бачив цілий ряд суттєвих відмінностей. Вона була непокірна, самовпевнена панночка; він — негарний (так йому здавалося), повільний, сором'язливий і незграбний семінарист. Люце в будь-якому товаристві почувала себе впевнено, ні перед ким не заобігала, всякому, хто б тільки зачепив її, ладна була очі видряпати, а він — губився, знічувався і гнувся перед усіма, ладен був цілувати руку кожному, хто захоче її простягнути. Але він відчував, що все одно сподобався Люції, дарма що вона зневажила його і підняла на глум. Тому треба рости, дужчати, мужніти! Ні, він більше не дозволить виставляти себе на посміховисько! Відзначитися в очах Люце для нього тепер здавалося важливішим, ніж мати хорошу репутацію в очах начальства. Це бажання, ніби зернинка, кинута в родючий ґрунт, збереглося в ньому і почало поволі пускати коріння. З того часу в товаристві жінок Васаріс чув якесь душевне піднесення, і його психічна енергія зростала дуже швидко.

Таким чином, у пору дозрівання особистості Васаріса один із могутніх факторів цього визрівання виявився непередбаченим системою семінарського виховання, і тому

Його духовне життя почало все більше протікати поза семінарськими стінами. Стосунки з молодими жінками семінарські правила суворо засуджували, це вважалося небезпечним і навіть гріховним.

Ксьондз, давши обітницю увесь вік жити в невинності, суворо дотримувався целібату, мав, звісно, десятою дорогою обходити жінку, яка могла ослабити його волю і порушити цю обітницю. Тому і семінарія, і духовні керівники розробили цілу систему, як уберегти ксьондза від жінки і виховати в ньому стійкість.

Майже на кожній реколекції в семінарії Васарісові доводилося вислуховувати один параграф, присвячений з'ясуванню стосунків священника з особами другої статі. Жінка — з точки зору духовної — звичайно, рівна чоловікові. Християнство не тільки звільнило жінку від рабства, але й возвеличило її, піднявши на вівтар Марію-богородицю та сотні інших праведниць. Однак жінка, разом з тим, є й причиною найтяжчих гріхів, призвідником похоті. Семінарист і ксьондз мають уникати небезпечних знайомств і не товаришувати з жінками. «Остерігайся жінок та уникай їх» — така найважливіша заповідь ксьондза в його поведінці. У семінарії вона ілюструвалася різними прикладами із життя святих та випадків із повсякденного життя. Часто повторювалося образне порівняння одного з отців католицької церкви: «Вода — річ хороша, і земля — річ хороша, а змішаймо їх разом — і вийде багнука».

Під впливом семінарського життя стосунки ксьондза і жінки вималювалися в таку схему: в релігії — культ жінки, в буденному житті — заперечення жінки. В поетичних мріях юності — ідеалізування жінки, в прозаїчній реальності життя — зневага до жінки. Справжньої розумної середини тут не було й нема, бо і в житті ксьондза не було щирих, простих, природних стосунків із жінкою.

Багато зачинених у семінарських стінах юнаків так чи інакше зустрічалися з жінками, які подобалися їм. В години відвертості вони сповідалися про це найвірнішим друзям, признавалися одне одному, часом навіть нарікали на свою долю, шкодували, що приречені на вічну самотність. Наодинці з собою, у своїх мріях тих «сестричок» вони уявляли найдосконалішими, найвродливішими, найніжнішими, ангельськими істотами, але в компанії вони вважали за правило хорошого тону і відповідний стиль закинути якесь зневажливе слівце або фразу на адресу

жінок. Проте справжнього цинізму тут іще не було. Справжній цинізм з'являвся лише згодом, коли вони вже ставали ксьондзами, і особливо серед тих, які від юнацького ідеалізування і мрійництва переходили до зв'язку з жінками й проймалися зневагою до них. Саме вони вважали жінку за низьке, нічого не варте створіння, позбавлене творчого та інтелектуального начала.

Під час першої після канікул реколекції Васаріс слухав напучування духівника про невинність ксьондза та небезпеки, що чигають на нього, і пригадав, як вони вдвох із Пятрילוю напередодні храму святого Лаврентія застали сумнівну сцену в саду настоятеля, і в словах духівника він вловив пересторогу.

— А коли б я був на місці вікарія Трікаускаса, як би я повіся? — випробовував себе семінарист Людас. І йому здалося, що він із Люце так далеко ніколи б не зайшов. Подібне запитання колись перед ним поставив Варьокас, а тепер його вже порушило саме життя. І Васаріс часто випробовував свою совість тим запитанням і завжди заспокоювався, бо ще не знав суті давньої філософської сентенції: *ignoti nulla cupido*¹. Він також не знав, які небезпеки криються в його мрійливій, романтичній натурі. Зовнішня скромність Васаріса, повільність та нерішучість збивали з пантелику не тільки інших, але і його самого.

Наприклад, одного разу сталася непомітна, але характерна пригода. Минуло тижнів зо два від початку навчального року. Увесь механізм семінарії уже був повністю налагоджений, і Васаріс втішався становищем семінарриста-другокурсника. У трапезній і в каплиці їхні місця були кращі, а головне — не треба було жити в нестерпному «лабіринті». Кімната, до якої він тепер переселився, була дуже зручна, а мешканці, за винятком одного поляка, — усі литовці. Старостою кімнати був семінарист п'ятого курсу, веселий і приємний хлопчина, який досить вільно дивився на дотримання *silentium*'ів та багатьох інших семінарських правил. Часом вони бесідували вже в постелях або навіть дозволяли собі невинні жарти, особливо коли їм удавалося пронохати, що «мазура» того вечора немає в семінарії. І ось через два тижні ідилічному життю цієї кімнати прийшов край. Повернувся до семінарії, запізнівшись через хворобу, один

¹ Чого не знають, того не прагнуть (латин.).

третьокурсник-поляк, і Васарісові було наказано поступитися йому місцем, а самому перебиратися до «лабіринту», до першокурсників, хоча двоє першокурсників через якісь обставини були поселені не в «лабіринті», а в кімнатах. Це несподіване і несправедливе розпорядження викликало у Васарісовій душі справжню бурю протесту. «Чому саме мені наказують перебиратися? Мені, другокурсникові, тоді як двоє першокурсників залишаються в кімнатах?!» — запитував себе Васаріс, і обурення просто розривало його груди. «Мабуть, тому що я тихий, повільний і покірний? — протестувало його вражене самолюбство. — Звичайно, на мене ніхто не зважає, я завжди на останньому місці. Заткнуть куди-небудь, та й годі! Інших не хочуть чіпати!..»

А тут іще й товариші жару піддають:

— Боятися, щоб ми не зіпсували Васаріса. Таке невинне святе дитя!

— Бач, Васаріса повертають назад до формарія, щоб навчився прислужувати під час обідні, — жартували друзі.

— Бідолашний Васаріс! — шкодували треті. — Доведеться тобі знову мити умивальню.

Але староста кімнати вирішив, що це інтриги його ворогів-поляків або просто Мазурковський падумав підсунути в їхню кімнату донощика.

— Васаріс — хороший хлопець, — говорив він жителям кімнати. — А тепер прийде той полячок, то й рота не розкриєш, він же й по-литовському розуміє. Треба щось робити.

І всі заходилися під'юджувати Васаріса, щоб він ішов до інспектора з проханням, зважаючи на кволе здоров'я, залишити його в кімнаті й не переселяти в холодний і вологий «лабіринт». Васаріс погодився і одразу ж почав з усіма деталями малювати в уяві сцену з інспектором, як завжди дуже перебільшуючи все і драматизуючи. У своїй уяві Людас бачив себе просто героєм, надзвичайно сміливо сперечався з Мазурковським і ладен був скоріше залишити семінарію, аніж підкоритися такому несправедливому та образливому наказу. Так розпалював він себе протягом усієї післяобідньої рекреації. Нарешті, завмираючи від хвилювання, зупинився біля дверей начальника.

— Слава Ісусу Христу, — сказав він з порога, й половина його рішучості вмиє кудись поділася.

— Co powiesz dobrego, mój drogi? ¹ — склавши руки і схиливши голову, солодким голосом запитав у нього Мазурковський.

Васаріс відчув, що падає в прірву безнадії.

— Я хотів просити вас, ксьондзе канонік, не переводити мене з шостої кімнати до «лабіринту»...— В його голосі не було й натяку на суворий тон або протест.

— А це ж чому? — уже сухо і з подивом запитав ксьондз канонік.

— У мене погане здоров'я, часто голова болить і...

— Дрібниці! — перебив його інспектор.— Ти цілком здоровий. Після вечірньої рекреації, гляди мені, щоб переселився. Ну, можеш іти.

І семінарист Васаріс, поцілувавши «мазурові» руку, вийшов. Хлопцям у кімнаті він сказав, що інспектор дуже його вилаяв і його доказів не захотів навіть слухати.

Увечері, переселившись до «лабіринту», Васаріс ліг у ліжко, і знову в своїй уяві пережив усю ситуацію і плакав від образи та власного безсилля. Однак через кілька днів він заспокоївся, і та образа не здавалася вже такою великою. Наступної суботи, йдучи на сповідь, він сформулював якесь невдале зізнання про непослух старших і почув від духівника кілька докорів і настанов. Ця швидка податливість рятувала репутацію Васаріса і в очах начальства, а від гіркого усвідомлення свого смирення він виріс у власних очах. Однак тоді він ще не бачив, що це смирення було лише пристосовництвом до життєвих обставин, а не перемогою над самим собою. Колючка застрягла й лишилася невтягнена, а лише трохи залікувалася.

Така бунтівна його уява, податлива воля і скоріше зовнішнє, аніж справжнє примирення були не тільки його великими вадами, але й особливістю його вдачі, що, разом із замкнутістю, втримувала його в семінарії і водночас уберегла від нівелювання його індивідуальності.

Справжні дива коїлися в душі молоденького семінариста Васаріса. Мало хто з його товаришів мав смиренніший вигляд, ніж він, а тим часом мало хто був настільки далекий від цієї головної семінарської чесноти. Васаріс легко поступався і корився, але водночас глибоко страждав від приниження, терзаючись від думки, що весь світ і вся повнота життя вже не для нього, що він нічого не

---

¹ Що скажеш хорошого, дорогий мій? (Пол.)

зробить примітного,— нікому не сподобається, нікого не зачарує. Все це не для нього. І коли незабаром виявився його талант, а через кілька років товариші вважали його справжнім поетом, він усе ще не вірив собі, усе ще думав: «Усе це не для мене. Чому з багатьох тисяч людей лише мені бог дарував талант?»

Коли б у той час ніщо не стримувало його фантазії, коли б для нього засяяв хоч один промінчик свободи з широкого світу, коли б він повірив у себе і свій талант, то все його життя пішло б зовсім іншим шляхом.

IX

Наближалось велике храмове свято непорочного зачаття діви Марії, яке відзначалося в кафедральному соборі особливо урочисто. В такий час семінаристам роботи більшало удвічі. Мало хто в такий час не мав своїх певних обов'язків. Перше богослужіння — утренняя (оскільки в цей час був різдвяний піст), меса, що її збирався служити сам єпископ, та інші відправи вимагали кількох змін прислужників. На щастя, Васаріс на другому курсі був уже звільнений від прислугування. З самого початку він особливо старанно брав участь у семінарському хорі, навчився співати, читав ноти просто з листа, грав на фісгармонії і добре вивчив свою партію в усіх творах, які співав семінарський хор. За такі таланти Васаріса взяли під свою опіку професор співу і регент хору — і врятували від прислугування як найпотрібнішого співака в хорі. Таким чином, одна нестерпна семінарська поша — церемонії — звалилася з його пліч. Півчі мали ще й ті привілеї, що вони були вільніші, ніж інші, під час богослужінь і часто йшли не в пресбітерію¹, а до органа, де вже не треба було страждати, стоячи навколішках за молитвами або підкорятися церемоніалу.

Зате перед храмовим святом хор мав найбільше роботи. Його репертуар до того свята був дуже великий, вони мали вивчити багато нових творів, і вже задовго до свят увесь вільний час був відданий репетиціям. З наближенням свят темп роботи прискорювався, і всіх заздалегідь охоплював урочистий настрій. Урочистість свята посилювала та

---

¹ Підвищення між вівтарем і внутрішньою частиною костюлу, відгороджене балюстрадою.

обставина, що храм того року випадав на понеділок, тобто свято в семінарії мало розпочатися вже в суботу увечері.

В суботу до багатьох семінаристів приїхали родичі. У парлаторіумі лунали розмови та жіночий сміх. Сестри деяких семінаристів були знайомі з їхніми товаришами. В такі дні доступ до семінарії був вільніший і побачення дозволялися легше. Семінаристи, які не мали гостей, знаходили привід хоча б пройти через парлаторіум, побачити нові обличчя і почути нові голоси, сміх молодих дівчат.

До Людаса Васаріса ніхто не навідався, і йому було сумно чути ті веселі голоси та сміх. З-за семінарських мурів знову війнув подох вільного життя — і серед зими в уяві постала зваблива картина літа. У пам'яті знову ожив образ Люце, що останнім часом майже зовсім потьмянів і зник з його думок. Він вийшов у сад. Сніг щойно випав і м'яко порипував під ногами, за семінарським садом відзвонювали бубонці на конях, запряжених у сани, хтось вигукував, хтось розмовляв. Швидко йдучи алеями семінарського саду, він пригадав, як Люце затиснула йому долонями очі й ніс, як вона поглузувала з нього і втекла. Але тепер від спогадів про те не було вже ні соромно, ні прикро, тільки смішно.

— От бешкетниця, — пробурмотів він до самого себе, весело всміхнувшись, і продовжив свою прогулянку навколо саду.

Людас уже не боявся видатися смішним. Він подорослішав і став упевненішим у собі. Йому тепер здавалося, що, зустрівши Люце, він сам нагадав би про ту сцену й посміявся б із себе разом із нею. Йому хотілося продовжити спогади про Люце, створити нові картини та сцени, але сьогодні це йому не вдавалося. Його думки линули далеко, образи розсіювалися й зникали. Спогад про Люце більше не хвилював його і не будив його уяви. Проте він відчув у собі якусь порожнечу, брак чогось, неспокій... — сподівання якоїсь зустрічі, нового незвичайного знайомства.

Васаріс довго гуляв сам безлюдними алеями саду; ранні сутінки зимового вечора огорнули вже сивою, білястою голубизною вежі кафедрального собору, будівлі семінарії і всю далину. Посипався сніг, падали негусті лапаті сніжинки, липли до пальта, віжно лоскотали віі.

Поволі Васаріса огорнув мрійливий настрій. Здавалося, що він кружляв уже не навколо старого семінарського саду, обнесеного високим муром, а йшов і йшов уперед

крізь ту білясту голубизну невідомим безконечним шляхом. З прояснілим обличчям та усмішкою, що блукала на вустах, він не лише уявляв, але й переживав казку своєї убогої юності. Здавалося, здаля, назустріч йому йде Невідома, Небачена, наближення її він відчував так реально.

Хвиля зворушливих почуттів залила йому груди, і такої щасливої миті він не переживав дуже давно. Людас Васаріс забув про семінарію, про нестерпний «лабірінт», про нудні медитації, про одноманітні сповіді — і про все, що його сковувало, відділяло від неосяжного життя та прекрасного світу.

Того пам'ятного вечора Людас Васаріс повертався з прогулянки, переповнений невиразних надій: а що, як на нього й справді чекає якась зовсім несподівана зустріч у парлаторіумі. І він не стримався, щоб не зазирнути туди. Там, звісно, нікого не було, але невиразна надія не залишила його.

Наступного дня, в неділю, він весь післяобідній час був на репетиції хору майже до самої вечерні, якою розпочиналося храмове свято непорочного зачаття. Чекаючи, коли залунає дзвін, семінаристи юрмилися в коридорі й тихенько перемовлялися в передчутті урочистого святкового часу. Білосніжні стихарі в багатьох були прикрашені широким мереживом. Голови покривали чорні чотирикутні берети з шовковою китичкою посередині. В руках вони тримали брев'яні або інші молитовники. Дочекавшись знаку, семінаристи вишикувалися по двох, тихо увійшли до костьолу, вмочили пальці у свячену воду і, преклонивши коліна перед великим вітварем, поклонилися на обидва боки і розійшлися одні праворуч, другі — ліворуч, а старші піднялися вгору, де стояли аналої з лавками для колінопреклонінь, молодші вниз — до простих лав. Прикрашений живими квітами та новими свічками вітвар і застелена м'яким величезним червоним килимом пресбітерія вражає підкреслювали велич та урочистість свята. Не звикли до розкоші юнакам дивно було відчувати під ногами м'який плюш, і вони обережно ступали по його фантастичному візерунку. За ними йшли члени капітулу — прелати і каноніки в накинутих поверх стихарів шовкових червоних та синіх тогах. Химерні на вигляд, вони робили священиків ще товстішими й неповороткішими.

Нарешті з дверей ризниці з'явилася процесія. Попереду йшли два свічконосці, тримаючи великі свічки у свічни-

ках, потім турибулярій з кадильницею, за ним церемоніарій, потім іподиякон та диякон у підризниках і білих, вишитих золотом, далматиках¹. Процесію завершував сам єпископ у важкій ризі, що мінилася шовками, мерехтіла сріблом та золотом.

Заграв орган, запахло ладаном, і голуба хмарка диму піднялася перед вівтарем зі святими дарами.

Семінарист Васаріс спостерігав зі свого місця, як рухається процесія і відчув усе зростаючу загальну хвилю урочистого настрою, що полонив увесь костюл. Здавалося, він зливався з усіма, хто дивився на вівтар, чув звуки органа і вдихав пропахле ладаном повітря кафедрального собору. Ніхто не звертав на нього уваги й не порушував пафосу, викликаного в ньому всім святковим оточенням. Йому здавалося, що ніколи ще не горіли так зворушливо свічки, що ніколи так не п'янив ладан, ніколи так могутньо не лунав орган. І коли надійшла пора співати псалми, він, сидючи на своїй лаві, пристрасно, на повен голос тягнув разом з усіма ту нескладну мелодію, що повторювалася зі строфи в строфу.

Починалася друга половина служби, коли він підвів очі й ненароком глянув униз — на людей. Те, що він побачив, умить пройняло його всього. І він хутко опустил очі. Але через хвилю, вже зібравшись з силою, він знову поглянув на те саме місце. Навпроти нього, навкоси, поблизу балюстради, що відділяла пресбітерію від середньої костюлу, біля колони стояла жінка. Вона була занадто далеко, щоб Васаріс зміг роздивитися риси її обличчя. Він уловив тільки загальний її образ, а може, лише враження від неї. Вона була ще молода, але вже у повному розквіті, висока і струнка, вбрана у темний одяг, на голові біла шаль. Темне волосся над чолом та скронями контрастно відтінював і білий колір тієї шалі, і ніжні рум'янци її довгообразого обличчя. Васарісу здалось, що її обличчя було спокійне, але засмучене, що її темні очі дивилися кудись у далину якимось внутрішнім поглядом, і вона нічогісінько не бачила й не відчувала круг себе.

Цей образ мрійливому семінаристу здавався якимось видивом, викликаним його власним особливим настроєм, що охопив його ще з учорашнього вечора. Звичайно, це була проекція його юнацьких мрій на, можливо, звичай-

¹ Верхній одяг католицьких священників.

нісіньку жінку, деякі риси якої змогли вплестися у казку, створену тими мріями. Але Васаріс не аналізував, що, як і чому. Той закуточок душі, навколо якого вже з ранньої юності витав невизначний, хвилюючий образ жінки, закуточок, куди лише заглянула, але не ввійшла Люція, тепер зайняла Незнайомка. І Васаріс прикресив ту Незнайомку ідеалізмом усього свого чистого серця, ніколи ще не зачепленим брутальністю й цинізмом.

Все це було настільки природно й просто, що старанний семінарист не відчув ніяких докорів сумління, принаймні в той час, іноді позирав у бік колони, щоб побачити ту жінку у білій шовковій шалі, таку спокійну і смутну, з вінком темного волосся й рум'янцем на білому обличчі. Йому неважко було зробити це зовсім непомітно, бо він сидів неподалік від ґрат, збоку від вітваря, й колона, біля якої вона стояла, була майже навпроти нього. Тому він вирішив і завтра потрапити на те саме місце, не маючи при тому ні найменшого бажання привертнути її увагу до себе. Навпаки, він навіть уникав би того, втішаючись тим, що приховує в собі свою власну таємницю. Все-таки, коли він вийшов разом з хором на середину пресбітерії співати «Magnificat»¹, то відчув у грудях більше натхнення, голос його звучав соковитіше, він помічав нові співзвуччя і нюанси, і весь той настрій гімну викликав у нього ще не звідану радість.

Однією миттю пролетіло для Васаріса все наступне богослужіння. З костюлу він вийшов задоволений і майже веселий. Він гуляв, розмовляв і жартував з товаришами більше, ніж завжди, і не один, помітивши це, казав:

— Дивіться, як Васаріс сьогодні розходився! Чому це він?

— У вашого Людаса сьогодні, мабуть, гості, що він такий веселий!

— Дивіться, а Васаріс і жартувати вмів! От не подумав би!..

А Васаріс задоволено усміхнувся й зовсім не задрив тим, хто мав гостей, та й сам не чекав їх.

Так само весело минула й вечірня. У святкові дні не читалися «Життя святих» Скарги, і жодного професора не було за окремим столиком. Тому в трапезній було гамірно і лунали веселі розмови. На вечірній перерві вони співали пісні — й Васаріс був одним із перших. Почувши

¹ «Звеличує». — Перше слово в гімну Марії (латин.).

удар дзвону, що закликав до вечірніх молитов, вони за-співали псалом «Laudate dominum omnes gentes»¹ і, намагаючись зосередитися, хоча все ще нищечком пересміюючись, пішли в каплицю. Після вечірніх молитов день уже кінчався. Васаріс пішов до аудиторії, але оскільки було відомо, що того вечора ні ректор, ні інспектор не прийдуть, решту півгодини він тихенько проговорив з товаришами.

Коли дзвін ударив дев'ять разів, він увійшов у свій холодний «лабіринт», ліг у ліжку і заснув, відчуваючи приємну втому і в тілі, і в душі. Останнім проблиском його свідомості був смутний жіночий образ, темне волосся і біла шовкова шаль.

У день храмового свята непорочного зачаття увесь час від сніданку й до обідні він провів на репетиції хору, бо вперше мав співати щойно вивчену літургію. Того дня служив сам єпископ. Урочистості були величні, й Васаріс з висоти органа бачив унизу в костьолі море голів, далі, в пресбітерії, по обидва боки, білі ряди семінаристів, а біля вітваря палахкотіння свічок, сизуватий димок каддила, гаптовані сріблом та золотом ризи й розмірені рухи супроводу.

Але тепер товста колона приховувала від нього те місце, де вчора, навкоси від балюстради, стояла Незнайомка, він нічого не міг роздивитися і вперше пошкодував, що перебуває на органі, а не на лавах пресбітерії.

Після обіду, що пройшов так само весело й гамірно, як і вчорашня вечеря, Пятрила запросив Васаріса прогулятися в саду.

— Знаєш що? Маю тобі повідомити новину, — сказав він Васарісові. — Отримав я листа від настоятеля. Він хоче приїхати перед різдвом, має якісь справи до єпископа. Збирається й до нас навідатися. Привезе гостинці від батьків. А з настоятелем, знаєш, хто приїде?

— Хто ж це? Твоя сестра?

— Яка там сестра!.. Люце!

— А що їй тут треба? — байдуже запитав Васаріс.

— Хочє нібито хоч раз семінарію побачити. І тебе, звісно, — додав Пятрила, штурхнувши Людаса в бік.

— Чому саме мене? Чому не тебе? — відмовлявся той, трохи вражений насмішкватим тоном Пятрила.

— Я ж тобі казав, що ти їй у око впав, — жартував далі

---

¹ «Вшануйте господа всі народи» (латин.).

Пятрила.— Дивись, брат, виведе вона тебе з семінарії. То навіжене дівчисько.

— Не бійся, немає ніякої небезпеки. А чому, зрештою, настоятель тримає її в себе? Заміж би видав.

— Звичайно,— погодився Пятрила.— Кавалерів їй не бракує. Бачив у мене на проводах студента Бразгіса? Знаєш, отого бородатого... По вуха в неї закоханий.

Васаріс, звісно, пам'ятав його прекрасно.

— То що?.. Серйозний хлопець, хоча й ліберал.

— А вона й дивитися на нього не хоче. Їй до вподоби духівництво, та й край.

— І я від свого настоятеля чув, що бувають такі жінки,— пригадав Васаріс.

Звістка про приїзд Люце його все-таки заінтригувала. Побачення з нею виглядало тепер йому не бозна-яким важким завданням, просто хотілося знати, яка вона тепер, про що і як він з нею розмовлятиме.

Але наближалася вечерня — і образ Незнайомки знову витіснив з голови Васаріса спогади й думки про Люце. Він уже загадував собі, чи побачить сьогодні ту жінку в білій шалі, таку далеку й таємничу — а водночас близьку й рідну. Коли настав час іти до костьолю, він протиснувся у перші ряди, щоб мати змогу зайняти вчорашнє місце. В костьолі він відчув, що його обличчя починає потроху паленіти, і він ніяк не наважувався поглянути в бік колони. Лише після того, як усі семінаристи вже зішлись, і єпископ разом з прислужниками поклонилися хору, вищому духівництву, а семінаристи повернулися боком до вітваря і парафіян, Васаріс непомітно глянув у той бік.

Так, вона стояла біля колони, так само вбрана і з таким самим виразом обличчя, як і вчора. Васарісові полегшало на душі. Сподівання й надії не підвели його. Він почував себе спокійно, стежив за богослужінням і піднесено співав псалми, час від часу позираючи в бік колони. Поглядав він туди мимоволі, сам того не помічаючи, ніби немовля, усміхаючись, дивиться на сонячний промінь, що пробирався крізь вузьке вікно.

Після вечерні мала бути урочиста процесія в костьолі. Усі вони з запаленими свічками в руках супроводжували єпископа, а він ішов під білим балдахіном, обкурюваний ладаном, ніс важку золоту дарохранильницю, яку з обох боків підтримували диякон та іподиякон. Незабаром процесія завершила за наріжну колону, і Васаріс, усе більше

хвилюючись, наближався до того місця, де стояла таємнича Незнайомка. Він, мов зумисне, йшов у зовнішньому ряду, ближче до колони, і знав, що їх розділяє, може, тільки один крок, а може, він, ідучи, навіть зачепить її вбрання. Наближаючись до того місця, він страшенно хвилювався від однієї думки, що варто йому підвести очі — й він побачить її зовсім зблизька, риси її обличчя відіб'ються в його пам'яті, а, можливо, він навіть перехопить її мрійливий, смутний погляд. Так, Васаріс знав напевно, що зустрінеться з тим поглядом — і злякався, і не наважився. Він пройшов мимо неї з опущеною головою, лише своєю сутанною та білим стихарем доторкнувшись до її одягу, на мить сп'янів, відчуваючи її близькість і, як йому здалося, навіть тепло дихання.

Васаріс не знав тоді, що саме той острах, який заважав йому глянути зблизька їй в обличчя, можливо, й урятував від загибелі найкращу мрію його юності, яка ще довго оберігала чутливу і вразливу душу Васаріса. Може, замість ідеального смутку, що, увижалося Людасові, оповивав її обличчя, він побачив би вираз байдужості, а замість проникливого погляду, що зігрівав би душу, — подив або й насмішку з нього, молодого семінариста, що так явно збентежився від погляду її, красуні.

X

На другий день був *quies*, вихідний, які іноді надавали після великих свят під час навчання для маленького перепочинку після виснажливих богослужб та співів у хорі, а також для підготовки уроків на наступний день. Такі дні, звичайно, бували сірі й нудні, відчувався спад сил після тривалого напруження. У такий час минулий учорашній день тоді здавався нереально-збабленим, а завтрашній — набридливо-буденним. Однак семінаристи чекали цих «квієсів», а дідавшись — раділи. Була своя вітха навіть у сірій меланхолії тих днів.

Людас Васаріс ті «квієси» любив більше, ніж самі свята. Схильний до мрійливості, до аналізу спогадів та пережитих вражень, він під час «квієсу» на самоті з самим собою ще раз поринав у враження від учорашнього дня, але вже в іншій площині, іншим настроєм освітлюючи його. Цього разу він увесь жив єдиною думкою, єдиним почуттям і враженням від образу незнайомої жінки в бі-

лій шалі. Вона поставала в його уяві точнісінько такою, як і вчора та позавчора під час вечерні, лише його настрій тепер був зовсім інший. Учора він був бадьорий і навіть веселий, повнокровніше почував у собі життя, був повний ентузіазму — і все навколишнє видавалося йому приємним і любим. А тепер усе, що вчора було світлим, спохмурніло, що було приємним — набуло гіркого присмаку, що викликало радість і натхнення — гнітило смутком і апатією. Ніби рука якогось чарівника повернула гвинт у протилежний бік, і все раптом потьмяніло й змінилося, за винятком образу тієї жінки. Ця зміна почалася ще вчора, тоді, коли він, проходячи повз ту Незнайомку, не наважився поглянути на неї. Він не шкодував за тим і не картав себе, але й сам не знав, чому це йому після того стало сумно. Можливо, той сум Васаріса, семінариста, майбутнього ксьондза, був викликаний у його душі свідомістю того, що йому заборонена будь-яка радість таких чи інакших стосунків із жінкою: він ніколи не знає і не з'яє цього в усій повноті, він не сміє навіть бажати цього. Це передчуття могло пробудитися саме в той момент, коли він проходив повз Незнайомку і коли його сутана — символ католицького стану — торкнулася її одягу. Того вечора семінарист Васаріс уже не співав і не жартував із друзями під час рекреації, а самотньо просидів у закутку залу, гортаючи комплекти «Тигодніка» із видряпаними чи вирізаними портретами красунь варшавського театру.

Вранці він прокинувся уже трохи спокійніший, але щоразу при згадці про ту жінку його серце огортала печаль. А згадувати її він став усе частіше, доки увесь тужливий настрій «квієсу» не перетворився на глибоку меланхолію.

Під час довгого післяобіднього *silentium*'у він, розгорнувши перед очима книжку, поринав у спогади про свято, витаючи подумки аж у літніх канікулах, що здавалося, минули вже так давно. Пригадав, як він їхав додому із семінарії теплого сонячного дня через ліси та поля — і яким самотнім, скривдженим долею відчував він себе тоді, як йому хотілося плакати. І тепер його охопило майже таке саме почуття. Тоді його викликала неосяжна природа, нині образ далекої жінки, що полонила його. Людас Васаріс уже виходив на шлях поетичної творчості. Іще один крок уперед, іще один зліт угору — і те чуття охопить усю його істоту, вплине на його світогляд і він

наважиться розповісти уже не про той чи інший конкретний випадок, а взагалі про характер його стосунків із світом. І тоді йому не буде соромно сповідатися в своєму почутті перед усім світом, і він наважиться втілити його у форму, прийнятну іншим.

Васаріс і справді насмілився. Низько схилювшись над партою, він нищечком від товаришів записав у зошит з латинськими словами свій перший вірш. Одначе це не було ні оспівуванням жіночої краси, ні сповіддю власної туги, про яку пишуть мало не всі юнаки у першу пору закоханості. Перша пісня кохання Васаріса була звичайною елегією, у ній проривався молодечий неспокій, туга за свободою, невдоволення життям і захоплення якимось недосяжним ідеалом.

Довго перечитував Васаріс свій перший вірш, марно намагаючись угадати, наскільки він вдалий, намагався забути, що цей вірш щойно написав він сам. Васаріс хотів подивитися на нього як на чужий твір і, віби прочитавши уперше, вгадати враження від нього, але він знав його уже напам'ять, він був для Людаса дорогий, як результат пережитих хвилювань.

Неясні сподівання прокинулися того вечора у серці Васаріса. Йому було тепер і хороше, і спокійно зі своєю печаллю. Йдучи увечері спати в «лабіринт» і зігнувшись під холодною ковдрою, він тішився привабливими і прекрасними мріями, в жодну з яких не наважувався повірити.

Кілька наступних днів знову повернули його до нормального життя. Наближалось різдво, роботи було багато. Треба було готуватися до нових довгих богослужінь у кафедральному соборі, більше працювати над деякими предметами. На другому курсі в них починався ще один важкий предмет — філософія, а зокрема — логіка, якою вони дуже пишалися, хоч тямали в ній мало. Ту «філософію» слід було зубрити з латинського підручника «Compendium philosophiae scholasticae»¹, а вони були ще зовсім нікудишні латиністи. Викладач, пояснивши кілька параграфів, мусив перекладати текст підручника, а важчі слова семінаристи одразу записували в книзі поміж рядків. Усі вони, мов отченаш, вивчили кілька перших визначень, які здавалися їм страшенно заплутаними й хитромудрими. Визначення вони знали, проте щό воно за

¹ «Короткий курс схоластичної філософії» (латин.).

наука та філософія і логіка, для них ще довго залишалося незрозумілим. Один семінарист-третьокурсник пояснив їм, що, пройшовши філософію або принаймні логіку, вони зможуть читати, тобто розуміти, книги філософського змісту. Семінаристи знали, що логіка вчить правильно мислити й міркувати. Дехто з них, особливо слабші, навчившись складати силогізм і виводити судження, відчували себе справжніми філософами. Сперечаючись із новачками-першокурсниками, вони оперували силогізмами й гордовито приголомшували опонента страшним запитанням: де твоя логіка?! Їхній філософський розпал пригас у другому семестрі, коли вони почали вивчати онтологію¹ і коли професорові потрібно було пояснювати, що означає ens² і чому кожен ens має бути unum, verum, bonum³.

Через кілька днів після свята непорочного зачаття Васаріс зайшов до семінарської бібліотеки вибрати для себе щось почитати. В бібліотеці нікого не було, крім самого бібліотекаря — семінариста Йонялайтіса. Вибираючи книги, він почав розпитувати Васаріса, що той найбільше любить читати. Васаріс любив художню літературу. А що читав із литовської літератури? Виявилося, що Васаріс протягом минулого року встиг уже багато прочитати. Чи він стежить за литовською пресою? Так, під час канікул він читав у настоятеля «Вільтіс», «Шальтініс» і «Драугія»⁴, але в семінарії папський наказ забороняв читати журнали. На те Йонялайтіс досить скептично посміхнувся.

— Це не зовсім так, — сказав він, притишивши голос. — Папа заборонив читати в семінарії тільки газети. А наші «пани» не хочуть, щоб ми читали литовські журнали, і тому прикриваються папським наказом.

Васаріс уже знав, яка національна політика велася в семінарії, і йому не треба було пояснювати, чому заборонені литовські журнали. А Йонялайтіс, трохи повагавшись, додав:

— Хоча й заборонено, але ми дещо тихенько одержуємо. Якщо хочеш почитати, можу щось дати. Тільки, звісно, треба остерігатися. — З цими словами він провів Васаріса.

¹ Вчення про буття. Метафізика.

² Істота (латин.).

³ Єдина, правильна, добра (латин.).

⁴ «Надія», «Джерело», «Товариство» — назви литовських журналів.

ріса в другу кімнату, де вони вдвох переглянули кілька нових номерів «Вільтіс», потім витягнув останній номер «Драугіі», загорнутий у польську газету, і вручив його Васарісу.— Це можеш узяти, а через кілька днів віддаси мені.

Коли Васаріс, уже засунувши заборонений плід за пазуху, стояв на порозі, Йонялайтіс ненароком запитав:

— А сам ти, бува, не пробуєш що-небудь писати?

Васаріс збентежився. Йому було соромно признатися, що він написав вірші. Якби хоч інше що, а то вірші! Йому це видавалося несерйозним, претензійним, а може, навіть і дитячим. Віп зашарівся й намагався заперечити:

— Ні, нічого. Так собі, цими днями дещо пробував...

— Треба писати,— підбадьорював його Йонялайтіс.— Усі ми пробуємо. А часом, коли щось вдається, то й до друку посилаємо.

Васаріс знав, що Йонялайтіс уже надрукував історичну монографію про одну парафію, і тому дивився на його «спробу» з повагою.

— Знаєш що? Коли повернеш мені «Драугію», прихвати й свої вірші, ми їх подивимося,— сказав Йонялайтіс, проводжаючи Васаріса.

Васаріс почував себе просто щасливим за таку виявлену йому довіру й увагу до нього. Того ж таки вечора, скориставшись тишею *sacrosanctum silentium*, він написав ще одного вірша й через два дні, прочитавши «Драугію», пішов до Йонялайтіса. Той узяв вірші, пообіцяв показати їх одному чоловікові, знавцю поезії, і повідомити Васарісові його думку.

Йонялайтіс досить довго нічого не казав. Людас устиг остаточно переконатися, що його вірші нікчемні, і шкодував, що показав їх. Але ось одного дня після обіду бібліотекар запропонував Васарісові зайти до нього в бібліотеку.

— Маю тобі дещо показати,— сказав він, замикаючи за собою двері і виймаючи з кишені згорнутий номер останнього тижневика.— Читай, упізнаєш?..

Васаріс не вірив власним очам. Та це ж його перший вірш! Надрукований! Ні, такого сюрпризу він не сподіювався. Тепер він читав того вірша так, ніби він справді належав не йому. І тепер йому ті рядки видалися чудовими, прекрасними. Так, це його вірш!..

Йонялайтіс, побачивши, який він зворушений, пообіцяв другим разом поговорити детальніше, і Васаріс, узявши

тижневик, вискочив з бібліотеки. Але куди піти, де сховатися, щоб самому почитати й натішитися? Він згадав про «мишатник» і драбину на горище семінарії. За кілька хвилин він уже опинився там, ніби злодій із коштовностями. На горищі було брудно, холодно і темно, але він тепер не проміняв би того місця на найрозкішніший салон. Підійшовши до замерзлого віконечка в даху, він витягнув тижневик і почав читати свої вірші. Так, це його вірші, але якими сумними словами озвалися вони тепер до нього і яку невідгадану загадку життя склали йому! Він здивувався і злякався деяких фраз, які так виразно вказували на його невдоволеність, неспокій і навіть бунтівливість.

Піднявши поли сутани, він присів на запилену бантину і за звичкою не стільки розмірковував і зважував, скільки поринув у потік почуттів і уяви.

Йому вчувалися уривки його вірша, а сам він бачив себе жалюгідним семінаристом, що принизливо цілує руку і єпископу, і ректору, і Мазурковському, і духівнику, і професорам, і настоятелю... Йому ввижалася тиха каплиця, червона лампадка перед *sanctissimum*. Йому вчувався монотонний голос духівника, що вимовляє залякуючі слова «*jaką procesję grzechów*» і відлуння літанії, що речитативом проголошує хор: *oga pro nobis*. Який контраст із образом поета, що невиразно вимальовувався в його уяві!

Васаріс підвівся, засунув журнал у кишеню і, зціпивши зуби та стримуючи сльози, мовив:

— Поет?.. Поезія?.. Ні! Все це, мабуть, не для мене!..

Так молодий поет Людас Васаріс відсвяткував появу свого першого надрукованого вірша.

Наступного дня Йонялайтіс знову повів Васаріса до бібліотеки. У віддаленій кімнаті на них чекали ще два семінаристи, вже знайомі Васарісові. Про них уся семінарія перешіптувалася, ніби вони обидва дописують у «Драугію». Це були третьокурсник Пятрас Варненас і четвертокурсник Матас Серейка. Їх обох товариші вважали за найперспективніших у майбутньому працівників рідного краю, а професори-литовці та впливовіші ксьондзи вже завчасно турбувалися про місце для них у академії. Але обидва, мов на гріх, користувалися поганою репутацією в очах семінарського начальства.

Пятрас Варненас, високий, стрункий, але дещо хворобливий білявий юнак, був найкращим у семінарії знавцем літератури, найбільше розумівся на ній. Про це свідчили

його етюди й рецензії, що друкувалися в найтовстішому тогочасному журналі.

Матас Серейка, вже цілком дорослий юнак, виявляв очевидний нахил до суспільних наук. Він відзначався пишномовністю і наполегливою, навіть трохи крутою вдачею. Товариші уникали його, а начальство дивилося на нього як на дещо незрозумілого типа, але причепитися не могло, бо Серейка старанно виконував усі обов'язки й був дуже обережний.

— А ось і наш повий літератор! — високим хрипливатим голосом вигукнув Варненас, побачивши на порозі Васаріса. — Ну, вітаю, вітаю, початок хороший!

Матас Серейка зустрів його серйозно, стримано, але з усміхненими очима:

— Дивно тільки, що ти заспівав серед зими, коли не те що солов'ї, а й горобці не цвірінкають. Вважатимемо це за добру прикмету. Вітаю і поздоровляю!

А Йонялайтіс почав по-дружньому, але урочисто:

— Що ж, тепер зрозуміло! Від сьогодні товариш Людас Васаріс стає членом нашого гуртка «Світло». Отут зібралось все правління, і ми приймаємо його до себе!

Церемонія прийняття скріпилася потиском рук — і Людас Васаріс став членом таємного товариства литовських семінаристів. З подальшої розмови він довідався, що метою того товариства була самоосвіта і підготовка церкви та громадськості для роботи в Литві. Людас познайомився із статутом та обов'язками члена, серед яких значне місце займала літературна праця. Коли не брати до уваги мети, обов'язків та всього іншого, що звичайно пишуть у статутах, було очевидним, що «Світло» об'єднує здібніших семінаристів, зміцнює їхній дух, розвиває патріотизм і здатність до опору в несприятливому середовищі семінарії, словом, виховує свідомих ксьондзів — суспільних діячів, ксьондзів-письменників, розширюючи горизонти їхньої роботи далеко за межі їхніх безпосередніх обов'язків.

Васаріс довідався також, що нових членів до товариства приймають дуже обережно, що за ним стежили і вивчали його ще з минулого року й що це завдання взяв на себе сам голова «Світла» Йонялайтіс. Виявляється, було вивчено ще одного його товариша-однокурсника, якого днями теж мали прийняти до товариства. Васаріса теж попередили, що він має поводитися надзвичайно обереж-

но, й жодному, навіть найкращому, товаришеві не прохопитися й словом про все, тут почуте.

— Ми тут, немов у катакомбах,— говорив Серейка.— Кожен поляк — наш ворог, а пани однієї думки з ними. Коли б їхня воля — вони нас усіх до Польщі повисилали б, а на нашому місці посадили б ксьондзів-ляхів. Полонізація через костьол у змішаних парафіях триває, бо наші не наважуються підняти голос рішучого протесту. Організаційної роботи серед парафіян — безмежне поле. Потрібен друк, потрібні співробітники, потрібні працівники слова й пера. На нас чекають важкі й важливі завдання.

В піднесеному настрої залишив Васаріс бібліотеку. Пятрас Варненас наздогнав його на сходах і запропонував трохи прогулятися в саду.

— Твій перший вірш кращий,— сказав Варненас, коли вони вийшли за двері.— Він щирий і глибокий. Другий видається дещо надуманим.

— Так,— погодився Васаріс,— і я це відчуваю. Але ж чи можна, перебуваючи в семінарії, завжди писати щиро!

— Коли не можна, то краще зовсім не пиши, бо вимушено ніколи нічого гарного не напишеш.

— Я взагалі ще сумніваюсь, чи є в мене якісь здібності до писання.

Варненас хвильку подумав і сказав:

— Здібності-то ти маєш, але важливо, щоб ти зумів ті здібності використати. Мушу тобі відверто сказати, що в семінарії і в парафії це буде нелегко.

Згодом, пригадуючи цю розмову з Пятрасом Варненасом, Людас Васаріс шкодував, що їхнім дорогам судилося так швидко розійтися.

XI

Грудень того року був для Васаріса незвичним. Часто буває, що життя настільки згущується, що людина за тиждень, а не те що за місяць переживає більше, ніж у інших обставинах за цілі роки. Отож не встиг іще семінарист Людас Васаріс оговтатися від вражень останніх двох тижнів, як у понеділок перед різдвом Пятрила повідомив йому, що приїхав, як і обіцяв, настоятель Кімша з Люце. Пятрила й цього разу не поминув нагоди подражнити Васаріса родичкою настоятеля.

— Ти, Людасе, дивись,— жартував він,— не принаджууй нашої Люце! А то дістанеш на горіхи від Трікаускаса!

— Іди ти зі своєю Люце й Тріскаускасом! — розсердився Васаріс. — Якщо так, то я й зовсім не вийду в парламентіум. Розмовляй собі сам.

— Ну хто ж сердиться за жарти? Не будь телепнем! Ходімо побалакаємо, буде й мені веселіше. Про що мені самому з тією бабою говорити? Настоятеля я вже бачив. Пішов до ректора попросить для нас обох дозвіл на побачення, прийде одразу після обіду.

Васаріс погодився. Наступного дня занять уже не було, післязавтра — кутя, святковий настрій уже відчувався по всій семінарії. У такі дні всі чекали гостей. Васаріс, готуючись до побачення з Люце, тепер уже зовсім не хвилювався й не турбувався, як і про що з нею говоритиме. Та й зустрінуться вони на людях. Крім того, постійні жарти Пятрили про те, що він їй подобається, що вона зведе з путі істини, що вона весь час про нього розпитує, хоч начебто дратували й сердили Васаріса, а все-таки в глибині душі немало тішили його юнацьке самолюбство. Такі постійні жарти й піддрочування навіть у бозна-якого скромного та стійкого хлопця викликають приємні сумніви та сподівання: «А може, воно й правда? Може, я їй справді подобаюся, а вона ж таки нічошенька дівонька...»

Такі здогади виникали у Васаріса і від жартів товариша.

Хоча семінарист другого курсу був уже добре знайомий з вимогами, що ставилися перед духовною особою, хоча рутинна того життя вже позначилася на способі його мислення й поведінки, проте часто бували такі хвилини, коли він почував себе ніким іншим, а тільки молодим хлопцем, що хотів кохати й бути коханим. То було цілком природно. Хто може звинувачувати його за такі хвилини або вимагати, щоб він зважився тоді на найважчий подвиг свого життя — вихід із семінарії? Таким чином кандидатів у ксьондзи й зовсім не залишилося б, бо в усій семінарії навряд чи знайшлося б хоча десять таких, які в тій чи іншій формі не мріяли б про жінку, про симпатії, про кохання. Сам Васаріс часом чув серед семінаристів або молодих ксьондзів такі розмови:

— Не любити? Та чи ж це в нашій силі? Адже серце до наказів та заборон не прислухається.

— Ніхто й не забороняє кохати, але ж є різна любов. Чиста, ідеальна любов — почуття благородне, а плотської слід уникати.

— Але це важко. Починається з ідеальної любові, а кінчається зовсім не ідеально.

— Важко, але можна. Людина ж не тварина.

Або:

— Ти думаєш, що любити — гріх?!

— Звичайно, ні! Але як любити?

— Як! Любов існує тільки одна: спілкування душ.

Досвідченіші семінаристи в такі розмови не втручалися і таких сперечальників подумки прозивали телепнями. Але Васаріс був занадто молодий, щоб зрозуміти всю наївність тих балачок. Він мріяв про любов, мов про ангельське, небесне почуття. Зрештою, думки про любов та жінку не так уже часто витали в голові семінарста. В суєті щоденних турбот вони прилітали й відлітали, мов хвиля вітерцю через житнє поле. Схиляться колоски на хвилю, зашепочуть, зашурхотять — і знову все тихо і спокійно.

Після обіду сторож повідомив Пятрилі й Васарісові, що їх обох запрошують до парлаторіуму.

— Ну, «левіти», як ся маєте? — запитував настоятель, доки семінаристи цілували йому руки. — Добре? То й гаразд. За це я вам і гостинців привіз. Ну, це вже нехай Люце поділить.

За спиною в дядька Люце скорчила кумедну гримасу і подала якийсь незрозумілий знак, але одразу ж посерйознішала і, привітавшись з обома семінарстами, очевидно, й не думала ділити гостинці ані втручатися в розмову настоятеля з семінарстами. Проте настоятель непокоївся. Йому ще треба було йти до єпископа й виконати безліч інших справ. Тому до свого повернення він залишив Люце під опікою семінаристів.

— Загорілася жіночою цікавістю побачити семінарію, то дивись. Хоч я й не знаю, чи ти побачиш тут що-небудь більше, крім цих двох ксьондзиків, а їх ти й удома бачила.

І він пішов у своїх справах.

Люце вмиль ожила.

— Дядько думає, що дуже вже мені приспічило побачити ту вашу семінарію! А я вас двох хотіла провідати! — вигукнула вона, дивлячись на Васаріса.

— Це дуже люб'язно з вашого боку, що ви не лише своїх парафіян, але й про не зовсім близьких сусідів не забуваєте.

— Близькі сусіди часом занадто вже набридають,— уточнив Пятрила.

Люце їй не думала сперечатися.

— Авжеж! Буденщина часто набридає. Правда, Павасарелісе? ¹ Браво! От так улучила! А воно якось ненароком вихопилося. Я тепер так вас і зватиму — Павасареліс? Не ображатиметеся?

— Навпаки! — заперечив Васаріс. — Це майже моє прізвище. Різниця лише в одному місяці ².

— Ох, як гарно: приїдуть Пятрила з Павасарелісом! На храмі буде їй Павасареліс! Ха-ха-ха! — тішилася вона, мов дитина, своєю несподіваною знахідкою.

— Я вже давно підозрюю, — глузливо озвався семінарист Пятрила, — що для панночки Люце колись розквітне веснонька в лютому.

Каламбур вийшов досить дотепний, і всі задоволено сміялися з нього. А Людасів сусід спохмурнів, помітивши таку очевидну симпатію вродливої панночки до свого товариша. Юнаки, зачинені в мурах семінарії, непомітно їй несвідомо скучають за жіночою усмішкою їй поглядом, стають дуже вразливими їй заздрісними, коли ті дарунки замість одного перепадають другому. Васарісові їй уві сні не снилося, що його товариш Пятрила, ніби під'юджуючи його часом імовірною симпатією Люце або жартуючи на ту тему, робив це із дріб'язкової, непомітної заздрості. І коли тепер родичка настоятеля одверто виявила свою симпатію до Васаріса, ця заздрість могла потьмарити всю чарівність цього досить незвичного візиту, а може, їй кинути поміж них трьох насіння незгоди. Однак Васаріс угадав, що діється в серці товариша, і постарався запобігти новим виявам симпатії Люце, згладити її грубувату відвертість. Він ще не сприймав серйозно прихильності Люце до нього, однак усе це було йому приємне.

Під час розмови він непомітно спостерігав і милувався граціозністю їй жвавістю дівчини. Зимове вбрання їй дуже пасувало. Чорна маленька шапочка з блискучою заколкою збоку дуже личила її розпашілому чорнобривому обличчю, проникливому погляду їй кирпатовому носику. Чорне пальто з широким хутряним коміром делікатно охоплювало її стан, підкреслюючи жіночу грацію і хлодячу спритність. Люце схвильовано і багато говорила, аж роз-

¹ Павасареліс — по-литовському пестливо: весна, веснонька.

² Васаріс — по-литовському: лютий (місяць).

червонілася. Сміючись, вона широким жестом відкинула поли свого пальта й розстібнула комір. На ній була червона, помережана чорним, сукня, що нагадувала цвіт польових маків. Від неї всієї повіяло цілющим, життєдайним повітрям полів.

— Панночко Люце, тепер зима, а ви принесли для нас справжнісінький настрій літніх канікул! — наважився похвалити й замилюватися нею Васаріс.

— О-о! — вигукнув Пятрила.— Для однієї в лютому весна розквітла, а для другого і в грудні літом запахло. Незабаром календарі доведеться зовсім скасувати.

— Боронь боже! — запротестувала вона, не звертаючи уваги на скрушений тон Пятрили.— У мене залишився тільки один спогад про минулі канікули.— Вона приплющила очі, імітуючи ту колишню сцену в саду Пятрили, і, передражнюючи Васаріса, вигукнула:

— Прощу відпустити!..

Обоє розсміялися, а Пятрила, не розуміючи, що тут діється, не знав навіть, як йому поводитись.

Під час цього візиту Люце не могла надивуватися зміною, що сталася у Васарісі, причому за такий короткий час.

«Звідкіля це в ньому? — запитувала вона сама себе.— Адже три місяці тому він не вмів слова вимовити, а тепер уже й сам сміється, пригадуючи те».

Вона дивувалася, бо не знала, що в житті юнака є такі короткі проміжки часу, коли пережиті ним враження під впливом сприятливих обставин настільки збагачують і поглиблюють його душу, що він раптом переступає межу, яка розділяла два етапи його змужніння.

Зміна, що сталася з Васарісом, не лише дивувала, але й подобалася їй. На початку їхнього знайомства, можна сказати, до цього візиту, в серці задержуватой дівчини, крім зацікавленості цим молоденьким ксьондзиком, була також велика доля зневаги. Тієї зневаги, що її почуває кожна дівчина до ровесника, однак менш досвідченого й найвішшого.

Чому вона звернула свою жіночу увагу саме на Васаріса, а не на когось іншого, зрілішого й цікавішого семінариста або ксьондза, вона й сама б не змогла сказати. Можливо, тут діяла своєрідна логіка серця, яка так багато важить у житті й примушує поводитися всупереч тверезому глузду. Можливо, жива уява Люце вловила ледь помітну дисгармонію між ксьондзівською сутанною

та виглядом Васаріса або принаймні інтуїтивно вгадала суть його душі. Можливо, її привабила його своєрідна мовчазність і відлюдність, що позначилися на виразі його обличчя й витікали з глибшого джерела, ніж звичайна юнацька неспівливість. Важко було б відповісти на це запитання.

Також лише здогадами можна було б відповісти ще на одне запитання. Чому Люце, молода вродлива дівчина, ледве прокинувшись до життя й кохання, одразу відчула потяг до людей у сутанах? Можливо, змалечку перебуваючи в середовищі ксьондзів, звикла до них, і світські хлопці здавалися їй занадто далекими й чужими. А може, саме тому, що, дихаючи католицькою атмосферою, на обов'язки ксьондза вона дивилася як і на будь-яку іншу роботу, на ксьондза — як на кожного іншого мужчину, бо характер особливостей духовного стану зовсім нівелювався в її свідомості. Можна було б знайти й інші припущення, але скоріш за все і тут діяла логіка серця, яка досить часто помітна в деяких жінок і не одній із них стратила життя.

Ксьондз Трікаускас був першим палким захопленням Люце, однак воно далеко не зайшло. Люце була манірна, але не зіпсована дівчина. Частково тому вона й почала уникати вікарія, коли той пару разів занадто необережно й недвозначно намагався виявити родичці настоятеля палкі почуття свого серця. До того ж їй не подобалися самолюбство та пиха ксьондза Трікаускаса, які часто переходили в бундючність. І вона почала мріяти про більш ніжну душу, яка не пригнічувала б її власної, а дала б можливість вилитися її волі, а може, навіть потурала б її примхам. І тут з'явилися два кандидати: трохи раніше студент Бразгіс, згодом семінарист Васаріс. Бразгіс їй не сподобався через ті самі причини, що й ксьондз Трікаускас, а до того ж був набридливий. Люце віддала перевагу Людасові Васарісу, зовсім іще зеленому юнакові, який міг зацікавити хіба що досвідчену кокетку або дівчину з мрійливою вдачею.

Через півгодини після того як пішов настоятель, голос і сміх Люце вже ледве вміщався в тісних стінах семінарського парлагаторіуму.

— Павасарелісе! — гукнула вона. — Я хочу подивитися, як ви тут живете. Поведіть мене, будь ласка, далі в семінарію! Чи ми оце так і сидітимемо отут у незатишній приймальні?

— Не можна, панночко Люце, — запротестували обидва семінаристи. — Мирянам далі проходити суворо заборонено, а тим більше жінкам.

— Ет! Як це так не можна?! Ходімо — та й годі. Я знаю, що молоді мені не скажуть нічого, а як побачу якого старого, прикинуся семінаристом. Думаєте, я не вмю ходити по-ксьондзівському? Отак! — і вона, засунувши поли свого пальта, скорчивши набожну гримасу, пішла важкими великими кроками по залу. Всі троє знову зайшлися від сміху.

Через деякий час семінарист Пятрила підвівся, щоб піти нагору за книжками, які просив купити настоятель, він мав невдовзі повернутися. Але Люце загородила йому дорогу.

— Сидить біля мене. Коли ви підете, Павасареліс утече від мене. Він такий несміливий. Та й про що ми з ним удвох будемо розмовляти?

В її стурбованості було багато комізму, але багато й правди. Вона вгадала найделікатніший момент їхніх щойно зароджуваних почуттів, коли раптом бракує сміливості подивитися просто у вічі, коли прості слова — занадто банальні, а безсловесна мова серця ще не визріла.

Пятрила все-таки пішов. Васаріс розгублено закашляв, підшукуючи першу фразу, але ситуацію врятувала Люце.

— Добре, що він пішов. Я того й чекала, — сказала вона тихо і вже серйозно. — Я вам привезла... Господи!.. Павасарелісе, не можу наважитися!.. Ох, що це зі мною!.. Ось — привезла вам гостинець і від себе.

Вона пошукала щось у своїй сумочці і раптом витягла плетені рукавички з красивою облямівкою.

— Ось, щоб у вас пальчики не змерзли. Не думайте, що куповані. Сама сплела. Сказала, якщо будете хороші, то дам, а ні — то назад заберу. Натє!

Для семінариста Васаріса це був просто удар, від якого він не міг отямитися. Йому подарунки від Люце? Ні! Цього він ніколи не сподівався. Він промимрив бозна-яку подяку, узяв рукавички й не знав, що з ними робити і як себе тут повести. Але Люце тепер не сміялася з його розгубленості. Він розумів, що його розгубленість тепер виправдана. І добре, що воно так. Для неї це була найкраща подяка. Адже могло бути, що такий Васаріс, як тепер, міг подарунка або зовсім не прийняти, або взяти недбало, насміхаючись. І вона раділа, що вийшло інакше.

Розмова в них не виходила, аж доки не повернувся Пятрила. Рукавички були вже в кишені у Людаса. Вони знову почали жартувати, але вже не так весело, як перше. Проте незабаром прийшов і настоятель. Він був роздратований і невдоволений, очевидно, візит до єпископа не зовсім удався. Він узяв книги, вийняв семінаристам на свято по п'ять карбованців, і вони всі розпрощалися.

Коли Люце подала руку Васарісові, той відчув її міцний потиск і з-під чорної шапочки помітив її швидкий, але сміливий погляд.

Після цих відвідин Васарісові вдалося, що Пятрила почав його уникати, тому одного дня навмисне запросив його погуляти.

— Цікаво, як доїхали наші гості і яке враження справила семінарія на родичку настоятеля? — запитав при нагоді Васаріс.

Пятрила двозначно посміхнувся.

— Семінарія — звісно яке, а от ти — ясна річ — найкраще. Таке вже невинне боже теля, а дивись, як уміє дівчатам подобатися!

— Нічого подібного! — заперечив Васаріс. — Ви ж свої, з однієї парафії, а мене, як чужого, вона із ввічливості розважала.

— Знаємо ми таку ввічливість! До речі, Людасе, я все-таки із ввічливості порадив би її остерігатися. Знав би ти про неї стільки, як я... — він багатозначно не закінчив речення.

— А що ти знаєш?

— Розбещена дівка, та й годі! — аж тремтів од люті Пятрила. В грудях Людаса закипала образа від такої несправедливості товариша, але він стримався:

— Ну, брате, це ти вже перегинаєш палицю.

— Ти собі думай, що ангел. А мені абсолютно байдуже.

— А я тут до чого? — махнув рукою Васаріс. — Мені яке діло. Вона ж із твоєї парафії, а не з моєї.

Він зрозумів, чому сердиться Пятрила, і правильно вирішив, що своєю байдужістю найкраще уникне нових суперечок та незгод із товаришем.

Справді, через кілька днів Пятрила перестав сердитися, і стосунки між ними налагодилися.

А у Васаріса, коли він надягав рукавиці, що подарувала Люце, щоразу світлішали очі, і життя здавалося чудовим.

Але коли після цих відвідин він знову побачив у костьо-

лі свою Незнайомку, незбагненне почуття охопило його так само, як і вперше, як і кожного разу, коли він бачив її. Тут перед ним ніби розкривалася якась безодня, яка затягувала в себе його всього. І щоразу він відчував, як тихо меланхолійне почуття стискало його серце. Однак ясний настрій, як від першої зустрічі, вже більше не повторювався ніколи. І згодом він уже ніколи, проходячи повз неї у процесії, не почував того величезного бажання поглянути на неї. Ніби якась таємна обітниця забороняла йому в той час підвести очі.

У будні Людас часом знову пригадував Люце — і ясна усмішка осявала його обличчя.

Він не знав, що в Незнайомці зосереджувалася вся його містична туга, якої не задовольнить жодна земна жінка, а Люце означала для нього життєву радість і щастя, ще не заглушені похмурими семінарськими стінами.

XII

Від різдва до масниці час у семінарії минав незвичайно швидко. Карнавал — час безтурботних пустощів, веселощів і всіляких достатків позначався на всьому семінарському житті. Найбільшими ласощами в цей час бували пончики, якими їх пригощали щочетверга після довгих прогулянок... Гроші на пончики прислали ксьондзи, що закінчили семінарію минулого року. Про другокурсників піклувався їхній торішній формарій. Найменше ласощів перешадувало, звичайно, першокурсникам.

Під час масниці семінаристи влаштували хоча б один вечір із спектаклями, декламаціями та концертною програмою. Литовці й поляки з усіх сил змагалися між собою, щоб тільки краще враження справити на тому вечорі. Литовську частину програми складали члени гуртка «Світло». Васаріс того року вже брав участь у підготовці програми й доборі відповідних «артистів». Варненасу прийшла в голову смілива, але нещаслива думка самому продекламувати вірш Майроніса «Голос болю». Литовсько-польські стосунки тоді особливо погіршали через сутички у змішаних парафіях. Серед старших семінаристів виникали гострі суперечки щодо національних проблем, авторитет семінарських керівників падав через їхню відверту упередженість та чутки про негожі вчинки за стінами

семінарії. Все це обурювало й турбувало членів гуртка «Світло».

— Ми повинні показати, що відчуваємо й бачимо всі навколишні події, даємо їм свою оцінку і тому страждаємо,— переконував Варненас.— Ми повинні нагадати про свій юнацький ідеалізм, і розбудити їхню совість, і вказати на їхній опортунізм та отупіння. У вірші Майроніса звучить саме ця думка.

— Все-таки це небезпечно,— заперечував Йонялайтіс.— Вони, звичайно, зрозуміють, на що ти натякаєш, і ти можеш вилетіти з семінарії. Тут таке без наслідків не минає.

Але Варненас не здавався:

— Звичайно, зрозуміють, але прикинуться, що не зрозуміли. Зрештою, це не важливо. Я за свою шкуру не боюся і цього вірша продекламую.

У призначений вечір у просторому залі рекреацій перед естрадою в передніх рядах сиділо все вище духівництво єпархії і професура семінарії. В самісінькому центрі пивався товстун прелат-офіціал¹, біля нього — такий самий товстун канонік капітулу. Низький бас прелата й високий тенор каноніка по черзі долинали до вух семінаристів. По обидва боки від них сиділи ректор і інспектор. Був тут і спритний секретар єпископової курії, палкий литовець-патріот, на допомогу якого в скрутну хвилину, можливо, й сподівався Варненас.

Розпочалася програма прекрасно. Високі гості були задоволені й голосно вихваляли учасників концерту. Але ось на естраду піднявся Варненас. Високий, худорлявий, трохи сутулуватий, він уже самим своїм виглядом привернув увагу гостей. Вираз його обличчя вказував не лише на його схвильованість, але й на рішучість, наполегливість. Він мав вигляд воїна, що йшов у наступ.

Васаріс побачив, як неспокійно засовався у своєму кріслі Мазурковський, почув занадто гучне покашлювання ректора й помітив, якими багатозначними поглядами обмінюлися Йонялайтіс та Серейка, що сиділи неподалік від нього. А з естради хриплавий голос Варненаса кинув першу строфу:

Співав я про любов, юнацькі сподівання,
Лунали струни солодко мені,
Тепер — плачі або мовчання:
Панують всюди виродки одні.

¹ Чинovníк курії.

Останній рядок було прочитано з паузами, а слово в і р о д к и підкреслено. В перших рядках лисини глядачів почали потроху червоніти. І з кожним рядком вони червоніли все більше.

Моїм юнацьким пориванням
Щодня копаєте могилу,
І — від мадери вічно п'яні —
Собі черевця відростили.

Після цих слів у залі запала мертва тиша. Ніхто не наважувався ні поворухнутися, ні кашлянути, остерігаючись таким чином показати, що він розуміє, кому адресовані ті рядки. Йонялайтіс та Серейка сиділи, зіщулюючись, у своїх кріслах, картаючи себе, що вони суворо не заперотестували проти цього необачного та нерозумного кроку товариша. А той тим часом уже вигукував наступні строфи:

Паїстись ласо, виспатися вдосталь —
І білий нічого вам не треба.
Гріхів за вами начо й не велося,
Ви мрієте про рай, про небо.

Декламатор, виконавши свій «номер», низько вклонився, і негучні, ввічливі аплодисменти семінаристів провели його з естради. Кожному було зрозуміло, що Варненас зі своїм незavidним голосом і декламацією вийшов на естраду аж ніяк не задля мистецтва. Та й зміст вірша неминуче асоціювався з навколишнім середовищем семінарії.

— *Szyje to wierszydła?*¹ — заревів прелат-офіціал.

— У програмі написано, що Майроніса, — тонким голосом озвався канонік капітулу.

— *Co za jeden ten Majronis?*² — допитувався офіціал.

Усі прелати й каноніки знизували плечима, хитали заперечливо головами, і жоден не міг сказати, хто такий Майроніс.

— *Socjalista, anarhista i ateista*³, — вирішив офіціал.

— Прошу пробачення, ксьондзе прелате, — втрутився секретар єпископа курії. — Майроніс — це ректор Жемайтійської семінарії, колишній професор Петербурзької духовної академії. Він написав також «*De justitia et jure...*»⁴

¹ Чиє це віршоробство? (Пол.)

² Хто він такий, той Майроніс? (Пол.)

³ Соціаліст, анархіст і атеїст (пол.).

⁴ «Про юстицію та право» (латин.).

— Kłamiesz!.. Nu, co dalej następuje?¹

Після цього вечора гуртківці «Світла» чекали, коли почнуться розслідування виступу Варненаса, але ніхто нічого не казав. Це ніби підтверджувало сподівання Варненаса. Проте згодом з'ясувалося, що все було інакше.

Через деякий час ректор викликав Варненаса і, тикаючи пальцем в одну статтю з тижневика «Драугія», запитав:

— Це твоя?

— Моя,— відповів Варненас.

— Як ти посмів брати участь у забороненій пресі?

— Прощу пробачення, ксьондзе-прелате,— це ж «Драугія».

— Tu myślisz co?² — здивовано вигукнув ректор.— «Драугія» to jest bezbożne pismo!³ Ти хіба не знаєш, що жоден лист, жоден твір не можуть вийти з семінарії без мого відома? Ти порушив статут!

— Я це написав і надіслав ще під час канікул.

— Семінаристам взагалі заборонено брати участь у друку. Ти це знав і тому підписався псевдонімом.

— Ні, я цього не знав,— відповів Варненас.

— Ruchę masz! — були останні слова ректора.

Усю цю сцену Варненас розповів членам гуртка «Світло», і Васаріс дуже обурився. Адже всі вони покладали на Варненаса найбільше надій, Васаріс вважав його найвизначнішою людиною в усій семінарії — і ось тепер над ним навис гострий дамоклів меч.

— Ти собі як хочеш,— казав одного разу Васаріс своєму товаришеві Касайтісу, з яким майже водночас був прийнятий до гуртка,— якщо Варненаса виключать, то це свідчитиме, що справді талановитій людині уціліти в семінарії нелегко.

— Мені це давно відомо,— погодився Касайтіс.— Коли б вони знали, що являють собою Йонялайтіс та Серейка, думаєш, вони залишилися б у семінарії?

— Мене ось що турбує. Припустімо, що національного питання не існує, а на місці ректора й інспектора сидять прогресивніші люди. Хіба ти думаєш, що таких Варненасів у семінарії не переслідували б?

— За що? — здивувався Касайтіс.

— Просто за їхні здібності.

¹ Брешеш! Ну, що там далі? (Пол.)

² Ти так думаєш? (Пол.)

³ Це безбожний журнал (пол.).

Касайгісові, який до семінарії взагалі починав ставитися досить скептично, питання Васаріса здалося особливо цікавим, але він нічого певного відповісти не міг.

— Ет, тут усього можна чекати!..— махнув він рукою.

— А чи ти справді переконаний, що талант і праця митця, наприклад, поета, прозаїка, і покликання, робота ксьондза сумісні?

І на це питання Касайтіс не міг нічого відповісти. Але в той час іще для самого Васаріса не лише відповідь, але й запитання не було ясне, воно ще не було чітко сформульоване. Воно для нього ще ледве мріло десь у даліні, ніби бовваніло крізь густий туман на роздоріжжях майбутнього. І він не знав, що на тому роздоріжжі для нього, мов для казкового велетня-богатиря, написана фатальна дилема: підеш ліворуч — сам загинеш, підеш праворуч — загубиш свій талант.

Тоді Людас Васаріс зі своїм дуже небагатим досвідом міг лише дійти висновку, що таке запитання може виникнути. І що довгі-довгі роки він борсався в тенетах того питання.

Його, як семінариста-другокурсника, більше цікавили актуальні питання щоденного життя, національні стосунки, лекції, діяльність їхнього гуртка.

— Ет, к бісу його, таке життя! — сказав йому якимось Касайтіс. — Коли б мав де подітися, плюнув би на все і пішов би геть. Ти знаєш, що ректор викликав Марчюліса за вчорашню рекреацію, накинувся на нього з криком і закінчив, що руське masz! Розумієш, чим це пахне?

А вчора на вечірній рекреації стався такий інцидент. Семінаристи-литовці почали співати литовські пісні. Це не забороняється. Але надумали співати й поляки. Спершу змагалися по черзі: одна пісня литовська, одна польська. Проте незабаром поляки вирішили не поступатися литовцям і, закінчивши одну пісню, одразу ж затягували іншу. Литовці вирішили не попускати і, діждавшись закінчення куплета, дружно заспівали «Кониченька»¹. Серед поляків виникло замішання, і в цю мить на порозі залу з'явився ректор.

— Co tu za hałas?² — сердито зблиснув він окулярами.

— Litwini nie dają nam śpiewać³, — поскаржилися поляки.

¹ Литовська народна пісня.

² Що тут за галас? (Пол.)

³ Литовці не дають нам співати (пол.).

Ректор ступив крок у бік литовців, і з виразу його обличчя було видно, що той, на кого він накинувся, пригадає день свого народження. А напав він на третьокурсника семінариста Марчюліса, найсильнішого тенора литовців, що стояв у першому ряду і на повні груди виконував свій патріотичний обов'язок. Це й було причиною песимізму Касайтіса того дня.

Але Васаріс на такі речі дивився інакше.

— Ні,— відповів він на скаргу Касайтіса,— ці переслідування не викликають у мене бажання тікати з семінарії. Навпаки, навіть заохочують лишитися. Вони показують, що ми тут потрібні й будемо потрібні, коли вийдемо звідси. Звісно, одному терпіти все це, звичайно, було б дуже важко, але тепер, коли ми члени такої-сякої організації, це все можна пережити.

Васаріс і справді був задоволений, що в діяльності гуртка «Світло» бачив здійснення принаймні частини тих надій, якими він керувався, вступаючи до семінарії, і тому морально почував себе значно сильнішим, стійкішим. Таємно вони отримували деякі газети, багато їх читали. Ці газети й познайомили його з литовськими національними питаннями та літературою. Того і наступного року він стежив за кожним новим ім'ям, що з'являлося в пресі, купував кожну нову книгу. «Ду-ду-дудочка», «Зелений лужок» поета Людаса Гірі, а також книга Софії Чюрльонене-Кімантайте «У Литві» були справжньою подією в їхньому замкнутому житті. Вони раділи й пишалися, діставши перші видання литовських народних пісень Стасіса Шімкуса та перші числа «Литовської музики» композитора Чесловаса Саснаускаса. Вони знайшли танці й пісні для хору Вінцаса Кудірки, повиписували собі музичні п'єси Юозаса Науяліса та Мікаса Пятраускаса. Іноді вони всі рекреації просиджували за розладною фісгармонією, щоб збагнути принаймні частину змісту тих пісень і композицій. Вони створили свій куточок культури, який оберігали, біля якого грілися і зцілялися. Ім було там затішно, там вони працювали і мріяли, а все інше ставало для них ще більш далеким і чужим.

Згодом Васаріс заздрив самому собі на ті часи, коли він міг захоплюватися тими тоненькими промінчиками світла, які тим ясніше сяяли, чим темніше й похмуріше було навколо. Адже так мало треба юнакові, який, не маючи ширшого досвіду і вражень, потрапив у тісний світ за семінарськими мурами. Вони навіть не здогадувалися, в

якій вузькій течії протікало їхнє життя. Через це вони іноді й свої власні праці й твори переоцінювали, бо підходили до них зі скромною міркою свого життєвого досвіду й розуміння навколишнього світу. Людас Васаріс лише через багато років зрозумів, що більшість його перших слабеньких спроб товариші сприймали захоплено лише через обмеженість їхнього життя і потреб.

Що слід шукати в літературі і що від неї вимагати — жоден із них, за винятком хіба що Варненаса, не знав. Світова література була їм відома лише з одного-двох випадково почутих імен. Семінарської навчальної програми вона не оскверняла. Метод викладання польської літератури був зовсім поганий. Семінаристи знали більший чи менший список авторів та їхніх творів, кілька уривків з біографії, привід, нагоду, з якої з'являлися ті чи інші твори, короткий зміст їх, кілька анекдотів. Вони знали, наприклад, що Кохановський у жалобі за своєю донечкою написав «Тгєпу»¹, що Красицький обмирявся з єпископа, що Міцкевич імпровізував, граючи на флейті, що Сирокомля надзвичайно легко писав вірші і що Вінцент Поль в одному дворянському вірші дав найглибшу характеристику литовця:

Jak litwina kto zahaczy,
To i w grobie nie przebaczy².

На російську літературу, що вважалася «казьонщиною», предметом, запровадженням поліцейською програмою, вони мало звертали уваги, почуті випадково уривки становили увесь їхній літературний багаж.

На другому курсі вони вже закінчили вивчати латинську мову, але знали її гірше, ніж у гімназії, хоча вже філософія, а далі теологія, канонічне право, літургіка та інші предмети викладалися латинською мовою. Але це була спрощена середньовічна латинь зі своїми елементарними конструкціями та філософсько-теологічно-літургійним словником. Класичної латинської мови вони в семінарії не вивчали. Лише з великими зусиллями прочитували вони уривки з творів Цицерона, Цезаря, Тіта Лівія. Тому скарби класичної літератури були для них зовсім

¹ «Елегії» (пол.).

² Як литовця хто-небудь зачепить, той не вибачить і в могилі (пол.).

недоступні. Жодного поета-класика семінаристи в курсі не читали, а якщо комусь і потрапляв до рук текст класичної поезії, то він його не розумів.

Таким чином, у загальному їхньому розвитку, де так багато важить знання всесвітньої літератури, назавжди залишалася велика прогалина. Заповнити ж цю прогалину в семінарії за рахунок позалекційного читання їм не вдавалося навіть при великому бажанні, по-перше, тому що не було належної бібліотеки, по-друге, ніхто не знав, що читати, та не було й часу. Той, хто захоплювався книгами, відставав у навчанні. Поеднувати уроки з читанням могли тільки ті, хто мав непересічні здібності та чудову пам'ять.

Людас Васаріс, починаючи з другого курсу, приділяв урокам рівно стільки часу, скільки вимагалось, щоб одержати саме такі оцінки, які дозволяли б без перескладання екзаменів перейти на наступний курс. Таким чином, крім литовських видань йому вдалося познайомитися принаймні з деякими видатними польськими письменниками старшого покоління.

— Все-таки бог обділив здібностями того Васаріса, — сказав якось один поляк Касайтісові.

— Чому ви так думаєте? — здивувався той.

— Завжди його бачу за купою книжок, а подивіться, як він відповідає!

Другий семестр того курсу пройшов тихо і спокійно, не вніс нічого нового в життя ні Васаріса, ні його товаришів. Після інцидентів з Варненасом та Марчюлісом вони стали ще обережніші. Зустрічей вони не влаштовували, лише іноді перекидалися слівцем, та й то дуже рідко, бо знали, як пильно стежило семінарське начальство, хто з ким прогулюється. Васаріс просиджував собі мовчки й самотньо, не привертаючи до себе ніякої уваги. До ударів дзвону він уже звик прислухатися цілком автоматично: не роздумуючи, вставав і йшов у каплицю, в трапезну і на заняття або кудись в інше місце, залежно від кількості ударів дзвону. З самісінького початку *silentium*'у Васаріс уже сидів на своєму місці над розгорненою книгою. Але мрійлива його душа не завжди охоче корилася йому. У каплиці він усе ще думав про те, що він читав; в аудиторії над розгорнутим підручником він мріяв про якийсь приємний випадок, пережите раніше враження. І невідомо, чи це була неувважність, чи скоріше всього розвиток внутрішнього життя. В такі моменти його від-

відувала й Незнайомка з кафедрального собору, яку він бачив у неділю в соборі на тому самому місці, й Люде, чий подарунок — рукавички з облямівкою — аж до потепління нагадували про неї.

Коли наступила весна й розквітнув сад,— а він був красивий і досить великий,— Людас ризикував після вечірніх молитов не повертатися до задушливої від газових ламп аудиторії, а тікав на лоно чарівної вечірньої природи,— скільки її вмещалося на тому клаптику землі, обнесеному муром. Розквітлі дерева з молодим листям у вечірніх сутінках видавалися ще густішими і буйнішими, ніж удень, і він, проходячи під ними, повними грудьми вбирив цілющу силу природи, що лилася з того цвіту.

Останній день навчального року, про який усі так мріяли і якого всі так чекали, Васарісові й іншим його товаришам затьмарила сумна подія: Варненасові за браком покликання порадили після канікул не повертатися до семінарії.

— Для католицької церкви,— сказав йому ректор,— потрібні ксьондзи, віддані їй усім серцем і всім розумом, потрібні ксьондзи чесні, слухняні та смиренні, байдужі до світської суєти, боротьби пристрастей, національного самолюбства, пихи й тому подібних речей. Ти таким ксьондзом не будеш. Ти — здібний літератор, критик, можливо, поет — хіба я знаю, хто ще... У світі все те цінується й возвеличується, але для церкви воно не потрібне. Навпаки, в цьому криється велика небезпека. Заглибившись у вивчення світової літератури, ти й сам станеш мирянином. Ти заразишся тими мікробами, які кишать навіть у творах великих письменників. Не даремно імена багатьох із них свята церква занесла в індекс заборонених книг. Можливо, ти матимеш успіх, і в твоєму серці забуває честолюбство й гординя, коріння яких я запримітив у твоїх вчинках уже тут, у семінарії. Твій критичний розум не вдовольниться однією літературою, і ти його спрямуєш, боронь боже, проти вчення самої церкви. Пихатість, гординя, самолюбство і критиканство — ось де криється джерело всілякої ересі й відступництва. Тому заради порятунку твоєї душі, заради блага церкви буде краще, коли ти не прагнутимеш проникнути в духовний стан, виконувати обов'язки якого тебе не призвав господь.

Закінчивши свою проповідь, ректор поцілував Варненаса в чоло і провів до дверей зі словами: «Нехай бог тобі допомагає і боронить тебе».

Переказавши слова ректора товаришам-гуртківцям, Варненас мав цілком спокійний вигляд і був майже задоволений усім, що сталося.

— Що ж? Старий сказав правду. Ксьондз — це ксьондз, а літератор — літератор,— закінчив він свою розповідь.

Але жоден з товаришів не хотів із цим погодитися. Вигнання Варненаса вони вважали за тяжкий удар по литовцях, а його самого — невинною жертвою переслідувань.

— Всьому виною твоя нерозумна витівка,— прикро докоряв Йонялайтіс.— Та декламація ніякої користі нікому не принесла, тільки показала їм, що ти — «бунтівник». І вони почали винюхувати. Ось і рознюхали. Ми повинні бути обережними і без потреби не давати їм приводу чіплятися до нас. Інакше всіх нас порозганяють, а кому з того буде користь?

— Уперше чую,— гарячкував Серейка,— що літературний критик не може бути ксьондзом. Чому літературну критику не можна обґрунтувати християнською філософією та естетикою? Я певен, що такі літератори потрібні і всьому католицтву, церкві. Вони б мали радіти, що один такий знайшовся в семінарії, а не виганяти його геть. Боятися самолюбства, гордості й критики? Невже тут місце лише для дурнів і телепнів?! Ні, тут та причина, що ти литовець і вже береш участь у литовській пресі, ось що!

Васаріс мовчав. У його голові був суцільний хаос. І в словах ректора, і в докорах Серейки було багато правди. Як їх узгодити! Тільки пізніше він зрозумів, що ректор ставив питання конкретно: чи можна узгодити характер діяльності ксьондза з характером діяльності літератора, а Серейка розглядав це питання цілком абстрактно: чи поняття ксьондз і літератор взаємовиключають, взаємозаперечують одне одне?

Васаріс, востаннє стискаючи Варненасові руку, ніби успадковував від нього це подвійне запитання, яке залишилося для нього питанням усього життя.

XIII

Важке враження від прощання з Варненасом затьмарило Васарісові початок других капікул. Виключення Варненаса було для Васаріса більше, ніж втрата хорошого товариша. Він розумів, що, власне, тут ідеться не про

інтриги, не про національне питання, не про помсту, а про важливу проблему священства, у вирішенні якої не може бути ніяких особистих міркувань, ніякого потурання.

Приклад Варненаса у світлі ректорових слів показував, що далеко не кожен ідеалізм поєднується зі служінням церкви. Мабуть, і сам ректор не сумнівався, що Варненас — ідеаліст. Може статися, що релігійний ідеалізм, прищеплений навіть ідеалістично настроєному художнику, патріоту, поету, стане саме тим ферментом, який зруйнує всю його творчу здатність, енергію, ентузіазм — так само, як кров чужої групи, введена навіть здоровій людині, руйнує весь її організм і приносить смерть. Васаріс відчував, але ще не досить виразно, щоб мати змогу уже в той час зрозуміти, на скільки він помилявся, вважаючи, що для хорошого ксьондза достатньо доброї волі, чистих поривань, благородних бажань, рятівної мети, словом, ідеалізму. Він це не тільки зрозумів, але й побачив багато років на прикладі свого власного життя.

Розлука з Варненасом, мов колючка, мучила його всю першу половину канікул. Васаріс був настільки стурбований, просто сам не свій, що мати часто з острахом запитувала:

— Чому ви, ксьондзику, цього року такий невеселий приїхали? Може, у вас щось болить?

— Нічого, мамо, — відповідав він, роблячи безтурботне обличчя. — Я не встиг іще відійти від семінарії. Цього року було важче вчитися... — і йшов кудись у поля, щоб його ніхто не бачив і не заводив з ним розмови.

В отчому краю найбільше любив один пагорб, що його всі звали Зоряною Горою. Він височів над усією околицею, осторонь від садіб, доріг та стежок. На цьому пагорбі Васаріс і проводив більшу частину дня. Як і всі люди мрійливої та схильної до розумувань вдачі, він любив широкі простори, де погляд безборонно витає, птахом злітає аж до далеких, оповитих сизою імлою, обрив. Саме такий краєвид розгортався перед ним з того пагорба.

З півдня, за батьківською хатою і селом, виднівся ліс. З лівого боку він підступав до хати, півколом затуляючи обрив, віддаляючись, ставав усе синішим. Далеко на сході ліс перетворювався на вузьку стрічку між небом і землею. Потім, перекидаючись праворуч, він знову наближався і по той бік іншого села, вже з півночі, в глибокому вибалку переходив у гайок хирлявих сосонок і тонких

кривих берізок. Під ними росло багато чорниць і водилися гадюки. За гайком у далині знову виднілися родючі поля, оточені деревами хутори й вежі віддалених костьолів.

Цей краєвид запам'ятався Людасові ще з дитинства. Погожими осінніми днями, коли пастух виганяв череду на стерню, Людасові завжди кортіло побігти в поле і вилізти на Зоряну Гору. На вершині її ніколи ні орали, ні сіяли, там росла якась химерна, суха трава, пахучий чебрець та безсмертники. В небі пропливали клапти білих хмаринок, і з пагорба було добре видно, як темні великі тіні проповзали над нивами, ріллею, лугами й долинами.

Однак малого Людаса приваблював краєвид, що виднівся праворуч, за гайком. Бувало, що велика хмара чорною тінню застинала все поле аж до гаю, а за ним, немов у казці, все сяяло й мерехтіло від сонячних променів. І він не міг відвести очей від тієї далекої картини, відірваної від нього гайком, де водилися гадюки, було темно, вогко і страшно. Той сонячний пейзаж видавався йому ніби зовсім іншим світом. Там йому ввижались якісь білі хори, що їх по цей бік не було, дерева, що не були нітрохи схожі ні на батьківські верби, ні на сусідські берези, там він бачив високі вежі костьолу, що виблискували й світилися в призахідному сонячному промінні.

Цей краєвид і тепер приваблював семінариста Васаріса, проте його погляд усе частіше звертався на захід, де простягалася широка рівнина, і ні ліси, ні пагорби не завважали бачити все аж до обрію. Тут він дивився, як сідає сонце — червоне й велике — і, ніби в якусь чарівну підзорну трубу, він бачив такі високі дерева, що їх іншим разом ніколи не розгледів би.

На Зоряній Горі, дивлячись на ці далекі ліси, милуючись тихим заходом сонця, Васаріс непомітно вчився бачити природу крізь своє почуття і настрої, а відчував її боязким, скутим серцем семінариста. Так непомітно Васаріс створював схематичні картини природи, що довгий час служила йому тлом для вираження різноманітних настроїв.

Після заходу сонця в низьких лугах навколо Зоряної Гори, а іноді й на полях ліворуч від лісу до самого гаю стелився густий білястий туман. У місячну ніч він видавався якимось велетенським озером, а батьківська й сусідські хати — островами, таємничими й моторошними. Моторошно ставало на душі й семінаристові Людасу, коли

він усе ще дивився на пригаслий багрянець заходу, — і він росяною стежиною повертався додому.

Лягаючи спати, він чув, як мати в своїй кімнатці, зігхаючи, шепоче молитви.

Буваючи дома, Васаріс любив щодня відвідувати Зоряну Гору. Під час канікул тут зосереджувалося все життя його розуму й серця.

Іноді, повернувшись із пагорба і засвітивши свічку, він пробував писати. Широка панорама заходу все ще стояла в нього перед очима, і настрої, викликаний природою, волонів ним. Тоді він написав кілька кращих віршів тієї пори, коли його талант був ще нерозвинений, а поетичне чуття не збагачене літературним досвідом.

Емоційна наснага була головною перевагою тих поезій. Природу він описував такою, якою бачив зі своєї Зоряної Гори: червоне вечірнє небо, синюваті сутінки, білястий туман, зірки на небі, місячна ніч. Почуття, якими були перейняті поезії, теж були нескладні, широкі і загальні: смуток за скороминущими роками юності, туга за повнокровним життям, свободою, любов'ю, часом навпаки — за тишею і спокоєм; скарги на вічну самотність або навпаки — прагнення до самотності та її апофеоз.

Ступаючи на шлях творчості, юний поет Васаріс тоді й гадки не мав, що чим ширше охоплює він видимий простір навколо Зоряної Гори і чим дужче пробуджував він свої внутрішні переживання, тим більше звужується коло його творчості. Вдивляючись у далеку синяву лісів, щодня тих самих, в осяйний вечірній пруг, щодня величний і меланхолійний, він не помітив, що поряд, у нього під ногами, живе й вирує фантастично чудовий світ тієї самої Гори, де барви такі насичені, форми такі різноманітні й витончені, а викликані ними почуття дуже прості, і водночас нові й цікаві. Та хіба він винен, що обставини, в які він так рано потрапив, виховували в ньому емоційний пафос, нездорову мрійливість, меланхолію й песимізм. Його ніхто не вчив, що для поета джерелом натхнення може послужити і скромна ромашка, і синя волошка, і запашний чебрець, і коливання мітлиці від подуву вітру.

На Зоряній Горі Людас часто обдумував деякі події з семінарського життя, особливо виключення Варненаса. Тому він намагався зазирнути й у своє власне серце і вгадати, який ксьондз вийде з нього самого. Однак ці здогадки й роздуми не викликали тоді в ньому особливого неспокою й стурбованості. Невизразне, узагальнене перед-

чуття, особливо під впливом надвечірнього настрою, нашіптувало йому в серце, що в семінарії йому не місце. Однак варто було Васарісові конкретніше поставити це питання перед собою — і він не знаходив переконливих аргументів для своїх сумнівів. А власний талант він цінував ще так мало, що на значніший конфлікт через нього не сподівався. Його наміри були чисті. Щоправда, він не був запопадливим семінаристом, але таких, як він, було багато, Васаріс зник до цього і не хотів належати до числа «скрупулів», сумлінних учнів семінарських духівників.

Він знав, що для ксьондза найбільша небезпека іде від жінок. Тут його совість теж була чистою. Його захоплення Незнайомкою було настільки платонічне, що реальне життя майже зовсім обминуло, а знайомство з Люце було таке поверхове, що кидати заради нього семінарію було б не тільки смішно, але й нерозумно. Про Люце, щоправда, Васаріс часто любив помріяти на пагорбі. Але така вже особливість людської вдачі, що, мов навмисне, найбільшу слабкість не помічають або знаходять для неї виправдання навіть при найсуворішому самоаналізі та самозасудженні. Цього вразливого місця недооцінював навіть Васаріс, дарма що тут він мав справу не з майже неземною Незнайомкою, якої він і не бачив зблизка жодного разу, а з живою, темпераментною, як Пятрила казав, «розбещеною» дівчиною. Люце накипула на нього оком, а він тому не суперечив. Щоправда, під кінець навчального року спогади про Люце в нього дуже зблякли, а вигнання Варненаса з семінарії і зовсім витіснило її з думки у перші тижні канікул. Але через місяць Людас Васаріс вирішив, що вже пора було б відвідати свого сусіда й товариша Пятрилу. А цікавив його, звичайно, не Пятрила, а Люце.

Васаріс знав, що в парафії Пятрили першу неділю кожного місяця святкували урочистіше і обідню правилами з виставленими перед вітварями святими дарами. Ця обставина була для Васаріса нагодою, щоб навідатися до своїх сусідів, і він вирішив зробити це наступної — першої у серпні — неділі. Приїхав він уже досить пізно, на саму обідню, і Люце йому вдалося побачити лише удома перед обідом.

— О, ви ще живі? — вигукнула вона, зустрівши їх удвох із Пятрилою в саду у настоятеля. — А я думала, що вас уже доконали молитви. Такий плохенький...

Уже з перших її слів Людас зрозумів, що вона докоряє

йому за довгу відсутність, і почав виправдовуватися, проте Люце раптом перервала його:

— Навпаки! Ми вас не чекали раніше, ніж на святого Лаврентія, як торік, пригадуєте? — І, залишивши їх обох, вона квапливо пішла геть.

Васарієві стало соромно.

«Справді, чого мене сюди принесло?» — думав він, ідучи до будинку настоятеля й міркуючи, що скаже господареві, коли той, зустрівши його, здивується. Але настоятель не здивувався.

— Ага, і наш милий сусід приїхав? — простяг він руку Васарієві. — Добре, добре, що не забуваєш до нас навідатися. Давно треба було приїхати. Ну, то як живеш?

Васаріє трохи заспокоївся. У вітальні, крім ксьондза Трікаускаса, котрий уже не так зверхньо дивився на семінариста цього року, був також студент Бразгіс. Васаріє його ледве впізнав, бо той поголив бороду, підстриг волосся і був уже не в студентській уніформі, а в цивільному світлому костюмі.

— О, як ви змужніли за цей рік, — вітаючись, звернувся він до Васарієса. — Торік я боявся, що семінарія вас зовсім доконає.

«Він майже повторює слова Люце... дивно...» — подумав Людас і вголос сказав:

— Одначе я, мабуть, не так змінився, як ви. Одразу й не впізнав. Напевно, ви вже закінчили?

— Ще один рік, — відповів студент, — а оскільки час минає швидко, то я вирішив звикати до буржуйського вигляду.

— І до молодої дружини, чи не так? — додав ксьондз Трікаускас і гучно розсміявся.

— Поки що тільки симпатії... — скромно поправив його студент.

«Люце...» — майнуло у Васарієса в голову, і він спохмурнів ще більше.

Незабаром увійшла до салону й вона сама, вбрана в темну шовкову сукню. Такою привабливою та елегантною Людас її ще не бачив. Здавалося, тепер вона була ще вродливіша, ніж торік, коли завітала до семінарії. Студент умить опинився поряд з нею, вони обоє багато розмовляли й сміялися. Васаріє щільно стежив за нею поглядом, але вона ні разу на нього не поглянула.

«Ніби й духу мого тут немає», — подумав він, усе дужче шкодуючи, що приїхав.

Під час обіду Люце сиділа біля Бразгіса, а Васаріса посадовили на другому кінці столу, ближче до настоятеля. Ксьондз Трікаускас сидів навпроти, а семінарист Пятри-ла ліворуч. Закушуючи, обидва ксьондзи і студент випили по дві чарки, і розмова пожвавішала. Бразгіс співчутливо подивився на семінаристів і сказав:

— Немає на світі нещасливішого створіння, ніж семінарист. Я ще розумію ксьондза. Ксьондз це таки ксьондз. Щоправда, багато чого йому заборонено, але ще більше дозволено. Випити він здужає стільки, що дай боже кожному. Женитися не можна, о, це таки мінус, але... але... та де там уже, зрештою, нерозумному чоловікові розібратися, чим бог промишляє, де плюс, а де мінус... Чи не так, ксьондзе докторе? — звернувся він до ксьондза Трікаускаса. — А от семінаристам, ксьондзикам, левітам — тим і справді не позаздриш. Нічого, віде й ніколи їм не можна. Випити не можна, палити не можна, любити не можна, пофліртувати — й то не можна. Господи! І найважливіше, що це не ксьондзи, а ще просто юнаки! І чого вони в ту семінарію пруться!

— Коли вам здається, що без горілки, курива та флірту немає спасіння, тоді, звісно, до семінарії вступати не варто, — сміливо відрубав Васаріс, але одразу засоромився, навіщо так по-семінарському, шаблононо сказав: «Немає спасіння».

— Без чого немає спасіння вам, звичайно, краще знати, ніж мені, — не вгавав студент. — Але от Адам Міцкевич сказав, що хто за життя не спускався на землю, той після смерті не одразу потрапить на небо.

Він випив ще одну чарку і самовдоволено вів далі:

— Але я не вірю, що ви належите до тих, кому погрожує Міцкевич. Перекоаний, що ви одразу потрапите на небеса, бо на землю ви часом опускаєтеся, якщо не трудами, то думками. А я чув, що теологія не проводить різниці між ділами й думками. А в думках, я думаю, ви мало чим відрізняєтеся від нас, простих смертних. Тільки те, що ми робимо відверто, ви приховуєте в собі. Подумки й ви любите, і фліртуєте, і вродливим дівчатам радієте...

Васаріс утупився в свою тарілку, щоб приховати, як він збентежився й почервонів, бо йому здалося, що ці слова призначалися саме для нього. Чи не Люце, бува, наговорила студентові чогось? Студент закохався в Люце і те-

пер, мабуть, від задрощів, бажання помсти або просто заради сміху хоче йому донекти.

Але найнеприємнішим для Людаса було те, що глузливі слова Бразгіса чула сама Люце і, мабуть, у душі погоджувалася з ними. Він не витримав і нищечком зиркнув на неї. Справді, настоятелева родичка дивилася на нього. Але дивилася такими насмішкуватими очима, що його аж у жар кинуло, й він не знав, ні як сидіти, ні як їсти. Йому здавалося, що не тільки Люце, але й Трікаукас, і настоятель, і Пятрила здогадалися, кому адресовані слова Бразгіса. Не наважуючись удруге поглянути на Люце, він відчував, що вона стежить за ним, бачить, як він соромиться й ніяковіє, і знає причину цього.

У всіх інших, крім Васаріса, був за обідом прекрасний настрій. Настоятель розмову про семінаристів перевів на інші теми, студент був задоволений сказаним, а Люце веселилася, розважалась і на семінариста Васаріса більше не звертала ніякої уваги, так ніби його тут і зовсім не було.

Одразу після обіду він почав з усіма прощатися, послаючись на те, що батьки хочуть швидше повернутися додому. Люце байдуже простягнула йому руку й далі розмовляла зі студентом. Провести його вийшов один Пятрила й на ганку, показуючи очима на вікна вітальні, сказав:

— Бачив, що робиться з Люце? Не даремно Бразгіс пожертвував бороду й чуприну. Діждемося весілля, от побачиш.

— І пора,— відповів Людас.— Якщо вона далі не вчитиметься, то чого їй тут тертися біля настоятеля...

Додому Васаріс повернувся ще задовго до заходу сонця. Батько відвів коней на пашу, мати прилягла відпочити, в усій хаті було тихо, тоскно.

Людас, узявши книгу, пішов на свою Гору. Погожий недільний вечір робив це місце ще затишнішим і приємнішим, ніж завжди. Випроставшись навпроти сонця на запашному перелозі Гори, він подумки перебирав усі деталі свого невдалого візиту й робив висновки. Те, що Люце збирається виходити заміж за Бразгіса, лише у першу мить боляче вразило його. Тепер це йому здавалося цілком природним явищем. Але за що вона на нього розсердилася, чому так відверто ігнорувала, він ніяк не міг угадати. «Приїде Павасареліс»,— лунав у нього у вухах її веселий голос та сміх. І ось на тобі — вона й зустріла люб'язно того Павасареліса!

Проте значно дужче й неприємніше його вразив не холодний прийом Люце, а слова студента. «Подумки ви і любите, і фліртуєте, і на гарних дівчат позираєте... Що ми робимо відверто, ви приховуєте в собі...» Йому вчувалися ті слова так, ніби вони були сказані йому на саме вухо. Ось хто увірвався в його серце — Бразгіс! І який висновок зробив із перших, несміливих порухів серця Васаріса — тихого, сором'язливого юнака, затиснутого в сутану!

Того дня Людас Васаріс уперше відчув біль від зробленого йому чужою людиною докору в найтяжчому для духовної особи гріху — потягу до жінки. Сам собою докір був незначний і не вартий уваги, але від чужого доторку совість молодого семінариста реагувала вдесятеро чутливіше. Уже сам цей доторк страшенно мучив його й принижував! Адже в очах студента він і справді мав жалюгідний, нічтемний і смішний вигляд зі своїми мріями — про жінку, про Люце, про кафедральну Незнайомку!..

Довго ще того вечора терзав себе Васаріс різноманітними думками на ту саму тему і, повернувшись додому, ліг спати з таким висновком: Бразгіс сказав правду. Ти жалюгідний і смішний. Ти — семінарист, ксьондзик, «левіт» — і знай своє місце. Мрії про радість життя, щастя, дівочу усмішку — не для тебе! Кожен має і матиме право втручатися в твою совість, дізнаватися про твої таємниці, глузувати, зневажати їх, дарма що вони найневинніші.

Два тижні терзався Васаріс цим висновком і спогадами про ту неділю, а за два наступні тижні почав забувати про те. В ньому було ще стільки юнацької живучості, а навколо літнього сонця, ясного неба, квітів і любові до життя, що той інцидент не міг довго ятрити його сумління, він затаївся в глибині його пам'яті, хоча й не зник, як не зникає ніщо пережите.

Коли настало храмове свято святого Лаврентія, він у Клявішкіс не поїхав. І настоятель запрошував, і батьки хотіли, але він залишився дома. Того дня він почував себе скривдженим, але водночас і гордим за свою самотність.

«Нехай знають! — думав він. — Вони гадають, що мені дуже потрібне їхнє товариство. Обійдуся й без них...»

Через кілька днів після храму, погожого полудня, сидів Людас Васаріс на Зоряній Горі й побачив, як однокінна бричка повернула з большака на їхній пугівець. Людас подумав, що це, очевидно, котрийсь товариш вирішив його відвідати, і спустився з пагорба додому. Але коли гості

в'їхали до двору, в нього від подиву відняло мову. У бричці сиділи клявішкісівський органіст і Люце.

— Ха-ха-ха! — дзвінко розсміялася вона, вистрибуючи з брички.— Я бачу, що таких гостей ви аж ніяк не сподівалися. Ми навмисне хотіли здивувати вас. Не проженете?

— Неждані гості вдвічі приємніші. Мабуть, звідкілясь здалеку їдете? Добре, що завернули провідати сусіда.

— Уявіть собі, що ні. Їдемо з Клявішкіса просто до вас.

— Щось не дуже віриться,— висловив сумнів Людас.— Але прошу до хати. Ви добряче запорошилися.

Тим часом і мати вийшла зустріти гостю, бо настоятелева панночка хоч і не сам ксьондз, однак її приїзд — честь для кожного дому.

— Бачите, матінко,— говорила до неї Люце, йдучи до світлиці,— щоб ви не здивувалися таким гостям, перше скажу про справу. Ми, близькі сусіди, довідалися, що у вашому саду є ранні солодкі груші, а для нашої економки вони страшенно потрібні. Коли дасте груш — залишамось, а ні — сідаємо і їдемо назад.

— Присімо, скільки завгодно, панночко,— поспішила заповнити Людасова мати.— Тепер вони саме достигли, а відходять дуже швидко.

— Дядька сьогодні немає вдома, то я ось підмовила органіста їхати зі мною.

Незабаром прийшов з поля і старий Васаріс подивитися, що воно за гості навідалися до них так несподівано. Дізнавшись, у якій справі приїхала родичка клявішкісівського настоятеля, старий дуже зрадив. Для нього не було більшої втіхи, ніж похвала його саду, який він сам прищепив і виростив. А тут іще вихованка такого відомого настоятеля! Тому він сам одразу ж повів усіх у сад показати ті солодкі груші, розповісти їхню історію й далі оглянути кожне дерево. Люце виявила своє вміння підтримати розмову про плодове дерева і старому Васарісові ніби медом по серцю мазала.

— От панночка, хоч і вчена, а за садом доглядати вмів,— хвалив її Людасів батько.— Ох, правда, і в клявішкісівського настоятеля гарний сад. Мабуть, і ви, панночко, допомагаєте його доглядати?

— Атож, ми з дядьком кожне дерево знаємо,— підтвердила вона.

Показавши дерева, батько хотів повести її на пасіку, але тут уже Люце запротестувала:

— Боюсь, боюсь! — закричала вона, вимахуючи руками.— Не знаю, чомусь мене бджоли не люблять. Ось і вчора одна вжалила! — І вона, закачавши рукав, показала вище ліктя вжалене місце. Але ні Людас, ні всі інші не побачили ніякого знаку від укусу на гладенькій, білій руці.

— Уже й знаку немає! От добре! — зраділа вона.

Зате любителем бджіл виявився органіст.

Старий Васаріс, щасливий, що знайшов слухача, повів його до вулика й почав розказувати, як туди на празник святого Антанаса сам залетів рій.

— А ми підемо подивитися ту мальовничу гору, де я вас бачила, підїжджаючи,— запропонувала Люце семінаристу Людасу.

— Немає там нічого особливого. Звичайнісінький пагорб,— відмовлявся Людас.

Його байдужість, очевидно, вразила Люце.

— Ви не хочете? — запитала вона, пильно поглянувши на нього.

— Я охоче поведу, тільки боюсь, що вам не сподобасться моє улюблене місце.

Йдучи на Гору, вони розмовляли про різні буденні речі. Потім вона почала розпитувати, як він провів канікули, чи не нудьгував сам у батьків та старого настоятеля. Людас відповів, що зовсім не нудьгував, навпаки: він любить побути наодинці.

— Звичайно. Тому ви й до Клявішкіса забули навідатися,— зауважила вона з докором.

Семінарист Васаріс подивився на неї здивовано:

— Як це забув? Ви ж прекрасно знаєте, що я приїздив до Клявішкіса в першу неділю серпня.

— Скажіть, Павасарелісе, ви дуже тоді образилися на мене?

У тому запитанні Людас відчув щирість, провину і водночас вибачення.

— За віщо я мав ображатися? Ви були зайняті іншим, мене не помітили, та й усе. До того ж я побачив, що був тоді нежданим гостем.

— Усе це, Павасарелісе, я робила навмисне. Не знаю, який дідько підбив мене на таку поведінку. Крім того, я на вас була трохи сердита, що ви до нас так довго не навідувалися,— от і все. Але як я шкодувала, коли ви від нас поїхали! А коли не завітали в гості на храм, я й зовсім засумувала.

Людасові ці пояснення були дуже приємні, й він усьому тому одразу повірив, але прикинувся, що сумнівається.

— Це ви тільки тепер так кажете, панночко Люце. Я бачив, до кого була прикута вся ваша увага.

— До Бразгіса? — вигукнула вона.

— Звісно.

— То все комедія! Мусила ж я з кимось розмовляти!

— Але ж ви виходите за нього заміж,— несміло зауважив семінарист.

Люце розсміялася на весь голос.

— То хіба ж ви, Павасарелісе, одружитесь зі мною?

Людасові стало соромно, і він нічого не відповів.

Вони вже виходили на Гору. Схил був з того боку досить крутий, і вона вхопилася за руку семінарста. Вибралися вони на Гору, задихавшись, але від того ще приємніше було перепочити на вершині.

— О, як тут хороше,— вигукнула вона, милуючись навколишнім красвидом.— І як далеко видно! Не дивно, що ви так любите цю Гору.

Вони сіли на осонні, де було так тепло, пахла трава і сюрчали коники. Люце збирала чебрець і жовті безсмертники, що росли тут, перебирала, милувалася і складала в жмуток.

— Привезу собі квітів з Павасарелісової Гори. То буде хоч спогад. А безсмертники не в'януть. Збережу їх до наступного літа. Тоді ви муситимете привезти мені нових.

Незвідане досі почуття залило груди Васаріса. Він ніколи ще не був наодинці так близько з молодою гарною дівчиною, яка говорила йому такі бентежні для серця слова.

Раптом він пригадав насмішку Бразгіса.

— Панночко Люце,— несподівано озвався Людас,— чи ви говорили коли-небудь про мене з паном Бразгісом?

— Звичайно! Я вас так вихваляла йому!

Васаріс схопився, мов ужалений.

— Панночко Люце, нам час повертатися. Мати вже, напевне, чекає з вечерею, та й ви, мабуть, зголодніли.

Голос Васаріса видав його хвилювання, Люце подивилася на нього здивовано:

— Що з вами, Павасарелісе?

— Нічого,— сухо відповів він.— Я тільки пригадав, що незабаром доведеться повертатися до семінарії.

В голосі Людаса Люце відчула справжній зміст тих слів, і в неї зникло бажання жартувати з ним.

— Не забудь мене, Павасарелісе, в семінарії,— ледь чутно прошепотіла вона.— Знай, що я за тобою часто скучаю.

Того вечора, після від'їзду гостей, Людас ще раз зішов на свою Гору й повернувся додому дуже пізно.

XIV

Він приїхав до семінарії, повторюючи її слова: «Не забудь мене, Павасарелісе, я за тобою часто скучаю...» Ці слова довгий час були для нього внутрішньою опорою і джерелом його оптимізму. А така опора тоді для нього була дуже потрібна.

Поселили його того року в одній кімнаті з чотирма поляками. Всі вони дивилися на Васаріса зверхньо, з недовірою, не приховуючи своєї неприязні. Старостою в кімнаті був семінарист-п'ятикурсник, великий чепурун, ладний скрізь грати роль аристократа. Інші троє потурали йому й намагалися витримувати той самий тон. Один з них був однокурсником Васаріса, але то було ще гірше, бо кожну його невдачу під час занять або взагалі неприємну дрібницю він одразу передавав сусідам по кімнаті, щоб усі мали нагоду посміятися з нього. Васаріс до кімнати приходив лише на ніч, але й тих п'ятнадцяти хвилин перед сном було досить, щоб за два тижні таке життя допекло йому, мов гіркий перець.

Найчастіше, коли він заходив, поляки переривали розмову на півслові, й на кілька хвилин залягала ніякова тиша. Тим самим вони виявляли йому своє невдоволення. Потім, якщо це був тиждень його чергування, староста торохтів краном умивальника:

— Księże¹ Васаріс, сьогодні умивальник знову погано вичищений!

— Я його чищу щоранку, як і всі. Якщо його хто-небудь забруднив — не моя вина,— відрубав Васаріс.

— А хто, на вашу думку, міг його забруднити? — іронічно допитувався староста. А забруднював завжди — він сам.

— Хто в кімнаті сидить. Я тут не сиджу.

— Прошу ввічливіше відповідати! — вже сердито вигукував староста.— Вам бракує хорошого виховання! А я вимагаю, щоб від сьогодні умивальник був чистий.

¹ Ксьондзе (пол.).

Іншим разом, коли Васаріс увірвався до кімнати, вони починали говорити про безладдя в змішаних парафіях, викривлюючи статистику, факти, звинувачуючи й при-нижуючи литовців. Часом вони знаходили нагоду поглу-митися з литовської мови, з пісень і літератури, що було для Васаріса дорого й чого він не міг захистити від тих нахаб. Але найчастіше вони піднімали на кпини його самого.

— От сьогодні наш Васаріс так і шпарив з інтродук-ції! — подібним вигуком зустрічав його однокурник. — Але всіх пророків, бідолаха, все одно не спромігся назва-ти. А відповідаючи на питання про канонізацію, поставив рекорд мовчання. Ну, а двічку йому все-таки поставили, мабуть, із милосердя.

І вони ще довго потішалися, коментуючи його невдалі відповіді.

Людас київ від образи і вибрав тактику мовчання, прикидаючись байдужим.

Національна боротьба в семінарії зробила їх усіх — і поляків, і литовців — егоїстичними і навіть жорстокими людьми. Сам Васаріс зі своїми товаришами, перебуваючи на останніх курсах семінарії й відчуваючи ґрунт під но-гами, майже так само переслідували одного поляка, фаво-рита Мазурковського, що вивчав литовську мову, прозива-ли його «*ciudne dziecko*»¹ і всіляко ображали.

Але Васарісові все-таки легше було стерпіти знуцан-ня гостроязичних поляків, бо він розумів, що вони його не знають і не розуміють. Їм навіть у голову не приходило, що Васаріс належить до якогось таємного гуртка само-освіти і погано відповідає тому, що читає інше, цікавиться чимось іншим. Усвідомлення цього надавало Людасові підтримку й силу витерпіти в семінарії багато невдач.

Часто його втішав спогад про Люце. Хоча тут він не плекав ніяких особливих надій, однак думка, що він по-добається вродливій родичці клявішкісівського настояте-ля, втішала й підбадьорювала його. Іноді навіть його най-кращі товариші, де-небудь жартуючи на тему небезпеки від жінок, казали:

— Кому-кому, а Васарісові ніякі небезпеки з боку жі-нок не загрожують. Він і віддалік не підпустить до себе жінки або дремене, куди ноги несуть.

---

¹ Вундеркінд (пол.).

Тоді тільки Пятрила підозріливо позирав на нього. А він сам пригадував усю історію свого знайомства з Люце й, усміхаючись, думав: «А все-таки я подобаюся такій чудовій дівчині, яка на жодного з вас, може, й подивитися б не захотіла».

І Васаріс почував себе багатшим від своїх товаришів, бо в серці юнака такого віку, навіть засушеного семінарським режимом, іноді зривалися романтичні мрії й бажання бути привабливим, несерйозним і пустуном.

Такі мрії й бажання прокидалися особливо під час канікул, декого й зовсім зманювали від священницького покликання, змушували залишити семінарію, а ще частіше повертали до семінарії разом з лагідними словами, багатозначними поглядами, подаруночками, монографіями, хустинками або взагалі якимись маленькими витворами жіночих рук. Але одразу ж п'ятиденна реколекція нагадувала їм про справжній характер їхніх обов'язків та місце в житті. Вони ходили на сповідь, більш чи менш щиро розкаювалися в помилках свого серця, зрікалися їх і намагалися про них забути... до наступних канікул.

Сам Васаріс, хоча виконував реколекції гірше від інших, хоча пригадував свої спокуси, не стільки в них розкаювався, скільки мріяв про них, проте й він, кінець кінцем, готуючись до сповіді, відчував двоїстість свого становища, неузгодженість своїх мрій та почуттів з чорною сутанною та прагненням левіта до духовної кар'єри. Він тоді під час сповіді клявся, що мав небезпечні думки, що не міг уберегти очі від спокуси, що не чинив опору близькому знайомству з особами протилежної статі. Але більше, ніж медитації, сповіді та випробування совісті, терзали Васарісове серце слова Бразгіса та його власний відчай: «Усе це не для мене».

Через кілька днів після реколекції знову розвіювався туман, перед очима з'являлася його гора, долинав запах чебрецю та безсмертників, і голос Люце шепотів: «Не забудь мене, Павасарелісе, в семінарії, я за тобою дуже скучаю».

Але тут потекли сірі дні майже автоматичного існування, нітрохи не схожі на те, що залишилося по той бік семінарських мурів. Дні, атмосфера яких, немов дезінфекційні випаровування, поволі проникала в серце і знищувала все, що оживало там на лоні сонячних днів, квітучої природи і широкої свободи. А до того ж щоміся-

ця — реколекції (на великий піст вона триває аж п'ять днів) і довгі колінопреклоніння, і покайні канони.

На третьому курсі й навчання набуло більш духовного, церковного характеру. Із філософських наук, крім психології та космології, вони проходили ще етику та природне богослов'я, де з'ясовувалися проблеми існування бога, аргументи Фоми Аквінського, природа божества та його атрибути. Вони вивчали також історію церкви, вступ до святого письма, літургіку, гомілетіку і, нарешті, на третьому курсі розпочали студіювати моральне богослов'я. Цей предмет був для них найважчим. Крім того, що сама наука була дуже заплутана, а мова підручника дуже важка, семінаристів у край вимучував ще й сам професор, хороший знавець предмету, але дріб'язковий і прискіпливий. На уроки моралі вони завжди йшли і тремтіли від страху, сиділи, мов зайці, перелякано чекаючи, котрого з них сьогодні витягнуть відповідати. А коли когось викликав, усі решта полегшено зітхали, бо звичайно одного вистачало на весь урок. Бувало й таке, що учень і професор мовчали годину: учень, не знаючи, що відповісти на запитання, а професор, чекаючи на відповідь, невеликими погрозливими кроками дріботів навколо.

Такі страшні години довелося пережити й Васарісові. На той час вони вже пройшли основні трактати «De astibus humanis»¹ та «De peccatis»² і приступили до вивчення трактату «De sexto et nono»³. Вважається, що цей трактат про гріхи проти цнотливості може піддати спокусі скромних семінаристів, тому при читанні його їм радили вдаватися до таких застережень, які могли б допомогти подолати спокусу: творити молитви, думати про муки Христові або протягом усього читання стояти на колінах. Моральне богослов'я вивчали для того, щоб згодом ту науку можна було застосувати при вислуховуванні сповідей, бо, приймаючи сповідь, ксьондз стає суддею: він має знати характер і розмір провини, він має зорієнтуватися, була провина чи ні, він має уточнити судження того, хто сповідається, адже той міг і помилятися — навмисне або через незнання, або через надмірну скрупульозність, педантичність, або через велику байдужість. Сповідальник має провести чітку лінію між добром і злом.

---

¹ «Про людські вчинки» (латин.).

² «Про гріхи» (латин.).

³ «Про шосту і дев'яту заповідь» (латин.).

Він повинен зобов'язати виправити вчинену несправедливість або образу. Він зіткнеться з найрізноманітнішими життєвськими випадками, вчинками та кривдами, до нього будуть звертатися люди, сліпо вірячи в нього і ладні підкоритися його рішенню. Який велетенський обов'язок і відповідальність у сповідальника! Тому семінаристам завжди казали, що лише на власні сили і власний розум священник тут ніяк не може покладатися. Тут потрібна божа поміч, милосердя й осяяння зверху, що в них господь ревним сповідальникам ніколи не відмовляє.

До цього завдання семінаристи готувалися не лише теоретично, вивчаючи моральне богослов'я, але й практично, під час занять з'ясовуючи деякі казуси. Їм пропонували вислухати імпровізовані сповіді.

І ось одного разу Васарісові дістався для аналізу такий казус.

Професор прийшов на урок у поганому настрої, а може, в нього просто боліли зуби. Усі стали на коліна й прочитали молитву — це робили на початку і в кінці кожного уроку. Після молитви професор не зійшов на кафедру, а ступив між лави. Семінаристи, не наважуючись підвести очі, але намагаючись не показувати свого страху, чекали, коли назвуть прізвище нещасного.

— Dominus¹ Васаріс, — пролунало в тиші аудиторії.

Васаріс підвівся. Професор, закривши руки за спину, пройшовся два рази по аудиторії і, втупивши в нього очі, сказав:

— Прошу тебе, domine, практично розібрати такий елементарний казус: приходить до тебе на сповідь Кай і каже:

«Osculavi Caiam...»² Ну?

Казус насправді був простий, але саме тому й важкий. У сповідальні жоден настоятель або вікарій не морочив би собі через це голови. «Тим і скінчилося? — запитав би, — а більше нічого не було? Скільки разів?» — та й пішов би далі. Семінаристам теж радили не вдаватися в подробиці, коли справу мали з порушенням шостої та дев'ятої заповіді, краще поставити менше запитань, щоб не ввести в спокусу сповідника й не навчити тому, чого він іще не знає. Однак питання тут були потрібні, особливо на заняттях треба було показати вміння й методику.

---

¹ Папе (латин.).

² Поцілував Каю... (латин.).

Теоретичні міркування зовсім збили з пантелику Васаріса: чи тут *materia gravis* чи *levis*? Якщо *levis per se*, то, може, *gravis per accidens* або *ex circumstantiis*¹ — і навпаки? Хто була та Кая? Дівчина, заміжня чи монашка?.. А цей Кай?.. Який був поцілунок? Ні, цього питати не можна: а то ще введеш у спокусу... А власне, чи був гріх?.. Три умови найтяжчого гріха: *cognition intellectus, deliberatio voluntatis, liberus consensus*...²

— Спершу слід дізнатися, — почав Васаріс, — чи тут *materia gravis*, чи *levis*...

— Що?! — вигукнув професор, — ти йому так і скажеш на сповіді? Практично підходь! *Osculavi Caiam*. Ну?

Васаріс шукав перше підходяще запитання, а професор нетерпляче тупав ногою:

— Ну-ну-ну!.. *Pytaj, pytaj, pytaj!*...³ *Osculavi Caiam!*.. Ну?

— Хто була та Кая? — нарешті наважився запитати «сповідальник».

— Моя кухарка!.. Так... моя кухарка...

«Погано, — подумав сам собі Васаріс, — якщо кухарка, то вже буде *materia gravis*. Казус ускладнюється».

— Чому ти її цілував? — усе запитував він.

— Чому?.. Ну... тому що спекла смачні млинці... Смачні були млинці...

«Слава богу, — подумав Васаріс. — *Osculum non ex libidine nullum rescaturum*⁴. Казус вирішено».

— Таким чином, тут ніякого гріха не було, — наважився сказати вголос.

Але професор підскочив, мов опшарений.

— Що? Ти думаєш — після хороших млинців і согришити не можна? Не давай тому, хто сповідається ввести себе в оману! Що ти ще повинен запитати?

Васаріс пригадав, що дехто, сповідаючись у подібних гріхах, іноді намагається приховати, наскільки вони тяжкі, висуваючи якусь майже невинну обставину, вживаючи двозначні вирази або згадуючи лише про частину гріха. І він одразу виправився:

— Чи тільки за млинці ти її цілував?

¹ Чи склад гріха важкий, чи легкий? Якщо легкий сам по собі, то, може, важкий у даному випадку або за даних обставин? (*латин.*).

² Пізнання розумом, виявлення волі, добровільна згода (*латин.*).

³ Запитуй, запитуй, запитуй! (*Пол.*)

⁴ Поцілунок без пристрасті — гріха немає (*латин.*).

— О!.. Не тільки... Тому, що Кая гарна... мені дуже подобається...

— А більше нічого не було, лише поцілунки? — питав далі, осмілівши, «сповідальник».

— Та, було й більше, духовний отче...

«Я пропав, — подував бідолаха-семінарист, — він усе більше ускладнює казус».

— Що ж було більше? — запитав він у відчаї.

— Тяжко согрішив, духовний отче, проти невинності...

— Скільки разів?

— Не пригадую.

— Як часто це бувало?

— Щотижня... ні, частіше...

Довго ще він отак ганяв Васаріса по всьому трактату, доки нарешті дзвоник не перервав розбір цього безконечного казусу.

На старших курсах казуси бували куди важчі. Траплялося, що про характер деяких гріхів або наскільки тяжка провина сперечалися навіть великі авторитети богослов'я. Думки одних вважали як *sententia probabilis*¹, інших — *sententia probabilior*². У деяких випадках радили дотримуватися *probabilem sententiam*, в інших — *tutiorum partem sequendam esse*³.

Згодом вони звикли й до морального богослов'я, як до всього в семінарії, і дивилися на нього почасти як на обов'язковий предмет, а почасти як на один з тих пунктів семінарської програми, що після закінчення семінарії можна буде потихеньку забути. А якщо вони так і не думали, то на практиці однаково так виходило. Через п'ять років священства ксьондз під час сповіді найчастіше керувався здоровим глуздом, не зважаючи ні на *probabilem*, ні на *probabiliorum*, ні на *ullam aliam sententiam*⁴. Але в першому семестрі третього курсу моральне богослов'я гнітило їх, немов якийсь кошмар. Між семінаристами виникало багато найдивовижніших міркувань, найстрахотливіших коментарів і таких самих висновків. Те, що одного робило занадто вимогливим, іншого підштовхувало на поблажливість...

— Як вам здається, — казав одного разу Васаріс своїм

---

¹ Судження ймовірності (*латин.*).

² Судження більшої ймовірності (*латин.*).

³ Іти певнішим шляхом (*латин.*).

⁴ Жодне інше судження (*латин.*).

однокурсникам,— адже тяжко согрішити не так уже й легко. Он скільки різних умов висуває богослов'я.

— Ого! — запротестував Бальсяліс.— Всі ці умови можна дуже легко виконати. Кожен свій вчинок ми і добре знаємо, і легко його вибираємо, і робимо без будь-якого примусу. А якщо ж вчинок буде *in materia gravi* — ось тобі й тяжкий гріх.

— А я думаю, що, вдаючись до такого вчинку, людина завжди відчуває вагання, страх, опір, а якщо і здійснить його, то ніби підкоряючись якійсь необхідності,— філософствував Васаріс,— от тобі й немає *liberis consensibus*, а значить,— і *peccatum mortale*¹.

— Послухати тебе, то й убивця, йдучи на грабіж, може не мати *liberis consensibus*?

— А хіба ти можеш залізти в совість убивці або взагалі будь-кого й дізнатися, чому він так робить? Він, може, й сам не знає, чому... Я десь читав, що, наприклад, на суді тепер дуже беруть це до уваги.

Такі суперечки тривали довго. Одного разу після таких змагань скептик Касайтіс нагадав їм анекдот про те, як один повернувся з небес, а інший запитав у нього, яке воно там, на небесах, богослов'я, порівняно з земним.

— *Frater carissime*²,— відповів монах,— *dogmatica aliquid aliter, moralis autem totaliter aliter* (догматичне трохи інакше, а моральне зовсім інакше).

Пізніше, пригадуючи чотирирічне вивчення богослов'я, Васаріс намагався з'ясувати, який вплив справила на нього ця сувора наука про людську совість. І робив висновок, що той вплив був дуже незначний. Моральне богослов'я, може, трохи поглибило його самоспоглядання та самбаналіз, випробування совісті, сповіді, реколекції. А взагалі ця наука не зачепила його душі.

Навіть його власні сповіді не змінилися, хоча протягом перших двох років, невдоволений своїми гріхами, він чекав богослов'я як єдиного порятунку. «Нічого,— втішав він себе,— вивчу богослов'я, пізнаю краще свої вчинки і знатиму, як оцінювати, зважувати і належно висловити на сповіді». На жаль, нічого з тієї науки він не зміг пристосувати до своєї совісті. Межа, що відділяла невинний вчинок від гріха, так і залишилася невідчутною і невиразною. Вчення про усвідомлення розумом, виявлення во-

¹ Смертельний гріх (*латин.*).

² Любий брате (*італ.*).

лі та вільну згоду він так і не зміг пристосувати до своєї поведінки. Він і надалі, готуючись до сповіді, оцінював свої вчинки байдужим об'єктивним мірилом, зовсім не вірячи в те, що ті вчинки і справді гріховні,— і він сповідався в них тими самими шаблонними формулами.

Не отримавши для своєї совісті ніякої допомоги від богослов'я, Васаріс назавжди розчарувався в цій науці. Його драгували непомітні відмінності між різними сентенціями-судженнями, той розбір казусів, сухий і педантичний, ніби душа живої людини — машинний механізм, у якому можна виміряти силу кожної пружини, величину і трансмісію кожного коліщатка. Ніщо не було таке чуже для Васаріса, як судити, повчати, моралізувати.

Взагалі того року Васаріс був усім незадоволений. Він відчував, що круг нього утворюється якась порожнеча, вона висотує з нього сили, віру в себе, оптимізм. Вивчення нових предметів відбирало в нього увесь час, не даючи натомість ніякого задоволення. Діяльність гуртка «Світло» була досить млявою. Зрештою, не залишалось навіть часу для якогось читання або творчості. Гуртківці вирішили писати хоча б щоденник, і Васаріс узявся здійснювати той задум. Це була небезпечна справа, бо щоденник міг несподівано опинитися в руках ректора або Мазурковського. Але небезпека робила те писання ще цікавішим і хоча б трохи урізноманітнювала сіру порожнечу їхнього життя. Свого щоденника він найчастіше переховував у «мишатнику», замикав у скриньку з харчами, єдине більш-менш безпечне місце. За пазухою приносив він щоденник до аудиторії і надзвичайно обережно починав записувати враження цілого дня. Приховане невдоволення, наївну критику, самовиправдання і водночас визнання власної провини таїли в собі сторінки того зошита.

XV

Ось що писав вечорами семінарист-третьокурсник Людас Васаріс у своєму щоденнику, що його зберігав у «мишатнику», у скриньці з сухарями.

Субота напередодні вербної неділі

Хвалити бога, можна трохи перепочити. Заняття закінчилися, і попереду два тижні свят. Набридло гірше гіркої редьки. Не тільки уроки, але й усе життя стало стра-

шенно нудним. Щодня те саме. Ми тут перетворюємося на якісь автомати. Адже як мало в кожному з нас залишається живих почуттів або цікавих думок. А до чого зводяться наші розмови, жарти під час рекреації? Добре ще, коли знаходяться жартівники, як-от сьогодні. Зубрюс із Плікаускасом викидали коники цілий вечір, а інші, оточивши їх, хоч і знічев'я, а сміялися. А що вдіш, як нікуди з того задушливого залу вийти не можна? Коли б не піст, то хоч заспівали б, але й пісні, зрештою, набридають. Мало хто з моїх товаришів що-небудь читає. Та й часу немає. Адже, крім занять, які цього року дуже важкі, сумлінний семінарист повинен читати святе письмо і взагалі книги духовного змісту. А тут ще дзвоник за дзвоником. Ет, та це вже критика! Знаю, що недобре, однак не можна втриматися, щоб не поскаржитися. Ну, та нічого! На свята перепочинемо.

Вербна неділя

Намучилися ми сьогодні! Під час меси — найдовші «Страсті», добре хоч, що в хорі трохи різноманітніша програма, а як тим бідолахам прислужувати? І все-таки меса куди краще, ніж покайний канон після вечерні. Там просто з ніг падаєш від колінопреклонінь, а співи тягнуться неймовірно довго. Можливо, коли так весь костюл співає, то й не можна швидше. Однаково нудота.

Ось тобі думки семінарста! «Нічого собі семінарист», — сказав би хтось, прочитавши ці слова. Що я не занадто ревний семінарист, то й сам знаю, однак робити висновок про запопадливість та побожність із того, подобаються чи не подобаються публічні й виснажливі молитви, було б несправедливо. Молитися, вшановувати бога можна лише зосередившись, на самоті, лише тоді, коли того вимагає серце. А всі церемонії та урочистості здаються мені показними парадами, потребують багато уваги, пильності, навичок, але не зосередженості й щирості. Людям вони подобаються, може, й викликають певну побожність, бо вони рідко бачать ті урочистості й самі в них не беруть участі, а лише дивляться. Однак для священників це лише офіційний обов'язок, а не щира молитва.

Сьогодні я знову бачив Н. біля колони на тому самому місці, тільки в темній, а не білій шалі. Щоразу, коли бачу її, в мене ніби виростають крила, я хочу чимось відзначитися, зробити щось незвичайне. Але потім мене

знову охоплює зневіра. Чим ти тут відзначився, сидячи в семінарії і довбаючи моральне богослов'я! А все-таки ми ще повоюємо!.. Який це російський письменник так сказав? Повоюємо! Коли і з ким? Хіба я знаю... Про своє майбутнє я тепер зовсім не дбаю... Від долі не втечеш. Судилося бути ксьондзом, то й буду ним! І хочу бути порядним ксьондзом. Ніяких прихованих пристосовницьких бажань, як каже Серейка, в моєму серці немає. До речі, недавно духівник під час проповіді сказав, що вже саме наше перебування тут, у семінарії, є прикметою нашого покликання. Чому з такої великої кількості молоді, що вчиться, лише ми тут опинилися? Така воля божа. А якщо і є кілька випадкових, то вони відсіються ще до висвяти. Адже Варьокаса он уже давно немає. А якщо котрийсь випадково і залишився, то чому ним обов'язково повинен бути я? А Варненас? І його виключили. Що ж, нехай виключають і мене. Я не від того і не кривлю душею. Але сам не піду. Та й куди мені подітися?

Понеділок *(Продовження вчорашнього)*

Що до того, куди подітися — це теж ухильне мотивування. І взагалі не варто залишати семінарії. Не подобається мені тут? Багато кому не подобається. Я ozeбly — байдужий семінарист? Але таких більшість. Я принаймні не гірший, ніж вони. Без вихвалання можу сказати, що в мене навіть більше ідеалізму, задумів, бажання працювати, ніж у тих запопадливих і побожних зубрів. Скажімо, стану я вікарієм, виконуватиму свої обов'язки в костьолі і вдома, провідуватиму хворих, організую якийсь товариство, хор; якщо буде змішана парафія, боротимуся з польським впливом, сприятиму поширенню тверезості, литовського друку, а може, дещо й мені вдасться писати. Корисна справа завжди знайдеться.

Головне — вберегтися від пияцтва, карт і жінок. Щодо перших двох пороків, то вони мене анітрохи не приваблюють, і я певний, що не піддамся їм. Що ж до третього — я іноді можу, щоправда, помріяти про жінок, але ні в чому особливому собі докоряти не можу. Помріяти — то не гріх. Я ж іще не висвячений. Зрештою, кажуть, що й кохати можна, але тільки ідеально. Я не дуже в те вірю, але думаю, що можна легко обійтися і без кохання.

І взагалі з жінками покінчено, щоб усякі Бразгіси не мали приводу робити занадто великі висновки. А все-та-

ки шкода! Ми справді скривджені. Від шістнадцяти-сімнадцяти років не лише умертвити серце, але зректися навіть мрій. Нехай собі що хочуть кажуть на медитаціях та реколекціях про ницість задоволення плотських пристрастей, про тваринну природу людини і т. ін. — мене це нітрохи не хвилює і не переконує. До чого тут плотські пристрасті і тваринна природа? Хіба всі, хто любиться й одружується, почувають лише низькі пристрасті? Адже взагалі церква не вважає кохання за гріх.

Зрештою, навіть я бунтую? Нічим я собі тут не зараджу. Не так це вже й важливо. Хоча шкода, але жити і працювати без цього можна. Кажуть, навіть краще. Святий Іоан-євангеліст досягнув вершин премудрості завдяки тому, що увесь вік прожив у невинності. Однак мені здається, що тут щось не так. А де, врешті, межа невинності?

Страсний четвер

Страсний тиждень, особливо друга його половина, — для нас найтяжчий. І до обіду, і після обіду — в кафедральному соборі. Але то нічого, тут відправи хоч і довгі, зате цікаві. Ми сьогодні добре співали. «Misereere»¹. В напівпорожньому костюлі — прекрасно звучить. А от «Ламентації»² ніяк не вдаються нашим солістам. Нічого більше писати не можу. У голові порожньо, порожньо, порожньо...

Другий день великодня

Сьогодні, нарешті, можна перепочити. Свята з усіма своїми церемоніями та співами ніби закінчилися. Радісне свято великодня! Але де та радість? Я її щось не відчув. Щоправда, було багато цікавого, якась різноманітність, не так, як у будні, але чи радісно в мене на серці? Навпаки, навіть гірко! Свята взагалі ніколи мене особливо не звеселяли і не втішали, а ці — ще менше.

Ох, як би я хотів хоч раз відчути живе релігійне захоплення, бентежну близькість бога! Це стало б для мене опорою, джерелом сили на довгий час, а може, й на все життя. Але ні разу я такого не відчув! Це починає мене пригнічувати, мучити. Особливо на великі свята, коли, здається, все пройняте релігійним настроєм і сама служба сповнена глибокого змісту. Та й окрім служби,

¹ «Помилуй мя, боже» (латин.).

² Жалібні пісні.

бувають моменти, коли, здається, я повинен був би почути голос божий.

Ось і тієї ночі я мусив стояти навколішки біля плащаниці¹. Люблю я це колінопреклоніння. Було вже за північ. Людей у костьолі лишається небагато. Зосередженість, тиша. У костьолі напівтемно, лише біля плащаниці — ряди свічок, мерехтливе світло яких не порушує ні сутінок, ні зосередженості. Те світло тоне в залі, квітах та прикрасах плащаниці. Завмерши на колінах, я чекав і вірив, що нарешті хоч раз стрепенеться моє серце і я відчую живу присутність бога ясніше й глибше, ніж за допомогою п'яти шляхів святого Фоми Аквінського, що їх ми вивчали в богослов'ї. Спершу я намагався пасивно підкоритися навколишньому настрою, злитися з цією тишею, напівтемрявою, з мерехтінням свічок, із запахом квітів та зела. Я також намагався проїнятися видом плащаниці і неосяжною таїною святої ночі. Але соромно признатися: я раптом відчув... що починаю дрімати.

Тоді зусиллям волі я почав прикликати віру. Я взявся роздумувати про муки Христові, намагаючись реально уявити всю їхню страхітливість. Я міркував про безмежну ласку божу до людей, я починав пригадувати і виразно уявляти собі все чує на реколекціях, медитаціях та проповідях, але сподіваного враження не спізнав. Я залишився холодний, як і раніше, важко боронячись від сторонніх думок і образів, зусиллям волі придушуючи голос протесту, що наростав у мені. Нарешті я почав читати «Наслідування Христу» — найбільший шедевр релігійної літератури, що ним, кажуть, захоплюються навіть невіруючі. Але й тут я даремно намагався увійти в свою роль і вкласти в неї голос свого серця. Ні, я читав красиві слова, але мені вони здавалися чужими й холодними.

Так у безперервних муках минув час мого безсоння. Якщо вірити духовним наставникам, то завдяки таким ревним старанням я мав дуже прислужитися перед богом. Так учити і святий Фома Кемпійський. Але хіба я винен, що моє власне серце сказало мені: «Це не була молитва, бо не було спілкування з богом».

Коли я пишу це, мені спадає на думку безліч небезпек, які загрожують священницькому покликанню. По-

---

¹ Предмет культу у вигляді полотнища із зображенням Христа в труні.

роджують погані книжки, погані товариші, погані люди, жінки та різноманітна світська марнота. Але найбільша небезпека, що загрожує моему покликанню, мабуть, у мені самому: я не відчуваю бога. Все інше є тільки наслідком цього. Після довгих роздумів я переконався, що цей недолік я відчуваю з часу свого вступу до семінарії. До чого це призведе? Можливо, в наступному році догматичне богослов'я розвіє мій страх? Дзвонять...

Третій день великодня

Сьогодні після обіду ми довго прогулювалися. Приємно вийти в поле, протверезитися після святкових служб та вражень. Та в полі ще холодно, подекуди лежить сніг, на дорогах грязюка. Але семінарист, мов солдат: іди, куди ведуть, та й квит. Я йшов з товаришем, Ейгулісом. Він належав до нашого гуртка, тому я говорив з ним цілком відверто. Не витримав, щоб не запитати в нього про те, що непокоїть мене. Але він зягнув ту саму пісню:

— Не намагайся бути святим Фомою Кемпійським або якимось іншим містиком, який у стані екстазу відчуває близькість божества. Ти не вимагай занадто багато ні від себе, ні від бога. Якщо ти сповідаєшся, не приховуючи гріхів, причащаєшся, ні в чому не відступаєш від правил віри, то цього й досить. Дотримуючись цього всього, ти будеш справжнім рядовим ксьондзом, а потрапити до святих ти й сам, мабуть, не прагнеш.

— Але погодься,— відповів я,— щодня вистоювати біля вітвара і байдуже виконувати свої обов'язки, ніби ти якийсь чиновник, нестерпно!

— Знаєш, братику,— відповів Ейгуліс,— твоя скрупульозність мені зовсім чужа. Я ще не служив mesi, тому не знаю, як там буде, але, приймаючи причастя, часто відчуваю задоволення, духовне тепло, до того ж розумію значення причастя, вірю в нього і ніякі екстази мені не потрібні.

Я побачив, що було б марно далі сперечатися з ним і доводити, що я не відчуваю ні духовного тепла, ні задоволення.

Деякий час ми йшли мовчки.

— Знаєш, що я тобі скажу,— почав він,— жени ти подалі такі думки від себе. Вони відберуть у тебе багато часу, псуватимуть тобі настрої, ти відчуватимеш докори сумління, станеш ханжею, і нічого хорошого з цього не вийде. Не звертай на це уваги. Ти гарний семінарист,

будеш гарним ксьондзом. Тільки більше працуй. Ти, здається, тепер більше нічого не пишеш?

— Цього року не пишеться,— відповів я.— Та й навряд чи з того мого писання щось вийде. Не буде з мене поета...

— Якщо ти це щиро кажеш, то помиляєшся. Не тільки ми, твої товариші, але й люди, які тебе зовсім не знають, прочитавши твої вірші, кажуть, що в тебе є талант. Я це чув ще на минулих канікулах. Ти повинен обов'язково писати.

Ці слова мене дуже підбадьорили. Уже від самого рідва я не тільки нічого не писав, але й переконував себе, що з тих моїх спроб нічого не вийде. Тому мені захотілося і далі продовжити розмову на цю тему, щоб почути думку Ейгуліса.

— А що ти сам думаєш про мої вірші? — запитав я.— Кажі щиро, я не ображуся. Я ж не претендую на звання поета.

— Мені твої вірші подобаються,— відповів Ейгуліс,— вони добре звучать, мелодійні, щирі... тільки, знаєш, дуже вже песимістичні.

— Я тоді інакше писати не міг. А тепер і зовсім не знаю, про що писати. Може, зібравшись на думці, й написав би щось, але як подумаю, що я семінарист, то й охота пропадає.

— Отакої! — здивовано вигукнув Ейгуліс.— Щоб поет та не мав про що писати! Стільки прекрасних, благородних думок приходять у голову. А наші ідеали — національні та релігійні? Пробуджуй любов до них у юнацьких серцях, надихай їх вірою, високим ентузіазмом. О, якби я вмів складати вірші! Дивись, Майронісову «Брати, співаймо нову пісню» сьогодні майже кожен школяр знає напам'ять. Вона лунає вже навіть і в селах. Пиши, братику, і пам'ятай, що твої вірші в першу чергу прочитає молодь, яка чекає благородних почуттів, прекрасних думок і палких, хвилюючих слів.

Усю цю нашу розмову я добре запам'ятав і записую в свій зошит, бо вважаю її досить важливою для себе. Справді, досі я ні разу не думав про те, яку мету переслідує моя поезія. Писав як писалося, та й усе. Я зовсім не дбав про те, хто читатиме мої вірші, який вплив вони справлять. Ейгуліс порушив переді мною нові питання, над якими слід подумати. Справді, якщо спробувати писати, керуючись певними ідеями... Ех, дзвонять...

28 квітня

Приїздив батько. Привіз сухарів та багато різних інших ласощів. Зможу влаштувати в «мишпатнику» бенкет. Для мене найважчий момент, коли треба просити в батька грошей. А грошей треба немало!.. Я бачу, як важко батькові їх давати. Він зітхає, приказує, нарікає, що хазяйнувати важко, тремтячими, загрубілими від роботи руками лічить папірці, а я, мов якийсь злочинець, не смію очі підвести. Добре знаю, що коли б я не був у семінарії, то не отримав би жодного того папірця — і нізачо не зміг би переконати, що мені так багато потрібно. Але надія побачити сина ксьондзом перемагала все.

Батько розказав про домівку та про новини в сусідів. Яюсь випадково проїжджаючи через Клявішкіс, він зустрів родичку настоятеля. Вона дуже хвалила груші, розпитувала про мене: що я пишу в листах і як учуся. Просила й від неї передати вітання. Батько все те розказав, як звичайнісіньку річ, а я так розхвилювався, що аж боявся, чи він того не помітив. Дивно, ось уже стільки часу я навіть не згадував про Люце, а коли батько нагадав — так розхвилювався. Раніше я вірив Пятрилі й думав, що вона — розбещене дівчисько, а тепер бачу, що ні. Так собі, жвавої, веселої вдачі. Тоді на горі вона була така серйозна. А як щиро вона вимовила: «Не забудь мене, Павасарелісе, я за тобою дуже скучатиму...» Легковажна так би не сказала. Ну, щось я вже занадто розмріявся! Годі! Кінець!

1 травня

Сьогодні — свято весни. День і справді пречудовий. Тепер уже можна й після вечері вийти в сад, закінчилися рекреації в набридлому задушливому залі. Гуляючи в саду, я пригадав минуле. Першого травня 1906 року, ми, кілька гімназистів, відзначали свято на мальовничому березі річки Шяшупе. Революційний настрій у нас був тоді ще дуже сильний. Здавалося, лише вчора ми дивилися з вікон гімназії на мітинг, на якому лунали запальні промови, — і раптом побачили козаків з рушницями та страшними багнетами. На нас, гімназистів молодших класів, це справило незабутнє враження, підсилене ентузіазмом та пережитим страхом. Прилігши на мальовничих схилах Шяшупе, ми ділилися спогадами тих днів. День був такий самий теплий і сонячний, як і

сьогодні. Ми качалися по свіжій траві, і, незважаючи на трагічні спогади про революцію, були задоволені собою і життям. Тоді ми були готові рішуче перебудувувати життя і сміливо виводити своїми ще дитячими голосами революційну першотравневу пісню.

Наступні події розвіяли мій революційний настрій і, зрештою, привели до семінарії. Але першотравнева пісня і досі лунає в моїх вухах, я й сьогодні не забув її, підспівую, і від того відчуваю радість життя. І сьогодні ось я серед тих, хто хоче коли не перебудувати, то принаймні виправляти життя — не матеріальне, — духовне життя, а це ще важливіше. Мету і засоби цих перебудов чи виправлень я сьогодні розумію куди краще, ніж тоді, на березі Шяшупе. Але куди поділися та готовність, ентузіазм, яких було так багато там? Першотравнева пісня, що її я сьогодні наспівую, будить у мені сміливість. Але яка безглузда сміливість за цими мурами і як швидко вона проходить! Однак у мені, мабуть, ще залишилася іскорка революційного вогню тих часів, яка й не дозволяє мені остаточно перейнятися духом семінарського життя.

25 травня

Минув майже місяць з того часу, як батько передав мені вітання від Люце. Чи вона заворожила те вітання, що відтоді я так часто думаю про неї! Чи винувата вона? Ось і сьогодні вона не виходить у мене з думки. Соромно признатися, що під час вечірньої рекреації я навмисне вийшов прогулятися один, остерігаючись, щоб, бува, хтось не причепився, бо хотів помріяти про неї. Про що я мріяв? Бозна про що, суцці дурниці. Мов дитина, я тішив себе казкою, що не мала нічого спільного з реальним життям. Я ніколи не наважився б писати про це, коли б знав, що цей щоденник коли-небудь потрапить у чийсь — хоча б одні — чужі руки. Сам колись на старість, перечитавши його, усміхнуся й пригадаю, якою дитиною був я колись.

Отож здавалося мені, що ніби їду я з семінарії додому, на канікули. В дорозі нас застає ніч. Небо обклали хмари, здійнявся вітер, і ми, повернувши не на той шлях, заблукали. Ідемо, а місця дедалі моторошні. Навколо ні вогника, ні хатинки. А тут уже завиває справжня буря. Раптом бачимо вдалині вогник. Повертаємо в той бік і незабаром під'їжджаємо до великої поміщицької садиби.

Біля палацу нас ніхто не зустрів. Батько повів коней до стайні, а я йду в палац. Двері відчинені. Я скидаю плащ і йду далі. Входжу до прекрасного світлого залу, але й тут ні душі. Раптом навпроти розчиняються двері, і я бачу Люце.

— Павасарелісе! — вигукує вона радісно. — Я так давно тебе чекаю! Але ти змерз і стомився. Далі їхати не можна, ти захворієш. Ти повинен переночувати тут.

Ми удвох довго бродимо по тому палацу, жартуємо і розмовляємо. Нарешті вона показує приготовлену для мене кімнату і йде геть. Я гапу світло й дивлюся в вікно. Гроза вже минула. З-за хмар визирає місяць. Я бачу прекрасний парк. Буйні, гіллясті дерева, галявинки й широкі алеї. Під місячним світлом виблискує фонтан і біліють мармурові статуї. Та ось з'являється Люце, вона йде алеєю до фонтану. Я хочу погуляти з нею в тому чудовому парку і йду за нею слідом. Вона дивується, побачивши мене, і водночас радіє. Ми гуляємо з нею довгими світлими алеями й милуємося красою казкової місячної ночі.

Дізнаюся, що цей масток належить її матері. А її мати — зовсім не сестра настоятеля, а багата польська графиня. Як Люце потрапила до настоятеля — невідомо. Дядько примушує її вийти заміж за Бразгіса, якого вона не любить, тому і втекла в масток своєї матері. Але ось парк кінчається, і я бачу величезне озеро. Ми сідаємо в човен і веслуємо при місячному світлі, пропливаємо під розлогими вітами верб по спокійній, мов дзеркало, воді.

— Павасарелісе, — каже вона, — ти знаєш, що я тебе люблю? Кидай семінарію, і ми будемо щасливі з тобою увесь вік!

Мені раптом здається, що я вже не семінарист, а ксьондз, і тут з ідилії моя фантазія перетворюється на драму і трагедію. Моє серце розривається між обов'язком і любов'ю... Я фантазую доти, аж поки гелос дзвону не кличе мене до каплиці на вечірню молитву.

Не минула й година, як я пишу все оце, сам із себе сміючись. А тоді, мріючи, я щиро хвилювався, радів і журився. Як розцінювати мої мрії? Чи вони були невинною дитячою грою, чи вадю вдачі? Нічого грішного в них не було. Я встояв перед спокусою й ні в чому не завинив перед обов'язками ксьондза. Однак на сповіді скажу, що вдавався до «суєтних думок».

Другий день трійці

Цими днями маємо трохи більше вільного часу. Пригадавши свою розмову з Ейгулісом про поезію, вирішив дещо спробувати. Написав два вірші так, як він радив, і показав йому. Він казав, що давав їх кокому почитати, і запевнює, що всім дуже сподобалося. Серейка, хоч і попередив, що в поезії нічого не тямить, відзначив, що хороші думки в цих віршах йому більше подобаються, ніж якісь там любовні пісні або описи природи. Ейгуліс запевнює, що ці вірші можна надрукувати і що я повинен більше писати таких віршів. Особливо йому сподобався палкий, як він каже, пристрасний заклик до молоді наслідувати ідеал, незважаючи ні на які перешкоди, жертвуючи всім, навіть життям.

Звичайно, не мені судити, наскільки вдалі мої вірші. Я тільки знаю, які почуття володіли мною, коли я писав свої попередні вірші і тепер оці. Коли я писав свої перші вірші, то, здається, мріяв, журився, непокоївся і хвилювався — і то було для мене приємно, радісно. А тепер я лише думав, міркував, і робив — ніби виконував якусь завдання. І справді, як це воно вийшло, я й сам не знаю, що вірші, кажуть, палкі, сповнені ентузіазму, а я сам не почував того всього ні коли писав, ні коли тепер заново їх перечитую. Я ніби вдало виконав чужу для мене роль ентузіаста. А мої перші вірші для мене самого й тепер залишаються близькими й дорогими. І тепер, перечитуючи їх, я ніби відчуваю якусь тепло в грудях, і хоча вірші, як кажуть, сумні й песимістичні, але перечитувати їх мені приємно й радісно. Побачу, що буде далі. Моя власна думка може бути помилковою.

— — — — —
— — — — —

Через багато років, гортаючи сторінки свого щоденника, Людас Васаріс не раз думав: «Ось де початок мого теперішнього життя. Як багато несміливих здогадів, які я довірив цьому зошитові, підтвердилися, як багато передчуттів і побоювань справдилися з лихвою. Мабуть, і справді існує якась людська доля або якась неблаганна логіка життя, з накресленого курсу якої ми не зможемо звернути. Ми ніби виводимо якийсь силогізм буття, посилки якого для нас стають зрозумілими лише тоді, коли ми пізнаємо висновок і коли назад вороття немає. Ось

мої юнацькі думки і почуття. Сьогодні я читаю в них один із засновків невдалого силогізму мого життя. Але чи можна звинувачувати мене в тому, що я тоді не зробив правильного висновку і не зійшов з помилкового шляху? Так, можна, якби я тоді зрозумів справжній зміст написаного на цих листках, як я розумію його сьогодні. А сьогодні я знаю його лише тому, що життя розкрило переді мною нерозгадане *atqui* — оскільки — другого засновку. А може, так і треба було? Може, ціною найкращих років свого життя, у внутрішній боротьбі із самим собою, знищивши найкращу частину своїх творчих сил, я виконав якийсь невідомий мені закон, установив якусь нову посилку, висновок з яких сьогодні залишається для мене таємницею».

XVI

Незабаром після трійці мирне життя семінарії порушила одна подія, яка посередньо торкнулася і Людаса Васаріса. В кінці навчального року передбачалося висвятити на іподіякона кількох вихованців старших курсів, а серед них — і п'ятикурсника Бронюса Радастінаса. Усе вже було приготовлене, через два дні обранці мали приступити до реколекції, коли це якось опівдні розійшлася чутка, що Радастінас не тільки не допущений до реколекції, але і взагалі виключений із семінарії. Із семінарії виключали або самі залишали її два-три семінаристи майже щороку — і це не дуже когось дивувало. Але щоб вигнали семінарриста-п'ятикурсника — таке траплялося рідко. Це вже було схоже на скандал. Краще інформовані товариші розповідали, що ректор, бажаючи уникнути того скандалу, пропонував Радастінасові самому залишити семінарію, але той упертюх, прикидаючись невинним, навідріз відмовився. Коли ж йому наказали забиратися геть, він сам учинив скандал.

Щоправда, товариші, які краще знали Радастінаса, більше раділи з його виключення, аніж дивувалися, обурювались або співчували. Вже з другого курсу він намагався пробратися в середовища семінарської аристократичної верхівки. Син заможних батьків, він мав з чого і гарно одягнутися, і ласо поїсти, і розважитися протягом навчального року, наскільки це було можливо за семінар-

ськими мурами, а під час канікул — наскільки дозволяли обставини й безпека.

Сутани і пальта шив для нього найкращий кравець у місті, а чоботи він носив з такої тонкої шкіри, що коли іноді у четвер під час прогулянок необачно потрапляв у грязюку або під дощ, то з величезним жалем вигукував: «Ох моє шевро, шевро, шевро!» І в тому бідканні неважко було відчути хвальковиту нотку. Коло його друзів було дуже нечисленне і складалося з таких самих чепурників, як і він сам, або з підлабузників, що прагнули йому догодити. Усіх інших він не визнавав, дивився на них зверхньо і спілкувався з ними лише тому, що це було необхідно в семінарії.

Під час останніх канікул Радастінас, передбачаючи, що його незабаром висвятять перед вівтарем на іподиякона і йому доведеться прийняти обітницю вічної цнотливості, добряче гульнув. З одним своїм товаришем він вирішив поїздити по ближчих і віддаленіших парафіях, навідатися до знайомих вікаріїв, на храмовому святі взяти участь в урочистій відправі, а після храму погостювати у своїх семінарських товаришів. Спостережливіші помітили, що Радастінас особливо охоче гостював у тих товаришів, що мали гарненьких сестер і де господарі були гостинніші. Тоді на це ніхто не нарікав: веселі, казали, ксьондзики, та й годі. Але семінарське начальство, мабуть, поставилося до цього інакше, очевидно, воно мало якісь серйозні факти, бо так категорично, можна сказати, перед самим носом Радастінаса зачинило двері в священство.

Але скандальна подія цим не закінчилася. Після того як винуватець залишив стіни семінарії, ректор, мов хижий яструб, що полював на здобич, похмуро бродив коридорами, гучно кашляв, грюкав дверима, заходив у кімнати й читальні зали, гострим поглядом пронизував кожного, а особливо колишніх приятелів Радастінаса, які враз зробилися покірними, скромними, як божі телята. Такий напружений стан тривав тижнів зо два. І ось одного разу ректор, прийшовши на урок благочинності, заявив таке:

— Вас, мабуть, дуже здивувало, а може, навіть стурбувало недавнє виключення одного вашого товариша. Ви знаєте, що його вже готувалися висвятити на іподиякона. Однак провидіння боже, яке недаремно дбає про своїх слуг, прийшло нам, керівництву семінарії, на допомогу і

попередило зло, що його ми через свою людську слабкість, необачність і невідання замалим не вчинили. В останній момент ми одержали незаперечні докази того, що згаданий ваш товариш був не гідний стати біля вітара божого, і нашим святим обов'язком було не допустити його туди. Досі я не міг вам пояснити мотивів такого нашого суворого вчинку, бо вважаю, що не маю права говорити публічно про інтимні справи чужої особи. Але щоб ви переконалися в правильності нашої поведінки, а також для того, щоб ви усвідомили, які небезпеки чигають на вас самих, я вам зараз прочитаю один документ, який потрапив до моїх рук за допомогою того ж таки провидіння божого.

Тут ректор витягнув з кишені листочок паперу і змінив окуляри. У великій, битком набитій аудиторії була така тиша, що кожен виразно чув, як зашелестів аркуш паперу і стукнув футляр ректорських окулярів. Семінарист Васаріс сидів ні живий, ні мертвий, боячись, що тепер почує щось надзвичайно неприємне. Касайтіс, який сидів поряд, штовхнув його в бік, і той жест пронизав його з голови до п'ят, так ніби те, що він почує, стосувалося його самого.

Надівши окуляри, ректор показав листок аудиторії й сказав, підкреслюючи слова:

— Ось лист Радастінаса, написаний одному з вас, хто сидить у цій аудиторії й слухає мої слова. Кому саме, я не скажу ні публічно, ні особисто. Але цей лист іще не був у руках адресата, і про зміст його адресат дізнається лише тепер, коли я прочитаю його. Ми вирішили поки що залишити його в семінарії і випробувати, тим більше, що лист міг бути адресований не лише йому одному... Тому ці мої слова нехай будуть йому і всім вам офіційним попередженням. Ви повинні одразу перервати всякі непристойні для духовної особи знайомства й приятелювання, бо ми тепер пильнуватимемо особливо строго, доки зло не вирвемо з корінням. А тепер послушайте, що вище цей кандидат у ксьондзи:

«Дорогий друже!

Ось уже закінчується другий тиждень, як я розпрощався з семінарією. Ти думаєш, я дуже шкодую за нею? Нічого подібного. Звичайно, неприємно, коли ти обжився в теплому гніздечку і тебе, мов собаку, викинуть на

вулицю. Але, як бачиш, я не пропав і плюю на всіх ваших ректорів і проректорів. Тепер якби мене навіть просили повернутися в ту в'язницю, я ні за що не повернувся б. Все-таки мені було б цікаво почути, за що вони, зрештою, мене потурили. Коли дізнаєшся, напиши неодмінно. Ректор мені виголосив дуже довгу проповідь, багато наговорив різних нісенітниць, мовляв, моя поведінка під час останніх канікул була негідною і навіть грішною, але нічого конкретного не сказав. Коли я запитав про це, він багатозначно відповів: «За що — ти сам знаєш, якщо в тебе залишилася хоч крапля сумління й хоч найменше поняття про гріх». Що на моїй совісті — це моя справа. Тільки я переконаний, що вони не могли нічого про мене довідатися, хоча й мають прекрасних шпиків. Найбільше, що вони могли пронюхати, — це той інцидент у маєтку, про який я тобі розповідав. Міг наскаржитися кавалер тієї панянки, якому я наставив роги. Але хто винен, що його наречена сама на шию чіпляється? Що ж до тих двох пригод, які справді були «*warte grzechu*»¹, то там давно кінці в воду, і я цілком за те спокійний. Тепер, звичайно, все це не має ніякого значення, але мені цікаво. Інтригує, так би мовити. До того ж знання робить людину значно досвідченішою. Я вже казав тобі, що на свою долю не нарікаю. Місце я дістав пристойне — про це напишу пізніше, і насолоджуватися життям принаймні можна досхочу. Ксьондзові, звісно, можливості також не бракує, але безліч незручностей: ховайся, бійся, лицемір — ні се, ні те. А які, брате, дівчатка трапляються! Не рівня вашим прибиральницям! Симпатичні, інтелігентні, відчайдушні! Але не драгуватиму тебе більше їхнім описом, бо ще піддасися спокусі, а ти ж усе-таки ще добродесний хлопчина. Ну, бувай здоровий! Пиши, які там плітки ходять про мене, і взагалі, що нового.

Твій Брюнос

Ректор знову змінив окуляри, і хвилину мовчки дивився на семінаристів. Ефект був невимовний. Нахабний цинізм того листа одних пригнітив, інших засоромив, третіх налякав. Не один з острахом думав, що лист міг бути адресований йому. Ще більше було таких, котрі й самі під час канікул дечим завинили, особливо з погляду

---

¹ Варті гріха (пол.).

ректора. Для більшості семінаристів зовсім безневинні речі тепер почали затьмарюватися гінню провини. Навіть скептик Касайтіс, який на все звик дивитися байдуже, тепер відчув, що стоїть перед дуже серйозним питанням. Йонялайтіс і Серейка потерпали зо страху, що начальство винює сліди і їхнього гуртка, бо після таких струсів воно ставало дуже обережне й запонадливе, а число скарг і донесів значно зростало.

Васаріс був зовсім приголомшений. Деякі слова того страшного листа немов стосувалися його самого. Йому здавалося, що Пятрила неодмінно подумав про нього і про Люце. Ладний себе засудити, він чекав, що іще скаже ректор.

А ректор, усе ще тримаючи в тремтячій від хвилювання руці листа, заговорив знову:

— Ось що пише той, котрий усім вам скаржився, що його несправедливо виключили з семінарії. Думаю, що тепер ви зрозуміли, чому його виключили? А яка головна причина падіння того нещасного семінарста? Те, що він змирщився, не остерігався небезпечних знайомств, особливо з особами протилежної статі.

Аж до кінця уроку говорив їм ректор про безпеку тих знайомств, про чесноти, які належить мати священникові, і як семінаристи мають поводитися незабаром під час канікул. Застерігав, ляяв і залякував, вимагав, щоб кожен, хто почуває за собою провину, виправився або сам залишив стіни семінарії, бо потім такому не буде ніякої пощади.

Цей лист кілька днів був для семінаристів головною темою розмов. Усі засуджували зміст листа і його автора. Лише дехто з колишніх друзів Радастінаса невпевнено зазначав, що Радастінас у тому листі значно перебільшив свої подвиги і ніби сам на себе звів наклеп, бажаючи в очах своїх друзів виглядати хвацьким хлопцем. Він, мовляв, часто любив зіграти таку роль. Такі пояснення дещо реабілітували репутацію Радастінаса принаймні в очах менш ревних семінаристів.

— Велике діло! — сказав якось Касайтіс, прогулюючись із Васарісом. — Як піймають семінарста, то зчпляють страшений скандал, а ксьондзи й не такі чудеса витворяють, та їм усе минається!

— Ну, ти його краще не виправдувай! — заперечив Васаріс. — Тому й треба позбавлятися поганих семінаристів, щоб не було поганих ксьондзів.

— Це нічого не дасть,— сперечався Касайтіс.— Доки ми в семінарії, ніхто ніяк не зможе напроорочити, які з нас будуть ксьондзи.

— То ти думаєш, що Радастінаса треба було висвячувати?

— Я нічого не думаю. Я просто питаю й сумніваюся, чи не була вся ця історія — багато галасу даремно?

Але на Васаріса справили глибоке враження і виключення Радастінаса з семінарії, і слова ректора. Це враження часто відновлював і духівник, який на проповідях та медитаціях розвивав далі ректорову думку, надаючи їй релігійного забарвлення, ставлячи семінаристів перед лицем бога і вказуючи їм на те, що їх чекає не тільки на цьому, але й на тому світі. Часто після таких роздумів Люде на горі або мріяв про різні вісенітниці. Його рішення перервати це небезпечне знайомство було цілком щире і остаточне.

А тут додалася ще одна нова обставина. А саме: семінарське начальство вирішило і дістало згоду єпископа висвятити усіх третьокурсників на чотири нижчі духовні звання. Це висвячення в житті не мало ніякого практичного значення, бо ніякими обітницями молодого левіта це не сковувало. Висвячений міг легко стати мирянином і одружитися. В семінарії була добре відома приказка *quattuor minores ducunt uxores*¹, і вони часто жартома повторювали її. Однак теоретично, згідно з традицією, ці висвячування вже вводили в духовний сан, надавали навіть деякі привілеї. Тому для підготовки до висвячення їм призначали реколекції і радили сповідатися в гріхах усього свого життя.

Під час цих реколекцій семінарист Васаріс знову зосередився на собі, марне очікуючи на появу релігійної благодаті й знову заспокоював себе висловлюваннями церковних авторитетів та надіями на майбутнє. До висвячення він готувався з найкращими намірами, бо йому здавалося, що він уже подолав свій найбільший порок — порвав небезпечне знайомство з «особою протилежної статі».

Саме висвячення пройшло непомітно і не справило ніякого враження. Одразу після молебня третьокурсники,

---

¹ Чотири нижчі духовні звання ще можуть одружуватися (латин.).

які стояли попарно перед вітварем пресбітерії, по черзі наближались до єпископа і приймали його благословення. При цьому їм вистригали на маківці пучок волосся, і вони виконували символічні процедури — торкалися рукою скляниці, курили ладаном, дзвонили дзвіночком і повертали ключ у дверях ризниці. Виконання цих ритуальних рухів було веселим моментом висвячення. Вони примічали, як хто дзвонить дзвіночком і як повертає в замку ключ, і не могли часом стримати усмішки, дивлячись на серйозний вираз обличчя товариша або якийсь незграбний рух.

Повернувшись після висвячення, семінаристи знову були в центрі уваги всіх, як і того пам'ятного дня, коли вони вперше одягли сутану. Старші й молодші товариші вітали їх і знову дарували образки на спогад про день прийняття *quattuor minorum ordinum*¹. Потім вони прошили когось із старших товаришів уперше виголоти їм тонзуру². Це була нелегка робота і вимагала добрих навичок. У семінарії було кілька фахівців, які голили тонзури не дуже високо і не дуже низько, не відхилялись ні праворуч, ні ліворуч, старалися, щоб тонзура була і не великою, і не малою, а це було дуже важливо. Найчастіше на маківці вистригали волосся і, приклавши до неї срібного карбованця, окреслювали олівцем краї майбутньої тонзури.

Кожен радів своїй тонзурі, відчуваючи, що піднявся в семінарській ієрархії на одну сходинку вгору і зробив важливий крок уперед по шляху до вітваря божого. Майбутнє висвячення в іподиякони мало остаточно визначити все їхнє життя, відлучити від світу і накласти обітницю вічної цнотливості.

Того ж вечора семінарист Йонялайтіс зустрів у саду Васаріса й розповів, що одержав листа від Варненаса.

— Добре, що він адресував не прямо на семінарію, а на ім'я одного знайомого ксьондза, який вручив його мені. Листа, напевно, могли розкрити, а там і про тебе йшла мова. Але Варненас обережний. Небезпечних листів на семінарію він не пошле.

— А що ж пише Варненас?

---

¹ Чотири нижчі духовні звання (латин.).

² Виголене місце на маківці голови у католицьких духовних осіб.

— Пише, що читав твої останні вірші. Каже, що твоє віршування вдосконалилося, але самі вірші холоднуваті, хоча в них і багато пафосу.

— Як це пафосу? — не зрозумів Васаріс.

Але небагато що міг пояснити і Йонялайтіс.

— Він, мабуть, хотів сказати — піднесеності, ентузіазму.

— Коли так, то було б дуже добре. І Майроніс так пише. Одного разу я обговорював це питання з Ейгулісом. Він мене заохочував писати саме так.

— Мені теж подобаються твої останні вірші. Пиши далі, та й годі! — Вселяв віру у творчі сили керівник гуртка.

Думку у листі Варненаса про холодний пафос віршів Васаріса ніхто добре не зрозумів. Таким чином на самісінькому початку свого літературного шляху він захряс у небезпечній міліні — римуванні ідеологічних гасел і псевдопіднесених, а насправді примітивних думок. Ніякого іншого матеріалу для розвитку його таланту семінарія не давала. Усе, чим жила його душа, всі його мрії та сподівання чинили опір життю його як семінариста, і він намагався заглушити все те, зректися і забути. Від природи його відокремлювали ті самі семінарські мури, й це посилювало в ньому сентиментально-абстрактне сприйняття її. А проповідувану семінарією ідеологію, або, краще сказати, теорію, перетворити в пройняту живими думками й почуттями мудрість Васаріс був не спроможний. Він був ще занадто молодий, а може, і взагалі не схильний до цього. Тому власна інтуїція правильно підказала йому, що, йдучи шляхом, указаним семінарією, він має зректися не лише світської суєти, не лише любові до жінки, але й поезії, яка манила його.

Діставши чотири нижчі духовні звання і виголивши тонзуру, Васаріс ступив крок уперед у напрямку до вівтаря божого і один крок далі від шляху поета. Парадоксальний й трагічний життєвий шлях: господь дав йому душу поета. А він готувався служити господу й тим самим неминуче загубити в собі господній дар.

В останню неділю перед канікулами Васаріс знову побачив у соборі Незнайомку. Сонце випадково саме у цей момент залило її крізь вітраж собору різнокольоровим потоком променів, і Васарісові вона здалася якимось дивом, візією, а не земною, реальною жінкою. Він дивився на неї, не відчуваючи докорів сумління. Готуючись

до сповіді, він жодного разу не подумав, що в цих поглядах був хоча б натяк гріха. Він боровся зі своїм почуттям до Люце і вирішив відмовитися від неї. Але від цієї не міг відмовитися ніколи.

І якби хто-небудь йому сказав, що в Незнайомці криється причина, а в Люце — тільки її наслідок, що в Незнайомці — першоджерело, а почуття до Люце — лише маленький струмінь, що в Незнайомці — суть, а Люце — лише один із тисяч зовнішніх проявів її, і доки він не зречеться цієї, доти марно боротися з другою, — хіба він повірив би? А коли б повірив, то хіба ступив би крок до вітвара божого?

XVII

Одного разу перед самісінькими канікулами Йонялайтіс покликав Васаріса в сад прогулятися, обіцяючи розповісти про один свій задум.

— Ти поет, — сказав він, — тобі потрібні нові враження, а ти ще ніде не бував і нічого не бачив. Цього року в мене останні канікули. Давай з'їздимо до Вільнюса. По дорозі зупинимось в Каунасі, а повертаючись — заглянемо й до Тракаю. Побачимо багато дорогих історичних місць. Для мене це цікаво як для любителя історії, а в тебе викличе багато думок і почуттів. З'являться нові враження й теми для віршів.

Цю пропозицію Васаріс прийняв зі щирим захопленням. Подорожувати до Вільнюса! А він і залізниці ніколи не бачив! Відвідати Тракай, озеро навколо Тракайського замку, що його такими дзвінкими віршами оспівав Майроніс! Побачити гору Гедімінаса, Гостру Брону й багато інших пам'ятних місць у цьому величному місті! Людасові таке щастя й уві сні не снилося. Вони домовилися два тижні пробути в своїх батьків, потім Васаріс заїде по Йонялайтіса, і вони одразу вдвох розпочнуть подорож.

Повертаючись із семінарії додому, Васаріс малював у своїй уяві дивовижні образи й пригоди з тієї подорожі. Коло майбутнього щастя все більше розширювалося й охопило на два тижні не лише його самого: у хвилини спогадів перед ним знову поставав образ вродливої сусідки.

Вдома він з перших же днів знову почав навідуватися на Зоряну Гору. Спогади про минуле літо, давні думки й почуття зустріли тут його, мов довгожданого гостя. Його знудьгований погляд витав поверх полів, дерев і садиб аж ген за далекі сині обрії, де простяглася вузька стьожка борів, а за гайком мріли дерева й палаци невідомого краю.

Одного тихого вечора він, як завжди, сидів на пагорбі й дивився на надвечірнє сонце. Спогади про минуле літо ожили тоді в ньому дуже чітко. Останній приїзд Люце й проведені тут удвох із нею хвилини бентежили його так само, як і тоді. А в його вухах постійно, як і тоді, лунав милий, щирий голос: «Не забувай мене, Павасарелісе, я дуже скучатиму за тобою...»

Потім йому здавалося, ніби вони летять удвох поїздом у гамірливому натовпі людей, потім — що стоять ніби на вершині гори Гедімінаса й милуються Вільнюсом, потім — веслують по хвилях Тракайського озера і блукають по острову серед руїн замку.

Але раптом він пригадав лист Радастінаса, слова ректора, згадав про своє висвячення, про тонзуру і рішення порвати з минулим. Мрії розвіялися, хвиля печалі хлюпнула в серце, й він побачив, що на заході замість сонця пливе лише кілька червоних хмарин. Праворуч таємниче чорнів гайок, а на півдні вже здіймався білястий туман.

— Час додому... — сказав він сам до себе, спускаючись із гори. — І всі оті мої мрії — суцця пісенітниця. Треба нарешті остаточно залишити їх. Край та й годі. Поїду у Вільнюс, потім відвідаю товаришів — цілі канікули не буду вдома. Їхати до Клявішкіса не буде ані нагоди, ані часу. Повернуся додому лише на останній тиждень канікул. Цього року за грушами вона, мабуть, не приїде: вона горда і злопам'ятлива...

Таким чином, подорож до Вільнюса виявилася найкращим засобом порвати з цим небезпечним знайомством. До наступних канікул мине два роки розлуки. За цей час багато що забудеться. Може, Люце вийде заміж, вийде кудись, і йому більше не загрожуватимуть ніякі небезпеки.

Швидко минули два тижні, і Людас поїхав до Йонялайтіса. Все складалося якнайкраще. Виявилось, що Йонялайтіс умовив їхати й Касайтіса, який прибув до нього того ж дня, що й Васаріс.

— Ну, хлопці, — сказав Йонялайтіс, — екскурсію-то ми зробимо, й непогану... Але що скаже ректор, коли дові-

дається? Адже подорожі духівництву не рекомендуються: qui saere peregrinantur, raro sanctificantur¹. Щоб не було й нам того, що Радастінасові.

— О, ми ж не до дівок! — вигукнув Касайтіс, який любляв іноді крутенькі вирази.

— Та й не часто ж їздимо, — додав Васаріс. — Я взагалі вперше сяду в поїзд.

Заспокоївся і Йонялайтіс.

— Зрештою, коли й скаже щось, пояснимо, що вирішили поклонитися чудотворній Гостробрамській богоматері. Хоча це й напівправда, а все-таки не брехня.

Пару днів погостювали вони в Йонялайтіса, й одного чудового ранку всі троє вже сиділи в поїзді й летіли в напрямку до Каунаса. Настрій у них був прекрасний. Почували вони себе, мов птахи, що вирвалися з клітки. Особливо радів Васаріс, який, крім звичайного задоволення від подорожі, вбачав у ній ще й моральний свій подвиг — уникнути небезпечного побачення з родичкою клявішкісівського настоятеля.

Йонялайтіс не вперше їхав залізницею і, як людина бувала, розповідав їм про всілякі пригоди. І тут мова зайшла про жінок. У поїздах, казав він, трапляються різні, особливо нелитовки. Вони бувають просто зухвалі, навіть нахаби, які, мабуть, бажаючи пожартувати над священиком, поводяться так, ніби його й немає поряд. Тут він розказав одну пригоду. Якось раз сидів він у купе з двома паніями. Одна з них, відкриваючи пляшку лимонаду, оббризкала свою товаришку, а та, ніби бажаючи струсити краплі, почала так високо задирати спідницю, що він мусив вискочити в коридор під веселий регіт обох безсоромниць.

— Вони, мабуть, хотіли позбутися мене, тому і вдалися до такого своєрідного засобу, — закінчив Йонялайтіс свою розповідь.

— Не думаю, ти ж їм нічого поганого не заплідив, — висловив сумнів Васаріс.

— Є люди, яким неприємно бачити ксьондзів, і вони завжди цураються їх. Коли походиш, брате, в сутані, то не раз відчуєш, як тобою нехтуватимуть і люди, і життя без усякої причини — ні за що, ні про що.

Ці слова Йонялайтіса вразили Васаріса. Він ще ніколи не думав про те, що хто-небудь може незлюбити ксьон-

¹ Хто часто подорожує, рідко стає святим (*латин.*).

дза лише за те, що той ксьондз. Це йому вдалося дуже образливим, болісним і несправедливим. І йому було приємно, що в їхньому купе не сидів жоден чужий пасажир. Він уже ладен був запідозрювати кожному незнайому людину в тому, що вона уникає його або хоче відкараскатися від нього.

Від Каунаса до Вільнюса їхати було ще цікавіше, хоча й не так зручно. Людей у поїзді було багато, й вони не могли відверто ділитися своїми думками та враженнями. Васаріс майже весь час простояв у коридорі біля вікна й дивився на пейзажі, що пропливали мимо. Його думки і погляд перебігали з предмета на предмет, він підкрився заколисуючому монотонному стукоту, і ніякі турботи не затмарювали його настрою. Широкі простори завжди справляли на нього враження і тепер він насолоджувався й милувався неозорістю світу. Після семінарського режиму, що гнітив фізично й морально, його сприйняття навколишнього світу поповнилося почуттям не тільки величі і свободи, але й опору, непокори. Захоплюючись швидким рухом поїзда, дивлячись, як з гудінням пролітають мимо телеграфні стовпи, мерехтять дерева, садиби й пагорби, Васаріс помічав, як випростується його душа, сміливішають бажання, міцніють невідомі йому самому сили, що тільки-но починали виявлятися.

До Вільнюса вони приїхали вже ввечері. Нервові життя вокзалу і вируючий настрій великого міста одразу викликали в них неспокій. Несучи свої валізки, вони пішки попростували в бік Гострої Брами поміж рядами візників, що пропонували свої послуги. Наближаючись до святині, вони вже здалеку поскидали шапки, а коли минули арку брами, їх охопило почуття благоговіння й страху. Нагорі брами, вони побачили капличку й червоний вогник лампадки, попід стінами стояли на колінах люди — і всі вони втрюх також упали на коліна помолитися чудотворній литовській богоматері. Дорога тут була вимощена дерев'яною торцівкою, тому ні пішоходи, ні екіпажі не здіймали стукотнечі. Усі, хто потрапляв сюди, проходили тут тихо, поскидавши шапки. Очевидно, багато хто чув моторошні легенди про те, як бог іноді карав тих, хто не поклонився його матері: одному німцеві розбив голову об стіну, одному єврею перекрутив голову назад обличчям або позбавив зору одного нечемного католика за те, що той засміявся, подивившись на її образ.

Семінаристи найняли номер в одному готелі, де, як казав Йонялайтіс, звичайно зупинялися ксьондзи. Після вечері вони ще трохи поблукали по місту і повернулись до своєї кімнати пізно ввечері. Вони були стомлені, але задоволені своєю мандрівкою та першими враженнями від Вільнюса. Полягавши, ще довго розмовляли і обговорювали плани на завтра.

Наступного дня семінаристи відвідали багато визначних пам'яток Вільнюса. Хоча жоден з них не міг належним чином оцінити значення тих місць для литовського народу, але патріотичне почуття і свідомість того, що вони відвідують колиску величі своєї нації, світоч культури рідного краю, допомагала їм надолужувати нестачу наукових знань і розуміння. Вони пишалися красою, славою і величчю міста, але водночас і журилися, що так мало помітили в ньому ознак діяльності живого литовського народу.

Заходячи в чудові вільнюські костьольи, семінаристи скрізь бачили чужі написи й чули чужу мову. Вони знали, яку роль відіграли в історії асиміляції краю служителя цих прекрасних костьолів, проповідували вони слово боже. З болем у серці думали вони про те, що католицьке віросповідання поширювалося в Литві, знищуючи литовську націю, культуру і свободу. І до стін семінарії долітали відгуки кровопролитних сутичок, що виникали в костьолох за право славити бога мовою пращурів. Вони знали, що тут не прощали гріхів тим, хто сповідувався литовською мовою. Вони читали складену литовцями для папи пам'ятну записку, де наводилися трагікомічні вразки так званих молитв, що їх селяни читали по-польському, не розуміючи жодного слова тією мовою. Скільки несправедливості і кривд пригадувалося тим молодим семінаристам, так само, як кожному литовцю, коли вони ступали по камінню Вільнюса і на пороги його костьолів! І яких печальних парадоксів! Побували вони і в кафедральному соборі, в склепі якого ще збереглися сліди жертovníка від святилища, що стояло тут багато століть тому. У криптах святилища спочиває прах князя Вітаутаса Великого.

— Оце звідси, — сказав Йонялайтіс, вказуючи на резиденцію єпископа, — розсилають циркуляри та декрети, щоб знищити «поганську» литовську мову, ціною крові прогнати її з костьолів.

— У семінарії нам втовкмачують сліпу покірність, а

потім роблять нас знаряддям своєї політики. Адже таких єпископів, як тут, мабуть, світ не бачив,— обурювався навіть флегматичний Касайтіс.

По обіді вони зійшли на гору Гедімінаса. Занедбана і поруйнована вежа замку тужливо позирала на кафедральний собор, що притулювся внизу до гори, на виплекане соками литовської землі місто Гедімінаса. Був вітряний день, по небу пливли сизуваті хмари, і далекі обрії міста тонули в імлі та фабричній кіптяві. Яким рідним, литовським видавався цей краєвид міста, прикритого туманними небесами, оточеного полями, пагорбами і лісами литовського краю! Тут, на горі Гедімінаса, не було ані чужинців, ані чужої мови. Біля вежі Гедімінаса кожен литовець відчував усім своїм серцем, що Вільнюс — найдорожчий скарб.

Чотири дні пробули вони у Вільнюсі, обдивилися все, що їм здавалося цікавим і було доступне. Останнього вечора повернувшись до готелю, вони жалкували, що завтра вже доведеться залишити це стародавнє місто, яке справило на них таке незабутнє враження.

— Ну, Людасе, тепер гляди, напиши що-небудь про Вільнюс. Думок і почуттів ти міг тут набратися скільки завгодно,— говорив Йонялайтіс, складаючи свою валізку.

Касайтіс лежав одягнений у ліжку і читав останній номер «Вільтіс».

— Ти хоч в одному вірші добряче вилай поляків! — звернувся він до Васаріса.— З цим побажанням я й залишаю Вільнюс. Послухайте, що пише «Вільтіс» про нові безчинства в костьолах.

І він почав читати вголос запальну статтю.

Васаріс лежав у своєму ліжку і не слухав його. Йонялайтіс радить писати. Так, писати треба, але про що? Він уже не раз шукав мотив, який можна було б покласти в основу твору.

Він почав думати взагалі про місто. Чи він хоч трохи пізнав його? Ні. Він бачив тільки будівлі та людей. Як проходить життя в тих будинках, про що думають і говорять усі ті люди, ті опатні жінки й чоловіки, багаті й убогі жебраки? Він не тільки не знав їхнього внутрішнього життя, але не мав змоги навіть поверхово спостерігати його. Семінаристська скромність наказувала йому відводити погляд. У семінарській каплиці та на уроках благочиння він немало наслухався про не. Йдучи

Георгіївським проспектом, він бачив велетенські вікна кав'ярень, куди заходить йому не годилося. Він бачив афіші літнього театру, що нагадували йому бачені в «Тигодніку» декорації та окремі сцени, але відвідувати театр йому суворо заборонялося, і не тільки тепер, а все життя. Учора ввечері, минаючи кафедральний собор, він чув у Бернардинському саду таку музику, якої йому ніколи не доводилося чути. Але йому, одягненому в сутану, прогулюватися там не личило. Від усього того життя його відгороджувала сутана, причому відгороджувала суворіше, ніж скло у вікнах кав'ярень, ніж стіни театру, ніж паркани садів. Він уже поволі почав переконуватися, що йому, вбраному в сутану, все життя й увесь світ постають в оманливому світлі, що тінь сутани падає йому й на очі, і на серце, і на всю душу.

Де він, провідний мотив його творчості, до якого Людас прагнув, якого шукав усе своє життя? А може, того мотиву не підпускає до нього тінь сутани, так само, як спеціальні окуляри не пропускають до наших очей деяких кольорів і променів.

Наступного дня вони поїхали до Тракая. Блакитні води озера гойдали й заколисували їхній човен, що плыв до острова, де остаточно руйнується, як казав Майроніс, укритий пліснявою та мохом славетний Тракайський замок. Тільки очерет під подувом вітру шурхотів навколо острова, тільки дрібний чагарник ріс на руїнах замку.

Три семінаристи мовчки видиралися на купи каміння та проходили попід стінами, намагаючись відновити в своїй уяві картину минулого. Але минуле було вже таке далеке, а сучасне таке смутне, як і ті напівзруйновані стіни.

Потім вони сіли на пагорбі, на захищеному від вітру осонні, і кожен по-своєму відчував красу і значення того місця. Розмови були б тут зайві. У них перед очима синіла глибока вода озера, по той бік, над самим озером, потонувши у вітах дерев, велично пишався білий графський палац.

— Дивіться, — озвався Йонялайтіс, — наші замки руйнуються, а по сусідству будуються он які палаці, гніздечка польської культури. Соки нації течуть по чужих артеріях і живлять виродків-аристократів. А для нас, дітей відроджуваної Литви, залишаються тільки руїни від замків. Отут ми почуваємо себе, як удома, а на той бік, на той палац, можемо тільки подивитися.

— І який же з цього висновок? — запитав Касайтіс.

— Ніякого. Я лише констатую факт.

— Факт і без констатації залишається фактом, а висновки не для всіх зрозумілі.

— А я вважаю, коли ми усвідомимо факти, то висновки напраяться самі собою — і не лише на словах, але й на ділі.

Залишаючи Тракай, вони відчували, що виконали обов'язок литовця-патріота — відвідали ті місця, де ще голосно промовляло минуле, місця, які свідчили про найважливіші моменти того минулого. Їхали вони назад, мов якісь прочани зі святих місць, що вклонилися останкам минулого і тепер, відчуваючи свій зв'язок з минулим, сповнені рішучості йти новими шляхами вітчизни.

Семінарія готувала з них ксьондзів, а самі вони ще з більшим заповзяттям готувалися стати діячами молодії Литви. Як поєднати між собою ці два завдання, вони ще не замислювалися. Життя тоді обмежувало патріотичну і громадську діяльність ксьондза досить тісними рамками. А вони не були пророками й не знали, що відбудеться через десять років.

Людас Васаріс, погостювавши деякий час у Йонялайтіса, повернувся на тиждень додому і знову поїхав до Касайтіса. Вдома небезпека побачити Люце була досить велика. В нього виникало сильне бажання побачитися з вродливою сусідкою. Переповнений безліччю вражень, він просто відчував потребу поділитися ними з ким-небудь. А ділитися не хотів ні з ким іншим, тільки з нею. Він уже починав уявляти собі ті розмови, фантазія вже починала вимальовувати романтичні обставини діалогів, коли раптом звідкілясь виринали або сердите обличчя ректора, який вимахував листом Радастінаса, або долинав монотонний голос духівника, або іще щось, що нагадувало б йому про його духовний сан, його обов'язок та прийняте рішення. Тоді він знову відганяв набридливі спокуси і з жалем та відчаєм брався за книжку або за якусь роботу.

Додому він повернувся лише на останній тиждень канікул, коли храмове свято святого Лаврентія в Клявішкісі вже минуло. Батьки були незадоволені, що він так мало часу пробув удома і лише тричі служив у костьолі своєї парафії.

— Цього року, ксьондзику, ми вас наче й зовсім не

бачили,— скаржилася мати.— Підеш у костюл, то люди навіть запитують, куди це ви поділися.

— Нічого не зробиш, мамо, так ми вже домовлялися з товаришами цього року. Наступного року я вже буду дома, і вони до мене прийдуть.

А батько, згадавши про солодкі груші, запропонував:

— Може, котрогось дня з'їздимо у Клявішкіс? Груш їм відвезли б, а я в настоятеля вибрав би живців для прищеплення.

Але семінарист квапливо заперечив йому:

— Чого це ми, тату, будемо набиватися зі своїми грушами! Як торік потрібні були, то самі приїхали. А цього року, може, й не потрібні вони їм. А живці візьмете собі іншим разом, коли буде по дорозі. А тепер ви однаково не будете щепити. Залишилося всього кілька днів, а в мене ще є деякі справи.

Старий Васаріс нічого не відповів, але залишився незадоволений, що втратив нагоду ближче познайомитися з клявішкісівським настоятелем і обдивитися його сад та бджіл. Зате Люде гордився, що знайшов у собі сили для відпору останній спокусі, яка могла звести нанівець зусилля цілих канікул.

Останні дні канікул Васаріс був знервований. Він водночас і боявся, і чекав, чи не почує, бува, поскрипування настоятелевої брички з його родичкою — чи не приїде Люде за грушами? А ті дні минали так поволі! Уперше йому страшенно захотілося швидше поїхати до семінарії. Тепер він часто пригадував каплицю, вечірні молитви при світлі двох свічок, отченаш, читаний хором, злагоджений спів літанії «Oga pro nobis»,— усе це тепер здавалося Васарісові виправданням його втечі від літніх спокус і від самого себе. І він з відчасм прагнув утекти — і якомога швидше.

XVIII

Про Люде він дещо довідався, перебуваючи вже в семінарії. Одного разу, прогулюючись із Пятрилою, вони обмінялися враженнями, хто як провів канікули. Пятрила докоряв йому, що він жодного разу не навідався у Клявішкіс.

— Ти ж сам бачиш,— виправдовувався Васаріс,— не міг я. Лише зо два тижні був у батьків. Ну, а як там у вас цього року?

— Нудно, знаєш, було. Настоятель мені не товариш, Трікаускас — занадто бундючний пан, до нього не підступишся, а до того ж Люце щонеділі псувала всім настрій. Вона цього року стала страшенною злюкою. Справжня відьма.

— Дивно. А така була весела панночка. Що ж це з нею?

— Заміж пора, а чоловіка ніяк не знайде.

— А Бразгіс? Він же цього року, здається, мав закінчити?

— Закінчив і увивається круг Люце, як може. Але бідоласі найбільше від неї й перепадало.

— То як же з одруженням?

— Хтозна. Він хотів ще цього року заручини справити, але Люце відмовилася. Нехай, мовляв, він спершу десь влаштується, а потім побачимо.

— То все-таки з того щось вийде?

— Може, і вийде.

Васаріс уже давно звикся з думкою, що Люце, скоріше за все, мабуть, вийде заміж за Бразгіса, проте коли йому доводилося чути про це від інших, у нього щоразу боляче стискалося серце. А він же сам був ладен навіть перервати знайомство з нею і сам хотів, щоб вона до наступного літа одружилася з Бразгісом. І навпаки, йому було приємно чути, що Люце все літо була в поганому настрої, бо відчував, що він сам тому причина. У поведінці та почуттях Васаріса чимало суперечностей свідчили про те, що з небезпечним знайомством далеко не покінчено, а тим більше не пережито й не забуто. Про це здогадувався й він сам, але, маючи попереду довгий навчальний рік, сподівався, що до наступних капікул всьому настане кінець.

Одного разу він, охоплений неспокоєм, задумався про те, як надзвичайно швидко, майже непомітно, промайнула половина семінарського навчання. Навіть більше, ніж половина, бо останній навчальний рік неповний, навчальна програма пройдена, багато семінаристів того останнього року вже висвячені на іподіякона або диякона, відібрані ідуть до академії, а решта семінаристів уже не сподівається ніяких змін у своїй долі.

«Отже, мені лишилося якихось два роки,— думав про себе семінарист Васаріс.— Господи, а потім? Який з мене ксьондз? Адже я майже нітрохи не змінився...»

І він вирішив узяти себе в руки.

«Треба відкинути,— звертався він до самого себе,— все, що відволікає мене й перешкоджає зосередитися на релігійному житті. Під час канікул я дотримувався свого рішення і зробив великий крок уперед. Тепер слід рухатися далі. На шляху до духовного вдосконалення перепочинку немає: хто не йде вперед, той скочується назад. Досі я керувався лише скороминущими моментами осяяння, однак не був готовий до упертого, наполегливого і тривалого пильнування. Розпочинаючи другу половину навчання в семінарії, я вважаю за свій найперший обов'язок здійснення цього наміру».

І він почав запопадливо здійснювати свої плани, прагнув добре виконувати всі духовні вправи: медитації, випробування совісті, сповіді, молитви. Нелегко це йому давалося. Як раніше, так і тепер, він не знаходив у них ніякої втіхи, ніякого духовного задоволення. Це був обов'язок, робота. Важка робота і більше нічого. Він мучив себе, намагаючись зосередити увагу на пунктах медитації, які нічого не говорили ні розуму його, ні серцю, бо все це він уже чув безліч разів. Але ж його вчили: ці істини й таємниці настільки глибокі, що за все життя неможливо було б вичерпати їх вічнооновлюваної краси і цілющих духовних соків.

Васаріса непокоїло питання: чому він нічого того в житті не знаходить?

Він уже перестав на сповіді просити поради в духівника, тому що ці поради були йому давно відомі. Але в душі він не міг з цим погодитися.

Що ж тоді? Бог випробує його чи не хоче примножити його заслуги? Ні. Бог міг випробовувати святого Фому, святого Ігнатія або інших святих, що правили за взірець для людей, але щоб бог випробовував його, Людаса Васаріса, він не хотів вірити. Він розумів бога як невичерпне джерело духовного світла, тепла, любові й усяких благ. Кожен, хто наближається до нього, повинен обов'язково відчувати те світло і тепло. Він цього не відчував, виходить, його душа не чутлива до божества. Який же з нього вийде ксьондз?

Але ось одного разу спало йому на думку, що він повинен вдаватися до особливих, виняткових засобів пробудження в собі віри.

Кілька разів траплялося, що в суботу, коли семінаристи ходили на сповідь, Васаріс виконував цей обов'язок майже останнім і йому доводилося залишатися в каплиці

ці самому. Він і раніше вже помічав, а тепер остаточно переконався, що пуста каплиця навіває своєрідний настрій, який огортає серце приємним затишком і спокоєм. І ось саме тоді, коли його особливо турбувало питання власної побожності й боротьби з душевним холодом, у нього визріла думка скористатися цим особливим настроєм безлюдної каплиці для пробудження в собі релігійного почуття.

Після вечірніх молитов, за якоїсь півгодини до сну, він повертався до каплиці й сідав куди-небудь у темний закуток, очікуючи припливу сильних емоцій. І дожидався їх. Уся каплиця поринала в напівтемряві. Єдина лампадка перед вітарем освітлювала тільки верхню частину каплиці й, відбиваючись від червоного скла вітражів, м'якими напівтонами розсіювалася, ледве розріджуючи нічну пітьму. Тільки звикле око могло розрізнити окремі предмети. Тут і вдень було тихо, як у могилі, а пізньої вечірньої години ця тиша перетворювалася на справжнісіньку симфонію безгоміння. Товстезні стіни старовинного монастиря і склепінчаста стеля оберігали тишу від будь-якого стороннього звуку. А якщо яке-небудь далеке відлуння й долиняло сюди, то лише для того, щоб тиша здавалася ще глибшою, ще таємничішою і відчувалася ще гостріше.

Ця напівтемрява й безмовність впливала на нерви, і Васаріс незабаром починав відчувати в собі схвильованість і піднесений настрій. Найчастіше його увагу привертала величезні образи святого Алоїзія і святого Станіслава, які ще давно колись, першого ж дня, справили на нього незабутнє враження. При миготливому світлі лампадки ті святі немов оживали, а їхні обличчя, то освітлюючись, то затінюючись, набували нового, вдень непомітного виразу.

Сидячи в своєму закутку, Людас стежив за виразом обличчя тих святих, жив тими тінями і враженнями від тієї тиші, а може, непомітно навіть милувався незвичністю такої своєї поведінки. Жодна думка не порушувала того пасивного споглядання і роздумів, прикрашених непомітною грою емоцій. Так він просиджував тут до останнього дзвоника, коли до каплиці знову збиралися семінаристи, щоб перед сном іще раз відвідати найсвятішого. Тоді він ішов до своєї келії, мовчки роздягався і вже у ліжку намагався пригадати прослухані звечора в

каплиці пункти завтрашньої медитації, згідно з правилами і настановами усіх духовних авторитетів.

У той час він почав старанно вивчати й духовні науки, особливо догматичне богослов'я, сподіваючись, що всоно допоможе йому оживити віру і зміцнити побожність. Пропускаючи курс, який вони тоді вивчали, Васаріс почав читати уривки, які його цікавили, з трактатів «De Redemptione», «De sacramentis», «De gratia»¹. На жаль, він швидко розчарувався, побачивши, що моральне богослов'я дуже мало допомогло укріпити його совість, так само як догматичне — його віру. Церковні науки рясніли доказами, але вони не зігрівали душу, не зворушували серце. А чому — він не міг збагнути. Може, в неприступних закутках його душі чаїлася гордина, бунтівливий демон, мікроби світської суєти? Але він не знав цього. Випробував багато засобів, щоб перемогти себе, багато боровся й навіть страждав, керувався найкращими намірами — чому ж господь не послав йому благодаті.

Ціле перше півріччя Васаріс терзався сумнівами і схилював свою волю, одначе жодного разу не втішився якоюсь світлішою надією. Все його життя було смутне і похмуре, сам він ще більше замкнувся в собі, став мовчазний і похмурий. Найближчі товариші дивувалися з такою його настрою і часом співчували йому:

— Що це з нашим Людасом сталося? Він сам на себе не схожий...

— Ти, Васарісе, дивись. До кінця ще далеко, так не витягнеш.

Але часом кидали й глузливе слівце:

— Наш Людас цього року приїхав не на жарт законаний. Дивись, як страждає, бідолаха.

— Запала в серце якась вільнюська красуня. Навіщо сунувся куди не слід!

— Ні, він цього року став дуже богомільний. Побачите, років через два він стане формарієм.

Думка про те, що Васаріс стане формарієм, усіх дуже розвеселяла.

За перше півріччя він занедбав усе, що не мало відношення до його безпосередніх обов'язків, — не прочитав жодного художнього твору, не написав жодного вірша. Щоденника — й того зовсім закинув, хотів навіть знищити.

¹ «Про спокуту», «Про святі таїнства», «Про благодать» (латин.).

Він став до всього настільки байдужий, що не цікавився більше навіть кафедральною Незнайомкою. Лиш іноді, поглянувши в бік колони й побачивши її, відчував у серці тільки біль і безнадію. Його поведінка була схожа на мстиве відчуження, яким закоханий хоче допекти і собі, і своїй коханій, коли засумнівається в собі або побажить, що всі його надії, сподівання й радощі гинуть, мов побиті морозом квіти.

Зразковим семінаристом з примусу Людас Васаріс пробув лише протягом цього півріччя. Коли повіяли перші весняні вітри, його релігійний настрій почав розсіюватися, а наполегливість танути, мов весняний сніг. Уже після різдва він почав рідше заходити вечорами до каплиці, та й там усе рідше настроювався на сентиментально-релігійний лад. Він уже настільки звик до сутінок і до каплиці, що почував себе так само, затишно, як і в своїй кімнаті. Зрештою, його вже й не приваблювали ті вправи, що втратили для нього колишню чарівність. Він почав тверезіше дивитися і на своє покликання, і на питання про віру та релігійне заповзяття.

Тим часом настали перші сяючі весняні дні. Все довше й тепліше пригрівало сонечко, і крізь розчинені двері в затхлі семінарські аудиторії, келії та коридори все частіше вривалися живодайні потоки цілющого повітря. Під час післяобідніх рекреацій усі семінаристи гуртом вибігали в сад, і сніг на алеях під їхніми ногами танув ще швидше, а кожен слід одразу перетворювався на калюжку. Від цих перших ознак ранньої весни всі почували полегкість на душі. А коли дзвін знову загавляв семінаристів до аудиторій та келій, дехто ще й у вікно дивився, як надворі іде весна.

Васаріс навіть не знав, як це сталося, що в нього якомсь опівдні мов камінь звалився з душі, серце радісно забилося, і він усміхнувся весняному сонцю, блакитному небу і талому снігу. Він самотньо блукав віддаленими стежками, марно намагаючись піймати якусь думку, якість почуття чи спогад, що настирливо кружляли поряд, проте вислизали з його свідомості. Раптом угорі, над його головою, пролунав спів жайворонка. Васаріс зупинився. Перший спів жайворонка здавна відігравав важливу роль у його емоційному житті. Ще змалку він щороку очікував цієї миті й радісно її зустрічав. Можливо, він чекав на неї й тепер, а діждавшись, забув про все, що гнітило й мучило його. Якби тут поблизу була його мати, він не-

одмінно одразу побіг би поділитися з нею радісною повинною: мамо, жайворонок!

З того дня Васаріс не ходив більше вечорами до каплиці нидіти в містичних сутінках. Він приносив із саду безліч вражень від пробудження природи, сутана його пахла весняною свіжістю,— то чи ж міг він усидіти в закутку каплиці, де запах ладану та воску нагадував йому тепер скоріше про могилу, аніж про всемогутнього бога життя?

Давно вже Васаріс не відчував так красу природи і любові до неї, як цієї весни. Він щодня дбайливо шукав і відзначав для себе кожен новий її вияв. Він знав, де й скільки ще залишилося снігу в саду, передбачав час, коли він має розтанути. Він знав, де вилізла перша травичка і на якому дереві в саду розпукли перші бруньки. А коли нарешті розквітли всі вишні, яблуні й груші, він намагався увесь свій вільний час проводити в саду, милуючись дарами весняної природи. І вечорами перед сном він відчиняв вікно своєї кімнати, довго ще дивився на те море цвіту й молодого листя. Дрімотне й духмяне, те море хвилювало його тепер дужче й інакше, ніж таємнича тиша каплиці.

Поволі в ньому почало оживати все, що він намагався убити в собі. Він став жвавіший і веселіший, він знову почав цікавитися газетами й книжками, а щовечора виймав свого щоденника і записував враження за день.

Дочекавшись неділі і прийшовши до кафедрального собору, він постарався зайняти місце ліворуч, звідки було видно колони. Вона прийшла вбрана по-весняному, і хвилювання Васаріса було майже таке саме, як і тоді, коли він побачив її вперше. Йому здавалося, що весняні радощі освітили і досі сумне її обличчя. Дивлячись на неї, він уже не відчував колишнього болю й печалі. Йому було спокійно і легко, так ніби зникло якесь прикре непорозуміння, яке загрожувало їм вічною розлукою.

Так поступово Людас Васаріс повернувся до душевної рівноваги, навіть сам не здогадуючись про зміни, що сталися в ньому.

Випробування, яким він піддавав себе протягом першого півріччя, а також старанність у навчанні не залишились непоміченими. Одним із наслідків цього невитриманого випробування було те, що Васаріс, сам того не бажаючи, в очах начальства дістав репутацію ретельного семінариста. Його вже не переслідувало недремне й

допитливе око ректора та інспектора. Васаріса було заруховано до числа благонадійних. Ця обставина відіграла даючись тепер лише на власні сили.

Проте для самого Васаріса більше значення мав інший наслідок. Він відчув себе ще більше ізольованим від семінарського життя. Ціною величезних зусиль намагався він проїнятися аскетичним духом, полюбити його. Це йому не вдалося, і він ще більше замкнувся в собі, не залишаючи наміру стати хорошим ксьондзом, але покладаючись тепер лише на власні сили.

XIX

Оговтавшись після невдалого випробування, зцілившись весняною природою, Васаріс почав вірити лише в власні сили і став значно сміливішим та рішучішим. Тепер він був не тільки покірним виконавцем чужої волі, але й сам намагався оцінювати ситуацію та суть справи. Іноді він не соромився навіть досить гостро відгукнутися про своє начальство. Одного разу, коли вже зовсім потеплішало й підсохло, здається, на початку червня, їх повели на четвергову прогулянку в гайок, який вони всі дуже любили. Тут одні бігали, гралися в гилки, інші вигадували ще якісь розваги, а ще інші в тісному товаристві де-небудь осторонь сідали, зручно влаштувалися й вели розмови, аж доки їх не кликали назад. Того разу зібралися всі надійні хлопці, переважно члени гуртка «Світло»: Йонялайтіс, Касайтіс, Ейгуліс, Васаріс та ще дехто. Незабаром розмова зайшла про наболіле для всіх питання — про нового професора ксьондза Вінгелевича.

— Хлопці! — вигукнув Ейгуліс, — ви чули, чим сьогодні Вінгелевич знову роздратував другокурсників?

— Що, знову анекдоти розказував?

— Ні, ще краще. Уявіть собі, викликав одного скромного семінариста і причепився до нього з запитаннями: чим відрізняється курка від півня за своєю природою і суттю...

Усі засміялися, а потім по черзі стали розказувати, хто що знав про нетактовні витівки та анекдоти нового професора, які справді обурювали молодих семінаристів. Дехто дивувався, яким чином він потрапив у професори, бо досі був, здається, лише звичайним, нікому не відомим вікарієм.

— Відзначився він тим, що прекрасно грав в преферанс, а вікарієм був колись у парафії ректора. А ректор підшукував партнера, от і запросив Вінгелевича викладати.

Це пояснення не було вигадкою Васаріса, так думало все місто, і ця думка дійшла до семінарії.

Один із товариства висловив сумнів, скептично зауваживши:

— Хіба так уже й грав?..

— Що грав, то ще невелика біда, а от що такого Вінгелевича перетяг сюди, то вже погано. Зрештою, не один Вінгелевич такий...

— Ну, вже не перебільшуй,— втрутився Йонялайтіс,— такого цинізму досі публічно ніхто не виявляв.

— Правда, цинізму не виявляв,— погодився Васаріс, але тільки на словах.

Він знав, що інший їхній професор й був відомий як великий чепурун, третій полюбляв упадати за прекрасною статтю, четвертий... та хіба тут усіх перелічиш? Васаріс знав також і про те, що справді зразкових ксьондзів, *kapłanów według serca Chrystusowego*¹, як полюбляв говорити Мазурковський, повчаючи семінаристів, насправді було небагато.

Товариші тим часом почали перемивати кісточки самому Мазурковському, який читав лекції догматичного богослов'я з величезним апломбом, а сам, одначе, постійно зазирає до книги,— підглядає, прикидаючись, ніби зовсім безневинно дивиться на розчепірені пальці своєї руки.

Помічаючи вади свого начальства, Васаріс тепер не дуже обурювався.

«Вони самі собою, а ми самі собою,— міркував він.— Вони — люди старого покоління, картярі, п'яниці, кар'єристи, які, окрім своєї особи, не турбуються ні про які ідеали. З ними покінчено. Ми повинні піклуватися, щоб молоде покоління не йшло їхніми протоптанями стежками. Ми повинні оберігати свої ідеали й наслідувати їх».

При цьому він мав на увазі передусім членів гуртка «Світло» та їхню програму дій.

Духовний розрив із семінарією, що його тепер особливо гостро відчув Васаріс, ще більше заохочував до роботи, незважаючи ні на які перешкоди, але водночас йому

¹ Священиків по серцю Христовому (пол.).

було й боляче. Васаріс, на якого семінарське начальство дивилося тепер цілком прихильно, почував себе в семінарії, мов сирота. Він і раніше не міг повністю перейнятися семінарським духом, ототожнитися з ним, але не відчував цього так болісно, бо й не прагнув перейнятися ним. Але тепер, коли він вирішив безповоротно порвати з усіма безневинними спокусами, коли він щиро захотів досягти живої віри, яка повинна була перетворити його з пасинка семінарського осередку у справжнього сина, і коли все це йому не вдалося й він в усьому тому розчарувався, його душу охопили біль і гіркота. Він відчув себе скривдженим, бо йому було відмовлено в тому, що він мав право вимагати або принаймні заслужити.

Лише таким чином і можна було б пояснити той дивний настрій, який охопив Васаріса в кінці четвертого курсу і який яскраво відбився на його щоденнику. Тут була і сповнена ентузіазму рішучість узятися до роботи, і гостра критика начальства, і роздуми про своє покликання, і горде усвідомлення своєї самотності, і, зрештою, грікі нарікання на ту самотність і свою долю відлюдька.

Він знову звернувся до літератури, до поезії, і одного разу взяв у когось томик Тютчева. Прочитавши вперше вірш «Silentium», він не міг стриматися від хвилювання. Ті слова були вкрадені з його власного серця, багато разів відчуті й пережиті. Того ж вечора, перефразовуючи цей вірш, він написав декілька найпечальніших сторінок свого щоденника...

Молчи, скривайся и таи
И чувства и мечты свои...

«Ось де я несподівано знайшов найточніше визначення свого семінарського життя! Хіба не було воно для мене безперервною мовчанкою і прихованням своїх мрій та почуттів?.. Чому так сталося й досі все ще триває, я не вмю добре пояснити. Тільки одне знаю, що інакше бути не могло й не може. Коли я тепер починаю уявляти, ким би я став, якби нічого не приховував у собі, мені стає і страшно, і приємно. Тоді я майже нічого не прочитав би, нічогосінько не написав, не був би прийнятий до гуртка «Світло», не їздив би до Вільнюса, не говорив би і не думав про багато речей. Але зате, може, був би найвразковішим семінаристом, і моя віра пломеніла б, мов егень... Але хіба я міг усього того не робити? І хіба так

уже погано, коли робив?.. Чому ж тоді все це заборонено?..»

«А це ж тільки перший ступінь замкнутості, яку в нас практикує багато хто, причому, коли йдеться про дрібні речі та вчинки. Є ж і другий ступінь — коли людина приховує і навіть замикає головну частину своєї душі, своєї особистості і все, що з нею тісно пов'язане. Я сам це тільки тепер зрозумів. Давно колись формарій дорікнув мені в потайливості, але я тоді не надав значення його словам — і все згладилося. Адже я не лицемір, ніколи не намагався видаватися кращим, ніж є насправді. Я лише був потайним, інстинктивно ховався в свою мушлю. І ось начальство має про мене хибну уяву, товариші знають краще, але й ті недостатньо».

«Очевидно, така доля не тільки в мене. Мої товариші, звичайно, також приховують частину своєї душі. Різниця, напевно, лиш та, що їхня прихована частина узгоджується з видимою, доповнює її, а моя постійно бунтує, суперечить, повстає... Не знаю, як мені помирити все в собі, — стільки разів я намагався — і марно. Це, мабуть, тому, що я й сам не можу досягнути прихованої частини своєї душі. Взяти хоча б мої сповіді. Я вже тепер богослов, а як тільки хочу розказати про свої гріхи, виходить ктозна-що. Сором і говорити. Ось вона — суцця правда, і я не раз переконувався, що

Мысль изреченная есть ложь.

А коли так, то істина криється в несформованій, невисловленій думці, у найпотайнішому закутку душі — і чим глибше, тим краще. Коли так, то мій інстинкт правильний, і я можу радіти, що все приховане в мені повстає проти висловленого, тобто проти брехні».

«І навіть я вдаюся до цієї філософії, яку я так невдало тут викладаю. Вона, можливо, теж є брехнею. Вистачить з мене того, що за чотири проведені в семінарії роки я, непомітно для самого себе, зберіг багато з того, що слід приховувати, і для мене воно дороге».

«Тепер мені залишається пробути в семінарії менше, ніж два роки. Невже я маю зректися самого себе і засудити мудру заповідь:

Молчи, скривайся и таи
И чувства и мечты свои...

Знаю, що це було б марною спробою, бо свої природи не подолаєш. Та я й не хочу того. Я буду свідомо виконувати цю заповідь. І що в мені може виховати семінарія, коли я відступлюсь від своїх «чувств и мечтаний»? Підлабузництво, лицемірство, кар'єризм, обмеженість, лінощі чи цинізм? Таких «чеснот» у середовищі духовенства я надивився багато. А може, живу віру, побожність, апостольський дух, пильність, ретельність? Ні! Я переконався, що ці дари посилав безпосередньо бог і раніше, ніж вирішить ректор, чи вартий хтось усього того, чи ні. До обранців я не належу і не належатиму, але рядодовим ксьондаом-працівником можу бути. Господь мене краще знає, ніж начальство і я сам. А наскільки я сам себе знаю, поки що не боюся приступити до вітваря божого».

«Передчуваю, що й після семінарії я повинен буду

Молчать, скриваться и таить
И чувства и мечты свои,—

бо якщо їх висловити, вони, на думку людей, не будуть пристойні для духовної особи. Те, що в мені, в душі моїй прекрасне і величне, зовні, виражене в слові, буде здаватися бридким і негідним. А якщо й не здаватиметься, то завжди знайдуться люди, які постараються осквернити і припизити його. Отож усе життя

Молчи, скривайся и таи
И чувства и мечты свои!

Усе твоє життя буде довгий *silentium* — мовчання й самотність. Може, це й прекрасно. На цю тему можна фантазувати до безкраю, поетизувати її. Але чи вистою я? Чи не занадто важке це випробування? Адже й тепер уже іноді буває так боляче! Боляче не від самотності, а від усвідомлення того, що могло бути інакше. А якби було інакше, було б краще. Чому я не можу радіти життю, кохати і бути коханим, дати людям хоч трішечки світла й радості? Ех, та може, я помиляюсь і даремно себе терзаю? Одне лиш ясно:

Молчи, скривайся и таи
И чувства и мечты свои».

Так оцінюючи себе, своє становище в семінарії і своє майбутнє, він часом міркував цілком слушно, а часом помилявся.

Васаріс досить твердо аналізував свої стосунки з семінарією, він добре характеризував приховану частину своєї душі. Але він помилявся передусім у тому, що недооцінював впливу семінарії на самого себе. Згодом він переконався, що цей вплив був набагато більший, ніж він гадав. Але він ще більше помилявся у своїх оптимістичних поглядах на майбутнє. І тут він занадто пізно зрозумів, що без цілковитого самозречення, без повного узгодження з семінарським духом і догмою, без знищення своєї «гордині», свого бунтарства, своїх мрій та почуттів не можна було наважуватися ступати в лави обранців костьолу.

Однак він заспокоював себе спокусливим образом ксьондза-патріота, ксьондза-літератора, ксьондза — громадського діяча. Йому надавала сміливості думка, що його минуле нічим не заплямоване, але він не знав, чого насправді вимагатиме від нього життя, які випробування доведеться витримати, в якому напрямку розвиватиметься і формуватиметься його характер, погляди і здібності.

До кінця року він зовсім заспокоївся і зміцнів. Для більшості питань, що мучили його, він знайшов ту чи іншу відповідь. Він спорудив круг себе цілу оборонну систему, яка чинила належний опір випробуванням семінарського життя.

Він старався наскільки міг виконувати духовні вправи, виявляв успіхи вище середнього, старанно готувався до екзаменів, а у вільний час дещо читав, дещо писав, умови для цього були цілком сприятливі. Тепер він уже був старостою кімнати, в якій спав і працював. Між його помешканням і коридором була ще одна прохідна кімната, тому, при потребі, завжди можна було встигнути сховати нелегальну книжку або рукопис. До того ж тривалий досвід навчив його, як і багатьох інших семінаристів, вдаватися до всіляких запобіжних засобів. Книгу або газету вони часто тримали в шухляді столу — встаючи, її можна було вмить непомітно причинити.

Використовуючи ці обставини, Васаріс протягом другого півріччя написав близько десяти віршів, усі вони були надруковані в католицьких газетах. Його псевдонім для багатьох став відомий. Хто читав його вірші, сподівався від нього більшого, ніж він сам думав. Проте й тоді його вірші, незважаючи на довершеність і милозвучність, були надумані, штучні, холодні. Вони були

багаті на ідейні мотиви, піднесені думки і звертання до юнацтва. Тільки разів зо два дозволив собі Васаріс заговорити вільно, власним голосом, але вірші були пройняті такою гіркотою і бунтівничими настроями, що він не наважився їх нікуди посилати.

Часом вечорами дивився він у вікно на дрімотний сад і відчував у собі страшенну тугу і неспокій, але з таким настроєм він ніколи не писав віршів, бо знав, що вони будуть бентежні, так чи інакше пов'язані з мотивом любові до жінки. Він соромився своїх товаришів, своїх читачів, зрештою, себе самого — семінариста в сутані, що пише про жінку. Йому це здавалося низькопробним, навіть карикатурним.

Заглушивши таким чином природний у своєму віці голос серця, він позбавив себе засобу висловити свої ліричні почуття. Його пригнічувала і гнітила думка, що тут він безсилий, скривджений, позбавлений прав на повноцінні людські переживання й почуття. Ця думка доводила його до повної апатії і сковувала поетичний політ його уяви більше, ніж семінарський режим.

Здається, Васаріс не помилявся, думаючи, що зберіг незалежною частку своєї особистості. Але він занадто мало звертав уваги на те, що мур, який відділяв його від світу, від природи, від людей, зрештою, і від своїх власних почуттів, виростав усе вище і все тіснішим кільцем стискався навколо. Він не бачив, що йому загрожує небезпека задихнутися в своєму затворництві разом зі своїм вільнодумством і прекрасними намірами.

Незнайомка з кафедрального собору, яка довгий час була для нього джерелом коли не життєвих, то принаймні живих емоцій, наприкінці того навчального року перетворилася на об'єкт поклоніння. Він усе-таки не пропускав нагоди пересвідчитися, чи є вона на своєму місці, але дивився на неї, мов на якусь живу статую, що виражає високу ідею, але не викликає в серці живої хвилі почуттів. Він, немов середньовічний трубадур, поклонявся своїй недосяжній дамі серця, керуючись пам'яттю про попередні почуття й культові обряди.

Знайомство з родичкою клявішкісівського настоятеля мало цілком земний і тому небезпечний характер для духовної особи. Васаріс боровся з цим і тепер відчував свою перемогу. Цей успіх приніс йому велике задоволення, почуття віри в свої сили й підбадьорив рухатися далі по шляху до священства. Однак якби він дбав не тільки

про своє священицьке, а й про поетичне покликання, його дуже стурбувала б ця перемога. Тоді Васаріс побачив би, що, так жорстоко задушивши перший трепет юнацького серця, він як семінарист зробив крок уперед, але як поет — ступив крок назад, якщо взагалі не відрікся остаточно від поетичної творчості. На щастя, і в цьому він помилявся. Перемога його не була остаточною, а «небезпека» чарівної сусідки могла оживити його серце разом із літньою волею, з вітрами широких полів, з мріями на лоні надвечірнього сонця.

Дуже уважно слухав Васаріс останні настанови духівника про безпеку, що загрожують під час літніх канікул.

І ніколи він так щиро не говорив молитви «Itinera-riū», як в останній день того навчального року.

— Mitte nobis, domine, auxilium de sancto, — молився духівник, преклонившись перед вітарем.

— Et de Sion tuere nos, — вторили йому хором семінаристи зі своїх лав.

— Nihil proficiat inimicus in nobis.

— Et filius iniquitatis non apponat nocere nobis.

— Utinam dirigantur viae nostrae.

— Ad custodiendas justificationes tuas.

— Angelis suis deus mandavit de te.

— Ut custodiant te in omnibus viis tuis.

— Procedamus in pace.

— In nomine domini. Amen ¹.

XX

Коли б Людас Васаріс більше цікавився своєю зовнішністю або коли б міг поглянути на себе збоку, то був би, звичайно, приємно здивований, побачивши, які зміни відбулися в ньому за чотири роки, прожиті в семінарії. Із непоказного, хворобливого хлопчини він перетворився на

¹ — Пошли, господи, нам спасіння в святості.

— І з Сіона сохрани нас.

— Нехай нічим не скористається ворог від нас.

— Нехай не насміляться шкодити нам нічим сини мерзотності.

— Щоб відхилити шляхи наші.

— Дотримуватися заповідей твоїх.

— Господь довірив тебе ангелам своїм.

— Щоб охороняли тебе на всіх шляхах твоїх.

— То ж ходімо з миром.

— Во ім'я господа. Амінь (латин.).

стрункого, високого, хоча й худорлявого, юнака з досить привабливими рисами обличчя. Сутана тепер на ньому не теліпалася, мов на жердці, гарно скроєна, вона рівно облягала його стан. Тому коли він, повернувшись додому, знову з'явився в парафіяльному костюлі, богомольці, сусіди і знайомі зробили висновок, що з Васаріса вийде славненький ксьондз. А коли йому доводилося бувати де-небудь на храмових святах, шляхетніші дівчата, особливо ті, що були ближче знайомі з духівництвом, роздивляючись учасників святкової процесії, лагідним поглядом супроводжували того стрункого, високого молодого ксьондза з ознакою меланхолії на обличчі.

Але сам Людас Васаріс довгий час мав про свій зовнішній вигляд таку саму невисоку думку, як і про інші свої якості. Ця невіра в самого себе, мабуть, була пов'язана зі спогадами та враженнями дитячих років, які сприяли розвитку в ньому великої, майже хворобливої вразливості. Він довго пам'ятав, як його ще зовсім маленьким у святкові дні батьки приводили до костюлу і по стежці наказували йти попереду. Він відчував на собі критичні погляди батьків, почував себе від того незручно, втрачав свободу рухів, втягував голову в плечі й не знав, що робити з руками й як переставляти ноги. І в цей час розмова між батьками остаточно добивала його.

— Бозна-що виросте з нашої дитини, — стурбовано казала мати. — Кволеньке, худеньке, ходити — й то воно не вмис, а не те що...

— Непотріб виросте, от що! — сердито озивався батько, уже безпосередньо звертаючись до Людукаса. — Он чужі діти — любо й подивитись: веселі, жваві, бігають, щебечуть, — а цей мов старий якийсь, що доживає віку!..

Малий Людукас тоді ненавидів себе за свою незграбність, але, незважаючи на всі зусилля, не міг позбутися почуття скутості. Однак без батьківського критичного погляду він був жвавим і метким. Але він не знав про це, бо ніхто його не хвалив. Від своїх добрих, люблячих, але суворих батьків він майже ніколи не чув заохочення, підбадьорливого слова, зате вони не минали жодної нагоди, щоб полаяти його, докорити за його невдачі та уявну нікчемність.

За перші два-три роки перебування в семінарії ця риса його ще більше поглибилася. Ніколи Васаріс так не відчував власної нікчемності, як у ті роки. Це фізичне й моральне запобігання перед старшими, цей насильно при-

щезлий пуританський страх перед гріхом, темними барвами розмальована марність людського життя, абсолютизація надприродних принципів — усе це було б нестерпне для його крихкої комплекції, коли б не здатність замикатися в самому собі, ізольоватись, бунтувати і мріяти.

Злам, що стався в ньому на четвертому році, надав йому більше ініціативи та віри в себе, але свою зовнішність він і надалі вважав непоказною. Іноді він задумувався про це і запитував себе: «Як могло статися, що родичка клявішкісівського настоятеля, справжня красуня, виявила стільки симпатії йому, а не комусь іншому?» І тепер, через два роки після останнього їхнього побачення, він був ладен думати, що це було з її боку лише дитячою примхою, якщо не підступним жартом.

Але невдовзі події того літа довели, що він помилявся, так оцінюючи і її, і себе, і стосунки між нею і собою.

Другої неділі після початку канікул Васаріс отримав від клявішкісівського настоятеля запрошення відвідати його на празник святої Анни, бо того дня буде відзначатися його п'ятдесятиріччя і двадцятип'ятиріччя пастирської діяльності. Справа була серйозна. Ксьондз настоятель Кімша був людиною шанованою і не з'явиться на такі урочистості — означало б образити його.

«От коли б треба було їхати у Вільнюс! — думав Васаріс. — Ну, та нічого не вдієш, доведеться рушати. Зрештою, що? Свято, багато гостей, не буде нагоди ні для яких інтимних розмов з нею. Привітаємося, обміняємося кількома словами, до розмови втрутиться хтось третій — та й край. Це ж не удвох на горбочку або в садочку».

Він їхав до Клявішкіса, дбайливо причепурившись, одягнув манжети і новий комір, що застібувався не на потилиці, а спереду. Такі комірці наважувалися чіпляти тільки емансиповані семінаристи старших курсів, та й то лише на канікулах.

В дорозі його настрої був піднесений. Він не міг відігнати думок про Люце. Побачитися з нею він і боявся, і хотів. Даремно він намагався заспокоїти себе і дивитися на це, як на звичайнісіньку буденну подію, а на знайомство з Люце — як на легку короточасну гру, дитячу витівку або пустощі. Пам'ять і серце свідчили зовсім про інше. Слова Люце, які Людас почув од неї два роки тому на пагорбі, знову зазвучали йому у вухах.

Зустрів його Пятрила, старший «виночерпій» настоятеля — так жартома прозвали його гості.

— А, Людас! Здоров, давненько ми тебе не бачили! Ну то як тобі подобається сьогодні Клявішкіс?

Клявішкіс і справді був святково прикрашений. Ворота костельного двору і двері костьолу були обплетені гірляндами, а будинок настоятеля просто потопав у зелі та квітах. Був не храм, а звичайна неділя, але все мало вигляд куди урочистіший, ніж на найбільше свято.

Васаріс одразу ж пішов до настоятеля привітати його і висловити свої побажання.

— Не забудь,— попередив його Пятрила,— що мій настоятель від сьогодні став каноніком.

І справді, з нагоди ювілею єпископ нагородив ксьондза Кімшу почесним титулом каноніка.

Ювіляр мав прекрасний настрій і здавався надзвичайно задоволеним з приїзду Васаріса, вітань та побажань.

— Спасибі, спасибі! — повторював він і не дав йому поцілувати руку, а сам обійняв Васаріса.— Ну, добре, що не записався, приїхав. Ти ж, брат, виявляється поет! Я теж читав. Браво, браво! Ну, ну, нема чого соромитися! Люблю різних артистів, літераторів, поетів. Сам колись у твої літа пробував.

Васаріс справді засоромився таким публічним розголошенням його таємниці. Йому здавалося, що і настоятель, і всі інші в душі насміхаються з його поезії та претензій: теж мені, бач, поет вищукався!..

А настоятель усе вихваляв його:

— Виріс, змужнів! Та й обличчя розумніше, ніж два роки тому. Ет, дуже вже молодим пішов ти до семінарії, та ще маючи талант. Слід було хоч гімназію закінчити, до панночок позалицятися, от тоді ти був би поетом!

Ці веселі слова повернули Васарісові хороший настрій, і він, бажаючи зробити настоятелеві приємність, сказав:

— Бачу, що й мені доведеться відмовитися від віршів і піти по слідах ксьондза каноніка.

— Не раджу тобі, брате, йти по моїх слідах, а то ти весь вік можеш пробути вікарієм без почестей, а почесним каноніком так і не станеш.

Тим часом надійшли нові гості, і Васаріс відступив убік. Було серед них кілька знайомих ксьондзів, два семінаристи, якісь незнайомі йому пані та пани, що прибули здалека святкувати ювілей настоятеля. Але Люце жодно-го разу не виходила.

Незабаром задзвонили по обідні, і всі пішли до костюлу. Правив сам ювіляр, прислуговували семінаристи, але Васаріс щасливо уникнув будь-яких обов'язків біля вівтаря. Він стояв біля ризниці, схиливши коліна до лавки, і стежив за ходом урочистого молебня. З другого боку, навпроти нього слухали відправу найшановніші парафіяни та гості.

Тут Васаріс побачив і Люце. Зовні вона дуже змінилася, стала дорослішою і серйознішою. За всю обідню вона ні разу не подивилася на Васаріса. А він мимоволі бачив її перед собою. Невідомо, через це чи з якоїсь іншої причини він був неуважний і ніяк не міг зосередитися, як того вимагала святість місця і моменту.

Непомітно в його думках ожила вся сцена зустрічі з настоятелем. Перше почуття сором'язливості вже минуло, і похвали каноніка були для нього приємні. Його назвали поетом... Люце, звичайно, теж знає, що він пише і друкує вірші. Вікарій ксьондз Трікаускас теж знає... Трікаускас тепер уже не дивитиметься на нього так зверхньо і не поплескуватиме по плечу... До того ж він, Людас, тепер уже семінарист п'ятого курсу, а не якийсь першокурсник... Місцеве духівництво ставиться до нього майже як до справжнього ксьондза.

А настоятель-канонік усе-таки симпатичний чоловік. Але що означає той його погляд і ті його серйозні, лише завуальовані жартом слова: «Не раджу тобі йти по моїх слідах, а то ти увесь вік можеш пробути вікарієм без почестей, а почесним каноніком так і не станеш»? «Чому? — запитував себе семінарист Людас. — Яка таємниця криється в минулому ювіляра?» Деякі чутки про минуле ксьондза Кімші долітали й до вух Васаріса, і тому загадка його слів стала ще більш заплутаною. Може, він мав на увазі те, що полюбляв чарчину? Васаріс знав кількох таких вічних вікаріїв-алкоголіків. Але ні, тут було щось інше. Канонік Кімша казав, що в молодості пописував вірші... Але які ж ще могли бути його провини, через які він не радив би Васарісові йти по його слідах?..

Потім у вухах Васаріса пролунало інше речення настоятеля: «Слід було хоч гімназію закінчити, до панночок позалицятися, от тоді ти був би поетом!..» Дивак старий!.. Легко сказати: слід було...

Тут Васаріс пригадав, що його товариші тепер уже студенти другого курсу, — і йому стало шкода втраченого

вільного і цікавого студентського життя, про яке він чув і читав різні розповіді та анекдоти.

Протягом усієї обідні в Людасовій голові витали отакі думки, а перед очима час від часу поставав милий профіль настоятельевої родички.

Після обідні та приуроченої до свята проповіді ювіляр з гостями повернувся до садиби. Цього разу Люце була вже у вітальні. Васаріс побачив, як вона розмовляла з якоюсь пані і чекав нагоди привітатися. Всі його страхи зникли, і ні про які небезпеки він більше не думав. Привітатися й порозмовляти з нею Васарісові здавалося цілком звичайною справою.

Нарешті вона відійшла від пані, і Васаріс ступив уперед.

— Панночко Люце, я вас бачив у костьолі, але привітатися не мав нагоди. А так давно ми з вами бачилися! Як же ви поживаєте?

Він думав, що вона почне докоряти йому за те, що він так довго не приїздив, або якимось нагадає про їхнє близьке знайомство, але вона просто простягнула йому руку і привітно всміхнулася.

— Дякую вам. Живеться мені непогано, хоча дуже хвалитися нічим. Усякі бувають хвилини. Наше життя тут взагалі досить убоге й нецікаве. А вам як ведеться? Адже замалим не два роки, як ми не бачилися.

В її обличчі та усмішці було багато прихованого смутку, а в голосі звучали глибші, раніше непомітні нотки. Васаріса здивувала така зміна. Він був готовий захищатися від цих чи інших спалахів її настрою, але як реагувати на таку її поступливість, він не знав. Він звик її бачити й уявляти собі вередливо-веселою або вразливою і навіть сердитою, і був тепер просто збентежений таким її ніжним і меланхолійним настроєм.

Люце здивувалася, почувши, що під час минулих канікул Васаріс дуже мало був удома, що їздив до Вільнюса і Тракаю. Вони розмовляли, мов знайомі, що давно не бачилися, але ніхто б із тієї розмови не здогадався, що це знайомство хвилювало й досі хвилює їхнє серця, і що вони обоє так багато мріяли одне про одного.

Тим часом покликали до столу.

— Ви будете сидіти недалеко від мене, лише з другого кінця столу,— показала Люце на його місце за столом.

За обідом вони не могли розмовляти, бо вона була ближче до свого дядька. Зате Васаріс, разом з усіма гос-

тями дивлячись у бік ювіляра, весь час бачив її перед собою, а вона мусила трохи повертатися, бажаючи поглянути на Васаріса.

І вона поверталася. Іноді семінарист Людас крізь букет квітів на столі зустрічався з її поглядом і щоразу переконувався, що такого погляду в неї він раніше не помічав. У її очах був і смуток, і неспокій, і одвертість, і сум'яття. Іноді її погляд, перехопивши очі Васаріса, одразу ж тікав, іноді затримувався в них доти, доки він не відводив свого.

Так Люце інтригувала його протягом усього обіду, і йому стало ясно, що ввічлива офіційність під час їхньої першої розмови була штучною і навряд чи зможе повторитися під час їхньої нової зустрічі.

Обід тривав довго. Було багато промов, вітань і побажань, але вони зовсім не привертали уваги Васаріса. Він думав, як повернути Люце хороший настрій, що їй сказати, щоб вона знову стала веселою і більше не журилася. Йому було прикро бачити її страждання, і він чомусь відчував себе винуватим у тому. До такої ситуації Людас Васаріс не був готовий. І це почуття, і поведінка Люце були для нього нові — тому він навіть не помігив, як «небезпечне знайомство» вривається в його серце через інші двері. Він міг зневажити Люце, коли вона фліртувала, горнулася до нього, так чи інакше атакувала його, але боязкої Люце в зажурі й стражданні він не в змозі був відштовхнути.

За обідом пили багато. Настрій у всіх покращав. Дзвін тарілок і стукіт ножів ставав усе гучнішим, розмови — жвавішими. Пятрила, невідомо вкотре наливаючи гостям спорожнілі чарки, підсів на хвилинку до Васаріса і, підштовхнувши його в бік, показав очима на родичку настоятеля:

— Ти помітив, Людасе, яка Люце сьогодні сумна?

— Правда, — погодився Васаріс, — вона дуже змінилася. Вона тепер завжди така?

— Майже. Від минулого літа мов сама не своя. Я думаю, що все це через весілля.

— А що таке?

— Бачиш, лікар Бразгіс хоче дістати остаточну відповідь і восени справити весілля. А вона нічого певного не каже, все зволікає.

— Очевидно, не любить, — мимоволі вихопилося у Васаріса.

— Ну, признайся, Людасе,— не вгавав Пятрила,— адже ви з нею небайдужі одне одному. Тепер ти можеш сказати, коли все закінчилося, так?

— Звичайно...

Люце відчула, що говорять про неї, взяла чарку вина і, ніби на зло Пятрили, підняла її, дивлячись на Васаріса, усміхнулась і відпила половину.

— О, о! Тримайся, Людасе! — вигукнув Пятрила.— Ще, мабуть, не з усім покінчено! — і пішов доливати чарки.

Васаріс відповів Люце на тост і випив свою чарку до дна. Довгий погляд і лагідна усмішка були найкращою подякою йому за це. Святковий настрій і погляди, що посилалися йому з-за букета квітів, затягували його у вир безтурботних веселощів. Влучивши зручний момент, він уже від себе підняв до неї чарку, і вони обом випили разом. Це розтопило останній лід семінаристських побоювань. Він одразу побачив, що Люце немов ожила. Він відчув у грудях приємне тепло і побажав тільки, щоб той обід тривав якомога довше.

Але обід уже закінчувався. Якийсь літній пан виголосив вітальну промову і під кінець запропонував заспівати «Многая літа». Хтось затягнув «Многая літа», інші підхопили, а в кінці з чарками в руках обступили каноніка, щоб цокнутися з ним, побажати йому довгого життя, доброго здоров'я і щастя.

Всі затихли, коли заговорив сам ювіляр. Він подякував за побажання й виявлену йому честь, зарахував уже себе до числа стариків, сказав компліменти молоді, втішив старших, пересипаючи все це гумором та дотепами. Канонік Кімша був майстер промовляти. Не сідаючи, він одразу запросив гостей перейти до вітальні на каву.

Гості підводилися з-за столу, і серед загальної суєти Васаріс якимось чином опинився біля Люце.

— Ну, то як? Не жалкуєте, що приїхали? — поцікавилася вона.

— Що ви!? — заперечив він.— Такого веселого дня в мене ще не було за всі канікули.

— Правда? А я думала, що ви тільки відбували тяжку повинність.

— Навпаки, мені дуже приємно навідатися до сусідів, тим більше, що я так давно тут не був.

Він знову помітив смуток на її обличчі, коли вона, поглянувши на нього, запитала:

— Ну, і що ж нового ви помітили в нас?

— Насамперед, що ви дуже змінилися. Ви чомусь журитесь, панно Люце. Раніше з вами такого не було.

Вона стала ще серйознішою.

— Так, я стою на роздоріжжі і випробовую себе. А може, й не тільки себе. Сподіваюся, що вам бодай трохи знайоме це почуття. Адже ви, очевидно, також вивіряєте себе, коли думаєте про своє покликання?

— Так, вивіряю,— тихо признався він.— Це дуже важка річ. Проте я не думаю, що ви збираєтеся йти в монастир,— додав він жартома.

— Звідки вам знати? Може, й про це я думала?.. А ви вже вирішили остаточно питання свого покликання?

— Ще не зовсім...

Потім він жалкував, що сказав ці слова. Справді, навіть він так сказав? Адже він уже твердо вирішив стати ксьондзом. До того ж така непевна відповідь могла сприяти зміцненню «небезпечного знайомства».

На цьому розмова урвалася, бо Люце пішла розливати гостям каву. До Васаріса підійшов ксьондз Трікаускас і ніби докірливим тоном вигукнув:

— О, навіщо ви морочите голову нашій Люците! Її, бідолаху, й без того висотала незбагненна туга... Ох ці поети! І хто міг сподіватися два роки тому? А жіноче серце все-таки передчувало.

Людасові було неприємно розмовляти з Трікаускасом на цю тему, а ще неприємніше переконатися в тому, що не лише Пятрила, але й вікарій стежив за розвитком його стосунків з Люце. Бразгіс, звичайно, теж про щось здогадувався. А може, й настоятель знав, кому симпатизує родичка? Справді, в цьому тісному сільському світі і в ще тіснішому світі настоятелевого дому почуття єдиної і вродливої дівчини не могли сховатися від ревливих чоловічих очей. Очевидно, ніяких висновків з цього ніхто не робив. Це було тільки приводом для жартів та кенкувань, які допікали вивуватцям, а особливо чутливому Васарісу. А коли б він знав, що в його відсутність Трікаускас, Пятрила і сам Бразгіс часто драгували ним Люце, він ніколи не наважився б сюди приїхати.

Незабаром Люце принесла їм кави. Трікаускас пішов за сигарою і десь зник. Вони знову залишилися вдвох.

— А ви цього року теж змінилися,— сказала Люце, кинувши погляд на Васаріса.— Ви й раніше були нічогогенькі, тільки зовсім іще дитина, не ображайтесь, будь

ласка. А тепер і сліду не залишилося від тієї вади. Якби ви не були семінаристом, у вас закохалися б усі дівчата.

Васаріс розсміявся:

— Виходить, добре я зробив, що вступив до семінарії.

— Ви так боїтеся любові?

Васаріс соромився говорити про любов, і він нічого не відповів. А Люце, дивлячись на нього, сказала:

— А все-таки одна у вас закохалася і, напевне, буде дуже нещаслива.

Коли вона це сказала, в її голосі забриніла якась нота, від якої Васаріс одразу розгубився. Опустивши очі і помішуючи ложечкою каву, він шукав і не знаходив потрібних слів, щоб порушити важку мовчанку.

І знову першою озвалася Люце:

— Здається, ще так недавно я вас знала зовсім несмілим семінаристом-першокурсником, а тепер ви ось-ось закінчите семінарію. Це у вас майже останні канікули...

— Ні, ще не останні,— виправив її Васаріс.— Ще будуть одні, перед шостим курсом.

Вона лише рукою махнула:

— Ох, які там уже канікули. Ви приїдете вже, може, якимось дияконом, будете цілими днями читати бревіарій, і жодної жінки й близько не підпустите!

— Ні, я не буду навіть іподияконом,— виправдовувався він.

— Чому? На п'ятому курсі багатьох висвячують. Пятрила казав, що його теж висвятять.

— Мене так швидко не висвятять...

— Чому?

— Я не дуже побожний і не цілком благонадійний.

І про цю відповідь він згодом жалкував. Йому потрібно було підтвердити, що справді, наступного року з усім буде покінчено.

— Ох, правда, ви ж поет! — вигукнула Люце, але одразу із жалем додала.— Для вас це однаково не перешкода. У вас і вірші такі ж серйозні, піднесені — про ідеали, про вітчизну...

Хвиля сорому залила обличчя Васаріса, але Люце безжалісно допитувалася далі:

— Чому ви нічого не пишете про любов? Адже це невичерпне джерело для поезії. Або взагалі що-небудь простіше і ближче нашому серцю. А тепер у вас усе ідеали, ідеї, ніби в проповіді якійсь...

Васаріс похмуро посьорбував каву, ладен зректися тих

своїх нещасних віршів, що здавалися йому тепер страшенно примітивними.

Але вона побачила його стурбованість і ніжно виправдалася:

— Ви не ображаєтеся, правда? Я вам кажу відверто, бо знаю, який ви хороший.

І раптом Васаріс відчув потребу поговорити відверто, поділитися з нею своїми думками й сумнівами з приводу багатьох-багатьох речей. Але як? У цьому гамірливому залі, де кожен міг підійти до них або стежити за ними віддалік? Він і справді помітив насмішкуватий погляд ксьондза Трікаускаса, що стояв у другому кінці вітальні. Зустрітися наодинці?.. Але загрозливий перст духовної дисципліни боляче зачепив пам'ять і совість Васаріса. Його серце стиснулося від холодного відчаю, і він подумав: «Ех, усе це не для тебе. Ти залишишся самотнім, і ніхто не допоможе тобі ні радіти, ні печалитися».

— Про що ви так задумалися? — запитала вона.

— Я чомусь пригадав семінарію. Там я звик ні з ким не ділитися своїми думками. Сьогодні я почав жалкувати, що так звик.

— Навіщо ви згадуєте зараз семінарію? Ще й половини канікул не минуло. До речі, чому ви нас ні разу не запитали на проводи?

І раптом вона ожила. Васаріс побачив у дівчині той самий грайливий вираз обличчя й усмішку, той самий блиск чорних очей, який пронизував його, обпікав, мов жар.

— Знаєте що, Павасарелісе, можливо, для вас це останнє вільне літо, для мене також. Влаштуйте для нас проводи, а там — що вже буде! Гарзд?

Васаріс пройнявся дивним захопленням.

— Прекрасно, панночко Люце!

— Виходить домовилися? Даєте слово?

— Домовилися! Даю слово!

До дому він повертався, ніби вчадівши. В голові у нього не було жодної думки. Він кружляв у хаосі якихось туманних сподівань, але це був найщасливіший день за всі його канікули.

Він ще не думав про те, як в одну мить може зруйнуватися загага, що її він так старанно зводив довгий час і хотів стримати нею пориви свого серця.

Наступні дні після ювілею настоятеля Кімші стали для Васаріса неспокійними і неоднаковими: одні були сповнені тривоги та каяття, інші — суперечливих, бунтівливих почуттів або сподівань і мрій. Зовні він намагався дотримуватися того ж самого розпорядку, що й раніше. Щосуботи він ходив до парафіяльного костьолу і залишався на ніч у настоятеля. В неділю причащався, перед месою читав парафіянам ранкові молитви, під час богослужіння збирав у костьолі пожертви, а після вечерні знову читав молитви і заспівував «Ангела господнього». Після обіду іноді навчав парафіяльних півчих латинським духовним співам. У понеділок або вівторок він знову повертався додому — до наступної суботи. Тут йому ніхто не заважав, не перешкоджав, і він давав волю своїм думкам, настрою і фантазіям.

Спершу він докоряв собі, що так швидко й легко відновив знайомство з Люце й навіть зайшов ще далі. Це здавалося йому не лише небезпечним, але й ганебним. І він сам глумився із себе: «Минулого літа дременув із дому, їздив до Вільнюса, в семінарії вдарився у містику, розкаювався; і ось всього кілька годин побачення — і все пішло шкереберть... Хороший же ти будеш ксьондз, Васаріс!.. Обурювався з Радастінаса, а сам що робиш?..»

Проте наступного дня йому так виразно пригадувалося святкування ювілею настоятеля Кімші, що він знову переживав увесь хід відновлення попереднього знайомства. Сидячи де-небудь на Зоряній Горі або прогулюючись польовими стежками, він водночас був присутній на обіді у клявішкісівського настоятеля, бачив крізь букет квітів очі Люце, пив за її здоров'я, розмовляв з нею у вітальні...

Ні, тепер він бачив усе це ще виразніше, а їхня розмова набувала ще глибшого змісту і висновки були ще переконливіші, бо уява Васаріса прикрашала все це, робила величнішим і приємнішим. Тут не було ні набридливого Пятрили, ні глузливого Трікаускаса, ні підозріливого Бразгіса, ні надокучливих гостей. І коли, зрештою, в уяві знову лунав її веселий голос: «Знаєте що, Павасарелісе, для вас це останнє вільне літо, для мене також. Влаштуйте для нас проводи, а там — що вже буде!» — тоді раптова хвиля безтурботної рішучості змивала всі сумніви, докори сумління. Ні, переконливіших доказів ніхто в світі не придумав би! Васаріс схоплювався і з подвійною

енергією починав маршрутувати, уже фантазуючи про подробиці тих своїх останніх проводів.

Відновлення «небезпечного знайомства» і сподівання хвилюючих проводів порушили рівновагу його духовного життя. Йому тепер нікуди не хотілося їхати, щоб провідати товаришів, ані запрошувати їх до себе. Він блукав полями, вибираючи місця, де б його ніхто не бачив, здалеку уникаючи будь-яких зустрічей, лежав на осонні, щось читав, але найчастіше нічого не робив. Він намагався заповнити всі дні мріями і настроєм своїх останніх вільних канікул. На якийсь час він ніби виключився з механізму звичайного життя та його турбот. Адже він відновив знайомство, боротьба з яким була однією з пружин того механізму.

І свої духовні справи він почав виконувати не так старанно. Вранці наспивидку, і то не завжди, читав пункти медитації, не заглиблюючись у них, вечірні молитви відбував де-небудь на горбі, милуючись вечірнім сонцем, а духовне читання, святе письмо і чотки зовсім занедбав.

Часто згадуючи вродливу родичку настоятеля, Людас Васаріс пригадував і про ту зміну, яку помітив у ній при зустрічі. Коли б не та зміна, можливо, все обернулося б інакше. Щоправда, йому подобалася і та пустотливо-весела Люце з блиском своїх чорних очей, з білими зубами, відкритими в усмішці, але цей проникливий, зосереджений погляд і тиха усмішка просто проймали його серце.

І справді, Люце дуже змінилася за ці два роки, відколи вони не бачилися. Раніше вона була дівчиною хоча й зрілою, але з дитячими та гімназичними звичками. А тепер вона досягла такого віку, коли починають думати і відчувати глибше, коли усвідомлюють себе як особу і коли турботи про майбутнє витісняють залишки дитинства.

Дядько любив Люце і піклувався про її долю. Йому хотілося швидше видати її заміж, бо він прекрасно бачив, що перебування Люце в його домі створювало багато незручностей і небезпек. Бразгіса він вважав найбільш підходящою партією для Люце.

— І що ти від нього хочеш? — часто казав він їй. — Щоправда, він трохи соціаліста із себе корчить, але то лише задля форсу. Це в нього минеться. А взагалі хлопець він серйозний, освічений, до людей привітний, з нього буде непоганий лікар. Словом, це людина з майбутнім. Я допоможу з улаштуванням. Що тобі ще треба?..

— Не люблю я його! — уперто вигукувала родичка.
— То полюби! — відрубував настоятель, хоча й сам бачив марність своїх слів.

— Полюбити такого кудлатого, розпатланого? Ніколи!

— Ну, то пострижи й поголи його, коли не подобається.

— Пхи!.. — вигукнула вона й вибігла з кімнати.

Хіба вона винна, що її цікавлять духовні? З першого ж побачення зацікавившись Васарісом, вона ні до Бразгіса, ні до кого іншого не могла прихилити свого серця. Проте її почуття до Васаріса ще не було любов'ю. Вони одразу ж відчули потяг одне до одного, але становище їхнє було настільки різне і обоє були настільки недосвідчені, що ті кілька побачень могли підтримувати в них лише невизначену взаємну симпатію. До того ж Васаріс одразу побачив небезпеку, що загрожувала його покликанню, й оголосив їй війну. Та Люце не звертала уваги ні на які небезпеки й за два роки розлуки не забула сусіда. Практичні питання життя тоді ще не мали для неї великого значення. До того ж, незважаючи на свій темперамент, у Люце була мрійлива вдача. Жовті безсмертники, яких вона нарвала на Зоряній Горі, сидячи поряд із Павасарелісом, цілу зиму прикрашали її кімнатку, нагадуючи про того скромного, делікатного юнака в сутані.

Настало літо, прийшов семінарист Пятрила, закінчив курс медицини Бразгіс, але Павасареліс не з'являвся. Вона чекала його ціле літо, кожної неділі, нікому про це й словом не обмовившись. Настрій у неї псувався. Вона ображалася й сердилась на всіх без найменшого приводу. Трікаускас однак угадав причину, і любив подразнити її Васарісом. Пятрила та сам Бразгіс допомагали йому.

— Панно Люціс, а його й сьогодні немає? — починав Трікаускас, коли настоятеля не було в кімнаті.

— А ви що, дуже ревнуєте? — відрубувала вона.

— Не ревную, Люціте, а співчуваю. Тільки от смаку вашого не схвалюю. Такий молочкосос...

Вона сердито зблискувала очима.

— Прошу про мій смак не турбуватися!

— Це й мене збило з пантелику, — втручався Бразгіс. — Я й бородою, і вусами пожертвував, щоб бути схожим на священика. І все марно.

— А ви спробуйте вступити до семінарії і вдягнутися в сутану. Семінарриста Люціте обов'язково пожаліє... — радив йому Трікаускас.

Але Бразгіс сумно озивався:

— На жаль, ксьондзе докторе! Коли б я був невинним хлопчиком, як той Павасареліс! Але що минуло, того не повернеш...

— А може, з'їздимо за солодкими грушами?

Люце хапала, що потрапляло до рук, і жбурляла в насмішників або сама вибігала з кімнати. Іноді такі сцени закінчувалися загальним сміхом, іноді слізьми.

Так минули канікули, коли Васаріс їздив у Вільнюс, а Бразгіс дуже терпляче усе завойовував руку та серце вродливої родички багатого настоятеля. Крім насмішок, у яких він брав участь дуже рідко, він умів її і втішити, і звеселити, і потурати всіляким її примхам. І це їй подобалося. Хоча вона й відчувала, що серце її тягнеться до Павасареліса, але коли задумувалася про одруження, визнавала справедливість дядькових слів.

Закінчилися канікули, Бразгіс, окрилений надіями, виїхав до Москви ще пропрактикуватися в клініках, і навколо Люце все заспокоїлося. Довгими осінніми та зимовими вечорами, сидючи за рукоділлям, вона, як і Васаріс, жила спогадами та враженнями минулого. Але їй не треба було ні зрікатися їх, ні боротися з ними. Їй було приємно згадувати всі подробиці їхнього знайомства з Павасарелісом — і вона про них згадувала. Однак і її спогади супроводила коли не боротьба, то усвідомлення, що з того нічого не вийде. Вона знала, що не зможе вирвати Васаріса з семінарії. Зрештою, вона й не хотіла того. Її почуття ще не було настільки міцне, щоб стати реальністю. В цьому плані семінарист Людас був для неї тим самим, чим для нього — Незнайомка з кафедрального собору. Люце справді скучала за ним і, коли настали канікули, прождала його все літо. Не діждавшись, вона довгими осінніми й зимовими вечорами порпалась у книжках чималої дядькової бібліотеки, багато читала, а дещо і вивчала. А часом вона відшукувала в спогадах Павасареліса, зважувала його становище, вагалася між ним і Бразгісом. Все це надало її характеру більше задумливості, серйозності й меланхолії.

Але ось ізнову настали канікули. Повернувся Бразгіс, улаштувавшись у сусідньому повітовому місті, та хоч на його повторні запитання він не дістав від Люце та її дядька виразної відповіді, проте мовчання скоріше означало «так», аніж «ні».

Нарешті на дядьковому ювілеї вона зустрілася з Васарісом. Побачивши, як він помітно змужнів, Люце відчула

звучання нових струн в акорді давніх симпатій. Вона збентежено дивилася на того семінариста, який виявився ще й поетом, хотіла вгадати справжню причину його втечі, хотіла вивірити його серце. Вона з радістю помітила, що він знову відгукнувся на її близькість. Вона вхопилася за проводи, як за можливість іще раз пережити те приємне, ніжне почуття, той ясний настрій, що огортав її, коли вони були разом, — і таким чином мати змогу провести останнє вільне літо їхньої юності.

Якось у неділю, під кінець канікул, Васаріс поїхав у Клявішкіс запросити всіх на свої проводи. Того дня ксьондз Трікаускас їздив кудись на храмове свято, і настоятель мусив сам правити обідню та вечерню. Одрозу після проповіді Васаріс пішов до нього в садибу. Люце накривала стіл у їдальні, але, почувши голос гостя, вибігла йому назустріч.

— Як добре, що ви приїхали. Я завжди рада вас бачити.

І, помітивши посмішку Васаріса, вона сумно додала:

— Так, а ви смієтеся з мене. А я тоді на Горі правду сказала, що скучаю за вами.

— Я думав, що панночка Люце давно забула про ту Гору.

— Ні, Павасарелісе, тих місць, де ми бували разом, я ніколи не забуду.

Вона сказала це зміненим голосом і так тихо — семінарист одразу зрозумів, що вона не жартує.

— А ви вже забули? — запитала вона, не відводячи від нього погляду.

— Ні, не забув і я.

— Я й досі ще зберігаю безсмертники з тієї Гори. Подумати тільки — два роки! Ходімо покажу.

— Де вони?

— У моїй кімнаті, де ж іще? Ходімо.

Васаріс вагався. Йти з нею в її кімнату він соромився. Але вона наполягала:

— Який ви і справді боягуз! Пхи!.. Ну, чого ви боїтеся?

Йому не хотілося розсердити її або видатися смішним. Те «пхи!» було йому таке знайоме! Вони вдвох пішли до її кімнати, і Васаріс побачив жмуток сухих безсмертників із Зоряної Гори, що стирчав за образом над її ліжком. Вона взяла жмуток у руки, і сухі палеві квіти зашурхотіли в її пальцях.

— А нових ви мені не привезли?

— Коли приїдете на проводи, підемо й нарвемо разом, — виправдовувався він.

— Але якби ви самі привезли — вони були б мені до рожчі.

Проте семінарист почав уже соромитися цієї розмови, ніяковіти в кімнаті панночки.

— Тепер я бачу, що вам і справді подобаються ті квіти, — сказав він, ступивши крок до виходу.

Але Люце загородила йому дорогу, прихилившись до дверей. Її очі знов заблищали, як і колись, і вона вигукнула вередливо:

— Ах, Павасареліс уже хоче від мене втекти? От і не пуцу! Будете моїм полоненим, гаразд?

Вона пильно стежила за виразом обличчя гостя. Очевидно, вона вже вміла читати з виразу обличчя, наче з книжки, бо одразу відхилилася від дверей, взяла його за руку і, одразу ставши серйозною, сказала:

— Ну, не гнівайся на мене, Павасарелісе. Іноді я ще люблю ненароком пожартувати, мов дитина, але це тільки з вами. Нікого іншого до своєї кімнати я не пустила б.

Це виправдання зворушило Васаріса. Вони повернулися до вітальні. Крізь розчинені вікна до вітальні долинали з костьолу звуки органа. Почалася вечерня. Васарісу, як гостю, можна було й пропустити її. Люце зачинила вікна і сіла навпроти нього у крісло. В руці вона ще тримала квітку безсмертника, до якої часом доторкалася вустами.

— Ну, розкажи, Павасарелісе, як проводиш канікули?

Але хіба він міг про це розповісти? Хіба він міг признатися, як йому шкода цього літа, як часто він згадує її саму? І він ухилився від відповіді:

— Кожні канікули найчастіше проходять непомітно. Нічого путнього не зробиш — а дивись, уже час і повертатися.

— Ми з вами обоє однакові. Я також цього року не можу дати собі ради, хоча моє життя і взагалі пусте. А наступного року буде інакше.

— Що буде інакше?

— Ви будете іподияконом, а я вийду заміж. От і буде інакше.

Великий смуток звучав у низькому її голосі, але вона була спокійна і не скаржилася. Це йому сподобалося. Але він перепитав, бажаючи переконатися:

— Ви серйозно виходите заміж наступного року?

— Так, серйозно. Я буду пані Бразгяне. Ви будете прийжджати до нас у гості.

Це було для нього несподівано. Йому здавалося, що коли вона вийде заміж, з усім буде навіки покінчено, і він ніколи більше її не побачить.

— Не знаю...— непевно висловив він сумнів.

Але тепер вона здивувалася:

— Чому ні? Адже ми й надалі зможемо залишитися хорошими знайомими і навіть друзями.— Вона не раз уже думала про те, що ксьондз Васаріс буде найбажанішим гостем у їхньому домі.

— Так, можливо,— лише вустами погодився він. Але ця думка була для нього ще зовсім чужа.

Вони говорили про літо і спільних знайомих, поки з переднюкою не почули кроки Пятрили.

— Ах, ось вони де воркують! — вигукнув він, заходячи до вітальні.— Ой панночко Люце, не морочте голови нашому Людасові.

Холодна відповідь Люце відбила в нього охоту до жартів:

— Будь ласка, Юозасе, не говоріть нісенітниць хоча б у присутності дядька. Він -і так уже досить наслухався ваших балачок.

Незабаром прийшов і сам канонік. Він був у доброму гуморі, і за обідом багато розповідав про свою молодість. Васарісові настільки щораз більше подобався. Із деяких його розповідей Людас здогадувався, що він бурхливо провів юність і мав палке серце.

«А це ж та сама людина, якою я, тоді семінарист-першокурсник, так обурювався. А може, я й сам змінився?»

Потім він запросив каноніка, Люце і Пятрилу з батьками прибути на його проводи в останню неділю канікул. Усі обіцяли приїхати. Ксьондзу Трікаускасу він залишив записку. На прощання канонік вручив йому пляшку коньяку «Шустов», щоб на проводах було весело і господарям, і гостям.

Ідучи додому, Людас почував задоволення відвідинами. Його стосунки з Люце з одного боку стали простішими, а з другого — ускладнилися. Тепер він знав, що вона вийде заміж, отже йому більше не загрожує небезпека. Раніше ця думка сповнювала його смутком і відчаєм. Одружену Люце він уявляв або нещасною, або просто такою, що не існує для нього, і тому він почував себе страшенно скрив-

дженим. Але ось сьогодні вона говорила про своє одруження як про звичайну річ, яка їхнього знайомства ще лише не припинить, але може, навіть зміцнить. І в ньому знову заворушився неспокій, що з «небезпечним знайомством» не буде покінчено навіть після одруження Люце. Його втішала тільки та обставина, що на той час він уже закінчить семінарію, може, дістане місце в якійсь віддаленій парафії, вони зустрічатимуться дуже рідко, зрештою, йому, семінаристу, важко судити про небезпеки, які підстерігатимуть ксьондза.

Через деякий час він зовсім зник до думки, що буде підтримувати це знайомство й тоді, коли Люце вийде заміж, а його висвятять на ксьондзи. Часом він навіть уявляв, як пані Бразгене приймає у своїй вітальні гостей, а серед них присутній і ксьондз Васаріс.

Він знав із розповідей про незавидне становище молодого ксьондза в парафії без інтелігентного товариства. Такий ксьондз стає занедбаним, грубим, неотесаним простаком. Треба обов'язково підтримувати стосунки з інтелігентами. Васаріс пригадав розповідь одного свого товариша, що вікарій з його парафії вмів підтримувати такі стосунки, був інтелігентний, ввічливий, вихований — як його всі любили. Він навіть одержував подарунки від дам. Одна поміщиця власноручно вишила і прислала йому на різдво чудовий екран для каміна. Але бідолашний вікарій, дарма що інтелігент, ніколи не бачив такої речі і поставив його не перед грубкою, а на вікно.

Тут семінарист Васаріс знову пригадав, як ректор і духівник не раз закликали їх остерігатися подібних знайомств, фамільярності, а особливо, мов огню, боятися подарунків від жінок, бо це, мовляв, перший крок до падіння. Але він знав, що в семінарії всі ці небезпеки їм показували через збільшувальне скло. Звичайно, ні про які дарунки він не мріяв. Рукавички, що їх сплела колись Люце, були тільки дитячою грою. Коли він вийде в життя, знайомство з нею стане тільки одним з численних знайомств, яких не можна уникнути, спілкуючись з людьми.

Так Людас Васаріс розвивав новий варіант «небезпечного знайомства». І настільки сильним був вплив самообману, що чим небезпечніші були ці варіанти, тим безневиннішим здавалося йому саме знайомство.

Васаріс подбав, щоб на єдиних за весь час його навчання проводах не було соромно ні йому, ні рідним. Він запросив багато гостей. Крім близьких родичів та знайомих, обіцяв приїхати і його приятель Касайтіс, і висвячений перед самісінькими канікулами ксьондз Йонялайтіс, і двоє колишніх товаришів по гімназії, тепер уже студенти, Гуджюнас та Крапайтіс. Мала намір завітати й далека родичка Васаріса курсистка Мурмайте разом з якоюсь незнайомою Васарісові товаришкою, що гостювала в неї. Словом, гостей було запрошено не тільки багато, але й різних.

Цілий тиждень перед проводами Васаріси гарячково готувалися. Гостей вирішено залишати на ніч у себе, бо їхати в семінарію треба було тільки в кінці тижня, і семінаристи мали час для того, щоб зібратися. Готувалися, ніби до весілля, хрестин або якогось іншого святкового бенкету. Тільки майбутня учта з нагоди висвячення на ксьондза мала перевершити ці несподівані проводи, які були своєрідною репетицією. Хоча Людас нічого певного їм не сказав, але вони чули від настоятеля, що наступного року Людас обов'язково приїде вже іподіяконом, бо семінарське начальство про нього хорошої думки. Та не тільки батьки, а й інші вірили цьому. Людас Васаріс і в костьолі, і на людях поводився, як і належить справжньому священикові.

Для святкування провідів Васаріси все передбачили і про все потурбувалися. Сільські частування завжди щедрі на різноманітні страви, їх завжди готують більше, ніж треба,— а тут матері Васаріса збиралася допомогти сама настоятелева економка! Хмільних напоїв старий Васаріс не любив, але рішуче протестував тільки проти горілки. Зате він полюблив яблучне вино, а торішнє вдалося якраз на славу. Старий радів нагоді похвалитися дарами свого саду.

Сам Людас турбувався про те, щоб скрізь було чисто й гарно. Він з братами замітав двір, прибирав у саду, а з сестрою опоряджував її квітнички. Не забув він і про Зоряну Гору, куди мав намір прогулятися з молодшими гостями.

Нарешті надійшла довгождана неділя. В садібі Васарісів усі підготовчі роботи були закінчені, і вже з ранку всіх охопив очікувальний настрій. Людас зі своїми бать-

ками приїхав з костьолу перший, прихопивши також семінариста Касайтіса та студента Гуджюнаса. За ними слідом приїхала бричка дядька Мурми, в якій біля його жінки та дочки-курсистки сиділа гостя в капелюшку. Поступово збиралися й інші гості, віталися, знайомилися, розмовляли між собою. Кожен прикидав, до кого йому зручніше присіднатися, з ким легше знайти спільну мову. Більшість гостей зустрівся тут уперше, і тому соромилися одне одного. Розмови були стримані, а жарти — надумані. Семінаристи ніяковіли перед дівчатами, а ті незручно почували себе перед семінарстами й не знали, про що з ними розмовляти. Всі ще когось чекали, сподіваючись, що новоприбулі внесуть невимушеність і пожвавлення. Марними були всі намагання Людаса порушити скованість своїх гостей.

Нарешті в село вїхала бричка парафіяльного настоятеля, а невдовзі — Пятрила зі студентом Крапайтісом та батьками. Настрій став поліпшуватися. Зібрався вже чималий гурт добрих знайомих, які, не соромлячись одне одного, заохочували й інших до розмови або принаймні звільнили їх від обов'язку говорити абищо. Двоє студентів і троє семінаристів, колись близькі товариші-однокласники, за кілька років розійшлися, а тепер відновлювали колишні стосунки. Дві панночки знайшли співрозмовників, і вже не ніяковіли від присутності духовних осіб. Старі Пятрила та Васаріси знову родичалися й тішилися, що вже видно кінець «тієї муки», і що наступного літа їхні сини вже будуть остаточно пов'язані з костьолом. Настоятель, людина широких інтересів, знаходив спільну мову з усіма.

Старому Васарісові давно вже кортіло повести гостей обдивитися сад та пасіку, але він усе зволікав, виглядаючи гостей із Клявішкіса, які, на його думку, найбільше розумілися на цьому. Сонце хилилося до заходу, й він наважився запропонувати хоча б присутнім скуштувати якихось яблук та груш. Усі пішли в сад; хто слухати пояснення господаря, хто — трусити і збирати фрукти, а хто — так собі порозмовляти й погуляти з кимось наодинці.

Гості були посеред саду, коли на дорозі з'явилася ще одна переповнена бричка — гості з Клявішкіса. Господарі й дехто з гостей пішли їм назустріч, решта залишилася в саду або віддалік стежила за щойноприбулими.

Яке ж було здивування і радість семінариста Людаса, коли, крім каноніка та Люце, він побачив у бричці ще й ксьондза Йонялайтіса та Варненаса. Васаріс знав, що Варненас під приводом хвороби дістав дозвіл виїхати за кордон і вчився в одному німецькому університеті, але в останні роки від нього було мало звісток.

— Бач, якого несподіваного гостя роздобув я тобі,— примовляв, вітаючись, Йонялайтіс.— Навряд чи ти його впізнав би. Зовсім не схожий на колишнього семінариста Варненаса.

На щастя, ці його слова чули тільки Васаріс та щойно-прибулі гості, а то авторитет Варненаса в очах селян був би безповоротно втрачений. Йонялайтіс і сам похопився, сказавши недоречно, і всі переморгнулися — про це більше ні слова.

— Сам не думав, що потраплю в цей край,— виправдувався Варненас перед Васарісом.— Доведеться тепер тобі везти мене назад зо три милі.

Але тут втрутився сам канонік:

— Люблю я різних літераторів, поетів та артистів! А про те я вже й сам подбаю. Погостюєш у мене кілька днів. «Співав я про любов, юнацькі сподівання...» Оце-то мені подобається! Оце-то мужчина! Ти б так не написав?.. Га?.. Хоча ти й поет,— поплескав він Васаріса по плечу.

Той відчував на собі погляд Люце й не знав, що відповісти. Але тим часом старі Васаріси привіталися і стали запрошувати гостей до хати. На столі вже на них чекала готова вечеря.

Людас радів, що гостей зібралось навіть більше, ніж він сподівався, і що не приїхав Трікаускас, якого він просив тільки із ввічливості. Той зі своїми фанаберіями лише псував би гостям настрій. Добре, що немає і Бразгіса. Той і без запрошення пристав би до Люце, коли б йому трапилося того дня бути в Клявішкісі.

Простора хата Васарісів була повна гостей. Одні закушували, інші пили чай та пиво, одні сиділи, інші переходили з кутка в куток. Але ніхто не хотів більше залишатися в хаті, коли надворі було так гарно й тепло. Молодь першою вийшла в сад і радилася поміж себе, що б його заспівати або якось інакше дати волю своїй енергії та хорошому настрою.

— На Гору! — вигукнула Люце, заплескавши раптом у долоні.— Отам-то ми заспіваємо! По всій околиці луна піде. Нехай тут старі самі собі по садочку прогулюються.

— На Гору! На Гору!..— загукали й інші. Це був заклик, який усім дуже сподобався.

— Ведіть нас, Васарісе, на Гору!..

Всі вийшли за ворота і далі пувійцем на поле.

Чи є щось прекрасніше, ніж тепле надвечір'я ранньої осені? Для сонця вже не залишається й четверті його шляху на небі, і воно обережно гріє обличчя. В повітрі не відчувається літньої задухи, а лише рівне спокійне тепло, яке живить вас, примушує рухатися, сміятися, співати. Переоране стернище пахне вологою землею. Витолочений скотиною вигін сухо стелиться під ноги. Можна йти, куди очі дивляться, — і ніхто вам нічого не скаже, і ніде ви не натрапите ні на яку перешкоду. Де-не-де рудіють смужки льону, де-не-де чорніє клинок конюшини, де-не-де ще зеленіє картопляне поле, та й на нього можна ступати, не завдаючи великої шкоди. Свобода осінніх полів — широка й люба, як ваші бажання, як ваші мрії.

Коли молодь вийшла за село, пожвавилися й осмілилися навіть найсором'язливіші. Сільські хлопці та дівчата почували себе тут як удома, на лоні рідної природи, до якої вони пасували краще, ніж панночки, паничі та семінаристи. Тільки в полі лунати сільським голосам і сільські пісні тільки тут співати.

І вони заспівали. Високо-високо завів першим голосом син Васарісових сусідів. Для такого голосу в музичній термінології немає відповідної назви, бо природа його створила для звучання лише на своїй естраді. Його ви не назвете ні тенором, ні фальцетом, як не назвеш сопрано щebet солов'я або альтом переливчастий спів іволги.

Всі інші лише підспівували йому. Співаків було багато. І що більше їх ставало, то гармонійніше й чудесніше, злагодженіше звучав перший голос. Усе село прислухалося до їхніх пісень і знало, що на проводах Васаріса зібралось багато гостей.

Пісні урвалися тільки тоді, коли підійшли до Зоряної Гори. Треба було видиратися на Гору, і всі розсипалися, сильніші намагалися взяти вершину з розбігу, інші чіплялися їм за поли, тягнули назад, — крик і гамір чути було на всю околицю. Дівчата, шукаючи підтримки, намагалися вхопитися за руку того, хто їм більше подобався. Тому для багатьох були приємні ці хвилини підйому, а багато хто залюбки продовжив би їх або повторив.

Люце вхопилася за Людасову руку і не стільки користувалася його допомогою, скільки жартувала і заважала

сходити на Гору. Сьогодні вона була знову тією веселою пустункою, якою він уперше побачив її три роки тому. Вона вся трепетала від радості, її щокі палали, а в очах іскрилися ясні жаринки. Людас відчував міцний потиск її руки, і хвиля веселощів заливала серце. Ніхто на них не звертав уваги, бо тут не було жодного скривдженого або незадоволеного.

— Павасарелісе,— досхочу насміявшись і стипивши голос, говорила йому Люце,— я дуже задоволена вашими проводами й дуже вам дякую за те. А ви?

— О панно Люце, я й поготів! Це ваш задум. Я справді радий, що послухався вас.

Розмова між ними стала дуже уривчастою, вони обмінювалися лише короткими фразами і звичайними словами. Але який глибокий зміст відчувався в них! Їм обом, як, можливо, колись первісним людям природи, досить перекинутися одним словом, одним емоційним вигуком — і про все буде сказано, все буде зрозуміле.

— Весело?

— Чудово!

— Агов!

— Гов-гов!

Ті, що видерлися на вершину, роздивлялися, милувалися навколишнім широким краєвидом, глибоко дихали і відчували, як полегшало в грудях.

— Зовсім як у горах! — дивувався Варненас.— Головне, що далеко видно. Навіщо видиратися кілометр або й більше, коли навколишні скелі однаково застують тобі увесь краєвид. А тут недовго вибиратися і півсвіту видно!

Усім стало весело від такої гіперболи. Дехто намагався вгадати, які місця вони бачать і вежі яких костьолів виблискують по той бік гаю. Одні посідали, інші полягали на суху траву, де пах чебрець і квітнули нев'яучі палеві безсмертники.

Васаріс слухав розповідь Варненаса про життя та навчання за кордоном, але до них одразу ж приєдналася Люце.

— Як цікаво, що ви вчитеся за кордоном! — вигукнула вона з властивою їй жвавістю.— Візьміть туди з собою ось і Павасареліса. Ви ж, мабуть, знаєте, що він поет, а в семінарії йому нема про що писати. Він ще, чого доброго, проповіді почне у віршах писати! Ви читали, які в нього вірші піднесені й зворушливі!

— Яка ж ви жорстока, панночко Люце,— поскаржився Васаріс.

Але Варненас пильно подивився на ту веселу панночку і поплескав Васаріса по плечу.

— Критики, мій любий, завжди жорстокі. А панночка, очевидно, хороший критик.

Але вона запротестувала:

— Неправда, Пятрасе! Я не критик, а лише вередлива читачка. Я не хочу, щоб мене повчали. Я хочу радіти, любити, плакати або ненавидіти, чимось милуватися, щось уявляти,— а тут самі ідеали! Пхи!

Варненас невимовно зрадів.

— Васарісе! — вигукнув він, — коли ти маєш таких читачів, як панна Люце, будь поетом. Писатимеш — і подумай, що вона це читатиме.

Але Васаріс дивився на захід і мовчав. Сонце було вже майже над лінією обрію, де піднімалися знизу вузькі смуги хмар з рожевими краями.

Люце пригадала про безсмертники.

— Павасарелісе, допоможіть мені нарвати безсмертників. Ви знаєте, де їх найбільше росте.

Він подивився, що роблять інші гості. Але всі були чимось зайняті. Пятрила прогулювався в товаристві двох студентів і двох панночок. Йонялайтіс і Касайтіс розповідали щось сільській молоді.

Васаріс, Варненас і Люце пішли по безсмертники.

— Ви не ображаєтеся на мене за таку гостру критику? — запитала вона у Васаріса.

— Ні, ви сказали правду. Але в семінарії важко інакше. Або так, або краще зовсім не писати.

— Ох, ця семінарія! Почекайте, незабаром закінчите її. Тоді будете писати краще, ніж сам Майроніс!

Варненас, почувши це, посміхнувся, але йому не хотілося розбивати ілюзій свого товариша, а ще більше — ілюзій панни Люце.

Незабаром прохолодний вечір знову зібрав усіх до купи, всім захотілося побігати, погаласувати. Хтось вигукнув: «Ставаймо в коло!» — і одразу на широкій вершині Гори ожив віночок з танців і пісень. Ці наївні народні розваги, обов'язкові, коли збирається багато молоді, — зручний привід для неприхованого, невинного флірту!.. То за руки беруться, то гуляють «по саду-садочку», то сходяться, то розходяться, то в колі кружляють — усе це легко набуває особливого значення, коли хлопцеві або дівчині

вдається піймати бажану руку. Ці розваги також єдина для семінаристів та молодих ксьондзів нагода покружляти з дівчатами, не викликаючи ні в кого обурення. Пятрила, Касайтіс, Йонялайтіс і Васаріс стали в коло на рівних правах зі студентами та іншою молоддю. Їхній успіх був ще більший, бо чимало дівчат горіли бажанням покружляти в танку з молодими ксьондзиками. Пятрила вправно підтримував товаришку Мурмайте, а Васаріса не випускала з очей та з рук родичка настоятеля.

— Весело?

— Ой, як чудесно!

— Задихаюся!..

— Помираю!..

Одначе ніхто не помер, лише кружляв ще з більшим завзяттям. Сутани семінаристів широким колом розліталися навколо. Здавалося, що молоді ксьондзи, підхоплені радістю, хотіли вирватися з того аскетичного вбрання, а воно, наче чорне крило, гналося за ними вслід, плуталося між ногами, било по п'ятах.

Вони повернулися з Зоряної Гори, коли сонце вже давно зайшло. Спустившись униз, усі відчули вологу прохолоду лугів, і вечірні сутінки були ще густіші над звуженим обрієм.

Їхні вигуки глухо відлунювалися в тумані, а самі вони видавалися якимись сновидами, що порушують вечірній спокій. Але вони цього не помічали. Поспішали додому, бо були стомлені й зголоднілі, але веселі. Від хат на них знову війнуло теплом і вони з гамором увійшли в двір, на мить затрималися біля квітничків та дверей. Старші були уже в хаті й чекали на них. Вечеря була готова. Васаріси запросили гостей до світлиці й посадили їх за великим столом. Усі вгамувалися. Дехто напівголосно розмовляв зі своїм сусідом, інші мовчали. Було наче трохи незручно. Але, крім клявішкісівського коньяку, на столі з'явилася ще й дядькова горілка власного приготування, вино Васаріса, а охочі могли випити й пива. Через якусь часинку за столом залунало вже більше голосів, найближчі сусіди розмовляли словами та чарками, а дальші — поглядами та усмішками. Ніхто не випив забагато, але всім було весело.

Найпочесніші місця займали обидва настоятелі, старі Пятрили, дядько з дядиною, ксьондз Йонялайтіс, учитель і господар. Далі розмістилася молода інтелігенція: студенти, панночки, семінаристи — кому де трапилося. Поряд

з Люце сидів Варненас, навпроти, на другому кінці столу, семінарист Людас. Інші гості зайняли решту місць.

Людасова мати весь час ходила навколо, припрошувала скуштувати того й сього. То сідаючи, то знову кидаючись на кухню, вона не мала часу навіть кусня перехопити.

«Бідна мама,— думав, дивлячись на неї, Людас.— Скільки їй сьогодні доведеться натерпітися, набігатися... Але для неї це щастя. Проводи сина-семінариста... Наступного року повернеться вже іподияконом...»

Він глянув навпроти себе. Йому всміхалися жваві чорні очі, а білі зуби підкреслювали ніжну рожевість вуст. Цього вечора Люце здавалася йому вродливішою, ніж будь-коли раніше. При світлі газової лампи та свічок її розпашіле від прогулянки на Зоряну Гору обличчя вигравало всіма відтінками молодості, здоров'я і радощів.

— Дивіться, пане Пятрасе,— звернулася вона до Варненаса, позираючи збоку на Васаріса,— хто міг сподіватися від Павасареліса таких славних проводів? Адже він, здавалося, зовсім не створений для світської суєти.

Варненас подивився на них обох.

— Ви ж, панночко, його сусідка. Могли б його хоч трохи привернути до світської суєти. Це йому ніяк не зашкодило б.

— Намагалася, пане Пятрасе, але марно все. Ви й не повірите, що він два роки й ногою не ступив у Клявішкіс.

— О, тоді я свої слова беру назад,— вигукнув, сміючись, Варненас.— То не з добра, панночко, не з добра! Скоріше за все він тікав від спокуси. Можете мені повірити, я вже знаю семінарські методи.

— Павасарелісе, чи це правда, що сказав пан Пятрас?

Ця розмова якось боляче збентежила його душу. Він перегнувся через стіл і з невластивою йому рішучістю сказав:

— Панночко Люце, я сьогодні забув про все, що було, і не думаю про те, що буде. Така, здається, була й ваша думка.

Варненас пильно подивився на них обох.

У кінці столу, де сиділи настоятелі, батьки й родичі, старий Пятрила, звеселившись і посмілівши після випитого коньяку та домашньої горілки, звернувся до настоятеля Кімші:

— Скажіть, будь ласка, настоятелю, а яку науку слід здобувати, щоб стати архієреєм? Я завжди кажу

своєму Юозялісові, що на семінарії світ клином не зіштовся.

Канонік голосно розреготався.

— Архієреєм? На архієрея ніде вчитися не потрібно. Ніякісінької, брате, науки не треба! Це божий дар. Божий плювок. Дивиться господь бог на нас, своїх слуг, із небес, а іноді не витерпить, та й плюне. У кого влучить — ось тобі й архієрей.

Студенти так розсміялися, що аж гості Perezирнулися.

Ніхто не сподівався від настоятеля такого дотепного і гострого жарту. Пятрила тільки кліпав очима, не знаючи, як розуміти ці слова, а старий Васаріс був задоволений, що його «рідню» виставили на посміховище. Чого носа задирав!

Приклад настоятеля захопив і інших. Сміх та жарти не вщухали до кінця вечері.

Була вже таки пізня година, але розходитися не хотілося. Одні розмовляли в світлиці, інші у дворі або в садку милувалися нічною красою. Молоді закортіло потанцювати. Знайшлася гармонія, і незабаром кілька пар закружляло в кімнаті.

— Ти, брате, зовсім як на весіллі все влаштував,— сміялися з Людаса Йонялайтіс і Варненас.— Дивись, щоб та чорнява не спокусила тебе.

Але Васарісові було не до сміху.

— Ет, останні канікули. Мене ж висвятять, а вона заміж вийде. Ось і все весілля...

До них підійшов настоятель Кімша.

— Ах, молодь, молодь! Років із двадцять п'ять тому, скажу я вам, і я був молодий, і я був поет, і я «оспівував любов, юнацькі сподівання». А сьогодні що? Божий плювок, так, божий плювок! Vanitas! Omnia vanitas!..¹

І він пішов далі помилуватися місячним світлом.

Настоятель парафії Васаріса надумався їхати додому і, незважаючи на запрошення господарів, наказав запрягати коней. Багатьом іншим гостям теж наспіла потреба збиратися додому. Гостей вдалося затримати ще на хвилину, гармонія заграла новий танець, але попереднього настрою вже не було.

Коли розмови закінчувалися і стомлені гості стояли попід стінами вітальні, Людас і Люце несподівано опинилися удвох біля хвіртки саду.

¹ Суєта, все суєта! (Латин.)

— Проведи мене, Павасарелісе, — попросила вона, — я, здається, забула на лавці свою хустку.

Вони швидко пірнули крізь хвіртку в сад і раптом зупинилися, зачаровані красою ночі.

Хто не милувався місячними ноцями ранньої осені, хто не знає цих дивовижних ночей, коли «високі небеса, ясні зорі, малі й великі, і світла доріженька хлопцеві на конячку вороному до дівчини їхати», як співається в народній пісні. У пісні, щоправда, місяць не згадується, а великорозумні мудреці люблять з нього поглузувати... Але чия була б світлою та доріженька без місяця або такі м'які блідуваті небеса? Чи був би без нього таким пейзаж полів і лісів, припорошений дрібнесеньким, ніжним срібним пилом? Чи були б такі густі сутінки від дерев у саду, такі спокій і смуток, що зворушує до глибини душі?

— Боже мій, яка краса! — вигукнула Люце, мимоволі вхопивши Васаріса за руку.

— З Зоряної Гори красвид ще мальовничіший, — озвався він мрійливо.

Постоявши трохи, вони спустилися стежкою вниз, шукаючи її хустку. Знайшли її на лавці край галявинки, посеред якої висів той місяць-чарівник.

— Накинь на мене хустку, Павасарелісе, — ледь чутно попросила вона.

Він накинув їй хустку на плечі, дивуючись блідості її обличчя і особливому блиску її очей. Вона взяла його за обидві руки і ступила два кроки назад. Він злякався, що вона впаде, але вона прихилилася до яблуні і притягнула його до себе, притиснулася до нього, ткнулася обличчям йому в плече, і її пахуче волосся лоскотало йому обличчя й уста. Потім вона підвела голову й подивилася йому в вічі таким дивним поглядом, якого він ще ніколи не бачив. Вона була так близько, що він відчував її коліна, все її тіло, тепло обличчя. І все те, що іншому запалило б кров і затьмарило свідомість, Васаріса охолодило й протверезило. Ця фізична близькість дівчини, яку він так ідеалізував, ця її схвильованість, ця можливість поцілунок були нестерпними для його семінаристської скромності і сором'язливості. Він зняв її руку зі свого плеча, підняв хустину, огорнув нею дівочі плечі.

— Пора повертатися, Люце.

Вона піймала його руку, притиснула до свого чола й палаючих щік, потім рвучко опустила голову, ніби намагаючись відчепитися від якоїсь набридливої речі, і

ступила крок угору по стежці. Не дійшовши до хвіртки, вона зупинилася, подала йому руку, ніби прощаючись, і сказала:

— Йдіть у ксьондзи, Павасарелісе. Ви будете хорошим ксьондзом.

І, залишивши його, швидко вбігла до хати.

Гості роз'їхалися вже після півночі, інші залишилися на ніч. Коли під'їхала бричка клявішкісівського настоятеля і Васаріс на прощання потиснув Люце руку, він зустрівся з її сумним, схвильованим поглядом, серце йому стиснула така тривога, що він ледве стримав сльози. Він подумав про те, що навіки розлучається зі своїм першим юнацьким захопленням, таким скромним і таким природним, — воно, однак, зажадало і компромісів, і докорів сумління.

Останні дні канікул він почував себе, мов після похорону. Йому у вухах усе ще лунали слова Люце: «Йдіть у ксьондзи, ви будете хорошим ксьондзом». Часом йому ввижалася в тих словах якась насмішка, але ні, вони були щирі. Здавалося, для семінариста, що наважився стати ксьондзом, таке віщування мало принести велику радість. Проте буває похвала прикріша, ніж огуда. Такою для Васаріса була і ця похвала Люце. Йому було б відрадніше, коли б вона сказала: «Ой, не йдіть ви в ксьондзи, бо будете поганим ксьондзом». Така огуда була б непрямым визнанням, що він володіє привабливими для жінок особливостями: їх високо цінують чоловіки, але ксьондзи вважають за небезпеку. Така її огуда майже б дорівнювала визнанню: «Не йди в ксьондзи, бо я тебе люблю».

Справді, вона так сказала б, коли б він поцілував її. Тепер він це знав. І він злився, що вона вибрала такий спосіб випробувати його. Напевно, він і тоді повернувся б до семінарії і став би ксьондзом. Зате яку підтримку дістав би він у пору свого змужніння! Він, звичайно, багато страждав би не через уявні образи власної фантазії, а через реальне, визнане й пережите кохання.

Однак нічого того не сталося. Він і надалі залишався по цей бік тасмничої завіси, відчуючи, що за нею вирує життя, великі почуття й бажання, що там криється його власне майбутнє і справжній, непізнаний він сам.

Щоразу, коли Васаріс повертався після канікул до семінарії, він переконувався, що за її мурами склався зовсім інший світ, ніж на сонячній літній природі, запашних полях і квітучих луках. Що для одного світу було природне, зрозуміле й незаперечне, те для іншого світу здавалося непросто, дивне і навіть гріховне. Тому, повернувшись до семінарії, він завжди розкаювався у своїх літніх помилках. Та й без тих розкаювань літній настрій і спогади про канікули тут згасали самі собою, як згасав вогонь без палива або свічка в задушливому повітрі. Керуючись семінарською доктриною, Васаріс звинувачував себе в тому, що занадто швидко підкорився літнім спокусам, але тоді йому ще не спадало на думку, що це, власне, й не було тяжінням до спокус, а поверненням до своєї справжньої стихії, до первісної своєї природи.

Однак того року йому набагато важче було забути про літні враження та переживання. Занадто вже ясними пасмами вплився у його свідомість образ родички каноніка, занадто виразно відчував він її чарівність, щоб усе це знищили медитації, реколекції або сповіді, які втратили силу свого впливу. Васаріс, щоправда, боровся зі спогадами, але в боротьбі сам же їх і оживляв.

Найяскравіше в його спогадах зринала сцена місячної ночі в саду. Через деякий час його погляд на цю сцену почав поволі мінятися. Він намагався виправдати свою семінаристську скромність звинуваченнями Люце в тому, що вона, мовляв, за своїм дівчачим звичаєм одразу ж надумала цілуватися, однак це звинувачення зникло, зате залишилося усвідомлення власного чоловічого боягузтва. Поволі в ньому почав прокидатися жаль, що він її не поцілував. Він не міг вибачити собі, що відштовхнув дівчину, яка тоді слухала голос тільки свого серця. Він втратив єдину в своєму житті нагоду пережити те, про що боявся навіть мріяти. І чому? Адже він іще не іподиякон. Тепер уже з усім покінчено — він не поцілує її ніколи, ніколи... Йому в голові паморочилося від думки, що він міг поцілувати Люціте в казковий час місячної півночі — і що те вже не повториться ніколи, ніколи...

Крім цих мрій-думок, які супроводили його з канікул, Людаса терзало ще багато інших турбот, що виникали в семінарській тиші під час зосереджених роздумів. Його лякала свідомість того, що він уже на п'ятому курсі і що

в кінці навчального року його справді можуть покликати до віктаря для висвячення на іподиякона.

Васаріс став ще більш замкнутим, ніж досі. Навіть найближчим товаришам було незручно залишатися з ним наодинці, бо кожен відчував, що тут стикається з чимось дуже делікатним і вразливим.

І ось того року Васаріс знову спробував писати. Проте на цей раз він не заходився кувати сухі вірші про ідеали, але й не послухав порад Люце писати про кохання. Він просто писав сам для себе. Писав про те, що турбувало, що завдавало йому болю. Цим самим він ніби хотів звільнитися від набридливого неспокою, що їв його поїдом іноді ціліснькими днями. В тодішніх віршах Васаріса відобразилося його внутрішнє життя, порушване різноманітними суперечностями. В його ліриці звучала вже не тільки юнацька бунтівливість, смуток та відчай, але й глибока печаль, викликана тим, що суперечності пустили коріння в серці, а він не знаходив у собі сил вирвати їх.

Вже тоді зародилися ті мотиви його поезії, які він згодом висловив з більшою силою й переконливістю. Тоді ж він ступив вирішальний крок на той небезпечний шлях, ідучи яким поет так руйнує й вичерпує себе, що йому не зостається ні творчих мотивів, ні творчих сил. Але Васарісу-поету залишалося єдине вільне коло тем для творчого патхнення — він сам. На шляху до інших тем він або натрапляв на перешкоди, або вони були самі по собі недоступні.

Того ж року Васаріс дістав запрошення взяти участь у літературному журналі. Це підняло його у власних очах, проте його доля була вже вирішена. Про вихід із семінарії він більше не мріяв. Літературній праці він думав віддавати вільний від обов'язків ксьондза час.

Навчання на п'ятому курсі йому не дало нічого нового. Найбільше турбот викликали державні іспити з російської літератури та історії, що їх треба було складати в кінці п'ятого курсу. Вони прирівнювалися до екзаменів на атестат зрілості, й без них жодного ксьондза не затверджували ні на яку посаду. На вимогу влади, російську літературу та історію проходили від першого до п'ятого курсу. Ці предмети викладав цивільний учитель, що приходив з міста. На його уроки семінаристи дивилися як на непотрібний предмет. Не всі їх відвідували, і мало хто слухав. Лише останнього року всі притьмом хапалися за підручники й ламали голови над тим, як позначити біле-

ти, виписати потрібне з програми або витягнути конспект. Іспити проходили в урочистій обстановці, за участю самого губернатора й інших високопоставлених осіб. Коли б не банкет, на якому представників влади добре підпоювали, мало хто з семінаристів міг би витримати ті іспити.

Згодом Людас Васаріс про ті зневажені уроки російської літератури згадував як про єдиний просвіток у всьому шестирічному семінарському навчанні. І щиро шкодував, що мало ними цікавився. Десять тем, які він самостійно опрацював, готуючись до письмової роботи — випускного іспиту з російської літератури, були єдиною його спробою заглибитися в літературознавство. Інші ж навіть тих десяти тем самі не писали: замовляли їх знайомим гімназістам або студентам. На письмових іспитах кожному діставалась одна з цих тем, які були відомі вже на початку навчального року. Йдучи на іспит, семінаристи стремляли свої завчасно написані теми за халяви або в шкарпетки. Єдиною турботою було непомітно витягнути потрібну тему і без помилок переписати її на екзаменаційний лист. Дуже остерігатися не було потреби, бо чергував «свій хлопець».

Незважаючи на ті суперечності, що змагалися в самому Васарісі й проти яких він боровся, своїх семінарських справ він не запускав. Зрештою, це було не важко. Велике зусилля волі потрібне було тільки для підготовки уроків. Все інше проходило саме собою і досить злагоджено. Він ретельно відвідував уроки і каплицю. Начальству здавалося, що в ньому немає й тіні гордині. Щоправда, він був замкнений і тихий, уникав своїх старших товаришів по навчанню і до жодного професора не звертався за порадою. Проте ніхто про нього не казав жодного поганого слова. Після кожних канікул парафіяльний настоятель давав найкращі відгуки про його поведінку. Всього цього було досить, щоб уже на п'ятому курсі в семінарста Васаріса була майже прекрасна репутація в очах начальства.

Намагаючись добре виконувати свої обов'язки, він тим самим боровся також із літніми спогадами, з бунтівливим духом непокори й критицизму, що все ще чаївся в ньому. Проте ці думки і спокуси атакували його тільки у святкові дні і щоразу усе менше. Як завжди, так і того року семінарська атмосфера, вже починаючи від великого посту, встигла потамувати всі небезпечні спогади й тривоги. Тиха смиренність і свідомість власної нікчемності знову оволоділи думками і почуттями Васаріса. І він

гадав, що вже цілком готовий стати перед вітварем божим.

Одного вечора, коли він у своїй кімнаті, мов навмисне, читав настанови з морального богослов'я, прочинилися двері, й Васаріс навіть не встиг отямитися, як поряд з ним опинився Мазурковський і солодким голосом зачитав:

— Що вивчаєш, domine Васаріс?

— Моральне богослов'я.

— Добре, дуже добре. Готуйся. Завтра зможеш почати реколекції — перед висвяченням на іподиякона.

І він вийшов, сказавши: «Laudetur Jesus Christus»¹.

Все це сталося так раптово, що Васаріс не встиг навіть зорієнтуватися в ситуації. Він аж завмер від подиву. Товариші по кімнаті й по столу кинулися вітати його з такою надзвичайно приємною новиною. Подумати тільки — Васаріс ось-ось стане іподияконом! В очах кожного семінариста його авторитет виріс удвоє. Того вечора в семінаристів тільки й мови було, що про майбутнє висвячення та про кандидатів у іподиякони. Проте Пятрили серед кандидатів не було. Васаріса це немало здивувало, а в Пятрили викликало незадоволення й заздрість.

— Вітаю, вітаю, Людасе. Не сподівався, що в тебе такий хороший авторитет. Ну, та ти всім усім сподобатися... — гірко жартував сусід.

Васарісові це було дуже неприємно, і він залюбки помінявся б місцями з Пятрилою. Та це не від нього залежало. Його відзначило начальство, вустами якого виражає волю сам бог, і ні про які зміни тут не могло бути й мови.

Наступного вечора вони розпочали реколекції. Після вечірніх молитов, коли всі семінаристи розійшлися, вони, четверо майбутніх іподияконів та два дякони, ще залишилися в каплиці. Разом з духівником вони прочитали «Veni creator spiritus»² і вислухали його коротку проповідь про важливість цих реколекцій та урочистість майбутнього моменту. Відлунюючись у порожній каплиці, звучав рівний голос духівника, і їм, усього шести семінаристам, було дуже дивно слухати цю проповідь. Ця обставина ще дужче підкреслювала надзвичайність моменту. Обранці ще різкіше відчували, що їх відлучили не тільки від світу, але й від семінарського життя для того, щоб

¹ Слава Ісусу Христу (латин.).

² «Прийди, дух святий» (латин.).

вони зважили проблеми своєї душі, вивчили свою совість і зважилися на безповоротний крок.

— Господь вас покликав, любі брати,— говорив духівник,— стати слугами його косябулу. Велике це покликання, відповідальна служба. Ви йдете служити цареві над царями, володареві над володарями. Але ви знаєте, що його царство не на цьому світі: *regnum meum non est ex hoc mundo*¹. І ви, прислугуюючи йому, дбайте не про плоть, а про душу, а цей світ з усіма його пристрастями, скарбами, славою та веселоцями повинен бути для вас, мов для того ветхозавітного мудреця: *vanitas vanitatum et omnia vanitas*². Христос покликав вас стати не лише слугами, але й пастирями його косябулу: у ваші руки буде віддана справа спасіння тисяч душ. О любі брати, який це страшний обов'язок, яка це важка ноша! І хто наважився б її взяти, коли б він сам не забавив цього і коли б він сам не сказав кожному з вас, як казав колись апостолам: *sequere me*³. Ось це джерело всіх наших сил, запурука виконання цього обов'язку: наслідувати Христа.

Далі духівник говорив про досконалість, прагнути до якої заповідав Христос, про чесноти, якими має відзначитися ксьондз, про небезпеки, які чигають на ті чесноти, і про ласку божу, яку господь посилає кожному, хто її просить, а особливо ксьондзові.

Він закінчив проповідь, закликаючи обранців з усією відданістю зважити питання свого покликання й належним чином підготуватися до висвячення, після якого їм уже не буде дороги назад.

— Ваші наставники серед багатьох ваших товаришів вибрали тільки вас, любі брати. Ви не повинні цим дуже пишатися, а прийняти цю ласку смиренно, як знак божої благодаті. Перевірте себе, свою совість, чи готові ви прийняти ту благодать: чи ваші помисли чисті, чи не занадто міцними зв'язками з'єднані ви зі світом, чи готові ви взяти на свої плечі увесь тягар священницького сану. Коли готові, то ще більше зміцнюйте свою волю, вирвіть із серця останні паростки світського бур'яну, забудьте про тих людей і про ті місця, де вам загрожувала небезпека, приготуйтеся до сповіді за все своє життя і розкайтесь у

---

¹ Моє царство не від цього світу (*латин.*).

² Суєта суєт, усе суєта (*латин.*).

³ Ідіть за мною слідом (*латин.*).

гріхах ваших. Божою благодаттю зміцнені, йдіть до вівтаря, і, прийнявши висвячення, довіртеся опіці святого костюлу заради вашої слави божої.

Все це їм уже не раз доводилося чути, та й сама схема викладу була добре знайома: по-перше, труднощі завдання, відповідальність, перешкоди, потім пробудження надії, прийняття рішення, засоби, нарешті божа благодать, заслуги Христа, покровительство святих і, нарешті, закінчення та практичні висновки.

Але на цей раз усі ці вивчені напам'ять думки знову розбудили почуття семінаристів, ятрили совість і розвіяли безтурботній настрій. До висвячення в них залишалося всього чотири дні. Завдання було нове й серйозне. У ньому раптом ожило все те, що за тривалий час притишила й умертвила рутинна семінарського життя. Ожила не тільки старанність та ревне ставлення до питань віри, але почали також вилізати із закутків душі різноманітні сумніви, суперечності, спокуси. Ніби якийсь сильний удар зруйнував добре злежане гніздо — й розпочалася боротьба всіх його жителів за свої права, за кращу місцинку і за владу. Боротьба не на життя, а на смерть, вирішальна й остаточна. Приймавши сан іподіякона, не побіжиш у Рим, щоб тебе відпустили назад у світ, і дали можливість створити свою сім'ю і жити, як усякий інший порядний християнин. Усе це стало б для тебе ганьбою і гріхом, зневагою громадськості й вічними муками після смерті. А Рим ревнивий і нещадний до своїх обранців: його благословення відзначене знаком вічності.

Шестеро обранців для висвячення на чотири дні були виключені з семінарського життя й залишені на самих себе та під нагляд духівника. Доки інші семінаристи сиділи на уроках, вони випробовували совість і займалися медитаціями. Духівник разом з ними проводив щодня лише одну медитацію і виголошував одну проповідь. Все інше вони виконували самі: випробування совісті, духовні читання й медитації в каплиці, а роздуми після медитацій — у саду під час прогулянок або в залі. До того ж вони разом читали щодня всі молитви для ксьондзів, обов'язкові також і для іподіяконів. На реколекціях їх привчали до цього обов'язку, тому що бревіарій — досить заплутана книга, ксьондзівські молитви в ній довгі й щодня інші. Парафіяльні ксьондзи відтарабанюють їх, щоправда, за півгодини, але для старанних кандидатів на іпо-

диякони з незвички потрібно було близько трьох годин. Тому майже увесь їхній час був зайнятий, а вільні хвилини відводилися на підготовку до сповіді за все життя.

На третій день реколекцій Людас Васаріс відчув себе вже страшенно стомленим і тілом, і душею. Питання свого покликання він ще раз обдумав і вистраждав. Найскладніші сумніви та побоювання він встиг знову зважити, і вони відступили, не витримавши його критики та усвідомлення необхідності майбутнього висвячення. Справді, на противагу всім сумнівам його не залякала думка, що він прийме висвячення і стане ксьондзом. Через п'ять років кинути семінарію? Ні, для нього це було так само нереальне, як для моряка, що переплив бурхливий океан, повернути назад або кинутися в хвилі і втопитися. Пробувши п'ять років у семінарії, сумлінний семінарист відчуває вже майже психологічну потребу стати ксьондзом. Щоправда, бувають випадки, коли під час висвячення в іподиякони кандидат, уже преклонившись перед вітарем, схоплюється і тікає в найкритичніший момент. Але так роблять або надто ревні, що тікають раз чи двічі, а, зрештою, висвячуються, або такі кандидати, які ніколи не сумніваються в тому, що зовсім не здатні до діяльності ксьондза.

А Васаріс не належав ні до перших, ні до других. І все-таки йому довелося пережити під час тих реколекцій такий духовний струс, якого він ніколи не знавав ні досі, ні згодом.

На третій день реколекцій він уже був спокійний за свою долю і без страху думав про майбутнє висвячення, хоча дуже підупав на силі й голова в нього іноді якось дивно паморочилася. Реколекції проходили злагоджено, випробування совісті також. Папірець, на якому він відзначив гріхи всього свого життя, щоб, бува, не забути про них під час сповіді, був заповнений також провинами останнього року. Залишалося відзначити тільки те, що згадає до сповіді.

Того дня його увага і старанність дещо послабилися. Він досить пасивно виконував усі духовні вправи, слухав не всю медитацію, був неуважним під час духовних читань, заблукав на сторінках бревіарію і не прочитав молитви з чотками. А саме в такі хвилини споконвічний ворог спасіння душі, диявол, *tamquam leo rugiens, circuit,*

quaerens quem devoret¹. І передусім він накидається на тих, хто втратив пильність і дрімає.

Після спільних вечірніх молитов, коли всі семінаристи розійшлися, їх шестеро, як завжди, залишилося вислухати коротку проповідь духівника. Він говорив про важливість завтрашньої їхньої сповіді. Але Васаріс встиг почути тільки два перших речення. Потім його думки чомусь перекинулися до минулого, а Варьокас, якого він дуже рідко згадував, мов живий постав у нього перед очима і з цинічною посмішкою сказав:

— Комедія, все це комедія...

В пам'яті Васаріса ожила розмова між ними — колись на першому курсі — під час прогулянки в семінарському саду. Варьокасові докори щодо ксьондзів та його власні тодішні визнання було недоречно пригадувати на реколекціях, і Васаріс знову повернув свої думки до слів проповіді. В голові у нього злегка паморочилося, але він добре чув, як духівник сказав:

— Плотська хтивість, concupiscentia carnis, найбільший і найнебезпечніший ворог духовного життя.

І в цей самий момент, немов освітлений магічним полум'ям, у Васарісовій уяві постав образ оголеної полонянки з журналу «Kłosy», а його власний голос вимовив:

— Занадто вже худя. Стегно ось товстіше за галію.

— Дурень! — відгукнувся голос Варьокаса. — Це розкішні форми породистої східної жінки з гарячою кров'ю.

Васаріс навіть головою похитав, намагаючись відігнати непристойний образ, і знову почув слова духівника:

— О любі брати, нехай бог вас береже від такого нещастя! Становище молодого ксьондза в парафії тоді буде...

Але полонянка з уяви Васаріса все не відступала. Він бачив, як вигнувся її стрункий стан і на тілі трохи вище стегна утворилися три ніжні складочки. Васаріс усі свої думки й погляди звернув до духівника, але образ полонянки з вигнутим станом не зник. І чим більше він намагався відкараскатися від нього, тим виразнішим він ставав і, немов якесь нашестя, все тіснішим кільцем стискав його думки.

«Господи! — думав семінарист, — що це зі мною скоїлося? Ніколи ж зі мною такого не бувало».

Коли закінчилася проповідь, він вийшов з каплиці, сподіваючись, що зміна місця зітре й непристойний образ.

¹ Ніби лев рикаючий, гасає навколо, шукаючи, кого проковтнути (латин.).

Він знав від духовних наставників, що зі спокусою спочатку треба не боротися, а тікати від неї. І ось він тікав. Він намагався думати про найбуденніші справи, але спокуса гналася вслід за ним, забігала вперед. Він спинився навпроти вікна подивитися, яка надворі погода, а на віконному склі вже була полонянка. Уже не закута в ланцюги, а, вільно випроставшись і безсоромно сміючись, показувала всі свої принади.

Це було жахливо, Васаріс відчув, як звідкілясь із глибини виникає бажання подивитися на той образ, помилуватися тим юним тілом... Це вже означало б згоду впасти у гріх, може, навіть тяжкий... І він знову тікав від нього. Він повернувся до своєї кімнати й заходився читати святе письмо. Але літери зливалися в його очах, і, здавалося, якась заведена внутрішня пружина не дала йому всидіти на місці. Він вийшов у коридор і, прогулюючись, намагався думати про щось приємне, щоб відірватися від тих небезпечних образів. Він почав уявляти собі батьківську хату, як радітимуть усі рідні, коли він приїде до них іподіяконом.

А Люціте?..

Нічого особливого. Адже вона сама проводжала його і навіть порадила бути ксьондзом.

«Чому я тоді не поцілував її? Єдиний раз у житті. Адже я ще не був іподіяконом...»

Він і не помітив, що вже став мріяти про непристойні гріховні речі. Він уже й раніше не раз думав, що коли б вони тоді поцілувалися, то цей поцілунок, очевидно, був би гріховний. Отямившись, що й мрії про Люце тепер у нього виникають від спокуси, Васаріс спробував утекти від них. Але втекти від Люце було тепер ще важче. В його уяві ожила не тільки вона сама, але й усі його сподівання, ніжні, але могутні, бо ці порухи серця виникали в самій суті його ества. Щось схоже траплялося й раніше, але того вечора в ці ясні мрії юнацької душі почало втручатися щось низьке, чуттєве, плотське, чого раніше не бувало. Тепер уява малювала йому Люце хтивими, нечистими барвами. Він пригадав, як одного разу, коли вони сиділи на Зоряній Горі, в неї задерлася спідничка, й він побачив її ногу трохи вище коліна. Тоді він страшенно засоромився й на ту ногу більше навіть не поглянув. А тепер ця картина несподівано ожила, невимовно гостро хвилювала й бентежила його. Він пригадав також, як виразно вимальовувалися груди Люце

під легким літнім вбранням,— і що в неї уста рожеві, рівні й ніжні. Втрачений поцілунок з Люце обпікав тепер його, мов недотлілий і роздмуханий жар у попелищі.

Людає крокував коридором, спустився в зал і знову піднявся нагору, але шалені образи, немов у якомусь демонському кіно, роєм роїлися в його виснаженому мозку. І знов полонянка, і знову Люце... І обидві разом, прибираючи подобу одна одної...

Дев'ять ударів дзвону пролунали в порожніх коридорах — і Васаріс разом із хвилею семінаристів знову опинився в каплиці, щоб востаннє відвідати sanctissimum. Це тривало п'ять-десять хвилин, каплиця швидко спорожніла, але він боявся йти спати. Його уява й думки розбурхалися, і він знав, що не зможе заснути. Він залишився сам стояти на колінах у каплиці, освітлений лише червонястим вогником лампадки. Торік він отак провів тут не одну годину, але це бували спокійні роздуми, а потім просто години спокійного споглядання.

А тепер він увесь тремтів і палав, охоплений незрозумілою пристрасстю. Тут, на цьому святому місці, перед tabernaculum sanctissimi¹, при червонястому світлі лампадки, він відчував присутність якоїсь страшної істоти, яка чигала на його погибель. І він зі страхом подумав, що жодного разу ще не відчував присутності божества, зате відчував присутність диявола. Наляканий своєю хворобливою фантазією, він боявся поворухнутися й озирнутися навколо себе. Два зігнуті силуети святих на склепінчастій стіні, які завжди були такі спокійні, тепер лякали його своєю німотою, своїми сутанами і стихарями, своїми ореолами й самою своєю нереальністю.

А гріховні образи не відступали. Все, що йому колинебудь траплялося бачити нескромного, тепер набувало огидного, непристойного вигляду. Він пригадав іншу пораду духовного наставника, що, коли хочеш уникнути спокуси, а втекти не вдається, треба увяйти собі щось протилежне, найкраще страждання Христові. Він схилився обличчям до лави й намагався вочевидь побачити увесь шлях Христа, зображений у другій частині молитов з чотками. Для цього була необхідна глибока зосередженість і великі зусилля волі. Ось нарешті спасителя прибавляють гвіздками до хреста і встановлюють на вершині гори. Але, о святотатство! Замість розіп'ятого страдника

---

¹ Священна дарохранильниця (латин.).

Христа на хресті безсоромно посміхалася струнка половнянка.

Васаріс відчув, що провалюється в чорну, страшну безодню, і чийсь холодний подих війнув йому по потилиці. Він не бачив, але напевне відчував, що позад нього хтось стоїть. Ось рипнула підлога й на задній лаві зашурхотіла невидима істота. Він хотів молитися, але інстинктивний жах скував не тільки його вуста, але й серце, волю. А істота вже схилилася до його вуха, і він побачив, що це ніби Варьокас, але не Варьокас, а хтось безмежно огидний починає нашіптувати:

— Комедія, комедія, комедія...

А з другого боку нахилиється хтось інший і шепоче ще гидкіше:

— Ви, як і ми: і на дівчат задивляєтесь, і цілуватися хочете, хочете, хочете...

А перший мерзенно всміхається й каже глумливо:

— Іди, Васарісе, в ксьондзи, іди, йди, йди... Хорошим будеш ксьондзом, хорошим, хорошим, хорошим...

Васарісові так страшно від того палочого погляду й пекельного шепотіння, що він зібрався на силі й важко, болісно застогнав. І в цей час чиясь рука вхопила його за плече. Він підхопився з лави й при червонястому світлі лампадки побачив навпроти себе високу чорну постать.

— Чому ви не йдете спати? — запитав у нього духівник. — Не можна так себе виснажувати. Ви змарніли й стогнете, ніби хворий. Може, щось у вас не гаразд?

Васарісу важко збагнути, що з ним діється, голова паморочиться, але тепер полегшало, бо всі привиди зникли. Він не знав навіть, як йому виправдатися:

— Ні, нічого... Я лише на хвилинку залишився, і щось на мене найшло...

Під час реколекцій духівник, ідучи на спочинок, зазірав до каплиці — чи не застане там якогось неспокійного кандидата, що все ще терзається невирішеним питанням покликання.

Тієї ночі Васаріс спав, мов убитий, а вранці в нього злегка паморочилося в голові, й першу медитацію він проснав з розплющеними очима.

Надвечір він сповідався за все життя. Він намагався бути щирим і розповів про всі свої гріхи, може, навіть дещо перебільшуючи. Він довго придумував, у якій формі висловити свою слабкість до осіб протилежної статі, але

ніж не міг її придумати. Так само він не зміг висповідатися про своє збайдужіння до питань душі. В цьому плані він залишився не дуже задоволеним своєю сповіддю, але взагалі не приховав жодного гріха. Він також розповів про свої вчорашні спокуси та марення. Духівник пояснив, що це в нього було від втоми та нервового перенапруження. Васаріс сподівався, що сповідник суворо засудить його за стільки гріхів і накладе тяжке покаєння, але духівник, на його великий подив, не стільки лайав, як хвалив його.

— Дякуй богові, любий брате, що він тебе оберігає від важкого падіння. Велика ласка божа сприяла тому, що ти з чистим серцем можеш прийняти висвячення на іподиякона. Звичайно, ти маєш недремно пильнувати, щоб і надалі не позбавитися ні ласки божої, ні чеснот. Людина слабка, а життя сповнене небезпек і т. ін.

І наклав на нього покаєння — прочитати літанію всіх святих і псалом «Misereere»¹. Васаріс знав із богослов'я, що така покута призначалася й за тяжчі гріхи, але все-таки очікував більшого.

Після сповіді він відчув, що виконав найважливіший і найнеприємніший обов'язок в реколекціях. Він трохи непокоївся тільки тому, що його сповідь тривала трохи менше, ніж у його товаришів. Він ніяк не міг збагнути, про що вони так довго розмовляють. Це питання з першого до останнього року інтригувало його і залишалося без відповіді.

А тепер він був спокійний, тому що духівник навіть не приховував свого задоволення від його сповіді. А в обов'язки сповідника входило ставити запитання сповідальнику, щоб з'ясувати все незрозуміле. Він ні про що не розпитував, виходить, усе було ясно і правильно.

Зі спокійною душею чекав Васаріс наступного дня — вирішального дня в його житті.

XXIV

Того ранку Людас Васаріс прокинувся цілком спокійний, разом з усіма прочитав ранкові молитви і виконав медитацію. Висвячення мало розпочатися о десятій годині, тому залишалося ще близько трьох годин на останні

---

¹ «Помилуй» (латин.).

приготування. Разом з іншими він заново виголів тонзуру і востаннє переглянув церемонію висвячення. Всі семінаристи намагалися прислужитися кандидатам і виявити їм якомога більше прихильності та уваги. Молодші дивилися на них з повагою і з цікавістю чекали призначеної години. Більшість запитливо стежили за виразом їхнього обличчя, бажаючи відгадати, як вони почувують себе, чи остаточно вже підготовлені, чи не бояться, чи не втече котрийсь в останню хвилину, засумнівавшись у своєму покликанні. Товариші розпитували їх про це: одні, щоб підбадьорити, інші — щоб пожартувати, наскільки дозволяла зосередженість кандидатів і важливість урочистого моменту. Васаріс, переживши так багато сумнівів та вагань щодо свого покликання, тепер чекав вирішальної хвилини, нітрохи не хвилюючись. Можливо, його нерви були стомлені від важких реколекцій, а можливо, його спокій був пов'язаний з передчуттям, що нарешті, зробивши вирішальний крок, він знайде душевну рівновагу, спокій і ясність, а всі сумніви й боротьба втратять свій сенс.

Але все-таки одна дуже важлива дрібниця порушила той спокій, викликаний чи то втомою, чи то смиренням, чи то сподіваннями на краще, і ще раз довела, яким вразливим і нетривким був його душевний спокій.

До висвячення залишалося години півтори. У кімнаті Васаріса зібралось кілька його товаришів. Касайтіс виголів йому тонзуру, Пятрила гортав опис самої церемонії висвячення, ще двоє сиділи на ліжку і стежили за приготуваннями.

— Ще трохи і ти вже визначишся,— говорив Касайтіс,— а з нами ще різне може трапитися...

— Не бійся,— озвався Пятрила,— коли ось уже Людас щасливо доплив до іподіякона, допливемо й ми. Треба бути обачнішими, ніж Радастінас.

Один з тих, що сиділи на ліжку, обурився словами Пятрила:

— Таке скажеш! Це питання не обачності, а поведінки. Хто тільки завдяки обачності досягає висвячення, з того, хлопче, мало радості.

— Та й хіба можна порівнювати Васаріса з Радастінасом! Ех Пятрила, ти часом бовкнеш, мов Пилип з конопель,— запротестував інший.

— Я зовсім не порівнюю,— виправдовувався Пятрила.— Я лише хотів сказати, що Людас обачний, та й годі.

Спогад про Радастінаса ніколи не бував приємним, а тепер видався просто образливим. Йому було ясно, що Пятрила натякав на його знайомство з Люце і через те знайомство майже порівнював його з Радастінасом.

Тим часом тонажура була виголена, і Людас сам вирішив погортати рубрики «Понтифікалу»¹. Пятрила звернув його увагу на одне місце.

— Бачиш, коли єпископ запитує, чи достойні ви бути висвяченими, він звертається не тільки до архідиякона, але й до мирян: *si quis habet aliquid contra illos, pro deo et propter deum cum fiducia exeat et dicat*². Як це тобі подобається?

«Чого він сьогодні до мене причепився?» — подумав Васаріс і, ледве приховуючи своє все зростаюче роздратування, сказав:

— А що ж тут мені може подобатися або не подобатися? І чому ти допитуєшся в мене про це? Якщо хочеш, коли прийде час, можеш скористатися цим пунктом церемоній, а тепер залиш мене в спокої.

Пятрила зрозумів, що повівся нетактовно, і почав просити вибачення.

— Ну, не ображайся, Людасе. Ти знаєш, що я люблю часом пожартувати, а ми ж із тобою як сусіди знаємо про таємниці й вади одне одного. Але ти випередив мене в усьому.

— Коли б це від мене залежало, я охоче помінявся б з тобою місцями.

— Невже?! Мабуть, дечого шкода... — посміхнувся він і вийшов з кімнати.

Ця сцена остаточно зіпсувала Васарісові настрої. Він знав, що його товариш тактовністю й делікатністю ніколи не відзначався. Ці невдалі натяки на знайомство Васаріса з Люце пояснювалися грубістю або дріб'язковою заздрістю Пятрила. Але все-таки Васарісу стало образливо й гірко від цих слів. Людас відчував, що своє невинне знайомство з Люце він спокутував зусиллями волі, неспокоєм і стражданнями. І ось перед найважливішою хвилиною в його житті близький товариш двозначно докоряє йому в чомусь!

Колись подібними докорами ятрив його совість Бразгіс — і тепер Васаріс відчував у серці таке саме прини-

¹ Єпископська обрядова книга.

² Коли хто-небудь має щось проти них, нехай, заради бога й перед богом, сміливо вийде і скаже (*латин.*).

ження й гіркоту. Лише тому, що він одягнув сутану, лише тому, що він наважився стати перед вітварем божим, кожен вважає себе владним залізи в його душу через якісь незначні дрібниці. Ця думка гнітила його, навіювала апатію, через неї блідла навіть велич майбутньої урочистої події.

«Ось куди я йду, — думав Людас Васаріс, одягаючись. — Круг мене ніколи не бракуватиме підозріливих Бразгісів та Пятрилі, навіть у стократ жалюгідніших, злісніших і дурніших, ніж Бразгіс та Пятрила. Мені треба буде остерігатися й уникати всього того, що видасться їм підозріливим. Інакше — загальне обурення, scandalum! Що ж тоді мені дозволено, а що не дозволено? Адже таким чином виходить — не досить керуватися тільки совістю. А я ж таки маю якийсь талант. Чи не погасне він у мені, мов свічка без повітря?»

Через багато років Васаріс, пригадуючи цей гнітючий біль, викликаний докорами Бразгіса та Пятрили, думав, що він був просто пророчим передчуттям. Але в умовах семінарського життя розвинулися й перетворилися на переконання тому почуттю заважала сама обмеженість життя священика, що оберігала його від безлічі нагод почути подібні докори. Слова Пятрили в день висвячення на іподиякона вселили в його серце лише гіркоту образи, але не наштотхнули його ні на які практичні висновки.

О пів на десяту Васаріс та інші кандидати були вже в ризниці кафедрального собору і вдягали довгі широкі стихарі, в яких мали приймати висвячення. Окрім гіркої смутку, Людас нічого більше не почував у своєму серці.

За чверть до десятої хор заспівав «Esse sacerdos magnus»¹, сповіщаючи, що прибув єпископ.

«Ось воно», — подумав семінарист Людас. Усі шестеро презирнулися, і кожен знову зосередився на самому собі. Незабаром їх покликали до костюлу. Вони йшли, тримаючи в руках великі воскові свічки. В цей же час єпископ наблизився до вітваря, щоб розпочати літургію, а вони по двох вишикувалися в пресбітерії.

Коли настав час церемонії висвячення, перед тим як читати євангеліє, єпископ перервав літургію, і архідиякон, тобто сам ректор семінарії, голосно покликав їх.

---

¹ «Ось великий первосвященик» (латин.). — Гімн, співом якого зустрічають єпископа, що прямує на урочисту відправу.

— Accedant, qui ordinandi sunt subdiaconi¹.— І почав викликати кожного з них на ім'я та прізвище.— Васаріс Лудовікус.

— Adsum².

Він, преклонивши коліна перед вітварем, пройшов мимо єпископа й повернувся на своє місце.

Згодом товариші розповідали, що в цей момент він дуже зблід і здавався дуже стривоженим, але сам Васаріс нічого не пам'ятав. Його почуття настільки притупилися, що найважливіші моменти висвячення пройшли якось майже непомітно. Тим часом єпископ латинською мовою читав з «Понтифікалу» останню настанову: «Любі сини, що нині будете піднесені до святого ступеня іподияконства, ще раз подумайте, якої ноші ви сьогодні забажали. Бо досі ви ще вільні і можете повернутися до світського життя. Проте коли ви приймете це висвячення, то вже не зможете зректися обітниці й вічно муситимете служити господу богу, як служать цареві, і з його допомогою оберігати цнотливість, а також завжди бути відданими справам католицької церкви. Тому, доки ще в час, обміркуйте і, коли пройметесь святою рішучістю, підійдіть сюди!..»

Проте мало хто зважав на ці залякуючі слова, бо це була лише нежива формула, а мотиви їхнього рішення зводилися до одного неблаганного «так треба». І Людас Васаріс слухав ті слова, як і всяку іншу формулу, не заглиблюючись ні в їхній зміст, ні в значення близької хвилини.

Потім він разом з іншими упав ницьма на землю, і чув, як єпископ разом з причтом читали над ними літанію всіх святих.

Для глядачів це був надзвичайно вражаючий момент висвячення. Багатьох зворушувало це видовище: струнки, худорляві юнаки, вдягнені в довгі білі стихарі, розпростершись, лежали на землі. Кожен відчував, який важкий тягар клали навіки на їхні недосвідчені плечі. Молоді жінки не могли стримати сліз, чуйніше, ніж інші, розуміючи всю суть і наслідки тієї сцени.

Тим часом єпископ виголошував імена святих, і з кожним oga pro nobis немов виростав натовп небесних свідків

---

¹ Нехай підійдуть ті, які будуть висвячені на іподияконів (латин.).

² Я тут (латин.).

перед цією живою жертвою цілковитого самозречення і покладених на себе обов'язків. Найважливіший момент наближався, але Людас Васаріс так і не міг подолати свого заціпеніння. Пізніше він дуже чітко пригадував багато давніших моментів своєї юності, але сцена висвячення так і залишилась прикрита густою пеленою туману. Він навіть не був переконаний, чи чув найважливіші слова першої формули висвячення, коли єпископ, підвівшись з колін і повернувшись від вітвара, з митрою на голові й посохом у лівій руці, тремтячою рукою роблячи над тими, що лежали, знак хреста, тричі повторив: «*Ut hos electos benedicere, sanctificare et consecrare digneris*». А хор співав: «*Te rogamus audi nos*»¹.

Ці слова не були ще найважливішою і остаточною формулою висвячення, обряд тривав і далі, але тікати після них уже було неможливо. Всі семінаристи знали анекдот, який розказував їм сам інспектор Мазурковський: один полохливий кандидат в іподиякони, лежачи під час читання літанії, іподі підводив голову, все намагаючись утекти. Але тим часом єпископ вимовив ці слова, і бідолаха, падаючи у відчаї знову, вигукнув: «*Zdech! pies!*»²

Після літанії єпископ знову читав з «Понтифікалу» про обов'язки іподиякона. Традиція первісної церкви, що дійшла з глибини віків, лунала в цій єпископовій інструкції-молитві. Іподиякон повинен приготувати воду для вітвара, прислужувувати диякону, подавати йому чашу та дискос, дбати про жертвний хліб і подавати його на вітвар у такій кількості, щоб вистачило для причащення віруючих і не було залишків у ковчезі. Обов'язок іподиякона — прати вітварні запинала. Тут-таки нагадували, як він має виконати цю святу працю й куди вилити потім воду.

Сучасні обов'язки іподиякона — лише далекі спогади, лише символи тих, колись реальних, дій. Але й ті реальні дії, як і весь церковний обряд, наука святих отців тлумачить символічно, як прояв містичного тіла Христового. В цій-таки молитві-настанові єпископа обов'язки і дії іподиякона показані в світлі Апокаліпсису святого Іоанна: вітвар — це сам Христос, вітварні запинала —

---

¹ Будь ласкавий благословити, освятити і висвятити обранців цих. Тобі молимося, вислухай нас (латин.).

² Здох пес! (Пол.).

віруючі, вода, в якій їх обмивають,— божественне вчення. Звідси святість іподиякона, щоб він міг служити костьолу, містичному тілу Христовому.

Потім єпископ дав кожному доторкнутися правою рукою до порожньої чаші й дискоса, промовляючи при ньому основну формулу висвячення: «Бачите, кому служити вам довірено; тому я застерігаю, щоб поведінка ваша була угодна богові». Після цього з відповідними молитвами їм були вручені знадоби іподиякона: орар, туліка і книги апостольських послань.

Після закінчення літургії первосвященики прийняли святе причастя.

Коли після висвячення вони повернулися до семінарії, товариші кинулися вітати їх, бажаючи, щоб останній рік був для них коротким і благополучним. Потім вони ходили дякувати єпископові, ректорові, інспекторові й духовному отцю за те, що їх відзначили висвяченням, за опіку та батьківську турботу про них. Потім почалися дні виконання обов'язків у вищому, новому для них, духовному сані. Щодня вони старанно читали брєвіарій, і їм було навіть радісно під час рекреації відокремитися від товаришів і, прогулюючись де-небудь осторонь, перегортати тонесенькі сторінки того позолоченого молитовника й перебирати кольорові закладки. Адже це був ще новий, не зачеплений рутинною обов'язком!

Після висвячення Людас Васаріс зовсім заспокоївся. Спогади про минуле літо втратили свою гостроту так само, як торішні засохлі квіти втрачають свій запах і соковитість. Усвідомлення того, що він переступив фатальну межу, яка відокремлювала його від духовного сану, розвіяло вагання та сумніви щодо покликання. До того ж навчальний рік уже закінчувався, і треба було старанно готуватися до державних екзаменів з російської історії та літератури, а коли вони щасливо минули, на семінаристів чекало ще кілька екзаменів.

Під час усіх цих хвилюючих подій і турбот до нього іноді з'являвся спогад про Люце, але його уява вже залишалася пасивною, він не відтворював ніяких сцен, не імпровізував більше ніяких діалогів і не почував ніякого збентеження або духовного піднесення. Лише іноді той спогад супроводжувався ніжним смутком, але одразу ж усе заспокоювалося, розвіювалося.

Наступної неділі після висвячення на іподиякона він побачив у кафедральному соборі Незнаймку. Вона була

така ж, як і завжди, і ніякого нового враження на Васаріса не справила. Він уже давно створив у душі її незмінний образ, що, немов якийсь багатозначний символ, на довгі роки зміцнився в його свідомості. Змінювалися обставини життя, змінювався сам Васаріс, змінювалися і його знайомства — і не одна жінка з часом доторкувалася до його серця й будила уяву. А Незнайомка з кафедрального собору залишалася такою ж, у темному вбранні, білій шалі, з меланхолійним, зверненням у дальину поглядом. Вона не викликала в нього нових пастроїв, однак при згадці про неї, Васарісове серце ніби проймав чистий, прохолодний, цілющий потік ранкового вітерцю. В таку мить він почував привабливість свого наївного юнацького ідеалізму, скучав за ним. І його пові знайомства, освітлені образом Незнайомки, набували іншого сенсу, не здавалися випадковими та по-буденному незначними.

Більше Васаріс не бачив у соборі тієї жінки. Він ніколи не довідався, хто вона була. Він ніколи не бачив її зблизка.

Але протягом усього життя він думав, що вона була його першим коханням і його першою піснею.

В останню неділю перед канікулами Васарісові довелося взяти участь у відправі й читати апостола. Він не звик до церемоній і не любив їх, у своїй новій ролі хвилювався, соромився й помилявся — то не своєчасно міняв місце, то колінопреклонявся не там, де слід; усе робив незграбно, без упевненості та вільного відчуття рухів. Тоді він уперше так гостро відчув тягар обов'язків іподіякона. Проте він втішав себе думкою, що згодом вивчить обряди, звикне і все складатиметься добре. До того ж брати участь у відправі йому доведеться лише кожної шостої неділі, а може, навіть рідше.

Останні дні перед канікулами він провів головним чином на самоті, прогулюючись віддаленими стежками саду. Брев'ярій був зручним приводом для того, щоб уникнути товаришів.

— Ну, мені пора йти, я ще не прочитав часів, — казав він перед обідом. А коли надвечір'я, — то треба було читати «Вечерню», «Completerium» або «Matutinum»¹ на наступний день.

---

¹ «Доповнення», «Утреня» — назви різних частин брев'ярія (латин.).

Бувало, котрийсь із його товаришів пропонував іншим:
— Ходімо до Васаріса, поговоримо про політику. Він
отримує газети. В його кімнату «мазур» не прийде.

Однак інший тут же перебивав його:

— Еге, Васаріс — бачив я он — пішов брев'ярії читати.

— Що це він вічно з тим брев'ярієм! — дивувалися
інші. — Адже, здається, не належить до скрупульозних.
От бідолаха Бальсяліс — той мучиться.

Бальсяліс, висвячений на іподіякони разом з Васарі-
сом, і справді через брев'ярії страждав неймовірно, по-
стійно сумніваючись, чи добре він справляється з цим
обов'язком. Богослов'я вчило, що брев'ярії слід читати
не лише *mentaliter*, але й *oraliter*, тобто не лише подум-
ки, але й губами вимовляючи слова. Крім того, слід було
читати свідомо, тобто принаймні знати, яке місце в цей
час читаєш. Коли ж пропустиш яке-небудь місце без
поважної причини — загрожував *peccatum mortale* — смер-
тельний гріх. І от бідолашному Бальсялісові постійно
здавалося, що він читає недобре. Закінчивши один пса-
лом, він раптом починав сумніватися: чи він читав *ora-
liter*, а чи тільки *mentaliter*, — і починав усе спочатку.
Закінчивши які-небудь часи, він знову сумнівався, на-
скільки свідомо і уважно прочитав їх — і повторював усе
спочатку.

Васаріс не виявляв такої запопадливості при читанні
брев'ярію. Через деякий час він навчився справлятися
з ним досить швидко, але, бажаючи побути на самоті
з самим собою, часто прикидався, що йде молитися.
Після висвячення на іподіякона він ще більше зосе-
редився в собі, став замкнутий і часто відчував потребу
побути на самоті. В такий час він іноді тішився тим
духовним спокоєм, що настав у ньому після висвячення.

«З усім покінчено, — думав він. — І добре, що покінчено.
Перед будь-яким вирішальним кроком кожна людина дов-
го вагається і сумнівається. Але досить один раз виріши-
ти — і ось усе стало спокійне і ясне. Тепер я напевно
знаю, що буду сумлінним ксьондзом. Тепер не марнува-
тиму свої енергії на безплідні розумування, а зосереджу
її всю на досягнення цієї важливої мети».

Іноді, на самоті, він розмірковував про різноманітні
обставини свого життя і перспективи на майбутнє. Тепер
він усвідомлював, що всю свою поведінку, всі думки, всі
почуття і вчинки, словом, усе життя він має узгодити
в іподіяконськими або вже й священницькими обов'язками

та принципами. Недавнє висвячення перетворило цю справу на цілком конкретну і невідкладну. Правду кажучи, небагато що йому й залишалося узгоджувати. Усе прослухане в семінарії богослов'я він визнавав, приховуючи деякі сумніви. Йому були не до вподоби деякі методи духовного життя, деякі правила дисципліни, але все це здавалося питаннями третьорядної важливості. У своїй вдачі він бачив певні вади, але водночас мав найкращі наміри і багато невинних бажань, а які можливості крилися в глибині його душі, він не міг навіть здогадуватися. Він думав, що подолав своє збайдужіння до питань віри і став на правильний шлях. Нарешті йому здавалося, що він готовий всюди і в усьому підкоритися й прислухатися до авторитету костюлу.

Залишалося визначити своє ставлення до двох моментів, які турбували його більше, ніж усе інше: щодо стосунків з Люце і щодо своїх літературних здібностей.

Перше питання, теоретично міркуючи, йому не здавалося важким. Він підтримуватиме знайомство з Люце, як і будь-хто з інших, але це знайомство буде корегувати правилами морального богослов'я: він уникатиме зустрічей з нею віч-на-віч, остерігатиметься несерйозних розмов, панібратської поведінки. Щоправда, досвід підказував йому, що тут у нього вразливе місце, але сподівався на допомогу сприятливих обставин у майбутньому: Люце вийде заміж, а він потрапить до якої-небудь віддаленої парафії.

Більше труднощів виникало перед ним, коли він намагався обміркувати друге питання — про долю свого таланту. Намагаючись критично оцінити свою поезію, він бачив, що кращі його вірші дуже важко, а іноді й зовсім не узгоджуються з духом священнослужіння. В одних із них є еротичні мотиви, в інших висловлюється його невдоволення, розчарування і бунтівливість, а в третіх — суєтні або не дозволені духовній особі мрії. Маючи певний письменницький досвід і розуміючи обов'язки семінарста-богослова, він знав, що цей потік поезії струмує аж ніяк не з чеснот, властивих священникові, а з виру світської суєти, зараженої мікробами гріха. А ті його вірші, що поєднуються з чеснотами та характером ксьондза, були такі жалюгідні, що Васаріс соромився за їхню появу. Йому здавалося дивним: протягом останніх років, коли він, на перший погляд, отримав духовну перемогу, в його поезії відобразилися не ці успіхи, а все те, що

він приховував, з чим боровся, що збиралося на дні його душі в години відчаю і сумнівів. Констатуючи ці явища, Людас Васаріс опинився на роздоріжжі, і до жодного з можливих шляхів у нього не лежало серце.

Перший шлях — остаточно розпрощатися з тією поезією та всіма тими мріями. Це було б найдоречніше і найпростіше вирішення. Але Васаріс відчував, що він навряд чи зможе зректися тих мрій, які почасти й привели його до семінарії. Семінарське життя, щоправда, дуже порушило їх, проте в той же час він відчув у собі талант. І тепер зректися всього цього? Ні, це неможливо...

Другий шлях — узгодити творчість із життям ксьондза. Але яким чином? Досі це йому не вдавалося. Він знав, що бог — джерело всілякої довершеності, краси й величної поезії. Але чому всі релігійні, моральні, вічні істини, мотиви добра і краси залишали його холодним як лід, а творче ліричне натхнення заводило його в небезпечні житейські лабети? В нього залишалася єдина надія, що вийшовши з тісних семінарських мурів, з її задушливої атмосфери, вирвавшись з-під її гніту, він на повні груди дихне вільним життям, усе зміниться й усі ті дисонанси вирівняються...

А третій шлях для нього в той час лише починав вимальовуватися. Його власна практика підказувала йому, що бути ксьондзом і бути поетом — два зовсім різні, коли не протилежні покликання. То навіщо їх обов'язково поєднувати? «Як ксьондз — я не поет, а як поет — я не ксьондз». Ось формула, якою Людас Васаріс обдурював себе довгий час. За цей психологічний софізм, який у різноманітних варіаціях досить часто зустрічається в житті, він ухопився, мов потопаючий за соломинку. Ця ілюзія довгі роки тримала його на поверхні, він був і ксьондзом, і поетом, а тим часом ксьондз і поет вели в ньому смертельний поєдинок. Він зафіксував у собі багато моментів цієї боротьби і думав, що творив поезію, а насправді записував хроніку своєї загибелі, лише подекуди номерезану цвітом справжньої творчості — печальним свідком його таланту.

Але все це сталося пізніше. Для щойно висвяченого на іподиякона Васаріса така уявна можливість відокремити творчість від діяльності священика здавалася якимось порятунком.

Іноді таким чином приймаються компроміси й софізми, коли життя затискає нещадними кліщами дилеми.

Того літа Люце так і не дочекалася б його приїзду в Клявішкіс, бо він старанно виконував своє рішення — без важливої потреби не зустрічатися з нею. Проте її одруження було досить поважною нагодою для зустрічі їх обох і для зміцнення ще одним ланцюжком їхнього знайомства саме в той час, коли життя штовхало й одного, і другого в два протилежні боки.

Після торішніх проводів симпатія Люце до семінариста Васаріса не зблідла, але дістала трохи інший відтінок і повернулася в іншому напрямку. До тих проводів вона сподівалася, що Васаріс криє в собі щось таке, в чому не наважується признатися ні собі, ні їй. Люце підсвідомо на щось сподівалася, вірила в щось. До того ж на проводах вона переконалася, що Людас не поступається перед іншими юнаками ні сміливістю, ні кмітливістю, ні винахідливістю. Виходить, те щось мало статися. Не залицяльніцькі розрахунки, а живий порив серця змусив її прихилитися до нього тієї місячної ночі в саду, жертвуючи перший любовний поцілунок. Але він відштовхнув її, — так вона тлумачила його поведінку, — і вмить облудні ілюзії сподівань розвіялися, мов сон.

Коли б так повівся будь-який інший представник чоловічої статі, вона почувала б себе приниженою, ображеною, зневаженою, вона сама зневажала б його і ніколи не вибачила б йому цього. Але Васаріс був семінарист. Вона знала, що подобається йому — й більше, ніж подобається. І якщо тієї чарівної місячної ночі він не поцілував її, то лише тому, думала вона, що він семінарист, що він підкоряється суворому і жорстокому закону поведінки семінариста. Велике самовладання, моральна воля їй imponувала так само, як іншій imponувала б велика сила або палка пристрасть. Вона вмить пододала своє вражене жіноче самолюбство, і їй здалося, що перед нею стоїть хтось величніший, ніж її Павасареліс, і їй ніколи не судилося дотягнутися до нього. І вона вимовила те побажання, що означало для неї велику жертву, а для нього великий обов'язок: «Йдіть у ксьондзи, Павасарелісе. Ви будете хорошим ксьондзом».

До цієї події Люце, виявляючи інтерес до Васаріса й бажаючи привернути його на свій бік, не зачитувала себе, навіть їй усе це, не доскіпувалася до причини їхніх стосунків, а просто підкорялася велінню свого серця.

А тепер перед нею самою постало питання: а що ж далі? Їй стало ясно, що їхні взаємини надалі втрачають будь-який життєвий і практичний сенс, що шляхи їхнього життя не змінять свого напрямку й ніколи не збіжаться.

Проте Люце не мала наміру переривати ці стосунки. Готуючись вийти заміж за Бразгіса, вона втішала себе думкою, що знайомство з ксьондзом Васарісом буде для неї моральною підтримкою і заповнить ту прогалину в її серці, яка з'явиться після її одруження. Вона погодилася вийти заміж краще вже за доктора Бразгіса, ніж за когось іншого, бо він був до неї добрим, вона звикла до нього, а на кохання вона вже більше не сподівалася.

Справи доктора Бразгіса йшли цілком добре. В неділю він іноді приїздив до Клявішкіса, усе вичікуючи, коли, зрештою, серце родички настоятеля схилиться в його бік. Те, що вона стала серйозною, він вважав за хорошу для себе ознаку.

Одного разу під час такого візиту, коли він з Люце, сам настоятель і ксьондз Трікаускас після обіду пили у вітальні каву, вона раптом повернулася до доктора і сказала:

— То коли ж у нас буде весілля?..

Усі подумали, що вона сказала це несерйозно. Доктор засовався у своєму кріслі й не знав, як тут повестися.

— Щодо мене, то хоч і сьогодні! — вигукнув він.

— Сьогодні не можна, — спокійно озвалася вона, — але через місяць можна.

Доктор схопився й кинувся цілувати їй руку.

— Люціте! Невже це правда?

— Ксьондзе настоятелю, шампанського! — вигукнув Трікаускас.

Настоятель умить випив свою каву й підвівся.

— Досить жартувати! Коли серйозно кажете, благословляю і нехай вам бог помагає!

Ксьондз Трікаускас потиснув Бразгісові руку:

— Вітаю, пане доктор! Я часто думав, що панночка Люце піднесе нам колись такий сюрприз. Так довго приховуючи свою любов, вона лише випробовувала вас на витривалість і вірність.

Бразгіс саяв од щастя, проте Люце, не забираючи своєї руки і дивлячись йому просто у вічі, сказала:

— Не люблю, але заміж вийду!..

Ніхто не зрозумів цих слів і не знав, як їх слід глумачити. Обличчя Бразгіса спохмурніло, та лише **на** мить.

— Люблю і вірю! — вигукнув доктор, цілуючи їй руку. Трікаускас пізніше запевняв, що в очах Люце він тоді помітив сльози.

Того ж дня вони умовилися, що весілля справлять п'ятнадцятого серпня, на спаса. Настоятель Кімша був дуже задоволений таким раптовим вирішенням своєї родички і швидким розгортанням подій. Місяць часу — зовсім небагато для необхідних приготувань.

— Ну, тепер роби ревізію свого посагу, — казав він небозі. — Чого не вистачає — все тобі доповню.

Проте вона ніякої ревізії не робила й нічого від дядька не вимагала. Здавалося, що до майбутнього одруження їй зовсім байдуже. Вона його чекала, мов давно обдуманій і вирішеній справі. Одначе, коли б хто-небудь міг заглянути в душу, то побачив би, що там не все таке спокійне та просте, як виглядало зовні. Призначивши термін свого весілля, вона тепер насолоджувалася останніми днями свого дівочтва так само, як Васаріс торік останніми вільними канікулами.

Їй не треба було турбуватися ні про які приготування, бо вона знала, що всьому дасть лад дядько та економка. Тому з ранку до вечора вона мала досить часу, щоб залишитися наодинці зі своїми думками та мріями. До обіду вона вишивала, читала або поралася в саду, після обіду прогулювалася полями або йшла в лісок, що ріс неподалік від настоятелевої садиби. Ніяких питань вона тоді не обмірковувала. Вона лише втішалася приємним, легким відчуттям свободи, що особливо гостро переповнює людину, коли вона не має ніяких набридливих обов'язків, але вже передбачає кінець тих щасливих днів.

Часто пригадувала вона й семінариста Васаріса, про висвячення якого на іподиякона вона вже знала. Цей ореол величності, яким вона оповила Людаса після торішніх проведів, не пригасав і в останніх її мріях. З почуттям тихої покори, ясною усмішкою та своєрідним благоговінням думала вона про Павасареліса та про найвиразніші моменти їхнього знайомства. Життєздатне жіноче серце, передчуваючи наближення кохання, уміє таким чином уберегти своє почуття, надаючи йому різноманітної подоби й пристосовуючись до сильнішої за нього потреби життя. Серце Люце було життєздатне, почуття

гнучке, а вона сама навіть не знала про всі особливості своєї вдачі.

Коли до призначеного часу залишалося всього два тижні, вона вирішила сама запросити настоятеля парафії Васаріса та його самого на своє весілля. Іподиякона вона того дня не застала в настоятеля й вирішила по дорозі заїхати до нього додому, бо нагода була досить серйозна. Васаріс уже знав про вирішення Люце одружитися з Бразгісом і одразу здогадався про мету цього візиту. І все-таки візит був несподіваний. Побачивши у дворі бричку Люце, Васаріс поквапився їй назустріч, проте намагався приховати свою радість словами ввічливості.

— О панночко Люція! Дуже приємно!.. Прощу, прошу!.. Звідкіля це ви так несподівано?

— Прямісінько від вашого настоятеля. Шкода, що не застала вас там. Он який гак довелося зробити!

— Справді. А я тільки вчора повернувся додому. Ну, та я гадаю, що великої неприємності для вас цей гак не завдасть?

— Навпаки! Я лише не хотіла турбувати вас. Адже тепер, мабуть, усе інакше... А я все-таки ж несерйозна... Ось вас іще не привітала з висвяченням... Пятрила розпо-відав... Ну, бажаю успіхів!

Людас запросив гостю до світлиці, де було прохолодніше, ніж надворі. Вся родина після обіду пішла на далеке поле жати жито, і в хаті було порожньо й тихо.

Вона скинула свій запорошений плащ і зняла капелюшок. Ця тиша, порожнеча й свідомість того, що вони залишилися наодинці, помітно бентежила їх обох. Крім того, вони відчували зміни, що сталися в їхньому становищі, і не знали, як і в якому тоні вести далі розмову.

— Навіть дивно, як тут у вас тихо і спокійно,— озвалася вона, озираючись навколо.— А торік як тут було гамірно на ваших проводах.

— Так. Багато що змінилося відтоді... Цього року ваша черга зчиняти гамір, панно Люце. Я чув, що ви готуєтеся до весілля. Так?

— Так. Хоча нареченій і не личить, я тому й приїхала, щоб запросити настоятеля і вас на своє весілля. П'ятнадцятого серпня, на спаса. Гадаю, не відмовитесь?

— Охоче приїду. Це буде не тільки весілля, але й проводи. Адже ви відлітаєте з наших країв.

— Так. Але ви мене все-таки запросите, коли будете відзначати своє висвячення на ксьондзі?..

— Аякже. Тільки навряд чи буде так весело, як торік на проводах...

Люце сумно похитала головою.

— І я так думаю. Адже це висвячення має багато спільного з весіллям...

Вони сиділи за столом, де були складені Васарісові книжки та різні папери. Тут же лежав новий, обрізаний золотом, бревіарій. Зацікавилася книжками й Люце. Вона любила читати і, маючи багато вільного часу, перечитала все, що знайшла цікавішого у дядька на книжкових полицях. Вона, звичайно, була більш начитана, ніж Людас. Він знав про це і боявся, що його книжки здадуться їй убогими й нецікавими.

Але вона, мов навмисне, взяла томик його улюблених віршів Тютчева. Книга сама розкрилася там, де був вірш «Silentium», строфи якого були густо попідкреслювані, а поля помережані примітками. Васаріс бачив, що Люце зрозуміла, наскільки велике значення мав для нього той вірш. Вона жадібно почала його читати, а він зрадів, що так опосередковано, без слів, може прочинити перед нею один закуточок свого серця.

Довго вона читала той вірш — довше, ніж потрібно. Нарешті, не підводячи очей від книжки, запитала:

— Ви прагнете наслідувати думки цього вірша?

— Наслідувати? Ні. Мене лише вражає його мудрість. Я дуже люблю його, бо за багатьох обставин мого життя він мене часто втішає і зміцнює мій дух.

— Погоджуюся. Ви справді такий, як тут написано. І я завжди думала, що

Есть целый мир в душе твоей
Таинственно-волшебных дум.

— Ні, панно Люце, — заперечив він, приховуючи раптову хвилю збентеження. — Моє душевне життя убоге й нецікаве. Я не можу прикрасити його жодною «таинственно-волшебной думой». Світ — мій ворог. Тому для мене й дорога порада: «Лишь жить в себе самом умей...»

— Ви так нікому і не відкривали свого серця? Для декого це було б дуже присмно...

В її голосі пролунали нотки щирого признання, але Васаріс уже знову замкнувся в собі. Обітниця іподиякона визначала кожен порух його серця, і він уже почав докоряти собі за цю інтимну розмову наодинці з молодою

вродливою жінкою, уникати зустрічей з якою входило в його обов'язки. І він сухо сказав:

— Ні, панно Люціє. Віднині мій плях — семінариста. Нікому зі мною не по дорозі, і ніхто не увійде в мій світ: хоч буде він убогий, мов жебрак, чи багатий, мов король.

Люце відклала книжку набік і пильно подивилася йому в обличчя. А коли озвалася, її голос пролунав тихо, низько:

— Скажіть відверто: жодна жінка й ніколи?

— Жодна... ніколи.

— Сьогодні — так. Але щодо прийдешнього ви занадто самовпевнені.

— Панно Люціє, як я міг іти в ксьондзи, сумніваючись щодо свого майбутнього?

Людас встав і пройшовся разів зо два по світлиці. Він чекав, що підведеться й Люце. Тоді він запросив би її прогулятися в сад, на Зоряну Гору або подивитися, як жнуть жито. Але вона залишилася сидіти за столом і не звертала ні найменшої уваги на неспокій семінариста. Після тривалої, незручної паузи вона знову озвалася:

— Так, так... Апофеоз самотності... Що ж? Для поезії це прекрасно і піднесено. Навіть велично. Але в житті все це має інший вигляд. А ви ж напевно знаєте, що й автор цих віршів у житті аж ніяк не був заглибленим у самому собі відлюдьком, а надзвичайно товариською, балакучою й дотепною людиною, ненавидів самотність і не міг її стерпіти. Його вірш — мабуть, вираз миттєвого настрою, філософський афоризм, гра контрастів, поетична поза, а ви складаєте за ним кодекс поведінки!

Ніколи ще Васаріс не чув від Люце таких суворих і серйозних слів. Це вже було схоже на напад. І він наважився захищатися.

— Чому ви думаєте, що я дотримуюся в поведінці якогось кодексу, а не дію на власний розсуд? Коли б ви пізнали те життя, в якому я провів п'ять, можливо, найкращих своїх років, і коли б ви пізнали краще мене самого, нізащо б так не думали.

Люце гірко засміялася.

— Краще пізнати вас самого? Красенько дякую! Але яким чином, дозвольте запитати? Адже ви остерігаєтесь мене, мов чуми!

Людас нічого не відповів. Він дивився крізь вікно в сад: низьке проміння надвечірнього сонця вже торкнулося стовбурів дерев і пестило пожовклу траву.

А Люде знову почала говорити:

— Припустімо, що ви від природи відлюдько або семінарія зробила вас таким. Але з цим слід боротися, ксьондзе Людасе! Ви не боїтеся, що через кільканадцять років такого життя станете самітником, диваком, жовчним відлюдьком, песимістом, який уникає людей, або бездушним сухарем? І тепер ви часто несміливий, мов дитина, і полохливий, мов заєць, незважаючи навіть на той великий прогрес, що його зробили за останні роки. Прошу вибачити за такі порівняння і все моє нахабство. Але мені шкода вас, шкода вашого таланту!

Він одійшов від вікна і зупинився по той бік столу.

— Я знаю, що служіння ксьондзом вимагатиме від мене великих жертв. Але на своє майбутнє я дивлюся оптимістичніше, ніж ви. Я знаю деякі свої слабкості й переконаний, що мій порятунок у самозреченні, самотності.

— Тоді йдіть у монастир. Там ви будете далеко від спокус сього світу і ніщо вам не заважатиме досхочу каятися й терзатись. А тут потрібні такі ксьондзи, які почували б у собі досить сили, щоб підтримувати стосунки з людьми, які б не боялися втішити свого ближнього, хоча б тим ближнім була і я сама. Коли ви тікатимете від людей і терзатиметеся через кожну дрібницю, то який із вас буде ксьондз?

— Панно Люціє! Відчуженість ксьондза від світу і його самотність не перешкоджає його роботі з людьми. Він може надати християнську втіху кожному, залишаючись на гідних духовної особи позиціях.

Але вона не хотіла з тим погодитися:

— Чи не занадто теоретично міркуєте ви, ксьондзе Людасе. Повірте, що я дуже спостережлива і, тривалий час проживаючи в настоятельській садибі, бачила, як обов'язки ксьондза позначаються на його житті. Ви гадаєте, ніби те, що ви будете виконувати як ксьондз, не стосуватиметься вас як людини — як молодого юнака, до того ж досить вродливого, симпатичного, цікавого, та ще й поета з чутливим серцем, мрійливою душею і палкою уявою?

Людас нетерпляче знизав плечима:

— А якщо й так, то що з цього?

— А те, що ваша робота буде стократ важча й небезпечніша, а обрана вами тактика самозречення й самотності — шкідлива, помилкова. Наприклад, таке: ви боїтесь жінок, — так, боїтесь — і мене боїтесь! А через свої особливості матимете навколо себе їх більше, ніж досить. Умови сучасного життя дозволяють їм проникати в усі сфери життя — доберуться вони й до вашої. Припустімо, що одна з тих нахаб закохається у вас. Вона почне шукати зближення з вами насамперед у сфері духовних обов'язків: часті сповіді, сумніви, поради, добродійні роботи, організації, хор — усе, куди лише досягають ваші ксьондзівські обов'язки та діяльність. Спершу ви будете займатися справами своєї парафії як ксьондз, але, повернувшись додому, почнете згадувати про неї як молодий чоловік і як поет. Ось вам і початок боротьби, від якої навряд чи врятує фортеця самозречення й самотності.

— Усе це здогади, панно Люціє. Усе це може бути, а може й не бути. Про це я вже наслухався і в семінарії. Там нас і вчили, як вести боротьбу з такими спокусами. Але мені цікаво почути й ваші поради.

Люце здивовано подивилась на нього і розсміялася:

— Поради?! Господи!.. Ха-ха!.. Чи не хочете ви мене зарахувати в число духівників? Коли так, то ось моя порада. Киньте ви ту свою замкнутість, той смуток, те покірне самоприниження і страх! Йдіть у життя з піднесеною головою і відкритим серцем. Свого серця ви однак не примусите відмовитися від життя. Прийміть життя як необхідність, але знайте, що кращого від нього нічого не може бути. Нічого не бійтеся, ні за чим не шкодуйте і не тужіть. Ці думки не я сама вигадала, але вважаю, що вони були б для вас корисніші, ніж «Silentium» Тютчева.

Ніколи Васаріс не чув таких порад. Семінарія його вчила, що від світу слід відокремитися, а від спокуси тікати або вести з нею боротьбу молитвою та постом. Він віддурився від світу, від спокуси, тікав і боровся з нею, проте в одній частині своєї душі він зачинився й від семінарської науки. Там сховалась і його туга за світом, і прагнення до свободи, і любовні мрії, і багато бунтівливих думок. Іти в життя з відкритим серцем? Але тоді все це прорветься, мов весняна річка, і змиє риси його ксьондзівського характеру, ніби малюнок на піску.

Опустивши голову, Людас Васаріс стояв у кінці столу,

а позолочений ріжок брев'яра двоївся й плив у нього перед очима. Потім він подивився на Люце, яка пильно стежила за виразом його обличчя, й мовив повільним, але твердим голосом:

— Занадто пізно.

Того дня вони вже не сказали одне одному нічого суттєвого. Люце поїхала, ще раз запрошуючи його прийти на її весілля. Він обіцяв прийти.

Весілля святкували в призначений день згідно із вчасно складеним розпорядком. Гостей було запрошено небагато. Люце наполягала, щоб їх було якомога менше.

О шостій годині гурт людей, розмовляючи впівголосу, попрямував до костьолу. Все село вмить облетіла звістка, що в же. Половину костьолу заповнили цікаві, які хотіли подивитися на такий знаменитий шлюб.

Паламар, порушуючи суворий наказ нареченої і ризикуючи власними вухами, зробив усе, щоб у костьолі запанував дух великих урочистостей. Усі зайві завіси та мережива з дому настоятеля, навіть килимок із настоятелевої спальні, були використані на прикрасу пресбітерії. Вівтар потопав у квітах, а в усьому костьолі горіло стільки свічок, скільки вдалося зібрати свічників. Двоє здоровенних чоловіків були приставлені до органних міхів, а сам органіст у сюртуці та білій краватці, відкривши всі регістри, лише чекав знаку, щоб налягти на клавіатуру.

Очі Люце сердито зблиснули, але комізм усіх тих приготувань підкорив і її. І вона обмежилася тільки кислою гримасою:

— Мов першорозрядний похорон... Пхи!

Але всі бачили, що вона не сердиться. Доктор Бразгіс і паламар безмежно зраділи. Настоятель Кімша уже вдягнув стихар і розправляв ризу, а семінарист Васаріс перегортав сторінки требника.

Наречені та їхня свита вже стояли перед вівтарем. Люце була вдягнена в простий чорний костюм з чорним капелюшком. Це безмежно дивувало всіх сільських роззяв, а набожних парафіянок навіть обурювало. Без білої сукні, без фати й вінка — а ще родичка настоятеля! Розчарування було велике.

Та ще більше вони дивувалися, що з очей молодої не скотилася жодна сльозинка. Ніби й не прощалася вона зі своїм дівочтвом, ніби й не приймала вона великого таїнства, а виконувала якийсь звичайний, буденний обов'язок.

Після вінчання всі вітали наречених, бажали їм щастя, многая літа і всілякої ласки божої.

Людас Васаріс, приєднуючись до попередніх побажань, потиснув їй руку, не зронивши й слова.

Під час вечері разом з іншими він пив тости за щастя молодих.

Повернувшись додому, Людас почував у собі й навколо себе велику порожнечу. День за днем минав для нього в цілковитій апатії, він боявся заглянути в свою душу і знайти там причину того свого дивного самопочуття. Він втратив бажання хоч щось робити, на щось наважитися. І ворушив губами, читаючи свій брев'ярій, не завжди знаючи, що читає.

І того літа він чекав, щоб швидше закінчилися канікули.

Васаріс хотів повернутися до семінарії.

XXV

Наступного року, перед великоднем, Васаріс був висвячений на іподиякона. Ніяких особливих вражень цього разу йому не довелося зазнати. Після висвячення на іподиякона все його життя потекло вузьким, рівним руслом, що обов'язково мало вивести його з семінарії в світ уже ксьондзом. Якщо раніше він охоче копірився у своїй свідомості і всіляких сумнівах, то тепер просто інстинктивно уникав цього. Одного разу, на початку шостого курсу, семінарист Касайтіс, бажаючи дізнатися про його самопочуття, запитав:

— Скажи, Людасе, як ти себе тепер почуваш? Перед висвяченням тебе терзали різні сумніви.

— Нічого, добре.

— І ти не шкодуєш, що зробив цей крок?

— Ні. Інакше й не можна було.

— А коли б можна було?

— Що було б, якби не було... знаєш, не люблю я таких безглузвих запитань.

— Тоді поговоримо по суті. Як ти собі тепер уявляєш твою подальшу літературну працю? Ти колись казав, що ксьондз не може бути поетом.

— Я думаю, що ксьондз і поет діють у різних сферах, не заважаючи одне одному. Зрештою, це питання мене тепер не турбує.

— Все-таки цікаво, — не вгавав Касайтіс, — які питання тепер тебе найбільше хвилюють?

Васаріс на хвилинку замислився і махнув рукою:

— Знаєш, майже ніякі. Живу, та й годі. Чекаю кінця.

Так у «чеканні кінця» для нього непомітно минули дні за днями, тижні за тижнями, місяць за місяцем. Майже всі науки, передбачені семінарською програмою були вже пройдені. Тепер вони тільки доповнювали деякі трактати з догматичного богослов'я і закінчували канонічне право. Цього року їм прочитали кілька лекцій із соціології та естетики. Цими предметами вони особливо цікавилися. Декого особливо приваблювала естетика та мистецтво, але й тут вони одразу ж відчували тенденційність викладання, острах сказати або показати занадто багато... Кілька разів професор, бажаючи познайомити їх з деякими зразками мистецтва, приніс пару ілюстрованих видань та альбомів. Коли почали гортати їх, то виявилось, що деякі картинки були старанно заліплені папірцями.

— К бісу таку науку! — вигукнув Касайтіс після лекції. — Щоб перед нами, випускниками семінарії, затуляли фіговими листочками ілюстрації наукового видання!

— Оберігай, брат, очі, — пожартував інший. — Умертвіння плоті — велика чеснота...

— Так оберігаючи очі, ти неодмінно потрапиш у болото!

— Ну, постривай, ось закінчимо семінарію! — невідомо, з радістю чи з погрозою додав третій.

Так, лише після закінчення семінарії поволі з'ясується все про кожного й вони самі пізнають себе.

Того року Людас Васаріс також дещо пописував. Уникаючи самоаналізу, він знову повернувся до ідейних мотивів, хотів, щоб його поезія була чиста, ясна й погожа, щоб у ній відображалася вічна краса, правда і добро. Про це він чув на лекціях з естетики, де йшла мова про метафізику мистецтва, вирішувалися питання мистецтва й моральності, наготи в мистецтві та інші шляхетні питання... Він мріяв про радість, сонце, ясне і зоряне небо, намагався надати поетичного сенсу кожному явищу, витлумачити його як вираз ідеї... Але в його душі не було ні радості, ні відчуття символічної суті речей. Він тоді навіть не здогадувався, що основою символу може бути тільки живий і конкретний досвід реального життя, а не доктрина, не ідея, не абстракція. Однак власним

серцем і власною вродженою вдачею пережити реальність він унікав, а в більшості випадків і не міг. Приступка йому площина реальності була дуже вузька. Тому й вірші в нього виходили позбавлені живого почуття, сухі й холодні, бо для нього було чуже все, про що він писав. Та й писав він небагато.

Решта часу на шостому курсі відводилася для вивчення чину справляння таїнства та богослужіння... Потрібно було напам'ять знати багато формул та молитов, а обряди були складні й потребували навичок. Семінаристи хрестили черпаки та ложки, привчалися правильно лити воду, вимовляючи сакраментальні слова, помазати елеєм і вкладати в уста немовляти сіль. Вони соборували одне одного і поєднували узами шлюб, а також без кінця відпускали гріхи уявному сповідальнику та відправляли в день по кілька літургій — зі співом і без співу, буденних і урочистих. В час рекреацій уся семінарія гула від вигуків на всі лади «Oremus» та «Ite, missa est»¹.

На восьмий день після п'ятидесятниці їх мали висвятити на ксьондзів. Після звичайних реколекцій Людас Васаріс разом з іншими однокурсниками знову став готуватися до висвячення, цього разу вже востаннє.

Вони знову вийшли з ризниці вдягнені у довгі білі стихарі та єпітрахілі, з запаленими свічками в руках. І знову єпископ запитував, чи гідні вони прийняти таїнство висвячення на ксьондзів, знову читав довгі молитви-настанови про їхню поведінку та обов'язки і знову вони лежали ницьма перед вітварем, а єпископ з хором читав літанію всіх святих. Потім їх одягнули в ризи, помазали їм святим елеєм долоні, дали доторкнутися до чаші з вином та дискосу з дарами. Обряди були довгі, йшли навперемін з частинами літургії. Їм надавалася найбільша в світі могутність: хліб і вино перетворити на плоть і кров Христову, відпускати гріхи, наділяти людей божою благодаттю, відчиняти й зачиняти небесні врата. За це вони дали єпископові обітницю послушенства й шанування, а богу — цнотливості та відречення від світу.

Після висвячення Людас Васаріс ще деякий час не міг себе переконати в тому, що він справді ксьондз. Він хотів виявити в собі хоч яку-небудь зміну, хоч яку-небудь ознаку — і не міг. Було дивно і страшно уявити, що тепер йому досить вимовити сакраментальні слова над

---

¹ «Помолимося» та «Ідіть, літургія закінчена» (латин.).

білими кружечками облатки — і там вочевидь з'явиться живий Христос-бог. Досить вимовити над грішником інші слова — і будуть відпущені найтяжчі гріхи. Коли він виразно уявляв це і запитував себе: яким чином і коли це могло статися з ним, в який момент і чиєю владою, — його свідомість паморочилася, земля вислизала з-під ніг, а йому здавалося, ніби він провалюється в якусь чорну безодню. Й він унікав таких питань, але намагався утвердитися в новій думці: я ксьондз, ксьондз, ксьондз... Tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech... Accipe spiritum sanctum, quorum remiseras peccata, remittuntur eis, et quorum retinueris, retenta sunt...¹

Коли він приїхав додому, радість рідних була невимовна. Нарешті їхній Людас — справжній ксьондз! У матері серце завмирало від думки про першу месу свого сина — і що вона прийме з його рук святе причастя, і що він їй першій дасть своє благословення нововисвяченого. Тому наступного дня всі стали радитися щодо його першої служби. Людас хотів відкласти її аж на середину серпня, але батькам, усім домашнім та родичам здавалося, що це буде дуже незручний час.

— Серпень — саме жнива, ксьондзику, — бідкався батько. — Всі хліба треба з поля прибирати. А з приготуваннями клопоту буде і нам самим, слава богу, та й гостям час марнувати шкода. Призначайте, ксьондзику, перед святою Анною. Сіно вже буде скошене, а жнива ще не почнуться.

— Та й чого вам чекати, ксьондзику, стільки часу? — підтакнула й мати. — Уже заждалися й ми самі, і родичі, і сусіди. Здається, коли б тільки швидше...

Тому вибрали день святої Марії Магдалини. Часу залишалось обмаль, а ксьондз Васаріс відчував себе непевно в послідовності церемонії обідні, плував колінопреклоніння з поклонами.

Тим часом пора було вже запрошувати гостей і турбуватися про їхній прийом. Одним він розіслав запрошення поштою, інших запрошував особисто. Він довго вагався щодо доктора Бразгіса та його дружини, пані Люце. Хотів запросити їх у листі, проте не знав, як і в якому тоні до них звертатися: офіційно чи по-товариському? Тому вирішив, що буде простіше поїхати до них і запро-

¹ Ти є священник на віки вічні по чину Мельхиседека. Прийми дух святий; кому прощаєш гріхи, тому вони прощатимуться; на кому залишиш, на тому вони й залишаться... (Латин.)

сити особисто, тим більше, що він мав ще й інші справи в місті.

Пані Бразгєне зустріла його приємно здивована:

— О, який несподіваний гість! Нарешті! Прошу, прошу! Ви й увяйти собі не можете, яке для мене щастя побачити людину з тих країв!

— Приємно, що ви не забуваєте наших країв і колишніх сусідів. Я тому й наважився потурбувати вас і пана доктора з однією справою...

Але вона нетерпляче замахала руками:

— Господи, одразу із справами. Невже ви не вважаєте за потрібне завітати до нас без будь-яких справ?

— Майже так і виходить, — виправдовувався Васаріс. — Я прибув, щоб запросити вас і пана доктора на свою першу месу. В день святої Магдалини. Сподіваюсь, не відмовите?

— Уже й перша меса! Виходить, тепер ви вже не ксьондзик, а справжній ксьондз? Неодмінно приїдемо. Ви були в мене на весіллі, а я буду на вашій першій відправі.

Вони сиділи в маленькій, досить скромній вітальні й розмовляли про спільних знайомих та про новини. Доктор поїхав до хворого, але ось-ось обіцяв повернутися. Ксьондз Васаріс під час розмови непомітно стежив за виглядом і настроєм пані Люції. Великої зміни в ній він не помітив. Розповідаючи щось цікавіше або смішніше, вона так само зблискувала очима або сміялася коротким двоскладовим «ха-ха», але, слухаючи його, вмить ставала серйозною, і Васаріс ловив у її погляді знайому йому тїнь прихованого смутку.

Вона також стежила за ксьондзом Васарісом. Їй видалося, що він помітно змінився: дуже змарнів і зблід, зате з'явилися нові риси змужніння, а у виразі обличчя — зрілість і впевненість у собі. Однак від цього серйозного тону в розмові вона почувала себе незручно. Люце бачила, що ксьондз Васаріс жодного разу не розсміявся безтурботно, а в його усмішці відчувалася якась гіркота й іронія. Цього вона ніколи раніше не помічала ні в його зовнішньому вигляді, ні в словах. Їй здавалося, що Васаріс тепер став ніби балакучішим, але всі його слова були дуже обережні, обдумані, й важко було зрозуміти, що в нього справді на думці.

— О, як прекрасно розумію, які ви раді, що вирвались нарешті з тієї семінарії. Шість років такого життя —

мені навіть подумати страшно, — пробувала викликати свого гостя на відвертість пані Бразгенє.

Але його відповіді не розширювали теми розмови.

— Справді, — погодився він, — безмежно радий. Часом набридало страшенно...

— А все-таки, може, й шкода трохи. Адже в кожному місці, де нам доводиться довше пожити, ми залишаємо частку свого серця, своєї душі. Коли я розлучалася з пансіоном або ось недавно з Клявішкісом, повірите, навіть плакала нишком. А здавалося б, я зовсім не така?

— Звичайно, за довгий час людина може полюбити навіть свою біду. Мені й самому шкода багатьох веселих днів, проведених у семінарії.

Пані Бразгенє сподівалася й навіть очікувала, що Васаріс почне розпитувати про теперішнє її життя, обов'язки та турботи, але він уперто уникав таких запитань і вже задалегідь повертав розмову на інше. Нарешті вона сама не витримала і, дивлячись йому просто в вічі, сказала:

— Ви навіть не запитасте, як мені тут живеться і як я себе почуваю. Невже це вам нітрохи не цікаво? Адже, здається, ми були хорошими знайомими, ксьондзе Людасе.

Він зрозумів, що заслужив на такий докір, і почав виправдовуватись, однак досить багально й непереконливо:

— Не запитую, бо певний, що почуваете ви себе дуже добре. Я про це чув і від каноніка Кімші. А нині й сам бачу: ви маєте чудовий вигляд.

— Дякую вам. Виглядаю прекрасно і почуваю себе дуже добре...

Ксьондз Васаріс відчув, що образив її, але ніяк не зміг виправити свою помилку. Він підшукував слова, які могли б у цей момент розвіяти гнітючий настрій, але не знаходив. Немов якийсь мур виник між його думками, почуттями та словами — і він говорив не те, що думав і відчував.

Незабаром повернувся доктор Бразгіс, і Васаріс, отримавши від них обох обіцянку прибути на його першу відправу, розпрощався. Поганий настрій не залишав його аж до самої домівки. Він почував себе не тільки винним, але й ображеним, що ця перша зустріч з пані Бразгенє у нього і в неї викликала гіркоту й невдоволення.

Наступні дні він знову провів, увесь поринувши в турботи по підготовці до першої служби. Він старанно

проводив репетиції урочистої меси зі співами, все вже, здавалося, йшло досить злагоджено, але варто йому було уявити справжню відправу, причепурений вітвар, безліч запалених свічок, запах ладану, виставлені святі дари, а до того ж присутність багатьох ксьондзів, батьків, знайомих і переповнений людьми костьол, як у нього серце завмирало від хвилювання й неспокою.

Вже за кілька днів до дня святої Магдалини в садибі настоятеля, на подвір'ї костьолу і в костьолі розпочалась підготовка до першої служби ксьондза Васаріса. Все мало бути так урочисто, як люди в тій парафії досі ще ніколи не бачили. Сільські прочани, півчі та прислуга настоятеля збирали зело, сплітали вінки і старанно прикрашали костьол та костьольний двір. Не менше турбот було і в обійсті Васарісів, тому що гостей чекали незліченну кількість...

Вечір напередодні урочистої події Васаріс провів удома. Батьки хотіли, щоб на свою першу відправу він їхав разом з ними з дому. Надзвичайною стурбованістю, поважністю й радістю сяяли їхні обличчя, коли всі вони посідали в бричку і старий Васаріс, перехрестившись, погнав коней. У селі, де був костьол, усі їх вітали, показували на них одне одному й супроводжували шанобливими та допитливими поглядами.

На подвір'ї настоятеля було вже багато гостей, ксьондзів та семінаристів. Незабаром приїхав і доктор Бразгіс з дружиною. Ксьондз Васаріс здивовано і майже злякано побачив, що пані Люція приїхала без капелюшка, а в білій шовковій шалі на голові. Вона була така схожа на Незнайомку з кафедрального собору! Які це ще примхи змусили Люце загорнутися в ту шаль?

Збентежений, він підійшов до неї привітався.

— Дуже приємно, що ви приїхали, та ще... у такому незвичному вбранні,— сказав він, дивлячись на її шаль.

— Єдиний раз у житті. Капелюшок мені здався занадто банальним для такого свята.

— Дякую, панно Люце,— сказав він тихо й дуже соромився, отямившись, що назвав її панною, а не пані.

За чверть години до меси Васаріс залишив гостей і пішов у костьол читати «Preparatio ad Missam»¹. На подвір'ї костьолу було багато людей. Прочанки і взагалі сільські жіночки хапали його руки, намагаючись поці-

---

¹ «Приготування до літургії» (латин.).

лувати в долоню, бо знали, що під час висвячення єпископ помазав їх святим єлеєм. Людасові стало бридко від тих поцілунків і, зашарівшись, він покванився до костюлу. Задушливе тепло, запах прив'ялих квітів та вінків війнули йому в обличчя, коли він відчинив двері ризниці. Ця урочиста атмосфера вплинула на нього гнітюче, його настрої почав занепадати, а сміливість — танути. Але дороги назад уже не було, й він, опустившись на коліна, став читати підготовчу молитву.

Васаріс відчував усе, що діялося навколо нього. Паламар висовував шухляди столу, виймав ризи й білі стихарі. Прислуга зчинила гамір за шафою, не поділившись червоними пелеринами та дзвіночками. Корогвоносці брязкотіли ліхтарями й шикувалися навкруг балдахіна, а розпорядник вигукував і постукував жезлом, наводячи лад у пресбітерії, де штовханина дедалі більшала.

Незабаром задзвонили до обідні, й останні приготування закипіли на повну силу. Ризницю заповнили ксьондзи та семінаристи. Всі вони вдягали стихарі для участі в процесії та в супроводі. Диякон та іподиякон уже вдягали далматики, а ксьондз Васаріс усе ще стояв на колінах. Настоятель торкнув його за плече:

— Ну, нововисвячений ксьондзе, просимо вдягатися. Пора вже.

Васаріс випростався, мов розправлена пружина, помив руки й почав одягатися. Але, облачаючись, він не прочитав жодної потрібної при такій нагоді молитви. Хвилювання й стурбованість, чи не помилиться він під час своєї першої відправи, перешкоджали йому належним чином зосередитися. Всі свої надії він покладав на архідиякона. Архідияконом на цей раз готувався бути канонік Кімша.

Нарешті все було готове. Він поклонився перед хрестом і, пропустивши вперед увесь клір, ступив до костюлу.

Виходячи в двері ризниці, Васаріс у пресбітерії на мить підвів голову й побачив навпроти білу шаль і профіль пані Люції. Вона дивилася кудись у далину, і її схожість на ту Незнайомку з кафедрального собору ще раз викликала в ньому дивний неспокій.

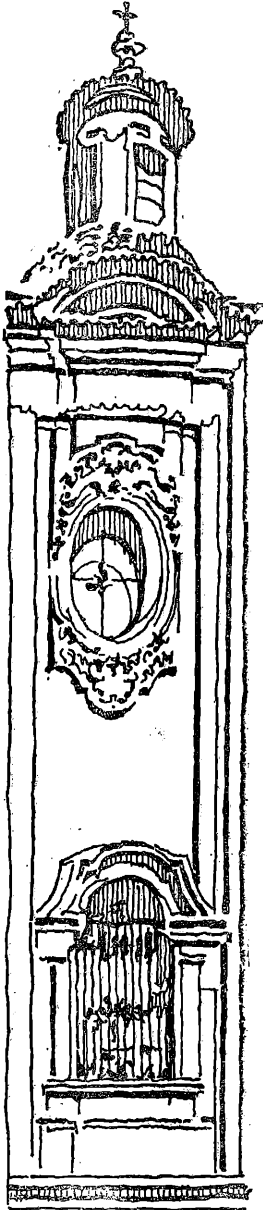
Опустивши очі, він підійшов до сходинок вітваря, низько схилив голову і почав свою першу богослужбу:

— INTROITO AD ALTARE DEI...¹

---

¹ Увійду до вітваря божого... (Латин.)

ЖИТТЯ ЙДЕ

I

Вбудинку причту калнінайської парафії йшли спішні ремонтні роботи. Треба було підготувати дві кімнати для щойно призначеного другого вікарія, а вже років з десять у Калнінай другого вікарія не було зовсім. Його кімнати влітку не провітрювалися, а взимку не опалювалися, довгий час були захищені різними зайвими меблями, ящиками та мотлохом. Тому відремонтувати їх виявилось справою нелегкою. Дірявий дах протікав, стеля подекуди прогнила, підлога попровалювалась, штукатурка обсипалася, шибки були вибиті. В приміщенні відгонило вогкістю та пліснявою.

Настоятелева служниця Юле, непогана з себе дівка років тридцяти п'яти, ревна богомолка, щохвилини відриваючись від роботи, весь час крутилася біля будинку, де йшов ремонт. Вона вже чула, що приїде молодий, нововисвячений ксьондз, тому старанно дбала про ремонт і благала майстра робити все якнайкраще.

— Незавидно тут буде жити тому ксьондзу, — сказала вона одного разу, прийшовши набрати трісок.

— Побачиш, мов лялечка вийде,— хвалився майстер.— Щоб тільки дощок настоятель не пошкодував. Вікна слід робити зовсім нові і більші.

— Замерзне тут узимку той молодий ксьондз,— усе бідкалася Юле.— Груба вікудишня. Треба було б кахляну.

— Ет, добра буде й цегляна. Кахлів настоятель не дасть.

— Ну й скупий же ваш настоятель...

Тим часом із саду вийшов сам настоятель, і Юле, прихопивши в полу трісок, кинулася геть.

Настоятель калінаїської парафії ксьондз Платунас дізнався про призначення другого вікарія з величезним незадоволенням. Його парафія обіймала всього близько п'яти тисяч душ, тому настоятель ніяк не міг зрозуміти, навіщо тут потрібний ще й третій ксьондз. У Калінаї не вистачало ні роботи, ні прибутків. Три тижні тому, отримавши папір про призначення другого вікарія, він не повірив своїм очам і того ж дня написав у курію листа, де аргументовано доводив, чому їм цілком досить одного вікарія.

Незабаром надійшла відповідь і конфіденціальний лист начальника канцелярії, що призначення в Калінаї другого вікарія — питання обмірковане й остаточно вирішене, що парафія в Калінаї багата, а садиба настоятеля — простора, що останнім часом число ксьондзів значно зросло, тому, доки обставини не зміняться, сюди будуть призначатися два вікарії. До того ж начальник канцелярії у своєму листі обережно, але виразно дав настоятелеві зрозуміти, що в його парафії духовні справи віруючих дещо занедбані, бо настоятель зайнятий чималим своїм господарством, а перший вікарій — справами кооперативу та іншими роботами світських організацій. Тому другий вікарій — дуже потрібний помічник у костьолі. Ці останні мотиви вкрай роздратували ксьонзда Платунаса.

— Ксьондзе Йонас,— сказав він вікарію за вечерею,— все-таки того шмаркача до нас присилають! Ось лист від милостивого начальника канцелярії. Скандал! Виходить, ми на поганому рахунку в курії. Я займаюся сільським господарюванням, а ви — громадський діяч! Потрібен, мовляв, ксьондз, *secundum cog dei*¹. От і знайшли апостолика. Тримаймося, ксьондзе Йонас!

¹ Задля серця божого (латин.).

Проте вікарій, ксьондз Йонас Стріпайтіс, призначення другого вікарія сприйняв куди спокійніше. Такі питання, як ремонт помешкання, кухня, утримання, його не стосувалися, а присутність третього ксьондза обіцяла не одну вигоду. Він одразу ж прикинув, що проповіді тепер доведеться говорити лише через дві неділі на третю, до хворих їздити незрівнянно рідше, а заняття з дітьми катехізісом, решту сповідей та цілий ряд інших дрібних, але набридливих робіт можна буде звалити на «новоспеченого». Тому на знервовані слова настоятеля він відповів жартом:

— О ні, ксьондзе настоятелю, ми не здаваймося! Дурно він у нас хліба не їстиме. Підкинемо йому всіх парафіянок та різну чорну роботу — нехай борсається. Немає запопадливішого помічника, ніж нововисвячений пресвітер.

— Так то так, але він, дивись, і ласіші шматки позмітав собі в кишеню. Знаю я, хто такий неопресвітер!¹ А тут ще ремонт, оцей ще ремонт! Все-таки не зачиниш його у той хлів. Отак сотня карбованців за вітром і полетить, не оглянешся!

Ремонт приміщення найбільше дратував настоятеля. Ті кімнати були дуже зручні для всілякого мотлоху. Тепер усе те шкода викидати, а подіти більше ніде. Сердився він і через непотрібні, на його погляд, витрати. Він сам пильнував за ремонтом і злився, коли щоразу з'являлися нові й нові непередбачені витрати.

— Ну, пане майстер, коли ж буде кінець? Еге, та ти тут, брате, затіяв палац будувати! — лементував настоятель, побачивши вийняті струхлявілі вікна.— Я ж тобі казав, що нових вікон не дам. Хіба ти не міг ті самі підправити? Вам тільки дай волю, то все до підмурка знесете, стіни ремонтувати додумається!.. Чи бачили таке!..

Майстер кинувся цілувати настоятелеві руки, виправдовуватися й доводити, що старі вікна ніяк не можна було залишати в помешканні та що він ремонтує лише найнеобхідніше. Настоятель, заперечуючи і гніваючись, поступився, але наступного дня сутячка сталася знову.

Якось по обіді настоятель махнув вікарієві принесеним із пошти листом.

— Ксьондзе Йонас, Васаріс пише!

---

¹ Нововисвячений пресвітер.

- Хто пише? — одразу не зрозумів ксьондз Йонас.
- Та ж Васаріс, наш новий вікарій. Апостол.
- Ага, я було й забув... Ну?
- Запитує, коли можна приїхати.
- Ти диви, який ревний! Стрімголов рветься до вічарні божої!.. То що ж? Ремонт уже закінчено, нехай приїздить. Побачимо, що воно за птиця.

Раптом ксьондз вікарій щось пригадав:

— Васаріс... Васаріс... Людас Васаріс?.. Де це я чув про нього? Еге, ксьондзе настоятелю! Та ж він, здається, літератор, поет! У журналах друкується. Пригадав. О, то матимемо славнозвісну особу, ксьондзе настоятелю. Прославиться тепер наш Калвінай!

Але настоятель розсердився:

— Цього тільки бракувало!.. Скажіть, будьте ласкаві!.. Поет... Одразу видно, що шмаркач. Терпіти не можу всіх тих перодерів. Вигадують бозна-що.

— Молодість, ксьондзе настоятелю, молодість,— втішав його ксьондз Стріпайтіс.— Побуде років зо два у парафії, вся поезія вивітриться з голови. Був один такий і на нашому курсі. Писав, мріяв, у піднебессі витав, а сьогодні такий самий вікарій, як і всі. Кілька разів обсмалить крильця, та й край.

Настоятель і вікарій Калвінайської парафії були одностуднями в багатьох питаннях і взагалі жили в злагоді. Парафіяльні обов'язки ділили пополам, могли розумітися між собою і не втручалися в справи один одного.

Настоятель Платунас уже наближався до шістдесятої річниці свого життя, однак був іще кремезним, сильним чоловіком. Від більшості інших настоятелів він відрізнявся тим, що не був ні товстим, ні аскетично-худим, ні лисим, ані взагалі «настоятельським». Незвичним було й те, що ксьондз Платунас, хоч і був людиною вже похилого віку, не мав на своєму обличчі того суто ксьондзівського вигляду, який дуже часто виділяє священника серед мирян. Цілком можливо, що той вигляд приховували численні сліди віспи. Темний колір його обличчя видавався ще темнішим через те, що його волосся було коротко підстрижене і стирчало їжачком. Якби калвінайський настоятель одягся в цивільний одяг, то ніхто й не здогадався б, що він ксьондз, а подумав би, що це провінційний напівінтелігент: лісник, фельдшер, економ маєтку або навіть заможний селянин. Цей останній здогад був би чи не найправильніший, бо настоятель

Платунас і справді більше зусиль докладав до господарювання, аніж до виконання парафіяльних та костьольних обов'язків.

Років десять тому переведений до Калінаю, ксьондз Платунас застав тут прекрасний мурований костьол, збудований своїм попередником, але цілком занедбані будівлі настоятелевої садиби і погано оброблюване поле. Новий настоятель з запалом узявся до господарювання. Через три роки його поля стали давати небачений в усій околиці урожай. Але землі було небагато, а роботи в господарстві набирали все ширшого розмаху. На щастя, під боком був панський маєток, і Платунас вигідно взяв в оренду чималий шмат родючої землі в розмірі середнього селянського господарства.

Наступного року з настоятелевої клуні дивувалися всі парафіяни. Ще через рік вирости такі ж самі хліви та комора, а ще через два роки — новий чепурний будинок. Зібрані гроші, пожертви, толоки — все, що тільки спромоглися обидва ксьондзи витиснути з парафіян під час проповідей, колядувань та відвідин хворих, допомогло настоятелеві так швидко стати на ноги. Ксьондз Платунас в очах своїх побратимів та курії оповив себе славою прекрасного адміністратора.

Такі інтенсивні роботи в господарюванні не могли не позначитися на його обов'язках ксьондза настоятеля, спосіб його життя і взагалі на його вдачі. Він був не дуже інтелігентний, ласий на світські блага, недолюблював книгу, не мав у собі якихось вищих і шляхетніших прагнень та поривань, швидко опустився, і крізь тонке нашарування його духовної культури проступала грубість упертого, егоїстичного характеру.

Настоятель Платунас ніяких управителів не тримав і всі господарські питання вирішував сам або за допомогою своєї сестри, яка була в нього економкою. Догляд за господарством примушував його дотримуватися досить суворого розпорядку. Напровесні, коли наступав сезон польових робіт, він вставав щоранку разом із сонцем. Вирядивши всіх наймитів на роботу й доглянувши худобу, він одразу ж ішов відправляти месу. Швидко виконував обов'язки в костьолі, снідав і, взявши в одну руку батіг, а в другу брев'ярій, ішов до худоби, в клуню або на поле — подивитися, як іде робота. Наглядаючи за роботою, даючи розпорядження та зауваження або й лаючи когось, коли треба, він водночас читав брев'ярій і відчував велике

задоволення, що, маючи стільки робіт і справ, не занедбав такого важливого обов'язку.

Вдома за обідом випивав чарку горілки, закушував густо посипаним сіллю окрайцем хліба з цибулею, завжди їв з добрим апетитом по-сільському зварену страву, лягав перепочити і заодно перевіряв рахунки парафії та своєї садиби. Потім знову йшов наглянути за роботами в господарстві аж до вечора і в цей час читав вечірню частину брєвіарія. Після вечері настоятель іще часинку обмінювався з ксьондзом вікарієм враженнями від проведеного дня. Опісля ще раз обходив подвір'я й, переконавшись, що корови добре зачинені, коні нагодовані, а свині загнані, повертався до своєї спальні, роздягався й, уже в ліжку читаючи «*Maria, mater gratiae, mater misericordiae*»¹, засинав.

Отак настоятель Платунас, даючи лад у господарстві й ушановуючи господа бога, трудився на користь свою і костьолу. І він бував дуже невдоволений, якщо в гарячу пору невчасно привозили дитину охрестити або кликали до хворого. Гнівався тоді настоятель і докоряв, чому з хрестинами не почекали до неділі, а щоб везти до хворого, приїхали, мов навмисне, в такий день, коли роботи було найбільше.

— От скажіть мені на милість! — дивувався, сварячись, настоятель. — У такий час хворіти! Тільки ледарі тепер хворіють. Чи такий уже немічний ваш хворий? — вдсяте перепитував він того, що приїхав. І вдсяте почувши, що дуже слабий і вже людей не впізнає, однак скептично махав рукою:

— Вам завжди так. Живота прихопить, то вже й людей не впізнає. А поїдь — наче нічого й не було. Саме марнування часу...

Однак, якщо не можна було послати вікарія замість себе, він таки їхав, бо з досвіду знав, що коли вже наважуються звернутися до настоятеля, то справа, очевидно, і справді важлива. Не любили парафіяни свого настоятеля, але побоювалися його і по-своєму шанували. Платунас до розмов не вдавався, був людиною черствою, але справедливою.

Вікарій Каллінайської парафії ксьондз Йонас Стріпайтіс у дечому відрізнявся від свого настоятеля, але багато

---

¹ «Марія, мати ласкава, мати милосердна» (латин.).

чим був і схожий на нього. За п'ять років священства його огрядне тіло уже встигло вкритися добрячим шаром жиру, а округле червоне обличчя, мов місяць уповні, мало такі виразні ксьондзівські риси обличчя, що ніякий костюм не приховав би цієї ознаки священницького сану. Волосся він завжди коротко підстригав машинкою, тому всім впадали в око дві жирні складки на потилиці, що утворилися від твердого коміра сутани.

Ксьондз Стріпайтіс був людиною легкої вдачі, любив порозмовляти, пожартувати і не минав нікого, щоб не поговорити з ним — ні знайомого, ні незнайомого. Тому в парафії він користувався великою популярністю. Чоловіки казали, що він принаймні не пихатий ксьондз, а жінки не могли ним нахвалитися. Ця особливість вдачі ксьондза Стріпайтіса виявилася для нього дуже корисною, коли він узявся за громадську роботу. В той час громадська діяльність ксьондзів почала розгортатися досить широко. Вони вже відчували потребу чинити опір різноманітним соціалістам і подібним до них прогресистам. Орган духовенства «Наставник» випускав призначене з цією метою видання — додаток «Квіти прогресу». Ксьондз Стріпайтіс, який взагалі не був великим любителем читива, «Квіти прогресу» старанно читав, збагачуючись аргументами для боротьби з противниками костьолу. Він перший в усій околиці організував селян своєї парафії і заснував відділ «Соха». Не задовольнившись цим, калнінайський вікарій ввів ще одну новинку — організував споживче товариство «Щастя» і відкрив бакалійну крамничку.

Як у настоятеля господарські справи, так у вікарія громадська діяльність поглинали весь час та енергію. Ксьондз Стріпайтіс в одній особі представляв усе управління «Сохи» та «Щастя». Він фактично був і головою, і скарбником, і секретарем. Крім того, він їздив у місто закуповувати товар, навесні замовляв добрива, восени організовував продаж хліба, а щодня йому доводилося зводити рахунки в крамниці і самому вистоювати за прилавком іноді навіть цілими годинами. Бувало, що сам ксьондз наливав гас, зважував цукор, загортав оселедці, продавав сірники, сіль, перець або корицю.

В костьолі зі своїми обов'язками ксьондз Стріпайтіс справлявся надзвичайно швидко. Сідаючи в сповідальні, він окидав оком чергу парафіян і приблизно розраховував, за який час упорається з ними. Закінчивши роботу, він переконувався, наскільки точними були його розрахунки,

і, якщо виявлялося, що він затримався довше, ніж передбачав, докоряв собі, що занадто довго цього разу морочився. Тому сповіді він вислуховував нетерпляче, особливо, коли сповідальник зволікав, розказував подробиці або затримувався, щоб пригадати, чи не забув про щось.

— Що ще пригадаєш?.. Усе?.. Ти мені казок не розповідай!.. Про гріхи кажи!.. Гаразд, гаразд, знаю, далі!.. Скільки разів? Що ще пригадаєш?.. Чого це розхникався!.. Не забувай, що господь скрізь тебе бачить, а після смерті доведеться відповідати за всі свої гріхи. На покуту один раз пройдеш хресну дорогу, тричі прочитаєш молитви з чотками і п'ять разів по п'ять молитов святому духу. Запам'ятав?.. Розкаюєшся в своїх гріхах? Обіцяєш виправитися?.. Падай на коліна і бий себе в груди...— і оскільки, на його думку, роботи в той день було особливо багато, формулу відпущення гріхів він проголошував у скороченому вигляді.

При вислуховуванні сповідей ксьондзові Стріпайтісу все бувало зрозумілим, ніяких казусів совісті він не аналізував, а в особливо серйозних випадках, коли грішника слід було дуже дошкульно пробрати й вилаяти, мав кілька гострих формул — за провину перед цнотливістю, за лайки і сварки, за дрібні крадіжки, за читання вільнотумних творів, за розпускання пліток про ксьондзів — і при потребі повторював їх кожному.

Калнінайський вікарій спритно справлявся також і з іншими костьольними обов'язками: хрестинами, похоронами, панахидами, а заупокійну обідню, оскільки вона коротша, відбував за п'ятнадцять хвилин.

Настоятель Платунас і вікарій Стріпайтіс добре розуміли один одного, ділилися своїми турботами, — вікарій іноді супроводжував настоятеля, коли той ішов на поле подивитися, як ростуть посіви, а настоятель іноді заходив у крамничку купити що-небудь, але в справі один одного вони не втручалися. І славно їм жилося в Калнінаї! Тому вони обидва передчували, що третій тут буде і непотрібний, і надокучливий. Особливо, якщо той третій, щойно випущений із семінарії нововисвячений пресвітер, звісно, не зрозуміє їхніх турбот, а в багатьох випадках, може, навіть і обурюватиметься. Те, що для досвідченого ксьондза здається цілком природним і зрозумілим, новачкові може видатися дивним або непростимим.

Ця обставина трохи порушила і спокій ксьондза Стріпайтиса, особливо щодо деяких тільки йому відомих причин.

Тому обидва калнінайські ксьондзи, задалегідь вороже найжачившись, чекали прибуття свого юного побратима.

II

Одного разу, над осінь, дві, очевидно, здалеку прибулі підводи привернули увагу всього села Калнінай. В першому легкому візку сидів літній селянин і молодий ксьондз, а в другому насамперед впадав у вічі величезний білий вузол, очевидно, постіль, стіл, стільці, ліжко, великий ящик і дещо з дрібніших меблів. Жителі Калнінаю одразу здогадалися, що це прибув молодий ксьондз, про якого богомолки вже дещо чули.

Вози й справді повернули до настоятелевої садиби, і злий, мов змій, пес, рвучись на ланцюгу біля сарая, перший сповістив про прибуття ксьондза Людаса Васаріса. Ксьондз Людас вистрибнув із візка і, почувуючи збентеження, озирався, до кого тут першого звернутися, а чи йти просто до настоятелевої садиби. Але тим часом із клуні, де гула молотарка, вийшов запорошений настоятель і, побачивши гостей, кинувся їм назустріч.

Васаріс представився й почав виправдовуватися, що на цілий тиждень запізнився з приїздом, бо мав замінити хворого настоятеля своєї парафії. Однак ксьондз Платунас одразу ж перервав його:

— Кажете, запізнилися? Ніскільки! Я навіть не сподівався, що ви так швидко приїдете. Як на мене, то могли відпочивати хоч і всю зиму. Я і в курію писав, і вам повторюю, що в Калнінай для третього ксьондза й роботи немає. Ну, та коли вже така воля його преосвященства, ласкаво просимо. Все підготовлене, помешкання для вас спеціально відремонтоване — просимо!.. Завертай, батьку, коней,— сказав він старому Васарісові,— нічого час марнувати.— Юле! Юле! — вигукнув він раптом, постукавши палицею об паркан.— Покажи ксьондзові його кімнати і накажи, щоб обід сьогодні варили на трьох.— І він повернувся назад до клуні. Юле вмить прибігла і, поцілувавши ксьондзу Васарісові руку, з перебільшеною любов'язністю та запобіганням заторохтіла:

— Просимо, просимо, ксьондзику, я покажу. Наш бідолашний настоятель страшенно заклопотаний різними роботами. Будь-що хоче до неділі всю пшеницю змолотити. А для вас кімнатки ще на тому тижні були готові. Щодня на вас чекали. Ксьондз Стріпайтіс усе зі своїм кооперативом бідує. Завтра, чула, збирається до міста їхати. Каже, треба про ціни на пшеницю довідатися. Ох, і навіщо йому ті клопоти... Все для тієї «Сохи» старається... То це ви здалеку, ксьондзику, приїхали?

Теревені та розпитування балакучої служниці трохи розвіяли в ксьондза Васаріса неприємне враження від першої зустрічі з настоятелем. Молодий ксьондз відчув, що він тут неспроханий гість, та й помічник непотрібний, і серце в нього стиснулося від недоброго передчуття. Таке ж передчуття зіпсувало настрої і його батькові. Навіть не встаючи з візка, він широким кругом об'їхав по двору, сердито пригрозив батою собаці, що стала дибки, й поїхав слідом за служницею. Другий віз, яким правив менший брат ксьондза, навіть не завертав до двору настоятеля.

Будинок причту стояв неподалік, за садом настоятеля. Посередині будинку був ганок і спільний коридорчик, праворуч — помешкання ксьондза Стріпайтіса, ліворуч — ксьондза Васаріса. Сумлінний майстер постарався зробити все можливе, щоб кімнати були придатними для життя. Васаріс ні на що краще й не сподівався і майже з гордістю вступив у першу резиденцію свого самостійного життя. В нього буде передпокій і дві кімнати!.. Запах тесаних дощок, штукатурки та фарб зустрів його лагідніше, ніж похмурий вираз обличчя настоятеля та його прикрі слова.

— Ну, тату, домівка в мене не найгірша, — радісно сказав ксьондз Людас батькові. — А все інше залежатиме від мене самого. Розвантажуймо воза, та й годі.

Коли внесли всі речі, кімнати стали затишнішими, хоча бракувало ще багато чого для їхнього цілковитого влаштування. Ступивши перший крок у життя, молодий ксьондз Васаріс уже уявляв собі немало речей щоденного домашнього вжитку і комфорту, які він звик бачити, гостюючи в будинках настоятелів та причту. Там він бачив і красиві завіси на вікнах, і килимки, і м'які меблі... В семінарії їм проповідували суворий спосіб життя, умертвіння плоті й бідність. У житті, проте, він бачив

небагато ксьондзів, які дотримувалися б такого суворого ідеалу. А якщо котрийсь і дотримувався, то керувався при цьому аж ніяк не євангельським духом. Часто це були старі скнари, про яких усі знали, що вони складали гроші.

Ксьондз Васаріс обміркував це питання і вирішив триматися середини: зайвої розкоші він уникатиме, але свої кімнати обладнає належним чином. Адже вдома наодинці з собою він проводитиме увесь вільний від костюлу час. Придбає собі багато книжок, випише всі католицькі литовські газети і ще який-небудь ілюстрований російський або польський журнал. В багатьох ксьондзів він бачив фісгармонії і вирішив, назбиравши грошей, купити й собі цей інструмент. Грошей він і справді назбирає, бо ось за два місяці після першої меси він отримав лише за обідні близько сотні карбованців. Тепер, ставши вікарієм у досить багатій парафії, він матиме не тільки по півтора карбованці за обідню зі співом, але й по три, по п'ять карбованців за панахиду. Будуть і інші надходження.

Такі розрахунки майнули у Васарісовій голові, доки розкладали привезене небагате майно, переходили з однієї кімнати в другу, дивилися у вікна. Служниця повернулася до настоятеля, і вони втрьох — ксьондз, його брат і батько — почували себе забутими в цьому опустілому будинку.

— Оселя, правда, непогана, — стурбовано мовив старий Васаріс, — але хтозна, ксьондзику, як тут вам поведеться? Настоятель такий спесивий...

— Нічого, тату, поживемо — побачимо. Коли вже сюди призначили, то, очевидно, треба. А по першій зустрічі важко судити про людину.

— А я все думав, от щоб дав господь вам у Клявішкіс, до каноніка Кімші...

Так, у каноніка Кімші все було б інакше! Але ксьондз Васаріс відчував там іншу небезпеку. Пані Люція Брагене досить часто гостює в дядька — і їхнє знайомство може стати небезпечним. У вухах ксьондза Васаріса довго лунали слова пані Люції, сказані в той день, коли вони святкували його висвячення: після одного веселого хороваду «Гарні квіти пишно квітнуть» на прощання вона обпекла його палким поглядом і, тиснучи руку, вигнула:

— Чому єпископ не призначив вас до Клявішкіса? От було б прекрасно!

Обмірковуючи багатозначний зміст цих слів, що кілька разів виринали в пам'яті Васаріса, він остаточно засудив думку про Клявішкіс. Ні, краще, що його призначили в Калнінай! Правда, до Науяполіса, де жив доктор Бразгіс, з Калнінаю було не так і далеко — якихось три милі, і часом там доведеться бувати. Але з цієї обставини ксьондз Васаріс більше тіпшися, ніж сумував. Зовсім перервати знайомство з пані Люцією він також не хотів.

Тим часом Юле прийшла запросити ксьондза на обід. А як же з батьком і братом? Настоятелі у своїй та Клявішкісівській парафіях старого Васаріса часто запрошували за стіл. Тут, як батько вікарія, він, безперечно, мав на те право. Але всі чули, як настоятель наказав варити обід лише на трьох, а ксьондз Стріпайтіс був удома.

Юле, помітивши вагання молодого ксьондза, знов кинулась цілувати йому руку й застрочила:

— Дуже прошу вибачити, ксьондзику. Вашому таткові й брату я принесу їсти сюди. Наш настоятель дуже поспішає. Ви, ксьондзику, то вже ніби як свій. А гості — то вже, бач, гості, і догодити їм потрібно, і те і се... Ох, усе ті роботи й клопоти...

— Ви на нас не зважайте, ксьондзику, — відгукнувся батько. — Ми ж і з собою прихопили дещо перекусити. Коли б знали, що ви затримаетесь, то ми б уже й зараз розпрощалися.

Але Людас обіцяв не баритися і, з болем у серці залишаючи батька, пішов до настоятелевого будинку.

Настоятеля й першого вікарія він уже застав у ідальні.

— А, ось і наш молодик! — вигукнув настоятель. — Ну, просимо до столу. Робив — не робив, а поїсти треба.

Виявилось, що ксьондза Стріпайтіса Васаріс трохи знав, бо один рік вони разом навчалися в семінарії. Стріпайтіс Васаріса не пам'ятав, бо на першокурсників вони тоді не звертали уваги. Але все-таки сам факт спільного перебування в семінарії обох вікаріїв дещо зблизив, і перше знайомство стало щирішим.

Настоятель випив свою чарку горілки, і всі почали їсти капустак з картоплею.

— І скажіть, треба ж отакої халепа! — вигукнув настоятель, коли вони обмінялися кількома фразами. — Зіпсувалася молотарка! В барабані три зубці вилетіли. Коли

не встигну змолоти до неділі пшеницю, зазнаю великих збитків. Ціни впадуть.

— Звісно, впадуть,— погодився Стріпайтіс.— Хоч на весну можуть ще більше підскочити. Але ризиковано чекати.

— Навіть якби підскочили й на десять карбованців — і то не вигідно чекати. Гроші й лежачи ростуть, а пшениця розсипається і псується. Та й гарантії немає. Послав до маєтку, може, що-небудь придумаємо.

— Завтра я їду в місто. Витратили весь суперфосфат, та й полиці в крамниці опустіли.

— В місто, то у місто,— стурбовано озвався настоятель,— але я й забув, що завтра похорон зі співом та проповіддю. Коли б не та машина, то ще нічого, але тепер-то я вже не зможу. Лише час марнувати.

— А другий вікарій нащо? — махнув рукою Стріпайтіс на Васаріса.— Нехай привчається до роботи з першого дня...

Настоятель з сумнівом подивився на Васаріса.

— А чи втямить?

— Що не втямить?.. Провести на цвинтар? Органіст допоможе. А що для поета проповідь? Прийде натхнення — *dabitur in illa hora* ¹.

Схвалюючи сказане сміхом, настоятель одразу запропонував, щоб у похороні завтра взяв участь новий вікарій.

Ксьондзу Васарісу ніби гора звалилася на плечі. Похорон зі співом та проповіддю! До цього він мав би готуватися принаймні кілька днів. Вивчити обряд, написати й виубрити проповідь. Що ж він може сказати експромтом?! Та нічого не вдієш. Адже не будеш же затівати сварку з першого дня, особливо після того, як настоятель дав зрозуміти, що він тут і взагалі не потрібний.

Стурбований повернувся він до свого помешкання після обіду. І надало ж йому, мов навмисне, приїхати такого дня! Батько і брат уже пообідали, і Юле, яка приносила їм обід, користувалася нагодою отримати якомога більше відомостей про молодого ксьондза та його домашніх.

Порозмовлявши ще часинку, батько з братом стали збиратися їхати додому.

— Нехай бог допомагає вам, ксьондзику,— зворушено казав на прощання синові старий Васаріс.— Одразу напишіть хоч маленького листа. Мати турбуватиметься.

---

¹ Буде надане в той же час (латин.).

Вони поїхали — а молодий вікарій кинувся гребтися в ящику з книжками, відшукуючи зразки похоронних обрядів та жалібної проповіді. Перебирав і читав, аж доки не почало сутеніти. Світити йому було пічим, і він вирішив сам піти до кооперативу купити свічок. Після двох почутих розмов та інформацій Юле він сподівався застати там і ксьондза Стріпайтіса. Справді, перший калнінайський вікарій виліз на лавку і за допомогою паламаря перевіряв на полицях коробки з цукерками і взагалі різні товари, роблячи помітки, скільки й чого потрібно завтра в місті закупити.

— А, прошу на допомогу! — вигукнув він, побачивши на порозі Васаріса.— Ще треба переглянути чотири полиці й шухляди. Берись за ці бляшанки і зсидай усі цукерки в ящик.

— Ні,— заперечив Васаріс.— Я прийшов купити свічок. Цього вечора в мене тьма-тьмуща роботи. Я церемоній ніколи гаразд не знав, а проповідь для мене суцця кара.

— Не бійся, ходімо до мене, я знайду для тебе коротеньку та жалібну проповідь, перечиташ пару разів, та й квит. В скрутну хвилину треба вміти викручуватися. Зате допоможи мені. Чим швидше закінчимо, тим краще буде для тебе самого.

Васаріс почав висипати все з бляшанок, потім, за вказівкою Стріпайтіса, зважувати рештки цукру і записувати під його диктовку, яких ще товарів доведеться привезти з міста.

Коли вони вже закінчували роботу, до крамниці зайшов ще нестарий, може, якихось сорока років, селянин, досить чепурненько вбраний, очевидно, заможний та ще й трохи вчений. Сірий піджак з атласним коміром, підстрижені вуса, гостра русява борідка і рябий кашкет замість брилика були найочевиднішими ознаками його селянської інтелігентності.

— Добrivечір,— сказав він ніжним, дещо улесливим голоском.

— На віки вічні! — буркнув з-під стелі ксьондз Стріпайтіс.— Ну, пане Жодяліс, чи не вовк тебе пригнав так пізно?

— Та ще ж не пізно, ксьондзику. Побачили, що гасу не маємо, а вечори ж уже подовшали. То я й забіг, бо ж таки й недалеко...

Він поставив бляшанку на стіл і почав набивати люльку.

— От не думав, що ви, ксьондзику, так добре навчитеся торгувати. Іцик скаржиться, що ви в нього увесь хліб відбили. А тепер удвох як візьметеся! То й ви, ксьондзику, в Калнінаї будете проживати? — звернувся він до Васаріса. — Чув я, казали, що й другого молодого ксьондза до нас призначили. А пора, пора... Візьмімо хоча б і цю крамничку. Здається, яка тут робота, а бач — і доглянути, і в книжках розібратися, і в касі дати лад, і товари облікувати, і так би мовити, продати — все на плечах ксьондза. А коли ж займатися справами «Сохи»? Удвох легше буде.

Васарісові здалося, що в цих словах крилося чимало іронії, а в хитрих оченятах «борідки», що з цікавістю нікали по всіх закутках крамнички, спалахнули глузливі вогники.

— Пятрасе, налий йому гасу! — гукнув Стріпайтіс па-ламареві.

— А чи збори, ксьондзику, скоро скличете? — ніби між іншим поцікавився Жодяліс, запалюючи люльку.

Стріпайтіс забряжчав бляшанками, крякнув і сердито зиркнув через плече.

— Зборів ніхто більше не вимагає, окрім тебе, пане Жодяліс!

Жодяліс гірко посміхнувся й махнув рукою, ніби це не його стосувалося.

— Ви, ксьондзику, все на мене гору вернете. А я лише маю сміливість сказати вам у вічі те, що інші поза очі балакають та роблять. Про мене, тих зборів хоч і цілий рік може не бути. Мені яке діло?

— Знаю, знаю, яке твоє діло. І минулої неділі розводив агітацію в Іцика.

— Та минулої неділі й ноги моєї не було в Іцика! Яке моє діло? Самі пайовики всяку всячину балакають. Вони думають, що бозна-який тут прибуток із цієї споживчої крамнички. Он Іцик, мовляв, із крамнички будинки собі поставив, а ми, кажуть, дивіденду й по десять карбованців не отримуємо. Про дивіденд, ксьондзику, балакають. Хто балакає? Телепні балакають! Ніби я не знаю, який тут прибуток може бути з такої крамнички! Іцик, звісно, єврей, та й конкуренції раніше не було. Нехай він спробує тепер будинки мурувати!.. Я вам, ксьондзику, повністю довіряю, то чи ж мені в голові тих кілька ламаних копійок дивіденту?

Жодяліс навіть розпашів від такої палкої промови, а закінчивши, став на повні груди затягуватися димом зі своєї люльки. Ксьондз Стріпайтіс засунув останню шухляду і, очевидно, нітрохи не довіряючи словам свого опонента, плеснув його по плечу і сказав:

— Ти, Жодялісе, дивись, проти мене не агітуй. Я тебе наскрізь бачу, мов фальшиву монету. Кажу тобі, підбгай хвоста і не сунься в мої двері, бо я тобі його так прищемлю, що побіжиш полями, нявкаючи, мов кіт у березні!..

Задоволений своєю дотепністю, ксьондз вікарій розреготався на весь голос, і до нього знову повернувся добрий настрій. Підтакуючи дотепному жарту, затрусився від сміху й Жодяліс.

— Ваша воля, ксьондзе, ваша воля. А коли стромлятиму, то й прищемляйте, не жалійте. Але щоб агітувати проти вас, ксьондзику, то я не агітую... То скільки за гас?

— Дванадцять копійок.

Він заплатив гроші, узяв бляшанку і, ввічливо розклавнявшись, вийшов.

— Суща змія,— пояснював Стріпайтіс Васарісові,— Ти його ще визнаєш і переконаєшся, що це за інтриган. Передовий, соціаліст, «Литовського селянина» передплачує, а дивись, як прикидається невинним, мов овечка. Я знаю, що він проти мене розводить шалену агітацію. Юле казала, що минулої неділі сама чула.

— Розводить, ксьондзе, справді розводить,— втрутився паламар.— В Іцка і обідню, і проповідь просиджує.

— Ще на минуле різдво, коли колядували, я його двір обминув і з проповіддю не заїхав... Якщо не вгамується — огласимо в костьолі по імені-прізвищу.

— За що ж це ви так сперечаетесь? — поцікавився Васаріс.

— Досить уже того, що він соціаліст. Але головне — через споживче товариство та крамницю. Торік навесні він з кількома друзками надумав сам заснувати кооператив. Ні, кажу, брате, не так швидко. Соціалістського кооперативу я в своїй парафії не стерплю. Скликав я збори, вирішили, зробили все, як слід, поїхав я до начальника, підмазав — і відкрили католицький кооператив. А Жодяліс облизня піймав. Ну, з того й почалося... Але ти сам побачиш, як тут життя вирує. З «Сохою» теж ціла історія. Прямо з боєм відбили у соціалістів.

Вони вийшли з крамниці, замкнувши двері, і попрямували до настоятелевої садиби на вечерю. Надворі вже було зовсім темно. Мжичило. Ліпши на костьольному подвір'ї нохмура шуміли, попереду бовваніла велика чорна озія костьолу. Тільки в одному вікні світилося, як перед пресбітерією миготів червоний вогник лампадки. Обидва ксьондзи мовчки перейшли подвір'я і зникли в саду настоятеля.

Того вечора ксьондз Васаріс довго не лягав спати, хоча й був стомлений після тривалої подорожі кіньми. Він учив із польського збірника жалобну проповідь на тему: «*Et omnis, qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, vivet*» — «Кожен, хто вірує в мене, навіть, якщо він мертвий, житиме».

Коли ж нарешті він погасив свічку й ліг у ліжко, цілоденні враження вмиг ринули в його свідомість: подорожі, зустріч у дворі з настоятелем, розлучений пес на ланцюзі, Юле, Стріпайтіс, Жодяліс — і час від часу машинально повторював слова: «*Et omnis, qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, vivet*».

Але незабаром глибокий, важкий сон перервав усі його думки та враження.

III

Після того як ксьондз Васаріс у день святої Магдалени відправив свою першу обідню, до виїзду в Калнінайську парафію в нього залишалося два місяці вільного часу, протягом яких він трохи призвичаївся до виконання принаймні деяких священницьких обов'язків. Ці обов'язки спершу завдавали йому багато клопотів та неприємностей. Першу свою обідню він правив страшенно довго, незлагоджено і з помилками. То несвочасно опускався на коліна, то забував поцілувати вівтар, то не в той бік повертався, а одного разу, звертаючись до парафіян, замість «*Dominus vobiscum*»¹ заспівав «*Oremus*».

Щоразу, зробивши помилку, Васаріс похоплювався, бентежився, паленів і заплутувався ще більше. Через задуху в костьолі та власне хвилювання йому було так жарко, що піт рясними краплями стікав по обличчю, а коли після меси роздягнувся, то побачив, що білий підрясник від пахви до пояса пофарбувався від просяклої потом сутани.

---

¹ «Господь з вами» (латин.).

Того дня проповідь була приурочена до урочистостей, але зміст її був позбавлений такту і смаку. Відолаха нововисвячений, слухаючи адресовані йому звернення, натяки, вигуки, дивлячись, як на нього вказують перстом перед усіма присутніми в костьолі, не знав, куди очі подіти, й почував себе, мов рак, що його печуть на повільному вогні. Слова цієї проповіді довго потім, мов живі, вчувалися йому.

— О благословенний юначе,— вигукував проповідник громовим голосом,— чи не про тебе мовив Христос, що ти — сіль землі, що ти — світло світу? Так, ти сьогодні вперше засяяв небесним вогнем, здійснюючи офіру святої літургії. Ти засяв для своїх батьків та родичів, ти засяв своїм сусідам і всій парафії, і дай боже, щоб ти засяяв і для нашого рідного костьолу як зразковий і святий слуга вівтаря божого.

В костьолі вже було чути пошморгування чутливих жіночок, і неважко було відгадати, що проповідник має намір патетичними словами до глибини душі проїняти слухачів і досягнути найсильнішого ефекту храмового свята,— коли всі присутні в костьолі преклоняють коліна зі сльозами на очах. Васаріс чекав цього моменту з оглядою. Він знав, що проповідь слухають багато ксьондзів, кілька студентів, його колишніх товаришів по гімназії, слухає доктор Бразгіс, який колись докоряв йому думками про дівчат, слухала, зрештою, пані Бразгене, яка, звісно, сміється з «благословенного юнака, солі землі і світла світу».

Обличчя проповідника тим часом запалало екстазом молитовного захоплення й він, простягаючи до нововисвяченого руки, солодким голосом заспівав:

— Подивіться, подивіться на цього воїна Христового, який, залишивши своїх батьків, братів і сестер, зрікшись багатства і слави, йде на боротьбу за костьол божий, йде проповідувати святу віру заблудлому світу — світу, що ладен дивитися на його чорне вбрання, як на чорне тавро.

Тут проповідник знову запалав гнівом, і його голос заgrimів ще могутніше, ніж раніше:

— А ти, юний ксьондзе, хіба злякаєшся ти підступів гріховного світу і могутності пекельних брам?! Ти, котрого ми всі ось недавно бачили тут біля вівтаря, охопленого полум'ям молитви, ти не злякаєшся! Ти сьогодні офірував свою першу святу літургію за всіх віруючих і заблудлих —

і ось ми, падаючи на коліна, благаємо небесного отця, щоб він послав тобі благодать витримати до кінця. О пресвятая діво, матір божа!..

Тут уже почалося справжнє голосіння, і всі в костьолі впали на коліна. Інтелігенти в пресбітерії вагалися, як їм тут себе повести, і позирали на нововисвяченого. Дехто припав на одне коліно. Але нововисвячений не ставав на коліна і, увесь червоний, з похиленою головою чекав кінця тих мук.

Довго ще пригадували присутні славетну проповідь на першій відправі ксьондза Васаріса, а йому самому вона запам'яталася на все життя.

Служити обідню Васаріс навчився досить швидко. Через два тижні він уже мало чим відрізнявся від будь-якого іншого ксьондза. Йому тільки незручно було виходити з ризниці, коли на нього дивилися всі люди, а прочанки зустрічали млосними від захоплення поглядами та набожними зітханнями.

Гнітило молодого ксьондза й вислуховування сповідей. У першу ж п'ятницю після свята настоятель попросив допомогти йому, бо сповідальників того дня було більше, ніж завжди. Ксьондз Людас, прочитавши належну молитву святому духу й кілька разів переконавшись, чи не забув він формули відпущення гріхів, ступив до сповідальні. Побачивши, що приймати сповіді йде і молодий ксьондз, богомолки і взагалі сповідальники, що з раннього ранку товпилися біля настоятелевої сповідальні, мов отара овечок, кинулися вслід за ним і обступили з усіх боків, і біля настоятеля залишилося лише кілька чоловік.

Першою його сповідальницею була літня жіночка. З перших же слів вона почала слізно скаржитися, яке в неї тяжке життя з п'яницею-чоловіком, і як вона щовечора страждає від кольок у грудях. Коли ж ксьондз Васаріс нагадав, що вона повинна казати про свої гріхи, та почала скаржитися на свою сусідку, злодюжку і звідницю, бідкалася, скільки через неї має натерпітися горя й гнівити бога сварками та лихослів'ям.

Послухавши з години такі сповіді, Васаріс відчув, що його увага притуплюється, що сповідальники схожі одне на одного і щоразу важче знайти нові слова для настанов та розрешення гріхів. А йому ще ж не трапився жоден парафіянин, який би рік чи більше не звертався до сповідника, жоден перелюб, жоден рецидивіст, а сам він не потрапив у кігті до жодної з тих богомолоч-істеричок, які

випробовують молодих ксьондзів, вигадуючи найстрашніші гріхи.

Під час відпустки Васарісові довелося також хрестити і здійснювати таїнство шлюбу. Але проповідей Васаріс не виголошував, бо він їх всіляко уникав. Не траплялося також провідувати хворих та ховати померлих.

Тому першу ніч своєї служби в Каллінаї він спав погано, та й уві сні його не покидало передчуття завтрашнього обов'язку — похорон з проповіддю! Вранці він встав раніше, ніж було потрібно, ще раз перебіг очима чин заупокійної служби і повторив проповідь. Покійника мали привезти аж о десятій, так що часу було досить.

Від хвилювання Васаріс не знаходив собі місця і о дев'ятій пішов до костьолу. Настоятель і перший вікарій уже відправили утреню, в костьолі було порожньо, лише кілька бабусь сиділо на лавах.

Перші відвідини цього костьолу справили на молодого ксьондза сумне враження. Запорошені вікна, обтерті стіни, ветхі вівтарні запинала, пометена підлога свідчила, що цей храм божий був повністю залишений під опіку самого бога.

В ризниці ці ознаки занедбаності ще набридливіше впадали у вічі. Усе начиння, очевидно, давно вже не відновлювалося й не чистилося. Ксьондз відкрив скрипучі, брудні дверцята шафи й побачив, що підрясники¹ були такі заношені, що навіть ця назва їм не пасувала. Як же, одягаючи такий нечистий підрясник, промовляти символічні слова: «Dealba me, domine»²? Васаріс оглянув тонкі запинала вівтаря й обурився, побачивши плат для обтирання чаші, схожий на кухонну ганчірку. Чаші були погано почищені й, очевидно, золотили їх дуже давно, бо вони зовсім уже постиралися і були непридатні для потреб літургії. Скляниці, запліснявілі від залишків води та вина, стояли незаткнуті на нечищеній заіржавілій таці. Васаріс відкрив пляшку з вином для відправ — воно відгонило оцтом, і якість його була дуже сумнівна.

Помітивши ці та багато інших ознак недбалості, молодий ксьондз відчув у серці гіркоту. Йому вже доводилося бачити різні костьолі та ризниці, але таку неохайність він бачив уперше. А настоятель сьогодні цілий день змарнує через виламані зубці в барабані молотарки, вікарій

¹ Підрясник латинською мовою — алба, тобто біла.

² Обіли мене, господи (латин.).

цілий день буде закупувати добрива, гас, цукор, льодяники та різний непотріб. А наступного дня настоятель молотитиме пшеницю, потім її продасть, знову засіє, скосять, змолотить і знову продасть, і виконуватиме безліч інших робіт — обидва лише наспіх забігаючи до костьолю і не маючи часу придивитися за всім, потурбуватися про все.

І це кажуть, що тут робити нічого? І він, Васаріс, тут непотрібний? Так, і справді, він тут, мабуть, непотрібний. Адже що зможе він, молодий, нововисвячений ксьондз, зробити всупереч волі цих двох, оброслих жиром, старших за чином людей, що дійшли згоди в своєму ділі?

То ж як себе поставити і як поводитися?

Він вийшов з костьолю, оглянув подвір'я, прогулявся в саду, повернувся додому, хотів ще раз повторити проповідь, але почуття розчарування й чорні думки витіснили з нього всю його стурбованість про похорон та проповідь. Йому теж захотілося махнути на все рукою і пристосуватися до загальної занедбаності, яка панувала в тому костьолі. Але це було лише короточасне розчарування. В ньому одразу ж прокинувся голос протесту.

О десятій годині він знову пішов до костьолю. Паламар виклав обрядовий одяг: зношений підрясник, чорну, пом'яту ризу та епітрахиль.

— Слухай, Пятрасе,— звернувся до нього ксьондз.— Чому це тут усе таке брудне? Треба замести підлогу, пил повитирати, скляниці вимити. Не можна так.

— Та ніколи мені, ксьондзику. Треба негайно бігти до роботи. Настоятель свариться. Та й ксьондзові Стріпайтісові треба підсобити. Де вже тут, ксьондзику, про чистоту дбати! Хіба не однаково? От дзвонариха або я сам відірвемось коли на хвильку, приберемо сяк-так — та й гаразд.

— Ти все-таки помий скляниці. Дивись, які нечисті.

Паламар сполоснув їх, але вони залишилися такими самими, як і були.

Тим часом до костьолю наскодилося вже багато людей. Кілька чоловік стояло біля сповідальні. Небіжчика ще не привезли, тому ксьондз Васаріс вирішив їх сповідати.

Після кількох жіночок та одного чоловіка до віконця нагнувся рослий парубок, весь у ластовинні, з рудою, погано причесаною чуприною, у протертому піджаку.

Ксьондз перехрестив його і притулився вухом до віконця. Парубок важко дихав, але не говорив ні слова. По-

чекавши хвилинку, ксьондз Васаріс вирішив йому допомогти:

— Кажі: «Слава Ісусу Христу...»

— Во віки віків,— прохрипів парубок.

— Коли був на сповіді останній раз?

— Не знаю...

— Причащався?

— Не знаю...

— Покуту відбув?

— Не знаю...

Що з ним робити? Вигпати, щоб підготувався? Марні надії. Ксьондз вирішив його ще порозпитувати.

— Кажі, які гріхи пригадаєш?

Парубок мовчав.

— Чим согрішив?.. Які гріхи пригадаєш?

— Не пригадую,— дмухнув той у вухо.

— Так нічого й не пригадаєш? Може, з ким посварився, побився?

— А чого він ліз до Маре? — уже сердито промимрив голос.

— Хто ліз?

— Та батько...

— До якої Маре?

— Та до дівки. Нашої наймички.

— То що ти? — ксьондз уже не знав навіть, як його питати.

— Та як вривав у вухо!.. Мати цілий день лає. Істи не дає. До сповіді погнала.

— За віщо ж ти так?.. Хіба так можна?..

— А коли Маре зі мною спала.

Холодний піт виступив на лобі у ксьондза. Віп почав розпитувати далі — і, мов пекло, чорна безодня людського серця, жахлива життєва драма почала з'ясуватися з цих напівідіотських, але жорстоко-справедливих відповідей сіроми. Це був перший утруднений казус у ксьондзівській практиці Васаріса. Казус тим більше заплутаний, що грішник не мав ні найменшого поняття про оцінку своїх вчинків і не знав, чого вимагає від нього ксьондз, навіть якщо його так довго розпитує.

Незабаром знадвору долинули сліви літанії всіх святих — ознака, що привезли небіжчика. Розпитуючи парубка, ксьондз Васаріс чув, як розчинили ворота на подвір'ї, як кілька чоловік взяли в костюлі ноші, як на подвір'ї зчинилася метушня, долинули вигуки та голосіння.

— Мажейка, притримай із цього боку! — вигукнув чоловічий голос. — Піднімай, піднімай!.. Ще трохи!.. Юресе, покривало поправ... Покривало, покривало!.. Посередині!..

Раптом на весь голос скрикнула жінка. За нею друга і третя.

— Пятрилісе мій, синочку, на кого ж ти нас бідолашних покидаєш... — протяжно заголосила перша жінка.

Це був страшний фон для страшної сповіді. Молодому ксьондзові здавалося, що коли б він міг, то втік би від тих голосів і того бурмотіння рудого парубка. Але сповідь була ще не закінчена, і зачеплений за живе парубок уже й сам розповідав про свої нещасливі подвиги:

— А Марє сказала, що в неї буде дитина. Страшенно лаялася і погнала мене до Дарати в Гудішкяй, щоб приніс од неї такого зілля. А Дарата запросила сім карбованців, то я вкрав з батькової кишені. А батько думав, що мати взяла, та й побив її.

Зрештою, ксьондзові стало ясно, що розрішити гріхи цьому сповідальнику він не може, бо цей казус не був повністю з'ясований і ускладнювався іншими казусами. Він наказав йому прийти через тиждень, бо зараз йому розрішення гріхів не дасть, а через це причастя прийняти він не може. Але коли ксьондз став причащати, то помітив серед інших і того парубка. Не причастити його він не міг, бо це було б посереднім порушенням таємниці сповіді.

Провівши небіжчика в костьол, Васаріс сів до органіста співати панахиду. Органіст поспішав, мов його в ший гнали: не встигав ксьондз дійти до половини строфи, як той уже затягував свою і, щось промимривши, виводив мотив лише останнього слова або навіть складу. В проміжках чути було приглушений жіночий плач.

Після панахиди треба було виголошувати проповідь. Молодий калнінайський вікарій вперше вийшов на кафедру. Проте ледве встиг він вимовити мотто¹ своєї проповіді: «Кожен, хто вірує в мене, навіть якщо він мертвий, житиме», як усі три жінки в один голос заридали на весь костьол. Проповідник знав, що небіжчик був молодий заможний хазяїн, залишив стару матір, молоду вдову і сестру. Біль втрати для всіх трьох був невимовно великий. Серце стискалося від того їхнього плачу і в самого ксьондза з'явилися на очах сльози. Він відчув, що безсилий

¹ Мотто — епіграф (латин.).

заспокоїти той глибокий біль, втішити цих жінок, що ридма ридали. Чи не буде це злою насмішкою — декламувати їм сухі, беззмістовні слова, визубрені з книжки? Яка убога ця його проповідь і сам проповідник!

Але говорити треба було, і він говорив. Говорив без внутрішнього переконання, ніяковіючи й соромлячись себе самого. Йому здавалося, що всі звинувачують його в нещирості й ошуканстві, докоряють тим, що він погано виконує свій обов'язок. Васаріс закінчив проповідь шаблонною формулою і зійшов з кафедри, відчуваючи пригніченість від свого безсилля.

Після проповіді він з органістом співав біля труни «Liberata»¹. Васаріс любив цей сповнений величного настрою і смислу антифон і міг би гарно його заспівати, але органіст, звикнувши до поспіху, перескакував через окремі ноти й, відбираючи в нього слова, спотворював і мелодію, і текст.

Нарешті Васаріс відспівав покійного, провів на кладовище, сипнув жменю землі — і робота в той день була закінчена.

Обід пройшов напружено. Стріпайтіс був у місті, настоятель сидів набундючений і злий, що не вдалося полагдати молотарку. Обидва мовчки жували тверде м'ясо і ніяк не могли дочекатися кінця трапези.

Після обіду настоятель, піднявши сутану, витягнув з кишені гаманець, відрахував три карбованці й підсунув Васарісові:

— Стільки вам належить від мене за сьогоднішню роботу. За свічки я вирахував. Органіст і паламар за ваш рахунок.

Прийшовши до своєї кімнати, ксьондз Васаріс упав голиць у ліжко й пролежав так з розплющеними очима до самого смерку.

До того першого враження, яке з'явилося в його душі, коли він побачив бруд у калнінайському костьолі, додалася сповідь рудого парубка, голосіння трьох жінок, панахида, невдала проповідь і видані настоятелем три карбованці...

Коли стемніло, Васаріс запалив свічку й почав читати брєвіарій.

---

¹ «Поцади» (латин.).— Похоронний церковний спів.

IV

Приїхавши з міста, ксьондз Стріпайтіс розповів багато новин. Насамперед він заспокоїв настоятеля, що ціни на пшеницю тримаються твердо і навіть мають тенденцію зрости.

— Зрости?..— здивувався настоятель.— Скажіть, будь ласка!.. Може, й добре, що зламалися ті три зубці. Скільки разів чоловік перенервує зовсім даремно.. А до прелата заходив?

— Заходив. Старої співає. Не треба йому ні кооперативу, ні «Сохи». І настоятелеве господарство не дає старому спокою. Справжній недоумок! Побачити б, що залишиться від католицької Литви якщо ми дозволимо прогресистам захопити в свої кігті соціальну діяльність та економічні організації!

— За моє господарство нехай у нього не болить голова! — сердився настоятель.— Я до його кипшені не заглядав, коли зводився на ноги. Та й парафії я не зобидив. А для блага костюлу і своїх чимало копійок додаю. А зі своїми обов'язками як настоятель, хвалити бога, не гірше справляюся, ніж він сам.

— Відстав, старий, ясна річ,— погодився вікарій.— Вони не можуть зрозуміти, наскільки важливе для всієї околиці зразкове господарство.

— Ти йому казав, що приїхав той шмаркач?

— Казав. Але з перших же слів побачив, що прелат на його боці. О-о, виявляється, у Васаріса є підпора!

— Невже?! Хто ж це?

— Є там ціла компанія прихильників та порадників. Прелат і слухати не хоче. Не цього, каже, то другого. Потрібний, каже, в Калнінаї третій ксьондз, та й годі.

Обличчя в настоятеля спохмурніло. Він був людиною впертою, але начальство заціпати боявся. Коли вже науяполіський прелат заступається за Васаріса, то настоятелеві Платунасу сам собою запрошується висновок: змінй тактику! Науяполіський прелат — це тобі не хто-небудь. У себе на току разом з ксьондзом Стріпайтісом можеш на нього метати грім і блискавки, але перечити йому — небезпечно.

Ця розмова калнінайського настоятеля з першим вікарієм і справді відбувалася на току настоятелевого господарства. Обидва ксьондзи, сидячи на осонні на колодах, дивились крізь відчинені двері клуні, як коваль з помі-

щицького маєтку вовтузиться біля молотарки. Ксьондз Стріпайтіс недавно прийшов з крамниці втішити настоятеля щодо цін та поділитися враженнями. Потрапив він прийти саме в обідню пору, бо для обох ксьондзів час — це гроші в прямому значенні слова. І справді, ледве встигли вони обмінятися кількома фразами про науяпольського прелата і ксьондза Васаріса, як через двір уже бігла Юле.

— Просимо, ксьондзики, на обід!

— Молодого покликкала? — обернувся до неї настоятель.

— Вже чекає вас, ксьондзику.

— Юле, Юле! — гукнув Стріпайтіс. — Подобається тобі молодий?

— Як не подобатися, ксьондзику! Такий хороший ксьондзик! А як сповіді вислуховує! Вчора побігла я до костьолу, коли привезли небіжчика. Дай, думаю, подивлюся, чи дуже плакатимуть Мотузаси за своїм Пятрилісом. Ох, боженьку ти мій, що вже ж плакали, то плакали, аж серце розривалося, дивлячись на них. А найбільше стара Мотузене причитала. А ксьондзик Васаріс, бачу, сповіді слухає. Не повірите, ксьондзику. Піктупіс Андриус — отой рудий! Аж у піт вкинуло ксьондза Васаріса — дуже довго повчав його. Бачила, за причастям стояв. Навмисне підгледіла.

— Тобі робити нічого — нишпорити біля сповідальні! — висварив її настоятель. — Ти сама сповідайся через довгий свій язик та ледарювання.

— Сходжу, ксьондзику, сходжу! Ми вже з Агнешкою домовилися. Дуже вже хочемо почути, як ксьондзик Васаріс на сповіді повчає.

Тут ксьондз Стріпайтіс підморгнув настоятелю і сказав:

— Знаєш що, Юле, ти порадь усім богомолкам, нехай ідуть на сповідь до Васаріса. Тепер ксьондзи перший рік після висвячення розрешають гріхи на сім років.

— Ох боженьку! Огласить, ксьондзику, з амвона.

— Ні, оглашати цього не можна. Це лише для найближчих такі привілеї.

З радісною вісткою Юле майнула на кухню.

Обід цього разу пройшов веселіше. Сам настоятель кілька разів звернувся до Васаріса. А Стріпайтіс, улучивши зручний момент і загадково посміхаючись, теж мовив до свого колеги:

— Але який гостинець я тобі привіз, ксьондзе Людас, ти й не здогадаєшся.

— Гостинець?.. Мені?.. Справді не сподівався.

— Так, так: вітання від однієї дуже гарненької пані.

Людас відчув, як у нього забилося серце і він нестримно починає червоніти. Помітивши піяковість Васаріса, маленькі, заплили жиром очки Стріпайтіса ще дужче звузилися, і весь він почав здригатися від тихого, ледве стримуваного сміху.

— Як почервонів, бідолаха! Ну, нічого, нічого... пані warta grzechu і навіть śmiertelnego¹. Коли сказав, що Васаріс у Калнінаї, аж оченята заблищали... Вмить і до мене стала доброзичливіша.

— Ну-ну, що там за романси? — поцікавився настоятель.

— Далі все хай розповідає сам Васаріс. Я свою роль виконав.

Але Васаріс почав відмовлятися: він справді не знає, від кого ті вітання. В Науяполісі має не одну знайому, то може й помилитися, відгадуючи.

— Не помилишся, брате, голову даю на відруб, що думаєш тепер про пані Бразгене.

— Хто це така — пані Бразгене? — знову втрутився настоятель.

— О ксьондзе настоятелю, це перша красуня в Науяполісі, а крім того, симпатія ксьондза Васаріса.

Тут Юле, яка в цей час подавала на стіл, голосно заторохтіла тарілками, ніби виражаючи обурення з таких балачок духовних отців. Васарісові стало незручно, однак старші ксьондзи не звертали на це ніякої уваги.

— І скажіть, будь ласка! — здивувався настоятель. — Симпатія! Як це — симпатія?..

— Дуже просто. Чому молода, вродлива пані не може почувати симпатії до молоденького вродливого ксьондза і навпаки? Адже ось і Юле призналася, що їй подобається ксьондз Васаріс. Правда, Юле?

Але Юле грюкнула дверима і лише по той бік щось відповіла.

— Не вводьте в спокусу служницю, ксьондзе Йонас, — зазначив зніяковілий Васаріс.

— Ну, брате, Юле швидше тебе введе в спокусу, ніж ти її.

— Де ж ви зустрілися з пані Бразгене?

---

¹ Варта гріха і навіть смертельного (пол.).

— У неї самої. Прийшла мені в голову щаслива думка. Треба, думаю, познайомитися з доктором Бразгісом. Його тепер обрано в центральне правління «Сохи». Доведеться підтримувати стосунки. І я вирішив піти підлікуватися. Зі шлунок щось негаразд. Пішов. Народу в приймальні досить багато, але мене, як ксьондза, повели у вітальню. Тут мені й довелося трохи поговорити з пані Бразгенс. І з доктором дійшли ми до найкращої згоди. Він, кажуть, ніби й соціаліст, але пані ксьондзів, очевидно, не цурається.

— А ви звідки її знаєте? — звернувся настоятель до Васаріса.

— Сусідами були, ксьондзе настоятелю. Вона — дочка сестри клявішкісівського настоятеля каноніка Кімші. До заміжжя там і жила. На канікулах траплялося там бувати.

— Кімші? — скривився настоятель. — Терпіти не можу того комедіанта. Не можу втямити, за які заслуги його каноніком зробили. Крім того, це ксьондз із сумнівним минулим.

— Зате, настоятелю, небога в нього таки симпатична, — не вгавав захоплюватися ксьондз Стріпайтіс.

— А ще що чув у Науяполісі?

— Ага! Четвертого жовтня в Науяполісі будуть святкувати день святого Франціска. Прелат казав, що з Калніною одного обов'язково чекатиме.

— Який це день?

— Середа.

— Не зможу. Нехай їде котрийсь із вас.

— Відрядимо делегатом, ксьондзе настоятелю, Васаріса. Молодий, старанний, що йому?

— Мені байдуже, — погодився настоятель. — Тільки завчасу попереджаю, ксьондзе Йонас: якщо покличуть до хворого, доведеться самому їхати. Вибирай.

— Не доведеться! — вирішив Стріпайтіс.

Таким чином домовилися, що на святого Франціска їхатиме ксьондз Васаріс.

Після обіду настоятель засів за рахунки, а Стріпайтіс виявив бажання відвідати Васаріса в його новому помешканні.

— То що? Вже влаштувався? Ну, як себе почуваш? — запитав він, окинувши оком порожні кімнати.

— Нічого, звикну. А влаштовувати, як бачите, ще нічого.

— Звичайно. Всі ми починаємо з ліжка, столика та стільця. Потроху обживешся, розбагатієш. Кімнати непогані.

— Сідайте, будь ласка.

— Дякую. Але я запропонував би зайти до мене. Буде трохи затишніше. Поговоримо про те, про се. Маєш час?

— Маю.

Кімнати ксьондза Стріпайтіса і справді були затишні. У першій, досить просторій кімнаті, в кутку стояла обтягнена квітчастим плюшем софа і два таких самих м'яких стільця. Перед софою столик, застелений червоною плюшевою скатертиною. На ньому лежали два альбоми з дистівками та фотографіями. Під стіною, між двома вікнами, стояв письмовий стіл, неподалік від нього — шафа з книжками. Кімнату прикрашали гардини на вікнах, картини релігійного змісту і килимок над софою.

— Сідай і почувай себе, як удома, — запросив Стріпайтіс свого гостя, вказуючи на софу та крісла. — Поговоримо, як належить справжнім побратимам і сусідам.

У Стріпайтіса, очевидно, був гарний настрій і він вирішив налагодити з Васарісом найкращі стосунки. Посадивши гостя, він пішов до іншої кімнати й повернувся звідти з пляшкою німецького лікеру, двома чарками й тарілкою тістечок.

— Після обіду, знаєш, іноді корисно... Сподіваюся, ти не належиш до суворох непитущих?

Ні, до таких Васаріс не належав. Господар налив, і обидва почали куштувати.

— Ну, як учора пройшла перша проповідь? — завів мову Стріпайтіс.

— Ет, ніяк. Погано підготувався. І взагалі книжні проповіді для таких випадків важко пристосувати.

— Занадто ти скрупульозний. Думаєш, люди вникають у твої слова? Зміст для них зовсім неважливий. Лиш умій добре володіти голосом. Натисни, де слід, — і від пайпростіших слів увесь костюл зарідає.

Тут Стріпайтіс розповів випадок, як один відомий на всю околицю проповідник просльозив парафіян, змальовуючи муки Христові. Поставили, каже, на горі Голгофі хрест у тридцять футів заввишки. Парафіяни заплакали від того, що слова «тридцять футів заввишки» були вимовлені громовим голосом.

Васаріс не хотів погодитися, що люди так поверхово

сприймають проповіді, а якщо подекуди так і буває, то з вини самих проповідників. Але Стріпайтіс його думку назвав семінаристським ідеалізмом і віщував Васарісові, що через рік він буде готуватися до проповіді не довше, ніж п'ятнадцять хвилин.

— Зрештою,— погодився старший вікарій,— це особиста справа. Один може готуватися менше, інший більше, а ефект залежить від здібностей.

— Куриш? — він відкрив портсигар і запропонував Васарісові.— Бери, буде веселіше. Через рік однаково куритимеш. Парафіяльна робота, брате, занадто нудна і нервова — не стримаєшся, щоб цигарки не ткнути в зуби. Я ось уже шостий рік змагаюся з цією роботою. Маю трохи практики.

— Вас, здається, більше цікавить громадська робота? Обличчя Стріпайтіса набрало серйозного виразу й він багатозначно кивнув головою.

— Треба, брат. Хочеш не хочеш, а працювати треба. Перед нами, молодими ксьондзами, розгорнулося пове поле діяльності. Кооперативи і сільськогосподарські гуртки мають економічно піднести Литву і визволити її з єврейського рабства. Але якщо все це переймуть у свої руки прогресисти, то ми, тікаючи з вогню, потрапимо в полум'я. Тут ми й повинні проявити свою діяльність.

— У вас це, здається, непогано виходить?

Стріпайтіс налив по другій чарці й, цокнувшись зі своїм гостем, вигукнув:

— Знаєш, Людасе, перестань ти на мене «викати». Звертаймося один до одного на «ти». Навіщо ці церемонії. Питаєш, чи виходить? Так, організувати вдасться, але боротися й працювати самотужки все-таки важко. Знаходяться вороги, які на кожному кроці стромляють спиці в колеса. От хоча б і той чорт Жодяліс... Вченився зубами в той дивіденд та збори — й агітує, мов божевільний. От тому, знаєш, я й хотів з тобою поговорити, пресити в тебе допомоги.

— Чим же я можу допомогти? В таких справах я зовсім не розуміюся.

— Бачиш, Жодялісові легко проти мене агітувати, бо я один. Два товариства — і в обох я представляю все правління. В ревізійній комісії ніхто навіть розписатися добре не вмів, а жодного соціаліста ми нікуди не пропустили. Легко йому таким чином агітувати. Але якщо ми будемо вдвох, умови одразу зміняться. Скажімо, ти —

голова в кооперативі, я — касир, ти в товаристві «Соха» секретарем або касиром, а я — головою.

Васарісові пропозиція Стріпайтіса не припала до душі, за інших обставин він одразу відмовився б, але тепер, після такого люб'язного прийому та частування, він соромився.

— Не знаю, — сказав він, сумніваючись, — як тут у мене все складеться. Я думаю попрацювати з хором. Крім того, хотів дещо писати. Та й почитати треба.

— Ну, брате, тут тобі не семінарія. Тут працювати треба, а не вчитися. Кооператив і «Соха» в тебе багато часу не забере. Я сам усе вестиму, як і досі. Я вже напрактикувався і цю роботу люблю. Де потрібно, підпишешся, на збори прийдеш, те-се скажеш... Важливо, щоб не виглядало збоку, ніби я сам усе роблю. Коли брати-меш участь і ти, Жодялісовій компанії буде значно важче агітувати людей. Ти тут нова людина, нікому не набрид, всі симпатії будуть на твоєму боці, та й довірятимуть тобі таки більше. А якщо організуєш хор, буде ще краще. Нам важливо тримати в своїх руках якомога більше людей. І через хор зможемо впливати на людей. Згадаєш мої слова, коли будуть вибори в Думу, тоді виявиться, що значать організації!

Але Васаріс усе ще вагався!

— Давайте все-таки відкладемо це питання хоч на який місяць. Мені ще треба трохи при звичаїтися... Придивлюся, якими будуть мої безпосередні обов'язки. Якщо з'явиться можливість, то допоможу не лише формально, а й насправді.

Стріпайтіс примруженими очима допитливо подивився на свого гостя й ніби сам засумнівався.

— Бачиш, в умовах сільського життя економічними організаціями найкраще може керувати одна людина, тримаючи все в своєму віданні. Інакше доведеться розвести безліч формальностей і канцелярщини, а хто цим займатиметься і кому все це потрібне? Прибутку однаково не маємо. Та для нас важливий не сам прибуток, а принцип. Тому я й хочу, щоб ти лише формально входив до нашого правління і на зборах сказав коли слово. Ось і все, чим ти можеш мені допомогти.

Проте у Васаріса зростало передчуття, що з тими економічними організаціями щось негаразд і що Стріпайтіс хоче або за ним сховатися, або вплутати його в якусь непевну історію. Адже і в семінарії не раз їх попереджали,

що ксьондз має бути дуже обережний з економічними організаціями, уникати обов'язків касира та різних грошових справ. І він вирішив бути дуже обачним.

— Все-таки постриваємо ще, ксьондзе Йонас. Передусім я маю освоїтися. Не знаю, як воно далі складеться. Настоятель, очевидно, невдоволений, що йому мене накинули. Може, незабаром доведеться перебиратися в інші краї.

— Не бійся,— втішив його Стріпайтіс,— призначили, то й будеш. Коли я сказав, що науяполіський прелат опікає тебе, настоятель одразу полагіднішав. Він хоробрий лише на своїй купі гною.

Васаріс підвівся, пройшовся по кімнаті й зупинився перед книжковою шафою. Але тут були складені лише старі семінарські підручники, збірники польських проповідей, комплекти «Наставника» і «Джерела» та ще кілька книг із галузі суспільних наук. Бібліотека ксьондза Стріпайтіса була і невелика, і нецікава.

— Ну, та я сьогодні брєвіарію в руках не тримав,— сказав Васаріс, поглянувши на годинник.— Треба йти. Дякую за частування, ксьондзе Йонасе.

— Немає за що. Піду і я. Загляну в крамничку, як там Пятрас розклав привезений товар. Приходь, побачиш, які я брошки для молодиць привіз. У неділю від дівок відбою не буде.

Взявши брєвіарій, ксьондз Васаріс вийшов у сад, але чудова сонячна післяобідня пора осені притягувала погляд не до сторінок молитовника, а до повитих сизуватою імлою полів, до поруділого парку сусіднього панського маєтку, до узлісся або на берег озера — словом, кудись подалі від того негостинного будинку настоятеля і від чужих по духу і за справами своїми. Васаріс вирішив піти кудись прогулятися й познайомитися з околицями свого нового місця проживання.

V

Вийшовши з настоятелевого саду, він повернув праворуч, до поміщицької садиби, бо тут дорога була краща і місцевість красивіша. Він знав, що за маєтком знайде озеро і соснячок — це місце вимальовувалося в його уяві найромантичнішими барвами та образами природи.

Садиба, повз яку ішов Васаріс, належала тому самому поміщикові, в якого калнінайський настоятель орендував помістя. На думку настоятеля, справи в поміщика значно погіршилися, тому він з року на рік вичікував, чи не вдасться йому зовсім відкупити орендовану ділянку.

Маєток належав обрусілому баронові фон Рейнеке, якого люди прозивали просто Райнакісом¹ — і це йому подобалося, бо очі він мав і справді рябі. Кажали, що сам барон, почувши, як звучить його прізвище на литовській мові, був цілком задоволений. Йому здавалося, що Райнакіс звучить солідно, точнісінько як по-грецькому, тоді як німецьке прізвище нагадувало казку Гете «Рейнеке-ліс»... Насправді в ліцеї і згодом у Мюнхенському університеті, особливо протягом першого семестру, товариші й однокурсники постійно допікали йому прізвищем «Рейнеке-ліс», «Рейнеке-ліс»... На третьому курсі через те своє прізвище він мав поєдинок. Шрам від цієї рани не робив йому честі, й він змовчував про те, що причиною поєдинку був «Рейнеке-ліс».

Прозваний Райнакісом, він відчув симпатію до литовської мови, яка раптом стала в його очах такою подібною до шанованих мов класичної давнини. Незабаром від калнінайського настоятеля, ще попередника ксьондза Платунаса, він одержав підготовлене до друку Несельманом видання разом з німецьким перекладом поеми Донелайтіса² «Пори року» і з насолодою прочитав її. Він вивчив кілька десятків литовських слів і надзвичайно вправно вмів ними оперувати, коли доводилося розмовляти з людьми своєї садиби або взагалі при нагоді похвалитися своїм знанням литовської мови. В характері барона Райнакіса були деякі риси коміка або дивака, зате він нікому не завдавав кривди і взагалі був людиною доброзичливою. Калнінайський маєток він успадкував від свого дядька, старого парубка, за кілька років до прибуття в цю парafiю ксьондза Платунаса, але між собою вони познайомилися тільки тоді, коли настоятель заходився інтенсивно господарювати. Займаючись поліпшенням сортів насіння і порід худоби, він зблизився з управителем маєтку, а через нього і з самим паном. Але знайомство тривалий час було досить далеким. Пан не був католиком, у маєтку

¹ Райнакіс по-литовському — рябокий.

² Донелайтіс Крістіюнас — родоначальник литовської літератури, письменник XVIII ст.

рідко засиджувався, а налагодити справи здебільшого можна було і з самим управителем.

Але ось одного літа барон приїхав до свого маєтку з молоденькою вродливою дружиною. Пані баронеса була польською і католичкою, вихована в релігійному дусі і час від часу відчувала потребу в духовній поживі. Підтримувати стосунки з костьолом для неї було ознакою хорошого тону й аристократизму. Тому, приїжджаючи в маєток, вони робили візит до настоятеля, давали щедрі пожертвування костьолу й запрошували ксьондзів на обід або вечерю. І коли б калнінайський настоятель був не таким жадібним і культурнішим, то його стосунки з маєтком стали б не лише коректними, але й дружніми.

Ксьондз Васаріс від паламаря та Юле вже знав, що барон з баронесою перед від'їздом на зиму у теплі краї заїхали до маєтку і незабаром, очевидно, зроблять візит до настоятелевої садиби. Минаючи маєтковий двір, він з цікавістю позирав за паркан, чи не побачить там таємничих панів або яку-небудь ознаку їхнього існування. Маєток та його жителі в уяві Васаріса завжди були оточені ореолом якоїсь таємничості й романтики. В саду він нічого особливого не помітив. Сад був великий, оточений високими липами, посередині його яблуні та груші вгиналися від сили-силенної плодів. У глибині головної алеї він побачив фасад мурованого двоповерхового палацу. Сад йому здався опорядженим, а палац — стилевим і красивим.

Після дороги обминала сад і завертала праворуч на пагорб. Ксьондз перескочив рівчак і стежкою попід полем попростував далі. Він відчував себе бадьорішим, ніби кожен крок усе більше відділяв його від неприємностей нового життя. Цей безхмарний день наприкінці вересня викликав у нього ясний і безтурботний пастрій, що ним природа обдаровує закоханих у неї людей, хоча б їх пригнічували найбільші турботи.

Васаріс навіть не помітив, як швидкими кроками досягнув верхівки пагорба. Він спинився, зітхнув на повні груди і, скинувши капелюх, озирнувся, милуючись навколишнім краєвидом. Обернувшись назад, він побачив неподалік від пагорба маєткові будівлі та сад, далі між деревами виднілися дахи настоятелевої садиби, село Калнінай і вища від усього вежа костьолу. Повернувшись знову в той бік, де пролягав шлях, ксьондз неподалік ліворуч побачив озерце, вода якого здалеку здавалася ще синішою, ніж ясне осіннє небо. По той бік озерця горби

та пагорби з хатами селян перетинали красвид, і саме озерце тому здавалося ще меншим, ніж було насправді. Попереду, між полями маєтку та селом, простягався величкий соснячок, а праворуч поля маєтку сягали аж до лісу, що, мов темна стіна, підкреслював обрій.

Переводячи погляд від озерця, соснячка і маєткових лісів до лісу, на одному пагорбі ксьондз помітив трьох вершників, дивних на вигляд. Спершу він подумав, чи то, бува, не якісь військові або з поліції, але одразу переконався, що ні. Вершники були вбрані в темний, а може, навіть зовсім чорний одяг, але їхні білі манишки світилися здаля. Двоє були в круглих, з малими крисами, капелюхах, а третій, з виду огрядніший, у сірому кашкеті. Всі троє на красивих буланих конях поволі спускалися схилом одного пагорба, і ксьондз Васаріс пильно стежив за ніколи не баченим видовищем.

Біля підніжжя пагорба вершники спинились і про щось радилися, махаючи руками. Раптом один вершник, що виділявся особливою манишкою і гнучким станом, а на голові мав капелюшок, хльоснув коня й галопом, мов навіжений, помчав стернею. Зі свого пагорба Васарісові було видно, що вершник летить просто до широкого рівчака; прокопаного для стікання води з полів до озера. Навіть верхи перескочити цей рівчак було неабиякою справою, але вершник шмагонув коня, натягнув поводи й щасливо перелетів на другий бік рівчака. Це, очевидно, й було метою скачок, бо вершник зупинився, обернувся до своїх залишених товаришів, і, поплескуючи коня по загривку, чекав, доки вони під'їдуть. Махаючи хустинками, вони риссю подалися в той самий бік. Трохи далі через рівчак був перекинтий місток, і всі троє, знову з'єднавшись, виїхали на шлях, яким ішов і ксьондз Васаріс.

«Що це ще за типи?» — дивувався ксьондз, ідучи назустріч вершникам.

Проте коли вершники стали наблизитися, він ще більше здивувався. Він уже розгледів, що двоє в твердих капелюшках були, здається, жінки, одна з яких, стрункаша, мчала полем і перескакувала через рівчак.

Вона іїхала ближче до Васаріса, і він зміг побачити, що це була молода й дуже вродлива пані. Він також помітив, що капелюшок чоловічого крою дуже пасував до її веселого, розпашілого обличчя, що вона вдягнена в чорний, теж чоловічого крою, сюртук, а на шиї в неї була біла, широка краватка. Лише майво цієї краватки, високі гру-

ди і гнучкий стан підкреслювали жіночі риси її одягу та постави. Решта предметів її туалету були теж чоловічі: пістряво-картаті штани й лаковані чоботи з високими, аж по коліна, халявами. Та й на коні вона сиділа по-чоловічому, підскакуючи в сідлі та вправно тримаючи поводи свого буйного коня. Ксьондз устиг також помітити, що друга пані старша, повніша й на коні сиділа по-жіночому: боком, спустивши ноги на один бік. Чоловік, убрання якого відрізнялося тільки кашкетом, вужчою хустишкою та менш відкритим сюртуком, був уже досить літній пан, голений, з горбинкою на носі та сивиною на скронях.

Ксьондз Васаріс уже здогадався, що це були господарі маєтку, барон і баронеса Райнакіси, і, як незнайомий, хотів непомітно їх обминати. Але кінь молодій пані — чи то через те, що Васаріс у цю мить з'явився з-за дерев, чи то через те, що вітер підхопив сутану та пелерину ксьондза — раптом так шарахнувся вбік, що лише майстерне вміння пані їздити верхи врятувало її від купання в багні край дороги. Васаріс збентежився й сполотнів, але пані кивнула йому головою, весело усміхнулася і вигукнула по-польському:

— Прошу вас, ксьондзе, не лякайтеся. Це дурниці. Я тримаюся в сідлі, мов амазонка, й мене жоден кінь не скине.

Васаріс підняв капелюх і хотів було просити вибачення, як пані перервала його й запитала:

— Ви здалеку?

— Я звідсіля ж, пані, з Калніная.

— Як це могло статися, що я з вами не знайома?

— Я сюди прибув усього кілька днів тому.

Тут пан ввічливо підняв кашкет і представився:

— Приємно познайомитися. Барон Райнакіс, пані баронеса, — він кивнув у бік молодій пані, — і пані Соколіна, моя сестра, — він кивнув на старшу пані.

— Ксьондз Васаріс, калнінайський вікарій...

Почувши це, барон дуже здивувався:

— Як ви сказали?.. Васаріс?.. Васаріс?..

— Так, це моє прізвище, — в свою чергу здивовано підтвердив ксьондз.

Барон, очевидно, хотів іще щось йому сказати й повернув коня в його бік, але той уперся й став поперек дороги, відступаючи назад.

— Сподіваюся познайомитися з вами ближче. До побачення! — мовила баронеса, чарівно всміхаючись, і стьобнула коня.

— Я знаю литовську мову! — вигукнув, обернувшись, барон, і всі троє поїхали своєю дорогою.

Васаріє попрямував далі. Ця незвичайна зустріч підняла в нього настрій, і він замислився, з'ясовуючи враження від нового знайомства. Маєток, завжди оточений романтичністю й манливою красою, притягував його, немов якийсь зачарований казковий замок, де злий відьмак ховає і золото, і срібло, і діаманти, і перли, тримає у в'язниці красуню-королівну.

Він знав, що маєтки Литви криють великі культурні скарби, але ті скарби все ще лежать, дбайливо заховані, — недоступні їм, зголоднілим за культурою, дітям з-під солом'яної стріхи. Ті скарби були закляті чужим словом.

По дорозі в семінарію і з семінарії він бачив не один маєток — і кожен будив його цікавість та фантазію. Майже всі ті маєтки були оточені високими деревами — садами та парками, і палаци ніби ховалися в затінку дерев, майже всі вони здавалися тихими та вимерлими. Він ще змалку наслухався різних розповідей про маєтки, про давні часи, аж від кріпацтва починаючи, а згодом — різних романтичних пригод. Потрапити в маєток було його давньою мрією.

І ось тепер ця мрія починала здійснюватися. Він познайомився не з кимось там, — із самими баронами — знатними аристократами! Барон, очевидно, оригінальний чоловік, а баронеса — жінка незвичайної вроди й темпераменту! В уяві Ксьондза вимальовувалась картина, як баронеса галопом мчить через поле і на скаку долає рівчак.

З такими мріями та роздумами про цю пригоду і майбутній візит до маєтку молодий калнінайський вікарій дійшов до бору. Тут, у затишку, було так тихо й тепло, що зовсім не відчувався меланхолійний осінній настрій. Весело дзижчали мухи, шмигали між деревами білки, десь далеко на весь голос виводив пісню пастух, нітрохи, однак, не порушуючи спокій і тишу бору.

Васаріє пройшов трохи далі й вибрав місце, звідки було видно озерце, а за ним — калнінайський маєток і село з костьолом. Місцинка була затишна, а краєвид — чудовий. Ксьондз розстелив накидку й приліг на зігріту сонцем землю. Ось нарешті він сам-самісінький, наодинці зі сво-

їми думками та своїм окремим світом — і він може тепер заглянути в той світ і побувати в ньому сам із собою — нікто його не підстежить, нікто не потривожить.

В такі моменти Васарісові здавалося, що він вирвався з усіх тимчасових обставин свого життя й досягнув своєї власної людської суті. Рідко траплялися такі моменти, але вони були дорогі й потрібні йому. Тоді він відчував у собі якесь незаймане джерело, в якому причаїлося ще багато нікому не відомих сил. Тоді він вірив у себе й поважав себе. В такі хвилини Васаріс ніби змивав із серця всю гіркоту, що зібралася за багато днів, коли він був звичайним смиренным ксьондзиком, якому бабусі старалися поцілувати долоню, а старші побратими — виявити своє зверхнє покровительство або зневагу.

В такому стані він сидів тепер у бору, звідкіля було видно озерце, липи маєтку й вежу калнінайського костюлу. Васаріс дивився на ту вежу, з якою його поєднували обов'язки вікарія, але в цю мить він зовсім не почував себе священиком. І коли б хтось раптом спробував збудити в ньому те почуття, йому важко було б звикнути до думки, що він і справді ксьондз — sacerdos in aeternum¹, що він кожного дня хліб і вино перетворює на тіло й кров Христові, що він розрідшає гріхи й наділяє людей божою благодаттю. І це він — Людас Васаріс? Ні, неймовірно, неможливо. Адже він ось відчуває себе звичайною людиною — і хоче такою zostатися; він боїться всього надзвичайного, піднесеного, святого — то який же він sacerdos in aeternum?..

Людас перевернувся горілиць — і щоденна реальність зовсім розтанула в блакитних просторах небес, розсіялася в білих хмарках, розтанула в легкому ароматі сөсөп. Васаріс відчував, що він поет-митець, що він осягає в собі таємне життя природи, а його власна душа поєднується з природою, зі світом. Його уява життєздатна й готова до польоту. Він здатен жити й відчувати хвилювання від втвору власної фантазії. Щоправда, досі він нічого гарного ще не зробив. Він ще не знаходить належних для своїх переживань мотивів та форм. Між ним і реальним світом ніби зависла якась густа пелена туману. Він ще не може очима художника спостерігати дійсність, розібратися в буянні власних емоцій.

---

¹ Ксьондз навіки (латин.).

Але найважливіше те, що він почуває в собі іскру божу, талант, і це передчуття щодень міцнішає в ньому з того часу, як він остаточно залишив семінарські мури. За цей час він, щоправда, не написав жодного вірша, але ця мовчанка пояснювалася швидше тим, що він усвідомив свій талант, аніж безсиллям. Він не писав, бо не встиг ще розібратися ні в собі, ні в навколишньому світі. В ньому ще не встигли нагромадитися враження нового життя, а дух семінарських мурів лишився по той бік дня святкування його першої меси.

Поринувши у вечірню природу, Васаріс напружено думав, інстинктивно намагаючись якомога глибше проникнути в суть своєї індивідуальності, упевнитися в ній. Окрім художнього розуміння своєї особистості, у закутках його свідомості витали напівабстрактні, напівконкретні образи багатьох жінок. Він був молодим двадцятидвохлітнім юнаком, і ніяка аскеза не могла вбити в ньому чуттєвого потягу до другої статі. Крім того, він мав живу уяву, налке серце і поетичну душу. Художні та еротичні поривання його душі завжди зливалися у нього в єдиний нероздільний порух всього емоційного життя.

Ще перебуваючи в семінарії, він нагледів у кафедральному соборі під час молитви жінку, яку наділив усіма ідеальними рисами абстрактного, символічного образу жіночості. Тоді ж він зустрівся з Люце, тепер уже пані Бразгсис, яка першою пробудила в ньому чоловічі почуття, а сьогодні ось він познайомився з красивою, сміливою світською жінкою — і нові, невизначні сподівання, мов сизі весняні тумани, вже звисли над обрієм його думок та почувань.

Незважаючи на власну велику скромність та прищеплену в семінарії дисципліну, ксьондз Васаріс знав, що він подобається жінкам, і усвідомлення цього було для нього так само приємним, підбадьорливим, як і передчуття таланту. Він здогадувався, що розмова на дорозі, знайомство відбулися з ініціативи баронеси. Про це свідчив вираз її очей та приємна усмішка: між ними простягнулася перша, тонка, мов павутина, нитка симпатії.

Можливо, якби ця зустріч відбулася в інший час і за інших обставин, якби Васаріс мав інший настрій, то засудив би його і тікав від нього, як раніше тікав від знайомства з Люце. Але того дня його ксьондзівські наміри розтапули в ясній осінній природі; відпочиваючи в бору,

Васаріс думав, почував і жив, як і кожен двадцятитрьох-річний юнак, і до того ж поет.

Отак часом і під чорною сутаною ксьондза лунко заб'ється серце, осіннє сонце кине по-весняному гарячий промінь, і жіночі чари змушують тішитися божевільними мріями.

Повернувшись того вечора додому, ксьондз Людас докладно розпитав ксьондза Стріпайтіса про маєток та його власників. З властивим йому цинізмом Стріпайтіс проінформував свого колегу, що Райпакіси «біс його знає, що за типи», що в маєтку іноді бувають «шалені оргії», що в алеях парку так фліртують парочки, що «аж паркани тріщать», а сама баронеса, мабуть, «добряча пройдисвітка», одначе католичка, бо ходить до сповіді, замовляє обідні та щороку дає що-небудь у пожертву костьолу.

Васаріс не повірив таким висновкам свого колеги, бо вже знав про хамувату вдачу та язик свого собрата.

VI

Найближчими днями ксьондз Васаріс вирішив прибрати в костьолі. Одного разу під час обіду він сказав:

— В нашому костьолі назбиралося чимало пилюки. Треба почистити вітвар — він тоді матиме зовсім інший вигляд. Плати теж пора випрати. Чистих, здається, вже зовсім немає.

Настоятель хвильку помовчав, надаючи більшої ваги своїм словам, і нарешті озвався:

— Для нас, мужиків, було добре й так. Христос народився у хлівці, а перші християни поклонялися йому у ще більше запорошених підземеллях. Але коли вже вам конче заманулося по-панському, то можете собі витирати пилуку. Часу ви маєте, здається, більше, ніж ми удвох із ксьондзом Стріпайтісом.

— Так, — погодився Стріпайтіс, — костьол прибрати потрібно. І платів не залишилося. Юле, гукни двох богомолок ксьондзові на допомогу. Скажи їм, що за це вони матимуть розршення гріхів на п'ятдесят днів. Як ото дурно тиняться круг костьолу, нехай тут добре діло зроблять.

Васарісові закипіло в душі, що настоятель свою недбалість на неохайність намагається виправдати величними прикладами, але нічого не сказав. Добре, що хоч таким чином дістав від настоятеля дозвіл прибрати в костьолі.

Наступного дня Юле привела йому цілий гурт жіночок, які згодилися попрацювати для блага храму божого. Паламар і сама Юле покинули роботу в настоятелевій садибі й, пройнявшись спільним настроєм, теж допомагали підмити, витирати пил, мити. Цілий день тривала робота. Васаріс передусім зайнявся вівтарною білизною — платами та ілітонами. Літургіка вимагає, щоб у двох водах їх прав дякон або сам ксьондз. Тому, наливши в два тазки воду, він цілу годину товк брудне ганчір'я і лише після того відіслав його на кухню для остаточного прання. Потім він чистив скляниці та підноси, поприбирав у шафі та шухлядах ризниці, стер пил усюди, де тільки можна було дістати.

Наступного дня настоятель першим прийшов правити обідню й ледве впізнав свій костьол. Крізь протерті вікна гарно сяяло блакитне осіннє небо, по-новому рельєфно виділявся очищений від пилу вівтарний орнамент, блищала позолота й нікельовані свічники. У ризниці все було чисте й охайне. Але настоятель відчув себе, мов не в своїй тарілці — його пригнічувала ця чистота й порядок. Слід було пристосовуватися, самому бути чистим і чемно поводитися.

Проте настоятель Платунас був упертим і норовистим. Він вирішив не звертати уваги на порядок, наведений другим вікарієм. Готуючись до обідні, він голосно харкнув, плюнув на вимиту підлогу і чоботом розтер плювок. Покриваючи чашу білим, як сніг, платом, він помітив, що рукави в нього нечисті, а під нігтями чорно. Вийшовши правити обідню до причепуреного вівтаря, він помітив, що його чоботи брудні й заповнені, бо до того він уже обійшов гумно та обору. І прикра досада розібрала серце настоятеля Платунаса. Щось ніби кольнуло його совість, але своє невдоволення він звернув не на себе самого, а на Васаріса, винуватця тих нововведень.

За обідом того дня настоятель знову був лютий, настовбурчився, мов коршун, а ксьондз Стріпайтіс розрізав і гортав новий номер «Наставника» та «Квіточок прогресу». В Юле вже давно свербів язик завести мову про порядок у костьолі, й вона не витримала:

— Отєпер уже в нашому костьолику так гарно, мов у Шлавантаї. А то все шлавантайський батюшка, бувало, каже: от іще цей Калнінай! Мають такий чудовий костьол, але яке все занедбане, брудне, вкрите пиллюкою. Мені б, каже, такий храм, я його, мов кришталеву чашу,

беріг би. Мені Марійона розказувала. Вона сама чула, як шлангатайський батюшка про це говорив з науяполіським прелатом. Ото вже спасибі ксьондзикові, що...

— Ну, й біжи до шлангатайського батюшки похвалитися, а не до мене! — сердито перервав її настоятель. — Твій шлангатайський батюшка тільки й знає, що пилинки перетирати. Всі ви однакові. За роботу братися не хочете й нічого не тямите. З чужої кишені живучи, легко й чистенькому бути.

Юле глибоко зітхнула й, грюкнувши дверима, подалася на кухню.

Ксьондз Васаріс ніколи не подумав би, що прибирання в костьолі так сильно відгукнеться не лише в настоятельській садбі, але й в усій парафії. Це виявилось вже наступної неділі.

В парафії розлетілася звістка, що приїхав молодий ксьондз. Багато хто пішов до костьолу, сподіваючись побачити його, а може, й послухати його проповідь. Однак тієї неділі Васаріс не виголошував проповіді, а правив обідню. Саме тому він несподівано з'явився перед своїми парафіянами за найсприятливіших обставин і з найкращого боку.

Зміни, що сталися в костьолі, одразу впали людям у вічі. Прийшовши сюди зі своїх темних і низьких хатинок, вони тепер зворушено розглядали великі, чисті, блискучі вікна костьолу, очищені від пилу та павутиння стіни. Та найбільше їхню увагу привертав великий вітвар. Він був зроблений з темного полірованого дуба, химерно вирізьбленого; капітелі його колонок були щедро позолочені, карнизи різьблені, а ковчег розкішно оздоблений.

Досі все це було покрите сірим шаром пилу. А тепер, коли стерли пилуку, все засяяло й замерехтіло давно не баченою новизною. Аканти капітелей, рівні грані колонок, крила архангелів, стулені під дашком ковчега, меч святого Павла, ключі й книга святого Петра горіли золотом і сріблом, рельєфно виділяючись на тлі темного дуба. Образ пресвятої діви посеред вітваря здавався живим — такими яскравими були його кольори, вичищені від пилуки. Тієї неділі парафіяни особливо сильно відчували, що перебувають у храмі божому, де все таке чисте, красиве й світле, майже як на небесах.

Цієї неділі в калнінайському костьолі хор співав голосніше, орган звучав урочистіше, молитви були щирішими. Молодий ксьондз, який так гарно правив того дня

сбідню, несподівано завоював симпатії людей. Після служби, вже на костельному дворі та на майдані вони ділилися одне з одним своїми враженнями й спостереженнями про нового вікарія, про те, як покращав їхній костьол. Незабаром усі вже знали, що ксьондз сам трудився в костьолі, що сам лазив драбиною чистити вівтар і що сам ирвав не лише вівтарну білизну, але й стихарі та підрясники. Довідались вони також про те, що ксьондз дав по золотому жіночкам, які допомогли прибирати в костьолі. Того дня він дістав за молебні навіть по два карбованці.

Коли Васаріс, закінчивши всі справи, повертався додому після вечерні, на костельному дворі його наздогнали два хазяїни, одного з них він знав — це був Жодяліс. Вітаючись із ксьондзом, він поклонився всім тілом, але руки не поцілував. Другий хотів поцілувати руку, але ксьондз сам не дав.

— То вже привичаїлися, ксьондзику, в Калнінаї? — заговорив Жодяліс.— Нічого, ксьондзику, люди тут непогані. Зживемося.

— Навіть костьол помолодшав, як ви приїхали,— сказав другий хазяїн.— Головний вівтар ніби вчора зроблений. Ми тут говорили, що ви, ксьондзику, мабуть, наказали позолотити.

— Бачте, як гарно пил зберіг позолоту,— жартував ксьондз.— Коли б частіше чистили, то й золото витерлося б. Ну, та не бійтеся, не щодня і я прибиратиму.

Жодяліс крикнув, немов збираючись сказати щось важливе, і стурбовано почав:

— А ми ось із Борвікісом хотіли поговорити з вами, ксьондзику, про різні справи і, коли можна, поради просити.

— Я тут ще й оглянутися не встиг, а ви вже одразу із справами,— відмовлявся ксьондз.

— Та вже не відмовте, ксьондзику,— просив і Борвікіс.— Ми кажемо, навіть краще, що ви, ксьондзику, тут повий і в ті справи не втручаєтесь. Вибачайте, ксьондзику, може, що й не до ладу сказав, але так воно вже в нас виходить.

— То що ж? Ходіте до мене, поговоримо.

Але Жодяліс іти до ксьондза не захотів.

— Навіщо ми вас турбуватимемо... Потім лише всякі плітки будуть. Он, скажуть, Жодяліс з Борвікісом уже й до молодого ксьондза знайшли ходи... Краще вже поговоримо тут під липами, коли дозволите, ксьондзику.

— То що ж це за справа — і така таємна? — подікавився Васаріс, завертаючи під липи.

Жодяліс знову крякнув і почав говорити, спершу зати-наючись, а далі — запальніше:

— Бачите, все через те споживче товариство, ксьондзику... Все через ту крамничку... Ви он і самі вже чули, що я, мовляв, агітую... Ксьондз Стріпайтіс мене і за безбожника вважає, і з колядою мене обминув, погрожує, що не відпустить мені гріхів на сповіді. Але я суцзу правду кажу — не безбожник я і не агітую. Нехай ось Борвікіс скаже, чи ж я безбожник, чи ж я агітую?

Борвікіс, дебелий чоловік років п'ятдесяти з обвислими вусами, скинув шапку й провів долонею по лисині.

— Та який з нього, ксьондзику, безбожник! І до костьолу чоловік ходить, і за молитовником молиться. І не агітує він, і нічого такого... Та й навіщо агітувати, як ми самі бачимо, що воно негаразд.

— Негаразд, таки негаразд, — підхопив Жодяліс. — Як це так може бути, ксьондзику? Покликав, умовив, зібрав паї, обіцяв і відсотки, і дивіденд, а тепер пемає нічого... Ох, ми не знаємо нічого, може, там той прибуток аби-який. Може, той прибуток іде в оборотний капітал, але ксьондз Стріпайтіс нічого нам не каже, ні до чого не допускає. Ось і Борвікіс — член, а що він знає? Нічого не знає!

— Чиста правда, — підтвердив Борвікіс. — Мицулої неділі ми з Каволюсом — він же наче секретарем був обраний — пішли до ксьондза Стріпайтіса на розмову. То й говорити не хоче. Що ви, каже, дурні люди, вигадали? Мені ваших грошей не треба, я й сам, каже, знаю, що роблю. Коли буде стільки прибутку, що можна буде ділити, тоді й поділю. Тут, каже, потрібна одна голова, але тямуща. А десять дурних і одну тямущу задурять.

— То що ви, хлопці, від мене хочете? — не зрозумів Васаріс. — Ви маєте статут товариства, маєте правління, а я з тими справами ще зовсім не знайомився. Що ж я можу порадити?

— Ми просимо, — сказав Жодяліс, — щоб ви, ксьондзику, порадили ксьондзові Стріпайтісові скликати збори. Усі члени того вимагають. Нехай покаже книги, дасть звіт — що і як. Інакше добра не жди. Я вам скажу, ксьондзику, — тут Жодяліс підступився ближче і притишив голос, — є в нас такі люди, які хочуть писати на ксьондза

Стріпайтіса скаргу до начальства. І напишуть, якщо так триватиме, обов'язково напишуть.

— Та й у «Сохи» справи не кращі,— вів далі Борвікіс.— Люди подекують, ніби за мішечок суперфосфату перецлатили по десять копійок. І знову ж невідомо, куди діваються членські внески.

Довго ще обидва господарі скаржилися на справи кооперативу та «Сохи». Коли вони нарешті розпрощалися, Васаріс повернувся додому в гнітючому настрої. Він побачив, що люди підозрюють його колегу в тому, що він прибуток від крамнички і членські внески кладе собі в кишеню, а може, навіть і шахраює, беручи за суперфосфат більше, ніж слід.

І Васаріс почав роздумувати: вступати йому в ті товариства, як пропонував Стріпайтіс, чи ні? Він не мав досвіду, нічого не розумівся в тих справах, боявся влипнути в якусь історію і накликати на себе підозру людей. З іншого боку, беручи участь у товариствах, він, може, розвіяв би підозру й довів людям, що Стріпайтіс ні в чому не винен. Та хіба Стріпайтіс допустить його до справ та рахунків товариства? Чи не братиме він участь лише так собі, про людське око? Стріпайтісові потрібна ширма — це можна було зрозуміти з його пропозиції.

Обдумуючи це питання та розмову з селянами, Васаріс довго крокував своїми кімнатами. Раптом він почув надворі тупіт і побачив, як Юле майнула попід його вікнами, вибігла на ганок і шаснула в помешкання Стріпайтіса.

Васаріс прожив у Калнінаї лише тиждень, однак уже встиг відчутти антипатію до цієї дівки, хоча вона всіляко підлещувалася до нього й намагалася догодити. Прийшовши прибирати кімнати або кликати до обіду, вона розповідала про всі новини й плітки в настоятелевому господарстві та селі, а водночас намагалася почути якомога більше відомостей про нього самого.

Молодому ксьондзові здалося, що Юле навіть намагається свосерідно фліртувати з ним чи кокетувати. Прибирати кімнати вона завжди приходила в такий час, коли ксьондз бував удома. Щоразу Юле кидалася цілувати йому руку й робила це з таким задоволенням та насолодою, що Васарісові ставало бридко й сердито. Розмовляла улесливо, це відчувалося і в голосі, і в усьому її вигляді.

А була вона здорова і досить гарна дівчина, русява, зі свіжим обличчям, високими грудьми і мов виточеними

литками; вона не соромилася показувати їх, підтикаючи спідницю, коли мила підлогу.

Одного вечора Васаріс помітив, що Юле прийшла стелити Стріпайтісові ліжко досить пізно, і не бачив, коли вона вийшла. Вона могла, звичайно, завернути з ганку в другий бік, але молодому ксьондзові самі собою лізли в голову гидкі підозри. З того дня він мимоволі відчував дивний неспокій, як тільки бачив, що Юле входила до помешкання Стріпайтіса.

Але цього разу для неспокою причини не було. Пора досить рання, та й Юле довго не барилася. За кілька хвилин Людас почув, що рипнули двері і вона бігцем подалася через настоятелевий сад. Незабаром постукали в двері, й увійшов сам ксьондз Стріпайтіс у кашкеті, з величезною сучкуватою палицею в руках.

— Ти чого це сновигаєш, мов неприкаяний? — запитав він і сів, не скидаючи кашкета й не випускаючи палиці з рук.

— Нічого. Розмірковую про тлінність життя.

— Ти мені краще розкажи, що тобі наговорили ті два паршиві соціалісти?

— Хто? — здивувався Васаріс.

— Ну, ну, не викручуйся. Той чорт Жодяліс уже перетягнув на свій бік і Борвікіса. Бач, я уже все знаю. Ну, розкажуй, дуже мене кляли?

— Клясти не кляли, але виявляється, що справи з кооперативом та і «Сохою» у вас не зовсім гаразд. Люди не довіряють. Їм треба показати, куди йдуть їхні паї, членські внески, який прибуток, куди він використовується і т. ін.

Стріпайтіс іронічно посміхнувся:

— То що? Ти, може, теж подумав, що я паї та прибуток собі до кишені кладу?.. Вони, дурні, не тямлять, що паї потрібні для того, щоб отримати кредит, а прибуток іде на розширення крамниці, оплату різноманітних послуг, на амортизацію інвентаря та інші потреби. Спробуй їм це розтлумачити. Думаєш, вони розуміють кредит? Краще й не говори. Сільський чоловік боїться кредиту, мов чорт ладану. Коли б вони знали, скільки товарів бралось в борг на відповідальність пайщиків, то вмерли б з переляку. А покажи їм прибуток, то їм заманеться ділити його щомісяця. Жодяліс і ще деякі соціалісти розуміють це, але таким у голові лише те, як допекти католицьким установам.

— Можливо... Сам я в цих питаннях зовсім не розуміюся. Але може, слід поводитися обачніше? Вони кажуть, що хтось має намір навіть писати скаргу начальникові чи кому там...

— От чорти! — лайнувся ксьондз Стріпайтіс, враз помітно спохмурнівши.

— Може, краще скликати збори, як вони хочуть, і все з'ясувати.

— З'ясувати!.. Мужикові-телепню нічого не доведеш. Вони вже і без мене скликають збори. Ходімо, застукаємо тих чортів зненацька!

— Де?

— Юле мені тільки-но сказала, що вони всі зібралися в пивниці у Вінгіласа, пиво хлищуть і мітингують. Жодяліс і Борвікіс розвели там шалену агітацію. Ходімо поговоримо, якщо вони можуть по-людському розмовляти. А коли ні, то ми їх розженемо й шкуру злупимо.

Стріпайтіс погрозово махнув своєю сучкуватою палицею, і було зрозуміло, що в разі потреби він і справді не побоїться пустити її в хід. Васаріс вагався й опирався, але Стріпайтіс сам начепив йому капелюх, тицьнув у руку другу палицю й вивів із кімнати.

На костьольному дворі вже не було ні душі, але на майдані ще стояло кілька возів і подекуди розмовляли припізнілі парафіяни. Ксьондзи одразу помітили, що навпроти пивниці Вінгіласа й справді неспокійно. Крізь розчинене вікно долинали гучні розмови, у дверях з'являлися й знову зникали розпашілі обличчя, але що там діялося всередині, від костьольного двору не було ні видно, ні чути.

— Якщо підемо навпрошки до пивниці, — роздумував Стріпайтіс, — побачать, мерзотники, й розбіжаться. Треба їх застукати зненацька. Добре було б почути, що вони там плещуть і хто їх, телепнів, водить за ніс.

Але від костьольного двору ніякої кружної дороги до майдану не було, тому вирішили йти спершу до кооперативу, звідти вийти чорним ходом, а там уже легко було непомітно обійти майдан з другого боку й опинитися якраз перед дверима пивниці.

— Ходімо наче нічого й не сталося, — повчав Стріпайтіс. — Усі знають, що я в крамниці довго затримуюся. Коли побачать, що ми пішли до крамниці, почуватимуть себе ще спокійніше.

Стратегічний план ксьондза Стріпайтіса вдався на славу, і невдовзі обидва ксьондзи вже стояли перед закладом Вінгіласа. На щастя, жодного чоловіка на порозі не було, бо всіх, очевидно, заманив усередину оратор, кожне слово якого чути було навіть надворі. Обидва ксьондзи увійшли в сіни і, притиснувшись до стіни, стали прислухатися до виступу.

— Чи це ж ксьондзівське діло — відпускати газ чи загортати оселедці? — вигукнув оратор. — Хіба ми самі не змогли б організувати кооператив? Адже в нас перших виник такий задум. Чому вікарій поквапився піймати вас на свою вудочку? Хіба ми підірвали б віру, торгуючи сіллю та перцем? Ні, його не це турбувало. Ксьондзикові закортіло легкої наживи! Він сам орудує за все правління, не допускає ні ревізійної комісії, ні тобі зборів не скликає, ні тобі звіту ніякісінького не дає!

— Хто це говорить? — пошепки запитав Васаріс.

— Учитель, — відповів Стріпайтіс.

Промова була явно демагогічною, і присутні реагували на неї по-різному. Одні погоджувалися, інші сперечалися між собою, тут же дзвеніли склячки, лунали побажання здоров'я, подяки і прицмакування після випитого пива.

— А як з тим дивідендом? — вигукнув хтось.

— Дивіденд буде ось-ось, — відповів промовець. — Тільки ділитимуть не гроші і не з тобою, а ділитимуть останні твої штани кредитори кооперативу.

— Ну й сказав!.. Що ділитимуть?.. Які кредитори?.. — лунали здивовані голоси.

— А ви хіба не знаєте, що ваші паї та прибуток лежать у банку на ім'я ксьондза, а всі товари беруться в борг? А кожному дурню відомо, що за борги товариства відповідають усі члени!

Тут уже здійснювся такий гамір, що неможливо було навіть зрозуміти, хто що говорить. Але голос оратора одразу ж перебив усі інші:

— Хлопці, замовкніть!.. Хлопці, слухайте!.. Хто хоче, щоб ми зажадали від ксьондза звіту, піднесіть руку!

Тут Стріпайтіс ногою штурхонув двері, ступив уперед, стукнув палицею по дверях і громовим голосом гаркнув:

— Я хочу!

Всі, як один, озирнулися назад.

— О боже, ксьондз! — злякано зойкнув хтось. Тієї ж миті дзенькнули шибки, і двоє чоловіків сторчка вива-

лисяся у вікна надвір. У корчмі стало тихо, мов у костьолі в час піднесення святих дарів. Усі стовпилися попід стінами, й середина пивниці враз опустіла.

Стріпайтіс ступив іще крок, але від дверей не віддалявся. Він швидко окинув оком присутніх і побачив усіх своїх найзапекліших ворогів. Біля вчителя край столу стояв Жодяліс, за ним намагався сховатися Борвікіс. З другого боку столу сидів сам Вінгілас, кривий кравець й відомий на всю околицю музика Скрипочка. У кутку навпроти, навколо столу густо заставленого склянками та пляшками пива, сидів гурт парубків, серед них Васаріс побачив і того рудого парубка, що причастився, не діставши розрешення гріхів.

Стріпайтіс, не криючись, втішався ефектом свого театрального виходу, і його обличчя сяяло злорадством.

— То що, хлопці, мітингуєте? — озвався він за хвилину, коли перше враження почало пригасати. — А дозвіл поліції маєте?.. Ну, не бійтеся, мітингуйте далі. Хто тут головує? Пан учитель?

Учитель був не з полохливих, уже встиг оговтатися від несподіванки й вирішив не здавати своїх позицій, вийшов наперед і сміливо відрубав:

— Тут не збори, ксьондзе Стріпайтіс, і ніякого тут голови немає. Це ви повинні б скликати збори! А якщо ви цього не зробили, то ми самі маємо право порадитися про свої справи. Ми повинні знати, куди йдуть людські гроші.

— А яке ваше діло? — вигукнув Стріпайтіс. — Ви багато своїх грошей внесли в нашу організацію?

— То що, коли я не вносив? Кожен має право стежити, щоб людей не обдурювали!

— Заткніть ви коту під хвіст свої права! І забирайтеся геть звідси! Коли буде треба, я й сам поясню.

Але вчитель не поступався:

— Не ви, ксьондзе, нас тут зібрали, не ви будете й пояснювати! Коли ви скличете збори, тоді зможете й пояснити... А тут наші справи! Ану, хазяїне, нару пляшок пива!

Стріпайтіс побачив, що справи обертаються кепсько. Він не бачив жодного свого прихильника. Попід стінами вже здійснювся гамір та балачки. Кравець з музикою запалили цигарки й нашіптували щось один одному на вухо. Гурт парубків у кутку почав торохтати склянками й

пляшками, поважніші господарі тиснулися до дверей, намірившись тікати.

Васаріс, не знаючи, куди подітися, стояв у сінях і крізь розчинені двері бачив усю ту огидну сцену.

Жодяліс із Борвікісом нарешті наважилися підійти ближче до ксьондза Стріпайтіса, бажаючи ліквідувати інцидент.

— Дуже вже просимо вибачити, ксьондзику, — несміло почав Жодяліс. — От забігли ми після вечерні, той слово, цей слово — і розгулялися люди. Але коли б ксьондз наступної неділі скликали збори, все було б гаразд...

Стріпайтіс, не озвавшись ні словом, рукою відштовхнув обох господарів з дороги, скривився й рушив у той куток, де парубки зчинили ще більший гамір. Підійшовши до них, він ухопив за барки двох перших і пхнув їх до стіни. Інші самі почали вибиратися з-за столу. Тоді ксьондз широко розмахнувся над столом своєю величезною палицею. — і всі пляшки та склянки зі страшним брязкотом розлетілися по всій пивниці.

Зчинився переполох. Жінки закричали й першими кинулися до дверей. Але водночас рвонули до виходу й чоловіки. Може, увесь би скандал тим і закінчився, коли б господар корчми, запеклий ворог Стріпайтіса, не надумав протестувати і коли б парубки менше випили. Товстун Вінгілас, звикнувши до різних бешкетів, грюкнув кулаком по столу й зарепетував хриплим голосом:

— Це вже ви, ксьондзе, занадто!.. Це вже, вибачайте, справжнє свинство!.. Бити склянки тут нікому не дозволено. Я на вас у суд подам. Чоловіки, будьте свідками. Я маю дозвіл продавати пиво!.. У мене все по-закону. Склянки бити!.. Це вже справжнє, вибачайте, свинство!..

Мов несамовиті розлутувалися й сп'янілі парубки. Все голосніше лунали голоси протесту:

— Ми не за ксьондзові гроші п'ємо!.. Ще й пиво наше б'є!.. Нехай краще дивиться за костьолом, а не за корчмою! Нехай своїх прочанок сповідує!..

А рудий парубок, Андрюс Піктупіс, витерши заляпане обличчя, виділився з гурту й, похитуючись, рушив на Стріпайтіса. Хтозна, що він йому зробив би, але ксьондз перший ухопив його за груди, повернувшись до себе обличчям, потягнув до дверей і штовхнув надвір. Парубок зачепився ногами за поріг, упав горілиць і так ударився головою об камінь, що не міг підвестися.

Гамір зчинився ще більший. Закричало багато людей. Із корчми вискочили Вінгілас, кравець і Скрипочка, вхопили парубка під пахви і втягнули, мов мішок, усередину.

Ксьондз Васаріс стояв, притиснувшись до стіни, переляканий і гнітюче вражений таким небаченим скандалом, Стріпайтіс узяв його під руку й повів додому.

— Знатимуть тепер, як хлистати й мітингувати,— говорив він тоном переможця.— Давно вже я збирався застукати їх.

— Ні, це вже занадто,— протестував Васаріс.— Такі методи боротьби для ксьондза абсолютно недопустимі. Адже ти міг людину вбити!

— Шкода, що поліз цей ідіот, а не пан учитель або Жодяліс. Я б з ними й не так розправився.

— Так ти ж йому, здається, голову провалив. Коли падав, він на камінь наразився. Ні, знаєш, мені страшенно неспокійно. Ми собі пішли, а там, може, людина помирає.

— Ха-ха!..— розсміявся Стріпайтіс.— Ну й боягуз же ти, Васаріс! Де п'яний падає, чорт подушку підстеляє. Такого типа й добнею не доб'єш... О, це і є, брат, життя! Всякого доводиться скуштувати. І посваритися, й побитися, і знову помиритися. Поживеш — побачиш... Звекнеш...

Увечері Юле схвилювано розповідала, що Вінгілас і справді збирається подавати на ксьондза Стріпайтіса в суд і переписав свідків. Андрюс Піктупіс, падаючи, дуже пробив голову, витекло багато крові, нічого не говорить, і його повезли додому.

Ксьондз Стріпайтіс як не намагався втішити і заспокоїти себе, однак, коли його бойовий запал пригас, все-таки відчув, що ця історія може завдати йому багато неприємностей.

Не похвалив його за бійку і настоятель. Йому дуже не сподобалося все це, бо подібні чвари відштовхують парафіян від костюлу та його служителів. Замість того щоб утримувати народ за допомогою своїх організацій під впливом духівництва, Стріпайтіс збільшував ряди прихильників прогресистів.

Того вечора Васаріс не міг прийти до тями від огидних вражень. Сповідь рудого парубка і його пробита голова навперемін з'являлися перед очима ксьондза.

Храм святого Франціска в Науяполісі служив ніби завершенням храмових торжеств сезону в усій великій окрузі. Коли якогось року через бездоріжжя або погану погоду людей приїздило й не дуже багато, духовенства однаково збиралося завжди стільки, скільки ніде більше не доводилося бачити. Науяполіський прелат у день Асізького святиителя намагався скликати якомога більше побратимів, і це бувало щось на зразок неофіційних з'їздів духовенства всіх навколишніх парафій. Будинок у прелата був великий, а сам він відзначався щедрістю й любив гостей. Тому мало знаходилося таких ксьондзів, як калвінайські Платунас та Стріпайтіс, що уникали б поїздки в Науяполіс на храм святого Франціска.

Ксьондз Васаріс зібрався завчасу й прибув до Науяполіса задовго до обідні. Єдиним його обов'язком того дня було допомогти сповідати, й він сумлінно взявся за роботу. Висидів Васаріс у сповідальні аж до обіду і, лише увійшовши до їдальні, зміг побачити інших гостей та привітатися з самим господарем.

Науяполіського прелата Гірвідаса Васаріс знав уже раніше, й разів зо два на канікулах під час храмових свят йому доводилося гостювати в нього. Прелат знав про Васарісові поетичні здібності, читав його вірші й сподівався, що з нього вийде людина, яка підтримає славу та престиж духовенства в литовській літературі.

Прелат Гірвідас був людиною освіченою, ясних поглядів, але впертий захисник честі та інтересів свого стану. Він щиро прагнув, щоб духівництво зміцнило свої позиції в усіх сферах життя, проте часто критично розмірковував, сумніваючись, чи не було захоплення деяких позицій лише тимчасовою перемогою і чи не завдасть це шкоди самому духівництву й католицизму. Так само критично оцінював він і успіхи духівництва в галузі економічного життя. Ксьондзи — сільські господарі, кооператори, завідуючі крамницями та керівники хліборобських гуртків — викликали в прелата Гірвідаса великі сумніви. Він бачив, що в таких ситуаціях ксьондз часто втрачає рівновагу, довіру парафій і добре ім'я. Зрештою, від тих розбагатілих настоятелів-хазяїнів, які поступово перетворювалися на скупердяг, для духівництва й костьолу було мало користі, бо від них найважче було витиснути гріш для спільних потреб єпархії.

Тому прелат скоса позирав і на калнінайського настоятеля, чия скнарість та неотесаність компрометували духівництво, і на вікарія Стріпайтіса, про ганебні вчинки якого він уже довідався. Прелат відчував, що в Калнінаї назріває скандал і наперед сердився. Буде тоді про що писати прогресивним газетам!

Тому прелатові було цікаво почути щось із перших вуст, і він, відвівши Васаріса вбік до вікна, почав розпитувати:

— Не думай, що це якийсь допит, але скажи мені чисту правду. Я знаю, що у вас в парафії не все гаразд. Нічого не зробиш. Ти ще молодий і нічого не бачив, а в житті ще доведеться багато чого скуштувати. Треба намагатися принаймні, щоб різні сварки залишалися по-між нами, не потрапляти до людей, до громадськості й не плямували честі священника. Ну, як там ксьондз Стріпайтіс зі своїми кооперативами? Народ задоволений?

Васаріс іще не забув семінарське правило — якомога менше відвертості з начальством, тому й на запитання прелата він відповідав дуже обережно. Йому здавалося, що, сказавши всю правду, він наскаржитья, викаже свого колегу.

— Я ще так мало пробув у Калнінаї, ксьондзе прелате, — викручувався він, — що не встиг познайомитися з людьми і справами парафії.

— Заварить він кашу з тими кооперативами та «Со-хами». Ти хоч не стромляй туди носа! Роби своє діло, та й годі. У тебе є талант — розвивай його, пиши. Нам потрібні здібні й талановиті ксьондзи. Хіба це не честь — мати такого поета, як Майроніс? Чого варті порівняно з ним усі ті письменнички та поетики! В літературі католицтво завоювало почесні місця. Тримаймо ж їх!

Прелат захопився. Він поплескав Васаріса по плечу й вигукнув.

— Васаріс, будь молодчиною! Займи місце Майроніса. Ех, коли б ти, шельмо, вчився краще, я б тебе в академію влаштував!

Тим часом більшість ксьондзів, особливо старших, непомітно навідувалися в кабінет прелата, де був влаштований буфет із випивкою та закусками. Прелат на великий обідній стіл горілки не давав, бо серед молодших траплялися запеклі непитуці, проте в окремій кімнаті

спраглим дозволялося випити й підняти настрої після праці.

Взагалі прелат Гірвідас умів розуміти людські слабкості й вибачати їх, але за однієї умови: щоб вони залишалися поміж чотирьох сліпих і глухих стін приватного життя, не виринали до публіки, не обурювали людей і не принижували імені ксьондза.

— Ет,— любив казати він своїм близьким друзям,— людина завжди застається людиною, але треба знати, де як поводитися. Серед своїх можемо й так і сяк, але публічно — ні в якому разі! Слуга костюлу в людських очах повинен бути чистий, як сльоза.

Звідкілясь знали, що прелат дивився крізь пальці навіть на такі слабинки деяких побратимів, як, наприклад, занадто велика чутливість до прекрасної статі, коли все це, однак, було належним чином приховане або прикрито порядними формами. Казали, що сам прелат залюбки вчашав до одного доктора богослов'я, де збиралося товариство веселих родичок та добрих знайомих. Завершувалися частування невеличкими оргіями, але обурюватися ними там не було кому.

Зате до публічно звинувачених ксьондзів прелат не виявляв ні найменшої пощади. Коли б міг, ладен був засилати їх кудись у Сибір або навіть засудити до страти. Прелат ненавидів екс-семінаристів, а вже про екс-ксьондза, борони господи, не міг спокійно й згадувати.

В ті часи, принаймні в його єпархії, екс-ксьондз було скоріше абстрактне поняття, ніж реальний факт, однак саме в ту пору почали поширюватися чутки, що нібито один ксьондз, виїхавши кілька років тому до Америки, тепер зрікся сану ксьондза й одружився. Прелат Гірвідас нещодавно отримав повідомлення, що це чиста правда. Нікому про цю звістку він не розповідав, не бажаючи надавати розголосу скандальній історії, але не міг стриматися, щоб принаймні у вигляді загальних фраз не висловити свого обурення й зневаги до подібних відступників, розпусників та чортових виплодків.

— Я припускаю, що ксьондз може согрішити і власти дуже низько,— казав прелат за обідом, коли зайшла мова про нікчемних ксьондзів.— Я розумію, що можна й напиться, і в карти програти, й навіть согрішити проти цнотливості — *peccare humanum est*¹,— але дійти до того,

¹ Грішити властиво людині (латин.).

щоб скинути сутану, ні! Як собі знаєте, це не вміщається в моїй голові.

— Але ксьондзе прелате! — відгукнувся один гість.— Хіба для католицтва й священників не було б корисніше, якби деякі з тих, хто випадково потрапили в духовний стан, самі з нього вийшли? Навіщо їм самим терзатися та ще й шкодити всьому духівництву?

Прелат, почувши ці слова, мало не вдавився нерозжованим куснем і навіть підскаочив на своєму стільці.

— Як так навіщо? Ви, добродію, мабуть, і гадки не маєте, яку срьє і нісенітницю проповідуйте! Я вже не кажу, що означає поглумитися над сакраментом висвячення на ксьондза з точки зору догматичної і моральної. Це відомо кожному богослову. Але ви, добродію, запитуйте, чи не буде кориснішим для католицтва й самих священників? Де ж та користь, прошу вас, милостивцю, показати! Хіба в тому, що буде підірвана дисципліна, хіба в тому, що це викличе обурення у віруючих, а побратими дістануть поганій приклад? Чи, може, в тому, що все життя духівництва буде вивернуте навиворіт перед мирянами й будуть розголошені всі його таємниці? Ні, коли ти вже став ксьондзом, помилково чи не помилково — все одно каюк! Терши, молися, працюй, проклинай усе на світі, звивайся, мов черв'як, гріши, але не будь відступником!

Більшість присутніх ксьондзів голосно розсміялися — одні над цим парадоксом, інші над запалом прелата. Однак прелатів опонент вирішив вести суперечку далі й сказав:

— Згоден, ксьондзе прелате, що з точки зору богослова зректися сану справді великий гріх. Згоден і з тим, що це може позначитися на дисципліні католицтва дуже негативно. Але стосовно самого екс-ксьондза, беручи його так само суб'єктивно, з точки зору його совісті, я не можу з вами погодитися, ксьондзе прелате. Адже догматичні принципи зв'язують лише тих людей, які в них вірять. Але ксьондз, який уже вирішив зняти з себе сан ксьондза, гадаю, перестав визнавати ці принципи, виходить, вони його більше не сковують.

— Тому він і негідник! — вигукнув прелат.— Як це ксьондз може перестати вірити в учення католицтва?

— Але ксьондзе прелате, погляди людини, а іноді й віра не завжди залежать від її волі. Молодий хлопчина

стає ксьондзом, не маючи до цього покликання. Робота ксьондза не відповідає його вподобанням, здібностям і вдачі. Він страждає, починає сумніватися, мужніє, і його погляди змінюються. Він починає втрачати віру коли не в бога, то принаймні в основи церковної дисципліни. І ось він зрікається сану ксьондза, створює сім'ю і чесно живе. Хіба таку людину ми повинні засуджувати як негідника і зрадника?

— Повинні, повинні і ще раз повинні! — грюкнувши кулаком по столу, крикнув прелат. — Це розпуста, і більше нічого! Кожен розпусник виправдовується зміною поглядів!

— Виходить, кращі ті наші побратими, які, пропиячивши цілу ніч, ідуть служити обідню або лізуть до чужих жінок і руйнують сім'ї? — гарячкував і опонент.

— Я не схвалюю їх!.. Не схвалюю! Але коли б вони кинули свій сан, то були б ще більшими негідниками!..

— Не бійтеся, ксьондзе прелате, такі не кинуть!

— І добре, що не кипуть. На те є покаєння, сповідь, милосердя боже!..

Бозна-чим закінчився б той диспут, але опонента вже стусали в боки його товариші, а прелата заспокоювали сусіди. Суперечка завершилася ще однією крутою реплікою прелата щодо екс-ксьондзів-супостатів, яких слід відлучати від костьолу й виганяти з суспільства, мов скажених.

Васаріс стежив за цією суперечкою з великою цікавістю. Тут уперше йому довелося зіткнутися з проблемою екс-ксьондза. Питання здавалося небезпечним і темним, як прірва, зате й вабило до себе, мов прірва. Екс-ксьондз!.. Для нього, недавнього семінариста, це слово означало катастрофу життя, цілу трагедію, крах усіх ідеалів, ганьбу й падіння. І водночас — велику відвагу, велику боротьбу за якесь велике життя і нову мету.

— Хто цей ксьондз, який сперечався з прелатом? — запитав Васаріс сусіда.

— А, це ксьондз Лайбіс, капелан костьолу Науяполіської гімназії, — пояснив той. — Сміливець! Не кожен наважиться так дискутувати з прелатом.

Ксьондза Лайбіса Васаріс відзначив у думці як людину, від якої можна почути нові й сміливі думки.

Тим часом мова зайшла про норми поведінки ксьондза. Говорили відверто, бо десерт було вже подано, служниця і лакей пішли геть, а з семінаристів теж не було

нікого. Дехто навіть із літніх ксьондзів не хотів погодитися, що бувають такі священники, які, за словами Лайбіса, пропиячивши цілу ніч, ідуть служити месу, які уживаються коло чужих жінок. Одні запевняли, що такі й справді бувають, інші нічого не казали, тільки багатозначно посміхалися.

— Звідки таке розходження в думках? — знову звернувся Васаріс до свого сусіда.— Адже для самих ксьондзів, та ще й старших, життя священників має бути однаково добре відоме.

— О, зовсім ні,— відповів той.— Є такі святі отці, які весь свій вік думають, що всі їхні побратими живуть таким самим святим життям, як вони самі. Дивись, отакому шлавантайському батьюшці навіть на думку не спаде, що в кабінеті прелата можна було хильнути по чарчині, а що його сусіди причастилися вже не по одній. Де вже там говорити про серйозніші речі. От ви бачите, що ксьондзи взагалі обережні, а розпусники — вдвічі. Розпусники до своєї компанії ненадійного не допустять, а наївні святенники найчастіше не бачать того, що в них під носом діється. Розпусник у такого й сповідатися не стане. Вибере для цієї потреби сповідника з такими самими широкими поглядами, як і в нього самого. А епископи, богу дякувати, часто перебувають *in ignorantia invincibili*¹. Щоправда, багато про що довідуються зі скарг та доносів, але взагалі вони сном і духом не чують і не бачать того, що діється в божих вівчарнях.

— Хіба й наш прелат із тих, що ні про що не відають?

— О ні! Прелат добре знає життя своїх духовних пастирів!.. Прелат знає, що *peccare humanum est*..

Тим часом обід закінчився, усі підвелися, прелат прочитав молитву й запросив гостей до салону. Васаріс відмовився від кави й підійшов до прелата попроситися, виправдовуючись тим, що хоче навідатися ще до своїх знайомих, бо взагалі рідко трапляється нагода побувати в Науяполісі.

— Приїзди частіше,— запрошував прелат.— Мені завжди приємно тебе бачити. А до тих усяких кооперативних бізнесів ти не встрявай. Нехай їм грець! Побачиш, не вийде з того нічого доброго.

Васарісові дуже закортіло розповісти про бійку в корч-

¹ У нездоланному незнанні (*лагин.*).

мі, але він стримався, розпрощався з прелатом і вийшов. Він мав намір відвідати пані Бразгенє, якої не бачив з дня своєї першої відправи.

В передпокої його наздогнав капелан Лайбіс.

— Як? Ви вже додому так рано? — здивувався він.

— Не зовсім. Хочу ще забігти до одних знайомих.

— Якщо до пані Бразгенє, то так і скажіть. Просила, щоб я вас не спускав з ока і доставив їй. Ходімте.

— Я туди й збираюся...

Прийняла їх одна пані Бразгенє, бо доктор пішов на збори. Вона була в доброму гуморі, і її обличчя світилося від радості.

— Ксьондзе докторе, — звернулася вона до капелана, — знайте, що Васаріс — симпатія моїх юнацьких днів і перше кохання, яке не згасло й досі. Я його звала Павасарелісом, а він мене — Люце. Одного разу я хотіла його поцілувати, але він утік. Я знаю, що він сам потім жалкував за тим. Взагалі він увесь час від мене тікав. Ось тепер вам відома ситуація і прошу пам'ятати про це.

Васаріс бачив, що все це говорилося жартома, а водночас це була й правда. Жарти — для ксьондза капелана, а правда — для нього. Він почервонів і від справедливості її слів, і від радості, що побачив Люце й почув такі слова.

Ксьондз Лайбіс усміхнувся і сказав:

— Коли гра чесна, то й друзі поводяться чесно, пані. Зі свого боку маю вам признатися, — звернувся він до Васаріса, — що я доклав немало зусиль для того, щоб завоювати прихильність пані Люції, але марно. Тепер я знаю причину й надалі буду лояльним.

Васаріс, долаючи свою сором'язливість і пристосовуючись до такого тону розмови, теж жартував:

— Пані Люція каже чисту правду. Коли б я тоді не втік, то вона б мене, звичайно, полонила. Так, так... з часом багато за чим доводиться шкодувати, хоча взагалі за непоправними речами шкодувати не варто.

— Чому непоправними? — здивувався Лайбіс. — Зі слів пані видно, що тут нічого не змінилося. Тільки тепер ви, поводячись розважливо, не повинні тікати, щоб не довелося і справді, цього разу вже остаточно, шкодувати.

— А ви ж самі за обідом що говорили про спокусників чужих жінок?

— Павасареліс — спокусник чужих жінок!!! Ха-ха-ха! — пані ця думка здалася такою парадоксальною, що

в неї зо сміху навіть сльози виступили на очах. Розсміялися й обидва ксьондзи.

Капелан виявився людиною товариською й веселою, ще не старою, але вже й немолодою. Він закінчив один із західноєвропейських університетів і отримав ступінь доктора філософії. Єпархіальне начальство та запопадливіші ксьондзи, особливо ті, що після закінчення Петербурзької академії мали ступінь магістра, дивилися на капелана Лайбіса з недовірою і вважали його модерністом. Його погляди з багатьох питань, щоправда, були своєрідними, однак поводився він, як і личило хорошому ксьондзові, й ніхто не міг ні в чому поганому йому дорікнути. До Бразгісів він навідувався досить часто й був там бажаним гостем.

Ксьондз Лайбіс знав Васаріса по його віршах, чув дещо про нього від молодших ксьондзів, але сам про нього власної думки не мав. Ксьондз Лайбіс ніколи не складав про людину позаочі ніякої думки. І була в нього дивовижна здатність угадувати вдачу людини за її зовнішністю, виразом обличчя, ходом й манерами поведінки, так що він зовсім навіть не звертав уваги на висловлювані нею думки та погляди.

— Мудро може заговорити й дурень,— казав він.— Це залежить від навичок, від уміння наслідувати інших, а часом і від самої дурості, бо й дурість іноді може видаватися нам мудрістю або принаймні бути цікавою.

Але вираз обличчя, хода, манери завжди, на його думку, пов'язані зі справжньою суттю людини. Від того неможливо втекти, не допоможе ніяка облудність, бо й сама облудність тебе зрадить.

Посміявшись з Павасареліса — «спокусника чужих жінок», пані Люція накинулась на капелана:

— Ну, розповідайте, що ви там наговорили про спокусників чужих жінок, ось навіть невинного ксьондза Людаса налякали. Він уже зібрався знову тікати від мене.

— Анічогісінько, пані,— відповів ксьондз доктор, комічно піднявши брови.— Спокусник чужих жінок поміж ксьондзів — дуже рідкісна птиця. Повірте мені, пані, що нас чужі жінки спокушують куди частіше, ніж ми їх.

— І всі ваші прокляття адресувалися, звісно, тим нахабам!

— Навпаки. Пані, які спокушають ксьондзів, виконують надзвичайно корисну роботу.

— Менше набридають своїм чоловікам?

— Це по-перше. А по-друге, ось чому: погодьтеся, що тим чарівним спокусницям одні ксьондзики чинитимуть опір, а інші підкоряться. Ті, що чинитимуть опір, удостояться більшої винагороди на небесах. А ті, що підкоряться, знов-таки поділяться на дві категорії: одні здадуться, мов тохтії, по-рабському, влипнуть, як муха в мед, і пропадуть; а інші, змагаючись, здадуться і в цій боротьбі знайдуть себе, загартуються. Їхній шлях, пані, веде до свободи! Їх ніщо не стримає. Вони підуть і далі шляхом боротьби, бунтівництва — шукати нових ідеалів, нових істин.

Цю промову доктор Лайбіс розпочав у явно комічному тоні, але з кожним реченням його підняті брови опускалися все нижче, довгообразе смагляве обличчя робилося серйознішим, і, коли він вимовляв уже останні речення, замість горизонтальних дві вертикальні зморшки окреслились на його лобі. Було видно, що він більше не жартує. Посерйознішала й пані Люція, а Васаріс із подивом стежив за грою, що відбувалася на обличчі промовця, і був вражений з такого несподіваного повороту розмови.

— Я недавно вийшов із семінарії,— сказав він,— і ці питання для мене зовсім нові. В семінарії нас учили остерігатися жінок як вогню.

— Виходить, вказували на прямицінський шлях до жінки. Чим більше ми остерігаємось чогось, тим менше можемо вберегтися. Ми часто, ніби навмисне, робимо те, чого найбільше остерігаємось. І тоді помилку виправити значно важче. Єдиний шлях порятунку від жінки — це одружитися з нею. Дружина вже втрачає ореол фатальної спокусниці, що ним, як правило, оповивається жінка. Між чоловіком і дружиною не спалахує іскра творчої фантазії. Хороша жінка — це життєвий комфорт, сприятлива обставина. Жінка допоможе чоловікові здійснити те, що криється в ньому, що визріває в ньому; погана дружина — це болячка життя, хвороба, що знищує чоловікові здібності, а може й зовсім запропасти його. Але і та і та перебувають у близькому колі чоловікових почуттів, думок, турбот та інтересів. Через них чоловік може себе почувати радісно або пригнічено. Проте творча напруга може виникати лише між двома протилежними полюсами: між чоловіком і жінкою, до якої він поривається, але яка залишається недосяжною. Тому, якби католицтво справді хотіло вберегти ксьондзів від жінок або

якби воно справді піклувалось про мораль ксьондза, воно скасувало б celibat. Адже сьогодні багатьом зрозуміло, що в жонатих чоловіків бажання, думки й фантазія чистіші, ніж у нежонатих, особливо тих, що не одружуються з примусу. Аргументи богословів та аскетів про красу цнотливості не влучають у ціль. Так, цнотливість ціною стримування — благородна річ, але це такий самий дар божий, як і геніальність, талант, словом те, чого не можна вимагати від юрми рекрутованих хлопчаків.

— Одначе католицтво не скасовує celibatu і, на мій погляд, добре робить. В одруженому духовництві не залишилося б творчої фантазії, натхнення, воно позбулося б рушійної сили. Тепер у центрі життя духовництва стоїть жінка, а тоді її місце зайняла б дружина. Мораль духовництва піднеслася б, але творча здатність, напруга і пластичність думки занепади б. Католицтво, як і кожна організація, егоїстична: індивідуальну свідомість воно приносить у жертву інтересам общини. Щоправда, воно намагається принаймні частково винагородити її за те — не занадто боляче шмагає грішників *contra sextum*¹ — і ладне терпіти навіть на вищих сходинках ієрархії людей сумнівної моралі, доки це не викликає публічного скандалу. Чув, Васарісе, сьогодні слова: гріши, але не будь відступником! Бо якщо ти не тухтій, то, согрішивши, ти будеш творити, а твоя творчість поповнить баланс католицтва.

— А чому при цьому слід обов'язково грішити? — висловив сумнів Васарісе.

— Не обов'язково, але так уже найчастіше виходить. Якщо ти хочеш бути поетом, то випробування жінкою тобі, брате, не уникнути. Чи ти можеш уявити собі Данте без Беатріче, Петрарку без Лаури, Гете без Шарлоти, Крістіни, Ульріке, Міцкевича без Марилі? Так і з кожним поетом. І ти, брате, також не уникнеш жінки. Але постривай! Я ж сам читав кілька твоїх віршів і збагнув, звідки джерело їхнього натхнення. Від жінки. Від жінки, брате, в тому чи іншому образі. Не сперечайся! Коли б ти хоч не був священиком, то, можливо, знайшов би й інші мотиви для своєї творчості. Але тепер ти до всього іншого залишаєшся сліпим і глухим. В тобі живе тільки те, що найживучіше і найстихійніше в чоловічій природі: потяг до жінки. І в цьому порятунок для

¹ Проти шостої заповіді (*латин.*).

кожного талановитого ксьондза. Інакше б він задихнувся. Але тут і початок гріха. Ти хіба гадав, що, постійно відчуючи перед собою образ жінки, зможеш спокійнісінько носити сутану, читати бревіарій, сповідувати парафіяночок і бути зразковим ксьондзом? Ні, брат! Ти мріятимеш, страждатимеш, бунтуватимеш і почнеш ненавидіти свій сан. Інакше ти не будеш поетом. Я і це вже помітив у твоїх віршах. Саме тому й вірю у твоє прийдешнє... Чим ти скінчиш, я не знаю. Але головне, щоб не закінчив банально!

Тим часом пані налила кави, і всі троє ще трохи подискутували з приводу капеланових думок. Пані Люція важко приховувала своє задоволення, а Васаріс — різноманітні почуття, що виникли в ньому. Ксьондз Лайбіс поглянув на годинник і підвівся, щоб іти: наближався час, коли він мав обов'язково бути вдома. Ксьондз Васаріс ще на хвилику затримався, хоча вже і йому пора було їхати додому.

Попрощавшись із ксьондзом Лайбісом, вони вже не поверталися до теми попередньої розмови, хоча обоє почували, як слова капелана їх обох якимось чином ніби зблизили, пов'язали. Обоє здогадувалися, що капелан мав на увазі її, Люцію, коли говорив про значення жінки в житті ксьондза і про жінку, присутність якої відчувається в поезії Васаріса. І обом було радісно від такого здогаду.

— Скажіть мені, ксьондзе Людасе, — заговорила незабаром пані Люція, — адже ми з вами вже не діти: я — заміжня жінка, ви — ксьондз, тому можемо бути відвертими. Ну, признайтеся, чи я вам хоч трохи подобалася тоді, чи ви хоч трішечки мене любили?

— Хіба ви, пані, не бачили того? — здивовано запитав ксьондз. — Адже я протягом усього свого навчання в семінарії хворів вами. Я вдавався до всіляких засобів, щоб утекти від вас, і все-таки це в мене погано виходило. А ви?

— Ох, навіщо ви запитуєте? Ви ж пам'ятаєте проводи й садок? Я хотіла, щоб ви мене поцілували, а ви мене відштовхнули.

— Який же я був тоді телепень і як я потім картав себе за те! Але про що ми говоримо!.. Я тоді був справжнісінькою дитиною...

— А я це сприйняла просто як героїзм, як вірність суворій духовній дисципліні. І сказала: Павасареліс не для

мене. Може, й краще, що так вийшло. Ким би я була для вас?.. Комфортом?.. Сприятливою обставиною?.. А може, хворобою життя, раком?

— Пані Люціє, про це тепер немає сенсу говорити, — відповів Васаріс. — Я все одно залишити семінарії не міг.

Вони замовкли, поринувши у спогади про таке недавнє, але вже безповоротне минуле. Тепер вони були сковані суворими обов'язками, й безборонно перебирали ті спогади, але ні він, ні вона не наважилися поставити питання про сучасність. Пані Бразгене намагалася бути хорошою дружиною для свого чоловіка, але духовного тепла між ними не було. Її серце прагнуло до ксьондза Васаріса, і цієї прогалини їй ніщо не могло заповнити. Пам'ятаючи слова капелена, Людас волів знайти глибший зміст своєї симпатії до пані Люце. І цього було для нього досить, щоб дати почуттям більше свободи й подивитися на колишню сусідку допитливішим оком.

Пані Люція знову розквітла для нього новою красою. Вона трішечки поправилась, тому її шкіра стала ще ніжнішою і яснішою, ніж раніше. Форми її тіла, риси обличчя й рухи склалися в остаточну гармонію. Сама вона стала ще більше жіночною, чутливою, спостережливою, вона все розуміла, на все відгукувалася. Васарісові радісно було розповідати про враження свого нового життя, набутий досвід і ділитися своїми думками.

— Ех, пані Люціє, — говорив він схвильованим голосом, — минуло тільки три місяці, як я став ксьондзом, а я вже інколи починаю сумніватися, чи не помилився щодо свого покликання. Пані, бувають моменти, коли я зовсім не почуваю себе ксьондзом, і бувають моменти, коли я почуваю тягар того ксьондзівства. Боюся, що я лише настільки ксьондз, наскільки мене зв'язує одяг священника, формальні обов'язки, робота, парафія. І ці обов'язки для мене важкі. Правити богослужіння я вже звик, але сповіді, особливо проповіді, господи! І це мені проповідувати слово боже, повчати людей, лаяти за помилки, виводити на путь істинну? Ні, це вже понад усі мої можливості! Не можу!.. Слова застряють у горлі. Все одразу стає неприродним, фальшивим. Шкода, що пішов ксьондз Лайбіс. Цікаво, що він сказав би з цього приводу.

Пані Люція слухала його уважно, в її погляді відчувалося співчуття, але що вона могла відповісти? І він був

вдячний, що вона нічого не сказала, що вона не розвіювала його сумнівів, і не додавала нових. Васаріс бачив, що і їй він здавався таким, як самому собі.

Час було їхати додому, і Васаріс розпрощався. Ніяких сентиментальних слів одне одному вони не сказали, але обоє знали, що наступного побачення чекатимуть однаково нетерпляче.

У місті ксьондз Васаріс зустрів доктора Бразгіса, який поспішав додому. Доктор пожалкував, що затримався на зборах «Сохи» і не зміг побути вдома з приемними гостями.

— Ну, як Люце? Непоганий має вигляд, так? — вихвалюючись, запитав доктор.

— Що там казати! Чудово. Краще, ніж у Клявішкісі.

— Але скажіть, ксьондзе Людасе, що то за тип той ваш Стріпайтіс і як він керує тими своїми товариствами? Сьогодні чув — розповідали, що він людину прибав. Невже це правда? До того ж на нього збираються скаргитися. Він усім нам нашкодить.

— Про все це вам розповість дружина. А щодо товариств — пришліть ревізора. Прощайте, пане доктор. Я маю поспішати. Мені далеко їхати додому.

Доктор Бразгіс пішов до дружини, але в своєму серці Васаріс не почував до нього ніякої неприязні. Їхні почуття до пані Люції були настільки несхожими, що не могли б змагатися одні з одними. Проте чоловік пані Люції навряд чи погодився б з тим.

VIII

Науяполіські враження спонукали нарешті Васаріса взятися за перо. Слова капелана Лайбіса ніби сповнили його енергією, а побачення з Люце розбудило багато сподівань, що дримали в ньому.

Вже наступного ранку по приїзді з храмового свята він почав перебирати й відшукувати в своїй пам'яті теми, намагаючись викликати поетичний настрій. Надвечір, коли всі роботи були закінчені, він зачинився в своїй кімнаті й сів писати. Однак ніщо не клеїлося. Він перебрав один за одним усі мотиви, що спали на думку, але жоден його не схвилював, жоден не збудив його уяви, жодного не вдавалося піймати й укласти у форму вірша. Спробував він повторити все після вечері, — помучився

ще годин зо дві, доки остаточно не переконався, що сьогодні писати не зможе...

А чи тільки сьогодні? Ні, він не писав уже дуже давно: вже другий рік, як Васаріс нічого не писав. Чому? Адже він почував у собі сили, і поетична думка жила в ньому. Васаріс марно шукав відповіді на запитання, чому не може писати. Тільки через багато років, аналізуючи своє життя і свою творчість, Людас Васаріс гадав, що знайшов ту відповідь. І ось яку.

Письменник, поет насагу й матеріал для своєї творчості черпає з двох джерел: із власної особистості й навколишнього світу. Але треба, щоб особистість була сильна й цілісна, а світ, життя, дійсність сприймалися безпосередньо і в живих образах. Вступивши до семінарії в той час, коли його талант ледве починав прокидатися, він був відрізаний від життя, навколишнього світу і більше звик аналізувати лише свої власні почуття та думки.

Ця відірваність від життя і сам факт висвячення викликали в ньому велику внутрішню боротьбу. Тому і в семінарії, дарма що світ його думок та почуттів був такий небагатий, дарма що матеріал для творчості був одноманітний, а мотиви — убогі, він, одначе, дещо творив, дещо писав. Але після висвячення на іподіякона його доля була вирішена, він перестав чинити опір священству, яке перемогло його, заховав залишки своєї бунтівливої вдачі в найглухіших схованках душі й заспокоївся. Від світу він і надалі залишився відірваним, а емоційне життя, не пробуджуване боротьбою, задрімало. Що і як, отже, міг він творити?

Знайомств у нього не було, громадськими справами він не цікавився, кохання до жінки боявся, на природу звик дивитися лише крізь призму своїх власних почуттів. Про що ж і як він міг писати? На теми духовного життя? На які? До аскетизму нахилу він не мав, для світоглядних тем був занадто молодий, власних поглядів на ідеологію ще не виробив. Щоправда, в семінарії Васаріс написав багато «ідейних» віршів, але вони були настільки поверхові й незначні, що згодом, ставши досвідченішим, він уже не міг повертатися до тих тем. Його більше не задовольняв ні емоційний пафос, ні солодкий сентименталізм.

Під час навчання в семінарії серед усіх скарбів духовного життя для нього була єдиним і великим дже-

релом, зразком поезії — Біблія. Але, на жаль, рутина священницьких обрядів та богослов'я робили Васаріса нечутливим до біблійної поезії, а саме святе письмо коментувалося у зовсім інших аспектах. Уже з перших днів, ще не розуміючи латині, семінаристи привчалися читати Давидові псалми як молитви — всі разом, хором, у суворому призначенні для цього час, автоматично. Увага їхня швидко притуплювалася й лише іноді проникала в суть змісту. Те саме відбувалося й згодом, під час читання брев'ярію. Читати його треба було в кожну вільну хвилину, швидко й головне — усно — *oraliter*, і щоразу з однаковим молитовним настроєм, який коли й виникав, то частіше від самої молитовної дії, ніж від змісту вимовлених слів.

На заняттях Біблію їм тлумачили як одкровенне слово боже, найчастіше підкреслюючи його символічну суть стосовно до містичного тіла божого — костюлу, керуючись догматичною або моральною метою. Таким чином на біблійні метафори, гіперболи, порівняння або зовсім не зверталася увага, або вони аналізувалися лише в світлі богослов'я. Перед семінарстами ніхто не намагався зірвати з Біблії трафарету молитовних формул і показати, що вона є твором не лише божественного, а й поетичного натхнення. Їм були чужі епіка «П'ятикнижжя», екстаз «Пророків», еротика «Пісні пісень», лірика «Псалмів», фантастика «Апокаліпсису».

Останні роки навчання в семінарії та перша пора його священства були для Людаса Васаріса тим періодом, коли він відчував себе найближче до ксьондзівського покликання. Проте в самому собі він не почував сили для творчості. Навпаки: ніколи індивідуальність Людаса Васаріса не була такою слабкою, як у ті роки.

До висвячення на іподиякона Васаріс був майже зрілим мужчиною й поетом-початківцем. Він відчував, що священство — ворог його особистості й таланту, і він боровся проти нього, як тільки міг. Але ті обставини, що привели до семінарії, були сильніші, ніж його опір. Семінарське виховання рік за роком заганяло його в безвихідь — і він кінець кінцем здався. Але чи став Васаріс ксьондзом щиро, чи перейнявся всіма своїми думками й почуттями, ідеалами ксьондза? Чи сконцентрував він усе своє духовне життя навколо одного вищого завдання священнослужіння? Ні, він не міг цього зробити. Він сприйняв тільки форму без змісту.

У моменти душевної кризи він навіть не відчував себе ксьондзом. А пані Бразгенє він скаржився, висловлював побоювання, чи не одні лише формальні обов'язки та обставини пов'язують його із священництвом? Насправді так воно й було. Він умертвляв свою особистість — і вона засвічувалася лише в пасивні моменти самозабуття, але вже не могла проявитися в творчому пориванні. Він став ксьондзом без душевного натхнення, тому обов'язки ксьондза здавалися йому такими важкими. Хоча Васаріс намагався бути старанним, однак робив він усе за інерцією, вимушено, беручи до уваги необхідність, що зробила його ксьондзом. Так про що ж і як він міг писати?

Однак такий духовний стан Людаса Васаріса не міг тривати довго. Вийшовши із семінарії й потрапивши у вир життя, нехай і не дуже бурхливого, однак досить різноманітного, він почав поволі приходити до тями. Коли він пережив деякі невдачі, зустрівся з деякими людьми, почув деякі слова, все те, що ховалося в найпотаємніших закутках його душі, почало підніматися на поверхню й виявляти перші ознаки життя. І тут у душі Васаріса почався довгий процес боротьби, схожий на той, що його він пережив раніше, але в зворотньому напрямку. В ньому прокинеється поет, але й ксьондз не захоче поступатися своїми правами. Його сумління перетвориться на арену болісних конфліктів. Розбуджений для боротьби, він знову почне писати, але ще довго аналізуватиме тільки себе самого: він тужив за широким світом, але ще довго не наважувався або не міг ступити до нього.

Все це Людас Васаріс збагнув через багато років, коли його шлях випробувань та боротьби був уже пройдений. Тоді все здавалося йому простим і природним. Однак того вечора, після храму в Науяполісі, йому було незрозуміло, чому марні його творчі зусилля, і це пригнічувало його.

З Науяполіса він приїхав у піднесеному настрої, бо все, що він пережив на тому святі, заохочувало його до роботи, до творчості, до того, щоб вибитися на передній край життя. Прелат Гірвідас покладав на нього багато надій і був готовий допомогти йому, капелан Лайбіс надихнув його своїми сміливими думками, а пані Люція зіграла його вмерле серце своєю ніжною жіночністю.

А він ось виявився безсилим, холодним віршомазом без почуттів і фантазії, нездатним написати жодного вірша,

яким він мусив довести всім, а головне — собі самому, що він справді здатен зробити те, чого від нього сподівалися.

Тривожні думки долали Васаріса, і він більше не міг сидіти в своїй незатишній кімнаті й, накинувши плащ, одягнувши капелюх, обережно прочинив двері і вийшов у сад. Була майже північ. Ні в будинку настоятеля, ні у вікнах Стріпайтіса не світилося. Село тонуло в пітьмі.

Палицею намагаючи стежку, ксьондз ступив у темний сад настоятелевого обійстя.

Яка була мета цієї пізньої прогулянки, він і сам не знав. Він просто відчував потребу йти і робити щось незвичне.

Сад навколо будинку настоятеля був великий, з одного боку підходив до костельного двору, а з другого — до шляху, що ним Васаріс недавно ходив мимо садиби до озера й до лісу.

Ніч була вітряна й темна. Шуміли липи на костельному дворі, а під ногами шурхотів уже товстий шар опалого листя. Моторошно було заглиблюватися в чорну темряву саду, але ця моторошність і тасмничість так лоскотали нерви, так зворушували всі почуття, що молодий ксьондз, ніби притягуваний якоюсь незбагненною силою, йшов усе далі й далі.

Ось нарешті подвір'я костьолу.

Він штовхнув хвіртку і вийшов за паркан. Тут було світла більше, обабіч виднілися силуети лип і темний костьол з високою вежею та рожевуватими відблисками у вікні навпроти вівтаря.

У закутку костельного подвір'я Васаріс розгледів чорний хрест. Він знав, що там похований настоятель, який збудував цей костьол. Васарісові стало моторошно при згадці про ту могилу й настоятеля, що лежав у ній, але він зусиллям волі змусив себе піти просто до могили. По тілу в нього пробігли мурашки, він відчув на обличчі щось липке, але, конвульсійно стиснувши зуби, попрямував далі.

Ось і могила, обнесена залізною огорожкою, з хрестом і надмогильним каменем, а на камені ледь прозирають позолочені літери. Скинути капелюх, стати на коліна й прочитати «Requiem aeternam»¹? Ні, він не скинув капелюх, не став на коліна й не читав молитву.

---

¹ «Вічний покій» (латин.).

Хвилинку постоявши, він повернувся і пішов назад. Вітер, мов шалений, розвівав поли його плаща й пелерину.

Коли б хто-небудь побачив його, то сказав би, що старий настоятель підвівся з могили й пішов подивитися на свою колишню земну оселю.

Але це йшов ксьондз, поет Васаріс, гнаний неспокоєм моторошної осінньої ночі.

Він повернувся до саду, крізь другу хвіртку вийшов на шлях і повернув у напрямку поміщицького маєтку. Це було безглузде бажання. Що міг би подумати хто-небудь, побачивши, як він о такій порі йде від настоятелевої садиби до маєтку? Чи, може, нечиста сила жене його, баламутить його думки, викликає в душі грішні почуття?

Ксьондз, мов привид, наближається до парку й жадібними очима пронизує його таємничу пітьму. У вухах ксьондза лунають цивічні слова Стріпайтіса:

«О, цей парк бачив шалені оргії».

«Баронеса? Ет, мабуть, добряча пройдисвітка!..»

Ось і головна алея, що веде до палацу. Що це! В одному вікні — світло. Це, звичайно, її вікно. Що вона робить так пізно?

Ксьондз на хвилю зупиняється й хоче її пригадати. Ось вона, мов жива, зі своєю звабливою усмішкою, в білій манишці й лакованих чобітках.

Васаріс тепер знає, куди йде. Туди, де побачив її вперше. Він розуміє, що це безглуздий задум. Він може когонебудь зустріти, на нього можуть напасти собаки з маєтку, його може застати дощ. Але він затамив собі: дійти до того місця — і він дійде.

Холодний осінній вітер віє йому в обличчя, аж подих перехоплює. Його плащ і сутана плутаються між ногами, заносять назад. Але він, усім тілом перехилившись уперед, крокує все далі й далі. Васаріс насолоджується від боротьби з вітром і бажання здійснити цю божевільну подорож.

Хіба таки й божевільну? Для нього, священика, який повинен робити кожен крок усвідомлено, задля слави божої, ця подорож — великий подвиг, це бунт проти власної пасивності, самоприниження, проти сірої буденщини, яка гнітить, душить його.

Йому захотілося перевести подих.

Тієї темної, вітряної жовтневої ночі його уява випростала одне крило...

А може, це погляд вродливої пані баронеси манив його, наче винуватця, до місця провини? Пані баронеса — це гріх. Вона гарна й зваблива, але не така, як пані Люція. Врода баронеси — це один із засобів спокуси досвідченої кокетки. Її погляд і усмішка отруєні гріховними обіцянками.

Сумління ксьондза Васаріса роз'їдає один маленький черв'ячок: чому він, розповідаючи пані Люції про калнінайські враження та події, жодним словом не обмовився про зустріч з баронесою та про майбутній візит до маєтку? Він знав, що свідомо змовчав про це. Чому?..

Ось уже й пагорб, з якого він спостерігав за трьома дивними вершниками. Тепер він не бачить тих місць, бо поля потонули в непроглядній пільмі, але він уявляє, як стрункий білогрудий вершник мчить галопом по полю й, мов птах, перелітає через рівчак.

Ксьондз спускається з пагорба далі. Ось дерево, мимо якого він ішов, коли палякав коня баронеси. Ксьондз спиняється — і вся сцена вмить ожила в його пам'яті.

Баронеса, усміхнувшись, граціозно помчала верхи геть, але він ще хвилину стоїть на тому самому місці, ніби чогось очікуючи.

Тут, під пагорбом, вітер легший, зате дужче відчувається його сила на пагорбі й в усій околиці. Жалібно шумить у гіллях дерев, завиває над озером, свистить у пільмі полів.

Він стоїть, не наважуючись рушити з місця. Всі його почуття натягнуті, мов тятива. Його слух і зір настільки загострилися, що він розрізняє безліч голосів і тонів у цій гамірливій симфонії осінньої ночі. Він може розгледіти стільки ж образів і відтінків самої пільми.

Нарешті Людас повертається й прямує назад.

Вітер, обганяючи його, штовхає в плечі, здіймає над головою пелерину, залітає наперед, віє в обличчя й когитється далі, до парку, до настоятелевого саду, до сонного села Калнінай.

Парк маєтку шумить затишною близькістю домівки.

У вікні палацу вже не горить світло: баронеса дочитала любовний роман, наказала покоївці винести п'яти-свічковий канделябр, перевернулася на другий бік і заснула в м'якій постелі.

Ксьондз увиходить до саду настоятеля.

Його нерви заспокоїлися, він відчуває велику втому й відпочиває, прихилившись до паркану, тішиться щасливим кінцем свого походу.

Потім він іде до свого помешкання, ледве знаходячи стежку в темному саду.

Цього разу для нього залишилася непоміченою незатишна його оселя. Коли б його вбоге помешкання враз перетворилося на палац, вистелений м'якими килимами, прикрашений дорогоцінними творами мистецтва, він і того не помітив би.

Засинаючи, він подумав, що під час свого візиту до маєтку він розмовлятиме з пані Райнакене, мов із давньою знайомою, бо ось уже двічі зустрічався з нею на шляху.

ІХ

Невдовзі після цих подій барон Райнакіс відвідав калінайського настоятеля, а наступного дня всі три ксьондзи одержали від пані баронеси запрошення завітати до маєтку на чай. Настоятель Платунас не любляв такі візити, але бачив насущну потребу підтримувати добрі стосунки з паном.

— Ет, нічого не вдієш. Доведеться відбутися ту панщину,— розмовляв він із ксьондзом Стріпайтісом.— Управитель та економ по-іншому заговорять, коли побачать, що ми буваємо в панів. Звісно, вигідно... Коли б не це, то чого б я туди йшов?

— Звісно, заради барона,— погодився Стріпайтіс.— Православний чи лютеран — один біс... Сам він з нами стосунків, може, і не підтримував би. Але баронеса, ксьондзе настоятелю, все-таки ревна католичка. Нічого не скажеш, у польської аристократії релігійні традиції пустили глибоке коріння. Хоча взагалі я нітрохи не вірю в її чесноти.

— Її аристократизм дуже сумнівний. Тепер вона, звичайно, баронеса, але походження в неї не дуже-то панське. Управитель мені одного разу казав, що до заміжжя баронеса була звичайною актрисою варшавського кафе-штантану. Поїхав барон до Варшави гульнути, а полька його й облутала. Такі вмюють. Оце тобі й аристократка.

— Що більший аристократ, то скандальніша жінка,— розумував Стріпайтіс.— Трапляється, що князі одружую-

тється не лише з аристократками кафешантану, але й цирковими акробатками. У кафешантані то хоч одні ноги показують, а в цирку, бестії, й зовсім голі звиваються.

Настоятель від обурення сплюнув і уточнив:

— Не голі. Це законом заборонено. Мабуть, обтягуютьса в якийсь трикотаж.

— Наче не однаково! Здалеку здається, що голі.

— А ти що, сам бачив?

— От і бачив. Мене ж висвячували на ксьондза не де-небудь, а в самій Варшаві. У нас тоді єпископа не було, так от мене й потягнув один тамтешній побратим. Були ми і в кафешантані, і в цирку. Знаєте, ксьондзе настоятелю, наступного дня мусив на сповідь іти. Я ніколи таких дівок не бачив, то страх як подіяло... Ну, та що це я верзу! Он Васаріс уже обурюється.

— А ви як? Теж хочете йти в гості? — звернувся настоятель до Васаріса.

— Хочеш не хочеш, а коли запрошують, то відмовлятися негоже,— різко відповів Васаріс. У ньому вже почали наростати лихі почуття до настоятеля.

— Але ж ви не знайомі.

— То познайомимося. Зрештою, ми не такі вже й незнайомі. Недавно я зустрів їх усіх, коли вони їздили верхи за своїм маєтком. Там і познайомилися.

— Еге, час ви маєте, то й полюбляєте прогулюватися на самоті... Ха-ха!...

Васаріс раптом спалахнув, мов сірник, і, ледве стримуючи себе, сказав тремтячим голосом:

— Вибачайте. Чому ви, ксьондзе настоятелю, уже вкотре докоряєте мені якимось особливим вільним часом? Я, здається, свої обов'язки в костьолі виконую нарівні з усіма. Може, навіть більше. Сповіді майже на мене одного всі звалили...

— Ми і вдвох справлялися, коли вас не було тут,— буркнув настоятель.

— То прошу вас написати про це в курію. Як тільки я отримаю інше призначення, виїду звідси того ж дня, й нітрохи за тим не шкодуватиму.— І не чекаючи відповіді настоятеля, він підвівся й вийшов, ледве подолавши бажання грюкнути дверима так, щоб аж шибки забряжчали.

Цього разу він ще опанував себе, але відчував, що його груди аж роздирала злість від прискіпувань настоятеля, дріб'язкового, скупого, неотесаного настоятеля, через

його несправедливі образи. Цього разу він стримався, бо йому ще не увірвався терпець, але чи надовго?

Цей невеликий інцидент зіпсував Васарісові настрої саме перед візитом до маєтку. Васаріс вибіг з кімнати ще до того, як було домовлено, коли туди йти. Було б, звичайно, доречним іти всім трьом разом. Але чи запросить його настоятель із Стріпайтісом? І він вирішив нічого не запитувати і до їхньої компанії не набиватися. Якщо його не покличуть, то нехай собі йдуть удвох. Він і сам знайде дорогу до маєтку.

Баронеса запрошувала на п'яту годину, часу вже залишалось небагато, і Васаріс почав одягатися. Він старанно почистив чоботи, вдягнув нову сутану з манжетами й комірцем, що застібався спереду, як найбільшу ознаку франтіства.

Доки він одягався, його образа на настоятеля не пригасла, але повернулася в іншому напрямку. Гаразд! Настоятель із Стріпайтісом ображають, зневажають його, а може, навіть підуть, не запросивши його? То й нехай! Він і сам знайде дорогу до маєтку — він зуміє справити краще враження, ніж настоятель і Стріпайтіс! І настрої у нього піднявся від самої тільки уяви, як він розмовлятиме з баронесою і як будуть неприємно здивовані обидва старші ксьондзи.

Проте незадовго до п'ятої години зайшов Стріпайтіс і запросив його йти разом. Було б незручно з'явитися пізніше. Треба було б пояснити... І взагалі ксьондзи мають бути солідарні й не показувати, що в них виникають якісь непорозуміння. Васаріс погодився, але образа не минула, і всю дорогу він переконував себе в тому, що повинен заслужити більшу прихильність і увагу панів баронів, немов це було б найбільшою помстою настоятелеві.

У передпокої палацу їх зустріла метка покоївка, взяла плащі й запросила до вітальні. Пан барон і пані баронеса зараз вийдуть.

Вітальня була велика, майже зал, ледь освітлена осінніми сутінками й тому здавалася досить незатишною і таємничою. Ксьондзи не знали навіть, що їм робити в тому напівтемному салоні. Настоятель, який більше звик ходити біля клуні та повіток, аніж по салонах, з перших кроків зачепився ногами за килим і мало не перекинувся стілець. Васаріс теж не звик гостювати у панських салонах і, незважаючи на всі його наміри, соромився й бен-

тежився, очікуючи першої зустрічі з господарями. Найвільніше себе почував, здається, Стріпайтіс. Через свою неотесаність він піде й нікого не соромився, а свої поведінки не контролював.

Він уздовж і впоперек пройшовся по вітальні, переконався, що грубу вже топили, обдивився картини, підняв ноти з фертеціано, потім сів у крісло біля столика, закинув ногу на ногу й закурив цигарку.

Проте незабаром розчинилися бокові двері, і з'явився барон.

— А, Reverendissimi! — вигукнув він і з розкритими обіймами пішов до своїх гостей.— Mille excuses, mille excuses! On vous laisse seuls dans les ténèbres!.. Це тому, мій шановний ксьондзе настоятелю, що вже осінь. Der Sommer mag vervelken, das Jahr verweh'n!..¹ Так часто співає моя дружина. Ну, як ви себя чувствуете, господин настоятель?!

Барон мав дивну звичку робити суміш з усіх мов, які він тільки знав, зовсім не думаючи про те, чи розуміють його співрозмовники те, що він сказав, чи ні. Привітавшись із настоятелем, він звернувся до Стріпайтіса.

— Quelle marque de cigarettes est-ce que vous fumez, Monsieur l'abbé? Darf ich Sie bitten von den meinigen zu versuchen? Ce sont les cigarettes de qualité...² Ну, як у вас ведеться?

Ксьондз Стріпайтіс тицьнув йому праву руку, яку барон потиснув, і, зрозумівши з усього сказаного єдине слово «сигарети», похитав головою:

— Ні, сигарет я не курю. Занадто смердять.

— Смердять? Смердять? Qu' est-ce que ça veut dire? — барон здивовано озирався навколо і побачивши Васаріса, який стояв біля вікна, знову кинувся з розкритими обіймами:

— Ach, le voilà! Mon cher ami, madame la baronne sera très contente de vous voir ici⁴.

— Вибачте, пане бароне, мені дуже шкода, що я не розумію по-французькому,— виправдався Васаріс.

---

¹ А, шановні! (Італ.) Тисячу разів пробачте! Вас тут залишили одних у п'єтмі!.. (Фр.) Літо в'яне, і пролітає рік!.. (Нім.)

² Сигарети якої марки ви курите, пане абат? (Фр.) Чи можу я вам запропонувати свої! (Нім.) Це чудові сигарети... (Фр.)

³ Що це значить? (Фр.)

⁴ Ах, ось і він! Мій друже, пані баронеса буде рада бачити вас тут (Фр.).

— Ви не розумієте по-французькому? Нічого, mon ami. Я й сам не люблю французької мови. Не люблю, не люблю... А вас звати Вазаріс? Так? Parla italiano?.. Non?..¹ Адже вас звати Vasari?

— Васаріс.

— То ви, мабуть, італієць.

— Ні, пане барон. Я литовець. Моє прізвище чисто литовське. Є й місяць такий «васаріс» — february.

— А ви знаєте, хто такий був Вазарі?.. Ні?.. Вазарі був перший історик італійського мистецтва. Жив в епоху Відродження... Тому я, щойно почувши ваше прізвище, одразу ж запам'ятав його. Разом з тим, панове,— звернувся він уже до всіх трьох ксьондзів одразу,— це новий доказ краси литовської мови. Бо італійська мова, шановні панове...— і барон вдався до філософських розумувань про милозвучність, багатство і старовинність мов. Ксьондзи допомагали йому там, де питання були пов'язані з латинською та литовською мовами.

Тим часом покоївка запалила велику гарну лампу на столі, навколо якого сіли гості й два великі канделябри в обох кінцях кімнати. Одразу стало веселіше й затишніше.

Нарешті знову відчинилися двері, й цього разу увійшла баронеса з пані Соколіною. З настоятелем та ксьондзом Стріпайтісом обидві пані були вже знайомі й раніше, а Васаріса пам'ятали від зустрічі під час прогулянки. Спогади про той променад і були першою темою їхньої спільної розмови.

Побачивши на порозі салону баронесу, ксьондз Васаріс був страшенно здивований і не міг отямитися від зміни, що сталася в ній. Він так легко відновлював у пам'яті її образ, що, здавалось, упізнав би її всюди й завжди.

А ось тепер майже не повірив власним очам. Він сподівався, що побачить баронесу в іншому вбранні, бо хіба ж пані носять удома чоловічі костюми вершника,— але на таку велику зміну він не сподівався. Йому здавалося, що змінився не тільки одяг: іншою стала й сама жінка.

Він побачив струнку високу пані, вищу, ніж Люце, а мабуть, і красивішу. Вона ступала легко, граціозно, гордо піднявши голову, але злегка всміхалась. Її волосся було вигадливо зачесане й укладене, у вухах висіли

¹ Ви говорите по-італійському?.. Ні?.. (Італ.)

дорогі сережки, які її дуже прикрашали. На темному вбранні не було ніяких прикрас, але вигляд воно мало пишній і елегантний.

Ксьондзам це вбрання видалося незвичайним, бо круг шиї і на грудях був такий великий виріз, що іноді, коли пані баронеса повертала голову вбік, одне плече майже зовсім оголювалося. А коли вона хоч трохи нахилилася вперед — ксьондзи мусили одразу скромно відводити погляд від її грудей убік, а думками зверталися до речей небесних і вічних. Але найкаверзнішим було те, що на шиї баронеси, на тонесенькому ланцюжку висів малесенький золотий хрестик; він опускався якраз до того місця, від споглядання якого могли виникати найгірші бажання.

Мабуть, ніхто й не повірив би, що ця висока елегантна пані могла верхи на коні гасати в картатих штанах і лакованих чоботях, що вона могла мчати полями й перестрибувати через рови. І все-таки це була вона. Васаріс упізнав тільки її очі й усмішку — тоді на прощання, а тепер під час зустрічі!

Тільки ця усмішка й підбадьорила молодого ксьондза, інакше він навіть не знав би, як наблизитися до такої знатної пані, що їй сказати.

Але очі й усмішка баронеси мали ту особливість, що кожен не зовсім байдужий мужчина в її товаристві одразу намагався бути сміливим, постати перед нею з якнайкращого боку. Тому, де б тільки не з'являлася баронеса, їй ніколи не бракувало чоловічого товариства. Але того вечора в калнінайському маєтку один лише Васаріс відчув цю надзвичайну особливість усмішки баронеси.

Як тільки вони обмінялися першими незначними фразами про новини останніх днів, покоївка подала чай із солодкими закусками, гості й господарі розділилися таким чином: настоятель з бароном розмовляв про цього-річний урожай, ціни на хліб та перспективи врожаю наступного року; на софі поряд із ксьондзом Стріпайтісом сиділа пані Соколіна і сперечалася, чому католицькі ксьондзи не можуть одружуватися, а Васаріс і баронеса опинились одне навпроти одного, розділені низеньким столиком, на якому стояли чашечки чаю.

Товариство було не настільки різноманітне, щоб не знайти спільної мови або не обмінятися фразою будь із ким, але за чаєм співрозмовники розділилися. Васаріс

відчував на собі лагідний, підбадьорливий погляд баронеси і з усмішкою сказав:

— Цей вечір, пані, для мене велика подія в житті. Я вперше потрапив до маєтку — причому, не до абиякого, а справжнього аристократичного маєтку. Про це я вже давно мріяв. Одного разу, коли я ще не був ксьондзом...

— А ви вже давно ксьондз? — перервала його баронеса.

— Всього кілька місяців, пані.

— О, то ви ще зовсім новачок у житті. Я гадаю, що перші роки ксьондзівства схожі на перші роки після одруження, роки, сповнені старання, екстазів та розчарувань. Одначе я вас перебила.

— Отож, одного разу я вимріяв цілу казку про маєток — дуже романтичну й наївну.

— Можна її почути?

— Не наважуся вас, пані баронесо, стомлювати нею. Я лише хотів сказати, що маєток завжди будив мою уяву.

— Певна річ, у тій казці була присутня жінка.

— Не заперечую. Але вона не була з маєтку, а я тоді ще не був ксьондзом...

— Ви її все ще любите?

— Пані, адже я ксьондз!

— То й що ж? Адже ви не перестали бути мужчиною! Я — хороша католичка, приймаю причастя, але нітрохи не обурююся, якщо ксьондз любить жінку. Я можу перед вами похвалитися, що сама була знайома з таким ксьондзом у Варшаві. Він був закоханий у мене, як простий смертний. Я переконана, що досвідчених у коханні ксьондзів дуже багато.

— Не буду сперечатися, пані, бо не знаю, — висловив сумнів Васаріс. — Але буває різне кохання. Я чув і від самих ксьондзів, що любити можна, але тільки душею, платонічно, так би мовити.

Пані баронеса всміхнулася й, дивлячись на ксьондза, запитала:

— А ви вірите, що можна лише платонічно кохати?

— Вірю, пані.

— А я ні. — Вона нагнулася до Васаріса й заговорила тихим голосом, щоб чув тільки він один. — Коли у мене хтось закохувався, то передусім хтиво. Коли я була зовсім молодою дівчиною, мене це злостило, а тепер я вва-

жаю, що це цілком природно. Адже людина має душу й плоть. У душу ми тільки віримо, а тіло бачимо. Хіба це не природно, що тіло ми любимо дужче, ніж душу? Так, ксьондзе?.. Зрештою, коли ми й визнаємо існування платонічного кохання, то досягнути його можна лише через плотське кохання. Так?..— І не чекаючи відповіді, вона пішла налити чай.

Наступного дня, пригадуючи вдома цю розмову, Людас Васаріс дивувався, що баронеса, така знатна пані, розмовляла з ним, досі незнайомим ксьондзом, на таку інтимну тему. Дивувався він і з самого себе. Розмов на теми кохання він завжди уникав, соромився вимовити слово «кохання» будь-якій жінці, навіть пані Люції, і ніколи так відверто не сперечався про це. Але пані баронеса говорила так невимушено з ледь помітним відтінком флірту, що і Васаріс мимоволі, не соромлячись, підстрокувався до її тону. Баронеса вела розмову вміло й тактовно таким чином, щоб уяву молодого сором'язливого ксьондза весь час розпалювали еротичні, але не дуже виразні натяки.

Наливши чаю, вона повернулася на своє місце з коробочкою цигарок. Одну вона взяла сама й запропонувала Васарісові. Але той відмовився, сказавши, що не курить.

— Знаєте,— пояснювала вона, затягуючись димом,— з цигарками чай набуває дуже приємного присмаку. Особливо тоді, коли хороший тютюн, а чай запашний і міцний. Цукру багато не треба. Будь ласка, ксьондзе, скуштуйте. Коли не сподобається, кинете.

Васаріс узяв цигарку. Курити він трохи вмів і закашлятися від диму не боявся. Цигарка була приємна й запашна, а чай і справді видався смачнішим.

— Ось я вже й навчила вас одному пороку,— жартувала баронеса, побачивши, що гість не кинув цигарку.

— Коли у вас, пані, всі пороки тільки такі, як оцеї, то я й надалі згоден бути вашим учнем.

Баронеса всміхнулася:

— Запевнюю вас, що з усіх моїх пороків куріння є найтяжчим, бо воно шкодить легеням, псує колір зубів і залишає неприємний запах. Інші мої гріхи таких поганих наслідків не мають. Тому ви, ксьондзе, сміливо можете вчитися й іншим, бо почали від найгіршого.

— У вас, пані, своєрідний принцип класифікації пороків. На жаль, для богослова він неприйнятний.

— Мій знайомий ксьондз у Варшаві, про якого я вам уже згадувала, погоджувався зі мною. Але в нього була одна велика вада: він був страшенно впертий. Не люблю впертих людей. Але що я вам хотіла сказати? А-а, ось що! Ви надзвичайно схожі на того ксьондза. Просто надзвичайно. Коли ми з вами зустрілися на дорозі, я навмисне заговорила до вас, бажаючи переконатися, чи це, бува, не він.

— І ви, пані, звичайно, розчарувалися, що це був не він, а я.

— Навпаки. Навпаки, подумала, що другий екземпляр, можливо, буде кращий, ніж перший. Тепер усе залежить від вас. Добрі сусідські стосунки я ціную понад усе.

— Я вважав би за найбільшу провину розчарувати вас, пані баронесо, в довірі. Ви ще довго затримаетесь в Калінаї?

— Щонайменше до листопада. Наші справи дещо ускладнилися, й ми не зможемо виїхати в передбачений строк.

— Нудна пора — осінь.

— О ні, ксьондзе, скрізь і завжди, за різних обставин треба вміти створити максимум насолод. А то коли б наше щастя залежало від пори року, від місця, від погожої чи поганої погоди, — повірте, життя стало б нестерпним. О, я вмію не коритися обставинам! Немає таких обставин, яких я не обернула б собі на користь. Скажімо, тут: катаюся верхи, полюю, ловлю рибу, коли погана погода, — читаю, роблю візити до гостей, сама приймаю. Відверто кажучи, вас, ксьондзе, я також включила до своєї програми.

— Виходить, мов якусь іграшку, лише для забави? — здивувався і майже образився Васаріс.

Але баронеса й гадки не мала забирати свої слова назад.

— Ох, які амбіції у тих чоловіків! — вигукнула вона. — І як вони всі бояться, вважають за безчестя бути іграшкою в руках жінки! А проте кожен із них залюбки погрався б із жінкою. А я визнаю однакові права за обома сторонами. Якщо я граюся кимось, то нехай і мною граються. Лише взаємна гра й приємна. Ви з цим не погоджуєтесь?

Васаріс відчував, що баронеса намагається затягнути його в трясовину двозначних і йому погано зрозумілих думок. Він боявся погоджуватися й заперечувати, розмі-

шував ложечкою чай, не відводячи погляду від коробочки з цигарками. Баронеса підсунула її ближче, й він знову закурив. Здавалося, що обом забракло слів для розмови й, бажаючи це приховати, вони почали прислухатися до суперечки пані Соколіної і ксьондза Стріпайтіса.

— Не кажіть, ксьондзе, не кажіть! — вигукувала пані Соколіна, вимахуючи руками. — Я знаю, що католицькі священники користуються в жінок величезним успіхом. У Петербурзі дві мої приятельки, православні, бігали до Мальтійського костелу, де меси правили вихованці духовної академії. І знаєте, ксьондзе, вони мене піскільки не дивували. Одного разу вони й мене водили. Правив молодий ксьондз, просто красень. І співав артистично. Голос, жести... І коли знаєш, що він неодружений, що йому заборонено кохати й бути коханим, що він, може, ніколи ще й жінки не знав, — важко, скажу я вам, просто неможливо стримати фантазію... Я розуміла, чудово розуміла своїх подруг. Неодружений ксьондз у стократ цікавіший за православного попа або протестантського пастора. І коли я висловилася проти целібату, то виходячи передусім з інтересів вашої церкви. Для нас, жінок, католицькі священники — найцікавіші в світі чоловіки. Коли б католицька церква знищила целібат, жінки були б позбавлені найвитонченіших насолод.

— Це ваші жіночі справи! — відрубав Стріпайтіс. — А нам що до того? Ми тут ні до чого! Женитися? Тьху... Навіщо мені жінка? Щоб цілісінькими днями голову гризла! Тепер я сам собі пан. Що хочу, те й роблю. Жінка й діти зв'язали б нам руки й ноги, віддали б у рабство світському начальству. Ні, целібат — це сила католицької церкви.

— Не кажіть, ксьондзе, не кажіть! — знову, мов вітряк, замахала руками пані Соколіна. — Терпіти не можу цих утилітаристських аргументів. От покажіть мені, будь ласка, користь целібату з моральної точки зору, тоді я повірю.

— Вас зацікавила ця суперечка? — запитала баронеса Васаріса.

— Мені цікаво послухати заперечення пані Соколіної. З канонічного права й богослов'я мені відомі всі докази на користь целібату. З тих самих джерел мені відомо й багато заперечень проти целібату. Але пані Соколіна висуває досить своєрідні аргументи.

— Наприклад?

— Наприклад, що, коли б скасували celibat, жінки були б позбавлені дуже витончених насолод...

Пані баронеса всміхнулася:

— Цей аргумент я підтримую. Хоча, правду кажучи, не вірю ні в які аргументи та заперечення. І суперечки цієї також не вирішать ніякі аргументи.

— А що ж?

— Час, життя. Як завжди.

Потім пані Соколіна і ксьондз Стріпайтіс завели мову про католицькі церковні обряди, й до розмови приєдналися всі присутні. Барон з настоятелем закінчили обговорювати господарські питання, а баронеса з ксьондзом Васарісом теж зацікавилися новою темою.

Згодом барон підвівся й запропонував перейти до його кабінету. Він хотів показати колекцію старовинних пістолетів і рапір, оглядом якої звичайно закінчувався кожний візит.

У кабінеті він розказував історію кожного пістолета й рапіри та пов'язані з ним пригоди і поєдинки. Але Васаріс допитливіше позирав на книжкові полиці, аніж на пістолети барона. Помітивши це, баронеса сказала:

— Я бачу, ксьондзе, що вас цікавлять книжки. Ви любите читати?

— Так, пані,— відповів він.— Я люблю літературу, але в семінарії не було часу на читання. А тут, у Калнінаї, часу, здається, матиму вдосталь, зате не буде книжок.

— Мені було б дуже приємно стати вам у пригоді. Приїжджаючи до маєтку, я завжди привожу з собою ящик книжок. За кілька років їх назбиралася ціла купа. До того ж тут здавна існує чимала бібліотека. Ви можете їх брати, навіть не повертаючи. Проте маю попередити, що це не дуже моралістичні книжки. Сучасні письменники, як вам відомо, не завжди відзначаються скромністю. Але ви знайдете тут і першокласні речі.

— О, буду вам дуже вдячний, пані баронесо,— зрадів ксьондз.— Сподіваюсь, ваші книжки не зіб'ють мене з путі. Я обов'язково хочу познайомитися і з сучасною літературою.

— Приходьте, будь ласка, коли-небудь зранку. Обдивимось книжки, і ви зможете вибрати, що вам до вподоби. Увесь цей тиждень я буду вдома.

Незабаром ксьондзи розпрощалися.

Повертаючись додому, вони мало розмовляли. Лише Стріпайтіс намагався поділитися враженнями.

— Причепилася бісова молодиця зі своїм целібатом. Але разів зо два я їй таки добряче дав одкоша! Хотів би я хоч одним оком подивитися на тих петербурзьких краль, які, ксьондза побачивши, ладні нявкати, мов кішки напровесні. Слухай, Васарісе, а що це ти там із баронесою увесь час про любов воркував? Такий з виду тихий, а дивись, як притиснула молодиця, вмить ожив, бешкетник... Ха-ха-ха!.. Ой, стережися!

Але ніхто нічого йому не відповів, і, повернувшись додому, всі розійшлися по своїх кімнатах.

Х

Інцидент ксьондза Стріпайтіса в пивниці Вінгіласа став широко відомий не тільки в калнінайській парафії, але й в усій околиці. Люди по-всякому судили про цю бійку. Вірні шанувальники духовенства, не довго думаючи, вирішили, що, коли ксьондз так зробив, виходить, так і треба було. Декотрі, особливо богомолки, відверто раділи: оце-то ксьондз!.. Порозганяв п'яниць із корчми — тільки й того! А що прибив того розпутного «разбойника» Андрусю Піктуніса, то так йому й треба: таких сам бог карає.

Проте інші гостро критикували похід ксьондза:

— Нехай ксьондз повчає в костьолі з амвона, на сповіді та власним хорошим прикладом, але йти до корчми й битися з парубками ксьондзові не гоже. Мало не вбив хлопця! І то ще невідомо, що з ним буде... Череп пробитий, струс мозку, тяжко хворіє...

Невдоволення виявлялося особливо сильно тому, що всі здогадувалися: Стріпайтіс зчинив бійку не через християнську запопадливість, не як поборник тверезості, а через питання споживчої крамниці, бажаючи відомстити своїм ворогам — тим, хто вимагав скликати збори пайовиків. Особливо ж галасував сам Вінгілас та його прихильники. Він разом із свідками справді написав скаргу й сам, казали, відвіз її єпископові. Прогресисти й соціалісти підвели голови й уже завчасно раділи, що звільняться від ксьондза — громадського діяча. В газеті прогресистів з'явилась огидна кореспонденція, де згущеними фарбами змальовувалася бійка та всі справжні й несправжні кривди від ксьондза Стріпайтіса.

Увесь причет жив у напруженому очікуванні. Настоятель боявся, щоб з цієї нагоди не скористалися соціалісти й не причепилися до нього самого. І треба ж було зацівати з тими крамницями, товариствами та бійками! Васаріс відчув і себе пасивним учасником того скандалу. В перші дні після бійки було соромно й до костюлу потикається. Коли під час сповіді йому доводилося чути від парафіянина, що той «погано говорив про ксьондзів» або «обурювався з поведінки духовних осіб», сам відчував себе винним і не знав навіть, що такому сповідальнику говорити; сварити за такий гріх він уже не міг. Сам Стріпайтіс намагався зовсім не звертати уваги на цю історію, яку він вважав незначним епізодом у своїй громадській діяльності.

— Плювати мені на весь той галас, що його здійснюли соціалісти! — казав він. — Велике діло: п'яний парубок, падаючи, пробив собі потилицю! Хіба я винен, що він, скотина, так нахлистався, що не міг на ногах устояти?.. Я нічого не боюся! І єпископ був би дурень, коли б прислухався до скарг усяких шинкарів.

— Зчинив скандал ти, пане, на всю Литву, — бурчав настоятель. — Через тебе може й невинним перепасти. Чув я, що вчитель уже винохує, скільки я зерна намолотив і чи багато плачу робітникам. Еге, не буде з того нічого доброго...

У глибині душі все більше непокоївся і сам Стріпайтіс. Що не буде з того нічого доброго — він теж переконався. Одного разу він знову заговорив до Васаріса:

— Знаєш, брате, мені вже починають набридати всі ті пащекування та плітки щодо крамниці. Наступної ж неділі зроблю оголошення, що через тиждень скличу збори. Погодься увійти до складу правління. А мо' й головою тебе оберемо. Я залишусь просто діловодом або, щонайбільше, касиром.

Але Васаріс рішуче відмовився:

— На збори я прийду, але щоб мене обирали до правління — нізащо не згоджуся. Відчуваю, що до цих справ я зовсім нездатен.

— На що ж ти здатен, чорти б тебе побрали! — злився Стріпайтіс. — З молодичками цяцькатися? Віршики клепати? То на якого ж біса ти пішов у ксьондзи?

Але вже того ж дня Стріпайтіс був змушений звернутися до Васаріса за допомогою. Після обіду, щойно лише

ксьондзи встали з-за столу, вбігла Юле й повідомила, що приїхали кликати до хворого. Того дня була черга Стріпайтіса, й він, потягнувшись і, як завжди, побідкавши, що цим хворим і кінця-краю не буде, вийшов у передпокій дізнатися, хто хворий і куди їхати.

В передпокої він побачив чоловіка в дерев'яних постолах та протертій сірочині й одразу пізнав старого Піктупіса. Погане передчуття пронизало серце ксьондза Стріпайтіса, коли старий, низько вклонившись, цілував йому руку. Але погане передчуття він одразу ж заглушив іншою думкою. Піктупіси були відомі на всю парафію своїми бійками та чварами. Може, старий прибив свою жінку, а та, щоб викликати більший скандал, вимагає ксьондза зі святими дарами.

— Ну, батьку, чи не завдав ти жінці якої болячки, що прийшов оце нас турбувати?

Піктупіс стояв, похнюпивши голову й, навіть не поглянувши на ксьондза, сказав:

— Та вже вибачайте, духовний отче... Син при смерті!..

— Котрий же це син? — ще пробував викрутитися Стріпайтіс.

— Лиш одного його маю в хаті, духовний отче... Андрюс...

— Отакої! Був хлопець мов дуб. І вицити, й побитися полюбляв... Що ж за хвороба?

— Ви вже самі знаєте, духовний отче. Від тієї неділі, як привезли з пробитою головою, вже й не підводився. Марить, кричить... Мати за ксьондзом погнала.

— Іди, подавай коні, — приглушеним голосом наказав Стріпайтіс, а сам повернувся в кімнату.

Давно вже він не почував себе так погано, як тоді. Їхати зі святими дарами до вмираючого Андрюса Піктупіса, якого він прибив?.. Що ж він скаже йому, як розчулить його серце й змусить розкаятися в гріхах, яку накладе покуту? Ні, такого стану не могла витримати навіть совість ксьондза Стріпайтіса. Й він постукав у двері Васаріса.

— Знаєш що, брате, — сказав він улесливо, — поїдь ти сьогодні замість мене до хворого. Піктупіс приїхав. Син хворіє. Ти сам розумієш, мені незручно їхати... Тепер, звісно, на мене всю вину складають...

Васаріс зіщулювся, мов їжак, передчуваючи небезпеку. Він знав, що то за сповідальник був — рудий парубок.

Думка про його сповідь, про недозволене причащення, мов шпичак, впилася в пам'ять молодого ксьондза. Він інстинктивно хотів уникнути другої зустрічі з цією обтяженою гріхами совістю, та ще напередодні смерті! Але іншого виходу не було. Стріпайгіс, звичайно, їхати не міг. Васаріс з болем у серці пішов до костюлу взяти дари, освячений елей для соборування і все необхідне.

До Піктусісового хутора було близько п'яти кілометрів, і їхати треба було цілу годину. Коні були нікудишні, а з ночі йшов дощ. Кутаючись у плащ від пронизливого західного вітру, ксьондз Васаріс подумки повторював чин соборування і здогадувався про все, що могло статися під час цього візиту. По-перше, могло статися, що до його приїзду хворий уже помре. Від цієї думки ксьондзові легшало в грудях — не треба буде виконувати важкий обов'язок, але водночас жах пройняв серце, коли він згадав про стан хворого й страхітливу причину його хвороби.

Нарешті приїхали. Жінки, побачивши, що ксьондз уже на подвір'ї, бігцем кинулися до Піктусісового подвір'я зустрічати святі дари. Окрім християнських почуттів, їх вабила сюди ще й величезна цікавість, бо хворий був непростий, і чи не сам ксьондз Стріпайгіс приїде приготувати його до вічного життя? Людей набився повен двір. Коли ксьондз з'явився на подвір'ї, усі впали на коліна й заспівали «Вшануймо святі дари».

Васаріс ще не звик їздити до хворих, а до тяжкохворого прибув уперше. Що хворий у тяжкому стані — можна було відчутти, ледве в'їхавши на подвір'я. Про це свідчив великий натовп, який зібрався круг хати, погляди, вираз обличчя присутніх та весь напружений настрій очікування, що враз прорвався, коли всі впали на коліна й заспівали духовну пісню.

Ксьондз зліз із воза із хвилюванням зайшов до хати. Його зустріла, стоячи на колінах, стара Піктусіска й відчинила двері. Зі словами «*Pax huic domui*»¹ він покропив навколо свяченою водою. Хата була низька й темна. Навпроти, на застеленому білою скатертиною столі, стояв дерев'яний хрестик, горіли дві свічки. Ксьондз поклав дари, елей і зробив знак, щоб його залишили з хворим наодиноці. У кутку стояло ліжко, на якому лежав хлопець з перев'язаною головою. Ксьондз Васаріс його ледве уні-

---

¹ Мир дому цьому (латин.).

знав. Він схуд, почорнів, укрився рудою щетиною. Лежачи горілиць, з обв'язаною головою, заплющеними очима, запалими щоками, він уже й тепер був схожий на мерця.

Ксьондз підсунув лавку й сів, щоб почати сповідь. Але хворий не зворухнувся. По його рівномірному диханню можна було здогадатися, що він спить. Що робити? Будити? Але сам ксьондз будити хворого боявся. Він прочинив двері й гукнув матір.

— Чи давно хворий спить?

— З обіду, ксьондзику. Батько вже поїхав, коли він заснув. До обіду кидався й марив... Андрюсе!.. Андрюсе!..— почала вона будити сина,— ксьондзик приїхав зі святими дарами, сповідайся, синку!

Андрюс розплющив очі, але мабуть, не розумів, що навколо нього діялося. Він безтямно водив круг себе очима й нічого не говорив.

— Сповідайся, синочку. Ксьондзик приїхав зі святим причастям,— повторювала мати, беручи його за руку.

Ксьондз знову попросив залишити його наодинці з хворим і підсунувся ближче. Але хворий усе мовчав. Як змусити його заговорити, що йому сказати? Усі звичайні формули сповіді тут здавалися жалюгідними, недоречними. Тут потрібне було глибоке, щире, переконливе, але й авторитетне слово. Ось де випробовувалися здібності ксьондза, його священницька старанність. Тут треба бути апостолом, знайти ключ до серця грішника.

Ксьондз Васаріс почав говорити:

— Слухай, брате! Я приїхав допомогти тобі. Ти тяжко хворієш. Дасть бог, видужаєш. Але все-таки підготуйся. Сповідайся, зі спокійною совістю прийми причастя, щоб цілком покладатися на волю божу...

Він говорив і відчував, що каже не те, що слід. Йому самому ті слова були чужі й так непереконливо звучали на вустах. То чи ж могли вони подіяти на сповідуваного? Хворий похмуро подивився на ксьондза й прошипів єдине слово:

— Не помру...

— Звідки ти, брате, знаєш, що не помреш? Не сьогодні, то завтра всі ми помremo. Не жди смертного часу. Кажі, які гріхи пригадаєш. А може, й минулі сповіді не були хороші? Чи минулого разу тобі розішили гріхи?

— Не помру,— вперто повторював хворий,— не хочу...

— Все-таки спробуй. Чи давно сповідався?

— Не знаю...

— Чи отримав відпущення гріхів?

— Не знаю...

— Чи ксьондз дозволив причащатися?

Обличчя хворого скривилося, й він важко застогнав, стиснувши зуби.

Ксьондза Васаріса охопив відчай. Що тепер буде? Чи то ж і доведеться повертатися, нічого не добившись? Від ксьондзів йому доводилося чути, що майже не буває таких упертих, які, важко хворіючи, а особливо на смертному одрі, не розчулювалися б, або щоб їх не можна було навести до бога. Треба тільки вміти. Тому й Васаріс, бажаючи завоювати прихильність хворого, почав розпитувати його про хворобу.

— Що в тебе болить, брате? Голова? Дуже болить? Я почекаю. Ти подумай і, що пригадуєш, кажи мені.

Але очі парубка раптом зблиснули злістю, й він навіть зубами заскреготав.

— Все одно я йому не прощу... Пам'ятатиме він мене...— забурмотів він, ворущачи бровами.

— Кому не простиш?.. Хто пам'ятатиме?..

— Подумаєш, велика цяця, ксьондз!.. Мені однаково... Коли лізе битися, то й матиме...

— Що це ти говориш? — вигукнув перелякано Васаріс.— Лежиш на смертному одрі, а думаєш про помсту? Христос наказував прощати своїм ворогам і сам прощав. Нехай бог судить інших, а сам дбай про себе.

Він знову відчув, що говорить непереконливо, і замовк.

Хворий почав хвилюватися й сердитися. Кров ударила йому в обличчя, очі гарячково заблищали, він важко дихав і нервово стискав кулаки. Васаріс усе більше непокоївся, дивлячись на хворого, і боявся, що той знову почне марити.

— Заспокойся, заспокойся,— повторював ксьондз.— Може, води вип'єш?

Але парубок ухопився руками за краї ліжка й сів. Хвилину він дивився, втупивши очі в сповідника, і раптом ухопив його за груди. Йому привидівся ксьондз Стріпайтис.

— А-а, не прощу!.. Ти мене прибив!.. Дивіденд!.. Йонасе, вріж йому пляшкою!.. Хлопці, тримайте його! — кричав він, усе міцніше стискаючи нігтями стихар і сугану ксьондза.

— Люди!.. На поміч!..— вигукнув переляканий ксьондз.

Двері відчинилися, до хати вбігли батьки та сусіди й насилу вклали його назад у ліжку. Двоє чоловіків мусили тримати йому руки, доки він поволі не заспокоївся.

— Він часто отак марить, ксьондзику,— розповідала мати.— Все ксьондза Стріпайтіса не може забути. Погрожує, що помститься, та й край. О боже, боже!.. Помилуй нас, грішних!..

Ні про яку сповідь за таких обставин не могло бути й мови. Але мати непокоїлася:

— Як же причаститися йому, ксьондзику? Може й померти, бідолашний!..

Але ксьондз вагався:

— Не можна, матінко. Сповідатися він не хоче, не розкаюється!..

— Ой ксьондзику, то він лише від гарячки так. Це на нього зараз така мара пайшла. А вранці він сам ксьондзика кликав. І сповідатися хотів, і соборуватися.

Хоча ксьондз Васаріс і сумнівався в тому, що хворий виявив таке бажання, однак вирішив відпустити йому гріхи *sub condicione*¹. Хворий тепер лежав зовсім спокійно, заплющивши очі й важко дихаючи. Невідомо, чи він чув слова ксьондза і шаблонні ламентатії, які той читав за книгою.

Васаріс і соборував хворого. Святим єлеєм він робив знаки хреста на очах, вухах, носі, роті, руках і ногах, вимовляючи сакраментальну формулу, якою молилися, щоб господь відпустив гріхи, зроблені тими органами. Хворий увесь час лежав непорушно. Все робилося дуже обережно, щоб він знову не захопився бешкетувати. Причаштати його ксьондз не став, і в душі радів, що беручи назад святі дари, уникнув розмови з батьками хворого та сусідами. Він тільки коротко висловив надію, що хворий ще одужає і вдруге ксьондза кликати не доведеться.

Повертаючись назад, Васаріс печально роздумував про цей візит і взагалі про діяльність пастиря у калнінайській парафії.

Було вже зовсім темно. Коні йшли ступою, місили багнюку дороги, візок, похитуючись, поволі й пудно повз уперед. На душі в молодого ксьондза було гірко й пусто.

¹ Умовно (*латин.*).

Ця важлива поїздка до хворого, куди він вирушив з такою тривогою, закінчилася цілковитою невдачею, поразкою. Хворий відштовхнув його, зневажив, не виявив жодних ознак розкаювання, а він розрішив йому гріхи, здійснив сакрамент соборування. Інакше він і не міг себе повести, але що з того? Це була лише формальність, і вона нічого не означала. Ні до совісті, ані до серця хворого вона не доторкнулася, до смерті не підготувала. Хто винен? Упертість хворого? Тяжка хвороба? Неподобство Стріпайтіса? Неспроможність його, сповідника? Усе разом. Зрештою, байдуже, хто винен, — ця невдача важким каменем звалилася на плечі молодого ксьондза.

Вдруге зіткнувшись із цією затьмареною совістю, з цією безмежною моральною вбогістю, ксьондз Васаріс відчув, яке тяжке й відповідальне його покликання. І перед ним знову виникло насущне питання: чи спроможний я виконати свій обов'язок?.. Пастирські обов'язки в темному парафіяльному закутку вимагатимуть від нього всіх зусиль, усього часу. Ксьондз супроводжує людину від народження до смерті, протягом усього життя. Чи він, поет Васаріс, супроводжуватиме, чи лише збаватиме на манівці?.. Законодавство, традиції та звичаї католицької церкви встановили різноманітні форми священницької діяльності. Здійснення сакраментів, проповіді, заняття з дітьми катехізисом, відвідування парафіян — все це форми апостольського служіння.

Ще перебуваючи на старших курсах семінарії, він не раз помічав, а тепер і остаточно переконався, що ті форми дуже часто позбавлені змісту, а якщо й мають його, то він не відповідає духу релігії. Таїнства здійснюються квапливо, молитви без набожного почуття, проповіді — ох, ці проповіді! Це публічна профанація євангелія і слова божого з амвона! Яких тільки нісенітниць можна наслухатися в литовських костьолах!.. Заняття з катехізисом ведуться поверхово, непедагогічно. В семінарії вивчають різноманітну методіку викладання катехізису, а застосувати все це в парафії немає часу. Відвідування парафіян звелось до принизливого колядування і виконується не від бажання пізнати духовне, моральне життя парафіян, а для того, щоб зібрати побільше коляди, поживитися, пригоститися.

Обмірковуючи все це, молодий ксьондз Васаріс уперше відчув у своєму серці неприязнь не лише до ксьондзів-хазяїнів, громадських діячів і політиків, але й взагалі

до всього стану духівництва, в тім числі і до самого себе.

«Чим я кращий, ніж вони,— думав він.— Адже і я хотів бути не стільки ксьондзом, скільки літератором, поетом. Я іноді навіть не відчуваю себе ксьондзом. Мене ваблять свобода поета, світ, жінки... Як же я досягну успіху в пастирській діяльності?..»

Думка про те, що він може стати ксьондзом-невдахою, не раз закрадалася йому в голову, і він не знаходив у собі сил, щоб чинити опір тій думці.

XI

Кілька днів після того Васаріс ходив зосереджений, похмурий і пригнічений.

Він прокидався рано, наодинці відбував медитацію, читав потрібний розділ брєвіарію, потім ішов до костюлу, до обідні сповідував, змушуючи себе терпляче вислуховувати й наставляти сповідальників, найчастіше жіночок-богомолки, які торочили про одні й ті самі гріхи. Йому ставало погано на душі від отих вічних скарг, скиглення, шморгання носом і поганого запаху. Васаріса дратували чутливі парафїянки, які у відповідь на його розпитування або зауваження заходжувалися істеричним плачем. Не раз йому уривався терпець, і він хотів стукнути кулаком й затупати ногами, але стримував себе й вимовляв утішливі фрази. За це богомолки страшенно любили його й ходили на сповідь навіть із чужих парафій.

А коли він, стомлений, повертався до ризниці, настоятель і Стріпайтіс зустрічали його глумливими поглядами, з яких він розумів, що старші побратими вважають його невдахою-педантом, може, навіть обмеженим дурником. Він уперто мовчав, назбируючи в душі ще більше гіркоти й образи, а тому осудив останній промінчик у своєму житті, який лише почав жевртити — знайомство з пані баронесою. Васаріс вирішив не йти до мастку і ніяких запропонованих книжок не брати.

«Навіщо мені ті книжки,— думав він.— Зі слів баронеси можна здогадуватися, що нічого підходящого для ксьондза я в них не знайду. Навпаки, там аж кипить отруєні світською суетою думки та образи».

І він пригадав усі чути в семінарії застереження щодо читання поганих та небезпечних книжок. Але водночас

Йому було боляче зрестися того знайомства і тих книжок. Він знову почував себе зневаженим і ображеним, приреченим усе життя гортати сторінки брєвіарію, релігійних писань та пройнятих суворою мораллю трактатів. Тиждень, про який він домовився з баронесою, закінчився, а до маєтку він не пішов.

Наступні дні минали сіро й монотонно, вечори довшали, і він не знав, за що братися, чим заповнювати вільний час, а незабаром уже шкодував, що втратив чудову нагоду скористатися книжками Райнакісів, проте йти до маєтку не наважувався, тим більше, що баронеса на той час уже, мабуть, виїхала.

Проте якось по обіді до його кімнати шаснула проворна покоївка з маєтку, подала йому лист, зблиснувши очима, метнулася назад. Ксьондз розірвав листа. Ніжний аромат духів розлився по аскетичній кімнаті, і Васаріс одразу впізнав, що це були ті самі духи, якими він насолоджувався разом із димом сигарет баронеси.

«Нагадую вам, ксьондзе,— писала пані,— що книжки, про які ми домовлялися, чекають на Вашу увагу. Я тепер використовую нагоду і впорядковую бібліотеку, а дещо вже відбрала для Вас. Однак буде краще, коли Ви самі виберете найвідповідніше до Ваших смаків. Завтра або післязавтра до обіду я чекатиму Вас у своїй бібліотеці. Ю. Р.»

Він поклав ту записку до кишені й до вечора перечитав її разів з десять. Якщо тільки не доведеться їхати до хворого, він, звичайно, піде завтра вранці в маєток і принесе собі книжок. Вдруге не озватися на запрошення пані баронеси в такій невинній справі було б проявом найбільшої неввічливості.

Наступного дня Васарісові ніщо не заважало, і близько одинадцятої години він постукав до дверей поміщицької садиби. Впустила його та сама покоївка й через багато кімнат провела до пані баронеси. Пані й справді його чекала, впорядковуючи й розставляючи книжки. В досить просторій кімнаті попід стінами стояло кілька шаф і полиць, здебільшого заставлених томами й томиками, а на підлозі ще лежали цілі купи книг та журналів. Біля одного ящика, на низькому стільчику, сиділа пані баронеса, потопуючи серед паперів, книжок і журналів у барвистих ілюстрованих обкладинках.

Побачивши на порозі ксьондза, вона підвелася й, усміхаючись, простягнула йому руку.

— А, ось нарешті й ви! А ви, ксьондзе, мабуть, не такий уже й великий книголюб, як запевнювали, коли змушуете навіть нагадувати про нашу домовленість.

— Вибачайте, пані,— виправдовувався Васаріс.— Першого тижня щоранку я був зайнятий парафіяльними справами, а потім думав, що ви вже поїхали і ще не повернулися.

— Ну, добре, що ви нарешті знайшлися. Я впевнена, що ви залишитеся задоволені, познайомившись з вмістом цих бридких полиць та ящиків. Звичайно, тут безліч усякого мотлоху. Буду вам надзвичайно вдячна, коли ви, перебираючи книжки, допоможете мені хоч якимось чином їх упорядкувати. Подивіться, будь ласка, чого лишень немає в цьому ящику!.. Зосю, подай ксьондзові стільчик!

Зося подала стільчик, і він присів з другого боку ящика навпроти пані.

— Перегляньмо цей ящик, і на сьогодні вистачить. Потім я покажу, що відклала для вас. А он у тій шафі книжки, які я відбрала для себе. Хочу, щоб ви їх оцінили.

Коли Васаріс ішов сюди, його бентежили різні сумніви, але у товаристві баронеси він одразу відчув себе цілком невимушено, як і під час минулого візиту. Він гортав журнали, перебирав книжки, обмінювався думками з господинею і непомітно спостерігав за нею.

Чи тому, що була рання пора, чи тому, що доводилося гребтися в запорошених паперах,— баронеса була вбрана досить дивно, точніше кажучи, була ще не вбрана в звичайний денний одяг. Тепер на ній був лише квітчастий шовковий пеньюар, який через свою барвистість ксьондзові здавався розкішнішим, ніж найчудесніший бальний туалет. А коли пані підвелася, щоб розставити книги на полиці, ксьондз не міг не помітити інтимних особливостей того її вбрання. Занадто широкі рукави пеньюара відсунулися назад, відкриваючи руки аж до пахви. Спереду не зашитий і не застебнутий, лише підперезаний стрічкою, пеньюар постійно відхилився то на грудях, то на колінах, і ксьондз, засоромившись, побачив, що баронеса на своєму тілі не мала більше нічого, тільки шовкову рожеву сорочину, прикрашену мереживом.

Піймавши його зв'язковий погляд, баронеса щільно загорнулася в пеньюар і, ставши від того ще стрункішою, з усмішкою виправдалася:

— Вибачайте, ксьондзе, що я вас приймаю в ранковому негліже. Зранку в нас так заведено вдягатися, а в цій пилюці нічого путнішого й не можна вдягнути. Я радила б і вам скинути свою сутану. Мій знайомий ксьондз у Варшаві, про якого я, здається, вже розповідала, і який був дивовижно схожий на вас, у мене завжди бував без сутани. Я дала йому один свій пеньюар. Дивовижно пасував йому блакитний пеньюар, вишитий яскраво-червоним шовком з білою атласною облямівкою. Упевнена, що й вам би він так само личив.

— Пані баронесо, але ксьондзам заборонено вдягати будь-який інший одяг, окрім сутани. Один мій знайомий семінарист під час канікул якось перевдягнувся в цивільний костюм, щоб покататися на велосипеді, то його за це з семінарії виключили.

— Ох, яка жорстока та ваша семінарія! А он у Німеччині пастори ходять у світському одязі. Мені, правду кажучи, сутана не подобається. Якесь невдале поєднання мундира і спідниці. Але знаєте, ксьондзе, є жінки, які від сутани просто божеволіють. Їм здається пікантним, коли вони не бачать чоловічих ніг. Уявляють бозна-що... Ні, це вже розбещеність або ненормальність, мушу сказати... Так само деяким чоловікам здається пікантним, коли жінки вдягають штани. Звичайно, це дрібниці. Але, на мою думку, найкраще так: чоловік по-чоловічому, а жінка — по-жіночому.

Так вони розмовляли удвох на різноманітні теми, ні в що занадто не заглиблюючись, переходячи від одного питання до іншого, не роблячи остаточних висновків, але найчастіше розходячись у поглядах, бо думки баронеси ксьондзові здавалися занадто вже парадоксальними. І все-таки деякі її зауваження, зроблені наче ненароком, напівжартома, в супроводі чарівної усмішки, глибоко западали в його свідомість.

Проте ще більше враження справила на молодого ксьондза легка, забарвлена гумором безтурботність, з якою вона торкалася всього, навіть найсерйозніших речей. В семінарії про все говорили зворушливо, серйозно, з пафосом, і перебільшеною урочистістю: про гріх і пекло — з жахом, про благодать божу й небеса розчулено, слізно, про нікчемність людську, поведінку й світську суєту — гнівно, зневажливо, щоразу торкаючись тієї чи іншої вразливої струни. Тому Васаріса спершу дуже ди-

увала звичка баронеси говорити про все невимушено, та ще й глузуливо, але він швидко звик до цього, і під впливом її розмов багато речей почали йому виглядати ніби в іншому освітленні.

— Знаєте, ксьондзе, — казала вона, гортаючи один ілюстрований журнал, — я не вірю, що богові потрібний той ваш аскетизм. Це очевидний злочин перед красою. Подивіться, будь ласка, якими гарними були колись у давнину люди. Мов боги!..

Вона подала ксьондзові журнал, де були фотографії античних статуй та сцени з античного світу.

— А як виглядають християнські аскети? Одні, мов кістяки, а другі — мов відгодовані свині. Чи ви не могли б мені пояснити, чому від аскетизму одні занадто худнуть, а другі — занадто гладшають?.. Адже це безсумнівне порушення божого закону про золоту середину. І уявіть собі, що ті худючі й товстуні заповнять небеса! Ох, яке товариство!.. На щастя, я не вірю, що плоть воскресає з мертвих. Знаю, що це гріх, але не вірю, та й квіт... А коли б і вірила, то не захотіла б вічного життя. Адже стільки турбот пов'язано з цим грішним тілом: зачісуй волосся, чисти зуби, приймай ванни, роби масажі... Ох, як це часом набридає!.. А ви як хотіли б?

Васаріс поглянув на баронесу і всміхнувся:

— Щодо себе — то я згоден навіки залишитися прахом, але щодо вас, пані баронесо, — ні. Я хотів би, щоб ви воскресли з мертвих. Краса має бути вічною, як і душа.

— О-о! — весело вигукнула баронеса, — та ви вже стаєте галантним! Все-таки, якщо ви любите красу, я вам порадила б не чекати на вічне життя, а скористатися тимчасовим.

Вона з усмішкою дивилася на ксьондза, але той, опустивши очі, гортав журнал і нічого не відповів. Однак баронеса не вгавала:

— Так чи інакше, признайтеся, що краса приносить нам радощі навіть у загробному житті. А чи ви, ксьондзе, задумувалися коли-небудь, як багато важать для нас радощі в земному житті? На мою думку, радощі — це один з наймогутніших факторів, які керують усіма нашими вчинками. Навіть релігія пов'язана з радощами. Вам, ксьондзові, буде цікаво почути це. Ось я, напри-

клад, вірую і виконую майже всі релігійні обряди передусім тому, що це мені приємно, радісно. І таких, як я, мільйони.

— Але, пані, релігія накладає на нас і неприємні обов'язки. Скажімо, сповіді...

— Ви вважаєте, що сповідатися дуже неприємно? Я б не сказала. Звичайно, потрібно, щоб ксьондз був інтелігентний і не мав поганого запаху. Сповідатися в своїх гріхах — це означає ще раз їх пережити. А я роблю тільки приємні гріхи. Крім того, показати себе в усій наготі, звичайно, духовній наготі, інтелігентному сповідникові — це дуже витончена насолода! Я виберуся якимось до вас на сповідь.

Ксьондз Васаріс злякано подивився на баронесу, бажаючи вгадати, чи вона жартує, чи говорить серйозно. Однак прикинувшись, що не звернув уваги на її останні слова, сказав:

— А я гадаю, пані, що відчуття обов'язку — це наймогутніший і найвпливовіший фактор у житті. Лише обов'язок, а не насолода може спонукати людину на героїчний вчинок.

— Мон амі, героїв серед нас так небагато, що можна про це не говорити. Не берімо до уваги й ті обов'язки, що ми виконуємо з примусу або щоб уникнути ще більших неприємностей. Ціна таких обов'язків зовсім незначна: в них виявляється наша рабська покірність. Всі інші людські невимушені вчинки спричиняються відвертим чи прихованим бажанням відчутти насолоду. А висновок із цього такий: збільшуймо, урізноманітнюймо коло наших насолод, будьмо чутливіші, охочіші до насолод — і тим самим станемо багатші, діяльніші, а виходить — і досконаліші.

— Але, пані, ваша теорія непевна й небезпечна: насолоди бувають різні.

Проте баронеса нетерпляче замахала руками:

— Досить, мій друже. Давайте не будемо вдаватися у схоластичні розумування та казуїстику. Все інше саме собою зрозуміле. Будь ласка, подайте мені ті книжки. Так. Що це я вам ще хотіла сказати?.. А-а, ось що: люди, ксьондзе, егоїсти й ласуни, особливо в своєму особистому житті, бо тут ми вільні в своєму виборі й нікому не завдаємо кривди. Тому й релігія, коли вона не дає насолоди або замало її дає, часто скасовується. Те саме і з більшістю обов'язків. Сам інстинкт життя діє так,

що ми непомітно уникаємо неприємного й хилимося до насолод, мов квіти до сонця.

Від цих слів ксьондзові Васарісові щось кольнуло в серці, бо сам він уже не раз констатував, що священитво і все духовне життя не приносить йому ніякого задоволення. То неуже й він почне уникати його?

Тим часом у ящику вже не залишилося книжок — всі вони були розставлені. Баронеса зтерла пил і весело вигукнула:

— Ну, на сьогодні робота в бібліотеці закінчена! Тепер прошу до мене. Я вам покажу кілька книжок. Якщо вони не сподобаються, виберете інші.

Вони удвох зійшли на другий поверх, пані відчинила двері свого будуара, і вони увійшли. Такої затишної кімнати ксьондз Васаріс ще не бачив. Які речі були в тій кімнаті, він одразу й не помітив, але його одразу пополнило загальне враження, настроїв.

Це була кімната випещеної пані, в ній пахло парфумами й дорогими сигаретами, на підлозі лежав м'який килим, стояли м'які меблі, дзеркала, висіли картини, було багато інших речей, про призначення яких ксьондз нічого не знав. Пані запропонувала йому м'яке крісло, а сама сіла навпроти й одразу узяла з полиці книжку.

— Ви, ксьондзе, любите поезію?.. Так?.. Ну, й чудово. А Тетмайер вам подобається?

Але Васаріс знав лише ім'я Тетмайера, і йому соромно було в цьому признатися.

— Не дивно,— почала заспокоювати його баронеса.— Поезія Тетмайера не для семінаристів. А все-таки, ксьондзе, погодьтеся, що вона прекрасна.

І баронеса, прихилившись до спинки крісла, почала читати, в ритм віршу похитуючи ногою у шовковому чевичку:

Ти є наймогутніша сила, що все підкоряє,
О кохання!
Життя — це жага, ти ж з усіх поривань найсильніше,
Крім спраги життя.

Природи красо й чарівливість,
Хіба прирівнятися вам
До чар і принад любові?
Хіба ж бо зрівнятися вам, пелюстки троянди,
З устами коханої!
Де вже вам, піднебесні сапфіри, блакить морських далей,
Рівнятих до любих очей!

Вона читала цей гімн коханню, красі жіночого тіла, такий мрійливий і водночас такий яскравий, що ксьондзові стало навіть ніяково слухати далі щораз сміливіші порівняння й паралелі. Крім того, серед цієї розкішної обстановки він почував себе, ніби в пастці: соромився не тільки баронеси та її читання, не тільки себе самого, але й усієї тієї кімнати, коштовних речей. Баронеса незабаром помітила його збентеженість і, закінчивши читати вірш, розсміялася:

— Бачу, що ви, ксьондзе, вперше потрапили в будуар дами. Будь ласка, почувайте себе, як удома. Адже пастир душ не повинен бентежитися ні за яких обставин.

У цих словах Васаріс відчув насмішку, побачив, що баронеса вважає його нікудишнім «пастирем душ», і хотів дещо уточнити. Він не міг погодитися, щоб ця жінка вважала його ксьондзом, нездатним до серйозної роботи, або легковажним юнаком, що швидко скоряється чарам красуні. До нього повернулася первісна відвага, і він, пильно дивлячись баронесі в обличчя, сказав:

— Ви, пані, маєте право називати мене невдалим пастирем душ і, мабуть, не помиляєтесь. Інакше я не сидів би у вашому салоні й не слухав би любовної поезії. Тому я хочу перед вами, пані, виправдатися.

— Але, ксьондзе, я вам нічим не докоряю. Ви ще такий молодий, і було б несправедливо вимагати від вас пастирської кваліфікації. Не сприймайте, будь ласка, моїх слів серйозно. Я люблю пожартувати.

Проте амбіції молодого ксьондза були вражені. Не тільки амбіції, а й совість. Він був не лише скромним, але й гордим і хотів, щоб думка баронеси про нього була правильна. А можливо, він сподівався почути від неї щось втішне, що виправдовувало б його власну совість. І Васаріс сказав:

— Ні, пані. В моєму внутрішньому житті не все проходить спокійно. Я дуже хвилююсь як починається мій ксьондзівський шлях. Я нещодавно познайомився з вами, але почувую до вас велику довіру і хотів би, пані, щоб ви зрозуміли, чому і як я став ксьондзом.

Баронеса зручніше вместилася у кріслі, запалила сигарету, а ксьондз почав розповідати, чому він вступив до семінарії, як почав писати вірші, які сумніви щодо покликання виникали в нього. Він був відвертим і щирим.

Згодом, пригадуючи ту сцену, Васаріс сам дивувався, звідки в нього взялася рішучість так беззастережно від-

крити своє серце й совість перед ще мало знайомою, аристократичною дамою. І думав, що це був ліричний прояв його поетичної вдачі — досить було вродливій жінці розбудити його увагу, довіру і торкнутися болючого місця в його серці.

Баронеса зацікавлено слухала його, лише іноді перериваючи розповідь своїми зауваженнями та запитаннями. Потім, бажаючи повернути розмову на легшу тему, вона весело сказала:

— А я збиралася йти до вас на сповідь, але ось ми з вами помінялися ролями. Ну, cher ami, я не дуже суворий сповідник. Ось прошу запалити сигарету й відповісти на одне запитання. Уявіть собі, що ви багатий, вас не стримують ніякі матеріальні обставини, ви можете їхати, куди завгодно, й робити, що вам заманеться, — наважилися б ви тоді зрестися сану чи ні?

— Ні, пані! Ніколи, ніколи! — вигукнув Васаріс і від хвилювання навіть підвівся з місця.

Баронеса кивнула головою:

— Гаразд. Це ми запам'ятаємо. Ви тяжко согрішили, мій друже, але гріхи я вам розрішаю разом з однією порадою: коли хочете, щоб здійснилося те, про що ви мені тепер розповідали, то йдіть і весело живіть. Керуйтеся законом пошуку насолод. Інакше не досягнете бажаного.

— Пані баронесо, ви дозволяєте собі все зводити на жарт, — сумно зазначив ксьондз.

— Це найкраща риса мого характеру. Але порада моя цілком серйозна.

Була вже обідня пора. Ксьондз Васаріс узяв в'язку книжок і, навіть не подивившись на них, попрощався з баронесою.

— Я дуже задоволена цим ранком, — говорила вона, проводжаючи гостя. — Заходьте, будь ласка, частіше. Сподіваюся, тепер ви погодитеся зі мною, що сповідь може принести своєрідну насолоду. Адже те саме, що ви розповідали мені, ви могли розповісти й своєму духівникові. Від нього, звичайно, ви почули б інші настанови, але я переконана, що моя корисніша. Прощу не забувати про це. Ну, до побачення!

Васаріс вийшов стурбований. Останні слова баронеси знову потривожили його совість. Він знав, що перед цією пані був відвертіший, ніж перед своїм духівником. Яка сила стримує його під час сповіді? Що перешкоджає йому розкрити серце, змушує задовольнятися лише

холодним переліком формальних гріхів? Чому від духівника віє холодом і відчуженістю? Ні, він почував, що звідти не діждеться допомоги.

А баронеса незабаром розповіла Соколіній:

— Знаєш, подруго, був у мене гість. Нарешті прийшов той молодий ксьондзик. Я вже казала тобі, що маю намір трохи розважитися з ним. Немає нічого цікавішого, ніж спостерігати за скромним ксьондзиком, коли той зустрічається з жінкою, що може ввести його в спокусу. Ох, коли б ти бачила, як він червонів, коли в мене трішечки відхилився мій пеньюар!

— Ох, яка ти невиправна, моя дорога! — розсердилася пані Соколіна.

— Навпаки, *chère amie*, я вже виправилася. Побачила, що той ксьондзик має широке коло інтересів, складну душу і здатність до самоаналізу. Він має вдачу артиста, поета, митця, а потрапив у сутану. Ні, ним я повинна серйозно зацікавитися.

— *A la bonne heure, chère amie!*¹ Я завжди казала, що ти маєш нахил до духовних справ.

Пані баронеса, мугикаючи пісню Сольвейг, повернулася в свій будуар.

XII

Паступної неділі мали відбутися збори членів споживчого товариства, які скликав нарешті ксьондз Стріпайтіс. Після бійки в корчмі популярність Стріпайтіса в парадії падала все нижче й нижче. Вінгілас, учитель та Піктупіс зі своїми однодумцями не минали нагоди докинути лихе слово в бік свого ворога.

Їхній вплив відчувався не лише в крамничці, але і в костьолі. Наслухавшись всіляких балачок, люди не наважувалися йти до «ксьондзової крамниці», а завертали до Іцика. Коли ксьондз Стріпайтіс з'являвся на амвоні, парубки та прогресисти починали протискуватися до дверей. Андрюс Піктупіс, щоправда, одужав, але від того справи не покращали, а може, навіть погіршали, бо навколо нього тепер зібрався цілий гурт шибайголів, які відверто нахвалялися відомстити ксьондзові.

І без того пригнічений настрої у настоятелеві садибі

---

¹ В добрий час, друже!.. (Фр.)

ще дужче псувала Юле, розповідаючи всілякі плітки, почуті біля костьолу чи на базарі. Якось вона вбігла захекана в будинок настоятеля з клаптем паперу і, розмахуючи руками, заторохтіла:

— Ой господи!.. Що це робиться! Ті безбожники зовсім уже оскаженіли, як їх тільки земля носить!.. Іду через базар, дивлюся, аж це один прибиває щось до стовпа, а інші обступили його, читають і регочуть. Я вмить зрозуміла, що це знову якесь посміховище з ксьондзів. Підходжу ближче й слухаю. І що ж! Ой господи милосердний!.. А один такий шмаркач-півпарубок ще й лізе: «Юле, Юле,— каже,— послухай, що в газетах про Стріпайтіса пишуть!» Я як різонула рукою навідліг, добре що відскочив, а то б морду йому розтрощила! Тягайся потім по судах з отаким!.. А ту газету я все-таки встигла здерти. То як зчинили лемент, супостати, ледве втекла на костьольний двір! Будьте ласкаві, батюшко, почитайте, що тут пишуть.

Але настоятель з якогось часу вже й чути не хотів про ту історію і сердито закричав:

— А ти не лазь, де не слід, і всякого сміття мені сюди не знось! Скрізь ти встигаєш! Роботи в тебе немає!.. Пропади ти пропадом зі своєю газетою! Хочеш і сама в халепу вскочити?

Того дня, коли мали відбутися збори, Юле знову принесла звістку, що соціалісти випивають у Вінгіласа, а Андрюс Піктупіс лає ксьондза Стріпайтіса останніми словами. Але збори закінчилися так, як ніхто не сподівався. Ксьондз Стріпайтіс підготував докладний звіт про торговий оборот, з якого було видно, що прибуток було використано на придбання інвентаря та інші необхідні витрати, що борги у споживчого товариства, щоправда, були, але скуплений товар їх покривав, тому членам-пайовикам ніщо не загрожувало. Доповівши про все це, ксьондз Стріпайтіс повідомив, що він зовсім облишає свою діяльність у товаристві і просить збори вибрати на його місце іншу, надійну людину.

Після такої несподіваної заяви опозиція одразу відступила. Почулися голоси, щоб ксьондз Стріпайтіс і надалі залишався завідуючим товариства, що, мовляв, не варто ображатися через той галас, який зчинили кілька крикунів... Але ксьондз сердито закрити книги, і з його слів усі зрозуміли, що в товаристві він не залишиться. Однак нікого підходящого на його місце не знайшлося,

бо тут потрібна була людина вчена, яка мала б багато вільного часу. Тому збори не могли додуматися ні до чого іншого, як ліквідувати товариство. Для цієї мети була обрана комісія, і всі розійшлися, не знаючи, радіти чи журитися.

Ксьондз Стріпайтіс відчував себе моральним переможцем, бо ніхто до нього не міг причепитися.

— От бачиш, яка віддяка за таку роботу й турботи,— скаржився він Васарісові, повертаючись із зборів.— Стільки намучився, доки все організував, сам ціліснітькими днями в крамниці вистоював, до міста їздив, ночей недосидав — і ось який кінець! Та бог з ними!.. Все одно мені тут недовго бути.

І справді, через пару днів з курії прийшов лист ксьондзові Стріпайтісу, в якому наказувалося протягом тижня залишити Калнінай. Він дістав призначення до однієї віддаленої парафії, а на його місце мав прийти ксьондз Рамутіс, про якого ні настоятель, ні Васаріс нічого не чули. Лише Стріпайтіс знав його ще з семінарських часів, але нічого конкретного про свого спадкоємця сказати не міг.

Настоятель знову почав бурчати, що третій ксьондз тут, мовляв, зовсім не потрібний, бо Васаріс працює добре: у костьолі за двох справляється, хоча й не вмів швидко вислуховувати сповіді. Але таке вже, мабуть, було ставлення курії до калнінайського настоятеля — завдавати йому одні прикрощі...

Протягом усього тижня ксьондз Стріпайтіс ніяких священницьких обов'язків у парафії вже не виконував, а з головою поринув у підготовку до свого переселення. Упорядковував книги споживчого товариства та «Сохи», пару разів їздив до міста, замовляв ящики, в які складав свої речі, словом, турбот мав доволі.

Одного дня на ганку будинку причту несподівано з'явилися Жодяліс та Борвікіс. Обидва були святково вбрані, а на обличчях був урочистий і стурбований вираз. Потоптавшись у снігах, вони постукали в двері ксьондза Стріпайтіса і несміливо ступили до кімнати.

З допомогою Васаріса Стріпайтіс складав у ящик книжки, Васаріс допомагав йому. Обидва ксьондзи трохи здивовано поглянули на несподіваних гостей, які, сказавши «Слава Йсу», не наважувалися йти далі.

— Ну, любі друзі,— глузливо озвався Стріпайтіс,— мабуть, прийшли переконатися, чи той лиходій справді

виселяється з Калнінаю? Не бійтеся, справді, справді! Більше ви мене вже не побачите! Зможете тут соціалізуватися, скільки завгодно!..

Тут Жодяліс ступив крок уперед, піймав руку Стріпайтіса і поцілував її. Так зробив і Борвікіс.

— Ти диви! Пан Жодяліс ксьондзові руку цілує? — дивувався Стріпайтіс. — Чи то ж на добро така покора?

А Жодяліс звів брови, швидко закліпав очима і промовив солодким голоском:

— Просимо вибачити, ксьондзику... Прийшли ми просити прощення... Всяке бувало... Бувало й виривалося яке слово. Але ні я, ні ось Борвікіс ніколи на вас, ксьондзику, нічого поганого не казали. Ще й інших стримували. От тільки через ті збори, щоправда...

— Знаю, знаю, — обірвав його Стріпайтіс. — Тепер ви всі святі та божі! Підібгали хвости, мов коти шкодливі, молоко розливши... А допіру, мов собаки, гавкали!..

Проте всі відчули, що хоч слова були сердиті, на душі у ксьондза Стріпайтіса полегшало. Тому далі селяни виправдовувалися з подвійною запопадливістю, а Стріпайтіс ще довго опирався, доки, зрештою, не прийняв вибачення, люб'язно подавши руку для поцілунку. Потім витяг ще не запаковану пляшку вина, і всі на знак примирення випили по чарці. Візит господарів закінчився тим, що вони обидва запропонували самі перевезти ксьондза Стріпайтіса з усім його скарбом до нової парафії.

Коли вони пішли, Стріпайтіс задоволено посміхнувся і сказав:

— Виходить, розпрощалися ми по-християнському і честь по честі... Ну, Борвікісові, скажімо, я вірю. Той бовдур добросердний і нетямущий: що думає, те й робить. Але Жодяліс тут веде політику. Цього не розкусиш. Зрештою, хто знає?.. Може, і в нього, чорта, совість прокинулася? Одначе так чи інак, а інші люди ще ксьондза шанують...

Увечері перед від'їздом Стріпайтіс знову запросив Васаріса до себе. У кімнаті валялося повно сміття. Картини, штори і всі прикраси були зняті зі стін, біля дверей стояло кілька ящиків, залишався тільки столик та софа, на якій він мав переспати останню ніч. Було пусто й незатишно. Незважаючи на це, на столику стояло вино, тарілка бісквітів, коробка цигарок. Обидва ксьондзи сіли на софу, і Стріпайтіс налив чарки. Він був помітно схвильований.

— Ех, Людасе, — сказав він, покаючись із Васарісом, — біс тебе знає! Я з тобою нещодавно познайомився, а може, ще й зовсім не познайомився, бо ти собі сам муркочеш, мов кіт. Але я тебе, брат, полюбив. Ти не дивися, що я грубий та неотесаний — серце і в мене є. Ти думаєш, мені байдуже, що я тоді провалив голову тому рудому? Спершу було нічого, але потім, коли приїхав батько, щоб везти до хворого, я просто занімів. Цілу ніч не спав, на стіну ліз... Але я вмію тримати себе в руках. Крізь моє сало, брате, серця не розгледити. Не так, як у тебе: щось не так — умить спалахнув, мов сірник... Баронесу пригадуєш, га?.. Хе-хе-хе! Нічого, через неї, бестію, варто й согрішити!..

Васаріс с подивом слухав цю мову, а Стріпайтіс надпив свою чарку і знову посерйознішав.

— Так, брате, життя скажене! — вів він далі. — Ти гадаєш, коли в мене дурна, кругла фізіономія, то я вже й задоволений? Ти гадаєш, мені було дуже приємно продавати бабам перець та оселедці?.. Та що зробиш? Адже інакше збожеволіти можна було від нудьги. Ось ти ще тільки перший рік у парафії, а я вже шостий — і все по якихось віддалених закутках зі старими отупілими настоятелями. Великих здібностей у мене немає, сидіти над книжкою не маю терпіння, парафіяльна робота набридла, от і вхопився за громадську роботу. Тут усе-таки хоч щось є. Та й потрібне. Нікудишній із мене ксьондз, але соціалістів ненавиджу, мов чортів. От і працюю. Коли б не це, то, мабуть, заприятелював б із чаркою, картами або з дівками зв'язався б. Ти й таких зустрінеш. Але не поспішай у них каменем кидати. Шлях ксьондза, брате, це шлях необхідності, хоч куди б він не вів.

— Я вважаю, — почав Васаріс, відчуваючи потребу сказати що-небудь, — ми мало звертаємо уваги на пасторські обов'язки. Без цього ніяка боротьба з соціалістами не допоможе. Взагалі для ксьондза, очевидно, не повинні існувати соціалісти або якісь інші угруповання. Всіх, хто тільки потребує віри й допомоги костьолу, він повинен однаково приймати.

— Ти, брате, повторюєш семінарські премудрості... Легко сказати — пасторські обов'язки, апостольська служба!.. А що, коли ми не всі придатні для тієї апостольської служби й пасторських обов'язків? Я переконався, що нездатний, і якщо ти мене приставиш лише до тих пасторських обов'язків, то кажу тобі — загію або почну

по дівках волочитися. А ти хіба годишся? Щоправда, ти тепер годинами сидиш у сповідальні через балачки якоїсь дурної тітки або навіженої богомолки. Але чи довго всидиш? Далі. Проповідей виголошувати ти не вмєєш і ніколи не навчишся їх добре виголошувати. Не така в тебе вдача. І з хворими в тебе, мабуть, не найкраще все виходить? Постривай, ти ще скуштуєш, що таке заняття катехізисом. А до євангельського піклування про страждущих ти здатний? Для всього цього, бач, крім благих намірів, треба іще чогось. А ми того чогось часто не маємо. Тому й кидаємося одні до споживчих крамниць, другі до літератури, треті до чарки, четверті до спідниці, словом, к бісу!.. В парафії витримати ой як важко! Думаю, що тобі швидко набриднуть оті книжки та поезії. Тікай, брате, з парафії! Роби, що хоч, але тікай! Інакше через кілька років, коли не маєш того чогось, станеш таким само неотесаним, як і я...

— Не всі ж у парафії гинуть. На кому ж тоді триматиметься віра в народі?

— Віра тримається на потребі в вірі, на традиції, на обрядах... Коли б люди вірили лише стільки, скільки ми тобі віри даємо, то вони б швидко й зовсім перестали вірити. Звичайно, бувають і справжні ксьондзи. Навідайся колись до шлавантайського батюшки. Побачиш такого ксьондза, на яких і віра тримається.

Вони удвох просиділи допізна. Незграбна мова ксьондза Стріпайтіса своєрідно узгоджувалася з відвертістю його думок, і Васаріс не міг надивуватися, відкривши в ньому ніби зовсім іншу людину.

Наступного ранку приїхали Жодяліс та Борвікіс на хороших конях, запряжених у великі вози, покладали все майно ксьондза Стріпайтіса, сам він, добре закутавшись у просторий ксьондзівський плащ, виліз на сидіння і віз викотився з двору. Увесь костельний персонал зібрався, щоб попрощатися з ним. Настоятель з Васарісом вимахували йому капелюхами; жінки витирали сльози, а Юле ридма заридала.

Коли їхали через село, всі жителі проводжали їх поглядом. Біля вікна пивниці стояв Вінгілас і не міг надивуватися, що ксьондза везе не хтось інший, а Жодяліс з Борвікісом.

Незабаром ксьондзові Васарісові трапилася нагода віддати і шлавантайського батюшку, про якого йому вже доводилося багато чути. Сталося так, що його відвезли

до хворого аж на самісінький кінець парафії, зовсім неподалік від Шлавантая, і він вирішив зробити візит до свого сусіда.

Шлавантай — невеличка парафія, філіал Науяполіса, і обіймала вона всього з півтори тисячі душ, тому карія в ній не було, й батюшка сам міг упоратися зі всіма справами. Завдяки своїй енергії, кмітливості й працьовитості він спромігся побудувати гарний костьол, мурований наполовину з каменю, наполовину з цегли, і цим пишалася вся парафія.

Чи то під впливом почутих розповідей, чи то ще з якоїсь причини, Васаріс, вїхавши в село, одразу відчув задоволення від чистоти й порядку. Ринковий майдан і хати були чистішими, ніж в інших селах, двинтар і костьольне подвір'я обнесені парканом, садиба настоятеля — маленька й затишна. Ні великої клуні, ні хлівів, ні розлючених псів на подвір'ї не було.

Зустрів його вже літній, але ще ставний і дужий ксьондз середнього зросту, з лисуватою маківкою і зовсім сивий. Васаріс представився і сказав, що він навмисне заїхав, щоб познайомитися і провідати сусіда. Батюшка, почувши це, невимовно зрадів і простягнув йому обидві руки.

— А, ксьондз Васаріс із Калніная! Чував, чував... Дуже приємно, що не забуваєте мене, старого. Гість на поріг — бог на поріг. Ну, прошу далі. Набридло, мабуть, у возі сидіти, адже дорога неблизька...

У будинку причту скрізь було по-аскетичному чисто і просто. В невеличкому залі стояла софа для гостя, столик, тверді стільці, образ Христа; в спальні, яка була й робочою кімнатою, — ліжко з тоненьким матрацом і великий стіл, завалений книжками та прикрашений розп'яттям над ним. Нерозкішним було умеблювання і в калнінайського настоятеля, але там відчувалася скупість, а тут суворий аскетизм і євангельська убогість.

Погомонівши трохи, батюшка запросив гостя до костьолу. По чистому, виметеному дворі вони підійшли до головного входу, який удень не замикався, і переступили поріг. Вже з перших кроків впадала в вічі чистота костьолу. Ні бруду на підлозі, ні пилу та павутиння. У ризниці — зразковий порядок. Батюшка показав гостю весь костьольний скарб — невеликий, але дбайливо доглянутий. Скрізь відчувалося недремне око настоятеля і його турботи.

— Небагата й невелика моя парафія,— говорив батюшка, відкриваючи шафу й шухляди,— але найнеобхідніших речей, хвалити бога, маємо достатньо. І на людей поскаржитися не можу. Гарні люди. В інших парафіях, чую, бійки різні, сварки, пиятики. А в нас мир і благодать.

Коли вони повернулися в дім, батюшка посадив гостя на софу, сам сів на стільці й почав розпитувати, що чувати в Калнінаї, бо сам він ніде не буває і до нього рідко хто заїздить. Васаріс розповів про свої враження, останні події та виїзд ксьондза Стріпайтіса. Батюшка слухав не перебиваючи, стурбовано й зосереджено.

— Сам бог відає, що це тепер скоїлося з тими громадськими діячами та незлагодами,— озвався він, коли Васаріс закінчив свою розповідь.— Я навіть не знаю, хто в моїй парафії соціаліст, а хто прогресист. Для мене всі однакові діти, а я для всіх батько. Я однаково дбаю про всіх, хто до мене звертається. А хто мене і костьолу цурається — нехай собі як знає!.. До віри, брате, нікого силоміць не навернемо. Ми лише можемо привабити людей тим світом і теплом, що його спроможемося ми створити в своїх костьолах. Всі наші зусилля, всі думки мають бути зосереджені в костьолі — належним чином проповідувати слово боже, тлумачити істини віри, вчити любити ближнього, допомагати стражденим і самим бути взірцем усіх чеснот. А все інше прийде саме по собі. Тут стільки важкої роботи, що ні на що інше вже не залишається ні часу, ні зусиль. А коли ж займатися самовдосконаленням — молитвою, навчанням?..

Говорячи це, батюшка помітно пожвавився, наче навіть схвилювався. Васарісові було приємно почути з його вуст деякі свої власні думки, і він захотів провадити розмову далі.

— Але ж, батюшко,— сказав він,— тепер, кажуть, такі часи настали. Потрібно робити народ свідомішим, організовувати його і взяти керівництво в свої руки. Якщо не візьмемо ми, то візьмуть вороги костьолу.

Батюшка сумно похитав головою.

— Яке керівництво? Чим? Споживчим товариством, «Сохою»? Та нехай беруть, помагайбі! Нам що до того? Робота в костьолі має бути організована так, щоб вони самі, ті наші так звані вороги, наблизилися до костьолу. Ми повинні завоювати душі, а вони вже потім нехай завоюють скарби. З цього ми повинні почати. З навчання

за катехізісом, з очищення сердець, від навернення душ у лоно християнської віри. Нехай наші парафії стануть величезними школами, де ми зуміємо кожному немовляті прищепити християнські чесноти, тоді дорослими вони не будуть для нас небезпечні. А для нас не виникатиме необхідності втручатися в їхні партії та суперечки. Ми лише повинні вміти вести апостольську службу з амво-на, в сповідальні і всіма наявними в костьолі засобами. А ми починаємо з протилежного кінця. Наша пасторська, проповідницька діяльність заслуговує найнижчої крити-ки, ми вирощуємо безбожників і язичників, а потім бі-жимо з костьолу на базарні площі та в корчми, щоб бо-ротися з ними!

Батюшка замовк, ніби бажаючи запропонувати висло-витися своєму гостеві, але той мовчав, і він вів далі:

— Кажеш, потрібно робити народ свідомішим та ор-ганізованішим... У цьому й полягає нещастя католицького духівництва, що йому все потрібне. Йому потрібно вико-нувати не лише церковні, але й національні, громадські, політичні обов'язки. Спершу це все нічого, але що далі то стає небезпечніше. Наше духівництво звикає жити чу-жими ідеалами, хворіти чужими хворобами. Воно відда-ляється від своєї мети, забуває про свої безпосередні обов'язки. А коли воно відійде від костьолу, йому нелег-ко буде знову до нього повернутися. Його марнолюбство та змирщення розів'ється, мов бур'ян у господньому ви-нограднику. Духівництву заманеться керувати там, куди не сягають його обов'язки. Виникне клерикалізм, шкідливий і для суспільства, і для самого костьолу. Ніщо не викликає в мирян такої ненависті до костьолу, як за-надто великі апетити духівництва й посягання на пре-столи князів земних.

Якусь хвилину вони помовчали, поринувши у свої дум-ки. Вечоріло. В кімнаті, вікна якої облягало гілля ще не зовсім оголених дерев саду, густішали сутінки. Лише си-ва голова батюшки вирізнялася на темно-сірому тлі стін. Васарісові вже час було їхати додому, але його хвилюва-ло ще одне питання, і він відновив розмову:

— Ваші погляди, батюшко, дуже суворі, і втілювати їх у життя дуже нелегко. Ми зі Стріпайтісом прийшли недавно до такого висновку. Але він вважає, що коли па-рафіяльних ксьондзів змусили займатися лише справами костьолу, то більшість із них не витримає й піде ще не-

безпечнішим шляхом. А як ви, батюшко, на це дивитеся?

— Христос сказав, що *messis quidem multa est, operarii autem pauci*¹, а поміж них до того ж *pauci sunt electi*². Багато хто стає ксьондзом не за покликанням, інші приймають сан, введені в оману, ще інші блукають через свою верішучу вдачу. Що ж робити, брате? Це неминуче зло, бо інакше хто ж буде здійснювати святі таїнства й богослужіння? Так принаймні забезпечується обрядовий бік релігії. Як боротися з тим злом — не мені, слабосилому, дбати. Я лише одне скажу тобі: ми всюди й завжди повинні нагадувати одне одному про те, що найчистіший ідеал священика — *pastor animarum, servus servorum dei*³. Молодому семінаристові слід з усією суворістю втовкмачити, що він не повинен тішити себе ніякими ілюзіями й не плекати ніяких амбіцій. Тоді він за будь-яких обставин знатиме своє місце, і випадкових ксьондзів буде менше, і ксьондзи за покликанням будуть стійкіші. Життя ксьондза, брате, це постійне зречення себе самого і світу. Ксьондз — це воїн Христа, і він бореться не за царство світу сього. Тому він і є зцілителем душ, апостолом. Щоб вести земну боротьбу — агітувати, політикувати, оборонятись і нападати, — досить кого-небудь ненавидіти. Але вести апостольську службу — виходить, усіх любити.

Васаріс зосереджено слухав рівний голос батюшки, його суворі слова, і йому здавалося, що це промовляє саме його покликання, сам обов'язок, увесь сенс його життя. Він зиркнув на годинник і схопився, щоб їхати додому, але батюшка знову всадовив його і вже ніжнішим голосом запитав:

— Ну, а ти ж як? — і, не чекаючи відповіді Васаріса, сам замість нього почав говорити, пригадувати, очевидно, власну молодість: — Ох, перші роки священства! Що може бути краще в житті? Виходиш із семінарії, сповнений ентузіазму, старання, найчистіших сподівань, не скуштувавши ще ні розчарувань, ні гіркоти образ. Або перше офірування святої літургії! Коли вперше в житті здійснюєш це найбільше таїнство таїнств і Христа власними руками несеш! Я ось навіть через тридцять п'ять років так чітко пригадую ту урочисту годину. Перше

¹ Жнива великі, а робітників мало (латин.).

² Мало є обранців (латин.).

³ Пастир душ, слуга слуг божих (латин.).

причастя і перша літургія — це два найкращі, найсвятіші моменти в моєму житті. Ох, щасливі ви, молоді пресвітери! — перейнятий святою заздрістю, вигукнув батюшка.

А Васаріса від тих слів пройняла дроз і стиснулося серце. Коли б це казав не батюшка, а хтось інший, хто знав інтимні переживання його, Васаріса, він подумав би, що це зла іронія, бажання образити його або довести до відчаю. Але ні, це говорив щирий, наївний шлантантайський батюшка, який побачив його вперше в житті. У Васаріса виникло люте бажання чи то розвіяти ілюзії батюшки, чи то себе самого принизити й відшмагати — і він, гірко посміхнувшись, сказав:

— Ой батюшко, не всі такі щасливі, як ви! Я, на жаль, не маю таких світлих спогадів ні про перше причастя, ні про першу літургію. І всі оці перші місяці мого священства, ой, які важкі... Ну, та нічого... Втішаю себе тим, що втягнуся в роботу, звикну...

Батюшка збентежився, подивився на нього здивовано й безпорадно розвів руки:

— Ну що ти кажеш?! Не вірю, не вірю! Як можна, щоб такі хвилини не залишили в серці світлої пам'яті? А щодо звикання, то я не знаю... Звичайно, звикнеш виконувати обряди якомога злагоженіше, але бійся, брате, звикати до суті тих обрядів, бійся звикнутися зі своїми обов'язками і всім священством. Коли ксьондз до всього звикає і призвичаюється, це вже однаково, що його душа заснула, а може, і вмерла. Ксьондз усе життя повинен палати живим вогнем. Кожна свята літургія, кожна проповідь, кожна сповідь, здійснення кожного святого таїнства — все це зразу має бути новою іскрою во славу божу і новим знаком духовного життя.

— Але господь дарував тобі чутливе серце, живі почуття, звернену до прекрасного душу, — почав він зміненим голосом, рукою торкаючись до коліна Васаріса. — Адже ти поет з ласки божої. Читав, читав і я. Дуже гарно пишеш: вірші легкі, дзвінки, з почуттям. І ось що спало мені на думку, брате. А що, коли б ти переклав на вірші наші духовні пісні!.. На що вони схожі? Єпископ Баранаскас, світла йому пам'ять, зробив чудовий початок. Але це крапля в морі. Ксьондзе Васаріс! Послухай мене, старого, зроби заново редакцію збірників духовних пісень, сам пиши вірші, які годилися б для костюлу. Тим самим вічний пам'ятник собі поставиш, і господь тобі сторицею віддячить.

Це було найгірше, на що Васаріс міг сподіватися. Оцей святий, наївний батюшка читав його вірші! Один лише спогад про них за цих обставин, у контексті цієї розмови був настільки недоречним, що молодому ксьондзові стало невимовно бридко й соромно. Пропозиція батюшки писати духовні вірші була така чужа внутрішньому світу переживань Васаріса і так безпощадно перекреслювала всю його творчість, що він, промимривши у відповідь щось невиразне й незрозуміле, підвівся і, попрощавшись із батюшкою, поквапився їхати додому.

Уже темніло. На вежі один дзвін сумно відзвонював «Ангелу господню». Проїжджаючи мимо костельного двору, Васаріс побачив, як батюшка поспішав до костьолу, мабуть, востаннє відвідати sanctissimum і зачинити двері.

Дорога за селом пролягала через рівні й пусті поля чийогось маєтку. Пробираючись крізь осінні сутінки сірих полів, молодий ксьондз знову поринув у роздуми про насущні питання свого життя, як і того вечора, коли він повертався від Андрюса Піктупіса. Тоді він побачив безмежну моральну вбогість і приклад важкої роботи ксьондза, сьогодні він побачив зразок ксьондзівського ідеалізму. Розум Васаріса, його власний ідеалізм підказували йому, що коли вже й бути ксьондзом, то лише таким, як шлавантайський батюшка. І не гаючись, уже сьогодні, потрібно стати на цей шлях. Проте викинути з голови і з серця всі виплекані мрії та ілюзії про можливість узгодити поетичну творчість і священство, але слід відмовитися від знайомства з баронесою і від її бібліотеки, бо звідси йому загрожувала значно більша небезпека, ніж у семінарські часи з боку Люце.

Інтуїтивно відчуваючи свою вдачу, він розумів, що йти обома шляхами — ксьондза й поета — він не зможе. Це усвідомлення, яке накреслилося ще в семінарії, часто терзало його в тихі години випробувань. Але він намагався побороти його, іноді відшукуючи шлях компромісів, іноді зрікаючись поетичних мрій і зосереджуючись лише на ідеалі ксьондза. Такою внутрішньою боротьбою він жив і того вечора, коли повертався додому після розмови з шлавантайським батюшкою.

Хитаючись у возі, їхав він серед пустих полів у ніч, що швидко насувалася на нього, і вже вдесьте ставив перед собою питання: чи щиро він хоче йти шляхом зречення світу й бути ніким більше, лише ксьондзом —

pastor animarum, servus servorum dei sacerdos in aeternum?

І вдесьяте прийняте ним у семінарії рішення, його вірність костьолу та обітниці священства змушували його відповісти «так».

Але все його єство, його серце, його уява, всі його юнацькі поривання, п'янку чарівність яких йому не раз уже доводилося куштувати, вперто нашіптували йому «ні».

XIII

Отримані від баронеси книжки Васаріс прочитав ще перед візитом до шланвантайського батюшки. Цей візит допоміг йому остаточно сформувати ідеал ксьондза, до якого він повинен прагнути. У світлі цього ідеалу книжки баронеси здавалися грішними, вартими осуду, якоюсь світською отрутою, здатною заразити душу молодого ксьондза всілякими болячками, відвернути від питань духовних і зтягнути в світську суєту. То було кілька сучасних романів з численними, образно змальованими еротичними картинами, а також томик поезій Тетмайера.

Нічого подібного досі Васарісові не доводилося читати. Він проковтнув ті книжки з дивним неспокоєм, то звинувачуючи себе, то виправдовуючи, боячись їхньої гріховності, як йому здавалося, пристрасності і водночас підкоряючись буйній фантазії та юнацькій цікавості. Коли він звинувачував себе як ксьондз, то виправдовував як поет — адже це була література, а Тетмайер — навіть великий поет. І забуваючи про свій духовний сан, Васаріс захоплювався надзвичайною сміливістю цього поета, силою його поетичного виразу, бентежився від приливу почуттів, викликаних поезією. Вони найчастіше крутилися навколо жінки — бажаної, досяжної, — це до неї зверталось пристрасне кохання і ніжність.

Але в Тетмайера він знайшов також похмуру поезію розчарування. Поезію, яка своєю бунтівливістю, своєю руйнівною силою заперечення захоплювала його, мов якийсь демон, і вабила в чорні ночі, в далекі світи, куди йому, ксьондзові, було заборонено ступати. Читаючи скорботні «Прелюдії», він немов натрапив на вираз своїх власних почуттів, які його стан, його думки і настрої показували на чорному тлі розчарування, в освітленні буйного палахкотіння вогню та заграв. Іноді, походжаючи по

своїй кімнаті, він уголос декламував, перефразовуючи особливо близькі місця:

Зірвімо ту маску, гнітить вона, душить,
хоч мусям її одягати, щоб люди
у душу не лізли... В гіркій самотині
ми можем зневажить оману, брехню.

Оце ми такі: нас ніщо не турбує,
нічого не маємо, вартого шани,
ніяких чуттів — лише втому тяжкую,
іронію прикру, зневагу і страх.

Після розмови з шлангатайським батюшкою і після багатьох роздумів про покликання ксьондза в нього залишився на серці немов якийсь гіркий осад, що ніколи не давав йому спокою. Він пригадував і декламував тоді вже інші рядки «Прелюдій»:

В байдужій зневазі слід тугу сховати,
яка гіркістю всю душу сповнила.
Щоб сміло зустріть необхідність померти —
плекаймо в собі витривалість і силу!

І треба зібрати в собі все могуття,
щоб в небі сумнім не зламалися крила,
а песли крізь темряву чорну життєву, —
та що там шукати мені ще судилось?..

Чи то завдяки своєму жіночому досвіду, чи то завдяки інтуїції, баронеса була проникливий психолог, коли порадила Васарісові весело жити й керуватися законом пошуків насолод, якщо він хоче стати сумлінним ксьондзом. Коли б він не поставив перед собою недосяжного ідеалу досконалого ксьондза, коли б він просто радів з того, що пропонувало йому життя, то, звичайно, не терзався б через читання книжок, не докоряв би собі за поривання юнацького серця та захоплення. Він сказав би собі: цікаво, то й читаю, подобається, то й захоплююсь. Ймовірно, що зайнявши таку позицію, він з часом став би каноніком або прелатом, а заодно, може, й великим поетом. Але він поставив над своєю совістю грізного суддю — ідеал, і з того часу його внутрішнє життя супроводилося конвульсивними струсами, падіннями, каяттями й терзаннями.

Згодом він знову пішов до маєтку повернути книжки, до того ж відчував бажання побачити пані баронесу. Ця вродлива жінка-аристократка вже встигла цілком витіснити із серця Васаріса образ Люце. Але хіба він винен, що

пані Бразгенє була далеко, а ця — тут, поряд? Хіба він винен, зрештою, що розвивався й мужнів, а перша, яка розбудила його юнацькі почуття, не могла вже конкурувати з цією: баронеса викликала надії, яких він ще навіть не наважувався усвідомити.

До того ж Васаріса, який постійно метався й терзав себе докорами сумління, баронеса приваблювала своєю безтурботністю, гумором, ясним настроєм, самовпевненістю і врівноваженістю. І хоча в моменти ксьондзівства він намагався уникнути знайомства з баронесою, як свого часу з Люце, цього свого наміру він не здійснив, бо серце завжди зуміє обдурити і найрозумніший розум, і найтвердішу волю.

Цього разу баронеса зустріла його як давнього доброго знайомого — по-товариському і навіть фамільярно. Вона вже не працювала в бібліотеці і була вдягнена не в пеньюар, а в просте щоденне вбрання, бо збиралася піти в сад прогулятися. Від прогулянки вона не захотіла відмовитися навіть тоді, коли прийшов ксьондз, запропонувала йому прогулятися разом і подивитися рідкісні пізні осінні квіти.

— Крім того, вам слід ближче познайомитися і з бароном, як і належить справжньому другові дому, — додала вона з усмішкою.

Вони зайшли в кабінет барона, але той з головою поринув у якісь старовинні карти й плани, що знайшов у архіві маєтку, і не захотів переривати роботи. Пані Соколїна також була чимось зайнята в своїй кімнаті, тому вони пішли вдвох.

Був чудовий, сонячний жовтневий день. Стежки саду густо пістрявіли від опалого листя. Баронеса пустувала й гралася, загрибаючи й розкидаючи його ногами, а найкраще листя збирала в жмуток. Деревя були вже майже зовсім оголені, і сонце вільно сяяло крізь гілля величезних лип.

— Знаєте, ксьондзе, мені анітрохи не шкода, що доведеться провести осінь у цьому закутку. Наші справи складаються так, що тут доведеться пробути ще й листопад. Так навіть краще. До Рів'єри раніше, ніж у грудні, навіть незручно їхати. Зате вам я встигну добряче набриднути: згадаєте мене. Але ви не будьте ні боягузом, ні педантом, приходьте до нас, коли вам заманеться.

— Дякую, пані баронесо. Але мої обов'язки не дозволяють вас часто відвідувати. Тепер ми залишилися вдвох

із настоятелем. Роботи більше. Крім того, декому може здатися дивним...

— Що ви зі мною фліртуєте?.. Ну, милий ксьондзе.. вибачте, як вас звати?

— Людас.

— Ну, милий ксьондзе Людас, така думка хіба що вам самому могла прийти в голову! Ви зовсім не знаєте звичаїв світського товариства. Наші добрі друзі вважають за свій обов'язок через день забігти до нас сказати «добридень», і то ніхто не каже, що вони фліртують або залицяються, а ви приходите до нас на часинку раз у два тижні і вже боїтеся!.. Що ж тут може кому-небудь здатися, якщо в таку глушину доля закинула кількох інтелігентів, а вони хочуть підтримувати зв'язок і обмінюватися думками?! Адже ми з вами не монахи-трапісти, вельмишановний!

— Так, пані,— все ще вагався ксьондз,— але поведінка духовних осіб корегується іншими законами. Ми повинні уникати будь-якої спокуси.

— Ви просто ображаєте мене, вельмишановний! — вигукнула здивована баронеса.— Невже ви, ксьондзе, думаете, що я посягаю на вашу цнотливість! Ха-ха-ха!.. Ну, коли так, то, будь ласка, йдіть додому. Я не хочу брати на свою совість долю вашої душі.

Васаріс остаточно збентежився й навіть не знаходив слів, щоб якось виплутатися з такого скрутного становища. Пані баронесі стало його шкода, й вона дзвінко розсміялася:

— Господи, яка ви ще дитина, ксьондзе Людасе! Мене навіть злість бере на тих святеньких та божих духівничків, які, самі весело провівши свою молодість, утовкмачують у голову юнакам такі обмежені погляди й роблять із них, даруйте на слові, карикатури. А чи знаєте, хто ви такий, ксьондзе? Ви здібний і навіть талановитий юнак, у якого попереду все життя й сотні різних можливостей. Ви можете бути поетом, письменником, можете бути прелатом чи єпископом,— все одно вам треба хоч трохи познайомитися з життям. Хіба ви маєте намір отак і прогигіти в чотирьох стінах своєї келії від ранньої юності до скону?! Та це ж абсурд! На кого ж ви перетворитесь, ксьондзе Людасе?

Слухав її Васаріс і думав: «Вона каже те саме, що колись казала Люце. Та була просто чудова дівчина, а ця — знатна, досвідчена пані. Звідки їм прийшли в голову такі

схожі думки? Мабуть, об'єктивно оцінюючи моє становище, так воно і є...»

Баронеса говорила далі, а він усе слабше захищався, і суворий аскетичний настрій почав танути, мов сніг під весняним сонцем. В нього знову стали оживати юнацькі поривання, туга за світом і життям, бажання пізнати все те цікаве, ним не звідане життя, що про нього, мов про якусь необхідність, говорила баронеса.

Потім вони милувалися прекрасними квітами на розкішно оформлених клумбах, яких йому ще ніколи не доводилося бачити. Водпочас він спостерігав за цією вродливою, елегантною пані — і її грація, спокійні, плавні рухи, словом, усе, що вона робила й говорила, западало в його самотню, спраглу душу.

Тим часом до баронеси знову повернувся її легкий, безтурботний настрій, і вона, повертаючись назад, говорила таке:

— Ви, ксьондзе, звичайно, помітили, що в природі є багато речей, які по суті призначаються лише для краси, причепурювання, інакше кажучи, для наших насолод. Ось візьмімо квіти. Я докладно пояснюю садівникові й показую, як слід робити й засаджувати клумби. З цієї метою барон навіть збудував оранжерею, витрачає немало грошей. А навіщо? Лише для того, щоб нам і нашим гостям було приємно подивитися. А ви, ксьондзе, замислювалися над тим, що є люди, в яких єдине призначення — прикрашати світ і приносити іншим насолоду? Вам, ксьондзе, ще не траплялася нагода зустріти таких людей, але ви їх, безперечно, зустрінете. Вони будуть добре виховані, приємні, зі шляхетними манерами, але абсолютно ні до чого не придатні. У них не буде ніяких обов'язків і вони не виконуватимуть ніякої роботи. Не приносячи нікому користі, вони і шкоди нікому не завдаватимуть. І на питання, як же виправдати існування таких людей, ви не знайдете іншої відповіді, крім тієї, що вони прикрашають світ. Дехто таких людей називає паразитами в суспільстві. Але я протестую проти такої образливої назви. Навпаки. Я вважаю, що таких людей держава повинна була б утримувати на свій кошт, як я утримую квіти. Признаюся вам, що я й себе відношу до такої категорії людей. Я нікому не заподіяла нічого лихого, не зробила нічого великого, але принесла велику насолоду. Навіть ксьондз, якого я любила у Варшаві, бувало говорив, що я прикрасила його життя годинами незабутньої радості.

Ксьондз Васаріс міг би знайти безліч заперечень на такі погляди пані, але він знав, що суперечка тут не дасть ніяких результатів, бо його переконання ґрунтувалися б зовсім на інакших, для неї несприйнятних, а може, й незрозумілих принципах. Однак такі думки баронеси глибоко вразили його. «Ось як химерно міркують люди, живуть і при цьому щасливі!..» — думав він. Крім того, погляди пані Райнакене викликали в нього якісь далекі, туманні передчуття, від них плуталися думки й він неначе провалювався в п'янкий, божевільно-присмний хаос.

Того дня він знову взяв книжок і почав жадібно читати їх. Цього разу він вибрав лише імена, відомі йому з курсу літератури. Оскільки він сам був ксьондз, а літературні поривання знову почали оживати в ньому, після кожної книжки він вирішував питання, чи ксьондз міг би написати? І, страшенно розчаровуючись, щоразу мусив визнавати, що ні, ксьондз так не написав би. Він уже так добре пізнав ксьондзівський світогляд і настрої, що це питання було для нього цілком очевидним. Коли він спробував до всіх відомих йому й читаних тепер авторів додати слово ксьондз, то виходила справжня гібридна вісенітниця: ксьондз Міцкевич? ксьондз Словацький? ксьондз Тетмайєр? ксьондз Гете? ксьондз Гюґо? ксьондз Шекспір? Боронь боже!..

Хтось уже звертав увагу Васаріса на відсутність письменників з духівництва в сучасній європейській літературі. Але тепер він захотів сам з'ясувати це питання. Одного разу, пішовши до маєтку, він попросив баронесу пошукати в своїй бібліотеці твори видатних письменників-ксьондзів. Пані на хвилюнку замислилась і сказала:

— Зараз я не пригадую жодного. Щоправда, у вісімнадцятому столітті в польській літературі було два єпископи-літератори, ім'я яких ви, звичайно, знаєте: Нарушевич і Красицький. Перший, великий королівський і придворний підлабунник, писав панегірики, оди королівській табакерці, санчатам однієї знатної дами, сентиментальні ідилії та значніші за змістом байки. А другий володів почуттям гумору, дивився на життя поблажливим оком і від таких дрібниць, як у вас, не страждав. Якщо ви хочете весело провести якусь часинку, почитайте його «Моніомахію». Я вірю, що ця книжка хоч трохи прояснить вашу аскетичну суворість. Щоправда, в тому ж столітті ще один французький священик абат Прево написав

шедевр «Манон Леско», проте як священник він, на жаль, не може бути взірцем для наслідування навіть ксьондзам, що відзначаються значно меншою скромністю, ніж ви. У європейській літературі імена знаменитих священників ви можете зустріти ще в період Ренесансу. Але зверніть увагу — там Ренесанс, а тут епоха Просвітництва! Все це були такі часи, коли людська душа звільнялася від багатьох кайданів, наближалася до природи або принаймні намагалася керуватися своєю природою та розумом. Звичайно, якби ми пошукали уважніше, то знайшли б більше письменників із духівництва. Не бракує їх і в наші часи. Але це все такі імена, що їх у історії літератури згадуватимуть дрібними літерами, а може, й зовсім не згадуватимуть.

— А як ви, папі баронесо, поясните таке явище? Адже було і є немало священників, для яких священство є лише ознакою духовного сану. Священство в них не забирає ні часу, ні якихось інших умов, потрібних письменникові. Є дуже багато ксьондзів, які роблять, що їм заманеться, хоча, на мою думку, так не повинно бути.

Баронеса усміхнулася, а потім з виразом удаваного невдоволення на обличчі вдарила його по руці астрою, якою гралася досі:

— Але ви, добродію, невиправний! Втягуєте мене в такі серйозні дискусії, ніби я якийсь старий професор. Я нічого так не боюся, як бути схожою на серйозну пані. На мою чолі з'являється зморшки, а потім, чого доброго, почну сперечатися й гарячкувати!.. Це було б страшно, ксьондзе Людасе! Серйозно, я й від вас потім вимагатиму віддяки — чогось дуже веселого й приємного. Ну, але цього разу я вам відповім. Отже, я думаю, що це, мабуть, питання не умов, а душі, світогляду і настрою. Мистецтво, мій друже, широке, як життя, а духівництво вузьке, як... Ні, я не хочу вас ображати і унікальному порівнянь. Мистецтво кипить, вирує всіма почуттями й пристрастями, властивими людині, а серце ксьондза засушене, стиснене суворими нормами та законами. Повірте мені: я знаю кількох дуже інтелігентних ксьондзів і вмію спостерігати за людьми. Ксьондз не може безпосередньо природно подивитися на життя. Він буде або занадто суворо засуджувати, або занадто вихвалити, або занадто печалитиметься, або занадто радітиме, бо ксьондз зник усі явища змірювати моральною міркою добра і зла, через що він і сам не може залишитися індіферентним. Це, на

мою думку, й перешкоджає ксьондзові проявити себе в мистецтві. Йому завжди бракує або матеріалу для творчості, або художньої тверезості. З другого боку, митецькі здібності змушують священика змиритися. Така моя думка, частково оснований на спостереженнях, частково на теорії, частково на інтуїції. А конкретних прикладів ви можете самі собі знайти немало.

Повернувшись додому, Васаріс перебрав усі книги литовських письменників з духівництва й переконався, що в словах баронеси було багато правди. Донелайтіс і Валанчюс писали з дидактичною метою. Баранаускас писав поезію ще на початку духовної кар'єри, а потім зовсім занедбав її. Венажіндіс — сентиментальний співець кохання — перший оплакав духовну «касту» і запліднив литовську лірику мотивами туги, печалі, сліз і вузько-особистими мотивами. Майроніс — поет-громадянин, патріот. Його чиста лірика також сентиментальна, патетична й вузька. Тепер, прочитавши не лише Міцкевича, Пушкіна, Тютчева, але й Каспровича та Тетмайєра, Васарісові ставало очевидно, що всі ті «сестрички», смуток, туга, сльози, всі ті піячні почуття у віршах наших поетів-ксьондзів з'являлися через обмеженість уяви, переживань та виразу.

І тут вперше в нього виникло бажання розширити сферу свого досвіду, пізнати життя заради творчості, бо по волі, але все дужче в ньому утверджувалося переконання, що поетом і взагалі письменником він буде. І якщо писатиме, то писатиме сміливо про те, що бачить і відчуває. В нього виникло бажання писати так, щоб не відчувалося більше ксьондзівської душі, дидактики, сентиментальності, пафосу і всіх ознак того стилю.

«Я постараюся бути бездоганим ксьондзом, — сказав собі Васаріс, — і всі свої священицькі обов'язки виконуватиму добре. Але в поезії я буду тільки людиною».

Майже одночасно і інше бажання запало йому в серце, знов-таки завдяки баронесі.

Одного разу він ішов алеєю парку, а баронеса сиділа біля вікна й бачила його. Коли він підійшов і привітався, пані оглянула його критично й сказала:

— Знаєте, мій друже, ви зараз були об'єктом моїх не зовсім скромних спостережень. Іноді я люблю розважитися тим, що спостерігаю за ходою, виразом обличчя людей і з того роблю висновки про вдачу, обставини їхнього життя. Ви, наприклад, за виразом свого обличчя маєте

вигляд скромного семінариста, але специфічно ксьондзівської фізіономії у вас іще нема. Щоправда, хода ваша стає вже ксьондзівською. Є щось особливе у ксьондзівській ході, хоча й не так багато, як у фізіономії. Правду кажучи, я не хотіла б бачити на вашому обличчі тієї особливої ксьондзівської маски, яка так нівелює індивідуальну людську вдачу і приховує її щирість. Ви, наприклад, рідко смієтесь, але так сміятися типовий ксьондз уже не зміг би. До речі, усмішка вам дуже до лиця... Charmant, charmant!..¹

Так, у його ході, мабуть, щось змінилося, бо він пригадує, коли він перший раз одягнув сугану, вона страшенно заважала йти, плуталася між ногами, відлітала назад. Потім він звик, і сугана вже не сплутувала ніг. Зауваження баронеси неприємно кольнуло йому в серце, і відтоді він непомітно почав стежити за своїми рухами та виразом обличчя, щоб на ньому не з'явилися специфічно ксьондзівські риси.

В той час Васаріс багато читав і почав досить часто гостювати в маєтку. Барон Райнакіс теж полюбив його і знову, знайшовши «Пори року» Донелайтіса, читав йому про доброго пана амстрата, удвох вони коментували ті місця, що привертали увагу барона.

В настоятелевій садибі вже знали, що ксьондз Васаріс зачастив до маєтку. Іноді він навіть на вечерю не повертався. За обідом Васаріс інколи переказував про почуті в маєтку новини, але настоятель найчастіше відмовчувався, і важко було зрозуміти, що він думає про ті візити. Тільки Юле не могла приховати свого величезного невдоволення, що ксьондзик ходить до маєтку, де пан єретик, а пані, хоча й стовбичить щонеділі в костьолі, у будні, надівши штани, мов відьма гасає полями.

XIV

Можливо, знайомство ксьондза Васаріса з баронесою Райнакіс не так і залишилося б у межах візитів та поверхових розмов, коли б не пові обставини, які просунули розвиток цього знайомства далі, ніж того хотів би молодий ксьондз. Що ж до баронеси, то їй насправді ніякі принципи не перешкоджали порозважатися з гарним симпатичним ксьондзиком і зайти настільки далеко, наскільки того дозволяла його здатність чинити опір.

¹ Чарівно, чарівно!.. (Фр.)

Проте вона швидко побачила, що Васаріс був не легко-важний фат у сутані, як той варшавський приятель, а талановитий юнак, обдарований здатністю глибоко відчувати світ. Баронеса розуміла, яка важка боротьба відбувалася в його душі між суворими законами священницького сану і природними нахилами.

Вона вирішила допомогти йому звільнитися від деяких, на її думку, занадто тісних пут священницької дисципліни, пробудити в ньому бажання й відвагу для боротьби за свій талант і права, але при цьому уникати всіляких недоречностей і не розставляти сітей небезпечного флірту. Це могло б його або налякати, або жорстоко розвіяти його чарівні мрії про світ, життя і людей. Пані баронеса вміла володіти собою й почувала до Васаріса щиру, глибоку симпатію.

Проте події, що сталися незабаром, відіграли вирішальну роль у розвитку їхніх стосунків. Одного дня до баронів завітали гості. По дорозі за кордон приїхала з Польщі далека родичка баронеси пані Козинська з дочкою, дорослою вже панною, та сином, неодруженим папичем років тридцяти.

Коли Васаріс, ще нічого не знаючи про гостей, пішов до маєтки, щоб обміняти книжки, баронеса одразу познайомила його із своїми родичами. Була вже післяобідня пора, і всі зібралися в салоні на каву. Васаріс не звик бувати в такому вишуканому товаристві, соромився нових знайомих і був незадоволений, що тепер уже не зможе побути на самоті й вільно порозмовляти з баронесою.

Його настрій ще більше псувався, коли він бачив, що баронеса — навпаки — дуже рада своїм гостям. Васаріс одразу помітив, що вона виявляє велику увагу та прихильність до молодого пана Козинського.

А Васарісові Козинський видався дуже песимпатичною людиною. Передусім ксьондзові впало у вічі його чорне, зачесане догори й напomadжене волосся. Воно так блищало, ніби голова франта була відполірована, і світло свічок відбивалося від нього так само як і від кофейника, з якого баронеса розливала каву. Повне червоне обличчя Козинського сяяло величезним самовдоволенням, і це ще більше підкреслювали тонкі, чорні, закручені догори вусики.

З усієї постави Козинського було помітно, що він самозакоханий чепурун і бажає справити гарне враження своєю елегантністю. Його одяг був бездоганний. Від блис-

кучих черевиків до сліпучо-білого комірця, який за годішньою модою підпірав йому підборіддя,— все було повісіньке й підібране в тон. Перлина в заколці на смугастій краватці нагадувала про багатство пана Козинського. Говорив він високим хрипливатим тенорком, виграваючи своїм голосом, то здовжуючи, то акцентуючи окремі слова так, ніби повідомляв важливі й незаперечні істини.

Він весь час виказував величезну відданість баронесі і не пропускав нагоди прислужитися їй чимось або сказати комплімент. Варто їй було глянути на цукор, як Козинський уже хапав цукорницю і з покірною усмішкою пропонував її. Варто їй було доторкнутися до свого срібного портсигара старовинної роботи, як він уже кидався до сірників, щоб запалити їй сигарету. Словом, уся увага пана Козинського була зосереджена на тому, щоб угадати думки й попередити будь-яке бажання господині.

Дратувало Васаріса й те, що цей чепурун з такою ж розторопністю прислужувався також і йому, помітивши, що сама баронеса хоче йому підсунути цукор або запропонувати бісквіти. Навіть коли вона зверталася до ксьондза й просила що-небудь подати, Козинський з величезною спритністю встигав першим це зробити, додаючи «а, pardon, pardon», ніби він один монополізував обов'язок і право прислужуватися господині дому. Ксьондз відчував, що той пахаба просто ображає, пригнічує, кривдить його. А баронеса, здавалось, була всім тим задоволена й набридливому красеню дякувала чарівними усмішками.

Випивши каву, Васаріс підвівся, збираючись іти додому, і попросив баронесу дозволити йому взяти ще кілька книг.

Козинський і сюди втрутився:

— О пані баронесо, ви, мабуть, маєте дуже цікаві книжки? Дозвольте мені разом із ксьондзом зайти до вашої бібліотеки?

Васаріс не хотів, щоб Козинський бачив, які книжки він візьме, і шукав приводу спекатися його.

— Вам зручніше вдень познайомитися з книжками пані баронеси,— сказав він.— Зараз темно, і ви нічого там не побачите.

— А, pardon, pardon!..— вигукнув він і вхопив свічку, побачивши, що баронеса вже простягає руку, щоб узяти її.— Вважаю за свій найприємніший обов'язок прислужитися пані баронесі.

Разом із набридливим супутником Васаріс пішов до бібліотеки і, довго не вибираючи, взяв кілька книжок і пішов додому.

Того вечора він не міг ні читати, ні робити щось інше. Ледве прочитавши бревіарій, він не знаходив собі місця: то сів, то схоплювався й ходив по кімнаті, то, нарешті, ліг, але однаково довго не міг заснути. Все, що йому довелося пережити під час сьогоднішнього візиту до баронеси, снувалося в його уяві й, ніби жар, рознікало його самолюбство. В душі Васаріса виростало обурення не лише на Козинського, але й на баронесу.

— Ось які жінки! — з гіркотою робив він висновок у своїй похмурій кімнаті. — Тільки-но трапився нерозумний, напамоджений фронт — і вся шляхетність, уся аристократична витонченість розвіялася, мов дим. Нічого не скажеш!.. Гарне застосування теорії погоні за насолодами...

Він уже ладен був зневажити баронесу майже так само, як свого часу Стрінайтіс: «Ет, добра, мабуть, пройдисвіт-ка!..»

Але далі він намагався стримувати себе й холодно обміркувати це непорозуміння.

«А тобі що до того? — лаяв він себе. — Вони поводяться, як хочуть, та й годі... Вона хоче насолоду, ось і шукає їх. Ти їй Козинського не заміниш. Ти ксьондз і ніяких прав чи претензій тут не можеш пред'являти...»

Намагаючись отак себе переконати, він відчував, що провалюється в безодню похмурої покірності, самозречення й апатії. Але знехтуване право молодого чоловіка і вражене самолюбство раптом знову брало гору, викликало гіркоту та обурення.

— Ех доля!.. Приреченість на самотництво!.. — бідкався він далі. — У семінарії мучився через Люце. Та вийшла за Бразгіса — і щаслива собі. І добре, що так сталося. Хіба я міг би з нею одружитися? Але ось баронеса. Ніяких негожих фліртів з нею я не заводив. Невже мені не можна порозмовляти і поспілкуватися з розвинутою, цікавою, шляхетною жінкою? Проте тільки-но вплутався якийсь вітрогон-чепурун — і ти знову один, нікому не потрібний і не цікавий...

І, пригадуючи погляди й усмішки, адресовані тому чепуруну, він знову починав ятрити свої почуття протесту.

Того вечора багато різноманітних здогадів та думок прийшло в голову ксьондзу Васарісу, не прийшла лише

одна найпростіша: що він уже закоханий у баронесу, що в нього прокинулися ревності до Козинського, і тому всі його спостереження та висновки були перебільшені.

Через два дні була неділя, але до маєтку він, як звичайно, не пішов. Він навіть подумав, чи не відіслати йому книжки через служницю, щоб там і ноги його більше не було. Але минуло ще кілька днів — і він уже відчув нездоланне бажання побачити баронесу, нехай навіть для того, щоб переконатися в її легковажності та зловтішатися з успіху Козинського. Це бажання в собі він побоював, і все-таки з дому вийшов.

Був післяобідній час. Васаріс вирішив прогулятися й повернув шляхом повз маєток. У парку не було нікого, і він пройшов ніким не помічений. Васаріс попростував далі, підійшов до пагорба, де він зустрів її вперше, постояв, оглянувши околицю і повернув назад.

Коли він знову порівнявся з парком, раптом на одній з алей навпроти воріт з'явилася баронеса з Козинським. Весело розмовляючи, вони йшли до шляху. Зустріч була неминуча. Ксьондз відчув, що його серце шалено забилося й він майже знепритомнів. Зробивши вигляд, що нічого не бачить, він пішов далі, але баронеса здалеку гукнула його:

— О, та це ж наш любий ксьондз Васаріс!

Він спинився і чекав, коли вони наблизяться. Пані, люб'язно всміхаючись, простягнула йому руку. Козинський вишукано розкланявся, піднявши капелюх.

— Як добре, що ми вас зустріли,— говорила баронеса.— Хоча ви, ксьондзе, цими днями ще обов'язково прийдете до нас, але я вже тепер розповім вам про наш задум. У суботу ми влаштуємо бал. Так, справжній бал, буде багато гостей, танці. Шкода, що ви ксьондз і не зможете зі мною потанцювати... Ну, але тут вас замінить пан Козинський.

Козинський зняв капелюх, приклав руку до серця і низько вклонився.

— Отож сподіваюся,— вела далі баронеса,— що ви, ксьондзе, будете настільки ласкаві, що не відмовите в суботу внести різноманітність у товариство моїх друзів.

Але ксьондз не знав одразу, як себе повести, й відповів, вагаючись:

— Не знаю, пані баронесо. Маю стільки роботи, обов'язків... Зрештою, лише я один священик — незручно...

— Тільки не відмовляйтеся, добродію! — перебила його баронеса. — Хвалити бога, ви вже трохи звикли не боятися людей. До того ж, ксьондзе, ви не будете один. Ми запросимо настоятеля і ксьондза капелана з Науяполіса. Він прибуде з сином одного нашого сусіда, гімназистом-випускником. Молодий хлопчина, але вже торік гарно танцював. Це буде наш прощальний бал. Ох ксьондзе, я вам не сказала, що через тиждень ми збираємося від'їздити.

Останні слова страшенно вразили Васаріса, і він більше вже не міг вагатися, обіцяв прийти.

— Ви вже додому? — запитала баронеса, простягаючи йому руку. — А я ще хочу показати панові Козинському наше озерце. Але прошу вас, ксьондзе, і перед балом навідатися до нас. Ну, до побачення! — І вони пішли далі.

Васаріс повернувся додому в препоганому настрої. До гіркої досади на нахабу Козинського та «невірну» баронесу додався смуток, що вона певдовзі від'їздить. Кілька місяців знайомства з цією вродливою й цікавою жінкою розбудили в душі молодого поета-ксьондза багато таких струн, які, можливо, за умов його обмеженого життя іржавіли б ще довгі роки. Він невиразно відчував усе те, що відбувалося в ньому, боявся його і водночас тужив за чимось. Тужив за чимось більшим, забороненим і п'яним — воно наближалось невблаганно, неминуче, але не прийде вже ніколи, бо пані баронеса від'їздить.

До балу Васаріс не зміг зайти до Райнакісів. Було багато роботи в костьолі, треба було відвідувати хворих. Крім того, за день до балу приїхав новий вікарій, ксьондз Пятрас Рамутіс¹.

Приїзд нового побратима трохи розвіяв песимістичний настрій Васаріса. Треба було допомогти йому обжитися в новій оселі, дати всьому лад, розповісти про парафію та історію зі Стріпайтісом. Тепер по сусідству з'явився хоча й мало знайомий, але все-таки ближчий колега, і Васаріс радів, що за обідом та вечерею не треба буде більше самому зносити тягар мовчання. Настоятель, мабуть, звик до думки про утримання двох вікаріїв і до Рамутіса не виявив такої гострої неприязні, як свого часу до Васаріса. Щоправда, спадкоємець Стріпайтіса і своїми кваліфікаціями змушував настоятеля триматися в рамках ввічливості.

---

¹ Рамутіс — тихенький, спокійний (лигов.).

Ксьондз Рамутіс був уже літній чоловік і сам кандидат у настоятелі. Духовне почальство, мабуть, і перевело його сюди для того, щоб він виправив содіяне Стріпайтісом зло. І справді, новий вікарій, здавалося, якнайкраще підходив для цього. Був він один із тих ксьондзів, на яких тримається віра і авторитет костьолу. Васаріс відчув це вже під час першої зустрічі.

Обличчя і все єство ксьондза Рамутіса випромінювало особливу внутрішню силу, серйозність і спокій, що її мають люди з чистим сумлінням, задоволені своєю роботою і величчю своїх ідеалів. До того ж на обличчі ксьондза Рамутіса світилося справжнє ксьондзівство. На ньому не було тих типово-ксьондзівських рис, тієї маски, яка кожному впадає у вічі і яка стала предметом глузувань барошеси. На обличчі Рамутіса лежала печать його духовного життя, його містичного спілкування з богом. Такий самий одухотворений вираз Васаріс спостерігав ще в семінарії на обличчях кількох справді набожних семінаристів.

А взагалі ксьондз Рамутіс не відзначався якоюсь особливою зовнішністю. Був середнього зросту, середньої комплекції блондин з трохи блідуватим обличчям, охайно, але не вишукано одягнений, скромний, але не затурканий, без найменших ознак рабської підслесливості та заповіганя.

Допомагаючи своєму колезі розкладати книжки, Васаріс здивувався, що їх так багато. Це була справжня бібліотека. Однак творів художньої літератури він не помітив: усе це були книжки, так чи інакше пов'язані з релігією, з богослов'ям, з питанням світогляду, з обов'язками та роботою ксьондза, з аскетизмом і взагалі духовним життям. Холодом повіяло на Васаріса, коли він перебирав ці книжки,— стільки в них крилося серйозності, суворих принципів і заперечення світської суєти.

Вже несучи ті книжки й читаючи на обкладинках та корінцях їхні назви, Васаріс почав остерігатися свого колеги. Адже хіба не за улюбленими книжками пізнаємо людину? І в молодого ксьондза знову заворушилася совість при згадці, якими книжками він упивався протягом останніх двох місяців. Господи, невже він навіки приречений непокоїтися, мучитися, страждати через свої літературні нахили і через пристрасть до світського читива?

Проте сам ксьондз Рамутіс, дарма що його бібліотека була така сувора, не здавався людиною занадто строгою.

Навпаки, він був досить балакучий, любив і пожартувати. І взагалі вираз обличчя в нього був спокійний, ясний. Але його спосіб життя вже з перших днів видався Васарісові суворим. За столом до і після обіду він молився не за звичкою, як настоятель, Стріпайтіс і сам Васаріс, а щиро-сердно, відчуваючи в тому потребу. Це було видно з виразу його обличчя.

Перед обідом Васаріс повів показати йому костюл. І тут ксьондз Рамутіс зосереджено й довго молився, преклонивши коліна перед віттарем. Незважаючи на те, що стомився з дороги, а в помешканні ще залишилося багато роботи, того дня він не лише читав бревіарій, але і всі молитви за чотками, як радили наставники духовного життя. Очевидно, молитва була для нього не важким обов'язком, не просто звичкою, а живою і живодайною духовною діяльністю, пориванням до чогось вищого.

З першого дня спостерігаючи за своїм старшим колегою і намагаючись іпгуїтивно вгадати його настрій, Васаріс відчув, що від нього струмує немов якийсь потік, силу впливу якого він помічав і в свосму серці. І йому ставало чомусь неспокійно, чогось шкода, а водночас і сумно. І того ж дня Васаріс зрозумів, що в ньому прокидається якась антипатія до нового колеги. Він відчув, що між ними щось стоїть і що їхні поривання ніколи не збігатимуться.

В суботу з самого ранку Васаріс тільки й думав про бал у баронеси. Він боявся, що йому щось перешкодить і ладен був усе подолати. Настоятеля хоча й запрошували, але він прийти відмовився, посилаючись на зайнятість.

— Чого мені туди йти? — казав він за обідом. — Дивитися, як ледарі бенкетують, а панії виставляють голі груди?.. Стосунки підтримувати треба, але обмінюєшся візитами, та й годі. Я й вам не раджу, ксьондзе Людасе. Вони понапиваються, а вам ще неприємності будуть.

— Я, може, й не пішов би, — відповів Васаріс, — але там буде й капелан Лайбіс з Науяполіса. Може, доведеться запросити його на ніч.

Настоятель скривився.

— А, отой масон! А той чого сюди припхався?..

Після обіду, повертаючись у своє помешкання, Васаріс сказав Рамутісові:

— Шкода, що ви ще не встигли познайомитися з нашими баронами. Вони люблять підтримувати знайомство

з духівництвом. Обов'язково запросили б і вас. Удвох було б таки веселіше.

Але Рамутіс здивовано подивився на молодшого колегу:
— Я?.. На бал?.. Ні, моє місце не там...

Він це сказав повільним, звичним тоном, але Васарісові почувся немов якийсь докір. І черв антагонізму знову заворушився в його серці.

А Рамутіс, мов нічого й не сталося, взяв його під руку й повернув на стежку, що вела до костюлу.

— Ходімо відвідаємо.

XV

Коли Васаріс увійшов до великого салону калнінайського маєтку, гостей було ще небагато, і веселощі були ще не в розпалі. Він побачив, що цікаві погляди присутніх звернулися на нього, й квапливо ступив уперед, намагаючись приховати свою ніяковість.

— А, ось і наш любий ксьондз Васаріс,— зустріла його баронеса, тим самим знайомлячи з ним.— Шкода, що тільки ви представлятимете калнінайське духівництво, зате ви тепер повинні говорити за двох...

— Bonjour, mon cher ami,— привітався з ним барон.— Wie geht es? Nil novi sub sole, n'est — ce pas? ¹ А Христіана Доналіціуса ми з вами закінчимо вивчати, так?

Дехто з гостей поцікавився, хто такий Christian Donalitius, і тема для розмови була знайдена.

Тим часом Васаріс встиг оглянути всіх присутніх. Пані баронеса вирядилася, мов на велике свято, і жодна інша жінка не могла зрівнятися з нею ні одягом, ні елегантністю, ні красою. Козинський поглинав її очима. Серед усіх чоловіків йому за випуканістю теж дісталася б пальма першості. Панночка Козинська була граціозна й симпатична. Круг неї увивався молодий сусід-помічник, що його ксьондз бачив тут уперше. Збоку на софі, за столиком, пані Козинська розкладала пасьянс, а пані Соколіна від нудьги стежила за нею.

Незабаром, у домовлений час, почали з'їжджатися нові гості. Чи не з трьох повітів позліталися сюди панночки, пані й пани, приносячи з собою поживавлення, нові розмови та враження. Приїхав з Науяполіса і ксьондз Лай-

¹ Добридень, мій любий друже (фр.). Як ваші справи? (Нім.). Нічого нового під сонцем (латин.), правда? (Фр.)

біс з двома гімназистами-старшокласниками, хлопцями вже вусатими. В салоні тепер залунали жваві розмови і сміх. Кожен шукав нагоди, щоб залишити набридлого сусіда і приєднатися до іншої групи. Віталися, знайомилися.

Коли гості трохи вгамувалися, відчинили двері до їдальні, де стояв заставлений закусками та напоями буфет, і баронеса запропонувала зголоднілим з дороги підкріпитися.

Ксьондз Лайбіс, який привіз двох кавалерів-танцюристів, одразу завоював симпатії й прихильність жінок. Він був тут уперше й тільки тепер познайомився з господарями, проте одразу почував себе, як удома. Завдяки своїй невимушеності, гострому язичку й дотепності, він швидко привернув увагу баронеси.

— Ось, нарешті, ксьондз, що звик бувати в товаристві,— з захопленням казала вона пані Соколіній.

Тим часом дохто з гостей уже почав користуватися благами буфету. Одні закушували стоячи, інші сідали навколо столиків, розливали коньяк і вино. Розмови й сміх ставали голосніші. Розпочався справжній провінційний поміщицький бал із щедрими закусками та випивками, бо гості, які прибули здалеку, хоч і хотіли, але не могли дотримуватися всіх правил міського етикету. Баронеса залишалася вірною своєму принципу скрізь і на все дивитися безтурботно, намагалася настроїтися на веселий лад і з насолодою провести час у цьому провінційному товаристві.

Ксьондз Васаріс одразу переконався, що цього вечора він зможе лише здалеку стежити за баронесою, бо вона була вся віддана гостям, а пан Козинський їй. Але так він ще краще бачив, яка вона вродлива й чарівна в кожному своєму порусі, в кожному жесті.

Однак незабаром йому почало здаватися, що цього вечора вона майже зовсім не згадує про нього. Прокинулися всі його похмурі думки, його стала огортати печаль, що все так швидко і так сіро має закінчитися. Щоб не підкоритися поганому настрою, він хотів підійти до капелана, з яким знайшов спільну мову, але той був зайнятий не менше, ніж баронеса. Варто було йому спинитися, як навколо нього збирався гурт охочих послухати його дотепні розмови чи суперечки.

А він, Васаріс, ні до кого не міг приєднатися, ні з ким завести розмову. Йому почало здаватися, що він тут

зовсім зайвий, що Козинський дивиться на нього з на-смішкою, старші гості не звертають на нього уваги, а молодші уникають. Таке становище гнітило його: йому здавалося, що своєю поведінкою він принижує гідність ксьондза. Він, ксьондз, має тинятися тут навколо інших, не знаходячи собі місця!

Він уже почав було думати, чи не втекти йому додому, але в цей час пані Соколіна заграла якийсь танець — і йому стало легше. В першу пару пішла баронеса з Козинським, а за нею й інші, хто тільки міг підібрати собі пару. Тільки тепер Васарісові вдалося підійти до Лайбіса.

— Я й сподівався, що побачу вас тут,— сказав капелан, коли вони вибрали місце, звідки було найкраще спостерігати за танцями.— Ну, знаєте, сусідів ви маєте гарних і даремно носі похнюпили! Ох, мені б ваші роки і таких сусідів! Я не дозволив би цьому франту так увиватися за баронесою!

Васаріс бачив, що капелан жартує, і, щоб уникнути нових його глузувань, запитав, що чувати в Науяполісі і як поживають пані Бразгісі.

— О, прекрасно,— відповів ксьондз Лайбіс.— В нього чимала практика, а пані непогана господиня. Розповніла, але ще гарна. Живуть і радіють.

Васаріс тепер розпитував і говорив про Люце, як і про будь-яку іншу знайому пані. Як він віддалився від неї за останні два місяці!.. Невже причина цього його знайомство з баронесою? Але цього питання він ще ніколи не пробував обмірковувати й тепер одразу забув про Люце, бо перед його очима у вихорі вальсу промайнула баронеса з Козинським.

— Дуже рафінована жінка,— зробив висновок капелан, провівши її очима,— але знаєш, Васарісе, ти її остерігайся!.. Через таких жінок хід історії іноді звертає в іншу колію, завдяки таким жінкам твориться мистецтво й поезія, здійснюються героїчні подвиги і злочини. О, влада жінки — страшна річ!

— Наскільки я помітив, ви схильні до високої оцінки ролі жінки в житті.

— Так. Пригадую, ми з вами один раз уже порушували це питання. Але тоді я говорив абстрактно, а тепер маємо живий приклад. Ось він! — Капелан показав очима на баронесу.— Пані Бразгене — ні. Доки була незаміжня, може, й вона п'янила душу, але тепер — ні. Бач, є жінки,

які після одруження стають поважними матронами й матерями, а є жінки, що після одруження стають куртизанками. Доки дівча — її не розрізниш. Лише заміжжя звільняє їхню натуру.

Слух Васаріса різко вразило слово «куртизанка», що його Лайбіс, очевидно, призначав для баронеси. Це здалося йому образливим, і він рішуче запротестував:

— Невже ви й господицю цього дому зважителя назвати куртизанкою?.. Адже це образа, ксьондзе докторе!

Капелан підняв брови, і в його очах зблиснули іскорки іронії.

— У ваших грудях б'ється лицарське серце. Похвально... Але, любий друже, я не винен, що найвродливіші, найцікавіші, найпокусливіші жінки, які найживіше будять фантазію, куртизанки за своєю вдачею. Я не кажу, що вони обов'язково розпутниці. Ні. Але вони не можуть зберігати вірність, вони не можуть щиро, глибоко любити. Вони можуть лише гратися в кохання, і їм це до божевілля добре вдається. В цьому їхня й сила. Витонченою грою жінка може завести чоловіка далі, ніж щирим коханням. Люблячи, вона сама стає співчутлива й слаба, а коли грається — може бути жорстока й підступна.

Васарісові стало шкода, що його ідеальні погляди на жінку й кохання тепер так безжалісно руйнувалися. Але слова капелана він уже ладен був застосувати до баронеси, бо як же тоді, зрештою, пояснити її туманні признання про минулі флірти й теперішню її поведінку в Козинським?.. Проте так швидко здаватися він не хотів.

— Ви — жорстокий реаліст, — сказав він Лайбісові, — і бачите в усьому лише темні сторони явищ. А я схильний до думки, що в житті найбільші подвиги здійснюються не задля гри куртизанок, а задля щирого кохання. Я, наприклад, побачивши, що жінка зі мною лише грається, а не любить, залишив би її без найменшого жалю. Але зречтись жінки, яка любить по-справжньому, мені було б важко.

Капелан знову насмішкувато підвів брови.

— Це свідчить, що ви ще безневинний юнак і не знаєте, що означає в житті пристрасть. Запевняю вас, бувають випадки, коли бачиш, мов на долоні, що ти всього тільки одна з маріонеток у руках у жінки, і все-таки корчишся, мов вугор на сковорідці... А інший піде палити і вбивати... Хотів би я, щоб над тобою баронеса провела хоча б один експеримент.

Але експеримент, про який казав і якого бажав Лайбіс, уже розпочався і боляче торкнувся серця Васаріса. Того вечора він швидко просувався вперед.

Баронеса ще минулого разу помітила, що залицяння Козинського псує Васарісові настрої. «Ага,— подумала вона,— цей ксьондзик не такий уже й байдужий, яким намагається прикидатися. Коли так, то нехай обсмалить трохи пір'ячко... Це йому піде на користь, та й до інших грішників буде поблажливіший...»

Тому всю свою увагу вона навмисне звернула на пана Козинського, який, крім того, ще й смішив її своєю перебільшеною ввічливістю й не меншою дурістю. Йй було весело спостерігати, як ксьондз обережно, але постійно стежить за ними, а його обличчя ставало щораз похмуріше. І вона вже завчасу раділа, передбачаючи, як оп'янить його несподіваний фінал цих мук.

Коли закінчився вальс, баронеса підсіла до обох ксьондзів і з удаваним подивом вигукнула:

— Господи! Що з вами, ксьондзе Людасе? У вас такий вигляд, ніби ви не на балу, а на поминках! І чому ви нітрохи не поцікавитесь панною Козинською?.. Вона просто зачарована вами. Познайомте їх ближче, ксьондзе капелане!.. А тим часом проведіть мене до буфету, вип'ємо по келиху вина.

Вона цокнула з Васарісом і обпалила його таким багатозначним поглядом, що серце ксьондза залила хвиля радості.

«Ні,— подував він,— ця пані не має ніяких поганих намірів. Вона не хоче образити ні мене, ні того нестерпного красеня. Хіба вона винна, що він не відстає від неї ні на крок?»

З прояснілим обличчям він уже простягнув було руку, щоб долити чарку баронеси, але раптом поруч з'явився Козинський і перший схопив пляшку.

— А, pardon, pardon!.. Пані баронесо, будьте ласкаві й зі мною випити ковточок вина?

І пані баронеса «була ласкава»... Васаріс бачив, що такий самий багатозначний погляд дістався й напомадженому франтові. Вони удвох випили і, сміючись, взялися під руку й закружляли в новому танці.

Ні, це було нестерпно!.. Немов кігті якогось хижака впилися в груди Васаріса. Він почав втрачати самовладання, спостерігаючи, як вони, веселі й щасливі, тан-

цюють, іноді про щось перемовляючись, а потім весело сміючись.

А Лайбіс, ніби акомпануючи бурхливим переживанням свого молодшого побратима, торочив йому на вухо:

— Ні, брате, що не кажи, а це жінка з душею куртизанки. Я її вперше бачу, та й сам уже немолодий, але знавш, чорт серце лоскоче, коли дивишся, як вона з тим верхівостом витанцює. А уяви, що ти в неї закоханий і бачиш не те, що вона з іншим танцює, а зовсім тебе на нього проміняла, що ти тоді сказав би, га?.. Ну, Васаріс, якщо ти, поряд живучи, не закохався в неї, то ти або святий чоловік, або в тебе риб'яча кров. А якщо закохався, то дякуй богу, що сьогодні ти на прощальному балу й через тиждень її вже не побачиш. Тоді й зможеш писати поезії... А тепер як? Пишеш що-небудь?

— Нічого не пишу. Досі я багато читав.

— Це в пастоятеля хороша бібліотека?

— Ні, я тут брав.

— А, ну це інша річ. Бачу, тобі тут провидіння забезпечило всім необхідним, щоб випробувати твоє покликання й талант. Живеш у глушині, гостюєш у гарної пані й користуєшся її бібліотекою... Коли після всього цього ти не станеш визначним поетом, сам будеш винен. Ну та ходімо, подивимося, як панові барону щастить у преферансі. Судячи з того, як баронеси везе в чоловіків, йому повинно страшенно везти за зеленим столиком.

І вони вдвох пішли до кабінету барона, де зібралася компанія гравців.

Але не тільки ксьондзи та Козинський захоплювалися баронесою. Вона привернула увагу всіх, хто був на тому балу, за винятком хіба що свого чоловіка, який грав у карти, зовсім не думаючи ні про дружину, ні про гостей. Пані та панночки не відводили очей від баронеси, заздрячи її прикрасам та засуджуючи її поведінку, чоловіки захоплювалися нею — найелегантнішою й найвродливішою, — до того ж вона не справляла враження неприступної...

Не відводив очей від баронеси й молодий інженер, недавній випускник Груберіс, який випадково потрапив на той бал, так само як і капелан Лайбіс. Груберіс бачив баронесу вперше, але одразу ж розгадав її вдачу і точно розрахував шанси на успіх. Залицяння Козинського до баронеси йому так само не сподобалося, як і Васарісу, й він лише чекав зручної нагоди, щоб відіслати франта

к бісу й самому завоювати прихильність баронеси. Й така нагода йому незабаром трапилася.

Веселоці на балу були вже в розпалі. Було немало з'їдено і ще більше випито. Гості вже встигли заприятелитися одне з одним, а в головах молодих чоловіків, які впадали біля панночок та молодших дам, уже визрівали сміливіші бажання. Раптом баронеса помітила, що від її черевичка кудись поділася пряжка з дорогим камінчиком, і обмовилася про це пану Козинському.

— Зараз же накажу покоївці відшукати, бо її можуть під час танців легко роздушити,— і вона пішла кликати Зосю.

— А, pardon, pardon, madame la baronne,— галантно запротестував Козинський.— Вважаю за свій приємний обов'язок самому знайти вашу пряжечку, сподіваючись, що за такі заслуги ви, пані, мене першого відзначите кавалером ордена пряжки!..

І він кинувся шукати.

Невдовзі всі дізналися про пригоду. Пан Груберіс плеснув у долоні й оголосив:

— Панове, небеса посилають нам можливість заслужити ласку пані баронеси. Невже ми відстанемо від пана Козинського? Хто відшукає пряжку, той буде цього вечора лицарем пані баронеси й трубадуром її краси. Пані баронесо! Від імені всіх панів прошу вашого люб'язного дозволу з цієї нагоди випробувати своє щастя!

Чоловіки підтримали його слова дружніми оплесками та хвальковитими вигуками.

Баронесі сподобалося, що невеличка пригода дозволить гостям весело порозважатися. Вона схвалила пропозицію інженера — і одразу ж розпочалися ретельні пошуки пряжки. Користуючись нагодою, юнаки шукали те, чого не губили, навколо ніжок панночок, а вони тим не дуже обурювалися, бо настрої в усіх був веселий та грайливий.

Раптом пан Груберіс, який увесь час намагався триматися поближче до пана Козинського, показав пальцем у кутку, де на відповідній консолі стояв величезний канделябр, і радісно вигукнув:

— Он де вона блищить! — і прикинувся, ніби кидається, щоб ухопити пряжку.

В той самий момент Козинський з вигуком: «А, pardon, pardon!», мов бомба, метнувся в указаному напрямку. Він так розбігся, що вчасно не встиг стриматися, посковзнувся і, змахнувши руками, простягся на паркеті.

Падаючи, він штовхнув ногами консоль, і так невдало, що канделябр з гуркотом звалився на невдачу-чепуруна, а розтоплений стеарин з усього десятка свічок білими цятками заплямив його штани і фрак.

Зчинилася метушня. Дами перелякались і заойкали, дехто кинувся гасити свічки, інші — піднімати безталанного кавалера ордена пряжки. Він підвівся сам, але мав такий непривабливий вигляд зі своєю розкуйовдженою зачіскою і забрудненим костюмом, що всі голосно розсміялися, а гімназисти вигукували й мало не падали зо сміху. Пані баронеса сама не могла стримати посмішки, а барон, що з'явився на дверях кабінету й не знав причини всієї тієї сцени, вирішив, що один гість хильнув зайве, і, повертаючись до карт, сердито бурмотів:

— Ach, du lieber Gott!.. Voilà encore un, qui ne sait pas garder sa mesure... Ah, malheureux pochard! Contuons, messeurs!..¹

— Ну, то де ж пряжка, милий пане Козинський? — запитала баронеса, намагаючись не розсміятися. — Все-таки ваша старанність не була марною?

Але Козинський лише водив навколо очима, а Груберіс уклонився баронесі і, вийнявши з кишені своєї жилетки пряжку, сказав:

— Ось, пані баронесо, ваша пряжка. Я її знайшов перше, ніж розпочалися пошуки. Сподіваюся, пані, ви мені вибачите цей обман, але пошуки мали бути такі веселі, що я не міг чинити опір спокусі. І здається, ми не помилилися, — додав він, поглянувши на Козинського.

Той нарешті зрозумів, що став жертвою підступного жарту, спалахнув від образи, забалавав помститися і, підскочивши до Груберіса, вигукнув:

— Пане!.. Це... це... нечесно!.. Pardon!.. Так над собою глумитися я не дозволю!.. Я вимагаю сатисфакції!..²

Але Груберіс зміряв його холодним поглядом і спокійно відповів:

— По-перше, пане Козинський, раджу вам піти на кухню й почистити штани. Тоді ми з вами зможемо й поговорити. Тим часом вирішувати цей конфлікт я полишаю на суд пані баронеси.

---

¹ О господи!.. (Нім.) Он ще один, що не знає міри!.. Ох, нещасний п'яничка!.. Граймо далі, панове! (Фр.)

² Сатисфакція (лагін.) — у феодально-дворянському побуті поединок, дуель, право на них надається ображеному.

Всі гості підтримали пропозицію інженера, бо кожному вже набрид Козинський зі своєю напomadженою головою й надмірною елегантністю. Баронеса зробила удавано-розгніване обличчя й сказала:

— За таке ошуканство, пане Груберіс, ви заслуговуєте суворого покарання. Я одразу не можу навіть зорієнтуватися якого. Тому залишаю за собою право покарати вас пізніше. А тим часом, будьте ласкаві, пристебніть пряжку на місці і будьте цього вечора моїм лицарем. Я свої обіцянки виконую.

Всі чоловіки з гамором підтримали рішення баронеси. Посеред салону поставили крісло, в яке сіла баронеса. Якийсь лисий товстунець, припавши на коліно, друге підставив під ногу баронеси, і Груберіс заходився прищиплювати пряжку до розкішного черевичка, отримавши при цьому нагоду помилуватися ногою красуні та ніжністю шовкової панчохи.

Коли закінчилася ця церемонія, пані Соколіна вдарила по клавішах фортепіано таку бравурну мазурку, що в салоні аж загуло від танцю. У першій парі йшла пані баронеса з Груберісом. А бідолашний Козинський почимчикував до буфету заспокоювати нерви. Він випив дві чарки коньяку, але одразу відчув себе не зовсім здоровим і, тримаючись за стіни, вийшов з кімнати.

— Отак мене осоромив! — прошипіла пані Козинська, коли він, проходячи мимо, зачепив її крісло.

Панночка Козинська мало не розплакалася з досади на брата, але науяполіський гімназист зумів повернути їй хороший настрій. Козинський того вечора більше не з'являвся.

Обидва ксьондзи бачили ту комедію з пряжкою. Лайбіс з неприхованою іронією спостерігав за обома суперниками й, не соромлячись, кидав схи́дні зауваження на адресу не тільки кавалерів, але й баронеси:

— А-а, пан інженер вирішив спрямувати потік ласки пані баронеси у свій бік!.. Чудово, чудово задумано!.. О, пані баронесі також уже набрид запах помади Козинського!.. Ну, звичайно, інженер припаде до вподоби кожній жінці. Подивіться лишень, скільки в ньому енергії та мужності, хоча він здається холодним, мов камінь... О-о! Потрапивши в кігті отакого, нелегко буде видертися!.. Всяке може бути і з пані баронесою!.. Це ж не тюхтій Козинський!

Васарісові почали набридати ці зауваження, а останнє

вжало, мов люта оса. Спершу він, було, зрадів, що знайшовся нарешті чоловік, який приборкав нестерпного Козинського, але тут же знову почав непокоїтися. Він зовсім спохмурнів, коли побачив, що баронеса, не вагаючись, почала фліртувати з Груберісом. А сцена з прикріпленням пряжки остаточно довела йому, що Лайбіс казав правду. Таку нескромну сцену, ніби в якомусь кабаре, ксьондз міг хіба що уявляти з прочитаних романів.

А над вухом знову бубонів голос Лайбіса:

— От, Васаріс, була і в тебе нагода прислужитися баронесі. Чому ти не знайшов пряжку? Хтозна тільки, чи зумів би ти скористатися нагодою?..

— І який вигляд мав би ксьондз у такій ситуації? — роздратовано відрубав Васаріс Лайбісові.

— Та звичайний. Потрібні тільки сміливість, бажання, енергія і фантазія. Танцювати мазурку з нею, щоправда, ти не пішов би, але роль лицаря міг би виконати чудово. Ого, які трюки тут можна викидати!.. Кажу тобі, колись шкодуватимеш, що втратив таку нагоду, але буде пізно. А якщо ти на кожному кроці запитуватимеш себе, який вигляд матиме ксьондз у такій ситуації, то твій сан тоді перетвориться для тебе на такий тягар, що ти й на рівній дорозі спотикатимешся. Ну, та я бачу, що починаю вже тобі набридати... Ходімо краще вип'ємо по келиху вина.

Вони пішли до буфету, де зібралось вже чимало спраглих. Васаріс бачив, що прийшла і баронеса зі своїм «лицарем», вони пили вдвох, обоє були веселі, просто щасливі...

Але, побачивши Васаріса, баронеса непомітно наблизилася до нього, потім подивилася на нього довгим поглядом, і йому стало ясно, що той погляд не випадково був такий тривалий. Він зосередив усю свою увагу і раптом почув, як вона каже Груберісові:

— Ну, а тепер, мій благородний лицарю, даю вам хвилинку свободи. Я піду до бібліотеки, забула там один гарний вальс, нам його зараз зіграє пані Соколіна.

Повертаючись до виходу, вона ще раз затримала свій погляд на Васарісові. Моторозна хвиля облила ксьондза з голови до ніг. Він відчув, як змінився на обличчі, й, бажаючи приховати свою збентеженість, узяв келих вина і все випив. Потім поглянув на Груберіса. Ні, той, мабуть, не помітив нічого. Лайбіс уже завів мову зі своїм сусідом. Ксьондз не зустрів жодного запитливого погляду.

Тепер треба було зважитися — йти чи ні. І зважитися одразу, не вагаючись, не розмірковуючи, бо кожна хвилина була дорога. Але суперечливі думки атакували його, паралізували волю. І раптом прийшов порятунок. Мов блискавка, промайнув здогад: «Мені пора додому; скориставшись нагодою, зайду попрощатися з господинею. Це цілком природно. Це я можу зробити і з власної ініціативи».

Він пройшов через салон, опинився в просторому передпокої, нікого не зустрів і пройшов через малий коридорчик до бібліотеки. Спинився біля дверей, запитав дозволу і, не почувши ніякого голосу, натиснув на ручку.

На столі горіла свічка, а під стіною, на канапі, прихилившись до спинки й закинувши за голову руки, сиділа баронеса. Її очі були заплющені, а вся поза свідчила про те, що вона страшенно стомлена і тепер насолоджується своїм відпочинком. Почувши кроки ксьондза, вона розплющила очі й мовила дуже повільним, стомленим голосом:

— А, це ви, любий ксьондзе Васаріс. Добре, що ви прийшли. Ми зможемо тут трішечки посидіти. Тут так хороше після того нестерпного гамору.

— Я прийшов, пані баронесо, попрощатися з вами. Мені вже час додому.

— Гаразд, мій друже... Сядьте тут, біля мене. Ох, як я втомилася після всіх цих немудрих жартів, банальних компліментів і поверхових людей!..

Ксьондз несміливо присів на краєчок канапи.

— А ви весь час були такі похмурі, не в гуморі. Що з вами, милий ксьондзе Людас? — запитала вона сповненим співчуття голосом і навіть руку поклавши на його руку.

Цей доторк був для нього немов чудодійні ліки, але під впливом поганого настрою він з гіркотою відповів:

— Я відчуваю себе тут зайвим, нікому не потрібним... Ті веселоці, які вирували навколо вас, мені лише псували настрої. Я ніяк не міг пі до кого пристосуватися...

— І ви шкодуєте, що прийшли сюди й зіпсували собі вечір?

— Признаюся, були моменти, коли я щиро розкаювався...

— А зараз?

— Ні, зараз ніскільки...

— Ох, який ви непостійний і невірний приятель,— ніжно докоряла вона, тримаючи його за руку.— В житті бувають усякі хвилини, всякі ситуації і всякі обов'язки, мій друже. Іноді доводиться одне почувати, а інше говорити, на обличчі сміятися, а в серці тужити — і навпаки. А при гостях доводиться пристосовуватися до загального настрою, слід про все забути, жертвувати собою, своїми симпатіями, своїми почуттями і робити те, що приємне всім. Особливо коли ти господиня в домі.

— Мені здавалося,— озвався Васаріс,— що ви, пані баронесо, зовсім не звертали на мене уваги...

— Чому це ви зробили такий висновок?

— Ви були захоплені спочатку Козинським, а потім інженером...

Раптом вона випросталася, мов пружина, і дзвінко розсміялася:

— Ха-ха-ха!.. Це мені подобається!.. Милий ксьондз Васаріс приревнував мене до Козинського!.. За цю новину я вам мушу подякувати.

Вона взяла його голову й міцно поцілувала в губи. Потім оголеними руками обвила навколо шиї і ще раз поцілувала — довго, п'янливо. Потім ухопила на столику ноти й гукнула з порога:

— Прийди в четвер після обіду! Попрощаємося! На добраніч! Бажаю уві сні побачити мене!..

Коли він зрозумів, що сталося, баронеси вже не було в кімнаті. На своїй шиї він ще відчував тепло від доторку її оголених рук, на вустах палав її поцілунок, навколо нього витав ніжний аромат її духів, а у вухах лунали останні її слова.

Поки Васаріс виходив з дому, його супроводили меланхолійні хвили веселої музики. В салоні танцювали вальс — і він знав, що в цю хвилину баронеса кружляє у вихорі танцю, а її веде сильна рука інженера Груберіса. Але тепер він не ревнував. Він повірив у щось таке, що робило її чистою, правдивою, недосяжною ні для яких підозрінь, ні для яких обмов.

Холодна ясна осіння ніч облила його потоком цілющого свіжого повітря, і він швидко попростував, притоптуючи на доріжці срібло першого приморозку.

У четвер баронеса чекала його і намагалася вгадати, прийде Васаріс чи ні. Чи не злякався він її занадто сміливого кроку? Чи сумління ксьондза не візьме гору над юнацьким захопленням? Пані Райнакенс давно вже навчилася у свої стосунки з чоловіками не домішувати серця, бо з того потім виходили тільки прикросі та неприємності. Проте останнім часом вона з подивом ловила себе на тому, що після візитів ксьондза Васаріса її охоплював якийсь неспокій. А тепер, коли вона поцілувала його в повні рожеві уста, їй було не байдуже — прийде він прощатися, чи ні. Це почуття нагадувало їй досить далекі роки першої молодості — і вона з усмішкою сказала пані Соколіній:

— Знаєш, та *chère amie*, мені здається, що я починаю закохуватися в цього ксьондза. Я була б не від того, щоб ми затрималися з від'їздом ще на якийсь місяць. Тим часом моє зацікавлення ним уже минуло б, і я їхала б спокійна, знаючи, що не залишаю в цьому закутку нічого цікавого. А тепер, чого доброго, коли я грітимусь на блакитному узбережжі Рів'єри, налетить північний снігад у сутані, і я підкорюся меланхолійним мріям. Як тобі це подобається?

— На цей раз я не схвалюю твого вибору й дивуюся з твоїх сердечних примх. Від цього ксьондзика ти не дочекаєшся ніяких сильних переживань. Я переконана, що він і цілуватися не вміє. Ти мала б значно більший успіх, коли б доля звела тебе з капеланом. У нього скульптурні риси обличчя, ними він уміє артистично грати, володіє почуттям гумору, та й набутий досвід в нього, мабуть, такий самий великий, як і в тебе.

— Ох, ніколи, ніколи! — запротестувала баронеса. — Я тих скульптурних рис, тієї артистичної гри, того гумору й дотепності вже надивилася на своєму віку!.. Всі ці мужчини западот вже мужні, а для жінки не залишається ніякої ініціативи. Мене тепер починає цікавити скромний, тихий, ніжний і невинний мужчина; якого я сама змогла б вести небезпечним шляхом любовного досвіду. Ксьондз Васаріс саме такий.

— Старієш ти, моя подруженько, ось що я тобі скажу! В тобі прокидаються материнські почуття, і тобі треба мати дитятко. Я завжди казала, що, незважаючи ні на

що, тебе вабить до спокійного родинного вогнища. Шкода, що мій брат для тебе занадто старий...

— Ох, що за вигадки! — сердилася баронеса. — Ти завжди катуєш мене своїми далекоюсяжними висновками.

Ксьондз Васаріс прийшов о п'ятій годині, коли барони звичайно пили чай зі своїми гостями. Він навмисне вибрав такий час, щоб уникнути зустрічі з баронесою наодинці. Він не знав, як подивиться їй у вічі, що скаже. В салоні й справді сиділи господарі, пані Соколіна і всі троє Козинських. Баронеса привіталася з ним, мов нічого й не сталося, дуже просто і щиро всміхаючись, як і завжди. Йому подали чай, він неквапливо пив його, курив сигарету баронеси і приєднувався до спільної розмови про подорож у південні краї. З великим задоволенням він помітив, що Козинський значно охолов до баронеси. Він уже не вистрибував так надокучливо зі своїми «*rag-don, pardon*» і не кидався з послугами.

Через півгодини ксьондз підвівся й став прощатися. Всі були з ним дуже ввічливі. Пан барон радів, що посунувся вперед у вивченні литовської мови. Пані Соколіна побажала йому поповнішати за зиму, а Козинські запевняли, що були дуже раді познайомитися з ним. Пані баронеса мала тепер провести його до бібліотеки, бо він приніс прочитані книжки, а вона хотіла дати йому деякі вказівки: він міг користуватися бібліотекою й після від'їзду господарів.

У бібліотечі вони розставили принесені книжки, а баронеса сказала:

— Коли ви матимете що читати усю зиму, я відчуватиму, що зробила хоч що-небудь хороше. До того ж ця кімната — єдине місце, де я зможу вас найкраще уявляти. Все-таки я буду вас згадувати. В цій кімнаті ми провели, мабуть, найбільше часу. Ну якщо не найбільше, то принаймні найприємнішого... Ви не ображаєтеся на мене за минулий раз?.. Ні?.. Адже бувають такі моменти, коли людина не може собою володіти...

— Не знаю, пані. Що стосується мене, то я відчуваю, що серце нагадало мені про свої права. Для мене було б великим розчаруванням, коли б виявилось, що ви лише хотіли весело розважитися зі мною або заманити мене в любовні сіті, як це буває в романах. Таку поведінку можна виправдати лише почуттями, потребою серця... Зрештою, хіба не однаково?.. Як би не закінчилося наше знайомство, все одно це буде безглуздо...

— Передусім, любий друже, знайомство з вами принісло мені немало приємного. Але тепер я бачу, що вклала в нього й частку серця, як ви кажете. Зі мною такого вже давно не траплялося. Крім того, я повинна вам сказати, що любов ніколи не буває безглуздою.

Вона хвилику помовчала, ніби щось обмірковуючи, потім усміхнулася й сказала:

— Правду кажучи, це тільки початок. І якщо в нас не станеться якихось непередбачених змін, то навесні, після нашого повернення з Рів'єри, ми зможемо зустрітися знову і знайомство наше триватиме. Ми повернемося в травні. Кажуть, що це найкращий місяць для кохання, хоча я думаю, що взимку любов палкіша.

Васарісові не сподобалося, що вона говорить про кохання як про щось запрограмоване в житті і що воно може мати своє продовження навесні. Сам він розумів любов як нестримний, неминучий порив серця, якого не можна передбачити. Сумління його, ксьондза, чинило опір таким завчасно передбаченим, обдуманим любовним заходам, бо це був би гріх. Йому взагалі соромно було говорити про почуття і згадувати слова кохання, такі чужі для ксьондза. Але він зробив ще одну спробу зробити признання:

— Не знаю, пані... Все, що відбулося досі, сталося якось непомітно, саме собою. Можливо, я був необережний, але ваша прихильність не могла не підкорити мене. Мені не слід було брати ті книжки і взагалі приходити сюди. Але таке самозречення було б понад мої сили. А зрештою, байдуже... я за тим не шкодую... А від майбутнього я не можу нічого сподіватись ані чекати його. Мені досить усвідомлення того, що один раз у житті і в мене була така мить, яка надихає поетів і що за інших обставин я теж міг би дістати від життя свою частку щастя.

Баронеса була просто зворушена такою його покірливістю і зреченням від майбутніх сподівань, але теж подумала, що він, скоріш за все, помиляється, бо не знає про співвідношення своїх духовних сил і різноманітних зовнішніх факторів, що впливають на нього.

«Якщо цей молодий ксьондз,— думала вона,— має такий високий ідеал свящепства, таке чисте серце і таке чуливе сумління, але не здужає чинити опір світу, то, мабуть, його покликання не в служінні вітварю. За короткий час він переконався, що міг би дістати від життя свою частку

щастя. Таке переконання не залишається безрезультатним. А коли, крім того, цей юнак у сутані має ще й талант,— раніше чи пізніше він знайде свій справжній шлях. Але я не руйнуватиму його ілюзій. Нехай усе йде саме собою».

Васарісові час було йти, але він усе ще зволікав, не наважувався підвестися. Баронеса розповідала йому про закордонні міста й курорти, де вона бувала раніше й де мала намір провести цю зиму. Вона розповідала йому про розваги, багатство і комфорт, якими користується там зібрана з усього світу аристократична та творча еліта. З її слів палка уява ксьондза-поета малювала чарівні, заліті сонцем картини та романтичні пригоди. Яке це було б щастя, коли б він хоч раз у житті зміг прогулятися з цією вродливою пані узбережжям того блакитного моря під високими широколистими пальмами або поблукати по високих дзеркальних залах під звуки музики і при світлі вечірніх вогнів...

Вона, очевидно, вгадала його думки, бо, взявши за руку, усміхнулася й додала.

— Так, любий друже. Я вам, здається, вже казала, що мистецтво широке, як і життя, а життя різноманітне й цікаве. Життя дає найбагатший матеріал для творчості. Якщо хочете бути письменником — пізнавайте і вивчайте життя. Ніякі книжки і ніякі розповіді не замінять реальності. Від вашої рішучості й сміливості залежатиме ваша доля.

Васаріс підвівся йти додому. Баронеса простягнула йому руку і раптом, ніби в якомусь пориві, притягнула його до себе й поцілувала. Цей раптовий порив видався йому необдуманим знаком щирості, і в його серце хлюпнула хвиля радості.

Повернувшись до салону, баронеса казала:

— Якщо в наш час можна ще де-небудь зустріти довірливість, наївні надії і чисту романтику, то передусім серед молодих ксьондзів. Наш милий ксьондз Васаріс є одним з таких. Ох, коли б ви бачили, як він слухав мої розповіді про життя великих міст і курортів! Ці нудні та банальні місця йому уявлялися справжнім Ельдорадо!

— Mais vous le menex à la perdition de son âme, ma chère amie! ¹ — з докором вигукнув барон.

¹ Він стратить через вас свою душу, моя любя! (Фр.)

— Soyez tranquille, mon frère. Ce petit abbé n'a point de sang dans les veins ¹, — зазначила пані Соколіна.

— І все-таки я провела з ним кілька приємних годин. Це свідчить про те, що він має немало шансів на успіх, — заявила баронеса.

Цими словами баронеси зацікавився пан Козинський, але вона не захотіла більше говорити на цю тему.

Ксьондз Васаріс приніс додому багато картин, які вразливо створила баронеса, її раптовий поцілунок і бентежну надію, що навесні вона знову повернеться — а разом з нею повернуться й ті просвітління в його похмурому житті, які він тепер втрачає.

Того вечора, повернувшись додому, він з особливим боєм відчув контраст поміж усім тим, що йому довелося пережити в поміщицькому маєтку, і власним побутом скромного провінційного вікарія. Там залишився комфорт, затишне тепло, цікаві, оригінально мислячі люди, тут — дві холодні, пусті кімнати, грубий, брудний настоятель, чужий, загадковий ксьондз Рамутіс, дурна Юле й суворі обов'язки ксьондза, які щодня завдавали йому стільки турбот і не приносили ніякого задоволення.

В садибі настоятеля вже знали, що пані з маєтку готуються до від'їзду. Тому за вечерею настоятель зиркнув на Васаріса й запитав:

— То коли їдуть Райнакіси?

— У понеділок вранці.

— Ви, звичайно, ходили прощатися?

— Так, недавно прийшов з маєтку.

— Хм... Заприязилися ж ви!..

Васаріс нічого не відповів. За кілька хвилин напруженої мовчанки настоятель знову почав:

— А я думав, що та дружба добром не закінчиться...

— Чому ж це ви, ксьондзе настоятелю, так думали? — запитав Васаріс, відчуваючи що на нього нападають, і вперто готуючись оборонятися.

Настоятель пасмішкувато посміхнувся.

— Не хочу вас ображати, але маю відзначити, що перебування молодих священиків у товаристві мирян, де до того ж є молоді жінки небездоганної репутації, nota bene ², завжди закінчується обуренням громадськості й скандалом.

¹ Не турбуйтеся, брате. У цього попа і крові в жилах нема (фр.).

² Добре (собі) зазначте (латин.).

— Ви, настоятелю, одначе натякаєте на мене. А та жінка небездоганної репутації, на вашу думку,— мабуть, пані баронеса. Можу сказати, що нічого поганого я там не помітив...— Але він пригадав поцілунки баронеси й почув обурений голос своєї совісті.

— Ви зовсім недавно залишили семінарську лаву, а вже беретеся судити про людей. І взагалі дуже вже ви рано осмілилі, ось що я вам хочу сказати! Молодим ксьондзам слід більше триматися товариства своїх побратимів, а не мирян, та ще й не католиків!

Може, Васаріс і змовчав би на таку настоятелеву нотацію, коли б не останні слова.

— Вибачайте, ксьондзе настоятелю,— почав він, стримуючись, щоб не спалахнути,— але ваша порада триматися товариства побратимів цілком позбавлена сенсу. Пригадайте, будь ласка, як ви мене прийняли до свого товариства? Ви прийняли мене, як свого ворога... Ви не сказали мені жодного дружнього слова... Ви мене частували тільки сарказмом та зневагою. Де ж я мав шукати вашого товариства? На полях, у клуні чи в крамниці?.. А ті, як ви кажете, люди сумнівної репутації поставилися до мене дуже щиро, прихильно. Від них я знав тільки хороше. Якщо я й помилюся, то принаймні ви не маєте права докоряти мені в цьому.

Настоятель слухав ці слова і не вірив своїм вухам. Натрапивши на такий рішучий опір вікарія, він рантом охолов, але, підвівшись з-за столу, додав:

— Сперечатися з вами я не буду. Свій обов'язок я виконав, вас попередив. А там як собі знаєте!.. Що поієш, те й пожнеш!..

Ксьондз Рамутіс чув цю суперечку і, повертаючись із Васарісом до свого помешкання, почав обережно розпитувати про стосунки з настоятелем, про власників маєтку та деякі подробиці життя в Каллінаї. Він зайшов до кімнати Васаріса, непомітно оглянув його книги, картини. Потім обидва ксьондзи завели мову про семінарські часи. Тут Рамутісові знову цікаво було довідатися, як Васаріс учився, з ким товаришував, що робив під час канікул, куди їздив і в кого гостював.

Розмова та запитання були дуже обережні, чемні, вони виникали ніби самі по собі. Проте Васарісові, який взагалі не любив одверто розповідати про самого себе, таке зацікавлення ксьондза Рамутіса видалося підозріливим. «Він хоче вивідати про мене,— майнула у Васаріса

думка, — а може, просто шпигує; отакі святенські часто бувають здатні на таке. Або він намагається встановити діагноз мого духовного життя, а потім почне лікувати». За тиждень перебування Рамутіса в Калінаї почуття незрозумілої антипатії до свого старшого колеги добрячети зміцніло, хоча Васаріс і не хотів признатися собі в цьому.

Поговоривши ще трохи, ксьондз Рамутіс пішов, а Васаріс провів решту дня в спогадах про масток та все, що йому довелося там пережити. Але коли в його пам'яті ожила прощальна сцена й поцілунок з баронесою, совість його заговорила голосом богослова. Чи був це гріх і який? Адже завтра він муситиме вислуховувати сповіді, причащати, правити обідню. Коли він зробить це, то тяжко согрішить. Якщо він робитиме це після тяжкого гріха, то здійснення всіх тих таїнств буде святотатством, а сам він провалиться в страшну безодню гріхів. Це питання вже виникало перед ним після балу, коли він уперше поцілував її. Але тоді йому було легко вирішити, що той поцілунок не був гріховний, бо він майже й незчувся, як це сталося: ні його воля, ні свідомість у тій дії не брали участі. Але цього разу було інакше. Він майже передбачив цей поцілунок, він бажав його, він і сам цілував баронесу й відчував при цьому велику насолоду. Виходить, це був *osculum cum libidine* — пристрасний поцілунок.

Він розгорнув той розділ морального богослов'я, де говорилося про поцілунок та їхні різновиди, і все це уважно прочитав. Ні, сам собою той поцілунок ще не був би тяжким гріхом, коли б не обставини, які збільшували провину: він — ксьондз, а вона — одружена жінка. Однак й тут, ґрунтовно розібравши питання про участь волі, усвідомлення, вільну згоду і пристрасть, він вирішив, що смертельного гріха не було. Щоправда, про цей казус слід сказати під час сповіді й надати можливість духівникові остаточно вирішити його, але до кого йти сповідатися? До настоятеля чи ксьондза Рамутіса? Але ж вони обидва вміть зрозуміють, що йдеться про баронесу, й уявлятимуть бозна-що... А настоятель таки добряче зловтішився б, довідавшись про таку пікантну новину.

Кінець кінцем бідолашний ксьондз Васаріс вирішив так: оскільки цей поцілунок був лише *peccatum veniale*¹,

---

¹ Гріх, що заслуговує вибачення (латин.).

то він тепер під час сповіді про нього не говоритиме, а почекає нагоди, коли трапиться якийсь менше знайомий ксьондз. Бо яке, зрештою, він має право під час своєї сповіді посередньо видавати й баронесу?.. Вона цього ніколи б йому не вибачила...

Згодом Васаріс сміявся над тими своїми хитрощами з совістю, моральними викрутасами та докорами сумління. Але тоді він був ще недавнім семінаристом, майже без досвіду, і не знав, як важко примирити мертву букву закону з живими пориваннями людського серця.

У неділю він ще раз побачив пані Райнакенє в костюлі під час відправи. Була його черга служити обідню. Затягнувши «Asperges me»¹, він обернувся, щоб покропити святою водою людей, і побачив її на звичному місці, в пресбітерії, неподалік від дверей ризниці. Вона, як завжди, мала дуже елегантний вигляд, з дорогим хутром на шиї. Одна вона вирізнялася своїм аристократизмом в усьому костюлі, й люди стежили за нею більше, ніж за ксьондзом біля вівтаря.

Хоча настоятель вважав баронесу жінкою з сумнівною репутацією, все ж коли починав правити месу, щоразу кропив її окремо, на мить спиняючись перед нею і один обережний жест призначаючи спеціально для неї. Вона в цей час хрестилася, а настоятель, кивнувши головою, йшов далі, вже широко розливаючи потоки води на голови парафіян. Цей вияв поваги до пані баронеси людям дуже подобався, всі чекали цього моменту й самі проймалися повагою. Тому потім, коли бачили, як баронеса скаче верхи на коні полями, вже не обурювалися, а розцінювали це лише як панську забаву та ознаку розкоші.

Ксьондз Васаріс ніколи не кропив баронеси окремо, але вона завжди разом з усіма хрестилася. Перехрестив він її й тієї останньої неділі, коли вона, не підводячи очей, молилася — серйозна, зосереджена. Він не перейняв її погляду й тоді, коли один раз непомітно зиркнув на неї від вівтаря. Йому дуже сподобалося, що вона тримається з такою гідністю і байдужістю, бо в цьому місці не повинно існувати ніяких знайомств ані світських спогадів. Він не розсіював уваги і вже спокійно правив месу до кінця.

---

¹ «Окропи мене» (латин.).

Більше перед від'їздом він її не бачив. Після обідні, коли він ішов до будинку настоятеля обідати, її в костьолі вже не було.

В понеділок після обіду він пішов прогулятися на шлях, що вів до маєтку. Підмерзло, і з ночі напало трохи снігу. Встелений рябими плямами снігу парк з чорними стовбурами дерев мав непривабливий і незатишний вигляд. Вікна палацу були зачинені віконницями. Ксьондзове серце стиснулося від смутку, коли він їх побачив, бо зрозумів, що пані баронеси вже немає.

Васаріс пішов по шляху вперед і побачив у підмерзлій багнюці широкі й глибокі сліди коліс, що вели з двору маєтку. «Отут вона проїхала»,— подумав він, дивлячись на колю в густій багнюці.

Він спробував пройти далі, але пригріло з-за хмари сонце, і шлях став непрохідний.

Він повернувся назад, похитуючись і ледве витягуючи ноги з багнюки.

XVII

Відтепер для ксьондза Васаріса потягнулися важкі й нецікаві часи — похмурі, сірі осінні дні й довгі темні вечори. Розпочався різдвяний піст. З наближенням різдвяної роботи в костьолі побільшало, але до обіду він завжди встигав упоратися з роботою. Коли погода погіршувалася, йому часто доводилося відвідувати хворих. І все-таки вільного часу він мав досить багато. Коли баронеса поїхала, він довго не міг узятися ні за яку роботу. Читати — і те йому не вдавалося. Навіть півгодини він не міг всидіти за столом: гнаний неспокоєм, тинявся по своїх кімнатах і не знаходив собі місця. Васаріс ні про що не думав, тільки в пам'яті його зринали то слова капелана, то баронеси, то шлавантайського батюшки. Повторював уривками, без якогось логічного зв'язку й системи. Іноді він починав мріяти; уявляти себе за різноманітних життєвих обставин, змальовуючи своє прийдешнє в осяяні різних ідеалів. Він уявляв себе зразковим ксьондзом у якій-небудь глухій парафії, де всі люди порядні, справедливі й тверезі.

Але частіше він любив помріяти про свої майбутні літературні успіхи, про твори, які він напише і як через це виросте в очах баронеси. Іноді він любив уявляти

себе вже не ксьондзом і перелітав у ті чарівні краї, про які розповідала баронеса. Там він почував себе, мов у якійсь казці, його не стримували ніякі життєві обставини. В душі Васаріса перепліталися й вироблялися іноді цілком суперечливі думки та враження, що їх так щедро доводилося пізнати в перші місяці священства.

Єдиною людиною, хто тепер цікавився ним і непомітно вивчав його, був ксьондз Рамутіс. Васаріс правильно розгадав, що його колега хоче пізнати його і зробити прогноз його духовного життя. Рамутіс колись був формарієм, тому весь час охоче спостерігав за меншими побратимами, вмів це робити обережно, водночас намагаючись виправляти їхні вади або пропонувати допомогу там, де вона була потрібна.

Він читав усі вірші Васаріса й за ними склав собі досить слушну думку про молодого поета. Тому він дуже зрадів, потрапивши до однієї парафії з Васарісом. Рамутіс передчував, що буде тут потрібен, і з перших днів переконався, що так воно і є. Довідавшись про знайомство Васаріса з власниками маєтку, про його часте спілкування з ними, про те, що він брав у них книжки, а особливо побачивши саму баронесу, він зрозумів, що його колега опинився у великій небезпеці. Коли барони виїхали, дивний настрій Васаріса був найкращим доказом правильності цих здогадів. Ксьондз Рамутіс вирішив діяти, але чекав, коли його товариш заспокоїться і стане сприйнятливіший для його духовної допомоги.

Через деякий час Васаріс і справді заспокоївся, почав знову більше читати й одного дня вирішив піти в маєток взяти книжок. Економка провела його в пустий, неопалюваний будинок, відчинила в бібліотеці віконниці, й він залишився сам у холодній пезатишній кімнаті. Софа була обтягнена полотняним чохлам, на столі лежав сірий шар пилу. Ксьондз ледве міг переконати себе, що в цій самій кімнаті кілька тижнів тому було хороше й затишно і що тут він провів багато чудових годин, слухаючи безтурботні розповіді баронеси. Він узяв кілька книжок і пішов додому. Цей змінений настрій його улюбленої кімнати, мов холодний туман, застелив такі ще недавні враження минулого. Вперше баронеса видалася йому далекою й недосяжною.

Заспокоївшись, він знову захотів повернутися до поезії. Всі враження та спогади про маєток після відвідин бібліотеки почали видаватися йому ніби з далини, відокрем-

лені невблаганною необхідністю, вкриті пилом минулого, напівреальні, напівфантастичні. Уява його, поета-ксьондза, була здатна скоріше відтворити напівреальні переживання минулого, аніж зображувати дійсність сучасного моменту. Марно захоплювався він сміливістю Тетмайєра, відвертістю його ліричних емоцій і силою виразу, пластичністю образів, які сягали глибин почуття й думки. Тільки-но взявши до рук перо, він зрозумів, що так писати він ніколи не зможе. Баронеса казала правду: йому бракувало життєвого матеріалу, власних вражень. Він відчув, що все-таки він ксьондз. Як у семінарії, так і тепер одверто писати про жінку та кохання йому було соромно.

Йому було соромно пописувати й псевдоеротичну лірику, як це робили до нього інші ксьондзи-поети, прикриваючись «сестричками», «дівчиноньками» в душі природних пісень, солодким ідеалізмом та сентименталізмом. Але все-таки він хотів писати про любов і жінку, тому почав шукати посередні засоби для виразу своїх ліричних почуттів. Тоді в його уяві створився, а може, лише ожив образ далекої, недосяжної Незнайомки, тієї самої Незнайомки, яку він ще під час навчання в семінарії бачив у кафедральному соборі за молитвою, але ніколи не знав, хто вона.

Тепер навколо тієї Незнайомки почало зосереджуватися все, що йому довелося пережити, спілкуючись спочатку з Люце, а згодом з баронесою. І Люце, й баронеса були тепер йому однаково далекі, прикриті пилом минулого, оновиті імлюю. Палац у маєтку тепер став для нього високим таємничим замком, південні курорти, куди поїхала баронеса,— блакитними далями, казковими краями, а сам він — мандрівником, блукальцем або казковим велетнем, що темної ночі проникає у високий замок або вирушає в далекі світи розшукувати Незнайомку. Він писав також про ясну Зорю, яка освітлює мандрівникові шлях через бурхливе море, та про Сонце, що оживлює квіти, голубить душу, розпалює кров і п'янить серце.

З таких і подібних мотивів складалася рання символіка поезії Васаріса. Вона виникала не в процесі творчої стихії, а шляхом узагальнення переживань, надання явищам та змісту алегоричної форми.

Написавши перший цикл, він відіслав його до журналу, і в найближчому номері вірші були надруковані. Васарісові товариші і всі, хто знали, що він ксьондз, ди-

вувалися його сміливості, коли він так відверто писав про любов. Навіть символічне забарвлення не приховувало еротичного характеру його лірики. Було ясно: калнінайський вікарій або вже закохався, або принаймні про жінку мріє і тужить за нею.

А цікаві почали здогадуватися: хто ж це такий — Вона, Незнайомка, Зоря?

Ксьондз Рамутіс, прочитавши вірші, був стурбований більше, ніж інші. Йому було ясно, про який замок і про яку Незнайомку йшла мова. А оскільки він мав у своєму розпорядженні незаперечні докази, йому здавалося, що Вісарісові загрожує справді велика небезпека. Адже та жінка напровесні повернеться. А в одному вірші, немов навмисне, йшлося про її повернення — і яке тоді буде велике свято... Ксьондз Рамутіс вирішив діяти і всією силою свого впливу відвернути молодого побратима від небезпечного шляху. Бо хіба ж Васаріс не міг би писати про любов до батьківщини, як Майроніс, або про красу природи, як Баранаускас в «Анікіштійському борі»? Найкращо йому личило б надихатися любов'ю до бога і красою церковних обрядів або величністю віросповідальних істин і творити релігійну поезію, гімни. Нехай би кінець кінцем писав поеми, але про інших. А оспівувати жінку і любов ксьондза до неї — це вже для священика принаймні нетактовно...

Одного чудового зимового ранку, коли Васаріс, закінчивши роботу в костьолі, грівся біля розтопленої грубки, до нього зайшов ксьондз Рамутіс і запросив прогулятися.

Був один із тих ясних, сонячних зимових днів, які звеселяють серце, викликають бажання жити, працювати, надають силу для перемоги. Обидва ксьондзи через костьольний двір вийшли на шлях і повернули до гаю, що, огорнутий з ночі інеєм, видавався казково прекрасним. Дорога до гаю була обсаджена високими березами, їхні тонкі віти звисали вниз, мов гірлянди з найніжнішого білого шовку, що вигадливо обвисли, переплітаючись круг велетенських стовбурів. У гаю було ще краще. Гостроверхі, розлогі ялини обережно тримали на своїх кошлатих обвислих гілках м'які грудки снігу, а крилаті крони високих сосен, ніби велетенські розкуйовджені білі квіти, рельєфно окреслювалися на тлі блакитного неба. Не відчувалося ні найменшого вітерцю. Здавалося, сама природа, стримуючи подих, милується своїми витворами, які були такі ніжні та крихкі, що могли вмить розсіпатися

від найменшого струсу. Лише подекуди витали легенькі сніжинки, що самі собою осипалися з верховіття.

— Ні, ви собі як знаєте, але такої феєричної краси в природі влітку ми не бачимо. Влітку краса постійна і звична, а зараз тільки одна усмішка, примха — немов тільки для однієї миті приготовлена прикраса, щоб порадувати нас. Досить тільки пригріти сонечку, війнути вітерцю — і всього цього мов не бувало.

— Коли я бачу таку чарівну картину, як оця, — сказав ксьондз Рамутіс, — завжди шкодую, що я не художник або поет. Адже коли б вдалося по-справжньому відтворити або описати таке видовище, то, мабуть, вийшов би якийсь винятковий твір.

— Не знаю. Мені здається, що для поезії не досить просто описувати красу природи. Тут необхідно також почуття, серце. Мені здається, що стосунки з людьми надають більше матеріалу, ніж природа. Завдяки тим стосункам і сама природа набуває іншого смислу.

— Ну, вам видніше, — погодився Рамутіс. — Але хіба часом не помиляєшся, дуже вже високо оцінюючи стосунки з людьми. Адже найглибші уми людства втікали від людей. Думаю, що так само і з великими поетами. Хіба не Гораций сказав: «*Odi prophanum vulgus*»¹.

— *Prophanum vulgus*, так. Але треба спілкуватися не з юрбою, а тільки з вибраними людьми, до яких почувашеш симпатію. Один ксьондз мені серйозно доводив, що особливо жінки надихають на поетичну творчість.

— Ого-го!.. Коли такі нісенітниці проповідують миряни, щоб виправдати себе, це можна зрозуміти, але щоб це доводив ксьондз — якось не віриться.

— Однак історія літератури підтверджує це, — наполягав на своєму Васаріс.

— Що підтверджує? Історик літератури може лише констатувати, що, скажімо, такий-то поет був закоханий в таку-то жінку й тому написав такі вірші чи інший твір. Але історик ніколи не може сказати, що написав би той поет, коли б тієї жінки не існувало. Може, він написав би удесятеро значніший твір і таки справді піднявся б високо — до вічної істини, добра і краси.

— Це лише здогади і мене вони нітрохи не переконують. Що було б, коли не було б — нікому не відомо. Таких прикладів у історії літератури ми не маємо.

---

¹ Испавиджу неуків натовп (*лагин.*).

— Це тому, що історію літератури, яку, на жаль, приймають і католики, пишуть некатолики, або якщо й католики, то не дуже тямущі миряни. Вони замовкли або не оцінили належним чином геніїв християнської літератури і підносили до небес єретиків та письменників сумнівної моральності. Пригадай святого апостола Іоанна, святого Августина, святого Фому Аквінського, святого Франциска, великих містиків! Чи ж можуть з ними зрівнятися навіть Шекспіри, Гете й Міцкевичі? Ні, є в нас і генії, є в нас і таланти, але юрба їх, звичайно, не шануватиме і на майданах їм пам'ятників не споруджуватиме, бо вони не потурали забаганкам натовпу. Їхня поезія вшановує бога, єдине джерело краси. Тільки божа краса не привабить того, хто вже знадівся гріховною псевдокрасою.

Такого повороту дискусії Васаріс не сподівався. Далі сперечатися він не міг, бо побачив, що Рамутіс поняття літератури й поезії несподівано переіс із звичайної людської площини в недосяжні висоти, де діяли фактори вже не людські, а такі, як божественна благодать та небесне патхощення.

Заохочений Васарісовим мовчанням, ксьондз Рамутіс вирішив, що саме тепер надійшла зручна нагода від принципових питань перейти до творів самого Васаріса й розпочати відвернення його з помилкового на путь істинний. Тому через хвилину він знову озвався:

— Тепер, мій друже, я починаю розуміти й твої власні, як би це сказати, ну, досить своєрідні вірші... Тебе, звичайно, принадили твори світської літератури і думки того дивака ксьондза про значення жінки для творчості. Виявляється, що й сам ти, коли писав деякі, особливо останні свої вірші, дотримувався цих теорій.

Від цих слів Васаріс зіщулився, так ніби відчув на болючому місці чужу руку.

— Ох, залишмо в спокої мої вірші! — скривився він і, бажаючи приховати своє збентеження й досаду, вхопив поліно, що трапилося край дороги, й пожбував його на кудлату верхівку сосни. Їх обсіпало, ніби в заметіль, дрібненьким снігом, але це не відвернуло Рамутіса від його наміру.

— А чому б нам і про це не поговорити відверто? Ксьондзам корисно обмінятися думками один про одного. Таким чином ми зможемо уникнути багатьох неприємних помилок. Скажімо, якби ти дав мені почитати твої вірші

перед тим, як відсилати їх до друку, було б дуже корисно й для тебе самого. Я відзначив би усе, що не годиться, ти виправив би і все було б гаразд. Ми, ксьондзи, маємо бути дуже обережні, коли виходимо на публіку.

Васаріс знизав плечима:

— Я, здається, нічого вартого осуду досі не друкував...

— Справді, негожого поки що ні. Одначе дещо було необережне, таке, *quod sacerdoti non licet*¹. Візьмімо хоча б останні вірші. Вони дуже гарні з погляду світського. Коли б їх написав мирянин — *transeat*², але священникові це не годиться.

— Як поет — я не ксьондз! — вигукнув Васаріс і вхопив друге поліно, щоб пожбурити на схилене від ваги снігу ялинове гілля.

Рамутіс від здивування навіть спинився.

— Ти це, мабуть, несерйозно кажеш?

— Цілком серйозно. До такого висновку я дійшов після довгих роздумів та сумнівів. Інакше я не можу.

— Та ти тільки вдумайся, що це за абсурд! Правда, психологам відомі випадки розщеплення, роздвоєння особистості. Але це нещасні, ненормальні люди. Ти ж не такий. Ти щомиті свідомо контролюєш усі свої вчинки. Ти навів собі дуже небезпечну ілюзію.

— Нехай ілюзія, але вона мені потрібна.

— Але ти задумайся, що з цього вийде. Добре, допустимо, ти пишеш, не зважаючи на ту обставину, що ти ксьондз. Але ж інші все одно дивитимуться на твої твори як на твори ксьондза. Цього однаково не втаїш. І будуть обурюватися. Вороги католицтва почнуть доскіпуватися, що і як. Будьмо відверті. Коли ти писав останні вірші, то мав на увазі цю поміщицю, чи не так?.. Для нас, міщевих, це очевидно. І вийде, що один калнінайський вікарій підбуриє парафіян проти себе грошовими справами та бійками, а другий упадає за поміщицею з маєтку і, мабуть, закохавшись у неї, пише вірші. Ти не ображайся, що я так одверто кажу...

— Тільки, будь ласка, не перебільшуйте...

— Справді, я трохи перебільшую. Але, перебільшуючи, ми краще, мов крізь збільшувальне скло, бачимо свою поведінку. Хороше виглядатиме ще краще, а погане — ще гірше.

---

¹ Що ксьондзові не годиться (*латин.*).

² Ще с'як-так (*латин.*).

Рамутіс виставляв свої докази далі, а Васарісів опір слабшав. Залишаючись у сфері католицької ідеології, він уже не міг заперечити Рамутісових аргументів.

— Зрештою, пригадай також те,— казав Рамутіс, уже повертаючись назад,— що ти належиш до сану духівництва. Тому кожен твій вчинок будуть відносити не лише на твій, але й на рахунок усього духівництва. Що зробить мирянин, це тільки його справа, але що зробить ксьондз — іде на рахунок усього духівництва. Вороги католицтва одразу ж розгледять пилинку в нашому оці, а досить комусь із нас провинитися, як уже зчинять ломент: «Усі вони такі».

Ці слова знову влучили в чутливе місце Васаріса й остаточно доконали його. Повертаючись назад, він усю дорогу мовчав, хоча Рамутіс говорив уже про інше й навіть намагався втішити й розважити його. Наближався полудень, сонце пригрівало дужче, а з заходу віянув легенький вітерець. Більшість дерев уже втратила свої ранкові прикраси, а з решти вже осипалися останні, мов пил, легкі сніжинки. Дивлячись, як гинула ця казка зимової краси, Васаріс думав, що й казка його власної поетичної творчості така само ніжна, крихка й гине від кожного подиху дійсності.

Ксьондз Рамутіс, побачивши, що його слова справили на Васаріса велике враження, вирішив не заспокоюватися, зміцнювати духовні позиції свого побратима. Тому незабаром після цієї прогулянки він почав умовляти Васаріса, щоб той не брав більше книжок з поміщицької бібліотеки. Він використав цю нагоду, щоб з усією своєю пишномовністю змалювати значення читання і впливу книг. Особливо суворо засудив Рамутіс белетристику. Мовляв, це поспіль світський жанр, майже без винятку неприйнятний для ксьондза. Навіть у найкращих романах трапляються негожі описи, а ніщо не забруднює настільки уяви, як такі описи. Романи, мов якісь мікроби, отруюють нашу підсвідомість, тому, мовляв, ми й не можемо знати про весь їхній згубний вплив.

Васарісові неважко було відмовитися від маєткової бібліотеки, бо майже все цінніше він уже прочитав. Тепер Рамутіс завалив його своїми книжками. Передусім він дав читати твори, які так чи інакше стосувалися творчості та художньої літератури. Особливо радив він твори Недзялковського, цього «єпископа-літератора,

єпископа-митця і критика», в яких розглядалися питання мистецтва й моралі.

Водночас Рамутіс вирішив допомогти Васарісові відновити практику духовного життя. Одного разу після довгої розмови про значення медитацій він запропонував такий задум:

— Знаєш, Людасе, було б добре, коли б ми разом, удвох, виконували медитації. Настоятеля я не чіпаю, у нього свої давні звички й методика — з ним не домовишся. А ми з тобою — інша річ. Я таке практикував не в одній парафії, і всі були задоволені. Колективна молитва у житті ксьондза — велика підтримка.

Васаріс був індивідуалістом і любив усе робити сам. Колективні медитації в семінарії йому рідко вдавалися. Він тоді найчастіше дрімав або думав про інше. Тому пропозицію Рамутіса Васаріс прийняв дуже неохоче, але суперечити набожному колезі не міг.

Рамутіс встановив собі досить суворий розпорядок дня, його ж запропонував і Васарісові. Вставати о шостій годині, о пів на сьому медитація, ранковий отченаш — «Prima» і «Tertia». Потім — обов'язки в костьолі й богослужба. Після сніданку робота вдома, вивчення богослов'я, іноді довгі прогулянки, необхідні для здоров'я та для знайомства з людьми. Перед обідом — «Sexta» і «Nona». Після обіду — відвідання sanctissimum і прогулянка. Потім — прочитати «Vesperes» і «Completerium». До вечері — робота вдома. Після вечері — читати святе письмо та книги релігійного змісту, потім — «Matutinum» і «Laudes»¹ на наступний день. До цього розпорядку дня входили також молитви за четками, які можна було читати під час прогулянок, їдучи до хворого або взагалі у вільний час.

Цього розпорядку дня ксьондз Рамутіс суворо дотримувався і доводив Васарісові, що це найкращий спосіб загартовувати волю, характер, уникати духовної й фізичної кволості. Васаріс багато наслухався про це в семінарії і знав, що це правда. Однак виконувати це на практиці було нелегко, особливо, коли в це втручався Рамутіс.

Рівно о пів на сьому той уже стукав у двері, запрошуючи на медитацію. Було ще темно і холодно. В Рамутісовій кімнаті на столі горіла лампа. Вони ставали на

---

¹ Назви частин бревіарію.

коліна біля столу, читали «Veni sancte spiritus»¹, сідали на тверді стільці, й Рамутіс, іноді преклонивши коліна, починав читати медитацію. А Васарісові ніяк не вдавалося побороти дрімоту... Наступного дня вже він читав медитацію, а Рамутіс слухав. Інші пункти в розпорядку дня вони вже виконували окремо, але Васаріс постійно відчував недремну опіку колеги, часом йому доводилося чути нагадування, що зараз слід робити те чи се...

Не минуло й двох тижнів, як опіка Рамутіса стала йому нестерпною. Кожне занадто старанне втручання колеги почало його дратувати і сердити. Згідно з розпорядком дня, вони мали лягати спати о десятій годині. Але Васаріс часом за читанням просиджував до півночі. Взимку прокидатися о шостій годині для нього було просто неможливо, й він залишався в ліжку. Тоді Рамутіс дбайливо запитував, чи не хворий він, а довідавшись про причину такої непунктуальності, засмучувався і цілий день був меланхолійно-мовчазний. Іноді брєвіарій ксьондза Васаріса до самого вечора залишався непрочитаний, починаючи з «Matutinum», і він, поспішаючи до своєї кімнати, вигукував:

— Ой, мені ще брєвіарій чекає від «Allegi, domine»², треба поспішати...

Тоді Рамутіс обережно докоряв йому за таку недбалість, а Васаріс усе частіше відчував злісне бажання подратувати набожного ксьондза. Почуття антипатії, зєрня якого запало ще в перші дні, тепер розросталося все буйніше. Рамутіс почав це помічати, турбувався, але не знав, чим пояснити таке відчуження.

Ще більше він занепокоївся, коли побачив, що Васаріс сповідається рідше, ніж раз на два тижні, й при нагоді почав йому доводити, що це погано, коли ксьондз зволікає зі сповіддю. Але Васаріс уперто мовчав на ці зауваження, очевидно, зовсім не беручи їх близько до серця. Кінець кінцем ксьондз Рамутіс одного разу знову побачив, як той повертався з маєтку, тримаючи під пахвою пакунок книжок. Стільки хороших, серйозних творів було ще в шафі ксьондза Рамутіса, а той упертих і пальцем до них не доторкнувся...

---

¹ «Прийди, дух святий» (латин.).

² «Відкрий, господи, вуста мої» (латин.).— Ранкова молитва з брєвіарію.

XVIII

Минуло кілька місяців після від'їзду баронеси, і в пам'яті Васаріса почав знову оживати образ пані Бразгенє.

Тихими, довгими зимовими вечорами, відпочиваючи від аскетичних проповідей ксьондза Рамутіса, він відтворював у своїй уяві багато ніжних і чудових моментів з пори свого навчання в семінарії, коли знайомство з чорноокою примхливою Люце дуже хвилювало його, викликало безліч наївних мрій, докорів сумління і страждань. Любив він пригадувати і своє останнє гостювання в пані Бразгенє в Науяполісі. Мов жива поставала вона перед його очима — трохи повніша, ніж була, але ще вродливіша, лагідніша й одвертіша. Пригадував він і вперше почуті там думки капелана Лайбіса — проте вони тепер уже не видавалися настільки парадоксальними, як тоді.

Потім він опинявся в маєтку й уявляв баронесу поряд з Люце, порівнював їх, але і одна, й друга були йому по-своєму дорогі. Баронеса тепер здавалася йому цікавішою, привабливішою, і щоразу, пригадуючи її, він відчував бажання знову побачити її. Але пані Бразгенє вабила його як дуже приємне переживання з минулого, як товариська, своя, приятельська душа. Тепер, коли баронеса виїхала, він почував себе в Калнінаї зовсім самотнім і почав пудьгувати за ким-небудь, з ким міг би не соромитися й бути відвертим. Такою людиною була тільки пані Бразгенє. Й він почав шукати нагоду, щоб поїхати до Науяполіса.

Така нагода трапилася на масницю. Він готувався до міста, ніби на велике свято, мов на розвагу, якої вже давно не мав в одноманітному калнінайському житті. Браження від того дня надовго закарбувалися в його пам'яті.

Була ще зима, але вся природа вже відчувала подих близької весни. Небо видавалося глибшим і блакитнішим, повітря м'якшим, сонце вже встигло зігнати сніг з пагорбів та галявин. Були ті гарні, безтурботні святкові дні, коли в'їжджена санна дорога спокушає молодь майнути в гості, а старших — накинувши кожушину, вийти на сонце, задивитися в небо й потішитися надією ще раз діждатися весни.

Тепло закутавшись, ксьондз Васаріс сидів у саях, обдивлявся навкруги й прикидав, скільки залишилося до

приходу весни. М'який, вологий західний вітер ще холодом черкав по обличчю, але вже не був такий різкий і пронизливий, як узимку. Ще місяць — і замість снігового покривала з'являться перші паростки зелені.

Прибувши до Науяполіса, ксьондз Васаріс вважав за свій обов'язок відвідати прелата Гірвідаса, який ніколи не минав нагоди розпитати кожного ксьондза, прибулого з далекої парафії, про його справи.

Прелат, як завжди, прийняв Васаріса дуже люб'язно, посадив у своїй кімнаті, запропонував цигарки й завів мову про «життя-буття» та «що нового чувати?»

— Ну, а ксьондз Рамутіс як? — запитував далі прелат. — Вживаєтесь?

— Так, ксьондзе прелате. Рамутіс зразковий ксьондз.

По обличчю прелата майнула глузлива посмішка.

— Так-то воно так. Ксьондз він зразковий, тільки надто вже, як би його сказати, небесний. А в наш час потрібні ксьондзи, які відчували б життя, які і на землі б міцно трималися. Коли всі будуть такі, як Рамутіс або шлавантайський батюшка, католицтво втратить у житті всі позиції й повисне в повітрі.

Васаріса неприємно здивували такі слова про шлавантайського батюшку та Рамутіса, якого він, незважаючи на всю свою неприязнь, вважав мало не ідеальним ксьондзом в усій парафії, як і батюшку. Тому він висловив сумнів:

— Але, ксьондзе прелате, мені не зрозуміло, в чому можна докоряти такому ксьондзові, як Рамутіс?

— В обмеженості, мій дорогий, ось у чому! Рамутіс із шлавантайським батюшкою годилися б тільки для монастиря, для ордену контемплантів, але не для парафії. Тому Рамутіс досі ніяк не дістане парафії. Куди його подінеш? По-перше, в нього не втримається жоден вікарій. Він у домі причту захоче завести суворий статут, мов у семінарії, і, звичайно, нічого з того не вийде. Далі, він анітрохи не піклуватиметься про громадське життя, буде потурати всіляким соціалістам та прогресистам! Настають, скажімо, вибори в Думу, і будь-який агітатор у нього з-під носа поведе парафіян голосувати за безбожника. Вплив католиків сьогодні розгалужується на різні сфери, і ксьондз усюди має бути активним. Але тут треба великого такту, а часом і хитроців. Не так, як той телепень Стріпайтіс — встряв у споживчу крамницю й настроїв проти себе всю парафію. Сьогодні

ксьондз, якщо справді хоче бути активним і корисним костьолу, повинен мати широкі запити й чимось завоювати симпатії світу. Ось хоча б і ти сам. Громадським діячем, політиком ти, очевидно, не будеш, але ти поет. І дивись, виправдай наші сподівання! Доведи, що й ксьондз може зайняти в літературі перше місце.

Ці та наступні слова прелата добряче підточили ідеалістичні уявлення Васаріса про вимоги католицького духівництва до ксьондзів, про його мету й засоби. Йому й раніше доводилося чути від багатьох скептиків, що зразкові, тихі, набожні ксьондзи не дуже цінуються й тому сидять у малих глухих парафіях або й зовсім не дістають парафій, не кажучи вже про вищі місця в священницькій ієрархії. І навпаки: хитрі кар'єристи, заповідливі пройди й такі, що вміють чимось завоювати симпатії світу, якщо тільки залишаються вірні католицькій дисципліні й зберігають здатність лавірувати в хвилях громадської думки,— такі швидко просуваються вперед. Звичайно, не без винятків. Тепер Васаріс ладен був приєднатися до скептиків.

Ці й подібні думки, що виникли у голові Васаріса під час розмови з прелатом, здалися йому настільки цікавими й важливими, що він вирішив навідатися до капелана Лайбіса й почути його думку. Однак, вийшовши від прелата, він передусім попрямував у помешкання доктора Бразгіса.

Доктор і пані дуже зраділи, побачивши його. Так чи інакше, всіх трьох об'єднувала ціла низка чудових спогадів з недавнього ще минулого, з ясних, безтурботних років навчання. Крім того, в середовищі науяполіської інтелігенції Васаріс уже став набувати репутації визнаного поета. Надруковані останнім часом вірші всім сподобалися. Гімназисти вивчали їх напам'ять і записували панночкам до альбомів. Пані виявляли бажання познайомитися з ним і розпитували, хто він такий. А довідавшись, що він ксьондз, дивувалися, однак це не зменшувало їхнього зацікавлення. Дехто знав, що він — хороший знайомий пані Бразгєнє ще з часів навчання й через неї мало не кинув семінарію. Пані Бразгєнє заперечувала ці чутки, але при цьому так багатозначно всміхалася, що їй ніхто не вірив. Тому мати Васаріса за гостя було і приємно, й почесно.

— Правду кажучи, я не сподівався, що ви станете справжнім поетом,— приязно сказав пан Бразгіс.— За-

надто вже були сумирний і тихий. А тепер, дивись, за такий короткий час он як розвинулися. Очевидно, Каллінай чудово вплинув на вас.

— А я завжди вірила, що з Павасареліса буде справжня людина,— хвалилася пані Люція.— Тому я йому так симпатизувала, що ти, бувало, навіть ревнував...

— Ну, не вигадуй, любя,— боронився доктор.

Васаріс одразу помітив, що стосунки Люце з чоловіком близькі, теплі, товариські, зовсім не такі, як можна було сподіватися, знаючи всі давніші обставини. Тепер під час розмови він кілька разів перехопив багатозначні погляди, якими обмінювалися доктор і пані. Васарісові здалося, що вони вдвох знають щось особливе й приховують це від нього, ніби якісь змовники.

Від тих поглядів йому стало навіть незручно. Він відчув себе чужим, відірваним від їхнього середовища. Васаріс напружив свою увагу, бажаючи знайти причину цьому. Він помітив, що пані Бразгенє дуже поповніла і вже не така гарна, як досі. Коли вона повернулася до світла, ксьондз помітив, що шкіра її обличчя втратила ту чистоту й ніжність, якою він колись так захоплювався. Її обличчя ніби забрезкло, губи підпухли, а очі, в яких колись спалахував жаркий племінець, пригасли. На ній було довге, просторе вбрання, що приховувало її стан і всі лінії колись такої граціозної постаті.

Помітивши ці зміни, що відбулися в Люце, ксьондз Васаріс дуже розчарувався. «Правду казав Лайбіс,— подумав він сам собі,— що жінки лише після одруження виявляють своє справжнє єство. Хто міг сподіватися, що витівниця Люце стане така матрона? А що буде ще через кілька років? Баронеса зовсім інакша...»

Доктор Бразгіс випив чашку кави й пішов до пацієнтів. Пані Бразгенє підвелася, щоб пересісти на його місце і, йдучи мимо крісла, притиснулася до його спинки. Васаріс окинув поглядом її постать і раптом зрозумів усе: пані Люція була вагітна. Це відкриття, очевидно, так виразно відбилося на його обличчі, що пані, помітивши це, навіть розсміялася:

— Так, так, ви не помиляєтеся, ксьондзе Людасе, не дуже ви спостережливий, коли не помітили цього з першого погляду... Чекаю одного з двох: або сина, або дочку.

Васаріс, збентежившись, відповів щось незрозуміле, а вона вела далі:

— Ми з чоловіком таки вирішили: хреститиме дядько, канонік Кімша, а ви будете кумом. За куму ви матимете одну дуже цікаву пані, яка, дарма що з вами не знайома, вже закохалася у вас. Гаразд?

— Згоден, пані Люціє. Якщо тільки настоятель відпустить...

— Отакої!.. То ви ж уже не в семінарії. І не хто-небудь, а поет Васаріс! Тепер-то ви вже пишете зовсім інакше. Але признайтеся, що це за красуня в тому Калнінаї так причарувала вас? Ой, ой!.. Я буду змушена колись поїхати туди подивитися, що там діється.

Проте Васаріс почав викручуватися й виправдовуватися.

— Ніякої красуні там немає. Зимовими вечорами навідувалися іноді давні спогади. От і все.

— Та ви вже, добродію, не викручуйтеся. Ксьондз Лайбіс нам дещо вже розповів. Є там така красуня пані баронеса, аристократка! Куди вже нам братися, провінціалочкам...

Але в словах пані Люції не було ні докору, ні насмішки. Тепер вона була зайнята чимось зовсім іншим і вже не претендувала, щоб Павасареліс цікавився нею й писав їй вірші. Він зрозумів це, і йому полегшало, ніби він уникнув якихось неприємних пояснень.

Невдовзі Васаріс підвівся, щоб іти додому, він розумів, що було б нетактовно за таких обставин довше затримуватися в гостях. Господиня попросила вибачення, що не може затримати його, й висловила надію, що під час наступного візиту все буде інакше. Він попрощався й вийшов. Протягом усього цього візиту вона жодного разу не спробувала доторкнутися до струн його почуттів, оживити минулі спогади або розбудити сподівання на майбутнє. Вийшовши від неї, він зрозумів, що тепер уже настав кінець їхнім взаємним почуттям. Вона ставала матір'ю, і було б просто святотатством мріяти про неї як про жінку, до якої можна відчувати щось інше, крім поваги та приязні.

Від Бразгісів він пішов до капелана Лайбіса. Ксьондз доктор зустрів його як давнього знайомого й доброго приятеля. Кімната, в якій вони сиділи, здалася Васарісові таємничою, схожою на оселю якогось середньовічного вченого. Було напівтемно. Під стінами стояли чорні, зашклені шафи й полиці, заставлені товстими книжками. В одному кутку поблискувало чорним лаком і білим ря-

дом клавiш піанiно. На стiнi висiла дивна картина, змiсту якої Васаріс не зрозумів. На одній полиці стояв простий чорний дерев'яний хрест без зображення розп'яття, а поряд — білий людський череп, який одразу впав у вічі молодому ксьондзові. Кімната була застелена килимом і добре натоплена. Пахло чимось важким — немов сумішню тютюну й ладану. Слова й кожен звук одразу тонули без відлуння й резонансу.

Коли Васаріс переказав свою розмову з прелатом, не приховуючи подиву й розчарування, ксьондз Лайбіс підвів брови, іронічно глянув на поета й вигукнув:

— Не будь, хлопче, таким наївним! Часи, коли церква, як духовна община, керувалася реченням Христа: «Regnum meum non est ex hoc mundo»¹, тривали недовго і вже давно минули. Сьогодні цим реченням лише розпалюють ідеалізм семінаристів, а хто в житті його дотримується, той залишається sicut parvulus² — вигнанцем де-небудь у Шлавантаї або Піпермбчяї. Сучасна церква, хоча вона й засуджує це, докладає величезних зусиль, щоб зміцнитися in hoc mundo³. Їй потрібні здібні політики, дипломати, адміністратори й чиновники. А хто винен, що таких здібностей не мають ні шлавантайський батюшка, ні твій Рамутіс, ні інші, такі як вони. Змагаючись із світською владою, вона повинна дотримуватися світського докору й престижу. Треба багато не тільки шовку й золота, але й дорогоцінного каміння для тіар, митр, посохів, перснів та хрестів. У величних церемоніях поруч із прелатами й каноніками крокують панове міністри й генерали у фраках, а на їхніх грудях виблискують зірками ордени та медалі. Але це не заважає їм, повернувшись до своїх кабінетів, видавати погані закони, кривдити убогих, пити-гуляти, бути егоїстами, скнарками, несправедливими, бездушними й розбещеними...

Не ображайся, Васаріс, і не поспішай це засуджувати. Це — природний стан речей. Хіба церква, завоювавши свободу, не має права радіти й тріумфувати? Хіба розкошми й багатством не можна славити господа? Хіба ж не говориться в брєвіарії:

Laudate dominum in cymbalis bene sonantibus,
Laudate eum in jubilatione,

¹ Царство мое не від світу сього (латин.).

² Як малий цей (латин.).

³ В цьому світі (латин.).

Laudate eum in voce tubae,
Laudate eum in chordis et organo ¹.

Крім того, знай, що той декор та урочистості справляють враження на юрбу і зачаровують її, як змію сопілка факіра. Цей засіб значно легший і вдається з більшим успіхом, ніж евангельська убогість, самозречення, милосердя та інші християнські чесноти. До чого це я веду? Та до того, щоб у тобі, Хомо невірний, зміцнити дух священства. Вмій тверезо дивитися на речі, зорієнтуватися і знайти собі належне місце...

Лайбіс гострим, пронизливим поглядом дивився на Васаріса, а той не знав, як розуміти його слова.

Коли б прелат Гірвідас чув такі думки капелана, він за голову схопився б від такої ересі. Але між словами обох існував міцний логічний зв'язок, і в свідомості Васаріса вони поєднувалися як два засновки силогізму.

Проте найближчими днями він більше думав про Люце, відновлюючи в уяві її подвійний образ: жвавої, сміливої, грайливої, закоханої в нього панночки і серйозної, розповнілої, зовсім збайдужілої до нього, вагітної пані Бразгенс. Він відчував, що перегортає зараз одну дуже дорогу йому сторінку своєї юності, на яку були записані його перші сором'язливі, ясні та мрійливі захоплення жінкою — такі реальні, вони, проте, жодного разу не опустилися до буденної прози. І йому стало шкода тієї жвавої, чорнобрової панночки з палкими очима, яка прозвала його Павасарелісом, чекала його приїзду з семінарії і зберігала пучечок жовтих безсмертників, зібраний на його улюбленій горі неподалік від отчого дому.

Кілька днів він жив цими прощальними враженнями, а одного вечора почав писати великий цикл віршів, де в символічних образах змалював усі перипетії свого почуття. Він був уже такий самостійний і відчував у собі таке сильне ліричне піднесення, що вирішив не звертати уваги на те, як зрозуміють його вірші, що про них скажуть ксьондз Рамутіс, прелат Гірвідас або науяполіські дами.

---

¹ Прославляйте господа на дзвінких кімвалах, прославляйте його, звеселяючись, прославляйте його звуками сурми, прославляйте його на струнах і на органі (*латин.*).

XIX

Робота в парафії була для Людаса Васаріса дуже важкою вже з перших днів його священства. У перші місяці він усе ще сподівався, що звикне, але час минав, а він ніякого полегшення не бачив. Навпаки, де в чому йому стало навіть важче. Вислуховувати сповіді його спершу спонукала запопадливість нововисвяченого пресвітера, а почасти й цікавість. Але невдовзі він познайомився з усіма основними варіантами сповіді та різновидами гріхів. Цікавість була вдоволена, а труднощі в роботі, непідготовленість сповідальників і сам час охолоджували його старанність.

Шлавантайський батюшка цілком слушно попереджував його про небезпеку звички. Ця небезпека підстерігала його передусім в одній з найважливіших галузей пастирської роботи — в сповідальні. Проповіді завжди були обтяжливими для нього. Чи то через звичку, чи то через недбалість, чи то через якусь іншу причину він ризикував вийти на амвон, не підготувавши й не вивчивши проповідь. Таланту імпровізації він не мав. Необхідність обов'язково щось говорити вимітала з його голови всі думки, і він у відчаї хапався за перші-ліпші слова, сам добре не розуміючи, що з того вийде. Звернені на нього погляди всіх присутніх у костьолі парафіян заважали йому зосередитися, не рятувала навіть порада колишнього семінарського професора риторики — уявити, що бачиш перед собою отару дурних овечок.

Одного разу раптово захворів ксьондз Рамутіс, який повинен був читати проповідь, і цей обов'язок мусив виконувати Васаріс. Для підготовки в нього було не більше ніж година часу. Він гарячково кинувся читати проповідь з книги «Порадник проповідників», записуючи на листочку докладний план. Листочок він вклав до євангелія, сподіваючись у критичний момент скористатися ним. Але, мов на гріх, у критичний момент через необережний порух руки листочок випав з книги й, немов білий метелик, закружляв над головами присутніх. Тієї неділі проповідь ксьондза Васаріса тривала п'ять хвилин. На обіді настоятель, випивши свою чарку горілки й закусивши куснем хліба із сіллю, зміряв проповідника глузливим поглядом і сказав:

— Та-ак... Анекдот про базікала чудово пасує до сьогоднішньої проповіді нашого поета. Ми, старі, хоча й

ліземо на амвон просто від хлівів або клунь, однак, хвалити бога, знаходимо, що сказати. Та-ак... Книжечки тієї панії та писання віршів, мабуть, не надихають на потрібні для проповіді думки... Хе-хе-хе.

Після різдва розпочалася нова робота в парафії — колядування. На щастя, Васарісові дісталася найменше цієї роботи, бо в порівняно невеликій калнінайській парафії цей вигідний обов'язок розподіляли між собою настоятель та перший вікарій. Все-таки зо двоє сіл довелося об'їхати й Васарісові.

З подвір'я настоятеля виїжджало троє саней. У перші сідав ксьондз з органістом, у другі — паламар і дзвонар, а треті призначалися для коляди — хліба, полотна, прядива та інших подібних речей. Колядники здебільшого були в доброму гуморі і вдавалися до різних витівок. Іноді возій і самого ксьондза перекидав у м'яку кучугуру снігу. Веселощі особливо розгорялися надвечір, бо в кожній хаті колядників частували, а возіям та супроводу доводилося куштувати в одній хаті гіркої, в другій солодкої, а в третій пива.

Одного разу, коли вже обколядували половину дворів, у неділю ввечері настоятель звернувся до Васаріса:

— Завтра вам доведеться мене замінити. За моїми підрахунками днями має телитися моя Ряба. Це моя найкраща корова голландської породи. Я маю дома залишитися, щоб, бува, чого не сталося. У таких випадках досить лише ногою ступити за поріг, як обов'язково щось не так зробиться. Мов навмисне...

— В яке село? — запитав Васаріс.

— У Палєп'яй. Не люблю я тих соціалістів. Торік Стріпайтіс Жодяліса навіть обминув. Але ви їдьте. Вперше — воно навіть зручніше. До того ж я чув, що ті соціалісти про вас гарної думки. Тамтешній учитель про всіх нас громадську думку складає.

Наступного ранку, завчасно відслуживши обідню, Васаріс з органістом сів у перші сани, й колядники рушили в село Палєп'яй. Веселий брязкіт дзвіночків сповіщав усім про їхній приїзд.

У селі, де того дня колядував костьольний причет, зчинявся неймовірний гамір. Господарі насипали зерно в мішки й прикидали, чого, скільки, кому дати: костьолу, тобто настоятелю, ксьондзові-коляднику, органісту, паламареві, дзвонарю та возіям. Господині з наймичками підмітали й мили в хатах, умивали й чепурили дітей, турбу-

валися про те, чим би його добреньким пригостити ксьондза та інших колядників. Молодь — дівчата, хлопці-пастухи й діти — тремтіли зо страху, бо ксьондз спершу запитає, чи знаєш ти «Отче наш» та катехізис, і тільки після того подарує святі образки та цукерки. Часто траплялося, що в перших хатах з тими приготуваннями ще не було покінчено, а здалеку вже долинав звук дзвіночків і хлопець, що стеріг на воротах, стрімголов мчав до хати з криком: «Уже!» Тоді зчинявся справжній переполох і замішання, а колядникам доводилося бачити кумедні сцени.

Того дня ксьондзові Васарісу, здається, щастило, але збирання коляди та грошей було для нього настільки бридке, що в кожній хаті йому доводилося переживати дуже неприємні почуття.

Щойно в'їхавши в село, вони спинилися біля наріжної хатинки бідаря. На порозі їх зустріли убого вбрані господарі, одразу кинулися цілувати хрест і руку ксьондзові. Васаріс покропив святою водою, а органіст затягнув «Слава Йсу-немовляті», всі інші підхопили його й цілою юрбою ввалилися у сінці. В хаті, очевидно, щойно закінчили підмітати, бо пилюка лоскотала ніс і змушувала чхати. В запічку збилися в купу троє переляканих діточок в самих сорочечках і полохливо стежили за кожним жестом ксьондза.

Треба було якось заговорити до тих людей, сказати щось їхнім дітям — як годилося в такому випадку й за таких обставин. Але ксьондз Васаріс соромився, а його соромилися ще більше. Він щось сказав, дав дітям по цукерці, поклав на стіл два образки і вже хотів іти геть, коли господар, цілуючи йому руку, тицьнув півкарбованця дрібними й почав виправдовуватися:

— Більше не маємо, духовний отче... Ніде грошей роздобути. Ледве можемо з дітками прогудувати себе. Сімейка, хвалити бога, немала, а користі ніякої...

— Не треба, не треба,— відмовлявся ксьондз Васаріс.— Залиште їх собі. Я ж не заради грошей.

Але господар подумав, що духовний отець не бере тому, що мало дають. Тому він знову почав виправдовуватися разом з господинею:

— Справді не маємо, ксьондзику. Не відмовляйтеся, будь ласка. Все-таки богу на славу.

Ксьондз узяв гроші, ніби це був розпечений жар, і рушив назад до дверей.

— А нам що, не треба? — вигукнули, пропускаючи його, органіст, паламар та дзвонар. — Знаємо ми вас! Цілий рік ходите на заробітки. У вас більше грошей, ніж у будь-якого іншого хазяїна. А слуги косять то нехай з голоду здихають?!

Васаріс розділив між ними того півкарбованця, і всі поїхали далі.

— Ви їм не вірте, ксьондзику, — повчав органіст. — Гроші вони мають, тільки скупердяги страшні. Побачили молодого ксьондза, то й вирішили ошукати. О-о! Із настоятелем або Стріпайтісом такого не бувало.

Потім вони заїхали до заможного хазяїна, де все відбувалося злагодженише. Після того як заспівали, покропили водою й поцілували хреста, ксьондза разом із органістом повели одразу до світлиці, а інших колядників у хатину. І тих і тих почали частувати закусками та солодкою. Господиня тут була смілива, проворна молодиця, і від її опіки нелегко вдалося викрутитися. Васаріс спробував розпитати дітей про катехізіс, але господиня одразу все перетворила на сміх, сама втручаючись у «екзамен».

— Ну, скільки є богів? — запитав ксьондз у хлопчика, який уже пройшов курс катехізісу і прийняв святе причастя.

Хлопчик втупив очі й почав монотонно, як отчеш, вимовляти запитання й відповіді:

— Скільки є богів, є один бог у трьох лицах: бог-отець, бог-син і бог — дух святий. Де є бог, на небі, на землі і скрізь. Хто тебе сотворив, бог-отець, хто іскупив, бог-син, хто просвітив, дух святий, — одним подихом випалив зазубрену напам'ять першу сторінку катехізісу.

Усі розсміялися над такою старанною відповіддю, а мати тепер уже розпитувала сама:

— Казялісе, а чому грім гримить і блискавки блискають?

— Ілля-пророк по небу їде й люльку курить.

— А що робиться, коли ксьондз під час обідні піднімає святе причастя?

— Двері чистилища розчиняються й одна душенька злітає на небо.

— Казялісе, — втрутився найменший братик, — а хто такий на небесах із хвостом?

— Дух святий в образі голуба!

Тут знову всі розсміялися, а господиня вже штовхнула дитину назад і сама стала на її місце.

— Знає, все він знає, ксьондзику, і «Отче наш», і заповіді, і таїнства, і дев'ять добрих діл, і сім гріхів смертельних, мов горіхи лускає. Але досить уже тих молитов, ксьондзику! Просимо до столу. Вам же таки неблизька дорога була їхати!

І, цілуючи ксьондзові руку, вона підштовхнула його до столу. Коли б Васаріс за допомогою органіста силоміць не вирвався з полону гостинної господині, то з колядуванням того дня вони б там і закінчили. «На хреста» він отримав два карбованці, інші його супутники також були задоволені, й далі їхали вже майже з піснями.

На щастя, наступні господарі села Палєпняй виявилися менш гостинні, й колядники змогли швидше справитися з духовними візитами. Обідати малося в одного багатого хазяїна, найкращого півчого в парафії, корогвоносця, довіреного чоловіка настоятеля. Але його сусід Жодяліс, дізнавшись ще зранку, що замість настоятеля колядує ксьондз Васаріс, вирішив не поступитися й обід влаштувати в себе. Це було легко зробити, бо колядники по дорозі спершу мали заїхати до нього, а вже потім до корогвоносця.

Жодяліс був найбагатший хазяїн на все село. На його обійсті були гарні, дбайливо доглянуті будівлі. Жилий дім був критий черепицею, комора дранкою, а клуня й хліви — бляхою, що в ті часи було ще рідкістю. Поля він обробляв по-новому, сипав добрива і не тільки молотив, але й косив, загірбав машинами. Як хазяїн Жодяліс конкурував з настоятелем і, може, випередив би його, коли б одержував принаймні половину тієї підтримки, яку настоятель мав від парафіян. Жодяліс так і казав своїм сусідам або на калнінайському базарі чи костьольному подвір'ї.

Ці розмови дійшли до вух настоятеля, і він вирішив, що Жодяліс задрить йому й підбурює парафіян не їздити до настоятеля на толоки й давати менші пожертви на костьол. Таким чином Жодяліс потрапив в опалу. Тактика й діяльність ксьондза Стріпайтіса в товариствах посилили антагонізм. Палєпняйського багатія було проголошено прогресистом і соціалістом. Амбіції впертого й самовпевненого багатія були вражені, але водночас дістали й заохочення. Дарма що його гнівно засуджували ксьондзи, прізвисько «прогресист» звучало по-новому, велично. Жодяліс передплатив «Господаря», запустив борідку, почав носити єврейського кашкетика й курити

коротку, інтелігентську люлечку. Колись він мріяв розбагатіти, віддати сина в ксьондзи й сісти за один стіл з настоятелем, але тепер став прогресистом і вирішив сина зробити лікарем або інженером.

Однак осуд з боку парафіяльного духівництва мучив його, ніби якийсь кошмар, особливо з минулого року, коли ксьондз Стріпайтіс обминув його під час колядування. Це була сенсація на всю парафію. Багато хто почав його увикати, а жінки іноді навіть у вічі називали його безбожником та соціалістом. Сам Жодяліс у глибині душі залишався таким самим віруючим і трохи забобонним селянином, як і досі. Садиба настоятеля вабила його, і свого сина він був би радніший бачити ксьондзом, ніж інженером або лікарем. Тому коли виїздив ксьондз Стріпайтіс, Жодяліс дуже хотів помиритися з ним й показати це всім. Тому й тепер, почувши, що колядує ксьондз Васаріс, він вирішив будь-що влаштувати обід у себе. Давати обід колядникам було великою честю, і вся парафія знала, в кого в якому селі відбувалися ті урочисті обіди.

Була вже майже обідня пора, коли до Жодяліса прибули колядники. Васаріс думав тут довго не затримуватися. Незабаром мав настати вечір, і він побачив, що не встигне з усім упоратися. Проте Жодяліс та Жодялене почали зволікати вже з перших кроків. Ксьондз мусив докладно перевірити знання молитов та катехізису в наймита, наймички, хлопця, пастуха та в усіх дітей.

— Ні, ні! Питайте, будь ласка, ще, ксьондзику,— наполягав Жодяліс.— Щоб потім хтось не казав, що мої діти катехізису не знають. Дарма що я прогресист. А що треба, то таки треба...

Коли закінчився екзамен з катехізису і всіх обдарували образками та цукерками, увійшла розпашіла Жодялене.

— Ну, а тепер, ксьондзику, після такої роботи час і підкріпитися. Дуже просимо залишитися в нас на обід. Ми старалися приготувати все якнайкраще.

— Але на обід нас чекає ваш сусіда,— здивувався Васаріс.— Як же тепер бути?

— Нехай собі чекає, ксьондзику. Настав час обідати, от ми й запрошуємо. А без обіду не відпустимо,— категорично заявили господарі й одразу ж почали накривати на стіл.

Тут запротестував і органіст, який був на боці короговоносця, але Жодяліс підморгнув йому, ніби щось показуючи, вхопив органіста за руку й спритно затис йому в

долоню карбованця. Той, відчувши в жмені вагу господаревих слів, поступився й висловив сумнів, може, так воно й краще буде: в Жодяліса обід, а наприкінці закуштувати — до сусіда. З такою звісткою й послали до них хлопчика.

Обід був добре приготований і подався так само, як і в домі настоятеля. До закуски господар приніс настояної на корінцях лікувальної горілки, і ксьондз мусив випити по чарці з ним і з господинею. Органіст зробив висновок, що така настоянка, прошу пана, краща, ніж коньяк Шустова, і пив з кожним, хто тільки брався за чарку.

Під час обіду несподівано з'явився учитель, великий ворог настоятеля. Побачивши його, органіст скривився, немов скуштувавши гіркого перцю, і з такої біди перехилив ще чарчину.

— Прощу вас, шановний ксьондзе, і вас, господарі, вибачити, що вриваюся сюди без запрошення, — виправдувався вчитель. — Побачив я в Калінаї вашого хлопчика, коли він виходив з крамниці, і дізнався, що ви готуєте обід для прийому ксьондза Васаріса. Тому я й скористався з цієї нагоди, щоб познайомитися з шановним ксьондзом. До настоятелевого дому йти мені незручно, а тут, так би мовити, нейтральна зона.

Хазяїн посадив його біля ксьондза, випив за його здоров'я й попросив закусити.

— Я — ваш великий шанувальник, — звернувся вчитель до Васаріса. — Признаюся, що я недолюблюю ксьондзів, але читав багато ваших віршів і сказав сам собі: цей зовсім інший! За цього я й головою наклав би! Я щасливий, ксьондзе, з цієї нагоди і п'ю за ваше здоров'я!

Господар і інші здивувалися, що ксьондз пише до газет, які й учитель читає. Всі ще пам'ятали, як торік ксьондз Стріпайтіс прокляв такі газети й тих, хто до них пише. Але органіст пояснив, що ксьондз пише тільки до «хороших» газет.

Після обіду колядники поспішили далі. Сусід Жодяліса був дуже ображений, що ксьондз так зробив, а його дружина з удаваним самоприниженням гірко говорила:

— Де вже нам братися!.. Жодяліс багатший, зумів вас, ксьондзику, краще прийняти. Хіба я зуміла б догодити й приготувати такі смачні страви, як Жодялісене?..

Корогвоносець із своєю дружиною не зовсім заспокоївся навіть увечері, коли колядники, повертаючись додому,

заїхали до них на вечерю. Всі були не в настрої, хоча господиня й дякувала, що ксьондз не погребував хоча б наприкінці їхнім мужичим частуванням.

Коли нарешті закінчилися всі турботи того дня і Васаріс, сівши в сани, виїхав на рівний шлях, він дихнув на повні груди, як людина, що виконала довгу й неприємну роботу. В таких випадках він звичайно об'єднував свої враження, аналізував їх і оцінював. Але цього разу, провівши цілий день з чужими людьми — то боязкими, то нахабно-сміливими, то гонористими й лицемірними — він почував себе настільки стомленим, настільки спустошеним, що жив однією-єдиною думкою — кінець!..

Колядники швидко їхали рівною, як стіл, дорогою, лунко видзвонювали дзвіночки, злагоджено вистукували кінські копита об білу дорогу, й розбиті уламки змерзлого снігу розліталися в різні боки. Була тиха, холодна, лунка місячна ніч. Закутавшись у кожух і піднявши комір, Васаріс дивився на короткі тіні від візника й коней, на білясті поля, на запаморочливо-глибоке небо, яке мерехтіло від безлічі зірок, великих і малих, тихих і миготливих, то зсипаних докупи, то вічно одиноких на чарівному небесному склепінні.

Цей шлях додому був йому єдиною віддякою за всі неприємності того дня.

XX

Наступного дня Васаріс мав досить часу, щоб обміркувати враження від свого першого колядування. Він переконався, що воно має дуже мало спільного з пастирською діяльністю. Для багатих — це нагода пригоститися, а для бідних — необхідність віддати частину з муками зібраних грошей. Що ж до нього самого, то він переконався, що його літературна праця, вірші сягають далі, ніж він хотів би. Виявляється, що його вірші знає вчитель, він може прочитати їх Жодялісам та іншим односельчанам, а ті можуть їх зрозуміти неправильно. Він пригадав слова Рамутіса і стурбувався. На кожному кроці, за різноманітних обставин, він відчував конфлікт ксьондза й поета. Щоправда, вчитель висловив йому своє захоплення й прихильність, але чи надовго це? Зрештою, хіба вчителя привабили ксьондзівські чесноти його, Васаріса? Ні. Як

ксьондз, він анітрохи не вплинув на вчителя, не наблизив його до костюлу...

Кінець кінцем колядування мало ще один наслідок: у Васаріса з'явилися в парафії навіть вороги. Корогвоносець, а особливо його жінка, почали всім розповідати, що молодий ксьондз бенкетував у Жодяліса з усякими безбожниками, бозна-що пописує до газеток, а вчитель з того не міг натішитися. Настоятелю це дуже не сподобалося, і одного разу він уголос висловив своє невдоволення:

— Ви ще молодий, і бажано, щоб ви скрізь дотримувалися заведеного порядку. Де було домовлено, там і слід було обідати. Тепер із того одні незгоди та інтриги. Вчитель для ксьондза товаришем не був і не буде. При першій же нагоді якусь гидоту зробить... Ет, із тих ваших поезій не вийде нічого доброго!..

Васаріса вхопила злість, що настоятель усе це каже в присутності Юле, і коли та вийшла з кімнати, він сказав:

— Я б вас, ксьондзе настоятелю, дуже просив не робити мені зауважень у присутності служниць або інших сторонніх осіб. Гадаю, вам добре зрозумілі мотиви цього мого прохання.

— Мені було б приємніше взагалі не робити вам ніяких зауважень,— відрубав настоятель і залишив його самого.

Кілька разів почувши такі розмови, Юле зрозуміла, що настоятель не любить Васаріса і хотів би від нього відкараскатися. Це внесло сум'яття в її серце. Всі свої симпатії, особливо після від'їзду ксьондза Стріпайтіса, вона звернула на молодого ксьондза, а той не тільки не звертав на неї ні найменшої уваги, але відверто уникав й недолюблював її. Така поведінка ксьондзика вражала її серце й викликала ревності. Вона почала цесомітно, але невідступно стежити за Васарісом. Їй дуже не сподобалося, що ксьондзик навідувався до маєтку, а тепер ось зв'язався з соціалістами-прогресистами. З настоятелевих зауважень вона переконалася, що не помиляється. Їй було шкода ксьондзика, й вона хотіла, щоб настоятель повернув його на правильний шлях. Тому вона почала ще заповідливіше стежити за ним і, почувши або побачивши що-небудь, одразу ж доносила настоятелю.

А для Васаріса Юле стала просто нестерпною. Її піклування були для нього бридкі вже з перших днів. Вона почала ходити до Васаріса на словідь спочатку через неділю, потім щонеділі, а тепер уже прибігала двічі на

тиждень. Ксьондз Васаріс суворо заборонив їй робити це, але зовсім відчепитися від неї не міг. Її сповіді були нещирі, гріхи вигадані. Він чудово бачив, що Юле своїми сповідями хоче якось подіяти на нього.

Одного разу вона скаржилася, що, побачивши баронесу верхи на коні і в штанях, обурилася й лайнулася: «Щоб на тобі чорти каталися». Потім вона бачила її уві сні — як на ній чорт їде. Від того її й саму подолали дурні думки та спокуси. Іншого разу вона скаржилася, що її драгувало, навіть ксьондзик ходить до маєтку... Бо після останніх його відвідин, коли вона чистила його вихідну сутану, від неї повіяло духами, через що її знову обсіли дурні думки... Іноді Юле розповідала про всілякі свої переживання, сні та спокуси, безглузді думки або про різні чутки... Бувало, вона знову просила поради, змушувала сушити голову над різними казусами, з'ясовувати дріб'язкову плутанину незліченних гріхів та покут. Останні місяці Юле отруювала Васарісові життя дужче, ніж печемність настоятеля чи опіка Рамутіса.

Коли настав великий піст, роботи в костьолі побільшало. Частіше доводилося служити панахиди. Тоді Васаріс сідав з органістом співати «Nocturnum» та «Laudes». Це була чи не єдина частина костьольних обрядів, яку він виконував залюбки. Йому подобалися ці суворі, жалобні псалми, ліричні антифони, зворушливі пісні. Співаючи їх, він відчував неначе якийсь потойбічний холодний подих смерті, всі його життєві турботи зменшувалися, і від тих моторошних слів у серце проникало почуття страху.

— Domine, quando veneris judicare terram, ubi me abscondam a vultu irae tuae? Quia peccavi nimis in vita mea.— Господи, коли прийдеш судити землю, куди сховаюсь я від гніву обличчя твого? Бо забагато грішив я у житті своєму...

Тут він розкаювався в своїй слабкості й непослідовності і знову, дотримуючись архаїчних нот канціоналу¹, виводив нескладну мелодію:

— Delicta juventutis meae et ignorantias meas ne memineris, domine.— Провин юності моєї і невідання мого не пригадауй, господи.

В ньому прокидалася надія, і він співав підбадьорливі слова втіхи:

— Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, etiam

---

¹ Книга псалмів, духовних гімнів та пісень.

si mortuus fuerit, vivet; et omnis qui vivit et credit in me, non morietur in aeternum.— Я є воскресіння і життя: той, хто вірить у мене, якщо й помре, оживе; і кожен, хто живе й вірить у мене, вівки не помре.

І закінчував цей жалобний обряд молитвою глибокої печалі:

— De profundis clamavi ad te, domine: domine, exaudi vocem meam.— З глибин звертаюся до тебе, господи: господи, прислухайся до голосу мого.

Ні, Васаріс за все своє життя не знав кращої богослужби, ніж ця *Officium defunctorum*¹. Тому він старанно вчив органіста, переконував його і слізно просив кинути свою погану звичку поспішати, пропускати слова, доки ксьондз не закінчить свій стих, починати новий, імпровізувати мелодії або вторити ксьондзові.

Після закінчення заупокійної богослужби Васаріс знову йшов до сповідальні, а рідня покійного, яка замовляла панахиду, сідала разом із сусідами співати з чотками заупокійні молитви. Ці молитви виводили Васаріса з терпіння й розвіювали весь ліричний молитовний настрій. Прислухаючись до шепотіння сповідальника, він чув, як чоловічі та жіночі голоси напереміж повторюють ту саму безконечну строфу:

— Ісу-усе, сине Давидів, помилуй ду-у-шу!

Ці слова в заупокійній молитві з чотками заміняли «Радуйся, Маріє». Васарісові здавалося, що чоловіки й жінки цими словами перекривляють одне одного і дратвяться, мов розбещені діти. Він затуляв вільне вухо, щоб не чути тієї пародії, а після сповіді поспішав вибігти з костьолу. Проте цілий день йому у вухах лунали набридливі слова:

— Ісу-усе, сине Давидів, помилуй ду-у-шу!

З наближенням великодня роботи в костьолі все збільшувалося. Люди хвилино ринули на великопостні сповіді. Щонеділі всі три ксьондзи прокидалися ще вдосвіта й сідали в сповідальні. Доки всіх вислуховували, надходив вечір. Та й сповіді тепер були важчі. Тепер ішли не набожні жіночки, які розповідали різні нісенітниці, а серйозні сповідальники, які ходили до сповіді двічі, тричі або й один раз на рік. Були вони погано підготовані, їм треба було про все нагадувати, попереджати, про все розшитувати. Парубки та дівчата, сповідаючись про деякі

¹ Заупокійна богослужба (латин.).

свої гріхи, так викручувалися, що молодий ксьондз ледве міг здогадатися, що йому хочуть сказати, а може, приховати. В останні дні посту сповідальні були в облозі з ранку до вечора.

Під час посту Васаріс не мав ні часу, ні бажання братися за якусь іншу роботу. Він нічого більше не писав і не читав. В нього залишалося рівно стільки сил, скільки треба було для того, щоб прочитати брев'ярій. Спільні медитації з Рамутісом він уже давно облишив. Не виконував він їх і наодинці. Робота, до якої він не мав потягу, швидко почала пригнічувати його й деморалізувати. Він почав перетворюватися на автомат, в костельного чинownika для виконання службових обов'язків.

Після великодня Васаріс зітхнув полегшено. Роботи поменшало, але первісна старанність до нього вже не повернулася. Він вирішив розпоряджатися всім своїм вільним часом на власний розсуд... Його стосунки з ксьондзом Рамутісом були прохолодні. Ніщо їх більше не поєднувало, вони вже не знаходили спільної мови. Васаріс шанував свого старшого колегу, все ще вважав його взірцевим ксьондзом, проте анітрохи не намагався наслідувати йому. Почуття незрозумілої незгоди іноді змушувало його, мов навмисне, поводитися навпаки. Васарісові не подобалося, що Рамутіс після обідні так довго робить *gratiarum actionem*¹, а після обіду *visitationem sanctissimi*², хоча й знав, що це гарно і похвально. Старанність, покірність, набожність і бадьорий дух свого колеги він ладен був вважати за духовну обмеженість. Васаріс уже остаточно переконався, що такого ксьондза, як Рамутіс, з нього ніколи не вийде. Тому Рамутіс для нього перетворився пеначе на якийсь живий докір сумління, а кожен його вчинок викликав у серці неспокій і псував настрій.

Одного разу, випробовуючи свою совість, Васаріс дійшов висновку, що до приїзду Рамутіса він палав бажанням працювати на благо костелу, хоча ця робота для нього й тоді не була приємною. Що ж сталося? Невже він так швидко занепа, опустився? І ось, аналізуючи себе, він вирішив, що знайшов цьому пояснення: попередня його старанність теж була викликана духом суперечності. Тоді він побачив занедбаного настоятеля і ксьондза

---

¹ Молитви вдячності (латин.).

² Відвідування свята святих (латин.).

Стріпайтіся і з опозиції до них робив їм усе на зло. Але чому тепер його охоплює бажання стати в опозицію до ксьондза Рамутіса?

Стурбовано й похмуро ходив Васаріс по своїх кімнатах або топтав уже підсохлу стежку в саду. Настоятель допитливо позирив на нього за обідом, а ксьондз Рамутіс занепокоєно здогадувався, чим і як йому допомогти. Юле, приходячи прибирати кімнати, кожного разу тричі співчутливо зітхала, а він одразу ж хапав капелюх і, ні словом не озвавшись, виходив надвір.

З приходом весни він усе частіше позирив на двір, а коли дорога підсохла, ходив на прогулянку мимо парку до озерця. Маєтковий палац стояв ще глухий і сліпий, з зачиненими віконницями.

XXI

Теплі травневі дні, як завжди, так і того року, принесли Васарісові мрійливий настрій, ясні радощі, бажання втішатися світом і життям. Всі три калцінайські ксьондзи тепер ішли кожен своєю дорогою. Настоятель цілі дні проводив у господарстві або на полях з палицею в одній руці та бревіарієм у другій. Сварячись та молячись, наглядав він за роботою. Васаріс вільний час проводив у саду або в гаю, а ксьондз Рамутіс займався з дітьми катехізісом і готувався до травневих молебнів.

Заняття з катехізісом Рамутіс вважав дуже важливим завданням і дуже любив його. Для цієї роботи в нього були всі найкращі риси. Він був щирий, простий, завжди в доброму гуморі, вмів пристосуватися до дитячого розуму, добре знав методіку і мав чималий досвід. Діти любили його і, розкривши рот, слухали, як він розповідав події священної історії або пояснював істини віри. Кілька разів пробував проводити ці заняття й Васаріс, але тут у нього лічного не виходило. Злагоджено розповідати він не вмів, а головне — не вмів створити такої атмосфери, в якій діти почували б себе невимушено, виявляли інтерес, не боялися його й не соромилися запитати щось або відповісти на запитання. Боязкі уникали його й соромилися, а бешкетники одразу починали не слухатися, кривдити менших, стусатися і зчиняти галас.

Травневі молебні були другою турботою ксьондза Рамутіса. Останнього дня травня набожні калцінайські

жіночки плели вінки й несли до костьолу пучки трав та квітів во славу цариці небес і весни. Вівтар з образом діви Марії тонув у перших весняних квітах та зелі. Рамутіс довго сперечався з настоятелем, доки не отримавтаки стільки свічок, щоб молебні звеселяли серця і підносили душі. Щодня після меси, перед літанією пресвятої діви, ревний ксьондз говорив коротеньку проповідь, якою намагався прищепити до серця слухачів усі варті наслідування чесноти богоматері. Калнінайські парафіяни давно не бачили в своєму костьолі таких величних молебнів і старанно відвідували їх.

Любив ці молебні й Васаріс. Здебільшого, вони удвох в Рамутісом і правили їх. Васаріс співав літургію та літанію, а Рамутіс читав молитви й короткі проповіді. Ці молебні були привабливими епізодами релігійного життя, яких не зачепила рутинна буденщини. Васарісові подобався цей культ непорочної діви з його символікою та виразними, незвичними зверненнями літанії. Під звуки органа, разом зі всім натовпом людей він співав на повен голос, відчуваючи, як сам розчинявся в тому гамірливому морі звуків.

— Містична трояндо, вежо Давидова, вежо непорочності, злотий чертог, арко згоди, врата небесні, зірко зоряна, заступнице грішників, втішнице опечалених — молись за нас!

До гострих пахоців бузку домішувалися запахи воскових свічок, і від цих п'ягливих ароматів, від співів во славу цариці дів майже паморочилась голова.

У вільний час ксьондз Рамутіс щось робив у своїй кімнаті або, прогулюючись костьольним подвір'ям, читав молитви за чотками, а Васаріс, уникаючи зустрічі з ним, ішов кудись подалі, на природу.

Найчастіше можна було бачити, як він простував дорогою до лісу або до озера за маєтком. Там він спостерігав за рослинами, птахами та комахами, милувався блакиттю неба та відображенням дерев у озері. То приглядаючись, а то прислухаючись, він намагався якомога чуйніше відчути серцем пробудження природи, різноманітні прояви її життя.

Часто, знайшовши вже суху, вкриту густою молодого травою галявинку, він скидав сугану, стелив її, лягав горілиць і, заклавши під голову руки, надовго поринав у пасивні роздуми, з насолодою відчуваючи, як його обві-

ває легенький духмяний вітерець і яким приємним теплом несять його тіло сонячні промені.

Після таких прогулянок він повертався спокійний, зосереджений, з почуттям внутрішньої радості й задоволення. Вечорами він знову виходив у сад. Перше густе цвітіння дерев, а потім буйне листя в перших вечірніх сутінках, здавалося, навмисне обступало його, затуляло небо й огортало м'якою, ніжною масою. Він обережно ступав стежкою до костьольного двору і лише тут міг побачити темно-синє, глибоке зоряне небо.

Відхиливши хвіртку, він ступав на подвір'я. Від костюлу йому віяв в обличчя потік сухого теплого повітря. Скинувши капелюх, він ішов навколо костюлу. Коли він підходив до того вікна костюлу, навпроти якого був великий вівтар зі святими дарами й миготів червоною вогник лампадки, його іноді охоплювало містичне почуття — чи то страху, чи то благоговіння. Він зупинявся, озирався й, перекопавшись, що його ніхто не бачить, опускався на коліна і, спершись на палицю, поринав у роздуми. Це був єдиний прояв його релігійного життя, в якому брало участь серце.

Вечорами він іноді писав. Живучи на лоні природи, в природі він головним чином і черпав натхнення. Своєю тогочасною пейзажною лірикою він значно сягнув уперед. Досі він намагався або описувати красу природи, відтворити пейзаж, або виразити свої власні почуття на лоні природи. Адже досі він і сам або лише милувався природою, або перед лицем природи відчував себе самого, свою самотність, свою самозреченість, а іноді якусь справжню або вимріяну перемогу. Тому на природі йому найчастіше бувало сумно, а подекуди весело.

А тепер він почав відчувати не тільки себе, а й саму природу, став ніби вразливішим, чутливішим до сприйняття вражень, які проникали глибше. Васаріс переконався, що природа має своє власне життя, свою душу і свою мову. Шепіт природи, яка прокидалася для любові, був тепер йому зрозуміліший, бо він і сам прокинувся для неї. Вже звикнувши в символах виражати свої думки та почуття, він тими самими засобами хотів творити і пейзажну лірику. Замінюючи поняття, він з реального пейзажу творив символічну картину — палац, храм природи, де мешкають таємничі істоти, які люблять, борються і страждають під владою безпощадної долі. Але незабаром його поетичний талент та інтуїція почали підказувати

Йому якийсь простіший мотив і щиріші слова для його виразу.

Іноді Васаріс пробував збагнути ритм життя природи, її душу і настрої. Він почав підшукувати такі слова, перегуки та ритми, якими можна було б виразити те, що не корилося словам, і сказати те, що не корилося вираженням. Він пробував настроїти себе, мов струну, для відтворення тих самих тонів, які він ловив, спілкуючись із природою. Ці його вірші тепер не всі розуміли, але багато хто визнавав, що в них щось є.

Одного разу, йдучи в гай повз маєток, він побачив, що всі вікна в палаці відчинені, меблі винесені надвір, і кілька чоловік метушаться навколо, вибивають килими, чистять посуд і перекопують квітники.

Він хотів підійти й запитати, коли приїдуть пани барони, але стримався. Хіба ж не цікавіше очікувати з дня на день і виглядати, аніж, знаючи термін, мати попереду нічим не заповнений, нудний проміжок часу? Того дня він довго лежав на березі озерця, стежив за хмаринками, що плвли з заходу, а, сівши, знову бачив їх у гладенькій поверхні води.

Ще до повернення баронеси він отримав лист з Науя-поліса. Пани Бразгіси запрошували його приїхати на хрестини їхнього синочка й бути його хрещеним батьком. Він їхав неохоче, бо всіма думками витав тепер навколо приїзду баронеси. Крім того, бути кумом йому здавалося і смішно, і прозаїчно.

У Бразгісів він зустрів каноніка Кімшу. Старий зрадив, побачивши Васаріса, і, вітаючись, поцілував його в обидві щоки, потім відштовхнув від себе і, тримаючи руки на плечах, обдивився всього.

— Ну, Платунасів хліб тобі на користь не йде. Не поправився ти... Зблід. Обличчя змужніло, риси гостріші, в очах натхнення... «Співав я про любов, юнацькі сподівання...» Ех-ох!.. Ну, йди, познайомся зі своїм майбутнім хрещеником.

Пані Бразгенє мала тепер зовсім інший вигляд, ніж під час їхньої останньої зустрічі. Вона знову стала майже первісною Люце, була знову тоненька і струнка, її обличчя світилося молодістю і вродою, а в очах променіла радість і щастя.

— Ви побачите, він уже не такий і маленький,— примовляла вона, ведучи Васаріса подивитися сина.— Росте просто на очах. Йонас каже, що він схожий на батька, а

мені здається, що на мене. Ну, скажіть, на кого ж він схожий?

Васарісові здалося, що дитина ні на кого не схожа, але, бажаючи догодити матері, він подивився на неї й на сина і підтвердив:

— Ну, звичайно, на вас! Овал обличчя і губи...

— І очі, головне, очі! Нехай тільки він прокинеться, і ви побачите!

Дитяtko лежало в маленькому ліжечку, потонувши в подушках і мереживах. Воно спало спокійним сном немовляти й було смішне зі своїм маленьким носиком, надутими губками та ніжним ріденьким чубчиком, що прикривав голівку. Мати не витримала, щоб не поправити ковдрочку та подушечки — і дитяtko прокинулось. Воно заплямкало губками, розплющило очі, скривилося і зробило грамасу, схожу на усмішку.

— О-о, мій мужчина сміється! Він завжди сміється, коли добре виспиться...— і вона почала лепетати йому такі слова, які може знайти тільки молода мати для свого первістка.

— А тепер залиште нас самих,— звернулася вона до Васаріса.— Нам треба підкріпитися перед такою важкою роботою...

Свого сина вона годувала сама. Васаріс вийшов.

Хрестини мали відбутися тут-таки, вдома, до обіду. Почали збиратися гості. Однією з перших прибула кума. Невдовзі з'явилися капелан Лайбіс та прелат Гірвідас. Прийшло ще кілька знайомих панів та дам — і не занадто простора вітальня доктора була заповнена.

Васаріса одразу ж познайомили з кумою. Його вже давно інтригувала обіцянка пані Бразгенс, що кумою буде симпатична і гарна пані, яка вже заочно закохалася в нього. І ось він побачив, як до вітальні вкотилася ще не стара, але надзвичайно товста жінка. На ній була чорна сукня, прикрашена чорними блискітками. Через це її біла шкіра здавалася просто паперовою. Всі її, очевидно, знали, зі всіма вона поводитися по-панібратському, і після її появи у вітальні пожвавлення помітно зросло. Коли доктор Бразгіс представив їй ксьондза Васаріса — кума, вона почала виражати своє задоволення так голосно, ніби бажала, щоб кожне її слово почули всі жителі того будинку.

— Ох ксьондзе Васаріс!.. Поет!.. Яке щастя!.. Я так давно хотіла з вами познайомитися! А тепер ми куми!..

Подумати тільки! Рідня!.. Ви обов'язково прочитаєте нам вірші!.. Імпровізація!.. Яке щастя!..

Васаріс червонів, не знаючи, як йому відгукнутися на такі агресивні компліменти куми й викрутитися з цього смішного становища. Йому було неприємно, що пані Люце надумала звести його в пару з цією голосистою товстухою. Але урочиста година хрещення наближалася, і кума покотилася в спальню переодягати маленького.

Церемонія хрестин у домашніх умовах мала значно урочистіший вигляд, ніж у костьолі. У вітальні на столику були розкладені необхідні для обряду речі. Канонік Кімша одягнув чудовий мережаний стихар та вишиту шовком епітрахиль і чекав на кумів з немовлям. Усі гості товпилися вздовж стін. Нарешті розчинилися двері вітальні, і з'явилися куми. Ксьондз Васаріс тримав на руках маленького, а кума несла білу сорочечку для хрещення. Увесь обряд відбувався злагоджено. Канонік Кімша запитав:

— Вітаутасе-Казімерасе,— бо таке подвійне національне ім'я обрали батьки,— що бажаєш ти від костьолу божого?

— Віри,— відповіли обоє кумів замість Вітаутаса-Казімераса.

— Віра тобі що дає?

— Життя вічне.

— Тому якщо хочеш іти у вічне життя, виконуй заповідь: возлюби господа бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоею, і всім розумінням твоїм, а ближнього твого, як самого себе.

Але тут наступив момент, коли канонік поклав у ротик Вітаутаса-Казімераса «сіль мудрості». Той, очевидно, відчувши неприємний смак, так зарепетував і задригав ручками та ніжками, що кум навіть перелякався. Малюк лементував протягом усіх заклинань «нечистого духа» та «окаянного диявола», а у відповідь на запитання каноніка: «Чи зрікаєшся ти сатани?» — зарепетував з подвійною силою.

Але кума, заглушаючи хрещеника та кума, відрубала:

— Зрікаюсь.

— І всіх діл його?

— Зрікаюсь.

— І всієї гордині його?

— Зрікаюсь.

Тоді канонік, змінивши синю епітрахиль на білу, помазав його святим миром і знову запитав:

— Вітаутасе-Казімерасе, чи віруєш ти в бога, отця всемогутнього, небес і землі сотворителя?

— Вірую,— відповіли куми.

— Чи віруєш ти в Ісуса Христа, сина його єдинородного, господа нашого, народженого і замученого?

— Вірую.

— Чи віруєш ти в дух святий, святий католицький костьол, у спілкування святих, розршення гріхів, у воскресіння плоті і життя вічне?

— Вірую.

— Вітаутасе-Казімерасе, чи бажаєш ти бути охрещеним?

— Бажаю,— вустами кумів відповів Вітаутас-Казімерас.

Тоді канонік, навхрест поливаючи водою його голівку, промовив сакраментальні слова, і Вітукас Бразгіе з поганина став християнином-католиком. Потім його ще раз помазали миром, дали йому білу сорочечку — знак непорочності, запалену свічку — символ ревності й вирядили в життя підбадьорливими словами:

— Вітаутасе-Казімерасе, іди з миром, і нехай перебуде з тобою господь. Амінь.

Хрестини були закінчені. Вітукаса, який ніяк не переставав кричати, забрали кума з матір'ю і віднесли в спальню. Канонік скинув стихар, паламар прибрав святі обрядові предмети, й у вітальні знову почалися веселі розмови та сміх.

Незабаром покоївка повідомила, що обід подано. Всі гості на запрошення господарів з гамором перейшли до їдальні. Біля пані Бразгенє з одного боку сидів прелат Гірвідас, а з другого — канонік Кімша. Обое кумів мусили щільненько сидіти одне біля одного, щоб зубки в хлопчика не росли рідкими. Обід був чудовий, пили і їли досхочу. Весь час хто-небудь виголошував тост то за Вітукаса, то за батьків разом і поодинці, то за кумів. Потім почалися побажання щодо появи нових спадкоємців і авансом пили за їхнє здоров'я. Кума на кожен тест відгукувалася і перехилила свій келих до дна, змушуючи робити те саме й кума.

Розмови велися на різні теми. Прелат Гірвідас був відомий як запальний політик. Він пильно стежив за численною російською пресою і передплачував одну впливову німецьку газету. Він знав, як свої п'ять пальців, усі

хитросплетіння європейської політики. Закінчивши пояснювати мету та плани Троїстої угоди та Троїстого союзу, прелат вказав на кілька важливих симптомів політичного життя і, піднявши палець, зробив сенсаційний висновок:

— В Європі, панове, пахне порохом. Слід чекати війни.

Але канонік Кімша був пацифіст і заходився заперечувати висновки прелата. Прелат почав так палко оборонятися, що в нього навіть пучечок волосся на тім'ї став дибки. Після того як співрозмовники припустили, що війна може коли-небудь виникнути, розпочалися суперечки про те, хто вийде переможцем. Прелат дотримувався боку росіян та французів, але капелан Лайбіс, який закінчив науки в Німеччині, виявився германофілом і віщував перемогу німцям. Було неясно, як поведеться Англія. Потім виникло питання, що буде в тому й іншому разі з Литвою. Пристрасті германофілів та русофілів тут розгорілися, суперечка стала дуже запальною.

Всі ці питання для Васаріса й більшості інших гостей були зовсім нові і не мали великого значення. Навіщо сушити голову й гарячкувати через якісь імовірності, засновані на цілком нереальній гіпотезі війни. Васаріс не брав участі в дискусіях і, коли йому вдавалося визволитися від опіки куми, спостерігав за пані Люцією.

Цей обід так виразно нагадав йому інший обід — у Клявішкісі, під час храмового свята, коли панна Люце з-за букета квітів пронизувала його, семінариста Людаса, багатозначними палкими поглядами. Як усе змінилося! Тепер ось він уже ксьондз, а вона пані Бразгєне, мати Вітукаса... Покрацавши і схуднувши, вона тепер стала дуже схожа на Люце з тих часів, але жодного кокетливого погляду Васарісові вона не послала. Тепер вона всією душею була з Вітукасом. Під час обіду вона кілька разів схоплювалася й бігала подивитися на сина. І Васаріс ще раз переконався, що всі сердечні стосунки між ними скінчилися.

Кума вже давно страждала через занадто довгі політичні суперечки, в яких вона не могла брати участі. Тому, влучивши зручну хвилину, вона вигукнула пропозицію заспівати Вітукасові «Многая літа». Не встигли гості сісти й передихнути, як хтось знову вигукнув «многая літа» батькам Вітукаса. Знайшовся також щедрий гість з пропозицією побажати «многая літа» й кумам, але обід закінчився, прелат перехрестився, встав і почав читати післяобідню молитву.

Після кави всі одразу ж почали розходитися по домівках, бо вже наближався вечір.

— Ну, тепер, ксьондзе Людасе, не забувайте, будь ласка, свого хрещеника, — казали, проводжаючи його, пани Бразгіси. — Як тільки будете в Науяполісі, обов'язково заходьте.

А кума вигукнула:

— Ксьондзе Васаріс!.. Поете!.. Не забудьте провідати куму! Навіки ображуся!..

Але по дорозі додому Васаріс особливо чітко пригадав прелата Гірвідаса з задертим пучечком волосся і як той, піднявши пальця, казав:

— В Європі, панове, пахне порохом. Слід чекати війни.

Війни? Васаріс ніяк не міг уявити війни в Литві. Війна може бути де-небудь у Маньчжурії, Африці, Америці, але тут, у Литві, де всюди оброблені поля, де господарство тулиться до господарства, людина до людини, — яка тут може бути війна?..

І йому було дивно думати про це.

XXII

Баронеса приїхала на початку червня. До настоятелевого дому першою цю звістку принесла Юле. Подаючи на стіл, вона брязнула ножами й оголосила:

— Райнакене з Соколіною вже припхалася, а пана ще немає. Цілу зиму обжирався, а тепер поїхав до Німеччини черево лікувати. Звісна річ — пруссак!

— Хто це сказав? — флегматично буркнув настоятель.

— Бігала я до Іцика за сіллю. Там панський кучер розповідав. Учора їздив за ними на станцію. Мало коней не підірвав. Усе кричали, щоб швидше їхав. По заграницях, каже, до тамабілів звикла... Тепер буде знову верхи гасати полями!..

— А тобі яка морока? Ти за собою дивись... Робити тобі нічого, що стромляєш носа в чужі справи?

— Така досада бере, ксьондзику настоятель, що аж серце болить... — Вона бачила, як Васаріс зашарівся і нагнувся над тарілкою, і, змахнувши сльозу, подалася на кухню.

Зиркнув на Васаріса й настоятель, дещо помітив і ксьондз Рамутіс, але на цю тему ніхто більше нічого не говорив. Проте Васаріс передчував, що тепер будуть

стежити за кожним його кроком. Юле шпигуватиме за ним з ревнощів, настоятель захоче зробити йому неприємність, а ксьондз Рамутіс оберігатиме його від небезпеки і захоче вивести на шлях істинний. Насправді це сталося раніше, ніж він сподівався. Вже перше його побачення з баронесою було отруєне ревнивою запопадливістю Юле.

Повернувшись до маєтку, пані баронеса одразу ж пригадала молодого калнінайського ксьондза з душею поета. Від дружини управителя вона дізналася, що той іноді навідувався в бібліотеку. Вона й сама побачила, що книжки були впорядковані так, як вона бажала. Відпочивши після дороги, вона захотіла побачитися з милим ксьондзом Васарісом, поділитися враженнями і організувати час так, щоб не доводилося нудьгувати. Довго не думаючи, вона сіла до столу й написала записку:

«Милий ксьондзе Людасе!

Мені приємно повідомити Вас, що я вже знову стала Вашою сусідкою і хочу швидко Вас побачити. Сподіваюся, ксьондзе, що Ви зможете відвідати мене вже сьогодні або завтра у зручний для Вас час. Повертаючись сюди, я згадала про Вас і привезла чимало книжок та журналів, які будуть для Вас цікаві.

Баронеса Р.»

Цю записку вона дала своїй покоївці, щоб та віднесла її ксьондзові Васарісу в його помешкання. Але в той час Васаріса не було вдома, а Юле мила підлогу в його кімнатах. Покоївка вручила їй записку і попросила покласти ксьондзу на стіл. Записку Юле поклатла, але коли покоївка вийшла, почала її роздивлятися. Та це ж була записка від тієї відьми... Вона й пахла подібно, як сутана ксьондза, коли той одного разу повернувся з маєтку. Юле злісно кинула записку на стіл, але, закінчивши роботу, знову взяла її в руки. Ще раз понюхала — і від того запаху відчула в серці рану. Записка, ніби якийсь бісик, металась у неї в руках, але випустити її вона не наважувалась. Тим часом у передпокої почулися кроки ксьондза. Юле сховала руку з запискою під фартух і, похнюпивши голову, вийшла з кімнати. Бісик тепер метався в її совісті, але вона одразу заспокоїлася, вирішивши, що віддати ксьондзику гріховний лист тієї відьми означало б содіяти один з дев'яти страшних гріхів. В її голові виникла нова думка, й вона вже знала, що зробить із тим листом.

І перший, і другий день баронеса марно чекала на

ксьондза Васаріса. Вона весь час сиділа вдома, бо точного часу не було призначено. На другий вечір вона скаржилася пані Соколійній:

— Знаєш, моя мила, я послала ксьондзові Васарісу записку, щоб він навідався до нас, а він не приходить. Що це могло б означати? Він уже почав було ставати цілком терпимим компаньйоном. Я думала, що він хоча б трохи скучив за мною і, діставши звістку, одразу прийде. Невже він знову повернувся до семінарських звичок і доведеться починати все спочатку? Але головне, що я ось два дні прождала його, нудьгувала і втратила хороший настрій. Ніколи зі мною такого не траплялося...

— Ох мій друже,— втішала її пані Соколійна,— хіба ти не знаєш, що священники, так само як і військові, дуже непостійний народ. Думаю, що в твою відсутність у того ксьондза закохалася якась богомолка і відбила його в тебе.

— *Pas des bêtises, ma chère!*¹ Мені сьогодні не до жартів...

Вона зачилилася в своїй кімнаті й більше того вечора не виходила. Її амбіція була вражена. Вона докоряла собі, навіть необдуманно написала того листа, і сердилася на Васаріса через те, що він не відгукнувся на її запрошення і не прийшов. Лягаючи спати, вона вирішила помститися йому і провести над ним ще один експеримент.

Звістка про приїзд баронеси викликала в душі Васаріса цілу бурю думок і почуттів. Він ніби ожив після довгого зимового летаргійного сну і легкого весняного сп'яніння. Він відчув, що вступає у справжнє, цікаве життя, де його чекає багато подій і відкриттів. Він уважно озирнувся круг себе й почав давати всьому лад, ніби очікуючи на якесь велике свято або на дорогого гостя. Гукнув паламаря, якого вважали найкращим на все село циркульником, і наказав рівніше підстригти на потилиці волосся. Почав частіше голитися й краще доглядати свій одяг, щоб поли сутани не були брудні й заляпані.

Акуратно розставив книжки й критично оглянув умеблювання своїх кімнат. Майна в нього тепер побільшало. Диван, круглий столик, книжкова полиця, штори на вікнах і дві картини прикрашали його першу кімнату.

У перші дні після приїзду баронеси Васаріс підсвідомо чекав якоїсь звістки від неї. Він не знав, як вона пове-

---

¹ Не говори дурниць, моя любя!.. (Фр.)

деться і як йому самому слід поводитися. Він навіть уникав прогулянок біля її парку. Але звістки не було, і через деякий час він вирішив навідатися сам. Якось після обіду він вийшов прогулятися до озерця, а по дорозі назад вирішив заглянути до мастку. Коли він минав парк, з палацу долинули звуки фортепіано.

Повертаючись від озерця, він уже уявляв, якою буде їхня зустріч, але раптом на пагорбі побачив двох вершників, що наближались. Він одразу впізнав, що це були обидві пані з мастку. Вже здалеку він скинув капелюх і з прояснілим обличчям чекав їхнього наближення, сподіваючись, що вони обов'язково зупиняться, заговорять до нього і запросять до садиби. Коли пані наблизилися, він навіть руку підняв, щоб привітатися з ними. Але пані баронеса окинула ксьондза холодним поглядом, ніби вперше побачивши, злегка кивнула головою, потім обидві підстібнули коней і, весело розсміявшись, поскакали своєю дорогою.

Васаріс залишився стояти з застиглою усмішкою на обличчі й таким почуттям, ніби його обляпали багнюкою. У вухах усе ще лунав сміх обох вершниць.

Повернувшись додому, він довго не міг отямитися від того удару, а отямившись, — зрозуміти, чому так сталося. Невже баронеса так його забула, що навіть не впізнала? Ні, в це важко повірити. А якщо впізнала, то невже він став для неї таким байдужим, не вартим жоднісінького слова? Його серце протестувало всіма силами, але безпощадний факт не визнавав ніяких інших пояснень. Васаріс у відчаї повернувся додому і цілий вечір провів у роздумах про ті прикромці, які йому вже довелося зазнати — під час навчання в семінарії від Люце, а коли став ксьондзом — від баронеси. Він думав, що коли б можна було не допускати ніяких знайомств з жінками або милуватися ними здалеку, як сам він колись милувався кафедральною Незнайомкою, то життя було б значно безхмарніше.

Невдовзі після того, одного ранку перед обіднею Васаріс, як завжди, пішов до сповідальні. Вислухавши останнього сповідальника, він відчув, що з іншого боку ще хтось підійшов до віконця. Не дивлячись, він перехрестив його і приставив вухо до віконця. Раптом на нього війнув сильний аромат духів. Ксьондза пронизав жахливий здогад і навіть у жар кинуло. В цей час він почув, як польськи сказали: «Слава Ісусу Христу». Звичайно, це

була баронеса. Він відповів «на віки вічні» і чекав, що вона скаже. В його голові блискавично промайнуло кілька здогадів: з іншого боку костюлу сповідь приймає ксьондз Рамутіс і, напевне, бачить баронесу. Настоятель після обідні прийде відспівувати покійника і також побачить її. А якщо ні, то однаково розкаже Юле, бо від її очей не сховається жодна сенсація — баронеса була на сповіді у ксьодзика Васаріса! Але найбільше його лякала думка про те, що ж він скаже такій сповідальниці, як буде ставити їй питання, як буде повчати і яку покуту накладе на неї?

Він почав сповідь, як і всяку іншу, але її слова злякали його:

— На сповіді я була два роки тому, причащалася, але покути не відбула.

— Чому? — запитав він, водночас подумавши, що два роки не сповідатися — смертельний гріх і що ця сповідь, мабуть, буде дуже довга й заплутана.

— Тому, — відповіла сповідальниця, — що ксьондз наказав мені читати молитви з чотками, а я ніяк не змогла п'ятдесят разів повторювати одні й ті ж слова.

— Чи можна вже мені розказувати свої гріхи? — запитала вона після короткої паузи.

— Прошу, — сказав він.

— Духовний отче, я велика грішниця, але не знаю, з чого почати.

— Розкажіть, будь ласка, все по порядку.

— Передусім мушу признатися, що я не люблю свого чоловіка. Він для мене занадто старий і не годиться для подружнього життя. Я не можу бути йому вірною, бо ще молода і не можу протистояти своїм бажанням.

Вона замовкла, очевидно, чекаючи запитання.

— Чи доводилося согрішити проти подружньої вірності? — запитав ксьондз.

— Так. З часу останньої сповіді в мене постійно був коханець.

Ксьондз Васаріс лише з перечитаних романів знав, що значить мати коханця. З морального богослов'я він знав, що в таких випадках, коли гріховне життя триває довгий час, так чи інакше потрібно визначити характер і кількість окремих гріхів. Тому він знову запитав:

— Як часто траплялося согрішити?

— Як це? — здивувалася баронеса. — Я не розумію питання.

Ксьондз пошкодував, що запитав про це, але робити було нічого, довелося з'ясувати далі.

— Я хотів запитати, як часто траплялося согрішити плотськи з особою іншої статі.

— А це обов'язково потрібно?

— Обов'язково.

— Звичайно ми зустрічалися двічі-тричі на тиждень, але бувало й частіше.

Під час цієї розмови ксьондз Васаріс всіма зусиллями волі намагався не підкоритися чисто людським почуттям і думкам. Як хорошому знайомому баронеси, йому було цікаво довідатися про подробиці її інтимного життя. Як закоханий в неї мужчина, він почував пробудження в собі ревнощів і розчарування, що вона виявилася гіршою, ніж він гадав. Але він відчував, що коли зійде з офіційної позиції сповідника, все буде зіпсоване, сам він заплутається в небезпечних сітях, а може, й виставить себе на посміховисько. Обов'язок сповідника, проте, дозволяв поставити ще одне запитання, яке було важливе йому як знайомому і закоханому чоловікові:

— Все це ви робили добровільно і свідомо?

— Так, ксьондзе. Це був найщасливіший рік у моєму житті. Я жила, немов у красивому сні. Я знала, що це грішно, але що означає гріх у щасті? Тільки коли все це минуло, я відчула каяття. Я знаю з катехізису, що согрішила тяжко, але цього не відчувала. Я не завдала нікому ніякої кривди. Навіть своєму чоловікові. Він здогадувався про моє життя, але був коректний. Він не ревнивий і надає мені багато свободи. Все-таки я розкаююся в своїх гріхах і прошу мені розрішити їх.

Ксьондзові здалося, що за два роки мало б знайтися й більше гріхів, та й щодо сказаних багато треба було з'ясувати. Але як до неї підійти? Жодне запитання не йшло йому на вуста від страху потрапити в якусь невідому йому пастку або видатися наївним і смішним. І він задовольнився одним:

— Більше ви нічого не пригадуєте?

— Не знаю, чи це гріх: двічі я поцілувала ксьондза.

Васаріс обімлів. Не придумавши нічого іншого, він запитав:

— Чому?

— Він мені дуже подобався. Я почала закохуватися в нього. Це було зовсім чисте почуття. Думаю, що останнім часом воно вберегло мене від більших гріхів. Цієї зими

в мене знову був би коханець. Обставини для цього були дуже зручні. Але, пам'ятаючи про того ксьондза, я не хотіла ніяких любовних стосунків.

Васаріс знав, що ксьондз, який розрішає гріхи особі, яка разом з ним брала участь у статевому гріху, накликає на себе страшну кару костьолу — відлучення. Але поцілунок баронеси був лише легким гріхом. Тому, не вдаючись у подробиці, він пішов далі:

— Що ви ще пригадуєте?

Однак сповідальниця ще не хотіла переходити на інше.

— Я того ксьондза і досі все ще люблю. Скажіть, будь ласка, чи це гріх?

Васаріс відповів так, як відповів би кожен інший на його місці. Проте він відчував, що ця відповідь пов'язує їх обох новою ниткою.

— Любити не гріх, але це небезпечно. Що ви ще пригадуєте?

Але вона нічого більше не згадала. Вона визнавала тільки два різновиди гріха: недозволене кохання і кривда ближнього. Перший вона охоче пригадувала й розкаювалася лише з християнського обов'язку. Другого вона уникала або прикидалася, що уникає. Всі інші гріхи вона або вважала вульгарними, майже неприйнятними для дами аристократичного виховання, або просто не вважала за гріх. Тому її сповіді завжди були прості й короткі. На зауваження ксьондза, що ходити на сповідь рідше, ніж раз на рік — тяжкий гріх, вона з подивом відповіла:

— Ох ксьондзе, так я ж протягом першого року не содіяла ніякого гріха. Щоправда, в мене був коханець, але, люблячи його, я не почувала, що роблю погано. Я все одно не змогла б його кинути. Як же я могла йти до сповіді?

Ксьондз, побачивши, що тут має справу з цілком свесвідною сформованою совістю, вирішив розрішити гріхи. Та й хіба посмів би він прогнати від сповідальні пані баронесу?! Опустившись на коліна, вона біла себе в груди, а коли він постукав, підвелася й хотіла поцілувати йому, сповідникові, руку. Васаріс думав, що згорить від сорому і ледве встиг підсунути їй для поцілунку хрест спіграхилі. Вона була одягнена в чорне, скромно, обличчя прикривала маленька вуаль. Незабаром ксьондз Рамутіс почав причащати. Баронеса з благоговінням підійшла до столу божого, причастилась, а потім, преклонившись збоку, читала молитву за молитовником. Усі парафіянки з

цікавістю стежили за кожним її рухом. Вислухавши месу, вона вийшла з костюлу і пішки повернулася в маєток.

У парку її зустріла пані Соколіна.

— Ох моя люба! Я думала, що тебе вкрали цигани або ти втекла з якимось таємничим коханцем. О восьмій годині тебе вже й сліду не було. Я так злякалася! Що ж означає цей твій ранній променад?

— Не турбуйся, дорога, я ходила до сповіді. От і все.

— До ксьондза Васаріса?

— Звісно. До кого ж інше?

— Ох, як я не здогадалася! Моя подруга католичка в Петербурзі розповідала, що отакі духовні рандеву іноді бувають дуже цікаві. Ну, розповідай.

— Нічого розповідати, моя люба. Він був дуже офіційний, поставив одне запитання, якого, правду кажучи, я від нього не сподівалася, наказав прочитати літанію всіх святих і розривив гріхи.

— Оце й усе? — розчарувалася пані Соколіна.

— Ще сказав, що любити ксьондза не гріх, але це небезпечно.

— Така й моя думка. Адже вони так змудилися за жінкою.

— *Pas de blaques, mon ami!*¹ Я причастилася і маю бути зосереджена.

Взявшись за руки, вони пішли снідати.

Для ксьондза Васаріса ця сповідь назавжди залишилася загадкою. Не раз він намагався відповісти на запитання, що думала пані баронеса, коли йшла на сповідь до нього? Ця сповідь, щоправда, була своєрідна, але вважати її тільки за комедію, каприз, вибрик або флірт він не мав підстави. В гріхах вона сповідалася, поводитися серйозно, нічого двозначного не говорила. Скоріше за все, думав він, це був своєрідний релігійний акт вихованої в католицьких традиціях пані, якій заманулося дістати релігійну втіху. Але він не жалкував, що надав їй цю втіху.

Ця сповідь, дарма, чи мала баронеса якусь побічну мету, чи ні, зблизила їх обох і поєднала дужче, ніж усі попередні зустрічі. Васаріс тепер уявляв, що знає інтимне життя баронеси: вона не любить чоловіка, не вірна йому і позаторік мала протягом цілого року коханця. Все це принижувало баронесу в його очах, але водночас інтригувало його, бентежило. Гріх надавав красі цієї жінки

¹ Не жартуй!.. (Фр.)

якийсь новий, особливий відтінок. Вона сама і всі її вчинки тепер вигравали в його уяві, мов чорний діамант, що його обертають навпроти палючого демонського вогню. Баронеса — верхи скаче через рівчак, баронеса — напівоголена в своєму шовковому пеньюарі, баронеса — ексцентрична спокусниця на бенкеті, баронеса — яка живе з коханцем, баронеса — на колінах перед сповідальнею, баронеса — яка причащається, господи, який запаморочливий калейдоскоп!

І баронеса призналася, що любить його... Мабуть, це правда, бо це було сказано під час сповіді. Чи вона варта любові? Може, й так. Вона мала коханця ще тоді, коли його, Васаріса, не знала. Звичайно, так... Пізнавши й побивши його, вона вбереглася від нового падіння.

Зробивши такий висновок, Васаріс почав шукати нагоди знову зустрітися з нею. Його значною мірою стримувала таємниця сповіді, але, зрештою, що тут такого? Сповідь — це справа костюлу, і вона стоїть осторонь щоденних турбот і товариських стосунків. В разі необхідності він зробить вигляд, що нічого не розуміє і свої сповідальниці зовсім не визнає. Він вирішив, що йому треба піти до мастку, не чекаючи ні на яке запрошення, на підставі лише попереднього знайомства.

І він пішов. Червнєве сонце крізь чорну сутану пекло йому спину, вітерець куйовдив волосся, в парку щебетали птахи і духмяніла соковита зелень раннього літа. Тепер він ішов уже обережно, замітаючи сліди, бо знав, що за ним можуть стежити від настоятелевого дому. Він пройшов мимо мастку в бік озерця, потім повернувся назад і з іншого боку потрапив до парку.

На галявинці навпроти палацу, де було найбільше сонця, він здалеку побачив баронесу. Вона напівлежала в полотняному складаному стільці і, очевидно, загоряла. Від її білого одягу аж різало очі, а її обличчя, шия, декольтовані груди й оголені руки були майже бронзового кольору. Почувши кроки, вона підвела голову і, побачивши ксьондза, поправила свій одяг.

— А, мій любий сусід, — привіталася вона, простягаючи руку. — Негарно, що ви так довго до мене не навідувалися і не подікавилися навіть тими гостинцями, про які я вам і у листі писала. З цього я зробила висновок, що ви мене забули, а читати книжки відвикли.

Він здивувався, почувши про якийсь її лист, і в свою чергу здивував баронесу. Одразу ж учинили допит поко-

ївці, і після цього Васаріс зрозумів, що листа кудись поділа Юле. Баронеса мала задоволений вигляд:

— Ну, коли так, то половина вашої вини падає на служницю. Я не повірила б, що мій лист може загубитися таким чином. Добре, що це хоч не була любовна записка!

Вона посадила ксьондза біля себе, розпитувала, як він проводив час, і розповідала про свої подорожі та перебування в теплих краях.

Коли б якийсь художник побачив їх обох на тій сонячній галявинці на тлі велетенських паркових дерев і тіней, то був би вражений грою контрастів і пластичністю тієї картини: біле, мов сніг, вбрання жінки і чорна, мов вугілля, сутана ксьондза; вона — засмагла й загартована під літнім сонцем, він — блідий, ніби в'язень, що вибрався з-під похмурих склепінь на сонце. Коли б таку картину змалювати на полотні, ми сказали б, що це символ, який виражає два протилежні полюси життя, які взаємозаперечують одне одного, але й нестримно притягаються один до одного. Насправді ж усе було значно простіше. Там сиділо вдвоє людей — чоловік і жінка — він одягнений у чорне, а вона — у біле вбрання. Одне одного вони не заперечували, а відчували взаємну симпатію і розмовляли як люди, що подобаються одне одному.

Під час розмови вони вивчали одне одного і милувалися одне одним. Баронесі, яка звикла до товариства галантних, сміливих, але найчастіше пустуватих чоловіків, цей ксьондз подобався і фізичними, і духовними якостями. Вона ніжно пестила поглядом його чисте обличчя з правильними рисами, його гладенькі, може, ще ніким не ціловані губи, його густе, хвилясте волосся, його сильний, але гнучкий, затягнений у сутану, стан.

Її інтригувала його недосвідченість, його самовладання, його скована, але виразно-бунтівлива душа. На неї находило шалене бажання втопити пальці в його волосся, припасти до його вуст, обійняти його всього і труснути так бурхливо, щоб уся його сором'язливість і замкненість обсишалася, мов якась луска, й він нарешті став таким, яким є насправді. Тоді в її очах зблискував якийсь жорстокий вогник, якого Васаріс раніше не помічав, він водночас лякав його, хвилював і надавав сміливості.

Васаріс не мав таких сміливих бажань, але й він цікаво позирав на пані. Її врода вже давно глибоко запала йому в серце. А тепер він побачив ще один варіант цієї краси — літню красу. Бронзовий від південного сонця

колір її шкіри надзвичайно пасував до білого вбрання! Не прикриті рукавами, її руки здавалися гладенькими й цупкими, але водночас такими жіночими й ніжними. Від неї всієї пашило здоров'ям, зрілою молодістю, радістю,доволеністю. Ксьондз пригадав, як вона сказала під час сповіді, що в коханні, мовляв, не можна думати про гріх, і йому здалося, що в ній він бачить втілення цього небезпечного правила. І ця жінка призналася, що любить його, ксьондза. Він і сам, наближаючись до неї, не відчуває гріха. І чи відчує коли-небудь?

Через деякий час, коли тінь від верхівки липи торкнулася грудей та обличчя баронеси, вона підвелася й запросила Васаріса в дім подивитися нові книжки, журнали і листівки з подорожі. Вона повела ксьондза у вітальню, де на окремому столику були складені всі сувеніри з її подорожі. Вони вдвох гортали альбоми та журнали, часто руками торкаючись одне одного і так близько обмінюючись поглядами.

— Чи ви коли-небудь згадували мене? — запитала баронеса, побачивши, що він уже зникає до її близькості.

— А мені й не треба було згадувати: я ніколи не забував про вас. А от ви, пані, то таки напевно жодного разу про мене не подумали.

— Ой, який же ви скептик! Хіба я не ясно висловилася?

— Як?.. Коли? — не зрозумів ксьондз.

— Та під час сповіді, мій друже.

— Ой, під час сповіді!.. — Він спохмурнів, провів рукою по лобі, ніби стираючи щось, і глухим голосом сказав:

— Що було під час сповіді, пані, я нічого не знаю.

Вона приголубила його втішливим поглядом, провела рукою по волоссю, закинула його голову і припала до вуст.

Баронеса відчула, як його рука сильно обійняла її стан, але одразу ж визволилася від його рук і з усмішкою сказала:

— Сподіваюся, що для підтвердження моїх слів цього достатньо. А тепер, мій любий, залиш мене одну і приходь завтра.

Більше вони нічого не з'ясовували і про почуття одне одного не запитували.

XXIII

Того ж дня, увечері, коли Юле прийшла стелити йому ліжко і, зітхаючи, збивала подушки, він вирішив допитати її.

— Юле, недавно покоївка з маєтку приносила мені сюди лист. Куди ти його поділа?

Юле почервоніла, мов рак, але, очевидно, вже підготувавшись до такого запитання, сміливо відрубала:

— Йй-богу, ксьондзику, нічого не знаю!

— Не викручуйся. Ти була тоді в кімнаті, мила підлогу і бачила, як покоївка поклала лист на стіл. Коли я прийшов, то ще застав тебе тут, а листа вже не було. Куди він подівся?

Побачивши, що викрутитися не вдасться, Юле почала виправдовуватися:

— Вибачайте, ксьондзику... Таке вже нещастя скоїлося. Я тільки хотіла подивитися, що це за записка, коли вона так пахне, так пахне... Тільки-но я взяла її зі столу, а вона плюсю — і впала у відро. Навіть сама не знаю, як це сталося... Тому я й не наважилася нічого сказати вам, ксьондзику. Ви вже вибачайте, ксьондзику... — і вона кинулася цілувати руки.

Все це здалося ксьондзові підозрілим, і він допитувався далі:

— Краще не бреші! Я, коли прийшов, сам бачив, що відро стояло на ганку, та й мокрого листа ти все одно повинна була мені віддати. Цей лист був дуже важливий. Де ти його поділа? Баронеса збирається сама прийти до настоятеля, щоб він це питання з'ясував. Усім буде неприємно...

— Ой боже, я того листа, ксьондзику, віддала настоятелю. Думала, що він вам віддасть...

Того дня, побачивши, що настоятель поливає на городі огірки, ксьондз Васаріс підійшов до нього і сказав:

— Ксьондзе настоятелю, кілька днів тому Юле віддала вам адресованого мені листа. Ви, мабуть, забули і мені його не віддали. Я хотів би одержати його хоча б тепер.

Настоятель посміхнувся і знизав плечима:

— Навіщо?.. Виявляється, ви й без записки чудово порозумілися з тією дамочкою...

— Не це важливо. Лист адресований мені, і ви не маєте права його затримувати.

— Відносно прав, ксьондзе, ти мене не повчай! Я знаю, що роблю!..

— То ви, настоятелю, не повернете мені листа?

— Ні, ксьондзе. Вважаю за свій обов'язок зберігати той лист у себе як відповідний документ... Ви незабаром одержите його офіційним шляхом.

Васарісові тепер було ясно, що настоятель збирається скаржитися на нього єпархіальному начальству, і того листа додати як речовий доказ. Він цілий день тинявся неспокойний, намагаючись відгадати, що на нього чекає в найближчому майбутньому, і все те вимальовувалося йому в значно похмуріших тонах, ніж могло бути насправді. Йому загрожувала перша кара за порушення правил поведінки ксьондза. Якою буде та кара? Скоріше за все, догана і переведення до якоїсь іншої, віддаленої парафії, де він не мав би змоги зустрічатися з баронесою.

Але для молодого вразливого ксьондза був важливим не тільки розмір покарання, а й сам факт. Він уже відчував себе жертвою гоїння, переслідувань, звинувачень. За віщо?.. Тепер, розбираючи це питання, він відчув двозначність свого становища гостріше, ніж будь-коли досі. Як молодий мужчина, побачивши, що жінки цікавляться ним, і як поет з палким серцем і жвавою уявою, він відчував, що зможе користуватися знайомством з пані баронесою, не переступаючи межі чемності. Але як ксьондз, він знав, що поводить ся негоже, а кара, яка чекає на нього, буде заслужена і справедлива. Передчуття майбутньої кари зміцнювало в ньому усвідомлення провини. Якщо його й не покарають, він однаково завжди відчуватиме себе винним, коли буде підкорятися своїй вдачі поета і порушить тісні норми поведінки ксьондза. Таким чином зміцнюючи в собі усвідомлення провини, він уже карав себе жорстокіше, ніж усі можливі покарання начальства. Він ступив на жахливий шлях раба, якому постійно загрожує кара.

Перебуваючи в такому настрої, він не йшов до мастку кілька днів, хоча знав, що баронеса чекає його і, мабуть, сердиться.

Одного вечора, повернувшись після вечері до своєї кімнати, він лежав на дивані й милувався спокоєм надвечірніх сугінків. Сонце щойно зайшло, і крізь розчинене вікно видно було темно-зелену масу дерев у саду, а нижче, крізь гілки просвічувалися смужки рожевого неба. Тільки

іноді долинав сюди з дороги і від настоятелевого двору якийсь звук, зате виразно чути було кожен шелест дерев у саду. Ксьондз Васаріс знав усі звуки в цій околиці і любив, ні про що не думаючи, прислухатися до них.

Але ось він почув, як розчинилася хвіртка в саду з боку дороги, і легкі кроки почали наблизатися стежкою саду. Ніхто з настоятелевого дому такими кроками не ступав... Так, хтось ішов сюди, до будинку причту... Звичайно, хода була жіноча... Ось уже під вікнами чути ці дрібні, легкі кроки... Ксьондз одним стрибком схопився з дивана. Невже?! Скрипнуло на ганку, постукали у двері, і до кімнати ввійшла пані баронеса.

— Ну, добре, що я вас хоч удома застала,— сказала вона, подаючи ксьондзові руку.— Не дідждавшись вас, я вирішила, що ви чекаєте на мій візит у відповідь. Ось я і прийшла. Адже одружена пані може дозволити собі таку вільність — одного чудового літнього вечора навідатися до симпатичного ксьондза... Чи не так?

Візит баронеси був настільки несподіваний, що ксьондз одразу навіть не міг зрозуміти, як її прийняти.

— Так... звичайно... Хоча, правду кажучи, причина моїх невідвідин була інша, але я дуже радий, що бачу тут вас, пані... Сідайте, будь ласка...

Баронеса допитливо глянула на нього.

— Але що з вами? — вигукнула вона, побачивши його розкуйовджене волосся і розгублений вираз обличчя.— Чи ви, бува, не хворі?

Він сумно усміхнувся:

— Майже, пані. На днях я мав деякі неприємності, і багато невеселих думок приходило мені в голову...

— Знову якісь сумніви?

— Цього разу гірше, пані. Настоятель, якщо ще не подав скаргу єпископу, то має намір її подати... Мені загрожує покарання і виселення до іншої парафії.

— За що ж це? — нетерпляче вигукнула баронеса.

Але Васаріс вагався.

— Боюсь, пані, що цих справ ви не зрозумієте. Одного разу ви вже посміялися з мене, коли я обмовився, що мої відвідини маєтку можуть викликати підозри й розмови. А тепер це вже й сталося. Настоятель сказав, що ваша, пані, записка дійде до мене тільки через єпископа.

— Ну й прекрасно. Та записка була досить коректна й холодна.

— Однаково, пані. Є ще й інші докази.

Кажучи це, він мав на увазі свої вірші, але пані сприйняла його слова в іншому значенні.

— Докази, що ви невинний, так. Ви й справді ще невольятко... Ну, та дарма, як би там не було, завчасно турбуватися про це я не радила б... У житті я керуюся таким правилом: ніколи не переживати щодо минулого і не турбуватися про все, що може статися в майбутньому, особливо такому, яке не залежить від нашої волі. Я рада б і вам, ксьондзе, так робити.

— Але все-таки шкода було б залишати Калнінай! — вигукнув він з жалем.

— Мій друже, тоді й будете жалкувати, коли доведеться залишити. А може, й не доведеться? Хто ж тоді відшкодує вам за цей передчасний жаль? Було б розумніше, коли б ця загроза виселення заохотила вас скористатися всім, що це місце ще може дати вам хорошого. Скажімо, нових моїх книжок ви ще не прочитали. До того ж зараз літо. Треба веселіше настроїтися і пошукати для себе в житті радості, світла, любові. Ми тільки раз живемо, милий ксьондзе Людасе, а молодість так швидко минає. Я не вірю, що богу були б потрібні всі ті ваші скорботи, сумніви, вагання та переживання. Я думаю, що це навіть гріх, бо молодій людині неприродно бунтувати проти своєї вдачі. О! Коли б ви, ксьондзе, прийшли до мене на сповідь, я вас нещадно вилаяла б і наклала таку покуту: загоряти на сонці, кататися верхи, грати в теніс, бувати в товаристві веселих людей, а передусім навідуватися до таких хороших сусідок, як ми з пані Соколіною.

Так вона втішала його й заспокоювала, як мати заплакану дитину. А в нього й справді почали яснішати очі й з'являтися бажання поринути в ту світлу радість літа й кохання, про яку так просто, але переконливо говорила пані баронеса.

В кімнаті густішали сутінки, але світла він не заплював. Пані вже збиралася йти, а сутінки того вечора були такі затишні, заспокійливі. Крізь розчинене вікно війнув вітерець, запахло жасмином, зашуміли дерева в саду. Але ксьондзові здалося, що він ось уже вдруге почув неначе якийсь підозріливий шелест під причілковим вікном своєї кімнати. Він підійшов зачинити вікно і, висунувши голову, побачив Юле, яка, притиснувшись до стіни, слухала, про що розмовляли в кімнаті. Коли ксьондз стукнув вікном, вона зіщулилася і зникла за рогом будинку. «Шпигунка, — подумав ксьондз Васаріс, — побіжить тепер

настоятелю доносити...» І люта образа викликала вперте бажання чинити опір.

Пані баронеса невдовзі підвелася йти додому. Було домовлено, що завтра після обіду ксьондз Васаріс прийде в маєток, а пані придумують якусь невеличку розвагу.

Наступного дня за обідом настоятель, випивши свою чарку горілки, мав кращий настрій, ніж завжди. Закінчивши закушувати, він, мов нічого й не сталося, звернувся до Васаріса:

— А у вас учора ввечері, я чув, гість був?

— Був, ксьондзе настоятелю,— коротко відповів Васаріс.

— Товариш якийсь навідався?

— Товариш.

— Хе... А я думав, що це Райнакене. Але та вмів, коли треба, й штани натягнути. Може тоді й товариша замінити. Тільки чи не занадто мало була освітлена ваша кімната?..

— О ксьондзе настоятелю, Юле під вікном світила краще, ніж свічка... Ніякої небезпеки не було... Але ви так чудово про все проінформовані!..

— Гаразд, ксьондзе, гаразд... Продовжуйте, будь ласка... Тільки потім не нарікайте на мене, вельмишановний!..

Ксьондз Рамутіс дуже хвилювався, чуючи цей ехидний діалог, а після обіду запропонував Васарісові піти разом у гайок на прогулянку, але той відмовився, пославшись на інші справи, і Рамутіс пішов сам.

Діждавшись четвертої години, Васаріс рушив до маєтку. Тепер він ішов прямо, не криючись, ніби намагаючись відомстити настоятелю, Юле і всім, хто його запідозрював і обурювався ним. Після розмови з настоятелем він знав, що його доля вже вирішена. Відвідини баронеси дали настоятелю аргумент, який переконає начальство, що перебування молодого ксьондза в Калнінаї викликає публічне обурення.

Обидві пані були в парку, на крокетному майданчику. Йому одразу ж дали молоточок і почали пояснювати правила гри. І тут він виявився здібним учнем, міг добре розрахувати напрямок та силу удару. А коли він вдало прогнав кульку через середні ворота, пані Соколіна захоплено вигукнула:

— О ксьондзе, якщо ваші удари завжди такі влучні, то з вами досить небезпечно грати!

Баронеса теж хвалила його, і йому було приємно на цій залитій сонцем галявинці в товаристві двох дам. Після гри вони втрюх пішли у вітальню пити чай. Потім пані Соколіна пішла до своєї кімнати, а баронеса запросила ксьондза до себе подивитися нові книжки. Йдучи, він здогадувався, що й цей візит закінчиться поцілунком з баронесою. Його серце сильно забилося, але він переконував себе, що буде обережний і намагатиметься не сидіти біля пані. Але цього разу й сама баронеса не мала бажання пустувати. Очевидно, передбачаючи швидкий кінець цього платонічного, як вона казала Соколіній, почуття, вона теж була схильна до серйозних думок, хотіла надихнути тому юнакові більше самовпевненості, більше бажань і амбіцій, а передусім привчити до яснішого погляду на життя.

— Ну, ось ми трохи й пограли, — сказала вона, — зручніше вмоштуючись у крісло, — і ви одразу пожвавішали. А кілька разів розсміялися просто від щирого серця. Отакого я вас люблю. О, коли б ви, ксьондзе, довше зі мною потоваришували, то одразу відчували б у серці більше світла, радощів та енергії!

— Правда, пані баронесо, — сказав він, сідаючи по другий бік столика. — Але тоді мені було б важко втриматися в межах свого ксьондзівського покликання.

— Ох, не думайте ви хоч хвилинку про те своє покликання! Інші вміють прекрасно поєднувати і покликання, і світські насолоди...

— Я не з таких, пані...

Пані поглянула на нього з недовірою.

— Милий ксьондзе Людасе, а ви часом не помиляєтесь?.. Різниця між ними і вами, може, тільки та, що вони, взявши від життя свою частку, радіють, а ви, взявши свою частку, страждаєте і терзаете себе докорами сумління. Я не занадто жорстоко висловилася?

— Дякую за відвертість, пані. Ви цю різницю вважаєте, очевидно, неважливою, а для мене вона суттєва. Кожен свій помилковий крок я покуюту душевними стражданнями. Хто цього не знатиме, зможе вважати мене несерйозним, легковажним. Настоятель уже й тепер так думає...

— Милий друже, я розумію, що ці, пов'язані з покутою, страждання, мають для вас психологічну цінність. Але взагалі вони нікому не потрібні — ні богу, ні людям.

— Без них, пані, я перестав би сам себе поважати, — глухим голосом вимовив ксьондз Васаріс, дивлячись крізь розчинене вікно в долину, де між густими липами парку світило ясне сонце і пурхали веселі гострокрилі ластівки.

Того дня він повернувся додому, задоволений собою і пані баронесою, і його совість була спокійна. У ньому навіть почало зміцнюватися переконання, що він піде своїм шляхом, муками спокутуючи помилки і не зважаючи на те, що про нього думатимуть або говоритимуть. Прийнявши таке рішення він і далі ходив до маєтку, хоча й відчував, що увесь дім настоятеля стежить і засуджує кожен його крок.

Його стосунки з баронесою стали товариськими. Вона розповідала ксьондзові багато пригод свого інтимного життя, а він показував їй свої вірші, деякі місця перекладав і зачитував їй. Він пізнав багато радості, помітивши, що баронеса визнала в нього талант. Під час таких літературних розмов пані не минала нагоди захопити молодого поета, вселити в нього нові надії.

— Шкода, що ви — ксьондз, — сказала вона одного разу, — і до того ж такий вразливий ксьондз. Широ кажучи, я боюсь, щоб вашої поетичної творчості не почала сковувати ксьондзівська совість. Симптоми цієї небезпечної хвороби я бачу не лише в ваших поглядах, але і в тих віршах, які ви мені переклали. Я хотіла б, щоб ви якомога глибше усвідомили собі, що насамперед ви поет, і тільки потім ксьондз. Поетом вас створив сам бог, а ксьондзом зробили тільки семінарія та єпископ. Крім того, мені хотілося б, щоб ви за народженням належали до великої нації. Там для поета ширша дорога, та й ксьондзівська шкаралупа була б швидше пробита. Але і в малій нації ви не зрікайтеся великих поривань. Для малої нації, яка щойно прокидається, потрібно ще більше оптимізму й віри в себе. Ксьондзів у вас багато, а поетів мало. Ви поет, і геть всілякі компроміси!.. Ну, а тепер ходімо подивимось, як розквітають мої чудові ранні чайні троянди.

Такі розмови не минали даремно. Після прищепленого в семінарії самоприниження, після барезитого в парадіяльній роботі розчарування слова баронеси зціляли його, впливали на нього, немов потоки ясних сонячних променів з широкого піднебесся. Тому за короткий час він звик, відчув прив'язаність до пані баронеси як до хорошого, потрібного друга. Якщо він два-три дні не бачив її,

то відчував у собі неспокій, порожнечу й потребу провідати її. Досі він думав, що кохання — це трепет серця і почуттів, еротика або якесь ідеальне, райське захоплення і повага. Тепер же він побачив, що любов, крім усього того, є цілком реальною підтримкою в житті, хоча все ще боюся признатися, що любить пані Райнакене. Він казав собі, що пані до нього дуже добра і що він хоче побачити її в тій чи іншій справі. Він і сам не знав, що його дужче приваблює: її врода і жіночність, чи та духовна користь, яку він дістав від спілкування з нею.

Еротичний елемент у їхньому коханні так і залишився на останньому місці. Васаріс навмисне уникав його, а не маючи ніякого досвіду в коханні, навіть не відчував великого потягу до еротики. Крім того, пані баронеси він усетаки соромився й сам не наважився б тут виявити необхідної ініціативи. Пані ж знаходила своєрідну насолоду і новизну у грі тими напівтонами й нюансами, все інше в любовному житті їй було знайоме занадто добре. Крім жіночої зацікавленості молодим ксьондзом-поетом, вона й справді почувала до нього якусь материнську турботу. Йй було шкода після кожного вільнішого вияву почуттів бачити його розкаювання і боротьбу, що відбувалася в ньому. Найвищим ступенем їхнього флірту були поцілунки, — іноді напівжартівливі, грайливі, іноді щирі, спонтанні, вони ніколи в такі психологічні моменти не доходили до оп'яніння, і тому молодий ксьондз, вивіряючи свою совість, нізащо не міг погодитися, що вчинив смертельний гріх.

Хоча й багато неприсмностей отруювали Васарісові це знайомство, хоча в своєму сумлінні він не раз відчував гостру колочку провини, одначе тих кілька тижнів був найщасливіший час за весь перший рік його священства.

XXIV

Одного разу, повернувшись із маєтку, ксьондз Васаріс знайшов лист. Прелат Гірвідас запрошував його якомога швидше приїхати в Науяполіс для розмови про одне важливе питання. Васаріс здогадувався, що це за питання. Скоріше за все, скаргу було доручено розслідувати прелату Гірвідасу, а той тепер викликав його для пояснення. Коли так, то воно, може, й на краще, здогадувався «злочинець», бо прелат — людина широких поглядів, при-

хильний до нього і скося дивиться на настоятеля Платуна.

Довго не зволікаючи, Васаріс вирушив до міста. Виявилося, що він не помилявся. Прелат зустрів його розгнівано, з настовбурченим на тім'ї пасмом волосся, що не віщувало винуватцю нічого хорошого. Прелат відвів його у свій кабінет, зачинив за собою двері, посадив напроти себе і, вивчаючи гнівним поглядом, почав говорити, виразно підкреслюючи слова:

— Чи ви знаєте, ксьондзе, навіщо я вас сюди запросив? На вас подано єпископові скаргу!.. Так, скаргу!.. Ви підтримуєте стосунки з якоюсь там панійкою з маєтку! Цілими днями ви просиджуєте в маєтку, занедбали роботу і обурюєте парафіян. Вона тобі пише записочки, а ти її приймаєш у своїй кімнаті!.. Все це sacerdoti non licet¹. Мені доручено розібрати цю справу. Звинувачення серйозні. Ну?..

Васаріс почав було виправдовуватися, але раптом гнівне обличчя прелата проясніло, а хитруваті оченята часто закліпали, і він затрусився від довгого, дрібного реготу.

— Злякався, добродію, га?.. Звинувачень цілий мішок, та ще й записка від панійки! — Він витягнув із шухляди листок і погрозив Васарісові.— Ох, і бовдур цей Платунас! Знав я, що він на тебе гострить зуби і підсує тобі якусь гидоту. Все-таки деякі підстави, очевидно, є. Ну, розповідай, що там у тебе за діла з тією панійкою? І який це ще візит він згадував у своїй скарзі?

Прелат провів долонею по лисині, і пасмо волосся прилягло. Підбадьорений таким поблажливим ставленням, Васаріс почав розповідати про баронесу і про свої візити в маєток. Але це було виправдання звинувачуваного. Тому прелат зі слів молодого ксьондза отримав таку картину: баронеса, вже не першої молодості серйозна пані, хороша католичка, час від часу запрошувала калнінайських ксьондзів до маєтку. Одного разу вони гостювали всі троє. Але Васаріс як літератор, зацікавився бібліотекою, що була в маєтку, і, за згодою панів, почав навідуватися частіше і брати книжки. Крім того, він учив барона литовської мови. Одного разу надвечір пані, йдучи мимо, заглянула на хвилинку до його помешкання подивитися, як він живе. В маєтковому парку вони пару разів грали в крокет. Оце і все...

¹ Ксьондзові не личить (латин.).

Прелат був задоволений поясненням Васаріса.

— Я так і думав,— казав він,— що це Платунас з мухи слона зробив. Ну, в подробиці не вдаватимемося. Може, ця баронеса й хоче тебе піймати в свої ситі... Її записка ще й досі пахне спокусою... Спробуй тут розібратися... Бувають і не такі історії! А тут ще й поет, а не бовдур якийсь... Але будь обережний. Твої вірші можуть про тебе сказати більше, ніж Платунас. Ну, але цього питання ще ніхто не порушував, не порушуватиму й я. Тільки дивись, щоб не було в парафії публічного скандалу!

— То як, ксьондзе прелате?.. Зможу я залишитися в Калнінаї?

— Оце-то я не знаю, як буде. Якщо вже настоятель так напосівся, може, й краще було б тебе перевести до іншої парафії. Тобі самому буде краще.

— Нічого, ксьондзе прелате... Я до Калніна звик... Масткова бібліотека...

Але прелат хитро посміхнувся:

— Бібліотека... кхм... Щоб ти, бува, не зробився занадто хитрий, читаючи книжки з тієї бібліотеки...

Васаріс відчув підозру й більше не наполягав. А прелат, закінчивши «слідство», провів рукою по лисині — і пасмо волосся на тім'ї знову стало дибки. Його обличчя стало гнівним, і Васаріс навіть зіщулювся, очікуючи якогось нового, несподіваного нападу.

— Так, ми тут своє плануємо, а що буде завтра, сам бог знає,— урочисто почав прелат.— Ви там у Калнінаї не чуєте, що діється у світі. Позавчора, бач, он у Сербії вбито австрійського престолонаслідника з дружиною...— і він широко розгорнув газету на столі.

— Балкани завжди неспокійні,— підтвердив Васаріс, зиркнувши в газету.

— Балкани!.. Тут, добродію, йдеться вже про всю Європу, а не про Балкани. Розумієш, чим це пахне? Австрія оголосить війну Сербії. За Сербію вступиться Росія. З Австрією піде Німеччина. А французам тільки того й треба. Недаремно Пуанкаре приїздив до Петербурга. Це єдина нагода відбити Ельзас і Лотарінгію...— І прелат, дибцяючи з кутка в куток по своєму кабінету, вдався до заплутаних розумувань про європейську політику. Закінчивши мову, він спинився навпроти свого гостя і, піднявши палець, сказав:

— В Європі пахне порохом, добродію! Чекаймо війни..

— А як же тоді ми, ксьондзе прелате?..— занепокоївся Васаріс, пригадавши, що вже вдруге чує це віщування,
— Хе... хіба я знаю?.. Буде страшно, буде страшно... Декому, може, й до Росії втікати доведеться... Вам, молодим, простіше, а ми, старі, всього того вже не переживемо...

Раптом у голові прелата сяйнула нова думка, і він навіть поплескав Васаріса по плечу.

— Еге, слухай-но, добродію, що мені прийшло в голову! Якщо буде війна, їдь у Росію і вступай до академії! Я виклопочу дозвіл єпископа. Обійдемося тут і без тебе. Маєш талант — треба вчитися.

Васаріс аж просяв від цих слів. Страшна ймовірність війни несла йому світлу надію, а може, й визволення. І він не знав, чи йому страхатися загрози війни, чи радіти можливій нагоді виїзду. Але все це тоді здавалося ще таким нереальним. Васаріс попрощався з прелатом, так нічого певного і не з'ясувавши.

Як завжди, він завітав і до панів Бразгісів. Пані Люція одразу ж показала йому сина і докладно розповіла, як швидко він росте і яким стає хитруном...

Неспокійні вісті і страхітливі прелатові віщування вже долетіли й до вух доктора. Дружині він нічого не казав, не бажаючи передчасно лякати її, але коли пані вийшла, щоб принести каву, він не стримався, щоб не поділитися з ксьондзом своєю тривоگوю.

— Коли справді почнеться війна,— казав він,— мене одразу мобілізують. З рушницею, щоправда, мені йти не доведеться, але на фронті лікареві так само небезпечно, як і солдатові. Навіть страшно подумати, що буде тоді з Люце та Вітукасом.

— Е, докторе,— втішав його Васаріс,— усі ті здогади про війну, скоріше за все, нічим не закінчатся. Хіба ви можете уявляти собі війну в Європі, де скрізь села, міста, і на кожному кроці роєм рояться люди?

— На те й війна, щоб прорідити цей рій. Уявити, щоправда, важко, але якщо прелат Гірвідас настільки переконаний у цьому, то загроза, очевидно, серйозна. Він людина розумна і прозірливий політик. Коли мене візьмуть, Люціте й Вітукасу доведеться перебратися до каноніка Кімші.

Коли пані повернулася до кімнати, ця тема розмови раптом урвалася, і Васаріс відчув, ніби й справді якийсь

страшний привид пролетів мимо цих трьох, порівняно щасливих людей.

Повернувшись додому, він ні з ким не ділився враженнями. Настоятель знав причину його подорожі і дивувався, що він повернувся у доброму гуморі. «Я цього й боявся,— думав Платунас,— щоб сюди не втрутився прелат і не зіпсував усієї справи... Так воно і вийшло... Бач, як протегує своєму улюбленцю...»

Наступного дня, пішовши до маєтку, Васаріс розповів баронесі про все, що чув у Науяполісі. Пані раділа, що йому більше нічого не загрожує, а словам прелата про війну не повірила.

— У тих старих любителів політики голови завжди забиті всілякими фантазіями про війни,— жартувала вона.— Наївні провінційні дипломати уявляють, ніби царі тільки тим займаються, що бенкетують або воюють. Мабуть, такий і ваш прелат. Те, що він радить вам виїхати, це похвально. Але якщо ви чекатимете війни, то я певна, що він раніше помре, а ви станете прелатом на його місці.

Непомітно минуло ще зо два тижні. Життя йшло побуденному, як завжди. Ніякі неспокійні звістки не захмарювали ясного калнінайського неба. Васаріс, не постраждавши від скарги настоятеля і не бажаючи робити йому на зло, став обережніший і свої візити в маєток намагався приховати від непотрібного ока.

Настало велике храмове свято — найбільше у калнінайській парафії. Настоятель Платунас, дарма що був скупий, не пошкодував кілька десятків карбованців готівкою. Все інше брали з господарства настоятеля або позносили парафіяни.

Приїхало багато ксьондзів. З віддалених парафій прибули і два однокурсники Васаріса — Пятрила та Касайтіс. Цікаво їм було побачитися через рік священства. Пятрила вже мав вигляд типового вікарія — з червоним обличчям, роздався, поповнішав. Ходив він широкими кроками, швидко, вимахуючи руками, і поли розстебнутої сутани широко розвівалися над землею. Він любив заводити балачку з богомолками, що цілували йому руку, і не соромився телешнути якийсь сільський догеп. Пятрила своєю долею, очевидно, був цілком задоволений.

Ксьондз Касайтіс, навпаки, мав вигляд пригніченого, засмученого і смиренного. Він і в семінарії був скептик та песиміст, а рік священства наклав на його серце та обличчя печать мізантропії. Васарісові було шкода див-

тися на свого товариша. Навіть нічого не знаючи, він здогадувався, що в душі Касайтіса назріває одна з тих життєвих трагедій, які не завжди одразу помітні, а ще менше їх здатні зрозуміти в тіні вівтарів. До обіду вони всі троє зібралися в кімнаті Васаріса, але відвертої, щирої розмови не було. Пятрила почав жартувати, чіплятися до останніх віршів Васаріса, ніби вихваляючи його за сміливість. Але помітивши його збентеженість, прискіпався до Касайтіса, чому той такий похмурий і блідий. Хоча Васаріс і Касайтіс сердилися на Пятрилу, проте уникали залишитися наодинці, бо знали,— не заставлять себе обмовитися про те, що в кого на серці.

Приїхав на храмове свято і шланвантайський батюшка. За обідом — навмисне чи ненароком — сталося так, що батюшка сів біля Васаріса. Настоятель поставив на стіл горілку і коньяк. Дехто з молодших ксьондзів демонстративно перевернули свої чарки, але скандалу не зчиняли. Шланвантайський батюшка, очевидно, хотів втягнути Васаріса в щирішу розмову, але той тримався обережно, здогадуючись, що Рамутіс, напевно, радився з батюшкою про необхідність повернути його на шлях істинний.

— Чому ж це ви, ксьондзе Людасе, не навідувалися більше до Шланвантая? — запитав батюшка.— Ми торік так гарно поговорили з вами. Знайшлося б і тепер що обміркувати. Життя ксьондза, робота в парафії щодня висуває безліч усяких питань. Дуже корисно було б їх обговорити і обмінятися думками. Не зволікайте довго і приїздіть коли-небудь удвох з ксьондзом Рамутісом.

— Не знаю, батюшко... Важко зібратися... То до хворого, то так різна робота... Незчуєшся, як і час минув.

— А чим ви займаєтеся? Все ще пишете поезії?

— Пописую дещо...

— Може, вже й якусь духовну пісню склали?

— Пробував не раз, але не виходить...

— А коли читаєш ваші вірші, то здається, що ви дуже легко віршуете,— делікатно висловив сумнів батюшка.

— Я десь читав, що стиль духовних і народних пісень зовсім інакший, ніж стиль звичайної поезії. Для того, щоб писати духовні пісні, потрібен особливий талант.

— А мені здається, якщо поет хоче писати пісні во славу богу, то бог йому і на той талант не поскупиться. Ну, та нехай-но ви посвященствуєте кілька років, переїдетеся тією благодаттю, що її господь посилає ревному ксьондзові,— й непомітно почнете співати во славу його.

Васарісові тепер було ясно, що батюшка вважає його поезію помилкою молодості і бажає, щоб ця помилка скоріше минула. А сам він давно переконався, що коли побажання батюшки і здійсниться, то він перестане оспівувати мирську суєту, але й не співатиме во славу божу.

Під час цього храмового свята Васаріс переконався, що став зовсім чужий до проблем і людей свого стану. Чужиний, ніж досі. Коли він був семінаристом, його поєднували з цим станом надії на майбутню роботу, спільність майбутніх справ, усе те, чого він ще не знав, але чекав і сподівався. А тепер чим менше залишалося чекати й сподіватися, тим більше він почував себе чужим у цьому оточенні. Специфічні риси стану духівництва — позитивні й негативні — тепер його дратували й відштовхували. Він не мав жодного товариша ксьондза, з яким його пов'язували б такі чи інші ксьондзівські, духовні справи. Під час храмового свята з жодним він не знайшов спільної мови. Він бачив, що більшість його уникає, не знає, про що з ним говорити, а інші вважають його пихатим або пусто-порожнім вітрогоном, що уявляє себе бозна-чим. Йому хотілося тікати від тих, таких самих, як і він, людей у сутані, які, проте, вже інакше мислять і почувають, у таке життєве оточення, де панують простіші, людськіші закони. Так заплугувалися та обривалися ті внутрішні зв'язки, якими поет Васаріс був поєднаний з духовним станом. Але зовнішні форми ще були тверді й міцні.

Незабаром після храмового свята, одного чудового полудня Васаріс пішов провідати дам. Сонце пекло немилосердно — і вони втрюх сіли в затінку лип і ліниво обмінювалися якимись малозначними реченнями. Дорогою мимо парку скрипіли величезні вози сіна та конюшини, і терпкий аромат сухих трав розливався в задушливому повітрі. Раптом з палацу через заклепу веранду вискочила покоївка Зося і, вимахуючи листком паперу, підбігла до баронеси.

— Телеграма!

Баронеса зиркнула на листок і здивовано вигукнула:

— Несподівана новина!.. Завтра приїздить барон і просить прислати на станцію коней. Що б це означав цей несподіваний приїзд?

— Non, c'est étonnant!..¹ Чд, бува, не погіршало в нього здоров'я? — стурбувалася пані Соколіна.

---

¹ Ні, це дивовижно!.. (Фр.)

— Не може бути, моя люба. Я ж тільки позавчора одержала від нього листа. Він пише, що прекрасно себе почуває і ще не думає швидко повертатися додому.

А Васарісові кольнув у голову інший здогад.

— Чи не війна це, пані!

— Ох, не лякайте нас, милий ксьондзе, — роздратовано озвалася пані Соколіна.

Цього разу вже й баронеса не сміялася з війни. Затяжний сербо-австрійський конфлікт усе дужче навіював страшні передчуття. Звістка про приїзд пана викликала в маєтку різні здогади...

Того й наступного дня Васаріс не міг знайти собі місця від нетерпіння й цікавості, які новини привезе барон Райнакіс. На третій день він уже вирішив іти в маєток, коли це одразу після обіду, щойно ксьондзи підвелися з-за столу, до кімнати влетів, важко дихаючи, сам барон. Ледве привтавшись, сумнішню різних мов він почав розповідати страшні звістки: вчора, двадцять восьмого липня, Австрія оголосила Сербії війну. Немає ніякого сумніву, що не сьогодні-завтра Росія оголосить війну Австрії, а Німеччина — Росії. Тому він, барон, як російський підданий ледве вирвався і майже останнім поїздом добрався до кордону.

— Ach, du lieber Gott... C'est incroyable... incroyable!..¹ — схопившись за голову, вигукнув барон. — Подумайте, ведь это безумие... C'est la guerre... enfin, c'est la catastrophe, meine Herren!²

За короткий час виливши всю свою схвильованість і не в змозі всидіти на місці, він поспішив назад.

Поява барона і принесені ним вісті пролунали в садці настоятеля, мов грім з ясного неба. Опинившись віч-навіч з чимось страшним і невідомим, усі три ксьондзи вперше відчули єдність. Уперше Платунас без зневаги й насмішки слухав Васаріса, який лише тепер почав переказувати міркування прелата Гірвідаса, підтверджуючи думку, що війна і справді буде. Настоятель, подумавши про свої буйні хліба, про стадо худоби та про всіляким добром наповнені комори й уявивши, що все це може знищити війна, зблід і йому було байдуже, залишиться Васаріс у Калнінаї чи ні. А ксьондз Рамутіс пішов у костюл відвідати sanctissimum і читав молитви з чотками, щоб бог віддалив той страшний привид війни.

¹ О боже! (Нім.) Це неймовірно, неймовірно! (Фр.)

² Це війна... зрештою, це катастрофа (Фр.), панове! (Нім.)

Через два дні у селі зчинився великий переполюх. Була оголошена загальна мобілізація, і молоді чоловіки, пішки та на підводах, подалися у волость. Багатьох супроводжували батьки, жінки і діти, перелякані, стурбовані, заплакані. Дехто заходив до костьолу, дехто йшов сповідатися.

Після обіду Васаріс постояв на базарному майдані, спостерігаючи за людом у сльозах, і побачив тут багато знайомих. Побачив він і корчмаря Вінгіласа, і музиканта Скрипочку, і рудого парубка, Андрюса Піктупіса — всі вони були призвані на війну. Призваний був і паламар Пятрас.

Коли Васаріс знову навідався в маєток, війна Німеччини і Росії була вже оголошена. Дами дуже непокоїлися і хотіли якомога швидше виїхати до Петербурга. Але барон усе ще зволікав. Небезпека загіпнотизувала його, підтягла його волю, й він не наважувався будь-що робити. Васаріс застав його перед розстеленою на столі великою картою Європи, на якій він будував різноманітні стратегічні комбінації, плани нападу та оборони. Іншої роботи він тепер не мав.

Залишивши барона в кабінеті, дами з ксьондзом виїшли в парк. Неподалік гула машина — вже почали жати жито. Раптом через паркан сторч головою перестрибнув пастух, прибіг, спотикаючись, і почав розповідати, що на шосе повно солдат. Дами з ксьондзом виїшли за садзбу на пагорб, звідки було видно шосе, щоб подивитися, що там робиться. Справді, рівними шеренгами на захід сунула сіра, одноманітна маса воїнів, а за ними з гамором тяглася ціла валка возів. Довго йшли солдати і довго гуркотіли вози. Всі, хто був на полях, кинули роботу і, прикривши долонями очі, дивилися на шосе. Всім було неспокійно, дивно і цікаво відчувати наближення жахливої грози.

Повертаючись назад, всі троє мало говорили.

На розі парку вони попрощалися.

— Ну, прощайте, милий ксьондзе Людасе, — сказала баронеса. — Коли ж ви поїдете до свого прелата за документами? Я радила б довго не зволікати. Спробую вмовити барона, щоб ми вже на цьому тижні їхали до Петербурга. Чи ви не встигли б разом з нами?

Ніби якісь крила затріпотіли в грудях Васаріса, і, попрощавшись, він швидко попрямував додому.

День виїзду панів Райнакісів нарешті було призначено. Барон, який довго чогось очікував і зволікав, одного ранку наказав збиратися в дорогу, причому швидко. Останнього вечора Васаріс прийшов попрощатися. В палаці вже було натоптано й насмічено. У вітальні безладно стояли ящики й валізи. Баронеса, а особливо пані Соколїна подбали, щоб забрати з собою все, що тільки можна було взяти.

Чай подали на відкриту веранду, бо вечір був тихий і теплий. Всі почували себе пригнічено, були похмурі і не в гуморі. Барон мав страшний вигляд і мовчав, лівою рукою іноді роблячи незрозумілі жести. Пані Соколїна думала, чи не забула щось спакувати. Лише баронеса намагалася не підкоритися меланхолійному настрою і навіть пробувала жартувати, наскільки це годилося за таких обставин.

— Я вже майже звикла до війни,— говорила вона.— Ці солдати, які вчора спинилися в нас, кажуть, що ритимуть тут якісь окопи і влаштують загорожі з колючого дроту. Я хотіла б подивитися, що це таке. Ні, війна вже починає мене інтригувати. Чи не стати б мені сестрою милосердя? Як ви гадаєте, ксьондзе Людасе, чи пасував би мені білий капюшон і білий фартух з червоним хрестом на грудях?

Але Васарісу було не до жартів. Прощальний настрій завжди сумний, а що вже казати про таке прощання? Пані баронеса завтра від'їздить — хто знає? — може, павіки... Він думав про те, що знову залишиться самотній, не матиме до кого словом обізнатися ані від кого почути підбадьорливу думку. Він відчував, що світла частка його душі, зосереджена навколо баронеси, з її від'їздом розтане, зблідне, і його знову охопить сіра буденщина й апатія. І, дивлячись на усміхнене, але смутне обличчя пані, на її великі, стурбовані очі, він відчув важкий неспокій і біль. «Завтра увечері,— думав він,— у цей час її мчатиме поїзд кудись на північ, у гамірливу столицю, а я тинятимуся в похмурому калінаїськійському будинку для причту, не знаючи, що зі мною буде через день-другий; ні, я повинен вирватися звідси! Вона вказала мені шлях — я наздожену її!»

Тим часом почало сутеніти. Західне небо переливалося всіма відтінками багрянцю. Було тихо, як і кожного ясно-го літнього вечора.

Раптом далеко-далеко на заході почувся якийсь приглушений гул, ніби перше відлуння грому. Але на небі не було жодної хмаринки. Всі насторожилися й прислухалися. Через хвилину гул повторився — далекий, але могутній і загрозливий. Барон зблід і, ворухачи лівою рукою, заговорив пошепки:

— Voilà... voilà... voilà... la canonnade... ça commence... Ach, du lieber Gott...¹ — підвівся і поспішив до своїх карет.

Попрощалася з ксьондзом і пані Соколіна, стурбована пакуванням решти дрібниць. Баронеса запропонувала Васарісові трохи прогулятися парком. Вечір був такий чудовий, а той прощальний настроїй такий меланхолійний і піжний... Вони завернули в бокову стежку, оброслу широкими кущами смородини, запах якої цілюще лоскотав груди.

Баронеса заговорила перша:

— Ось, милий ксьондзе Людасе, і край нашого скромного знайомства. Війна, якщо вона розгориться, такий нещадний деспот, що перериває і значно міцніші зв'язки, аніж наші з вами. Після війни, може, коли й зустрінемося, хоча навряд чи захочемо продовжувати це наше таке ідилічне товаришування?

— А чому ні, пані? Я гадаю, що, коли потраплю до Петербурга, може, й там зустрінемося.

Пані розсміялася.

— Мій друже, Петербург — це не Калнінай!.. Ну, але якщо ви прийдете в Мальтійський костьол правити месу, всяке може бути.

Васарісові не сподобалося, що баронеса пов'язує їхнє знайомство з його ксьондзівськими обов'язками, але раптом спохмурнівши, сказав:

— Зрештою, що з цього?.. На майбутнє я не маю права плекати ніяких надій. Вистачить того, що вже сталося досі. Зустрінемося ми коли-небудь чи ні — однаково, пані, я згадуватиму вас як найясніший просвіток у своєму житті.

— Чи мені першій ви кажете такі слова? Признаюся, що я вже чула їх не раз і не від одного. Тому можу вам віщувати, що буде потім. Коли я поїду, ви згадуватимете мене щодня, потім раз на тиждень, потім раз на місяць — і тоді я стану, може, все ще приємним, але вже не живим

¹ Ось... Ось... ось... канонада... починається... (Фр.) О боже! (Нім.)

спогадом. Моє місце займе інша — і все почнеться де саро¹, тільки в іншій тональності. Я думаю, що без жіночого товариства ви все-таки не залишитесь.

— Ні, пані,— заперечив Васаріс.— Ви — єдина і остання жінка, через яку я іноді забував, що я...

Він хотів і далі переконувати, але пригадав пані Люцію і, відчувши докори власному сумлінню, замовк. Проте він щиро вірив, що більше ні з якою іншою жінкою, ні в які близькі стосунки вже не вступатиме.

Вони вдвох прогулювалися стежиною між пахучими кущами смородини, і баронеса востаннє говорила йому про бажання жити, про сміливість і прагнення перемогти та про шляхи, якими він може шукати своє щастя. А здалеку, від багряного заходу, час від часу сердито гули гарматні постріли.

— Дивовижно гарний акомпанемент для нашого прощання,— сказала пані, прислухаючись до того далекого гулу.— І багатозначний. Довго ми його пам'ятатимемо. Здається, і все наше знайомство було небуденне, бо занадто вже безневинне. Признаюся, зі мною давно цього не було. А ви не розчарувалися в своїх мріях про панський маєток?

— Ні, пані. Траплялися, щоправда, моменти, коли я почував тяжкі докори сумління і переживав болісні конфлікти; але тепер, слухаючи цей гуркіт гармат, я радію, що так сталося. Скажу вам, пані, що небезпека війни викликає в мені дивну бунтівливість. Мені здається, що має відбутися якась катастрофа, щось має вибухнути, прорватися, вилитися і змити все, все. А потім буде інше життя — світле, вільне, красиве, й величне. Знайомство з вами, пані, підготувало мене до цієї катастрофи і до цього життя.

Баронеса здивувалася, побачивши в ньому таку рішучість і натхнення. «Цей ксьондз,— думала вона,— криє в собі ще й такі особливості, яких я в ньому не помічала. Цікаво було б зустріти його років через десять».

Почало темніти. Півнеба ще освітлювала вечірня заграва, але в парку густішали сутінки, і над видолінками стелилися легенькі, білясті хмаринки. Війнуло прохолодою й вогкістю.

— Ну, милий ксьондзе Людасе,— сказала баронеса,— проведіть мене до веранди, і прощайте. Коли не стане

---

¹ Спочатку (*tr.*).

денного світла, наше прощання може стати сентиментальним і меланхолійним, а я хочу зберегти в своїй пам'яті той енергійний вираз вашого обличчя, який я бачила хвилину тому.

На веранді вона з усмішкою простягнула йому руку. Їхні очі зустрілись, і в пориві спільної думки, взаємного почуття вони востаннє прихилились одне до одного. Вони прощалися як двоє люблячих одне одного добрих товаришів перед довгою розлукою, готові йти своїми і, може, різними шляхами.

Не сказавши більше ні слова, баронеса зникла у двірх вітальні, а Васаріс через парк попрямував додому. В будинку для мастркової прислуги, де була розміщена рота солдат, вищала гармошка, лунали частівки, реготали дівки. Курною дорогою поспішали з полів запізнілі жінки.

Тієї ночі Васаріс довго не лягав спати. Вечірній багрянець уже давно пересунувся на схід, а жайворонки вже защебетали в блідому досвітньому повітрі, коли він ліг і заснув чужим неспокойним сном.

Наступного дня в усій калнінайській околиці було тривожно. З навколишніх сіл зігнали багато людей, чоловіків та жінок, разом з солдатами, які були розташовані в мастрку, копати окопи. Казали, що коли прийдуть німці, тут будуть позиції і великі бої. Через кілька днів величезними рівчакми переборознили панські поля. Глибокі окопи прогнали і через поля настоятеля, де ріс овес та ячмінь. Довго просив настоятель начальство, щоб почекали ще днів зо два і дозволили йому прибрати хліба. Ніщо не допомогло. Все витолочили, змішали з землею. Печально ходив настоятель, дивлячись на те плюндрування і підраховуючи збитки. А перед окопами, через луку, солдати протягнули багато рядів колючого загородження, — і вбили кілки і облутали їх дротом. Зовсім зіпсували луки, де росла соковита трава, мітлиця і біла конюшина.

Одного разу в село в'їхав автомобіль з військовими і зупинився біля садиби настоятеля. Офіцери висловили бажання оглянути костюл. Сам настоятель відвів їх. Вони лазили на вежу, вимірювали, підраховували, розглядали в бінокль околицю, потім їздили за озерце і дорогою вздовж лісу, повернувшись, знову радилися й, нарешті, повідомили настоятелю, що вежу костюлу надеться підірвати, зруйнувати. Якщо позиції будуть коли-небудь перенесені сюди, вежа допоможе німцям орієнтуватися й поціляти з гармат по росіянах.

Усі нещастя війни, яка щодня наближалася, мов гора, звалилися на плечі настоятеля Платунаса. Що не день — то байдужішим ставав він до господарських справ. Пшениця стояла в копицях немолочена, поле після конюшени неоране. Він якось раптово зігнувся, згорбився, почав пізніше прокидатися, довше затримуватися в костьолі, а перед обідом не завжди згадував випити чарку горілки.

На Васаріса він тепер не поглядав скоса. Сам з ним іноді заводив мову, звертаючись на ім'я — ксьондзе Людасе.

Ксьондза Рамутіса, здавалося, найменше торкнулися всі ці тривожні вісті та страшні події. Він так само старанно виконував роботу в костьолі і так само ретиво дотримувався свого розпорядку дня. Тільки змінив щоденні молитви: спершу читав нову, а потім з чотками, щоб бог відвів нещастя війни.

XXVI

Незабаром, після того як військове начальство вирішило підірвати вежу костьолу, Васаріс вибрався до Науяполіса для розмови з прелатом Гірвідасом про свій від'їзд до академії. Час уже було потурбуватися про дозвіл єпископа та потрібні документи.

Прелат свої думки про необхідність від'їзду Васаріса не змінив і сам пообіцяв подбати про все необхідне.

— Ідь, добродію, ідь, — казав йому прелат, — у Калнінаї ти тепер і справді непотрібний. Обійдемося й без тебе... Бог його знає, що воно буде... Може, доведеться ще й усім перебиратися до Росії...

Васарісові хотілося дізнатися думку прелата про війну.

— Але, ксьондзе прелате, росіяни женуть німців углиб. Може, до нас бої й не дійдуть?

Прелат зневажливо махнув рукою.

— Росіяни лізуть углиб, бо треба відтягнути німців від західного фронту. Там французам і зовсім непереливки. А коли відтягнуть, то й незчуєшся, як вони опиняться під Каунасом. Тому будь готовий і, як тільки отримаєш документи, не зволікай.

Зробивши все необхідне і попросившись з прелатом, Васаріс пішов у місто. На вулицях було багато солдатів, важко гуркотіли великі повозки, лунали вигуки, лайки, сміх.

Раптом ззаду хтось ухопив його за руку. Обернувшись, він побачив ксьондза Стріпайтіса.

— Ну, брате, куди це ти так поспішаєш? Ледве наздогнав,— говорив розпашілий Стріпайтіс.— Ходімо на хвилину в сад. Перепочинемо й поговоримо. Давно не бачилися.

Вони завернули до міського саду і, знайшовши в затінку лавку, сіли.

— От бісові німці! — лайнувся Стріпайтіс.— Воювати надумали! Дадуть прочуханки росіянам, як ти думаєш?

— Прелат Гірвідас каже, що росіянам доведеться відступати з Німеччини. Фронт буде тут, у Литві.

— А сам ти що думаєш робити?

— Маю намір їхати до академії. Прелат радить. Я вже написав єпископові прохання.

— Браво!.. Молодець!.. — похвалив Стріпайтіс.— Знаєш, я теж тікатиму до Росії. На біса я тут потрібний!.. Побачив, половина Литви втече. Мені один офіцер казав, що, коли будуть бої, жителів силоміць виселять. У Росії для роботи буде широке поле діяльності. Соціалістів там аж киинить. Ну, а що чувати в Калпінаї? Платунас усе ще має на тебе зуб?

— Ні, пом'якшав. Йому ячмінь та овес винищили. Окопів нарили...

— Райнакіси, мабуть, одразу ж забралися.

— Ні, зовсім недавно. Барон якось розкис...

— А баронеса?.. Гарна, бестія, молодиця!.. Ну, чи не покрутив, бува, трохи роман?

— Ет, де там... Та й часу не було, навіть якби хотів... Вона теж тільки недавно з-за кордону повернулася...

— Шкода, шкода... Хотів би я, щоб ми всі зустрілися де-не-будь у Росії. Може б, вони ще й протекцію яку-небудь зробили.

Трохи порозмовлявши, ксьондзи попрощалися і кожен пішов своєю дорогою.

Тепер Васаріс попрямував до Бразгісів. Йому хотілося довідатися, чи не забрали доктора на війну. Якщо навіть так, то що думає робити пані Люція. Але, підійшовши до дверей, він побачив, що картки доктора вже немає. Занепокоєний, він натиснув дзвінок, довго дзвонив. Нарешті з'явилася сусідська служниця і розповіла, що доктора взяли на війну. Прощаючись, пані дуже плакала. Кричав, ніби розуміючи нещастя, і малий Вітукас. Ксьон-

дзик запізналися: пані лише позавчора перебралася до свого дядька настоятеля.

Зажурений такими новинами, Васаріс пішов до капелана Лайбіса, сподіваючись почути докладніші вісті про останні події.

— А, поет!.. — зустрів його капелан, підводячись з-за столу. — Ну й невовороткий же ти, вельмишановний, як треба провідати своїх приятелів. Приїхав би хоч на два дні раніше, висушив би пані Люції хоч кілька сльозин.

— А ви ж, ксьондзе докторе? Філософський погляд на життя, кажуть, найкраща втіха в печалі.

Ксьондз Лайбіс підняв брови:

— З цих слів я міг би зробити висновок, що ви зовсім байдужі до пані Люції. Але не обдурюй сам себе. Юнацьке кохання швидко повертається.

Перейшовши на серйозний тон, капелан розповів усе докладно про мобілізацію доктора і виїзд пані. Останнього листа доктор писав уже по дорозі на австрійський фронт. Він сам порадив дружині переселитися до дядька, де їй буде безпечніше.

Почувши, що Васаріс збирається до академії, Лайбіс зробив кислий вираз обличчя.

— Їдь! — буркнув він, песимістично скривившись. — Пройдеш другу семінарію!.. Не знаю, навіщо тобі згодиться давньосврейська мова, поглиблений курс морального і догматичного богослов'я, схоластика... Літератури там не скуштуєш. Ну, та коли вже закінчиш, то принаймні від парафії відкараскаєшся. А може, й очі протреш... Побачиш велике місто, людей... Їдь!..

Скептичні слова капелана Васарісові були приємніші і більше його підбадьорили, ніж сподівання прелата Гірвідаса.

Повернувшись до Калніная, він уже хвилювався і весь час виглядав вісток з поля воєнних подій та відповіді єпископа. Через два тижні він нарешті одержав важкий пакет з курії. У пакеті був дозвіл єпископа на виїзд, усі необхідні посвідчення та документи. Тепер уже в Калнінаї він був тільки гість. Літо закінчилося й на початку навчального року він мав бути уже в Петербурзі.

Але треба було ще навідатися додому, попрощатися з батьками та рідними, а при тій нагоді завітати й до Клявішкіса — побачитися з каноніком Кімшею та пані Бразгенє.

Коли він приїхав додому, батьки були раді безмежно. Та коли розповів про свій намір, усі зажурилися, а мати заголосила:

— Ой лишенько, ксьондзику, навіщо вам ще й той клопіт? Покинете нас самих, може, вже більше й не побачимося...

Але батько одразу отямився..

— На те воля божа, мати... Там хоч і бідуватиме, зате живим зостанеться. А тут невідомо, чого можна дочекатися.

Він утішав батьків, що ні там, ні тут ніякої небезпеки немає, а йому треба вчитися далі. Так і єпископ хоче.

Наступного дня він поїхав до Клявішкіса. Побачення з ксьондзом Кімшею та пані Люцією було дуже зворушливе. Вони довго розмовляли, висловлювали свої міркування про політику та здогади про війну. Втішали себе, що до зими, щонайменше до весни все закінчиться. Пані Бразгенє вже трохи заспокоїлася в дядька. З чоловіком, дасть бог, нічого не станеться: адже він не солдат, а лікар. Так і він сам втішав її у своїх листах.

Процаючись із домівкою, Васаріс вирішив влаштувати невеличкі проводи. В неділю він запросив настоятеля парафії, каноніка Кімшу, пані Бразгенє, кілька найближчих родичів. Усі ще добре пам'ятали, як весело тут святкували проводи семінариста Людаса три роки тому. Тепер багато що змінилося, і нікому не було весело. Кожен відчував близьку загрозу війни, кожен боявся того, що на нього чекає завтра. Чи побачаться ще коли-небудь усі ті, які зібралися тут для прощання?

Пані Люція виявила бажання прогулятися на Зоряну Гору, яку вона так радо пригадувала з часів Людасового навчання в семінарії. І тепер вони пішли вдвох. Піднімаючись на Гору, вона взялася за його руку, і цей дотик озвався в серці обох як відлуння минулих днів. На верхівці так само духмянів чебрець, цвіли жовті безсмертники, як і тоді. Але вони обоє уникали тих спогадів, хоча й жили тепер ними. Вона збирала квіти, він розповідав про життя в Калінаї, старанно обминаючи згадку про пані Райпакенє.

Раптом їхню увагу привернули якісь особливі звуки із шляху. Прислухавшись і придивившись, вони побачили, що шляхом із заходу сунуло з гуркотом багато возів і безладно брели групи людей.

— Схоже, що солдати,— висловив здогад Людас.

— Але чому вони повертаються? Адже фронт там, на заході...

— Чи, бува, не відступають?

Тут вони побачили, як від большака йшов чоловік, і швидко спустилися з гори. Так, той розмовляв з солдатами і сам бачив: росіяни відступають. Німці прорвали фронт. Російська армія розгромлена. Багатьох убито і взято в полон.

Коли, повернувшись додому, вони переказали ці вісті, всі перелякалися. Молодші побігли на Зоряну Гору подивитися, що робиться на шляху. По ньому все ще тягнулися валки.

Не чекаючи вечора, гості стали збиратися додому. Здавалося, що тут же, незабаром, пролунає грім гармат. Пані Бразгенє турбувалася про Вітукаса, і вона попрощалася першою. Проводжаючи її, Людас Васаріс снівчутливо потиснув їй руку, ніби передчуваючи, які удари долі доведеться пережити їй у недалекому майбутньому.

Наступного дня він виїхав до Калніная, зворушливо попрощавшись із батьками та рідними. Треба було поспішати, щоб війна не розбила всі його плани та надії.

У Калнінай він застав ще більший переляк. Солдати, які стояли в маєтку, дістали наказ спішно рити нові окопи. Шосе було забите возами, автомобілями, пішими та вершниками.

Юле постійно приносила в дім настоятеля нові звістки. Вона сама бачила, як до панського двору приїхали величезні автомобілі з білими будками та червоними хрестами. Увечері вона похвалилася, що бачила й пораниених.

Васаріс вирішив більше не зволікати. Наступного дня він залишив Калнінай. Ксьондз Рамутіс і настоятель Платунас прощалися з ним, немов з якимось родичем чи товаришем, вибачаючись і бажаючи щасливо зустрітися знову. Юле кінчиком хвартуха витирала рясні сльози.

Перед самісіньким його від'їздом примчали верхи кілька військових і повідомили, що є наказ негайно підірвати вежу костьолу. Настоятель із служницями кинулися вносити в костьолу хоч найдорожчі речі, бо не було ніякої гарантії, що не завалиться й увесь костьол. Небезпека загрожувала і найближчим будинкам. В усьому селі зчинилася паніка.

Васаріс виїхав дорогою повз ліс на схід.

На одному пагорбі, з якого востаннє можна було побачити Калнінай, він наказав зупинитися. Тут було най-

вище в усій околиці місце, й він захотів на прощання помилуватися тим красвидом. Калнінай залишився вже далеко, але все ще було чітко видно і маєтковий парк, і садибу настоятеля, і високо над верхівками лип вежу костьолу.

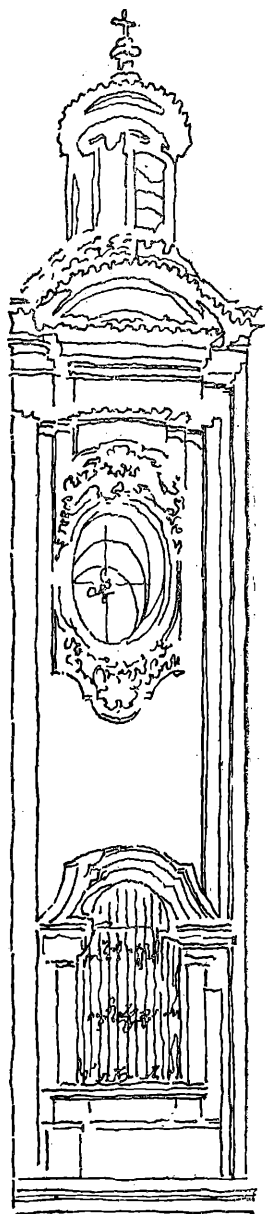
Раптом ксьондз побачив, як верхівка костьолу перехилилася набік і впала додолу. Тієї ж миті вгору піднялася велетенська хмара диму та пилу й сховала все село. Гримнув гуркіт, від якого задрижала земля.

Людас Васаріс відчув ніби якийсь удар у свої груди. На руїни перетворилася вежа костьолу, з яким його поєднували ксьондзівські обов'язки, турботи й переживання. Йому здалося, що зруйновано не тільки вежу,— зруйновано багато юнацьких ілюзій та ідеалів, якими він керувався, коли йшов на це місце.

Довго він не міг відірвати очей від закутаного димом та пилом села Калнінай.

Нарешті Васаріс загорнувся в плащ і поїхав геть.

ВИЗВОЛЕННЯ

I

іний поїзд Берлін — Каунас — Рига переповз через кордон Литви і, не маючи місця для розбігу, з чахкотінням зупинився на станції Вірбаліс.

Людас Васаріс стояв біля вікна вагона й жадібно стежив за першими краєвидами литовської землі, потім вискочив з вагона і, з цікавістю роздивляючись, разом з іншими пасажирами увійшов до величезної будівлі вокзалу. Ще на початку війни він виїхав з Литви і ось тепер, через десять років, уперше повертався додому. За цей час багато що змінилося в усьому світі, а Литва, перепустивши через себе хвилю війни, звільнилася від усяких окупантів, стала незалежною державою. Кожному, хто залишив тут ще царську Росію й тільки тепер повертався до Литви, було цікаво дізнатися й відчутти, що ж саме змінилося і яке воно — те нове.

Але на станції Вірбаліс нового було небагато. Ті ж самі довоєнні величезні будівлі російської митниці, тепер занадто просторі, спустілі й занедбані, ті самі ряди залізничних колій,

тепер уже почасті зайві й зарослі травною, ті самі, мабуть, і службовці, тепер одягнені в іншу уніформу.

Проте все йому було дороге й любе. Починаючи від литовської назви станції ВІРБАЛІС і кінчаючи уніформою службовців, усе в нього викликало гордість та усвідомлення того, що він повертається до Литви не як підданий царської чи кайзерівської монархії, а як вільний громадянин своєї національної республіки.

До іншої вільної Литви він повертається, здавалося, й сам інший. Десять років тому, у перші місяці війни, він виїхав до Росії як вікарій Калніпайської парафії, щоправда, вже дещо зміцнілий, з ім'ям досить відомого поета, але без життєвого досвіду, без великих задумів і надій на майбутнє. А повертався він, багато що побачивши і вивчивши. Йому пощастило побродити по всій неозорій Росії та побувати в усіх європейських столицях. В ящиках свого багажу він віз багато книжок, у портфелі — диплом доктора філософії, а в голові — неспокійні думки й турботи.

На ньому був досить пристойний цивільний костюм, і з його вигляду ніхто не міг би сказати, що він ксьондз. Плащ і капелюх він залишив у вагоні, бо серпиеве сонце припикало зовсім по-літньому, а у великій будівлі станції було ще більше задушливо й жарко.

Нервово пригладжуючи рукою пасмо русявого волосся, яке весь час спадало на чоло, Людас Васаріс прогулювався по станції й по перону, чекаючи, коли нарешті поїзд рушить далі. Всі формальності з багажем та паспортами були уже зроблені, він усе обдивився, обміняв закордонні гроші на літи, а поїзд усе ще не їхав.

На пероні тим часом почало збиратися багато пасажирів. Васаріс побачив, що йому назустріч ішло два ксьондзи, обличчя одного з них видалося йому знайомим. Він уже хотів був повернути назад або зайти у вагон, боячись, що з розмови із знайомим може з'ясуватися для сторонніх і його власний сан. Але він не зробив ні того, ні іншого, а, прикинувшись, що не знає того ксьондза, мов нічого й не сталося пройшов мимо. Все-таки, боячись ще раз зустрітися з ним, він зайшов до вагона і, сівши на своє місце, почав читати газету.

Проте вже з перших кроків по Литві йому, очевидно, судилося переконатись, що сховатися в себе на батьківщині важче, ніж на якомусь паризькому бульварі. Залишалось якихось кілька хвилин до відходу поїзда, коли

в той самий вагон, де він сидів, квапливо увійшов огрядний, невеличкий чоловік з голови до ніг одягнений у все чорне. Його вид, манери і вираз голеного круглого обличчя виразно промовляли, що він ксьондз.

Устромивши голову в купе, де сидів Васаріс, він спершу ніби не хотів повірити власним очам.

— Вибачте, тут вільне місце? — обережно запитав він.

Васаріс підвів голову, і в нього, очевидно, не залишилося сумнівів.

— І справді Людас! — вигукнув він, розводячи руки. — А нехай тобі грець! Ледве впізнав!.. Ну, нарешті притаранився? Дай же морду — розділю на радощах як старого приятеля!..

На цей раз зрадивши, Васаріс схопився з сидіння, бо ксьондз Антанас Мяшкенас і справді був його добрий знайомий і навіть товариш із часів навчання в академії. Васарісові пощастило виїхати з Петрограда в Західну Європу, а Мяшкенас, закінчивши академію, одразу ж після війни повернувся до Литви.

Привітавшись, обидва товариші почали розпитувати один одного і розповідати про події останніх років та про те, що кому довелося пережити. Але ксьондзові Мяшкенасу, очевидно, через його веселу вдачу не стільки кортіло дізнатися про Васаріса, як самому вилити свої почуття і якомога мальовничіше розповісти про свої пригоди в Росії після Жовтневої революції та повернення з ешелонном біженців до Литви. В душі Васаріс радів, що товариш був балакучий, бо в тому самому купе сиділо ще двоє пасажирів, і йому не хотілося при них бути таким відвертим, як Мяшкенас.

— Ну, то як поживаєш у Литві? Добре влаштувався? Чим займаєшся, де працюєш? — розпитував він товариша далі, бажаючи, щоб той розповідав якомога довше.

— Нічого, непогано, — задоволений своєю долею усміхався Мяшкенас. — Професорствую в університеті. Роботи по вуха, але дарма. Радісно, знаєш, підтримувати контакт з молоддю.

Він говорив далі про свою роботу та обов'язки, трохи перебільшуючи їх значення, щоб і самому в очах товариша набути більшої ваги. Справді, скаржитися на життя ксьондз професор Мяшкенас не мав ніяких підстав. Викладав він в університеті не першорядного значення богословські предмети, платню отримував чималу, ніяких особ-

ливих турбот не мав, а обставини суспільного життя піднімали в ньому оптимістичний настрій.

При владі в Литві тоді стояла християнська партія, що вже друге скликання підряд пройшла в сейм, і багато ксьондзів займали відповідальні місця в державному апараті. Професор Мяшкенас, щоправда, до влади безпосередньо не належав, але все-таки, коли при владі були свої люди, і життя йому здавалося яснішим, а свої особисті справи — безпечнішими.

— Ну, а ти ж як живеш? — отямився парешті Мяшкенас.— Повертаєшся, як бачу, один. А в нас, знаєш, пішли вже чутки, що ти там оженився на якійсь французенці! Незнайомі, теж зацікавившись, зиркнули на Васаріса, а він знову злякався, що з подальшої розмови з'ясується, хто він такий.

— Та де там! — розсміявся він, махнувши рукою.— Здається, не було навіть підстав для таких чуток...

— Отож я й думаю, що ти такої дурниці не втнеш, — погодився Мяшкенас.

Незнайомим, очевидно, здалося, що той ксьондз дурницею вважає не одруження взагалі, а лише одруження на французенці, і прислухалися до розмови далі.

— Звичайно, наче в наші часи немає литовок, — на підтвердження їхньої думки, жартував Васаріс.

Але Мяшкенас так голосно розреготався, що незнайомі з подивом сприйняли того ксьондза як противника шлюбу взагалі.

— От комедіант! — вигукнув він, плеснувши Васаріса по коліну.— Ну, ну, стривай, нехай-но ти приїдеш, умиць дізнаємося, що ти за птиця!.. Ну, то розповідай, де ти бродив стільки років? — допитувався він, відчувши раптом, як у ньому зростає цікавість.

— А може, ходімо у вагон-ресторан? — запропонував Васаріс.— Візьмемо там чогось прохолодного, та й просторіше буде.

— От пива я залюбки!

У ресторані й справді було просторіше, і ніхто не чув їхньої розмови. Попиваючи пиво, вони вели бесіду далі. Познайомившись у загальних рисах з усією історією Васаріса, Мяшкенас сказав:

— Чутки про твоє одруження, звичайно, абсурд. Я жодної хвилини в них не вірив. Ну, а як з твоїм ксьондзівством? З твоїх розповідей про останні роки, проведені в Парижі, я маю досить невизразне уявлення про це.

— Нічого, по-старому...— дивлячись кудись у далечінь, відповів Васаріс.

Ксьондз Мяшкенас зрадів:

— Ну, коли по-старому, то мені більше нічого й не треба. Я розумію, що, живучи за кордоном і займаючись іншою роботою, ти міг трохи обмиранитися, і від ксьондзівського життя відвикнути. Але головне — принцип, позиція, як у нас тепер кажуть. Усе інше повернеться. Ми тут одразу втягнемо тебе в католицькі справи — ти навіть незчуєшся, як з тебе всі твої ересі вивітряться. Ну, за твоє здоров'я, Людасе! — цокнулися вони бокалами пива.

— Е, який з мене громадський діяч! — заперечував Людас. — Якщо буде вільний час, писатиму дещо. До громадської роботи я не маю нахилу.

— Нічого, втягнешся! Я теж не маю нахилу, а все одно працюю. Тепер, бач, такі часи, що без цього не можна. Ти думаєш, що ми легко виграли вибори до сейму? Ого!.. Довелося й мені самому не раз на бочку вилазити.

— Я то таки не полізу.

— І не треба. Сьогодні є вже кому й без нас вилазити. Студенти замінять. Але працювати все одно потрібно. Кабінетна робота, знайомства, особисті стосунки — все важливо. Знаєш, коли раз програємо й випустимо владу зі своїх рук — амінь! Не швидко її знову дістанемо.

Васаріс нічого не відповів на міркування товариша, бо все це було йому чуже. Він неуважно слухав Мяшкенаса, крізь вікно вагона обдивлявся місцевість. У нього почало прокидатися багато довоєнних спогадів, багато тих клопотів і питань, через які він тоді стільки переживав. Разом з повітрям Литви, з її полями, з її людьми в його душу повертався якийсь особливий настрій, якого протягом останніх років він не почував. Розмовляючи з Мяшкенасом, він не погоджувався з його поглядами, в душі засуджував його клерикалізм і сміявся з його священицького партикуляризму, однак відчував, що він і сам усе ще ксьондз, а тому не тільки товариш Мяшкенаса, але й побратим. Дивно і несподівано було Васарісові усвідомлювати все це.

Але ось станція, яка ще дужче схвилювала Васарісову душу. Невелика залізнична станція, з якої він рівно десять років тому виїхав у далеку Росію і в широкий світ. Тоді тут було справжнє стовнотворіння. Всі дороги були забиті піпими, вершниками, підводами й машинами. На-

силу втиснувся він тоді за допомогою одного військового на платформу вагона і залишив Литву аж до сьогоднішнього дня. Все тепер ожило в його збентеженій уяві.

А он шлях до Калніная. За п'ять миль звідси й досі стоїть село з костьолом і панський маєток. Васаріс тепер знову переживає те моторшне враження, коли він побачив, як упала вежа й від гуркоту задрожала земля. Маєток з парком і чудовим палацом... І баронеса Райнакене... Де вона тепер?.. У Росії про неї він нічого не чув. А настоятель Платунас, вікарій Стріпайтіс, Рамутіс? До речі, Стріпайтіс — він читав у газетах — тепер депутат сейму.

І Васаріс звернувся до Мяшкенса:

— Скажи, ти не знаєш часом депутата Стріпайтіса? Чи це не той самий, з яким ми до війни були вікаріями в одній парафії?

— Звичайно, той самий. Іншого Стріпайтіса я й не чув. Йонасом звати. Страшенно неотесаний, але потрібний чоловік.

— Ти зустрічаєшся з ним?

— О, досить часто.

— Цікаво було б і мені з ним побачитися. Як він виглядає? Колись він дуже захоплювався кооперацією.

— Так, він економіст. Каже, під час війни в Київському університеті навіть лекції слухав.

— Обов'язково знайду його.

— У Каунасі це неважко. Не доведеться навіть шукати. Але стривай... Знаєш що? Приходь завтра ввечері до мене. Ти вже відпочинеш. Вип'ємо чаю. Запросимо Стріпайтіса, ще пару знайомих. Одразу себе відчуєш веселіше.

Васаріс погодився. Почали говорити про інших спільних знайомих. Виявилось, що Мяшкенас добре знав і доцента Варненаса, який викладав історію літератури, і адвоката Індруліса. Той, хоча й прогресист, але як родич, також бував у професора. З Індрулісом Васаріс колись учився в одному класі, а чотири роки тому зустрічався з ним у Женеві, де той вивчав право.

Проїхавши станцію Казлу Руда, обидва товариші повернулися до свого купе. Наближався Каунас, і сидіти в ресторані вже набридло. Професор Мяшкенас виправдовувався, що не може поселити Васаріса в себе, бо сам має лише дві кімнатки, а крім того, різні засідання, наради. А через житлову кризу в Каунасі ніяк не можна краде

влаштуватися. Людасові було б зручніше поки що зупинитися в «Руті» або «Бірутє», а там видно буде.

Нарешті показався Німан, поїзд прогуркотів через залізний міст і незабаром зупинився в Каунасі. Мяшкенас допоміг своєму приятелєві вивантажити багаж, посадовив у візок і попрощався до завтра.

Надзвичайно мізерним і жалюгідним видався Васарісові Каунас після закордонних міст. Низенька будівля вокзалу, вибоїста площа, перекошені, осілі дерев'яні будиночки з дір'явими дахами, горбата бруківка вулиці. Обабіч — глибокі брудні рівчаки. Він читає напис — проспект Вітаутаса... Проспектом худа кляча, торохтячи підковами й спотикаючись, тягне по рейках дерев'яний ящик, набитий обшарпаними пасажирами. Біля повороту його візник обганяє той перехняблений трамвай «в одну кінську силу» і залишає його далеко позаду. Іноземцю це місто здавалося вимерлим. Ні проворного шастання автомобілів, ні блискучих автобусів, ні надокучливих мотоциклів, ні знервовано-квапливих перехожих. Повільний темп, повільне життя. Скрізь низькі, приплеснуті до землі будиночки, подекуди між ними триповерхова будівля радіє з неосяжного простору і сонця, видного звідусіль. Дерев'яні, трухляві стовпи обабіч вулиці обтяжені сіткою електричних і телефонних дротів. Перша-ліпша буря могла повалити їх, заплутати перехожого в павутиння дротів і вбити струмом високої напруги. А коли віє вітер з провулків, сіра хмара пилюки та сміття засипає очі й ховає те вбоге видвище.

Дивлячись на тимчасову столицю, Васаріс посміюється сам із себе. Як-то ти тут житимеш із своїми паризькими звичками, з бунтівливими думками, еретичними бажаннями?.. Настрій у нього псується, і щось сіре, нудне, сумне починає прокрадатися в серце.

Він знав, що це лише перше враження. Він знав, що таким залишився Каунас після царської влади, що столицю — Вільнюс — загарбали польські націоналісти, що, зрештою, і в тих незavidних будинках кипить робота. Він знав, що йому й самому доведеться взятися за ту роботу, при виконанні якої не може бути ні апатії, ні млявості, ні поганого настрою. Все це він знав, але почуття не підкорялися розуму.

Зрештою, він знав, що повертався до Литви, несучи в своїй душі важку моральну недугу, джерело своєї слабкості й песимізму.

Але ось і готель «Рута». Він зайняв номер, розклав найнеобхідніші речі і, причепурившись, вийшов подивитися місто. Враження таке саме важке, гнітюче. Провулки безлюдні й похмурі, бруківка у вибоїнах, будинки брудні, закіптюжені, обдерті. Крамниці вже зачинені, а двері та вікна заставлені дошками, засунуті залізними засувами й замкнені велетенськими висячими замками. Вже стемніло, але вогнів на вулицях не було, і закордонного жителя лякали тіні, що повзли поід стінами. Лише на Лайсвес алеї¹ ще товпилися перехожі і різала слух суміш чужих слів.

Васаріс повернувся до свого готелю, ліг у ліжко сумнівної чистоти і цієї першої ночі заснув неспокійним сном.

Йому снилося, що він править обідню у своїй рідній парафії, що в костьолі повно людей, а неподалік від вітара стоять його батько й мати. Він відправив обідню до читання евангелія, але забув, що треба робити далі. Почав знову, але тепер забув «Confiteor»² і повторював лише одні й ті ж слова: Mea maxima culpa, mea maxima culpa, mea maxima culpa...³ Він бачив, що хлопчачи-служки сміялися з нього, а батьки дивилися перелякано й сумно хитали головами...

Цілий день від цього сну в нього нило серце, ніби там застряла якась колючка.

II

Увечері він пішов до професора Мяшкенаса. Тільки-но він переступив поріг, як господар і депутат Стріпайтіс кинулися йому назустріч з розкритими обіймами.

— Ну, ось він нарешті, наш європець! — вигукнув господар, вітаючись. — Ходімо, побачишся з давніми знайомими. З цієї нагоди й вип'ємо по чарчині.

Але Стріпайтіс відштовхнув професора вбік і сам обійняв гостя, палко цілуючи його.

— Ну, брате, не сподівався, не сподівався, — повторював він, мабуть, сам не знаючи чого. — Отак давно не бачилися!.. Калнінай пригадуєш?.. Та й до біса ж ти розфрантився! Справжній парижанин! Тільки ж годували

¹ Алея Свободи (литов.).

² «Сповідуюся», — Перше слово молитви-сповіді (латин.).

³ Мій найбільший гріх, мій найбільший гріх, мій найбільший гріх... (Латин.)

тебе, чорти, мабуть, як у пеклі, погано,— додав він, вдивляючись у зблідле обличчя гостя.

А Васаріс оглянув постать колишнього калнінайського вікарія і дивувався не менше, ніж той:

— Та ти й сам, як я бачу, добряче оєвропеївся. Ледве я впізнав.

Стріпайтіс мав вигляд досить кумедний у своїх неправославних штанах, тісному для його огрядної постаті піджачку та криво пов'язаному поганенькому галстугу. Він усе так само коротко підстригав машинкою волосся, а на його потилиці так і залишилися дві складки, натерті коміром сутани.

Але депутат Стріпайтіс, очевидно, був собою цілком задоволений.

— Коли займаєшся громадською, державною діяльністю,— почав пояснювати він,— то в сутані почуваш себе, ніби спутаний. Поїдеш на мітинг, то ксьондза багатьох хто й слухати не захоче, а то ще трапиться такий чортяка, що освистить тебе і з бочки стягне! І рота розкрити не дають. Ти, кажуть, ксьондз, ти інакше й говорити не можеш! Інша річ, коли мирянин заговорить по-католицькому! Одразу вуха розвісять. В одному місці все-таки запідозрили, що я ксьондз. Зчепилися ми, мов навіжені! Паспорт у мене почали вимагати. Ледве викрутився!

Він і далі розповідав би про свої пригоди, але господар запротестував:

— Дай йому хоч з іншими привітатися, депутате! Буде ще в тебе час просвітити його щодо громадської роботи і навчити премудростям агітації.

Васаріс вітався з іншими гостями професора, серед яких був і адвокат Ні Індруліс. Особливих симпатій Васаріс до нього не відчував, бо Індруліс був людина досить дріб'язкова й прискіплива, проте мав таку важко поєднувану зі своєю вдачею особливість — любив кожному чимось прислужитися і через те здобути право на вдячність інших. Він вітався з Васарісом як із щирим приятелем і товаришем.

— Не здавайся ти, Людасе, бо втягнуть вони тебе у свої клерикальні сіті,— жартівливо звернувся він до Васаріса.— Хлопці вони хороші, і я з ними дружу, але тільки за чаркою. Вони Литву хочуть підкорити Ватікану!

— Ви й самі не вірите тому, що Ватікан міг би нас якимось чином підкорити,— протестував Стріпайтіс.— От

ви, якби вхопили владу в свої лапи, то таки й справді до Москви на поклон поїхали б.

Індруліс іронічно посміхнувся і, раптом розсердившись, відрубав:

— Москва тільки для телепнів пугало! Наведіть мені, будь ласка, хоч один конкретний приклад, коли ліве крило зашкодило б національній політиці.

— Всякий лібералізм, соціалізм, атеїзм,— почав було Стріпайтіс, але М'яшкенас, на правах господаря, став між ними двома і всю суперечку перетворив на жарт:

— Ну й забіяки, нехай вам абищо! Тільки не додивишся — одразу одне одного за чуприни! Облиште суперечки, ходімо краще закусимо. Прощу до столу!

За столом поруч із Васарісом сів Стріпайтіс, а навпроти Індруліс. Судячи з професорських напоїв та закусок, можна було зробити висновок, що життя в Литві не лише терпиме, але й зовсім добре. Господар пильно стежив, щоб у чарках напої довго не випаровувалися, щоб кожен випив свою до дна, і одразу ж знову наливав чарки. Тому настрої гостей зростав, мов на дріжджах. Стріпайтіс пив, навіть не скривившись, Індруліс «підтримував компанію», намагався не відставати й Васаріс.

Відчувши в своєму серці прилив симпатії до всіх, він хвалив М'яшкенаса, коли той підійшов, щоб долити в чарку:

— Чудовий ти хлопець, Антанасе! Не даремно і в професори потрапив. Колись і в мене був професор, який викладав філософію, але справжньою його спеціальністю, кажуть, була винософія і винологія.

— А тобі не треба було стільки років тинятися по заграниччях,— сказав Індруліс.— Тоді й сам би потрапив у професори. Викладав би богослов'я чи якусь іншу священну науку. Чим ти гірший от хоча б і за М'яшкенаса?

Васаріс голосно розсміявся:

— Я? Богослов'я?..— але раптом стримався, взяв свою чарку і перехилив до дна.

— До біса змінився,— окинувши допитливим поглядом Васаріса, все ще дивувався ксьондз Стріпайтіс.

— Змінився?.. Можливо... Адже я і моє покоління — люди двох епох. Я вступив у життя саме в переломний момент. До війни я ще не встиг затверднути у формах того часу. А потім багато що змінилося. Так трусонуло, що багато чого прахом пішло!

— Не філософствуй! — перервав його Стріпайтіс.—
Краще розкажи, де ти тинявся стільки часу?

— Хіба не все одно! Ти знав мене одним, тепер бачиш
іншим. Хоча наврояд...— засумнівався він сам.— По суті,
може, я й не змінився. В ті часи ви мене взагалі не зна-
ли. Може, я й сам себе не знаю... Лише іноді вгадував. Що
тоді було глибоко приховане, тепер виринуло на поверх-
ню. За всі ці роки я сам себе знайшов. Отак!..

— Чорта ти знайшов! — скептично промимрив Стріпай-
тіс.— Протверезишся, вдягнеш сутану, осядеш у парафії і
будеш таким, як і досі...

— Ну, ні!..— насупився він, сердито подивився на Стрі-
пайтіса і нервово відкинув з лоба пасмо свого неслухня-
ного волосся.— У парафію я не піду.

— Відколи ти ксьондз? — поцікавився Індруліс.

— Відколи?.. Постривай... Дванадцять років,— вираз-
но підкреслюючи кожне слово, відповів Васаріс. У його
голосі прозвучав подив і жаль, що так швидко і так бага-
то пробігло найкращих літ молодості.

Того вечора після цієї розмови він пив тільки зельтер-
ську. Вечеря затягнулася надовго. Нарешті всі встали
з-за столу, перейшли в другий куток кімнати, сіли на
диван та крісла за круглий столик. Пили каву з бене-
диктином, курили, сперечалися, жартували.

Але настрій у Васаріса поволи псувався. Неспокій, який
тривожив його протягом останнього року, особливо після
весело проведених годин, ось і тепер починав хвилювати
його серце. Він неуважно слухав, про що йому говорив
капелан, який підсів поруч, і не одразу захоплювався від-
повідями на запитання.

Тим часом було вже пізно. Васаріс зиркнув на годин-
ник — було вже кільканадцять хвилин на першу. Він під-
вівся, перейшов у другий куток кімнати, обдивився книж-
ки професора і вже хотів було прощатися, але до нього
підійшов сам Мяшкенас і по-товариському взяв його за
лікоть. Професор був помітно стурбований або чимось не-
вдоволений.

— Слухай, Людасе, після дванадцятої ти нічого не пив?

— Ні, нічого. А що?

— Ну, то слава богу! — полегшено зітхнув професор.—
Я недавно перехилив необачно стакан зельтерської.
А завтра, розумієш, у мене «грегор'янка»¹. Всього два

¹ Меси, які правляться за замовленням протягом цілого місяця.

дні зосталося. Заміни мене, брате — відслужи завтра за мене ту чергову месу.

Ніби якісь кігті впилися в груди Васаріса. Прохання було настільки несподіване, що він не міг навіть отямитися, щоб відповісти. Адже він і сам не знав, коли востаннє правив месу.

— А капелан? — промайнула остання надія.

— На жаль, капелан також пив. Але чому ти сам не можеш? Адже в тебе, здається, ще немає ніякої роботи, можеш собі виспатися до дев'ятої чи десятої години, піти в кафедральний собор і через півгодини повернутися додому. Невже це так важко?

Тим часом Васаріс зважився.

— Тут річ зовсім не в труднощах, професоре. Але повір мені, що не можу. Викручуйся як-небудь інакше.

— Хм... — не вгавав професор. — Не думав я, що в тебе може бути такий серйозний *casus conscientiae*¹. Але якщо навіть так, то можеш з такої нагоди висповідатися. Адже якщо не завтра, то післязавтра обідню все одно правитимеш. А може, не хочеш одягати сутани? Тоді йди так, як є, в цивільному. Депутати сейму так і ходять.

Але Васаріс уперто наполягав на своєму.

— Не можу. Думай, що хочеш, проси, що хочеш, але цього — ні.

Він бачив, що професор образився й розсердився.

— Не можеш, то й не можеш... Мабуть, Західна Європа так зміцнила твої принципи... Ну, доведеться «грегор'янку» заново починати. Нічого, не обанкрочуся... — і він пішов до інших гостей.

Васаріс так і залишився сидіти з нахмуреним обличчям і пасмом волосся на лобі. У слухний момент він попрощався з господарем. Професор холодно подав йому руку.

На сходах його наздогнав Індруліс.

— І я втік. Набридло. Ти де спинився?

— У «Руті».

— Ну, то можемо трохи пройти разом. Але чому ти в готелі?

— Поки що я ненадовго. Через три дні їду додому до батьків.

— А потім?

---

¹ Питання совісті (латин.).

— Потім повернуся до Каунаса. Мене збираються призначити директором нової гімназії. От тільки документів ще немає. Ти, часом, не знаєш, де можна зняти кімнату?

— Оце-то нелегко. Але стривай, поки що зможеш у мене спинитися. В мене одна вільна. А там собі по-маленьку знайдеш. Після повернення їдь просто до мене.

— О, дуже дякую! Чудово!.. Ти сам живеш? Не одружився ще?

— Знаєш, збираюся.

— Саме час. Закохався?

— Не без того... Нічого не вдієш... Кожен із нас тією хворобою мусить перехворіти...

— Хто вона? Вродлива й багата?

— Американка¹, брат!.. Сам побачиш. Я вас познайомлю. Багачка! Батько побудував триповерховий мурований дім, а вона єдина дочка! Розумієш, що це означає?

— Ну, звісно, де тут не зрозумієш...— двозначно протягнув Васаріс. Йому не подобалося, що Індруліс, очевидно, дужче захоплений тим триповерховим будинком, аніж нареченою.

— А яка ж вона зовні? — запитав знову.

— Нічого, гарна, — холодно хвалив її Індруліс. — Ноги в неї маленькі, стрункі, литки, мов виточені... От тільки груди занадто малі! Знаєш, я люблю жінок з повним бюстом, хоча такі тепер і не в моді. Але вибачай, брате, не гнівайся, — похопився він. — Я й забув, що ти ксьондз.

Васарісові стало навіть шкода бідолашної американки, яку так цинічно проаналізував її наречений. Але, продовжуючи розмову, він знову запитав:

— А взагалі інтелігентна? З освітою?

— Навіть занадто! — вигукнув адвокат. — З вищою освітою, та до того ж музикантка! Правду кажучи, це мене мало цікавить. Я немюзикальний. А вчені жінки в родинному житті часто бувають або занадто холодні, або вередливі.

— А втім, я бачу, ти не дуже захоплюєшся своєю нареченою? — засміявся Васаріс.

— Чому?.. Навпаки!.. Вона мені дуже подобається — і я її люблю. Тільки, бач, я вже не молодий хлопець і

---

¹ Американцями називали литовців, що повернулися на батьківщину після еміграції в Америку.

вмію тверезо оцінювати такі питання. Крім того, знаєш, крім сентиментів, для зрілого чоловіка багато важать і практичні розрахунки. Така партія не щодня трапляється.

Тепер Васаріс уже мав свою думку про любов Індруліса і про причину його майбутнього шлюбу.

— Знаєш що? Мені хотілося б, щоб хто-небудь відбив у тебе твою американку, якщо вона того варта, — піддражнював він Індруліса. — А ти собі знайдеш менш освічену і немюзикальну панну з чотирьохповерховим будинком.

— Ну-ну, не насміхайся! — запротестував Індруліс. — Коли ти познайомишся з нею, то переконаєшся, що її любов варта більше, ніж одного поверха. Чудова жінка!

Обоє замовкли.

— Ну, а ти ж як? — звернувся до нього адвокат. — Пишеш щось нове?

— Пишу. Почав велику річ. Драму.

— Історичну чи з життя?

— З минулого і з фантазії. Порушую в ній гострі питання.

— Почитаєш при нагоді. Я хоча й юрист, але літературу люблю.

— Побачимо...

Біля шосе на Укмярге вони попрощались.

Повернувшись у свій готель, збираючись лягати спати, Васаріс думав про наречену Індруліса і намагався вгадати, хто ж вона така, якщо не може зрозуміти справжньої мети адвокатового «кохання». А ще вчена і музикантка!.. Потім він задумався про свою драму і його огорнули напівреальні, напівфантастичні образи сну.

III

Вранці він прокинувся досить рано, і першою його думкою було вчорашнє прохання Мяшкенаса — відправити месу. Васаріс відчув приємне полегшення і радість, що професорове прохання він відмовився задовольнити і що ці неприємні обов'язки сьогодні йому ще не доведеться виконувати. Але чи сам обов'язок — меса — був йому неприємний? Ні, він просто не хотів публічно предстати як ксьондз. І не лише публічно, але самому собі було якось соромно, бридко і страшно знову усвідомити своє ксьондзівство — і усвідомити найбільший обов'язок ксьондза —

правити месу. Та ще так раптово, несподівано, без підготовки!

Залишившись лежати в ліжку і все ще почувуючи приємне задоволення, що уникнув того обов'язку, він спробував пригадати, де й коли востаннє він служив месу. Два останні роки він провів у Парижі. Ні, в Парижі він не правив ні разу. До того він жив у Римі. Так, там він месу ще служив, хоча й не щодня. Отам і була його остання богослужба.

Потім він подумки повернувся назад, у перші роки еміграції, в Росію. Тут він прожив три роки. Переважно в Петрограді, де служив обідні щодня. Він навчався в духовній академії, дисципліна там була майже такою самою, як і в семінарії. Але вже тут, незважаючи на дисципліну, його ксьондзівська ревність почала пригасати. Вихованці академії, переважно вже ксьондзи, не боялися інколи порушувати ту дисципліну.

Домовившись із якимось товаришем, Васаріс іноді, не спитавшись, тікав у театр. Часом, коли їх усіх виводили прогулятися вулицями столиці або подивитися якийсь музей чи виставку, він удвох з товаришем нишком утікав і повертався до академії лише опівночі. Вони гуляли Невським проспектом, роздивлялися вітрини, заходили до великих крамниць, а ввечері ходили в гості до якогось знайомого земляка, де нерідко збиралися й інші гості. Дехто з вихованців академії мав і цивільний одяг, який при потребі позичав довіреним товаришам. Пореодягнувшись, вони уникали багатьох неприємностей, бо вдягнених у сутани візники та хулігани часто обзивали езуїтами і проводжали їх лайкою.

В академії конфлікт між ксьондзом і поетом, який непокоїв Васаріса, ще більше загострився. В семінарії та протягом його служби в парафії цей конфлікт найчастіше відбувався в його душі, в його совісті, лише інколи виводячи його вчинки та поведінку за рамки суворих ксьондзівських правил. Тут-таки, в столиці Росії, такі відхилення траплялися досить часто. Все, що було йому корисне й потрібне як поетові: театр, різна література, стосунки з людьми,— все це для нього, як священика, було заборонений плід, споживання якого поволі нівелювало ксьондзівські риси його вдачі. Мимоволі він почав ухилятися від виконання деяких священицьких обов'язків. Він отримав дозвіл єпископа замінити читання довгого і заплутаного брев'ярія значно зручнішими молитвами з чот-

ками, які можна було пробубоніти, устроївши руку в кишеню, їдучи в трамваї або їдучи вулицею. Медитації вони всі відбували в каплиці разом, але читали кожен із своєї книжки. А книжки ці не завжди відповідали святій меті. Обідню вони служили нашвидкуруч, тому що ксьондзів було занадто багато, а віктарів і часу не вистачало, і всі поспішали й навіть змагалися, хто швидше закінчить.

Трьох років, проведених в академії, було цілком досить, щоб не занадто активне духовне життя Васаріса обтягнула товста плівка рутини, а саме те життя перетворилося на ряд майже автоматично повторюваних звичок.

Потім йому трапилася нагода виїхати за кордон. Сміливі й бунтівливі думки виникли тоді в його голові. Уперше йому привиділася можливість визволення. Від чого визволення? Він і сам не знав. Може, від тієї рутини, може, від беззмістовності тих звичок, може, від тих внутрішніх конфліктів, може, від того смутку та песимізму, який охоплював його в години роздумів.

І він виїхав у далекі, невідомі країни шукати науки визволення. Скандинавія, Англія, Франція, Швейцарія та Італія були тими країнами, які на сім років замінили йому батьківщину. Там він учився й працював, спершу в комітетах допомоги військовополоненим, а згодом — у литовських посольствах та представництвах. Він звик спілкуватися з чужими людьми, звик до світського одягу, але свідомість ксьондза в ньому була все ще жива, і сподіваного визволення він не знайшов. За звичкою він усе ще читав молитви з чотками, часто думаючи в цей час про мирські справи, збиваючись, читав «Радуйся, Маріє», плутовався і сам не відав, яку частину молитов читає. Раз на місяць або й рідше він сповідався якомусь капуцину або францисканцю, згадував трафаретні гріхи, вислуховував від капуцина або францисканця трафаретні зауваження і знову повертався до буденної роботи та життя.

Меси він служив майже щодня, особливо перші два-три роки. Кілька американських ксьондзів-литовців присилали йому замовлення на доларові обідні, які й були головним джерелом його існування.

Але ось знову потрапивши до Парижа і отримавши оплачуване місце у представництві, він більше не правив богослужінь. Чи тут відіграли роль тільки матеріальні обставини, — він і сам добре не знав. Скоріше за все, ні. Щоденна робота, нові розваги і вся атмосфера величезного міста обірвали й ті петрівкі зв'язки, які досі поєд-

ували його з обов'язками ксьондза. Він знав, що ксьондзам, які живуть у Парижі, під загрозою тимчасового відлучення заборонено відвідувати театри. А він ходив не лише в театри, але і в мюзік-холи, де панувала така атмосфера, після якої стати перед вівтарем було нестерпно і навіть видавалося святотатством. І все-таки він не уникав ні тих місць, ні тієї атмосфери. Він вважав, що це йому потрібно як поету, як літераторові.

Перед самим собою Васаріс поставив завдання уникати лише тяжких гріхів і, аналізуючи як богослов свою совість, уявляв, що це йому вдасться. Але з часом він перестав погоджуватися з богослов'ям щодо оцінки тяжкості гріха. Йому здавалося неймовірним, що, один день не читаючи бревіарію чи молитви з чотками, він уже смертельно согрішить. Коли б він глибше й ґрунтовніше вник у доктрини богослов'я і проконтролював свою віру, то побачив би, що і в сфері догм йому багато що чуже, дивне і несприйнятне.

Таким чином, живучи в Парижі другий рік, Людас Васаріс обірвав майже всі зовнішні і більшість внутрішніх зв'язків, що пов'язували його з духовним саном. Проте усвідомлення того, що він ксьондз було в ньому ще живе і часто гнітило його. Зовсім вільним він почував себе тільки там, де його ніхто не знав. Іноді він з насолодою бродив бульварами, завертав до кав'ярень, відвідував художні галереї й театри, втішаючись тією насолодою, якої він не мав би, носячи сутану. Тоді він мав безтурботний настрій, був уважний до різноманітних явищ життя. Він відчував, як у ньому зростає енергія й рішучість відкараскатися від усіх пут і обмежень священницького сану, цілком віддатися літературі, пізнати людей і світ, готуватися до творчості і лише їй присвятити свої здібності й досвід. «Життя,— думав він,— це найбільша коштовність, і не може бути ніяких формальних перешкод для того, щоб найраціональніше і найплототворніше скористатися ним».

Але варто було втрутитися комусь із земляків, особливо малознайомим, які знали, що він ксьондз,— і весь його ентузіазм, безтурботний настрій умить зникав. Його очі пригасали, увесь він зіццлювався, ховався в себе, ставав обережний і соромився, ніби пійманий на гарячому. Гостям з Литви як правило хотілося потрапити в кабаре «Folies Bergères», «Casino de Paris» чи до іншого, подібного цим, закладу. Але якщо хто-небудь казав йому:

— Ну, ксьондзе Людас, поведи нас сьогодні увечері до

якогось шинку подивитися на паризьких красунь, — він відмовлявся, посилаючись на брак часу або знаходив якусь іншу причину. Названий ксьондзом, він раптово втрачав хороший настрій і неприязно позирав на того, хто його так величав.

Звергання «ксьондзе» в обставинах, які не личили духовному сану, а також нагадування про те, що Васаріс — ксьондз, були для нього просто нестерпними. Його ксьондзівство було глибокою, прихованою раною, яку лише він сам умів обминати, але яка боліла від кожного доторку чужої руки.

Тому іноді в години самотності й роздумів його охоплювало моторошне усвідомлення того, що в житті він один-однісінький, що він навіть радіти може тільки на самоті, що він має остерігатися товаришів та знайомих і блукати в чужому натовпі. Бути самим собою він може лише на самоті або серед незнайомих. Це усвідомлення викликало в нього цілу бурю найчорніших думок і почуттів. Йому здавалося, що над ним висить якийсь фатум, якесь прокляття, що приречкло його на вічну самотність, вічну печаль. З таким настроєм він сідав писати, і в такі години були написані найчорніші сторінки його поезії.

Ось де залягли корені його рабства — в ньому самому. Він міг перервати все, що єднало його з духовним саном, але доки він живо усвідомлював себе ксьондзом, доти не міг відчувати цілковитої свободи.

Але чи він, живучи в Парижі, був уже готовий повністю й остаточно зректися сану? Це питання він іноді обмірковував, але рішучої відповіді ще не знаходив. Іноді він думав, що так. Але варто було йому уявити сам акт зречення, а себе екс-ксьондзом, особливо там, у Литві, як він відчував невимовний жах, а ксьондзівське сумління в ньому піднімало суворий голос протесту. Отак заплутавшись у власних тривогах, Васаріс пригадував слова одного товариша з академії. Іноді вони сперечалися про духовне покликання, й Васаріс у запалі, сам не вірячи своїм словам, вигукнув:

— От побачиш! Якщо тільки я коли-небудь повірю в свій талапт, я зречуся сану й буду лише тим, ким мене бог сотворив — вільним поетом!

Тоді товариш відповідав:

— Зречешся чи не зречешся, а вільним, брате, вже не будеш. Хто один раз потрапив під владу Рима, тому порятунку нема. Відбивайся, як хочеш, а дух Рима все одно

просочився в тебе до кісток. Ти і в могилі не перестанеш бути ксьондзом.

У цій суперечці вони обидва дійшли до крайності, проте Васаріс почав переконуватися, що в словах товарища було багато правди. Дух ксьондзівства пройняв його глибше, ніж він гадав. І прийдешне уявлялося йому невизразно.

Він їхав до Литви, ще не знаючи, як поведеться, але сподіваючись, що сприятливі обставини допоможуть йому вирішити це питання. У Литві про Васаріса в перші дні майже ніхто не знав. Йому подобалося, що всі його звали не ксьондзом, а паном, і навіть у готелі, де він зняв номер, його інкогніто не було розкрито, бо в паспорті вказувалося, що він є лише Dr. Phil.— доктор філософії.

Однак як тільки він переїхав кордон, спогади про службу в парафії прокинулися в усіх закутках його душі, і він знову відчув себе ксьондзом. Це відчуття міцніло з кожною годиною. Зустріч на станції Вірбаліс із знайомим ксьондзом та Мяшкенасом наочно довела йому, що інкогніто триватиме недовго, а прохання служити означало, що сан ксьондза вже з перших кроків звалював на нього давно забутий обов'язок. Той сон, який він досі згадував як гнітючу бридоту, свідчив про те, що і в його підсвідомості ще крилося багато прихованих сил, які, несподівано виринувши на поверхню, могли скаламутити його життя якимись небаченими потрясіннями.

Але в цю мить він ще не хотів думати про майбутні труднощі й затьмарювати ними ці останні дні своєї короткої відпустки. Відкинувши геть усі чорні думки, він рвучко скинув із себе ковдру і схопився з ліжка. Годинник показував уже пів на дев'яту, і він міг залишитися без сніданку.

Він швидко вмився і, сівши навпроти дзеркала, почав пов'язувати краватку. Раптом хтось постукав у двері. «Служниця»,— подумав Васаріс і, обернувшись, гукнув:— Прощу!

Двері відчинилися, але це була не служниця. Пролунав чоловічий, упевнений, майже зухвалий голос,— латинською мовою виразно виділялося кожне слово:

— Laudetur Jesus Christus! ¹

Цей голос, мов пружина, підкинув Васаріса з місця.

— In saecula saeculorum ²,— відповів він, обернувшись до нежданого гостя.

¹ Слава Ісусу Христу! (Латин.).

² На віки віків (латин.).

Перед ним стояв монах-францисканець, високий чоловік років сорока, горбоносий, трохи схожий на Савонаролу. Він пильно подивився Васарісові в очі й запитав:

— Reverendus dominus¹ Васаріс, якщо мені правильно вказали кімнату?

Погане передчуття кольнуло Васарісові в серце. Він вирішив триматися холодно й зайняти майже оборонну позицію.

— Так, Васаріс, — відповів він коротко.

Але його обличчя, мабуть, виражало подив, бо монах і без запитання почав пояснювати:

— Вам дивно, звідки я про вас довідався? Не дивуйтеся, добродію. Усе просто. В цьому готелі часто зупиняються ксьондзи. Наш костюл неподалік звідси. Коли раптом у нас виникає потреба ще в одній богослужбі або в якійсь іншій духовній допомозі, ми йдемо сюди і майже завжди знаходимо ксьондза. Щоправда, ви в цивільному одязі, з-за кордону. Ну, та в Литві не сховається, sagis-sime². Одна служниця готелю вас пізнала. Каже, що вона з тієї парафії, де ви до війни були вікарієм. Вона мені й показала вашу кімнату.

— Навіть не подумав би...

— Ergo, ad rem³. Захворів у нас один брат. Хвороба важка, може, й помре. Вчора сповідався і все інше. Але сьогодні знову попросив сповідника — тільки не місцевого. Нікого з нас не підпускає. Може, це delirium⁴ хворого, а може, й casus conscientiae⁵. Вас тут ніхто не знає. Де ще ми знайдемо кращого? Nonne providentia divina direxit pedes tuos ad salvanda animam fratris tui?⁶ — закінчив він урочисто і запитально поглянув на Васаріса.

Той тим часом одягнув піджак і, уникаючи погляду монаха, відповів:

— Вибачте, отче, сьогодні — ні. Non possum⁷.

Якусь мить вони дивилися в вічі один одному, і Васарісові здавалося, що францисканець читає його думки. Більше пояснювати не було потреби.

¹ Шановний пане (латин.).

² Вельмишановний (латин.).

³ Отже, по суті (латин.).

⁴ Маячня (латин.).

⁵ Питання совісті (латин.).

⁶ Чи не провидіння боже направило стопи твої для спасіння душі брата твого? (Латин.)

⁷ Не можу (латин.).

— О, нічого, нічого! — заспокоював себе монах. — Я завжди суди лише по дорозі. У кафедральному соборі я обов'язково знайду сповідника. Радий з вами познайомитися. Звати мене отець Северин. О, ми ще зустрінемося. *Laudetur Jesus Christus!*

Виходячи, він поклонився і спідлоба ще раз подивився на Васаріса. Це був, звичайно, багатозначний погляд, розумний, вольовий. Але що він означав — докір, попередження, іронію чи співчуття — Васаріс не знав. Однак те неприємне враження й погане передчуття, яке виникло, коли він уперше побачив монаха, тепер збільшилося вдвічі. Взагалі до монахів Васаріс антипатії не мав. Немало зустрічав він їх, особливо в Італії, і знав, що й серед монахів є люди широких поглядів. У Римі він був знайомий з одним францисканцем-чехом, який передивився в столицьому місті майже всі опери та оперети. І під час сьовідей монахи були часто поблажливіші й делікатніші, ніж звичайні ксьондзи.

Тому враження, яке справив на Васаріса отець Северин, було не тільки неприємне, але й незрозуміле.

IV

Наступного дня Людас Васаріс виїхав до батьків. Це був вівторок, і він мав намір пробути там тільки до п'ятниці або суботи, щоб у неділю не треба було їхати в парафіяльний костьол правити месу.

Сам батько приїхав на станцію зустрічати сина. Але марно його очі шукали ксьондзика. Старий його навіть не впізнав би, коли б сам Людас не озвався до нього:

— Ви, тату, мабуть, мене шукаєте?

Збентежений і прикро вражений, старий Васаріс привітався з сином.

— Старість, ксьондзику... Недобачаю вже... Та й ви он як змінилися!.. Це вже, мабуть, десять років, як ми розлучилися. А тепер — хвалити бога, знову щасливо зустрілися. Всяка всячина приходила в голову. В наш час життя людське, мов на волосині висить. Ну то їдьмо. Мати вже всі очі дивилася.

Він не дуже здивувався, побачивши сина, одягненого по-панськи. Під час виборів до сейму і до їхньої парафії приїздили ксьондзи агітувати, і всі були одягнені в цивільне. Один так і месу правив, — і людям було ніяково

бачити крізь широке, рідке мереживо підрясника його ноги в штанах.

Васаріси вийшли зі станції, батько оглянув коней, поставив у бричку невелику валізу сипа, дбайливо прикрив її від пилу і, коли, нарешті, вони обоє всілися, весело погнав коней.

— Хвалити бога,— казав він, поглядаючи на ледь захмарене небо,— днина для поїздки видалася чудова. На дощ не схоже, і сонечко не припікає. Надвечір доберемося... Ну, то як там, ксьондзику, в чужих краях, куди ви їздили? Писали ви, що і в Римі були? А чи святого отця бачили?

Людас почав розповідати про Рим та інші міста, але йому найбільше хотілося почути про рідний край та давніх знайомих.

— Та що там, тату, чужі краї — чужі й люди! — закінчив він свою розповідь,— краще ви мені розкажіть, як перебули війну? Кажуть, що німці добряче допекли.

Батькові вже й самому хотілося якомога скоріше поскаржитися синові про пережиті страхиття війни, і він з усіма подробицями почав змальовувати лиха окупації. Зігхав старий, бідкався й навіть обурювався, розповідаючи про свавільного крайстаупмана та підступного амт-форштера, які своїми реквізиціями мало не до голоду довели всю околицю. А потім стільки настраждалися та страху зазнали через тих утікачів — військовополонених! Дожилися до того, що навіть справжні злодії з'явилися...

Майже до півдороги слухав Людас батькові розповіді про лихоліття війни, лише іноді озиваючись своїми відповідями та зауваженнями.

— Багато натерпілися, ксьондзику, але, хвалити бога, вберіг нашу домівку від великого нещастя. А он пілайнійський дядько, земля йому пером, не повернувся з Росії. Від тифу, кажуть, помер.

— Пригадую. Ви мені писали про це в листах.

Але батько знову переповів усе, що тільки знав про смерть пілайнійського дядька.

— Притиснуло горе винних і невинних. Покарав господь світ, занадто вже розбещені були люди. Але чогось того добра й тепер не видно.— Такими роздумами закінчив батько розповідь про війну і швидше погнав коней.

— А в Клявішкісі, тату, доводилося бувати? Як там канонік Кімша? Де тепер пані Бразґеє, знаєте, родичка

його, що вийшла заміж за доктора? Доктора, здається, на війну були забрали?

— Знаю... Пригадую... Настоятель ще живий і здоровий... О-о!.. Міцний ще старий! Але доктор, вічний йому покій, не повернувся... Під час революції, кажуть, загинув. А родичка оце вже років зо три, як за другого вийшла заміж... У Каунасі, кажуть, і живе. Та й де там не вийде заміж? Молода, весела, а настоятель і добра, кажуть, немало виділив...

Батько й далі вів свою розповідь, але Людас вже не слухав. Вістка, що Люце вийшла заміж за другого, дуже здивувала й навіть вразила його. Живучи в чужих краях, він дуже часто гадував пані Бразгенє. Щоправда, роки, коли він був парафіяльним вікарієм, і цілий ряд наступних подій приглушили сентиментальний відтінок їхніх стосунків, але все-таки Люце — перша жінка, що розбухнула в ньому чоловічі чуття,— займала в його спогадах привілейоване місце.

Він любив часто пригадувати всі подробиці їхнього знайомства і виразно уявляти собі ту веселу, жваву чорноброву витівницю, її палкий погляд, дзвінкий сміх і граціозну постать. Якесь, передчуття нашіптувало йому, що доктор Бразгіс з війни не повернеться. Але він ніколи не переживав за долю Люце, ніколи й гадки не мав, що вона ще раз вийде заміж за другого. Адже настоятель Кімша був досить багатий, щоб утримувати її та синочка.

І тепер він довідався, що вона одружилася з другим. У душі Людаса Васаріса почав назрівати немов якийсь докір Люце за такий її крок. Те, що колись вона вийшла заміж за Бразгіса, здавалося йому зовсім простим і навіть необхідним, але виходити за другого означало неначе повністю віддалитися від нього, неначе зректися світлої юнацької ідилії і знайомства, а може, й зовсім про нього забути. Людас не міг собі уявити, що Люце вийшла заміж за когось другого, незнайомого,— тоді вона ставала б для нього зовсім недосяжною.

Людас Васаріс відчув, що за ці десять років перервалася одна дуже важлива нитка, яка пов'язувала його з молодістю, зі спогадами про рідні місця і все, що він там пережив. І нараз він відчув себе безмежно далеким від усіх, чужим... Ось навіть батько не впізнав його на станції... А коли б іще побачив його душу, його совість... А Райнакспе? Ну, та, звичайно, не дуже побивалася, втративши його. Як сперед очей, то і з серця... Він був переко-

паній, що баронеса нітрохи не сумувала за ним і не скучала. Але, дивна річ, він зовсім не дорікав баронесі. А в неї він був, здавалося, більше закоханий, ніж у Люце. Згодом, перебуваючи за кордоном, про свої стосунки з Райнакєне він пригадував безтурботно, з усмішкою на вустах, з легкою іронією і навіть глузуванням. А образ Люце для нього завжди був оповитий серпанком щирого почуття, навіть ліричної туги.

Візок злегка заколисував, він усе глибше поринав у свої думки та почуття, вже зовсім не чуючи батькових слів. Батько й сам помітив, що син його не чує, замовк і теж замислився, лише іноді за звичкою поцвяхкуючи над конями батогом. Після такої тиші розмова звичайно набуває іншого характеру — серйознішого, глибшого, інтимнішого. Проїхавши чималий шмат дороги мовчки, батько поглянув на сина, кашлянув і сказав:

— То як же тепер, ксьондзику, після всіх отих наук? У вікарії ви, мабуть, уже не підете? Настоятелем у хорошій парафії було б найкраще.

Настоятелем? Раптово пробуджений із своїх думок, Людас відчув навіть образу через такі наївні батькові здогади і рішуче запротестував:

— Ні, тату. В парафію я не піду ні вікарієм, ні тим більше настоятелем. Не для того я з такими бідами закінчив вищу науку, щоб заховатися в якійсь парафії. Дістану більш підходящу роботу.

— Звичайно, для сільської сірчини досить і простих ксьондзів... І мені, правда, казав якось настоятель, що вас єпископ скоріше за все призначить у семінарію професором.

— Ні, тату, в семінарії вистачає й своїх професорів. Я повернувся до Каунаса. Мені пропонували місце директора гімназії.

— Хто, єпископ?

— Ні, не єпископ... Але єпископ дозволяє.

Тепер невдоволення відчув у своєму серці батько. Довгі роки він мріяв і сподівався бачити сина настоятелем у багатій парафії, у заможній садибі настоятеля, де був би і шмат поля, і худоба, і ситі коні, на яких син їздив би на храмові свята в чужі парафії. Потайки він плекав надію, що на старості і для нього знайдеться куточок у такій садибі, де він зможе доглядати за господарством. І ось тепер ті багаторічні мрії зруйновано, мов навмисне, саме в такий час, коли треба було радіти, через стільки

років дждавшись сина. І тепер батько спробував чинити опір:

— Навіщо вам, ксьондзику, ті клопоти. У парафії життя спокійніше і краще. Гімназії? Що ті гімназії! Не для ксьондза то робота.

Про гімназії з давніх часів, коли ще Людас учився, старий Васаріс був найгіршої думки. Двічі йому доводилося бути і в директора гімназії — досі в його уяві залишився живий образ того директора: злий, лисий, з ріденькою борідкою панок, одягнений у синій, із золотими гудзиками піджак, поли якого були якось химерно відрізані нарівні з жилетом, а позаду теліпався розгалужений хвіст. Широко розчепривши ноги, він дивав по кімнаті й усе повторював, що Людас повинен жити в державному інтернаті. Тому тепер старий Васаріс, хоча й знав, що ксьондзи бувають директорами, давньої антипатії до тих обов'язків не міг подолати. Не для ксьондза це робота, думав і казав він про таких директорів.

— Чому не для ксьондза? — здивувався Людас. — Адже Литві сьогодні потрібно багато вчених людей. Можна і ксьондзам братися за іншу роботу.

— Ой Литва, Литва!.. — глибоко зітхнув батько, і велика стурбованість відбилася на його обличчі. Він уже знав, що тим словом виправдовують багато зла, що розбещені чиновники навіть пиячать, виспівуючи «Литва, вітчизна наша». А зло в ім'я Литви починає ось проникати і в середовище духівництва. Старий Васаріс не наважувався вголос і відкрито критикувати ксьондзів, але в його серці зібралось вже чимало невисловлених докорів і гіркоти. Переодягнувшись у цивільне, ксьондзи агітують на мітингах, вдаються до суперечок, дозволяють різним пройдисвітам зводити на них наклепи, без сутан ідуть навіть правити святу месу. А в тому Каунасі — то вже й зовсім пропаще болото. Є ксьондзи і представники, й міністри, про чий діла він чув багато поганого на тих самих мітингах. А тепер ось і його власний ксьондзик намірився їхати до Каунаса, стати директором гімназії, і все те знову заради Литви...

Синові цих думок він не висловив, але вони обидва зрозуміли, що між ними виникло якесь непорозуміння, якесь взаємне невдоволення та образа. І батько, і син знали, що в цих питаннях вони один одного не переконають. Тому знову замовкли, але та мовчанка була важча за відверту

суперечку. Людас здогадався, що батькові треба дати висловитися і потім поволі перевести мову на інше.

— То що, тату, не задоволені Литвою? Своя влада, все-таки краща, ніж чужа. Про царських жандармів уже трохи забули, але й німці, бачите, які були лихварі.

— Ет, нічого, жити можна... податки зростають. Влада як влада. Тільки де колись один сидів, там тепер троє — п'ятеро... А коли треба якусь справу вирішити, то вже справжній кінець. І люди розбестилися. Молодь ні на що перевелася. Ті моди, наряди — все, як у місті, дорого, а як треба щось продати — задарма віддавай...

Довго скаржився старий Васаріс на нові порядки. Як і всі люди його покоління, він скептично, з недовірою дивився на «литовську владу» і в усіх неподобствах звинувачував тільки її. Але того прикрого невдоволення Литвою, яке причаїлося значно глибше, ніж неподобства життя, він висловити не міг. А якби і вмів, то скоріше за все сказав би так: «Ми, старе сільське покоління, вас, молодих, не розуміємо, і до цього нового порядку не приживемося. Нове життя розвіяло наші сподівання. Віра, костьол і ксьондзи починають віддалятися від нас і служити не богу, а Литві. Що воно таке, ота Литва, я добре не розумію. Колись я думав, що це наш край, наша земля, наші люди, а тепер я бачу, що це влада, партія, президенти, чиновники. Вони чинять насильство над іншими і саджають у в'язниці, а більшість із них краде, гендіює, бере хабарі і кривдить своїх людей, виходить, ту саму Литву. І ти, сину, протинявшись десять років по чужих краях, хочеш тепер кинути нас, старих, і йти служити оцій новій Литві!..»

Отак старий Васаріс висловив би свій біль і невдоволення, і ніякі докази не могли б переконати його в протилежному. Син трохи здогадався, що діється в батьковому серці, але навіть щиро заговорити і втішити його він не міг. Навпаки. Чим чіткіше вимальовувалися йому батькові переживання, тим дужче він відчував себе винним і тим менше мав надії вилікувати той біль серця. Для того треба було передусім одягнути сутану, виголити тонзуру, обійняти місце в парафії, тримати ситих коней і гарну економку, щонеділі правити месу й виголошувати з амвона пишномовні проповіді.

Людас Васаріс відчував, що, наближаючись до батьківської оселі, він водночас наближається й до такого ідеалу життя. І в ньому почав наростати протест, бажання

чинити опір. У перші роки свого священства він такий ідеал теж засуджував, але керуючись іншими переконаннями. Тоді, в натхненний час юнацького ідеалізму, він думав: «Коли вже бути ксьондзом, то ксьондзом-аскетом, апостолом, сумлінним працівником Христового виноградника». Наступні події та проведені за кордоном роки довели йому, що таким ксьондзом він бути не може. Не лише таким, але може, навіть взагалі ксьондзом йому важко буде залишитися. Він тепер засуджував не тільки опортунізм духівництва, але й містичний квієтизм, хотів бути не лише вільним поетом, літератором, але й діяльним членом свого суспільства, мріяв служити своєму народу і своїй державі. І тепер він не змінився: узгодити свої поривання з нормами життя духівництва Васаріс не міг.

Уже вечоріло, коли вони, виїхавши на пагорб, побачили рідне село. В кінці поля одиноко бовваніла Зоряна Гора, за якою Людас Васаріс звик стежити ще в ті часи, коли він повертався з семінарії на канікули. Тільки тепер її було видно з іншого боку, не на тлі темних лісів, а навпроти ясного неба. Жадібним поглядом почав стежити Людас Васаріс за давно не баченими місцями. Вся околиця ніби провалилася вниз, зіщулилася, тільки Зоряна Гора залишилася такою самою спокійною, серйозною і навіть гордою з того, що вона височіла над полями кількох сіл. Ні, здається, не такою самою. Досвідчене око мандрівника помітило на її вершині щось нерівне — горбики, видолинки.

— Що там, тату, на Зоряній Горі? Робите щось чи будусте?

— Окопи, ксьондзику. Росіяни через усю гору величезний рівчак прокопали. Аж до хат, а по той бік навіть до гайка сягають.

Ось уже й хати. Але що це? Людас їх не може навіть упізнати.

— А де ж верби? — вигукнув він здивовано. Алеї великих сіролистих верб за садом, яка так чудово прикрашала їхній хутірець, мов і не було. Хати якимось незатишно бовваніли, не захищені від західних вітрів.

— Робота німців, — процідив крізь зуби батько. — Он і березняк за садибою ніби бритвою виголили.

Ось уже і їхнє село. Коли він, бувало, повертався з семінарії, з ним вітався кожен — великий і малий. Тепер лише дехто із старших, здогадавшись, що Васаріс,

мабуть, везе ксьондза додому, ліниво скидав кашкет. Інше покоління, інші люди, які його, а він їх не знають.

Людас не міг розібратися в калейдоскопі своїх почуттів. Хто він такий у батьківській оселі? Довгожданий син, гість чи випадковий перехожий?

Але в дворі його зустріла вся родина на чолі з матір'ю. На очах в усіх блищали сльози радості.

V

Прокинувшись уранці наступного дня і підійшовши до вікна, Людас побачив, як мати, почепивши на паркан, витрушувала й чистила його сутану. Ту сутану, як не потрібну, він залишив під час свого останнього перебування вдома ще на початку війни. Мати, очевидно, дбайливо зберігала її і, помітивши, що в чемодані ксьондза іншої сутани немає, почала її чистити. Адже ж доведеться йому їхати в костюл і правити святу месу!

Побачивши, що Людас уже прокинувся, мати взяла сутану і поспішила до світлиці.

— Добре, ксьондзику, що ви колись удома залишили сутану. Свою ви, мабуть, забули покласти до чемодана.

— Ні, мамо, не забув, а подумав, що вона не знадобиться. Цього разу я недовго у вас гостюватиму, тому до костюлу ніколи буде навіть поїхати. Не хочеться турбувати настоятеля. Сьогодні подивлюся на поля, поговоримо про все, завтра хочу прогулятися гаєм, у п'ятницю, може, навідаємося до дядька Мурмаса, а в суботу я вже маю бути в Каунасі.

Почувши такий план, мати від розчарування навіть руками сплеснула:

— Ой, лишенько, ксьондзику, боюся навіть казати. Ви так пізно написали листа, що ми не встигли вас навіть повідомити, як ми тут домовилися. Знаючи, що ви приїдете, ми на завтра скликали всю рідню на панахиду по шілайняйському дядьку і душах усього роду.

Людас відчув, як гаряча хвиля облила його всього і, не приховуючи досади, сказав:

— Ет, мамо, треба вам було це робити без мого відома! Може, в мене є такі причини, через які я не зможу правити ту панахиду?..

— І я так казала, — виправдовувалася мати, — але батько вперся, та й годі. Перше, каже, побачення з сином,

який щасливо повернувся додому, має бути радістю для всього роду — живих і мертвих.

Людас бачив, як вона фартухом витерла сльози. Більше він не в змозі був заперечувати.

— Ну, пічого, мамо. Що зроблене, те зроблене. Сутана є — зможемо їхати до костюлу.

Він навіть сам ще не знав, як поведеться, тільки одне було ясно, що чинити опір батькам, не відправити тієї панахиди — означало б боляче образити і їх, і всю рідню. Та й чим виправдаєшся?

Після обіду він сам пішов у поля, піднявся на Зоряну Гору і, прилігши на її запашний від чебрецю вершині, почав обдумувати і зважувати становище, в якому він опинився.

Жевріла ще одна іскорка надії — самому відспівати ноктюрни, а настоятеля просити, щоб він відправив месу. Але й ця іскорка одразу згасла, коли він пригадав, що в настоятеля обідню, як правило, закупають наперед, а коли й ні, то як на це подивляться батьки, гості та, зрештою, і сам настоятель!

Виходить, месу доведеться правити йому. Тут Людас Васаріс рушив у лабіринт своєї совісті. По-перше, вже третій рік, як він не сповідався. Навіть не беручи до уваги всі інші гріхи, вже одного цього достатньо, щоб *licite*¹ він не міг здійснювати ніяких таїнств. Ксьондз, який рік не сповідався, не тільки чинить тяжкий гріх, але й фактично вже не має права служити месу. Тому завтра рановранці довелось б іти на сповідь. Але для того, щоб підготуватися до сповіді за три роки, слід виконати принаймні триденні реколекції, перелічити гріхи, покаятися, підготуватися до покути, словом, вирішити проблему всього наступного життя і вже щиросердно стати на життєвий шлях зразкового ксьондза.

Чи він, Людас Васаріс, може тепер, одразу, зробити такий крок? Але скільки він не запитував себе, відповідь було одна: ні, цього він зробити не може. Васаріс знав, що не наважиться ні сьогодні, ні завтра, ні за три дні, ні за три місяці. Чи він зречеться ксьондзівського сану, чи стане сумлінним ксьондзом, сказати з певністю він не міг. У його внутрішньому житті відбувалася якась логічна, закономірна еволюція, якої він не міг ні спинити, ані надати їй іншого напрямку.

¹ Належним чином (латин.).

Але обідню треба служити вже завтра. До сповіді він іти не хотів, бо це була б лише пустопорожня формальність, комедія, як бувало казав Варьокас. Виходить, він правитиме богослужіння три роки не сповідавшись...

Зробивши такий страшний висновок, Васаріс сподівався, що відчує у своєму серці жах і зневагу до самого себе, але з подивом помітив, що нічого подібного він не відчував. Все розплутувалося значно легше, ніж він думав. Чому? І тут він дійшов висновку: від віктаря його відштовхував не моральний бік тієї заплутаної казуїстики і власної готовності, а лише небажання публічно визнати себе ксьондзом, одягнути сутану й одяг священника.

А моральний бік? Невже його совість настільки збайдужіла, а сам він став настільки нищий, що не вагаючись, без трепету в серці наважується йти виконувати найбільше таїнство віри після того, як три роки не ходив до сповіді? Але й тут він знайшов заспокійливу відповідь. Адже моральна оцінка всього того заплутаного зла, яке він нібито мав намір учинити, виходила не з природного закону, вираженого з «Декалозі»¹, а з догм чи формальностей церковних статутів. Власне кажучи, чому не сповідатися рік — це вже тяжкий гріх, а місяць, півроку, рік, без одного дня — ще не гріх. На формальні положення Васаріс уже давно не зважав. На деякі догми також. Хіба він винен, що його розум і серце не сприймали цього?

«По суті, — міркував він, — ці три роки я жив так само чесно, як і попередні. Богослужіння — це акт вшанування бога, символ поєднання бога і людини, духу й матерії. Зміст цього символу кожен розуміє і відчуває по-своєму. Чому я не можу виконати цього символічного акту, тим більше, що й сама церква визнає — об'єктивна цінність цього акту не залежить від суб'єктивного стану моєї совісті. Для віруючих моя відправа буде виконана *valida*², а для мене самого, оскільки вона не суперечить моїй совісті, — і *licite*... Адже моя совість керується природними законами, а не формальним статутом».

Дійшовши такого висновку, Людас Васаріс із полегшенням настроєм спустився з Зоряної Гори.

Вдома після обіду він одягнув сутану. Хоча й приношена, вона ще зовсім добре йому пасувала. Людас пройшовся кілька разів по кімнаті, вийшов у двір — нічого, ноги

¹ «Декалог» — десять заповідей Мойсея.

² Дійовою (*лагин.*).

не заплутуються, набута колись навичка не зникла. Обличчя батьків просвітлили. Хвалити бога, їхній син знову справжній ксьондз!

Батько не криючись висловив своє задоволення:

— Ну, ксьондзику, тепер на вас любо подивитися. Та й на люди не сором з'явитися. Принаймні побачать всі, що ви ксьондз, а то могли б подумати, що старий Васаріс привіз якогось нікчемного панича. Не до вподоби мені всі ті німецькі моди.

— Годі вже, годі,— захищала його мати.— Ксьондзик і сам знає, де як до вподоби,— хоча й сама раділа не менше, ніж батько.

— Хіба, тату, не однаково,— виправдовувався Людас.— Латинське прислів'я каже, що не сутана робить монаха. Це стосується і ксьондза. А в цивільному одязі ходити значно зручніше.

— Не знаю,— висловив сумнів батько.— Добра людина завжди ксьондза пошанує, йому з дороги поступиться, та й іншого стримає. А по-панському вдягнені всі однакові. Сьогодні всяке бозна-що по-панському вміє...

Людас бачив, що батька не переконає, і пішов до моря,— серед залишених колись книжок пошукати описи релігійних обрядів і тексти, відновити все це в пам'яті, бо за кілька років дещо могло й забутися.

Аж до вечора він повторював відправу, навіть лежачи в ліжку відчував легкий неспокій і ще раз обмірковував усю ситуацію. Нічого нового він не придумав, хоча довго не міг заснути, і багато різних думок та здогадів витало в його голові. Людас чув, як набридливо точив стіни кород, а в глибині його душі так само набридливо ворухився черв'як сумнівів, якого не могли вгамувати ніякі розумування.

Наступного ранку він прокинувся вдосвіта й почав збиратися до костьолу. Батьки, брати й сестри збиралися майже так само старанно, як колись на його перше богослужіння. Всі метушилися, прибиралися й поспішали, не встигаючи зробити всього, що треба. Після панахиди й молитви з чотками у костьолі всі родичі й сусіди мали їхати до Васарісів у гості й на частування. Тому приготувань і клопотів було немало.

Нарешті всі зібралися, посідали у візок, і батько, за звичкою перекрестившись, сіпнув віжки. Сусіди проводжали їх поглядами, а дехто пішов навіть до костьолу, бо все село знало, яке сьогодні у Васарісів свято.

Настоятель зустрів Васаріса як дорогого й бажаного гостя. Трохи порозмовлявши, вони вдвох пішли до костьо-лу. Людей уже було досить багато. Всі запрошені, навіть з віддалених парафій, постаралися приїхати. Настоятель подбав, щоб панахида Васарісів була урочиста й пишна. Посеред костюлу стояв високий, обтягнений чорним ката-фалк. Щоб прикрасити його, з усієї садиби настоятеля позносили фікуси, олеандри, пеларгонії та безліч свічок. Усі навіть дивувалися такому освітленню. Побачивши, як старанно готувалися, як багато гостей зійшлося, Васаріс остаточно переконався, що відмовитися правити богослу-жіння йому неможливо.

Відспівавши ноктюрни, він почав готуватися до обідні. Вимовляючи слова молитви, що передувала літургії, Ва-саріс намагався пробудити в собі каяття за гріхи, але в його серці ніщо не зворухнулося. Одягаючи підризник та чорну, вишиту сріблом ризу, він трохи хвилювався, пальці його легенько тремтіли, коли він клав святі дари на дискос. Але він швидко опанував себе і, вклонившись розп'яттю, підійшов до вітваря. Месу він розпочав уже зовсім спокійно, так ніби робив це щодня.

Все йшло злагоджено. Під час відправи він чув, що діялося навколо нього в костьолі: дзвіночки хлопчиків з прислуги й відповіді їм, гру органа та голос органіста, шурхіт і кашель парафійян. Повернувшись до присутніх із словами: «*Dominus vobiscum*» та «*Orate fratres*»¹, він побачив батьків і ще кілька знайомих облич. Цей контакт з усіма, хто молився, дивовижно зміцнив і підбадьорив його.

Після відправи він відспівав «*Libera*»² й пішов у буди-нок настоятеля снідати, а батьки й родичі ще залишили-ся в костьолі співати молитви з чотками.

Був уже майже полудень, коли після всіх молитов Ва-саріси разом з гостями повернулися додому. В центрі уваги всіх був ксьондз Людас. Гості раділи з того, що він щасливо повернувся додому, розпитували про далекі краї та життя там. Дивувалися й раділи, довідавшись, що на чужині ще важче жити, ніж у Литві.

Бажаючи відвернути розмови й увагу від себе, Васаріс почав розпитувати, як їм ведеться тепер після війни, чи задоволені вони новим порядком. Уперше опинившись у більшому гурті людей, Людас хотів дізнатися про їхні

¹ Господь з вами. Моліться, брати (*латин.*).

² «Позбав мене» (*латин.*).

думки, погляди, який вплив на їхні уми, настрої і все життя зробило створення своєї незалежної держави. Одначе більшість міркували так само, як і його батько: Литва, сиріч, уряд — собі, а ми — собі.

— Тепер уся влада належить вам, — казав Людас. — Ви обираєте сейм, а сейм призначає міністрів і самого президента. Яких людей ви берете до сейму, такий буде й уряд.

Але селян це не переконало. Дядько Мурма тільки рукою махнув:

— Обман, ксьондзику, та й більше нічого! Кого ми тут вибираємо? Ми тільки партії вибираємо. А партії собі на листочках прізвища без нас понаписують. Ось і на минулих виборах до сейму потрапив клявішкісівський пономар, один швець із Науяполіса, ще, кажуть, якийсь незаможник чи переселенець із Скробляя. Хіба ми вибирали б таких? Що вони тямлять у владі?!

— Тому така й влада, — підтримав інший. — Німці, ото була влада! Скажуть слово — закон. Не зробиш — шкуру здеруть.

— Ой, уміють і наші шкуру дерти, — уточнив третій. — Тобі, може, не доводилося мати справ в установах або дерево купувати? Ото намучився б!..

Дядько Мурма вийняв з рота люльку, цвіркнув крізь зуби й висловився:

— Вже як наш дорветься до влади — амінь! Немає гіршого народу! Перед виборами хазяїна до небес підносять — край господарів, і основа держави, і майбутнє нації. А піді-но в установу, то яка-небудь розмальована паняпочка в задрипаній спідничині носа морщить, і говорити з тобою не хоче, а нікчемний панич у піджаку з заялженими ліктями ще й накричить на тебе. Молися за кожну послугу.

Васаріс хотів захищати владу й урядовців.

— Все це, дядьку, може, й правда, але треба спершу трохи й потерпіти. Наші чиновники ще не мають навичок, а часто й належної освіти. Почекайте хоч років з десяти. Будуть у наших школах учені люди, тоді й порядок буде кращий.

— Дай боже, ксьондзе, — скептично погодився дядько. — Але поки що справедливості немає. Одні хочуть якомога швидше розбагатіти, грошей нагребти, другі пиячать, бенкетують, треті великими панями прикидаються, ніхто чесно робити не хоче.

Почувши, що сам Людас збирається оселитися в Каунасі й дістати місце директора гімназії, одні жалкували, інші раділи, що при потребі буде до кого звернутися за допомогою. Раділи й ті, хто мав намір віддати сина чи дочку в науку. Директорська рідня сподівалася найбільше користі.

Після обіду, надвечір, після всіх розмов, нарікань, скарг і втіх, гості нарешті розійшлися.

Залишившись наодинці, Людас Васаріс відчув себе пригніченим і розчарованим. Перші враження від села не дали йому нічого втішного.

«Село, — думав він, прогулюючись садом, — залишається темним, егоїстичним та інертним. Колективні завдання й зусилля народу для нього ще не скоро стануть зрозумілими. Але водночас село спостережливе й критичне. Кожен помилковий крок влади в селі викликає не лише розчарування, але й зневіру в майбутнє, готовність чинити запеклий опір. Село могло багато витерпіти й байдуже дивитися на діла чужинців — росіян та німців, але своїм нічого не вибачить і не забуде».

Людас Васаріс ніколи не мав бажання близько спілкуватися з селом. Тепер, через десять років, ледве встигнувши відчувти пульс сільського життя, ледве почувши з його вуст слово, він побачив, що й тепер залишається для села чужий і незрозумілий. Він помітив, що сільські люди, навіть близька рідня, висловлювали йому свої думки неохоче, остерігаючись його і соромлячись. Якщо він доводив щось протилежне, вони хоча й погоджувалися, проте було видно, що лише на словах, із ввічливості, аж ніяк не насправді.

Людас Васаріс відчував, що відійшовши від священства, він стане злочинцем в очах народу. Хто-хто, а простий люд навряд чи зрозуміє його, а може, й ніколи не вибачить йому цього віддалення.

Він гірко посміхнувся, пригадавши, як жіночки милувалися його богослужінням, ним самим і раптом з усією жорстокою очевидністю побачив, на який двозначний шлях він ступає і яка дволикість та неясність починає огортати його особу. Ніколи Людас Васаріс не відчував так виразно гніт тієї двоєдушності, як того вечора. Щоправда, й раніше він помічав у собі паростки дисгармонії та роздвоєності. Але раніше його вчинки не були діаметрально протилежні тим моральним нормам, які встановив костьол і сповідували всі віруючі. Сьогодні це сталося

з ним уперше, і він, дарма що намагався викрутитися, посилаючись на несподівані обставини та чистоту своєї совісті, в глибині душі почував себе приниженим і несправедливим.

І все-таки в ньому наростало бажання визволитися від того приниження, відкараскатися від важкого гніту, розтрощити ту двоєдушність, усунути дисонанси. Він волів почути думки сторонніх про себе, хоча б та думка була для нього й неприємна.

Він тепер напевне знав, що в цьому напрямку йому треба йти і з цією метою узгоджувати всі свої вчинки.

Але ось він думав одне, а зробив інше. Він публічно демонстрував своє ксьондзівство, не бажаючи того й навіть не маючи на те права.

Його бажане визволення було ще дуже далеко.

VI

В суботу, як і сподівався, Васаріс повернувся до Каунаса. Ще перед від'їздом до батьків він перевіз до Індруліса всі свої валізи й тепер оселився в одній, відведеній для нього кімнаті, розмістивши свій небагатий скарб, прибравши ліжко та письмовий стіл, він відчув себе забезпеченим на необмежений час і полегшено зітхнув. Йому стало ясніше на душі від думки, що, відслуживши вдома папахиду, він виконав важкий обов'язок і що тепер, напевно, досить довго буде вільний від таких обов'язків.

Наступного дня, в неділю, служити месу він не пішов, а як звичайний парафіянин пішов в Ігулу слухати обідню. Стоячи серед людей, він стежив за ходом молебнів, і йому здавалося, що такого релігійного настрою він ніколи не відчував, сам виступаючи з вітваря.

Вийшовши з костюлу, він уже повернув було додому. Раптом над самісіньким вухом чийсь хрипливатий голос вигукнув:

— Людасе Васаріс? Звідкіля ж це ти?

Пятрас Вариснас, його давній знайомий, якого вигнали колись із третього курсу семінарії, широко всміхаючись, простягав йому руку. Васаріс знав, що Вариснас, одразу після війни закінчивши студії, живе в Каунасі й викладає літературу в університеті. Владнавши свої справи, Васаріс мав намір знайти свого колишнього товариша, тому тепер дуже зрадів цій зустрічі.

Обидва товариші повернули в Лайсвес алею, обмінюючись спогадами, першими враженнями та розповідями кожен про себе. Коли скінчилися розмови, Варненас оглянув Васаріса і, взявши його за лікоть, запитав:

— Людасе, не ображайся, але скажи: ти ще ксьондз чи ні? Вигляд у тебе, брате, декадентський! Та й балачок я тут про тебе всіляких наслухався.

— Я такий і є,— розсміявся Васаріс. День був похмурий, і він одягнувся в широкий літній плащ невимовного кольору, який міг однаково пасувати і чоловікові, й жінці.— Декадентом мене прозвали ваші критики. Що ж. За таке прізвисько я зовсім не ображаюся. Немає нічого кращого, ніж декадентська поезія. А на ксьондзівство думай, що хочеш.

— Але ж як тебе звати — ксьондзом чи паном?

Васаріс на хвилину завагався:

— Знаєш, Пятрасе, при людях, які мене не знають, ксьондзом не зови.

Уперше так відверто йому було поставлено запитання і вперше так відверто він зрікся сану.

Варненас посерйознішав.

— Я завжди думав, що сутана не для тебе. Але, правду кажучи, не вірилося, що ти її, одного разу вдягнувши, коли-небудь скинеш. Та хтозна, чи варто?

— Скинути сутану важче, ніж це може здатися на перший погляд. А чи доцільно — це вже питання переконання, поглядів, уподобань, його я ще й сам остаточно не вирішив.

— Шкода. Коли ти вже приїхав до Литви, слід одразу вирішити, ким тобі бути. Потім буде важче.

— Я це чудово розумію. Але визначити свою позицію ще не досить. Тут потрібні ще переживання. Треба не тільки розумом, але й душею, психологічно підійти до цього. Однієї волі тут замало.

Хвилину вони йшли мовчки. Зацікавившись Васарісом ще під час навчання в семінарії, Варненас був відірваний від нього багато років, але постійно стежив за його поезією і часто намагався вгадати, в якому напрямку повернеться життя колишнього товариша. Тепер йому було цікаво підтвердити свої здогади.

Тим часом вони повернули з Лайсвес алеї на площу Єдності, зайшли у сквер Воєнного музею й сіли осторонь на лаві. Пересипаючи паличкою пісок, Варненас казав:

— Так ось як заплутується іноді людське життя.

У семінарії тобі, мабуть, і вві сні не снилося, що ти опи-нишся на такому роздоріжжі. А мені, знаєш, і таке спадало на думку. Поеднання ксьондза й поета мені ніколи не зда-валося надійним. Цікаво, які мотиви ти сам вважавш най-важливішими для виправдання такої своєї поведінки? Але чи я не набридаю тобі з отакими розпитуваннями?

— О ні, будь ласка! — погодився Васаріс.— Про ці пи-тання я люблю подискутувати. Передусім я дійшов ви-сновку, що не маю покликання. Я не набожний, мої інте-реси не узгоджуються з характером ксьондза. Літератур-на творчість, як я її розумію і до якої маю нахил, також відштовхує мене від священства. Колись я гадав, що це й буде найважливішою причиною, але потім пересвідчився, що з'явилися й ідеологічні прогалини. А тепер починаю переконуватися, що з такими настроями, думками й по-чуттями, як у мене, взагалі залишатися в ксьондзах не-можливо, а може, й негідно.

— То чому ж ти зволікаєш?

— Психологічну основу такого кроку я тобі вже з'ясу-вав. Але є ще й інші перешкоди. Людина в житті не ізо-льована. Яким би індивідуалістом ти не був, усе одно належиш до тієї чи іншої суспільної групи. Я, наприклад, зрісся з католиками, із загальними рисами їхнього світо-гляду, з їхніми суспільними прагненнями, нарешті, пов'я-заний з ними широкою мережею особистих справ та зна-йомств. Оголосивши себе екс-ксьондзом, я змушений буду все це обірвати й повиснути в повітрі. Виходить, і тут до-велось б міняти орієнтацію. А я зараз не можу цього зробити.

— Далі?

— А далі ось що. У мене старі батьки. Я й раніше знав, а кілька днів тому ще раз переконався, що для них означає моє священство. Для них уже майже трагедія, що я хочу жити й працювати в Каунасі, а не в парафії. Коли б я тепер зняв із себе сан, то матір одразу загнав би на цвинтар, а батькові отруїв би всі останні роки жит-тя. Зараз я ще й тому не можу.

Варненас похмуро слухав Васаріса, а коли той скін-чив,— скривився:

— Знаєш що, Людасе,— сказав він тоном, що не обіцяв нічого хорошого,— не подобається ти мені з усіма своїми викрутасами. Справа тут, брате, надзвичайно важлива й не терпить ніяких компромісів. Ти повинен одразу зважи-тися, не дивлячись ні на які перешкоди з боку суспіль-

ства, знайомих, батьків, словом, ні на які матеріальні чи сентиментальні причини. Як же ти можеш миритися з такою гидкою дволикістю, якщо вже не сказати лицемірством?!

Але Васаріс спокійно вислухав Варненасові слова й навіть усміхнувся:

— Я й чекав від тебе таких докорів і не тільки від тебе, але й від кожного, з ким я був би таким відвертим, як з тобою. Ти й багато інших, дізнавшись про мої внутрішні конфлікти й боротьбу, хотіли б зробити з мене літературного героя — до того ж класичного стилю. Подумайте лишень: висвячення, клятви біля вівтаря і людські пристрасті; почуття обов'язку і особисте щастя; моральний подвиг — і материнські сльози. Тому будь міцний, мов криця — загинь або вбивай, але виконай свій обов'язок. Але я, бач, не герой, а лише звичайнісінька людина, обтяжена буденними справами, а до того ж із вразливим серцем. Коли хочеш, засуджуй.

— Я не засуджую, але інші засудять. І вже, звісно, вважатимуть слабкодушним.

— Ет, плювати мені на їхню сильну волю!.. Передусім треба знати, кого вони таким ім'ям називають! Вузьколобих упертюхів, дурних святенників, безсердечних егоїстів, жорстоких деспотів часто з захопленням називають героями, людьми сильної волі. Такі герої ні перед чим не зупиняються у досягненні своєї мети, не раз уже заливали світ сльозами і кров'ю. А мій ідеал — гуманність.

— Не перечитиму, бо ти починаєш гарячкувати. Згоден, що серце має свою правду, свою логіку і свою мораль. Ти — людина серця, і аргументами розуму тебе не переконаєш. Але одне тобі, брате, пораджу: доки формально ти ще залишаєшся в стані духівництва, поведь себе як належить ксьондзу або, хоча б не роби того, що принижувє гідність сану. А в питаннях совісті розбирається один господь, *De internis nemo iudex nisi deus*¹. Я, здається, сказав? правильно?

— *Ad evitandum scandalum*?² Звичайно, я й сам це добре розумію... Нехай тільки всі, хто носить сутану, пам'ятають про це. А за мою поведінку їм червоніти не доведеться!

— Починає накрапати дощ, ходімо додому. Ти де зупинився?

¹ Питання душі судить лише бог (*латин.*).

² Щоб уникнути скандалу? (*латин.*)

— В Індруліса. Знаєш, помічник адвоката.
— Знаю. Зустрічаємося з ним, але рідко. Різні спеціальності.

— Якщо маєш час, зайдімо на хвилинку. Побачиш, як я влаштувався.

— Можна. Індруліс твій хороший приятель?

— У гімназії ми товаришували. Потім доводилося й за кордоном зустрічатися. Тепер, може, й заприятелюємо.

— Сумніваюся.

— Чому?

— Важка він людина. Дріб'язковий, прискіпливий і нещирий.

— Він і колись відзначався цим. Ну, та невелика біда. Не сподобається — піду від нього. Крім того, він збирається одружуватися. Ти знаєш його наречену?

— Яку наречену?

— Він сказав, що має наречену. Американка, здається, якась.

Варненас розсміявся:

— Ну, та це він даремно вихваляється. Є тут така вродлива Гражуліте, навколо якої всі кавалери увиваються. Але вона така ж Індрулісова наречена, як і моя.

— О-о! Мабуть, та красуня й справді незвичайна, якщо навіть учені люди за неї змагаються! Познайомте мене з нею. Індруліс, здається, вже обіцяв.

— Не задивляйся на неї, — жартома попередив його Варненас. — Індруліс ревнивий, як справжній жених.

— Ну, щодо мене можеш бути спокійний. Пам'ятаючи твоє попередження щодо поведінки, я до жінок навіть здалеку не наближатимуся.

— Не зарікайся! — жартував Варненас. — Панночка і справді чудова. Вродлива, освічена, багата, самостійна, смілива.

— Не люблю мужеподібних жінок, — опирався Васаріс.

— Вона якраз не стала подібною до чоловіків, сучасна жінка в хорошому значенні цього слова.

До Васаріса вже повернувся хороший настрій.

— Курить? — дратував він товариша.

— Не бачив я.

— Випиває?

— В міру і не горілку.

— Фліртує?

— Жартома і не зі мною.

— Грає в гольф чи в теніс?

- Ні, тільки на піаніно.
- Сентиментально і вже не по-сучасному!
- Зате віртуозно.
- Любить песика чи кішечку?
- Ні, Васарісе! Я тебе не впізнаю! Звідки цей гумор?
- Заінтригував своєю красою, от і все.
- Не смійся! Коли побачиш, сам переконаєшся.

Отак жартуючи, вони підійшли до вулиці Ожешко й піднялися на другий поверх будинку, де жив Індруліс. Господаря вони застали вдома, всі троє сіли в його кабінеті, курили й розмовляли. Потім перейшли до Васарісової кімнати подивитися, як він влаштувався. Варненас почав перебирати його книжки й, побачивши на столі цілу купу рукописів, вигукнув:

— Одрозу видно, що письменник! Не встиг ногою ступити, а вже рукописи на столі. Ну, пригости мене хоч якимось жмутком віршів. Більше ж у тебе нічого немає.

— Це все старе... Нічого нового...— опирався Васаріс, засовуючи рукописи в шухляду.

— Ну, то хоч проінформуй мене як історика. Що готуєш до друку? Що пишеш нове?

— Буде книжка поезій. А потім драма, може, навіть дві. Пишу далі.

Варненас плеснув у долоні, наче щось придумавши.

— Ні, брате, так не викрутишся! Ти повинен перед нами дебютувати, прибувши до Литви. Знаєш що, пане господарю? — звернувся він до Індруліса.— Склич хороших гостей, зробимо літературно-музичний вечір. Я його заінтригував нашою піаністкою, ти її заінтригуєш поетом — і ми почуємо дивовижні речі.

— Хм... Що ж... Можна, можна...— без великого ентузіазму погодився Індруліс, посіпаючи вусик.— Тільки в мене, бач, тепер тіснувато. Тут ліжко... жодної вільної кімнати...

— Гаразд. Зберемося в мене,— вирішив Варненас.— Піаніно я спеціально візьму на прокат. Наступної суботи! Згода? Чудово! Ну, будьте здорові! — він попрощався і великими кроками, трохи сутулячись, поспішив додому.

Людас Васаріс не любив публічно читати своїх творів, але цього разу не перечив. Він і сам захотів прочитати перед інтелігентною публікою кілька сцен із своєї незакінченої драми й побачити, як її сприймуть. Тому пропозиція Варненаса видалася йому дуже доречною.

Того ж дня, увечері, він виїняв свою драму й почав вибирати місця, які хотів прочитати. Треба було дещо доповнити, дещо відредагувати. Він працював допізна. Варненас жартома казав, що заінтригував його іноземкою, а воно й справді було так. Увесь час, працюючи, Васаріс підсвідомо відчував, що хоче у вигідному світлі з'явитися особливо перед тією незнайомою піаністкою.

В його уяві вже окреслювався її невизначний образ. До жодної блондинки він ще ніколи не відчував особливої симпатії, але йому чомусь здавалося, що та музикантка буде блондинкою або принаймні з пофарбованим світлим волоссям. А брови будуть чорні. Вона буде висока, довгобрана, а коли сміятиметься, в лівому куточку рота поблискуватиме золотий зуб. Граючи на піаніно, вона іноді схилитиметься над клавіатурою, і її світле волосся спадатиме їй на чоло. Потім вона сяде в кріслі й куритиме сигарету. Вона буде худа, плоскогруда, але ноги, як казав Індруліс, матиме, мов виточені.

Такий образ незнайомки вимальовувала Васарісові його примхлива уява. Він не міг би сказати, що така дівчина, американка, йому дуже сподобалася б, але на таку він сам хотів справити враження, а потім — навіть уваги на неї не звертати.

Свою драму він писав ще два дні. Його питання про директорство все ще не було вирішене, тому часу в нього було достатньо. Але в середу йому зателефонував професор Мяшкенас і повідомив, що єпископ хоче з ним побачитися й чекатиме на нього в четвер у призначений час.

Повернувшись з-за кордону, Васаріс не бачився з єпископом жодного разу. Правила хорошого тону вимагали відвідати його світлість, але Васаріс уникав цього візиту й відкладав його з дня на день. Тепер зволіканню настав край. Особливо боявся він двох речей: що єпископ накаже йому носити сутану і прикріпить його до якогось костьолу, де він повинен буде щодня правити месу, приймати сповіді, а то, чого доброго, ще й читати проповіді. Він ішов готовий до останнього боронитися від усього цього.

У призначений час, відчуваючи легеньке хвилювання, він уже сидів у приймальні єпископа й чекав на його світлість. Одягнувся Васаріс у цивільний одяг, ризикуючи з першого погляду не сподобатися єпископові. Але так він зробив зумисне: якщо єпископ нічого не скаже, то він уже зовсім сміливо, легально, так би мовити, зможе й надалі носити цивільне вбрання.

Невдовзі тихенько відчинилися двері і з'явився його світлість. Васаріс привітався з ним по-католицькому «*Laudetur Jesus Christus*» і поцілував перстень. Єпископ посадив його у кутку за малим столиком і почав розмову про перебування Васаріса за кордоном, про навчання, про повернення до Литви та про враження від рідного краю після стількох років розлуки. Досить докладно єпископ цікавився навчанням Васаріса та професорами, яких йому там доводилося слухати. Васаріс, уже зовсім заспокоївшись, чекав на знак, коли він зможе попрощатися й закінчити візит, але його світлість ніяк не подавав того знаку. Навпаки, очевидно, мав намір перейти до інших тем розмови.

— Так... так... То ви кажете, що останні два роки провели в Парижі. Отже, ви могли й ближче познайомитися з життям французької столиці — особливо з його релігійним та моральним станом.

— Так, ваша світлість... Трохи... Хоча це й нелегка справа...

— Втішне явище, що французька інтелігенція все більше зближається з костьолом. А на богослужіння ходить багато інтелігентів?

— Так, ваша світлість. Справді багато... Наприклад, у костьолі святої Магдалени...— але він одразу отямився й пожалкував, навіть взяв для прикладу костьол святої Магдалени, який відвідують головним чином гості — туристи.

— А ви самі служили в якому-небудь костьолі меси? — поцікавився єпископ.

— Я ходив у костьол святого Фоми Аквінського. Неподалік від нього я й жив...

Така нахабна брехня вирвалася у Васаріса мимохіть, не встиг він навіть отямитися. Він зашарівся й зіщулювався, відчувши небезпеку. Виявилося, що єпископ теж був у Парижі й служив месу в цьому костьолі. Васаріс зазмер, очікуючи, що єпископ запитає ще про яку-небудь подробицю, з якої з'ясується, що він, Васаріс, у костьол святого Фоми Аквінського і ногою не ступав. Але, на щастя, єпископ цим задовольнився й захотів довідатися, чи вже закінчилося будівництво костьолу святого Серця. Васаріс зміг тут дати багато відомостей і навіть подробиць, бо йому самому доводилося кілька разів показувати цей костьол, як визначну пам'ятку Парижа, литовцям, що подорожували Францією.

— А де ви зупинилися в Каунасі? — запитав єпископ, очевидно, вже закінчуючи розмову.

— В адвоката Індруліса. Мій давній знайомий.

— Хм... Було б зручніше мешкати ближче до костьолу, в якогось побратима.

— Так, ваша світлість... Але в мене тут немає добрих знайомих.

— У світських, бачите, із ксьондзом можуть статися всякі неприємності. А іноді й пристойність може потерпіти...

— Індруліс живе один і чоловік він дуже серйозний.

— Все-таки я радив би вам напитати собі ксьондза.

— Постараюся, ваша світлість,— погодився Васаріс, радіючи, що він йому тільки радить, а не наказує.

Васаріс уже хотів підвестися, бо візит, на його думку, затягнувся занадто довго, але єпископ жестом руки стримав його. Він сів, передчуваючи, що тепер-то вже напевне почує щось неприємне, зосередився й приготував аргументи для відбиття можливих докорів.

Єпископ трохи помовчав, схиливши голову й глибоко задумавшись, потім підвів очі, сумно й навіть стурбовано подивився на Васаріса й мовив тихим, повільним голосом:

— Прощаючись із вами, я хотів би сказати вам кілька слів не лише як начальник, але і як набагато старша людина, можна сказати, як ваш батько. Я, мабуть, не помилюся, висловивши здогад, що, йдучи сюди, ви принаймні трохи непокоїлися, сподівалися, що я вас розпитуватиму про життя за кордоном, про стосунки, виконання обов'язків, а може, навіть вимагатиму свідчень, а потім накажу, наприклад, одягти сутану або принаймні носити колоратку.

Після такого вступу єпископ знову помовчав, ніби надаючи Васарісові можливість заперечувати. Проте Васаріс мовчав, похиливши голову. Тому єпископ говорив далі:

— Я, здається, теж не помилюся, висловивши здогад, що ви прийшли, не маючи наміру поступатися переді мною щодо деяких пунктів. Ці пункти я обмину не тому, щоб випробувати вашу поведінку, а не бажуючи поки що сваритися з вами. Час — найкращий лікар усіх душевних недуг. Я сподіваюся, що ви, поживши в Литві, звикнете до наших обставин, потроху втягнетеся в роботу костьолу й самі побачите свої помилки, самі їх виправите.

Єпископ знову замовк, мабуть, чекаючи, що Васаріс

згодиться, але поет і цього разу промовчав. Лише міцно стиснуті уста і зморшки між бровами свідчили, що в нього на серці було неспокойно. А єпископ, зачекавши хвилинку, знову сказав:

— Ви чудово розумієте, і я це визнаю, що ваше положення між ксьондзами становить ніби якийсь виняток у житті цього стану. Ви поет, маєте непересічний талант, багато шанувальників, які вам потурають і ладні багато чого простити. Знаючи людські слабкості, як *malum necessarium*¹, багато чого прощаємо й ми, католицьке начальство. Але наша поступливість не повинна захочувати вас користуватися своїм привілейованим становищем і йти в тому напрямку далі. Католицькій дисципліні завдають великої шкоди різні винятки й недоліки, вже не кажучи про обурення віруючих, яке викликає негідна поведінка духівництва, що складається найчастіше з винятків.

Васаріс раптом підвів голову і хотів було вже щось сказати, але єпископ спинив його жестом руки і говорив далі, вже трохи підвищивши тон:

— Я пильно стежу за вашими творами, тому знаю, яку велику внутрішню боротьбу доводиться вам часом переживати. Але я ніколи не зміг би змиритися з тим, що ви коли-небудь знімете з себе сан. Ні, цього не може бути... Ні, цього ніколи не може бути!.. Це був би найбільший злочин перед богом, католицькою вірою, костюлом і Литвою. Сподіваюся, що ви, знаючи католицьку віру, шануєте її й дорожите нею. Ви, звичайно, також поважаєте і ксьондзівський сан, хоча припускаю, що свої здібності краще могли б використати в іншому місці. Ви, мабуть, також поважаєте і клятву богів, свідком якої був я сам — що залишитесь вірним вірі й костюлу! І ви могли б зректися всього цього?! Заради чого? Заради особистого щастя? А чи напевне ви знайшли б те щастя? Чи не охопило б вас ще більше розчарування? А коли б ви його і знайшли, то чи довго ним користувалися б? Хіба довга молодість? Хіба довге життя? Зрештою, байдуже, які були б результати, — вони не можуть виправдати цього зречення! Подумайте, будь ласка. А тепер *vade in pace dominus sit tecum*².

Васаріс хотів говорити. Він увесь тремтів, мов струна, і вся гіркота, що назбиралася в ньому за довгі роки, рва-

¹ Неминуче зло (*латин.*).

² Іди з миром і нехай господь буде з тобою (*латин.*).

лася на поверхню. З якою метою і що він говорив би, — йому й самому було неясно. Може, він звинувачував би сам себе, може, признався б, може, скаржився б, може, шукав би розради, а може, суперечив би і боронився від усього того? Але єпископ не дозволив говорити. Він швидко підвівся, дав для поцілунку перстень, сотворив образ хреста і вийшов з кімнати.

Васаріс повернувся від єпископа, несучи цілу бурю думок і почуттів. Спершу він відчував себе пригніченим і приниженим, що єпископ так швидко й безпомилково розшифрував його. Якими мізерними видавалися тепер йому всі ті викрутаси, якими він намагався замаскуватися й уникнути недремного єпископового ока та його розпоряджень. Йому було соромно, що він, уже майже остаточно вирішивши скинути із себе сан, пішов до єпископа з давньою рабською покорою, як учень до вчителя — обдурити або викрутитися.

Потім він відчув себе ображеним, що єпископ, так відверто й чітко поставивши питання, не дав йому висловитися. Зробивши так, єпископ повівся дуже мудро, даючи змогу Васарісові наодинці із самим собою обміркувати ці слова і всю ситуацію, щоб він не наговорив у запалі таких речей, через які становище могло тільки погіршитися.

Проте однієї стратегічної помилки припустився і єпископ — тим, що занадто відверто і занадто глибоко дешифрував Васаріса. Тепер уже й Васаріс, переконавшись, що єпископ однаково все знає, і не відчуваючи потреби критися, міг ще дужче укріпитися й утвердитися в залишеному для нього *status quo*. Крім того, єписком з усією рішучістю поставив перед Васарісом питання про зречення. Доти Васаріс боявся навіть подумати, що він міг би з його світлістю дискутувати про таке питання. А тепер ця справа не була для нього такою страшною. Зрештою, єпископ наводив аргументи, намагався переконати його, вплинути на нього. Залишившись на самоті, Васаріс обмірковував ті аргументи, аналізував і намагався їх зруйнувати. А яких перешкод не здолає людина, бажаючи виправдати себе і йти за велінням свого серця?

VII

Як і було домовлено, у суботу ввечері в доцента Варне-наса почали збиратися гості. Все це були гості, які цікавилися мистецтвом і літературою: редактор журналу

«Промені» Каркліс, відомий поет Кальнюс, драматична актриса Лапаліте, композитор Айдужіс, обіцяли завітати також ксьондз професор Мяшкенас, адвокат Індруліс та піаністка Гражуліте, яка разом з Васарісом палезжала до «програмних гостей» того вечора. Зібрався чималий гурт — близько п'ятнадцяти осіб.

Людас Васаріс хвилювався з самісінького ранку — яке враження він справить на таку вибрану публіку. Гнітюче враження від розмови з єпископом ще не розвіялося, псувало йому настрої і послаблювало впевненість у собі. Він розумів, що за ним не тільки стежать, але й намагаються обережно, поволі втиснути його в суворі норми поведінки духівництва. Не випадково єпископ попереджував його не робити зі своєї поведінки винятку. Варненас недавно казав йому те саме. Виходить, на нього все-таки дивились як на ксьондза. Але хіба він повинен обмежувати себе навіть у своїй творчості? І він ще раз із почуттям гіркої покори вирішив поводитися обережно, проте ніхто не змусить його зрестися того свого внутрішнього світу, який він створив за довгі роки боротьби і шукань.

Коли Васаріс прийшов до Варненаса, майже половина запрошених уже зібралася, але Індруліса та Гражуліте ще не було. Одні гості влаштувалися в кутку на дивані, інші, розмовляючи, товпилися біля вікна, але ніхто ще не сідав до столу з холодними закусками, де стояла пляшка коньяку і скромно виглядала карафка горілки. Навпроти, під стінкою, пишно виблискувало піаніно, взяте напрокат спеціально для цього вечора.

Коли Васаріс привітався і познайомився з гостями, на хвилину перервані розмови зав'язалися знову. Редактор Каркліс, який сидів на дивані, відновив суперечку з поетом Кальнюсом і тепер, розвиваючи далі свою думку, казав:

— Звинувачувати суспільство в наш час стало таким трафаретом, що я задалегідь знаю всі ваші докори. Вся наша преса переповнена скаргами та анкетами про причини літературної кризи. Це добре, що ви шукаєте щось нове, але погано, що всю вину звалюєте на громадян і владу, а на себе подивитися не хочете. А що ви даєте громадянинові? Чи у вас болить серце за громадські справи? Чи ви йдете в ногу з життям? Ні, ви займаєтесь лише собою, зітхаючи, оспівуєте місяць, зорі та свої почуття, замість того щоб потрясти народ сильним акту-

альним і справді творчим словом! Не такий тепер час, панове поети!

Кальнюс засовався, мов ужалений:

— А про що ж ми писатимемо? Про контрабандистів, хабарників, п'яниць, розлучення, аборти та афери? Покажіть, будь ласка, де він, цей суспільний ідеал, яким живилася б література? Його немає. Не лише його — немає навіть найменшого зацікавлення питаннями культури. Ось чому чиста поезія недосяжна для нашого інтелігента, він не любить її. Він не доріс до неї.

— То ви визнаєте, що відстаєте від суспільства або плентаєтеся за ним услід? А я гадав, що поети — це вожді народу, вони проголошують йому нові ідеали, вчать суспільство надихатися ними, наслідувати їх. Особливо це стосується молодого суспільства, молодій держави. Романтикою зірок та ніжними почуттями таке суспільство ніколи не цікавиться.

— Ні, редакторе, — втрутився Варненас, — даремно ти так нещадно накинувся на бідолошного поета. Він каже багато правди. При загальному занепаді важко вимагати від поетів, щоб вони оспівували бозна-які ідеали. Все одно їх ніхто не слухав би. На мою думку, нехай вони собі творять хоч і декадентський неоромантизм, аби тільки талановито. Нехай хоча б один із них вичерпає всі теми цього напрямку, використає всі поетичні засоби — і в історії литовської літератури він посяде видатне місце.

— Ти говориш, мов професіонал, — заперечив редактор. — Мені здається, що нічого вони не вичерпають і нічим не скористаються — заізнлися! Сьогодні потрібне щось нове. Що саме — я не знаю, не можу визначити, але пове.

В суперечці виявив бажання взяти участь і професор Мяшкенас:

— При загальному занепаді! — вигукнув він, втупивши очі у Варненаса. — Ну, колего, як собі знаєте, а я протестую! Не бачу я загального занепаду в Литві. Щоправда, інтелігенти та чиновники дезорганізувалися, стали матеріалістами, але ж є в Литві Стрілецька спілка, є Спілка визволення Вільнюса, є славне військо, є тисячі організованої, ідеалістично настроєної молоді, є кінець кінцем сейм і уряд!..

Ці слова в устах Мяшкенаса прозвучали досить комічно. Тому одні відверто сміялися, а інші вагалися й висло-

вили сумнів, чи й справді той ідеалізм існує і де його слід шукати.

Суперечка зав'язувалася знову, але поява трьох нових гостей перервала розмови. Це були Індруліс, пані Генуленс, та ще одна панна, якої Васаріс не знав. Він одразу здогадався, що це була так звана наречена Індруліса. Доки вони знайомилися, Васаріс встиг переконатися, що її образ, намальований в його уяві, не дуже відповідав оригіналу, хоча й не був дуже далекий від нього.

Американка виявилася нижча на зріст, щоправда, блондинка, але її волосся було значно темнішого, природного кольору і в хвилястій зачісці переливалося золотистим відтінком. Її обличчя було довгообразе, як він і гадав, але вираз, настрій виявилися зовсім іншими. Васаріс думав, що вона буде типова сучасна американка з розв'язними манерами, яких йому багато доводилося бачити в Парижі, а тут побачив майже типову литовку, тільки сучаснішу, без сільських рис, але й без шаблонних ознак столичної цивілізації. Не була вона також ні худа, ні плоскогруда, як туристки-англійки. Коли, вітаючись із Васарісом, вона усміхнулася, він побачив ряд білосніжних зубів без жодного золотого. Сподобалося йому і її ім'я — Ауксе¹. Згодом він дізнався, що так, на литовський лад, вона переробила своє християнське ім'я Аурелія. Васаріс подумав, що обидва імені чудово гармонують золотистому поліску її волосся. Того ж вечора він помітив, що вона не курить і в її манерах немає нічого від кокетки чи куртизанки. Вже з перших хвилин знайомства попередній намір справити на неї враження, а потім байдуже відвернутися видався йому суєтним і смішним. Сподобатися він хотів і тепер, але це враження мало бути глибоке і змістовне. Васаріс уже почав побоюватися, що це буде нелегко, а її думка тепер видавалася серйозною і важливою для нього.

Коли всі гості вже зібралися, господар плеснув у долоні, вимагаючи тиші.

— Я гадаю, що буде краще, коли ми ще трохи по-постуємо і спершу виконаємо програмну частину нашого вечора. Мої милі гості, звичайно, добре знають шановну панну Ауксе як чудову піаністку. Всі ви також знаєте — принаймні ім'я та твори — відомого поета Людаса Васаріса, а тепер і особисто познайомилися з ним. Він — мій давній приятель, але тільки недавно після довгих років

---

¹ Ауксас — золото (литов.).

перебування за кордоном повернувся до Литви і вперше з'явився у нашому товаристві. Тому годилося б, щоб він нас пригостив гостинцями — якимось своїм твором, якого ми ще не читали. А належний настрій створить нам панна Ауксе, люб'язно зігравши для нас за власним вибором щось підхоже для даного випадку.

Панна Ауксе без спеціальних запрошень сіла до піаніно. Ні Васарісові, ні іншим гостям не був відомий твір, який вона грала. Потім навіть композитор Айдужіс сказав, що й він не знав цього твору. Він висловив здогад, що це була вільна імпровізація. Але на імпровізацію це не було схоже. Ауксе грала майже в класичному стилі: спокійно, шевнено, без будь-якої бравурності. Дивилася вона просто перед собою, ніби бачила крізь стіну тільки їй одній відомий простір, і лише іноді позирала на клавіатуру. Її музика всіх зачарувала простотою і щирістю. Настрій і справді створився поетичний, майже піднесений. Ніхто навіть не аплодував піаністці, бо кожен відчував, що в таку мить найкращою подякою, найпромовистішою похвалою буде зосередженість і тиша.

Людас Васаріс розклав перед собою купу паперу й почав: — Я хочу познайомити вас зі своїм новим твором — драмою, останні сцени якої ще не написані. Я не буду випробувати вашу терплячість і читати весь твір під ряд. Але окремі сцени без контексту, без продовження здадуться незрозумілими. Тому я не стільки читатиму, скільки перекажу схему драми і вкажу на головні ситуації, з яких з'ясується характер, ідея і задум мого твору.

Дія моєї драми перенесена в глибоку давнину й має міфологічний характер. У ті часи люди любили великі пристрасті, великі моральні змагання і боротьбу з уявними богами. Все це вони вбирали в поетичну одію, яка надавала реальним подіям глибокий символічний сенс. Міфічний сюжет моєї драми такий. В одній країні чи в одному роді царює молодий володар, якому пора вже одружуватися й мати престолонаслідника, бо припинення династії всюди й завжди вважалося небесним прокляттям, причиною війн та катастроф. Верховний жрець сватає йому дочку одного вельможі, але молодий володар зволікає з одруженням, бо кохає жрицю головного божества племені. Любов його перетворюється на нездоланну пристрасть, і він, ламаючи традиції та закони своєї релігії, забирає жрицю із храму й одружується з нею.

Перегорнувши свої панери, Васаріс прочитав з першої дії кілька сцен, які зображували цей святотатський шлюб. В уяві слухачів постав образ володаря-бунтівника, його виступ разом з прибічниками-воїнами проти служителів храму, страх жриці та нарікання юрби. Саме небо, здавалося, загрожувало володарю: перша дія закінчується зливою і бурею, які переривають шлюбний бенкет.

— Ну, знаєш, твій володар — сміливий хлопець, — відзначив Варненас, коли Васаріс закінчив читати. — Але тут немає нічого дивовижного. Сміливці, що бунтували проти богів, були в усі часи. Не бракує їх і в літературі. Пригадаймо Мато і Спендія із «Саламбо», які викрали священний серпанок богині Таніти.

— А наш Кястутіс, який викрав Біруте? — озвався хтось. — Чи не про це й тут мовиться?

— Ні, — пояснив Васаріс. — Для мене не важливі ніякі історичні обставини. Я беру лише суть міфа і його сценічно опрацьовую.

— Справді, на сцені це вийшло б просто вражаюче.

А артистка Лапяліте трохи екзальтовано вигукнула:

— Ох, відтепер моя мрія — зіграти жрицю!

— Послухаймо далі! — нагадав Варненас.

Васаріс знову почав розповідати:

— Далі, в другій дії, бачимо, що щастя сміливого володаря та його дружини тривало недовго. В них народжується син, але одразу ж країну спіткали всілякі нещастя: сарана знищує урожай, жителі гинуть від чуми — все плем'я звинувачує володаря та його дружину. Зневажена дочка вельможі підбурює свого батька помститися молодому володареві за зневагу. Вельможа організовує заколот і скидає молодого короля з престолу. Король з королевою мають померти, але оракул сповіщає, що затвердити вирок може тільки законний спадкоємець короля. Права спадкоємця залишаються за їхнім сином. До його повноліття правителем буде верховний жрець. Він зловтішно сподівається, що майбутній король засудить до страти своїх батьків і тільки потім дізнається, кого він покарав. Тим часом нещасних короля та королеву кидають до в'язниці.

— Послухайте, будь ласка, сцену, в якій нещасним сповіщають про їхню долю, а верховний жрець і дочка вельможі радіють з такого повороту обставин.

Коли Васаріс замовк, знову першим заговорив Варненас:

— Дозволь мені відзначити, поете, що ситуація досить штучна, але виражена сильно.

Композитор Айджіс, який досі не озвався й словом, упевнено сказав:

— З цієї драми вийде чудове оперне лібретто, але й для драми потрібна буде музика.

— Браво! — вигукнув поет Кальніус. — Айджіса охопило натхнення. Сідай за піаніно!

Індруліс пошепки запитав Ауксе, яка її думка про драму, але вона ухилилася від відповіді.

Скориставшись моментом тиші, Васаріс розповідав далі:

— У третій дії зображуються картини через двадцять років. Син скинутого короля — тепер уже вродливий юнак. Верховний жрець — згорблений старик, але його серце таке ж суворе, як і колись. У палаці йдуть приготування до коронації принца, під час якої він уперше повинен здійснити суд над злочинцями, серед яких і його батьки. Але він не знає про це, бо йому було сказано, що його батьки померли, ще коли він був малий. На коронацію прибуває і дочка вельможі, тепер уже літня жінка. Вона зловтішається, очікуючи на страшний вирок, проте, побачивши юного принца, вона починає вагатися. Принц напрочуд схожий на свого батька, якого вона колись любила. В її серці борються суперечливі почуття. Їй стало шкода короля і принца. Марно шукає вона в своєму серці злість — від неї не залишилося й сліду. Тепер вона намагається переконати верховного жреця пожаліти нещасних і не отруювати життя королевичу — улюбленцю всіх. Але жрець залишається таким самим суворим, бо суду і смерті винуватців вимагають звичаї та закони країни. В протилежному разі народу знову загрожуватиме гнів богів. Тоді дочка вельможі зважується на ризикований крок: вона сама повідомляє принцу, що на нього чекає і кого йому доведеться судити. Король вражений, збентежений і пригнічений. Жінка образно змальовує шляхетність і відвагу його батька, вроду матері. Принц хотів було рятувати їх, але марно його виховав верховний жрець. Він боїться богів, він хоче бути вірний законам і звичаям країни. Сумнівами та ваганнями закінчується третя дія.

— Почитай, — попросив Індруліс.

— Ні, годі. Тут довгі сцени і без контексту не будуть зрозумілі, а фабула й так, здається, зрозуміла.

Професор М'яшкенас попросив слова.

— Мені не зовсім зрозуміла поведінка дочки вельможі.

Занадто несподівано вона відмовилася від помсти і змінила гнів на ласку.

— Нічого дивного, — відповіла пані Генулене. — Побачивши такого вродливого принца і згадавши свою любов, вона могла про все забути й простити.

— Навпаки, вона могла спалахнути ще більшим бажанням помсти, бо втратила таке щастя.

— Даруйте, жінки вміють не лише мстити, але й вибачати!

— Особливо тоді, коли «зоря надії вже погасла...»¹

Інші гості також почали жартувати, сміятися, перейшовши від драми на дотепи та веселі зауваження, але господар послішив відновити серйозний тон.

— Становище принца справді драматичне. Ну, скажи, як же він повівся: засудив батьків чи виправдав?

— Четверта, остання дія починається урочистою коронацією. Перед очима глядачів проходить урочистий обряд, супроводжуваний музикою та співом. Молодого принца запрошують на трон. Він щедро обдаровує заслужених людей країни — передусім вельможу та його дочку. Потім сюди приводять злочинців, і має розпочатися суд. На жаль, тут моя драма уривається, бо кінцівки я ще не написав. Я й сам вагаюся зі своїм королевичем.

— А чого тут вагатися? — вигукнула артистка. — Звичайно, він виправдає їх.

— Сучасна людина повелася б саме так, — погодився редактор. — Сучасна людина не любить усієї цієї метафізичної плутанини, яка походить від релігії, від традицій і яку так запопадливо оберігають клерикали всіх часів і народів. Одначе в цій драмі зображені часи поганських забобонів, отож рішення принца може бути й протилежним. Тому в драмі слід чіткіше окреслити епоху.

Обернувшись до редактора, професор Мяшкенас здивовано підвів брови:

— Даруйте, добродію! Сучасна людина не менше забобонна, ніж поганин, тільки її забобони у стократ гірші, бо породжені не моральною сферою, не вірою в надприродні сили, а її власною розбещеністю, відсутністю принципів, гонитвою за модою et cetera. Сучасній людині не завадить нагадати про моральні обов'язки та терзання совісті, збудити її притупілі почуття. Тому я вітаю драму Васаріса, якщо вона сприяє зміцненню моральних

---

¹ Слово з пісні А. Венажіндіса.

принципів і почуття обов'язку, в противному разі нехай вона краще не з'являється! Основна думка залишається для мене невизрадною.

— Ксьондзе професоре, — спокійним тоном звернувся до нього редактор. — Не здійсмаймо марно суперечок не по темі. Я з вами згоден лише в одному: основна думка мені теж не зрозуміла.

— Це тому, що ми чули тільки план, фавулу, а ідея, звичайно, стане зрозумілою з тексту, — сказав Кальнюс.

— Прошу слова! — раптом пролунав голос Ауксе.

— Будь ласка! Будь ласка! — озвалися в різних місцях, всі обернулися до неї.

— Кінець драми й мені не ясний, — почала вона, — але її сенс мені вже майже зрозумілий.

— От що означає жіноча інтуїція, — зауважив Індуруліс.

— Нехай це буде інтуїція. Отже, мені здається, що сенс драми такий: життя людини ще здавна скуте багатьма забобонами, які часто заважають нам проявити себе і діяльно використати всі свої можливості. Зміст цих забобонів для нас часто вже незрозумілий, але вони так глибоко запустили коріння в наші душі і в усе наше оточення, що коли б ми наважилися переступити їх, то були б змушені багато страждати, а часом і гинути. Ось, наприклад, жриця дала обітницю вічної цнотливості. Який її сенс? Сентиментальний? Поетичний? Нічого доброго з того нікому немає. Тим часом молодий король, покохавши жрицю й одружившись із нею, відчув, що збагатив своє життя, що приніс стільки добра собі й людям. І все-таки за те, що він переконав її зламати обітницю безшлюбності, вони не тільки повинні були загинути самі, але й накликати на свого сина прокляття. Який вирок не склав би син-суддя, він однак буде нещасний: коли засудить — печалитиметься, що стратив батьків, коли виправдає — не матиме спокою від того, що завинив перед божествами. Тому висновок ясний: слід викоринювати з життя такі принципи, які, вже самі по собі безплідні, заважають іншим творити добро, активно скористатися всіма своїми силами і прирікають на безглузді страждання.

Редактор навіть заплодував:

— Браво, браво!.. Я такої самої думки.

Але професор Мяшкенас агресивно насунив брови.

— Даруйте! Коли ваша ласка, чи не сказали б ви мені, які принципи плідні, а які ні? Скажімо, в давнину обітницю безшлюбності давали жриці, а в наші дні — ксьон-

дзи і монашки. Чи можна сказати, що ця обітниця безглузда? Де ж критерії? Хіба тільки матеріальна користь визначає плодотворність принципів? Ось де, панове, основні питання.

— Звичайно, — погодився редактор, — але, сперечаючись про них, ми занадто далеко ухилиємося від теми. Повернімося до драми. Після слів панни Ауксе і заперечень ксьондза професора Мяншенаса я тільки переконався у справедливості своєї думки, яку хотів висловити, а саме: Васаріс написав чудову драму, але припустився помилки, перенісши дію в якусь невизначену давнину і зобразивши екзотичні персонажі, замість того, щоб втілити ті самі думки в сучасні обставини та стосунки. Тоді нам було б зрозуміліше, наскільки позитивні принципи, які викликали цей конфлікт.

— Це небезпечно! — вигукнув хтось у кутку,

— Багато хто пізнав би себе в героях, — додала пані Генулене.

— І бідолашному поету довелося б зазнати прикрощів, особливо тому, що він — ксьондз, — знову зазначив хтось у кутку.

«Телепень!..» — подумав Васаріс. Обережно озирнувшись на панну Ауксе, він зустрів її погляд і відвернувся. Ауксе знову звернулася до господаря:

— Можна говорити далі? Я не зовсім згодна з паном редактором. Зрештою, це справа смаків. Мені, наприклад, дуже подобається це екзотичне старовинне тло, на якому розгортаються героїчні події, вирують сильні почуття, борються неприборкані пристрасті. В цьому тлі багато поезії, багато настрою, воно надає поетові більше свободи для вияву фантазії. Коли зображувалася б сучасність, усе неминуче здрібнилося б, автор мусив би зважати на нашу психіку, пристосовуватися до буденщини, відомої нам так добре, що кожне розходження з нею псувало б ілюзію й ми кричали б: ні, так не може бути. Ідейний сенс у деяких випадках, щоправда, може, й став би очевиднішим, але в цій драмі він для мене й без того зрозумілий. І його неважко перенести в наше життя. Я ще не скінчила, але боюся, чи не набридла я своєю балакажною?

— О, просимо, просимо!..

— Отже, поговоримо відверто. І сьогодні, як сказав професор, є монахи та ксьондзи, зв'язані відповідними обітницями. І сьогодні дехто з них закохується й одру-

жується. Є в нас також і ревні охоронці традицій та законів, які піднімають громадськість проти тих винуватців. Коли б їхня воля, вони повелися б з відступниками так само, як верховний жрець цієї драми повівся з молодим королем.

— Ну, сьогодні за це вже ніхто у в'язницю не кидає і до страти не засуджує,— зазначив редактор.

— Особливо в Литві. Деякі екс-ксьондзи навіть почесних посад досягають,— додала Генулене.

— А проте,— вела мову далі Ауксе,— цей, зображений у драмі синівський суд може повторитися і в нашому житті. Припустімо, зрікшись обітниці, пара вступає в шлюб і в неї народжується син. Він дотримується традиційних, ортодоксальних поглядів або життя в нього складається дуже нещасливо. Щоправда, він батьків не скарає й до в'язниці не кине, але хіба не засудить він їх зневагою, докорами, а може, й на вічні посмертні муки... Ця драма може бути такою само жорстокою, як і ця, що її створив поет Васаріс.

Усі замислилися й на хвилину замовкли. Першим озвався професор М'яшкенас.

— То які ж висновки, панно, з усього цього?

— Висновки, пане професоре, залежать від переконань кожного із нас, поглядів на життя, на людей. Тут уже важко буде знайти спільну думку.

Гості все ще сперечалися, але Васаріс не дуже прислухався, хто що казав. Слова Ауксе були для нього таким несподіваним сюрпризом, що лише вони й лунали далі для нього. Він почував себе щасливим, що всі піби забули про нього на якийсь час, і він безборонно ще раз міг повернутися до тих слів. Такої серйозної мови від тієї паночки він не сподівався почути. Васаріс не міг приглушити в собі почуття задоволення, що Ауксе не лише найкраще зрозуміла його, але й захищала. А наприкінці вона коментувала його драму в такому аспекті, який для самого автора був несподіваний. Він писав тому, що його зацікавило плетиво ситуацій, сильні конфлікти, зображаючи які можна було розкрити глибину людського серця, розповісти багато наболілих думок і створити красиві драматичні сцени. Щоправда, в тій драмі виражався його власний протест проти безглузвих пут, які обмежували людську особистість, але пов'язати це з життям сучасних монахів та ксьондзів йому й на думку не спадало. Тепер

він і сам помітив ту паралель, а коментар Ауксе видався йому цілком логічним.

Проте Васаріс був не зовсім задоволений таким трактуванням сенсу своєї думки, її осучасненістю. Дискусія, викликана його твором, розбудила в ньому самому нові думки, але він не хотів вдаватися до публічної дискусії. Йому цікавіше було поговорити з однією панною Ауксе. Її думка тепер видалася йому цінною й потрібною. Його тішило й те, що питання священства вона перша поставила тут так відкрито і вільно, так просто подивилася на нього. Васаріс тепер був навіть вдячний тому телепневі, який уколів його ксьондзівством, бо, думав він, краще вже одразу розвіяти всі непорозуміння щодо його сану і зайняти чітку позицію. Зрештою, Ауксе, як і всі інші, знала, що він — ксьондз. А якщо хтось і не знав, то невдовзі все одно довідався б. Адже Васаріс уже не раз переконувався, який неприємний конфуз виходить, коли знайомишся *incognito*, а потім з'ясується, що ти — ксьондз.

Тим часом господар запросив гостей перекусити, бо дехто вже почав нетерпляче позирати на стіл. Суперечки й розмови урвалися, і кожен придивлявся, з ким йому зручніше сісти. Васаріс і Ауксе, чи то завдяки маневру господаря, чи то за власним бажанням опинилися поруч і, не чекаючи на інших, сіли. Індруліса з другого боку столу притримала Лапяліте. Там сіла й пані Генулене та професор Мяшкенас. Найближчими сусідами Васаріса виявилися люди, яких він уперше бачив тут. Він обмінявся з Ауксе кількома незначними фразами, але злагодженої розмови в них довго не виходило. Обоє відчували, що соромляться одне одного, підшукували тему, на яку доречно було б поговорити тут і яка зблизила б їхні думки, але марно. Васаріс хотів похвалити її гру.

Але до неї заговорив сусід праворуч, і розмова не зав'язалася.

Потім він наважився завести мову про свою драму:

— Ви дуже добре коментували мій твір. Я навіть сам так не зміг би.

Вона чомусь насторожилася:

— А ви, звичайно, думали, що я нічого не тямлю в літературі?

— Навпаки. Я тільки дивуюся, як ви так добре вгадали ідею мого твору, навіть не читавши його.

— Т-а-а-к?..— з протягом мовила вона, не виявляючи ні найменшого бажання говорити про це далі.

— Ви навіть захищали мою думку від редакторських докорів. Я дуже вдячний вам, панно Ауксе,— не вгавав Васаріс.

— Хм! — знизала вона плечима.— З чого ви вирішили, що я захищала ваш твір? Я лише сказала свою думку.

Васаріс ображено замовк і вирішив залишити її в спокої.

«Ну й говориста,— подумав він.— І що вона від мене хоче?..»

Васаріс розмовляв з іншими сусідами, але вся його увага була на боці Ауксе.

Сама Ауксе теж була невдоволена своєю поведінкою і ставленням до поета. Вона симпатизувала йому, але з якої примхи вона з самого початку чинила опір тій симпатії так незвично? Досі з жодною людиною вона так грубо не поводитися. Відчуваючи це, вона хотіла навіть виправитися, але ніяк не могла змусити себе звернутися до свого сусіда з лагіднішими словами. Вона весело говорила щось до свого сусіда праворуч, але вся її увага була на боці Васаріса.

Того вечора вони не виправили цього невеличкого непорозуміння. Коли всі встали з-за столу, Ауксе вибачилася, сказала, що більше грати не зможе, і попросила Індруліса провести її додому. Всю дорогу вона була в поганому настрої і, коли Індруліс звертався до неї, відповідала неохоче.

Незабаром пішов і Васаріс. Єдиним враженням, яке він виніс із того вечора, була Ауксе — її музика, її слова і те, як холодно вона поставилася до нього.

Того вечора вони обоє думали одне про одного, обоє були незадоволені собою і обоє хотіли при першій же нагоді усунути те непорозуміння.

VIII

Кандидатура Людаса Васаріса на посаду директора гімназії нарешті була затверджена. Керівництво католицької організації схвалило, єпископ дозволив, і міністр освіти підтвердив призначення. Початок навчального року вирішили відсвяткувати якомога урочистіше. Було запрошено багато католицьких діячів: ксьондзів, професо-

рів, депутатів сейму, і навіть сам міністр освіти обіцяв виголосити промову. Урочистості розпочалися молебнем, а відправу довелося служити самому директорові — Васарісу. Того дня його священницький сан був визнаний публічно, в присутності вибраної інтелігенції — і відтоді учні та вчителі почали його звати ксьондзом директором. Васаріс і надалі носив цивільне вбрання, але обов'язки священника йому доводилося виконувати частіше. У неділю він по черзі з капелапом служив відправу, читав проповіді, а іноді й сповідував.

До різдва Людас Васаріс уже цілком звикнувся зі своїми новими обов'язками. Три місяці промайнули неймовірно швидко. Роботи було багато: керувати справами гімназії, готуватися до уроків, вести їх, брати участь у засіданнях. Усі інші справи були відкладені: ні драми свої він не закінчив, ні збірки поезії не відредагував. Жив він усе ще у Індруліса, ніяк не маючи змоги знайти підходящу кімнату. Іноді зустрічався з Варненасом, із Стріпайтісом, з професором Мяншенасом. А взагалі нових знайомств не заводив, ніде не бував, та й до нього ніхто не заходив. Він, як і всі, з головою поринув у турботи найгарячішої пори — осені.

Після першого знайомства з Ауксе в нього все ще било серце, але все не траплялося нагоди поговорити з нею вдруге й те непорозуміння усунути. Він, щоправда, бачив її кілька разів здалеку в театрі, зустрічав разів зо два на вулиці, кланявся, вона привітно всміхалася, і знову все залишалося по-старому. Після кожної такої зустрічі образ Ауксе довго переслідував його, він ловив себе на тому, що постійно думає про неї, і йому хотілося зміцнити це знайомство.

Тим часом ще одна подія урізноманітнила його буденні турботи. Було оголошено про відкриття театрального сезону. Мала йти опера «Схили». Васаріс заздалегідь придбав квиток і того вечора вибрався до театру. Він уже сидів в одному з перших рядів партеру й чекав початку вистави, коли мимо нього пройшли якийсь пан і пані. Вони зайняли місце поруч — дама біля Васаріса, а пан ліворуч від неї.

Васаріс не помітив, хто вони такі, бо світло вже пригасло, та, зрештою, він і не цікавився. Але за ніжним ароматом духів, за елегантним силуетом дами й за білою накрохмаленою манішкою папа можна було здогадатися, що це люди багаті й шляхетні.

Васаріс забув про своїх сусідів, але щойно дія закінчилося і знову спалахнуло світло, він подивився ліворуч і від подиву не повірив власним очам. Поруч сиділа Люція Бразгене або жінка напрочуд схожа на неї. Він бачив тільки її профіль, та й то не повністю, бо вона обернулася до свого супутника. Але ось вона озирнулася, глянула на нього, й на її обличчі теж відбився подив і сумнів. Але Васаріс більше не вагався.

— Пані Люція?.. Невже це ви?

— Ксьондз Людас? Яка несподіванка!.. Ви просто наче з неба впали... Щоправда, я чула, що ви в Каунасі.

— Очевидно, в щасливу годину я купив квиток, якщо опинився поруч з вами.

— Повіласе,— звернулася вона до свого супутника,— познайомся, це друг моєї юності, поет Людас Васаріс.

— Повілас Глауджюс.

— Мій чоловік,— додала колишня пані Бразгене.

Сказавши кілька фраз, пан Глауджюс попросив дозволу вийти покурити і лишив дружину під опікою Васаріса.

Лишившись удвох, вони почали розпитувати одне одного, й Васаріс довідався, що вона вже четвертий рік як вийшла заміж, що її чоловік досить великий лісопромисловець, що живе вона заможнo і що Вітукас уже готується до вступу в гімназію.

Коли скінчився антракт і погасло світло, Васаріс не швидко зміг зосередити свою увагу на сцені. Весела, пустотлива Люце, з якою він познайомився п'ятнадцять років тому в оселі клявішкісівського настоятеля, постала перед ним у новому образі. Справді, різниця між колишньою пані Бразгене і теперішньою Глауджювене була велика. Пані Бразгене була вродлива, але провінціальна пані, здорова, безпосередня і схильна розповніти. А пані Глауджювене мала вигляд столичної дами: з модною зачіскою, струпка,— вона дбала про «лінію», користувалася пудрою та помадою, була пишна й елегантна.

Що зосталося від колишньої Люції? Колір волосся, профіль, риси обличчя, тембр голосу... Навіть поводитися й говорила вона зовсім інакше. Від колишньої жвавості та щирості майже не залишилося й сліду. Погляд її був спокійний, майже холодний, говорила вона, зважаючи й добираючи слова, сміялася обережно, наче боячись зморщок. Рівними дугами вищипані й підфарбовані її брови

тепер не злітали вгору, як колись, а в чорних очах жодного разу не спалахнув вогник.

«Що пережила його колишня мучителька, чарівна Люце? Яка вона тепер, про що думає, що почуває?» — намагався відгадати Васаріс, слухаючи зворушливі сцени опери. Чи зажеврів в їхніх серцях іскорка колишнього почуття, а чи залишаться вони холодні одне до одного?

Спостерігаючи за тими змінами, що сталися в Люце, він ще не хотів признатися собі, що пані Глауджювене йому подобається.

Під час другого антракту, прогулюючись із Люце в фойє, Васаріс роздивився їй краще. «Дуже змінилася, але напрочуд гарна» — вирішив він, коли вони повернулися на свої місця. Світло ще не погасло. Люція сиділа, заклавши ногу на ногу, ніби навмисне показуючи витончену, обтягнену шовковою панчохою литку і кругле коліно. Звичайно, вона робила це не навмисне, просто в моді були куденькі сукні, але Васаріс подумав, чи не змінилася й скромність пані Люції. І якась бентежна цікавість пройняла серце Людаса, і йому захотілося дізнатися, що ж являє собою ця нова пані Глауджювене?

Але того вечора поговорити їм більше не вдалося. Коли закінчилася опера, вони попрощалися, Люція чемно висловила надію тепер уже частіше бачитися й запросила «при нагоді», «коли-небудь» навідатися до них.

Ось уже наближалось різдво, а Васаріс за величезною кількістю турбот досі не побував у панів Глауджюсів. Він вирішив завітати до них після свят.

Тим часом він був заклопотаний безліччю інших справ, які віддалили його й від Ауксе, й від Люції. Його внутрішнє життя ніяк не могло увійти в нормальне русло, а совість була неспокоїна. Коли в суботу або в неділю він мав трохи часу, то багато думав, зважував або просто пасивно лежав, борсаючись у своєму заплутаному внутрішньому житті. Тепер він уже бачив, якої великої помилки припустився, не вирішивши свою проблему ще до повернення до Литви. Виправдовуючись, Васаріс знову й знову висував цілий ряд причин, через які він не міг і тепер не може зректися сану.

Так чи інакше, а тепер він усе глибше загрузав у обов'язках священництва й гнітючій дволикості.

Адже він був директором католицької гімназії, йому було довірено керувати вихованням дітей та юнаків. І він чудово розумів: коли б ті, хто довірили йому це,

побачили, що діється в його душі, то, мабуть, він жодного дня не втримався б на цій посаді. А коли б про це довідался його учні,— яким би авторитетом він був для них?!

— Що ж робити? Йти сповідатися чи братися за брев'ярій? Ні, ні.— Вже й тепер, через три місяці такого життя, він відчував, що це були б марні кроки, нове лицемірство.

І тут він побачив нову, ще більшу небезпеку. Якщо ходити до сповіді, читати брев'ярій і навіть носити сутану, то можна обдурити всіх і самого себе, приспати своє сумління, захряснути у справжньому болоті життя і втратити навіть ті ясні промінчики сумління, які він має тепер. Адже він і сам знав ксьондзів, які сповідалися й читали брев'ярій, а проте жили аморально. Та й яке пуття з їхніх ксьовідей, якщо вони постійно чинять ті самі гріхи, ніскільки не виправляючись і не намагаючись виправитися. Проте вони, очевидно, почувають себе спокійно і першими пожбурили б у нього камінь, коли б дізналися, що коїться в його душі.

«А ти піди до сповіді, розкайся в гріхах і постарайся виправитися щиро й остаточно,— не раз нашіптувало йому сумління.— Принизь себе і не бунтуй. Зречися тлінної слави, марних мрій і всієї житейської суєти. Твоя мета не в земному житті, а в небесному!..»

«А хто запалить у мені дух апостольської ревності? — уперто випитував він своє сумління,— я не маю її й ніколи не мав. Бога я ніколи не любив, я його лише боявся. Мені розкаятися?.. Але в чому?..»

«У своїй двоєдушності, в брехні, якою ти живеш».

«Ця брехня тільки зовнішня, а по суті я не гірший, ніж інші, які...»

«Пригадай молитву фарисея», — перебивав його виправдовування голос сумління.

Такими роздумами та діалогами він терзався майже кожну вільну годину напередодні різдва. І чим більше він намагався переконати себе подібними міркуваннями, тим важче було йому прийняти якусь рішечня і взятися за якусь роботу. Старанне виконання обов'язків, щоденна робота була єдиною опорою всіх зусиль Васаріса. Останні три місці, коли він повернувся до виконання священницьких обов'язків, були, мабуть, найважчим періодом у його житті.

Одного разу, коли він поринав у своїх роздумах, до нього завітав ксьондз Стріпайтіс.

— Ну, здоров, директоре! — вітав Васаріса депутат, що як завжди був у доброму гуморі. — Чого це ти такий у біса зажурений? Що сталося? Чи не закохався часом у якусь красуню? Знавш, у нас у сеймі є диявольски красива канцеляристка. Вся фракція в неї влопалася.

Васаріс спохмурнів:

— І хочеться тобі завжди верзти всілякі нісенітниці й обов'язково про жінок, — сказав він. — Набридло!

— Та я жартую. А з чого ж посміятися, як не з жіноцтва! Хочеш, розкажу анекдот про те, як одна пані...

— Ні, депутате, я тебе серйозно прошу, припини.

Стріпайтіс став серйозним.

— Чого це ти корчишся? Пам'ятаю, і в Калнінаї на тебе часом такі положові судоми нападали. Невже ні закордони, ні науки тебе не вилікували?

Васаріс гірко посміхнувся.

— Навпаки, брате. В Калнінаї я лише передчував свою хворобу, а тепер, мабуть, переживаю кризу.

Стріпайтіс сильно затягнувся цигаркою й, очевидно, напружено думав.

— Пам'ятаєш нашу розмову того вечора перед моїм від'їздом? Тоді я переживав кризу, а ти прагнув до досконалості. Тепер хворієш ти, а я здоровий. Одужаєш і ти.

Васаріс нічого не відповів, а Стріпайтіс, прихилившись до бильця ліжка і примруживши маленькі вічка, спостерігав за його обличчям. Потім затягнувся димом і, мов нічого й не сталося, спокійно запитав:

— Слухай, Людасе, ти служиш відправи?

— Служу, — глухо озвався Васаріс.

— І сповідаєш?

— Іноді.

— А сам сповідавешся?

— А ти?

— Сповідаюся.

— Я теж.

Брехали обидва, тому що ні один, ні другий не ходили до сповіді. Стріпайтіс знову затягнувся й несподівано зайшовся довгим, дрібним сміхом.

— Бач, який я негідник — хотів у тебе вивідати, а про себе приховати. Я ж, Людасе, не ходжу до сповіді. Думаю, що й ти не ходиш.

— Ну, й нічого радіти, — роздратовано відповів Васаріс.

— Як нічого? Адже я — депутат католицької фракції, а ти — директор католицької гімназії.

Васаріс відчув таку огиду до себе й до Стріпайтіса, що йому захотілося вигнати Стріпайтіса геть, а самому йти світ за очі.

Але Стріпайтіс спокійнісінько курив цигарку й філософствував далі:

— Бачиш, я дивлюся на це так: кому яке діло до того, як я вірую і що в мене на совісті! Роблю свою роботу — та й край. Служив у парафії вікарієм — сповідав богомолоч, проповіді говорив; обрали до сейму — захищаю інтереси католицької церкви, виконую партійну програму, боровся з соціалістами. І ти так роби. Директорствуй, виховуй дітей у християнському дусі, але віруй і поведься, як хочеш. Тільки уникай *scandalizare parvulos*¹. Це єдине святе й непорушне правило життя. Якщо ти його не переступиш, у тебе й волосина з голови не впаде. Ти гадаєш, що ми одні такі?

— Звісно, шахраїв у житті ніколи не бракувало. Але навіщо тут прикриватися іншими?

— Знаєш, Людасе, мені здається, багато що ми без потреби ускладнюємо й самі собі чіпляємо петлю на шию. Особливо ти. На якого біса тобі терзатися?! Ти талановитий поет, всіма шанована людина, маєш непогану посаду, — живи й радій! Одному нудно? То приручи яку-небудь дамочку, хоча б оте бісеня Генулене. Вона на тебе, мов кіт на сало, позирає. Користуйся життям, не будь йолопом!

— Дякую за поради. Я їх чую вже не вперше і не тільки від тебе.

— От і чудово! Чим частіше будеш чути, тим швидше переконаєшся.

Візит Стріпайтіса не покращив Васарісові настрою. В динічно-відвертих словах депутата він чув відгук власних думок, бачив власний, хоча й спотворений, образ, і перед його очима поставала похмура перспектива подальшого життя: вкритися мохом, захряснути, задихнутися.

Депутат висловив і одну велику психологічну правду: що частіше чутимеш поради, то тим швидше переконаєшся. Хоч як опирався Васаріс Стріпайтісовим породам, однак після цієї розмови на душі в нього неначе трохи полегшало: ет, не я один такий... життя...

Можливо, коли б він спілкувався лише із Стріпайтісом і приєднувався до веселих компаній, де пили, фліртува-

¹ Обурювати малих сих (латин.).

ли й безтурботно проводили час, не терзаючись питаннями совісті, то він звик би до свого становища або, як казав Стріпайтіс, переконався б. Але Васаріс постійно зустрічався з такими людьми, які ятрили йому рану, будили його вразливість.

Адвокат Індруліс, у якого він усе ще жив, був прогресист, але, як правильно схарактеризував його Варненас, із важким характером, іноді дріб'язковий і прискіпливий. Часто він любив затівати суперечки на такі теми, які виявляли подвійну позицію Васаріса. Ксьондз-поет не міг або не хотів висловлюватися щиро, а мусив викручуватися чи просто брехати.

— Біс би побрав тих твоїх католиків! — вигукував Індруліс, вриваючися з газетою до кімнати Васаріса. — Послухай, який законопроект подали у сейм християнські демократи! Ні, цей режим настоятелів та паламарів таки задушить у Литві будь-яку ініціативу, будь-який проблиск вільної думки!

Він уголоє читав газету й настирливо випитував думку Васаріса. Якщо Васаріс виступав на захист законопроекту, то Індруліс починав сперечатися, а якщо Васаріс погоджувався, — здивовано іронізував:

— І це кажеш ти? Ксьондз і директор католицької гімназії! Як же ти можеш залишатися ксьондзом, коли в тебе такі погляди?

Ще важче бувало Васарісу, коли Індруліс заводив суперечку з питань віри та світогляду.

— Скажи, Людасе, ти богослов і повинен це знати. У святому письмі говориться, що господь спершу сотворив світло, а тільки потім Сонце, Місяць, зорі. Або про те, що Ісус Навін спинив Сонце на небі. То як же це — він спинив кругообіг Землі, чи що? Взагалі, як ви мені поясните такі абсурдні суперечності на уроках природознавства?

— Чи мені це в голові, — відмовлявся Васаріс. — Я такими дурницями не цікавлюся. Це завдання для гімназистів. Шукай у святому письмі істини моралі й віри, а ве закони природи.

Індруліс ображався й намагався ще дошкульніше зачепити Васаріса. Він, наприклад, казав:

— Все-таки, Людасе, і в тобі є немало сзўїтизму. Наскільки я помітив, ти тепер навчився чудово викручуватися. У гімназії ти був правдивим і відвертим хлопцем. Зіпсували тебе ті духовні науки.

Одного разу вони на цьому ґрунті майже серйозно посварилися. Індруліс затіяв суперечку про доцільність сповіді. Васаріс почав доводити, що це таїнство потрібне й раціональне. Адвокат перевів мову на практику самих ксьондзів і за деякими його висловлюваннями можна було зашпідозрити, що він чув розмову Васаріса із Стріпайтісом.

— Ви завжди отак,— іронічно посміхаючись та посмикуючи свою борідку, говорив Індруліс.— Вчите одному, а робите інше. От хоча б твій приятель Стріпайтіс. Я дуже сумніваюся, що він ходить до сповіді та що йому дороге те, що він відстоює з трибуни. Крім того, він ще грубіян і хвалько. Уяви собі, одного разу він вихвалявся, ніби подobaється Ауксе. Ну, хіба не бовдур?

У Васаріса саянула єхидна думка, й він сказав, ніби щось пригадавши:

— А rporos¹,— зробив він вигляд, ніби щось пригадав,— ти мені казав, що Ауксе твоя наречена. Адже це була теж хвальковитість, брате...

Індруліс зашарівся й збентежився.

— Це ж як?.. Чому хвальковитість?

— А так. Я певен, що вона ніколи з тобою не одружиться.

— Ха!.. Звідки така впевненість?

— Це вже моя таємниця,— багатозначно відповів Васаріс.

— Ну, ну... Цю таємницю ми швидко з'ясуємо,— прогундосив Індруліс.

Суперечка того вечора урвалася й більше вже не повторювалася. Індруліс тримався сухо, офіційно, й Васаріс зрозумів, що йому будь-що потрібно знайти іншу квартиру.

Він навіть радів, що від нього відчепився один із тих, хто ятрив його рану, але незабаром знайшлися інші, позбутися яких було значно важче.

Професора Мяшкенаса турбувала доля Васаріса від перших днів його повернення до Литви. Рішуча відмова Людаса служити замість нього відправу підтвердила його давню підозру. Він вважав, що його приятель стоїть над прірвою зречення сану. Цей здогад підтвердив і отець Северинас, із яким професор був близько знайомий і який при першій же зустрічі розповів йому про свій випадко-

---

¹ До речі (фр.).

вий візит до поета. Отець Северинас був людина досвідчена, багато чого бачив на своєму віку, був хороший психолог і людське обличчя читав, мов розгорнуту книжку. Про Васаріса він висловився різко й неприхильно.

— Він зовсім, зовсім обмирявся. В обличчі цього ксьондза немає жодної властивої священнику риси. Я зустрічався з ним у місті. Манери в нього цілком світські. Про нього потрібно серйозно, дуже серйозно потурбуватися.

На літературному вечорі професор Мяшкенас переконався, що отець Северинас нітрохи не перебільшував. Дискусія, яку викликала Васарісова драма, професорові дуже не сподобалася. Вона безперечно свідчила, що зміст драми не такий, як личило б ксьондзові, і що в авторській голові завелася багато небезпечних думок. Особливо не сподобалося професорові Мяшкенасу те, що сказала Ауксе. Передусім — зміст сказаного, а також і те, що воно виходило з вуст вродливої панни, яка, безумовно, могла припасти до вподоби молодому, ліберально настроєному авторові. Тепер у свою чергу професор Мяшкенас поквапився поділитися з отцем Северинасом своїми враженнями та побоюваннями:

— Ця жінка, — сказав професор, — може справити на нього дуже поганий вплив. Погляди в неї ліберальні, вона може спонукати Васаріса й на ризикованіші теми. Мені також здається, що той її коментар драми — хитро закинута йому вудочка.

— А він що?

— Тоді нічого. Я стежив за ними. За столом вони сиділи поруч, але розмовляли дуже мало.

— Ну, з цього ми поки що великих висновків робити не можемо. Але Васаріса тримай під своєю опікою. Непомітно, по-товариському. Треба відпадати від нього тих різних негожих знайомих.

— Боюся, що я не зможу вплинути на нього, — признався професор Мяшкенас. — Ми з ним занадто близько знайомі. Спробуйте ви познайомитися з ним ближче.

— Вважатиму за свій священний обов'язок.

Приятелі розпрощалися, маючи твердий намір оберігати Васаріса від різних небезпек і будь-що утримати його в духовному сані.

IX

Адвокат Індруліс був знайомий з Ауксе Гражуліте вже цілий рік, при кожній нагоді виражав їй свою симпатію й супроводжував її всюди, де тільки міг. Він був глибоко переконаний, що любить її, проте коли б він умів розібратися в своїх почуттях, то побачив би, що його прихильність до американки була породжена передусім гонором і бажанням завоювати руку багатой красуні, а не справжнім коханням. Ауксе, щоправда, йому подобалася більше, ніж інші жінки, але тільки тому, що була багатша і вродливіша, ніж вони. Проте пі заради Ауксе, ні заради будь-якої іншої він нічим не пожертвував би і ні в чому собі не відмовив би.

Ауксе за цей час досить добре вивчила вдачу свого палкого залицяльника і трималася обережно, — настільки, що Індруліс досі не наважувався їй освідчитися, боячись дістати відмову й зіпсувати всю справу. Він сподівався, що переможе наполегливістю й часом.

Відчуваючи, що Ауксе не любить його, адвокат став обережний, ревнивий і недовірливий, скоса позирав на кожного, хто тільки привертав увагу Ауксе. Він мав дуже гострий нюх одразу вистежити того щасливця. Спершу йому здалося, піби Ауксе зацікавилася доцентом Варненасом, і він уже заходився його атакувати, але одразу переконався, що історик літератури — конкурент не страшний, тому залишив його в спокої.

На літературному вечорі у Варненаса Індрулісу впало в очі те, що Ауксе зацікавилася драмою Васаріса. Не було сумніву, що драма їй сподобалася і справила на неї враження. «Від твору, — розумував ревнивець, — зацікавлення може легко перекинутися й на автора». Поганий настрій і неувважність Ауксе після того вечора також видалися Індрулісові підозрілими.

«Щоправда, Васаріс — ксьондз, — міркував він, — але то мала втіха. Одружуватися з нею він хоча й не стає, але кожне захоплення, кожна зацікавленість віддаляє її від мене. А якщо вона, дурненька, закохається по вуха, тоді все пропало! Вона смілива й ладна на все. А кохати їй давно пора. Та й Васаріс, біс його знає, що за ксьондз, а має багато даних, щоб сподобатися Ауксе».

Терзаючись такими думками, Індруліс був настільки петерплячий і необережний, що через пару днів, зустрівшись з Ауксе, сам завів небезпечну розмову:

— Ну, то як вам сподобався мій товариш?

— Який? — усміхнулась Ауксе.

— Звичайно, Людас Васаріс.

— А, Васаріс? Чудовий чоловік! Можна сказати, я такого вперше зустріла в Литві.

— Ах, навіть так?! Ну, ну... Не закохайтеся в нього. Він ксьондз.

— То й що? Хіба ксьондза любити не можна? — Ауксе була в доброму гуморі. І на все дивилася безтурботно.

— Можна, але не варто.

— Не варто? Чому ж?

Індруліс завагався.

— Ну, ясно чому. По-перше, цього вимагають правила пристойності. А по-друге, — до чого це призведе? Адже він не може одружуватися.

Ауксе вражено подивилася на свого супутника.

— Пане Йонасе, що це за розмови? Це серйозно? — запитала вона.

— Хм... Майже...

— Ну то знайте, що в даному разі я зовсім не думаю про заміжжя. Коли мені хтось подобається, то зовсім не тому, що він може зі мною одружитися, а за своїми духовними, ну, й фізичними особливостями. Здається, я міркую раціонально?

— Шкода, що жінки тепер міркують занадто раціонально, — уже намагався відбутися жартом Індруліс.

Ауксе попросилася, не лише не розвіявши ревнивих підозрінь, а ще дужче їх зміцнивши. В його душі зростала неприязнь до Васаріса, але він довго намагався її приховувати. Ауксе ця коротка розмова змусила задуматися. Вона вже давно помічала дріб'язковість та ревниці Індруліса, і все це їй почало набридати. Вона терпіла це лише тому, що не хотіла ображати свого запопадливого прихильника, який немало їй прислужився. Але тепер Ауксе почала думати, що незабаром доведеться остаточно з'ясувати це питання.

Задумалася вона й про Васаріса і ще раз пошкодувала, що повелася з ним грубо. Після слів Індруліса Ауксе навіть пройнялася співчуттям до поета, який тільки через те, що він ксьондз, мусив терпіти різні докори та підозри. Пригадуючи окремі вірші Васаріса та уривки з його драми, вона почала здогадуватися, що він, мабуть, дуже нещасний, і захотіла познайомитися з ним ближче.

Панна Ауксе була жвава, чуйна, дуже імпульсивна дівчина. Вона тільки рік провела в Литві, але уже встигла тут прижитися, призвичаїтися й добре орієнтувалася в багатьох питаннях. Матір вона втратила вже давно, була єдиною дочкою багатого батька, який не шкодував грошей на її виховання та освіту. Три роки вона вчилася в Ліонському університеті, а навесні 1923 року разом з батьком повернулася до Литви й оселилася в Каунасі. Батько привіз немало грошей, частину з них уклав у малоприбуткове підприємство, а за решту капіталу вирішив збудувати в Каунасі великий будинок, правильно розраховавши, що, оскільки квартири дорогі, будинок швидко окупиться й буде приносити прибуток. Того літа, коли приїхав Васаріс, дім був збудований, і Гражуліс з дочкою уже жили в ньому. Всі розуміли, що Ауксе — видна спадкоємиця, тому претендентів на її любов та шлюб з нею було дуже багато.

Можливо, саме ця численність претендентів і відлякувала Ауксе від одруження. Були серед них різні: високопоставлені чиновники, військові, ділки, вчені люди, молоді й літні, але ніхто не припав до душі Ауксе. В кожному вона знаходила якийсь серйозний недолік, і всі їй швидко набридали. Можливо, Ауксе ставила високі вимоги перед своїми залицяльниками, бо знала, що вона красива й багата і при бажанні завжди зможе вийти заміж за того, хто припаде їй до вподоби. Але такий усе не траплявся.

Досить дивно, що Ауксе Гражуліте, яка виросла за кордоном, у країні бізнесу та індустрії, крім тверезого розуму й практичної струнки мала ще й романтичну душу. До двадцяти трьох років зовсім не бачивши Литви, вона мріяла про неї, мов про якийсь далекий, казковий край, переповнений скарбами, таємницями, чарами та чудесами. Вона успадкувала від батька зовнішність, а від матері-англійки — англосаксонську схильність до романтики та всього таємничого. Їй загрожувала велика небезпека заамериканитися, але вже змалечку вона була більше прив'язана до батька, ніж до матері. Литву вона вважала своєю батьківщиною, вивчила литовську мову, спілкувалася з литовцями, читала литовську пресу, словом, виросла справжньою, свідомою литовкою.

Батько навіть боявся, щоб це захоплення Литвою не призвело її до розчарування, коли вона зіткнеться з дійсністю, й не обернулося на протилежне. Тому він іноді зумисне змальовував їй Литву в песимістично-чорних

барвах. Але й усі ті недоліки, про які вона чула та читала, не могли розвіяти її замишування далекою батьківщиною. Навіть біди й убогість Литви вабили її так само, як її природа, пісні, казки та литовські цукерки, що їх вона змогла якимось чином покуштувати.

Після всього баченого у Франції Каунас її, щоправда, розчарував, але вона швидко звикла до нього, і її патріотизм нітрохи не пригас, тільки став свідоміший і глибший. Вона вміла розуміти різноманітні обставини життя, тому й у Литві швидко привичаїлась, побачила людей і життя у справжньому світлі.

Змалку в неї був нахил до мистецтва, особливо любила музику й, хоча не стала професіоналом, навчилася грати майже досконало. Тому вона думала, що коли й закохасться, то скоріше за все у митця. Про кохання Ауксе зробила цілу теорію в фаталістично-ідеалістичному дусі. Виходячи із стародавнього міфа, вона вірила, що кожна людина народжується з половиною душі, й, лише знайшовши та покохавши іншу людину, яка має другу половину, стає досконалою. Тому кохати можна тільки один раз, а таке кохання не минуче й вічне.

Практичний розум Ауксе та прищеплений у школі позитивізм змушували її іноді іронізувати із себе самої і стримувати романтичні поривання її душі, але все-таки вони крилися в глибині підсвідомості й часто спонукали її на вчинки, не зрозумілі навіть їй самій.

Після розмови з Індрулісом вона почала все частіше пригадувати Васаріса й іноді навіть сердилася, що ніде його не зустрічала. Ауксе дістала всі журнали, де друкувалися його вірші, й усе те старанно читала. Символіка Васарісової поезії здалася їй зрозумілою та близькою, а музикальність його віршів приємно голубила її чутливий до ритму та мелодій слух.

Одного разу, коли прийшов Індруліс, вона запитала:

— Чому ви ніколи не приведете до нас Васаріса? Мій батько дуже хотів би з ним познайомитися.

— Тільки батько?.. Я бачу, що вас, панно Ауксе, зацікавив поет!

— Правда, мені теж хочеться познайомитися з ним ближче. Приходьте коли-небудь разом.

— Васаріс нікуди не ходить. Каже, що в нього дуже багато роботи.

— Ну, наприклад, у суботу, як от сьогодні, що він робить?

— Важко сказати. Іноді лежить, склавши руки, іноді ходить з кутка в куток, аж набридне. Він мій давній знайомий, але, мушу сказати, дивний тип.

— Як ви висловлюєтеся, та ще про товариша! — обурилась Ауксе. — Що ж з ним таке? Може, пише що-небудь?

— Ні, здається, нічого не пише. Так, якісь переживання. А може, закохався. Ха-ха!..

Ауксе теж здивувалася, відчувши, як їй кольнуло в серце.

— Ох, який же ви пліткар!.. У кого ж він міг закохатися, якщо нікуди не ходить?

— Звідки мені знати? Може, в Лапяліте, а може, в пані Генуленс.

— А може, в мене? — ніби жартома запитала Ауксе.

Але Індрулісові здалося, що вона не даремно так пожартувала, і настрої у нього раптом зіпсувався.

— Поки що я не думаю, — процідив він крізь зуби, посіпуючи свою борідку. — Крім того, він, здається, не дуже задоволений, що ви так прокоментували його драму та її ідею. В місті вже ходять розмови, що ксьондз Васаріс написав п'єсу і в ній, прикриваючись старовиною, критикує обітницю безшлюбності, яку дають ксьондзи та монахи. А Васаріс хоче догодити єпископу.

Щоправда, якийсь натяк на це Індруліс одного разу вже чув, але все інше вигадав тут же, навіть не підготувавшись заздалегідь, а просто підкорившись поганому настрою й не думаючи про наслідки.

— Що ви кажете? — здивувалася Ауксе. — Він не задоволений? Боїться єпископа? Ну, всю цю справу я повинна негайно з'ясувати!

Індруліс, зрозумівши, яких дурниць він нагородив, з досади навіть боляче сіпнув себе за борідку. Але слово вилетіло, його не повернеш, і, намагаючись викрутитися, він остаточно заплутався.

— Я думаю, що не варто про це говорити. Васаріс нічого певного мені не казав... Я суджу про це з деяких його висловлювань... Крім того, він страшенно потайний і майстерно викручується. Не признається..

Але Ауксе вже підозріливо дивилася на свого шанувальника:

— Гарно ж ви характеризуєте свого товариша... Він мені видався зовсім інакше. Знаєте що, пане Йонасе?..

Приходьте наступного разу удвох з Васарісом. Тут якийсь непорозуміння. Я не маю бажання з ним сваритися.

— Ну, цього я вам не обіцяю. Не змушу ж я його йти, якщо він не захоче.

— Пане Йонасе, я вам це кажу серйозно. Без Васаріса до мене не приходьте!

В очах Індруліса спалахнув лихий вогник. Він зважився ще на один небезпечний крок.

— Панно Ауксе,— сказав він тремтячим голосом,— відверто кажучи, ви, здається, краще знайомі, ніж удасте...

— Цікаво, звідки ви це взяли?

— З його ж слів. Він від вашого імені заявив мені одну річ... Так би мовити, запевнив.

— А саме?

— Ви знаєте про це. Дуже важливе для мене питання, так би мовити, питання всього життя...

— Нічого не розумію. З Васарісом я про вас не обмовилася ні словом.

Індруліс відчував, що в роті у нього пересохло, але стриматися вже не міг.

— Васаріс мене запевнив, що ви піколи не вийдете за мене заміж...

Ауксе іронічно посміхнулася й знизала плечима.

— Пане Йонасе,— почала вона, але Індруліс ухопив її за руку й благально перебив:

— Панно Ауксе, прошу вас, тепер про це ні слова. Я лише хочу запитати, чи ви говорили з Васарісом про це, чи ні?

— Васарісові я цього не казала.

— А кому-небудь іншому?

— З ким же я могла б говорити про такі речі? Це було б негарно й навіть смішно. Але тепер я маю вам сказати...

— Не треба, не треба! — вигукнув Індруліс, схопився, мов ужалений, поцілував її руку й кинувся геть.

Повертаючись додому, він проклинав себе останніми словами за те, що чорт сіпнув його за язик зробити з мухи слова й так нечесно брехати. В ту мить він глибоко ненавидів Васаріса.

Тим часом Ауксе залишилася здивована й замислена. Вона відчувала, що неподалік від неї щось діється. Того вечора вона довго не могла заснути, сиділа в своїй кімнаті й, накинувши на абажур лампи пістряву хустину, подумки поверталася в минулі роки свого життя. Її охопив

такий настрої, ніби вона зважувалася на якийсь рішучий крок. Їй здавалося, наче щось наближалось до неї — здаля, поволі, обережно...

І вона чекала.

Х

Коли нарешті настало різдво, Людас Васаріс зітхнув полегшено і вирішив провести ці три тижні канікул безтурботно. Він уже найняв собі кімнату в місті, так-сяк улаштувався й тепер втішався з того, що знову почав жити самостійно. З Індрулісом він розійшовся по-товариському, як і личить давнім знайомим, але обидва відчували, що від щирої дружби вже нічого не залишилося. Про Ауксе жоден з них не згадував, хоча обидва усвідомлювали, що саме в ній криється причина тієї незгоди, паростки якої вони відчували в своїх серцях.

Індруліс не передав Васарісу запрошення Ауксе, але Людас і сам вирішив під час канікул зустрітися з нею. А тим часом у перший день різдва він пішов побажати веселих свят пані Люції Глауджювене.

О п'ятій годині вечора Васаріс задзвонив біля дверей, де на мідній дощечці чорнів вигравійований напис «Повілас Глауджюс». Двері відчинила елегантна покоївка і, сказавши, що пані вдома, провела його до вітальні.

Пані Люція одразу вийшла із сусідньої кімнати й, побачивши його, зраділа:

— О, як добре, що ви здогадалися сьогодні завітати до нас! Стільки часу живете в Каунасі — могли й раніше згадати про мене.

Так, це були слова Люце, але в них промайнуло і щось незнайоме. Людасові одразу стало незручно, він не знав, яким тоном йому розмовляти, як триматися: чи то як колись — по-товариському, чи офіційно-ввічливо, на правах давнього знайомого? Він став виправдовуватися, посиляючись на те, що не знав не тільки її адреси, але й прізвища. На це вона якось іронічно посміхнулася:

— Це правда. Я часто міняю вивіску: то Бразгенє, то Глауджювене, як тут розібратися.

«Ох, коли б мінялася лише вивіска!» — подумав сам собі Васаріс, а вголос промовив:

— Вивіска, пані, як правило означає той чи інший

зміст. Не приховано, що з науяполіських часів ви дуже змінилися.

— Постаріла, звичайно.

— Ні, роки, очевидно, не мають над вами ніякої влади. От настрої якийсь інакший. Але даруйте, що я так нескромно аналізую вас, пані.

— Вітаю вас із цим. Колись ви були занадто скромні!

— Виходить, і я змінився!

— Звичайно. І скажу відверто — на краще.

Так деякий час вони гралися досить банальними фразами, намагаючись проникнути в душу й розгадати одне одного. Ця жартівлива розмова лише підсилила враження Людаса, винесене ним від першої зустрічі в театрі. Людасові здалося, що Люція тепер стала великою пані, «mondaine», яка дбає лише про свою красу, стрункість, вбрання, любить весело пожити, не уникає й флірту. Чи були в душі пані Люції ще й якісь шляхетніші поривання, яке було її духовне життя, він ще не встиг розібратися.

Незабаром до вітальні зайшов і пан Глауджюс. Васаріс його ледве впізнав. У театрі чоловік пані Люції виглядав значно молодшим, жвавішим і симпатичнішим. А тепер Людас побачив огрядного, літнього пана, вдягненого у темний костюм, який не зовсім добре лежав на ньому. Трішечки вузькуваті штани, трішечки широкуватий піджак і короткуваті рукави підкреслювали в усій постаті Глауджюса якусь незначну, але все-таки помітну комічну рису.

Привітавшись із гостем, господар гешнувся в крісло, закинув ногу на ногу й, невідомо кому й для чого, сказав:

— Так, так, так...

Пані Люція зневажливо подивилася на нього, а Васаріс чекав, що той скаже далі.

— Так! — ще раз рішуче вимовив пан Глауджюс. — То, виходить, сьогодні різдво...

— Так, уже різдво, — погодився Васаріс.

— Ну, то пригостила б нас чимось, — звернувся він до дружини.

Люція мовчки вийшла з кімнати.

— А ви, я чув, по закордонах їздили? — звернувся він до гостя.

— Так, цієї осені повернувся, тому в Литві я ще майже новачок.

— Де служите?

— Я директор гімназії.

— Директор гімназії,— чи то з подивом, чи то співчутливо протягнув пан Глауджюс.

— Я від початку війни й до тепер не був у Литві. Все мене цікавить: і люди, і тутешнє життя. Помічаю, що в нас уже починають забувати про війну.

— Так, у Литві мов і не бувало війни... Сільське господарство швидко відновлюється.

— Ну, а як промисловість? Чи є надії, що в майбутньому ми зможемо конкурувати з закордоном хоча б деякими товарами?

— О, так, є.

— Американці, здається, збудували в нас великий завод будівельних матеріалів?

— Нічого в них не вийде.

— Чому?

— Збанкрутують.

— Чому?

— Не витягнуть.

Запитати ще раз «чому» було б нетактовно, й гість вирішив змінити тему розмови.

— Ви з дружиною часто буваєте в театрі?

— Вона часто, а я лише на прем'єрах.

— Звичайно, ви дуже зайняті. Приємно все-таки, що в Каунасі є такий гарний театр. Щоправда, я теж рідко можу його відвідувати.

Глауджюс знову, невідомо чому й для чого, повторив:

— Так, так, так.

На щастя, в цей час повернулася Люція. Вона принесла тацю з бенедиктином та ласощами.

— Зараз буде кава, а поки що, може, вип'ємо по чарочці?

— Налий,— буркнув чоловік.

Нічого не сказавши, він випив її до дна і сам собі налив знову.

Пані Люція й Васаріс розмовляли про святкові візити, про знайомих, про театр, про новини, а пан Глауджюс лише іноді вставляв своє «так, так, так».

— Пані, а де ж мій хрещеник? — раптом запитав Васаріс.— Я думаю, він уже зовсім дорослий хлопець. Хотілося б із ним познайомитися.

— О, будь ласка. Вітукасе, Вітукасе! — гукнула вона, відчинивши двері в іншу кімнату.

До вітальні зайшов гарний десятирічний хлопчик і, не розуміючи, що від нього хочуть, спинився на порозі.

— Вітукасе, знаєш, хто цей пан? — запитала мати, вказуючи очима на Васаріса. — Пам'ятаєш, я тобі про нього розповідала. Ну, підійди, привітайся.

Вітукас подав руку, човгнув ногою, скоса зиркнувши на вітчима.

— Ого, бач, який хлопець! — здивувався Васаріс. — А може, ти вже й гімназист?

— Ще ні, — пояснила мати, — наступного року вступа- тиме.

— Ну, Вітукасе, як ти вчишся? Який предмет тобі найбільше подобається?

— Природознавство й географія, — відповів Вітукас. — Там багато картинок і карт. І в мене є велика колекція рослин та метеликів.

— Покажеш мені?

— Ходімте, — потягнувши Васаріса за руку, запросив хрещеник.

Але мати лагідно спинила хлопчика.

— Ну, не поспішай так. Можливо, хрещеному батькові й нецікаві твої колекції.

— Як це нецікаві, — заступився Васаріс. — Я обов'язково хочу їх побачити.

Проте Глауджюс неприязно позирав на свого пасинка.

— Іди в свою кімнату, — різко сказав він хлопчику. — Не люблю, коли діти крутяться біля дорослих.

— Ну, нехай іще побуде зі своїм хрещеним батьком, — заступився знову Васаріс. — Дітям такого віку вже корисно побути з дорослими.

— Іди, йди до своєї кімнати, — повторив суворий вітчим, і Вітукас, знову похмуро глянувши на нього, ви- йшов.

Подали каву, випили ще по чарці лікеру, але Глауджюс залишився такий самий неповороткий і нахнюпле- ний. Людас вражено спостерігав, як пані Люція зі справж- нім паризьким шиком курила сигарету.

— Знаєте що, милий куме, — ніби щось пригадавши, сказала пані Люція, — ходімте завтра разом у театр. Чо- ловік має квиток, але виявилось, що піти не зможе.

— Ні, не зможу, — ствердив Глауджюс.

— З задоволенням, пані, — погодився Васаріс, — от тіль- ки питання, чи дістану я квиток. Адже свята.

— А квиток мого чоловіка? Дай свій квиток.

— Так, так, так...— гребучись у гаманці, бурмотів чоловік пані Люції.— Ось. Четвертий ряд, ліворуч, десять літів.

Васаріс здивувався й поліз до кишені за грошима, але пані стримала його руку і вручила квиток. Людас став прощатися. Пан Глауджюс лїниво підвівся й провів гостя до дверей вітальні.

«Так ось кому дісталася бідолашна Люце,— думав Васаріс, простуючи додому.— Не диво, що, живучи з таким бовдуром, вона й сама дуже змінилася. Інша б на її місці, можливо, опустилася, а вона, дивись, підтягнулася до фасону сучасної дами. Ну, побачимо...»

Наступного дня вранці пані Глауджювене подзвонила йому й попросила зайти трохи раніше, близько шостої години; вони повечеряють разом і підуть до театру. Пана Глауджюса не було вдома, тому вечеряли вони тільки втрьох: пані, Вітукас і гість. Люція їла мало й одразу пішла закінчувати свій туалет, а Вітукас повів хрещеного до своєї кімнати показати колекції.

Кімнатка була акуратно прибрана, прикрашена дитячими картинами та колекцією метеликів у дерев'яній рамці під склом. Васарісу одразу впав у вічі великий портрет Бразгіса над ліжком хлопчика — очевидно, збільшений з фотографії, присланої з фронту.

— Вітукасе, хто цей пан? — навмисне запитав він хлопця.

— Це ж мій тато, хіба ви не впізнали? — здивувався Вітукас.

— Пізнав, але не одразу. Адже я ніколи не бачив його у військовій формі.

— Він воював з німцями й загинув на війні. А сьогодні матуся розповідала мені, що ви з ним були хорошими друзями.

— Так, так, Вітукасе, твій тато був дуже гарна людина,— підтвердив Людас, і гостра печаль стиснула йому серце. Йому пригадалися ті колишні часи, коли вони із студентом Бразгісом мовчки змагалися за симпатію пустунки Люце й він, молодий семінарист Васаріс, вийшов переможцем у тих змаганнях. Здається, переможцем він був і тепер, бо Люце, здається, знову прихильна до нього, а нещасний доктор Бразгіс уже давно тліє в холодній могилі. Так, один Бразгіс тліє в могилі, а другий підростає. Чоловіка, наскільки Людасові було відомо, вона не люби-

ла, а за сина й життя ладна віддати. Той заради Люце кинувся б у вогонь і в воду, а цей?

І Васарісу захотілося випробувати хлопчика.

— Вітукасе, а нового свого тата ти любиш?

— Якого нового? — не зрозумів хлопець.

— Тобі ж мама дала тепер другого тата, — того, що тут живе.

— Пана Глауджюса?

— Атож. Він тепер твій тато, так?

— Зовсім він мені не тато. Я його не люблю, бо він ні мене, ні маму не любить. І я, коли виросту, заберу мамусю до себе.

— Он як! — здивувався Васаріс. — Хто ж тебе, Вітукасе, навчив так говорити?

— Ніхто не навчив. Я й сам чую, як мама розмовляє з паном Глауджюсом.

Відвага юного Бразгіса почувалася не лише в його словах, але і в очах. Далі розпитувати дитину й вивідувати родинні таємниці Людасові було незручно й непедагогічно. Людас вирішив про все дізнатися від самої Люції.

Нарешті вона, дуже гарно вбрана, вийшла із своєї кімнати, й Людас, прикинувши, що їй було вже близько тридцяти п'яти років, був просто вражений — такою молодістю і вродливою вона видавалася.

Вийшовши на вулицю, Люція і Людас вирішили прогулятися, бо часу було достатньо, а вечір був хоча й холодний, але тихий і погожий.

— Ваш син, — почав Васаріс розмову на хвилючу тему, — дуже розумний хлопчик і вас дуже любить. От тільки дивно мені, чому він пана Глауджюса так і зове паном Глауджюсом.

— А як же ви хотіли, щоб він його звав?

— У таких випадках другого чоловіка матері діти звичайно називають батьком.

— Даремно. Я думаю, що слово «батько» для дитини повинне бути надзвичайно дороге й значуще, і ним не годиться називати будь-кого іншого.

— Я помітив, що ваш син не дуже-то любить пана Глауджюса.

— Ви стали дуже спостережливі. А ви не помітили, чи пан Глауджюс дуже любить мого сина?

— Здається, не дуже...

— Ну, от і гаразд, — сухо скінчила пані Люція, ніби натякаючи, що вести далі цю розмову їй неприємно.

Але Васаріс зробив вигляд, що не помітив цього й вів далі:

— Даруйте, пані, що я набридаю. Але як ваш давній знайомий, що недавно приїхав до Каунаса, я хотів би розібратися у ваших стосунках. Те, що ваш шлюб з паном Глауджюсом нещасливий, це ясно кожному, хто хоч півгодини проведе у вашій сім'ї, як я вчора. Але мені хотілося б дізнатися, як це сталося.

— Ой, не псуйте мені настрої перед виставою. Який я вигляд матиму при яскравому світлі!

— Ну, тоді після театру?

— Дивно, що я вас зацікавила. Раніше цього, здається, не бувало... Краще розкажіть мені про своїх нових товаришів та товаришок. Не повірю, що ви живете отак собі — монахом.

— Коло моїх товаришів та знайомих поки що дуже нечисленне й нецікаве. Щоправда, одним знайомством я вже міг би похвалитися, але воно ще тільки зав'язалося.

— Ну, з ким?

— Є така Ауксе Гражуліте.

— А, чула. В обличчя навіть знаю. Красуня.

— І розумна.

— І багата. Бачте, ми цілий гімн їй проспівали. Шкода, що ви посвататися до неї не можете. А може, за цей час ви встигли змінити свої погляди? Я навіть чула, що ви за кордоном нібито зреклися сану. Це правда?

Тепер Васаріс вагався: бути йому щирим і відвертим з пані Люцією чи обмежитися туманними фразами?

— Закордоном, пані, може, так воно й було. Але в Литві я знову став на шлях істинний.

— Тимчасово чи назавжди?

— Як вам, пані, сказати... — добирав слово Васаріс.

— До зручного моменту? — допомогла йому пані Люція. — Ну, що ж? Я вас не засуджую. Хто з нас не помилявся. Можу тільки похвалитися, що колись я ваше майбутнє правильніше вгадала, ніж ви.

Людас помітив, що пані Люція вже не вперше апелює до того «колись» та «раніше». Що це означає? Докір, глум чи щось інше?

— Колись, пані, — сказав він спокійно, — й ви були весела, пустотлива панночка, а сьогодні стали великою щелухатою пані...

— Та й усього?.. Ну, та облиште ви, пане Васаріс, говорити зі мною таким урочистим тоном і з французьким

церемоніями. Пригадавши те «колись», ми могли б і простіше розмовляти.

Васарісові здалося, що тепер у голосі пані Люції пролунало щось від давно минулих часів.

В театрі вони обоє були в гуморі. Під час антракту ділилися враженнями, хвалили і засуджували артистів, ходили в буфет. Людас помітив, що пані Люція має багато знайомих чоловіків. Вони віталися з нею, проводжали її поглядом, і, мабуть, говорили про неї. Багато хто цікавився її супутником. Цікаві ще раз відшукували їх поглядом, дізнавшись, що супутник Глауджювене — поет Васаріс. Для інших він був лише ксьондз Васаріс.

Помітивши цю зацікавленість, пані сказала йому напівжартома, напівсерйозно:

— Тепер доведеться вам постраждати через мене. Багато хто вважає мене за велику кокетку. Каунаська публіка дуже любить плітки. Якщо ви ще раз з'явитесь зі мною, вас оголосять моїм коханцем.

— А вже були такі, яких оголошували?

— О, і не один,— засміялася вона.— Поживете довше, наслухаєтеся всіляких історій.

— Я ладен не вірити жодній,— полицарському запростував Васаріс.

— О, байдуже. Можете вірити всім.

Опера того вечора закінчилася досить рано, і пані Глауджювене запросила Васаріса зайти до неї випити склянку чаю. Васаріс охоче погодився. Він відчував, що цього вечора їхнє знайомство повертало їх у далекі клявішкісівські часи, хоча іншими шляхами й за інших обставин. Вони обоє стали інші, але не чужі одне одному. І Людас, і Люце відчували це і раділи з того. Адже для людини в зрілому віці невимовно приємно усвідомлювати, що предмет твоїх перших юнацьких захоплень ще й сьогодні вірний і любий тобі.

— Пані Люціє,— казав Васаріс, коли сидів уже в її вітальні,— я мав би смішний вигляд, коли б той зв'язок, який відчуваю між нами, назвав коханням. Але повинен вам признатися,— коли я довідався від батька, що ви ще раз одружилися з кимось іншим, мені стало прикро і я подумки дорікнув вам. Мені це видалося цілковитою зрадою і зреченням тих наших днів юності.

— Це тому, що ви поет,— посміхнулася пані Люція,— і життя сприймаєте якось по-літературному. Крім того, у ваших словах промовляє чистісінький чоловічий егоїзм.

— Як егоїзм? — здивувався Васаріс.

— Дуже просто: хоч я тебе й не любив, залишив одну, пішов собі своєю дорогою і тепер мрію про чарівну американку, але ти мене не забувай і ні за кого іншого не смій виходити заміж! Хіба не правда, пане Людасе? Я тепер вас зватиму паном, гаразд?

Все це вона казала напівжартома, але Людас піймав у її голосі й приховану потку гіркої печалі. І йому стало соромно.

— Прошу вас правильно зрозуміти мене...— почав було виправдовуватися він, але вона перебила:

— Не треба, не треба... Я вас чудово розумію. Адже буває кохання і закоханість. Ось у чому різниця між нами. Я сама це остаточно зрозуміла тільки після смерті свого чоловіка, коли треба було наважитися на другий шлюб. Ну, та ви можете бути задоволені: одружившись удруге, я щастя не сізнала, і зраджувати чудовим юнацьким діям тут немає причини.

— Вчора я переконався в цьому. Пан Глауджюс не з тих, які створюють родинне щастя, але хіба цього не було видно вже спочатку? Навіщо ви згодніся виходити за нього?

— За часом, пане Людасе, все видно. Пригадайте, що це сталося три роки тому.

— Ну, розкажіть, пані Люціє. Мені страшенно цікаво довідатися, що саме змусило вас одружитися з Глауджюсом.

— Але ви забули про свій чай. Він зовсім прохолов. На жаль, усе пояснити вам я не зумію. Деякі моменти життя важко піддаються описові. Коли переживеш їх, усе здається простим і природним, а почнеш розповідати — вийде непереконливо, недоречно, навіть безглуздо. Майже отак і тут. Ви думаете, що це була ціла низка роздумів, вагань, боротьби? Нічого подібного. Все здавалося дуже простим. Уявіть собі моє становище, коли загинув чоловік. Як жити? Розраховувати на допомогу дядька? Залишитися жити в нього та ще з дитиною? Я не вмію нічого робити та й не звикла. Щоправда, я могла вчителювати. Може, так воно і було б, якби тим часом безназвідки не занесло в Клявішкіс Глауджюса. Це було в 1920 році. Все тоді в Литві кипіло, бушувало. Ризикувати, здавалося, було нічим. Глауджюс тоді був громадський діяч. Їздив із різними місіями за кордон, займав відповідальний пост в уряді. Й хоча він був уже немолодий, перед ним відкривалося велике майбутнє.

— Але все ж, він і тоді був отаким неотесаним і неповоротким?

— О, коли б я вам розказала, як він упадав біля мене, як зумів сподобатися дядькові! Тоді це йому вдавалося.

— І «так, так» не повторював?

— Рідше й доречніше. Але прошу не насміхатися з мого чоловіка!.. Отож так воно і вийшло, що через швіроку я стала пані Глауджювене. А втім, одружуватися без любові мені було вже не вперше.

— Чому ж так швидко все змінилося?

Пані Люція сумно всміхнулася.

— Знаєте, пане Людасе, що в сім'ї часто все закінчується разом з медовим місяцем. Іноді ще швидше. Мені і той місяць був уже досить гіркий.

— Чому ж?

— Бачте, Глауджюс був старий парубок. Усе його джентльменство й піклування закінчилося разом із весіллям. Енергії йому стало тільки на те, щоб узяти собі дружину. Обзавівся й попустився. А я йому була потрібна доти, доки не набридла. А набридла досить швидко. І він повернувся до своїх давніх звичок. Крім того, Глауджюс мріяв про сина, якому він зміг би залишити своє багатство. Але дітей у нас, на жаль, немає. Тому він розчарувався, зненавидів Вітукаса, а почасти й мене. От і все.

— Даруйте, пані, але мені він видався телепнем.

— О ні. До практичних, торгових, грошових справ він дуже здібний. Тільки так уже занедбав себе...

— Розлучіться з ним.

— Неможливо. Він не згоджується. Все-таки сім'я. Та й на сина ще сподівається.

Васаріс допив свій чай, підвівся, пройшовся пару разів по вітальні, подивився на картини, але додому йти ще не хотів.

— Граєте? — запитав він, побачивши ноти на фортепіано.

— О, так, тепер навіть більше, ніж досі. Часу багато, чим же ще займатися?

— І більше ви нічого не ждете від життя, пані Люціс?

Вона відповіла не одразу. Вийняла сигаретку, закурила, пересіла на інше місце, вмостилася зручніше й заговорила:

— А чого ж мені, зрештою, чекати? Мій чоловік, хоча мене й не любить, зате не дуже й пабридає. Я забезпечена. Ну, а життя своє намагаюся урізноманітнити і не

дуже себе обмежую. Що ж мені ще треба? Незабаром по-старію, тоді всьому край.

Людасове серце стиснулося від цих слів. І це каже Люде?.. Це вже було схоже на відчай. Не з добра вона сказала таке, а ще гірше, коли так і робить.

— Ви мене лякаєте, пані Люціє. Ви нещасливіші, ніж я гадав.

Вона якось вимушено розсміялася.

— Який же ви дивак! Якщо після невдалого одруження жінка ще хоче скористатися життям, то ви звете її нещасною. Це у вас по-ксьондзівському!..

— Інший це, може, й личило б, але вам!..

— Ет, усі ми одним миром мазані і з одного тіста зліплені. Чого вже там?

Вона нервово притиснула сигарету в попільничці й одразу запалила іншу. Закурив і Васаріс. Надовго запала тиша.

— Пхи, яка я сьогодні,— труснувши головою, озвалася пані Люція.— Наговорила вам багато непотрібного та й сама ось розкисла.

Васаріс нічого не відповів, а після другої паузи вона знову сказала:

— А знаєте, пане Людасе, коли б не Вітукас, мені було б страшенно тяжко. Не знаю, що й робила б, коли б не та дитина. Життя без нього для мене не має ніякого сенсу.

— А майбутнє у Вітукаса забезпечене?

— Так. Якщо в Глауджюса будуть діти, Вітукас одержить рівну долю з ними, якщо ні, то він єдиний спадкоємець. Але, ставши повнолітнім, він може відмовитися від спадщини і вимагати собі третю частину всього майна. Я думаю, що цим він коли-небудь і скористається.

— Бережіть, пані Люціє, свого сина. Він чудовий хлопчик.

Вона почала розповідати про Вітукаса, немов бажаючи довести ці слова. Гнітючий настрій розвіявся, прояснився. Мабуть, пані Люції, як і всім матерям, любов до єдиного сина ще могла полегшити всі труднощі життя.

Васаріс попросився й пішов додому вже досить пізно, задоволений цим вечором і навіть Глауджюсом, який поїхав і надав їм можливість так швидко і впевнено відновити з пані Люцією давнє знайомство.

ХІ

Вже через рік після одруження пані Люція Глауджювене остаточно переконалася, що її стосунки з чоловіком ніколи не налагодяться. Вона побачила, що помилилася, сподіваючись створити терпимий побут, як свого часу з нелюбим Бразгісом. Але Бразгіс був молодий, жвавий, приємний чоловік, який любив її й ладен був зробити заради неї все, що вона забажає. Тим часом Глауджюс виявився черствим егоїстом, який уже через рік їхнього подружнього життя лише тоді згадував про дружину, коли в ньому прокидалося бажання й надія діждатися від неї сина.

Все-таки й пан Глауджюс мав деякі позитивні якості. По-перше, для своєї дружини він не скупився, добре її одягав і виділяв їй щомісяця на дрібниці стільки грошей, що вона собі ні в чому не відмовляла. Снобістські амбіції його, великого комерсанта й промисловця, вимагали, щоб у Глауджювене був вигляд як у великої пані та щоб їй заздрили навіть міністерні. Тому в душі він був задоволений, хоча й не хвалився тим, що Люце вміє триматися як поважна дама. Глауджюс пишався, що його дружина була аристократкою не лише за своїм зовнішнім виглядом, але й духовно: освічена, багато читала, знала французьку мову і грала на фортепіано. Панами Глауджюсам були розчинені двері на всі прийоми, раути та «файфоклоки». Все це було в інтересах Глауджюса і з надлишком повертало витрачені на дружину кошти.

Друга позитивна риса чоловіка пані Люції — він був не ревливий. Адже буває немало чоловіків, які, навіть не люблячи своїх жінок, переслідують їх, мов якісь цербери. Легко уявити, що навколо вродливої, чепурної, багатой і цікавої дружини неповороткого ділка одразу зібрався цілий гурт прихильників. Досить було Глауджюсам прибути на якийсь бал, як вже в гардеробі підлітав який-небудь майор або директор, партійний лідер або ще якийсь високопоставлений, галантний і ще не старий пан, та до того ж не один. Супроводжувані цікавими очима, вони проходили в затишний куточок буфету або в яку-небудь екзотичну кімнату в китайському, японському чи індійському стилі. Чоловік замовляв щось закусити й випити і залишався тут на весь вечір, а дружина із залидцальниками танцювала фокстроти та вальси і лише іноді підсідала до нього, щоб освіжитися чаркою вина.

Добрі знайомі іноді й без чоловіка супроводжували пані Люцію на бали або до театру. Каунаські дамочки, які тим часом пудьгували в самотині під опікою скупих або ревливих чоловіків, обурювалися поведінкою пані Глауджювене й розпускали про неї непристойні чутки. Але Глауджюс, чи то через те, що мало цікавився дружиною, чи то через те, що сліпо вірив у її порядність, нічого підозрілого в її знайомствах та розвагах не бачив.

А пані Люція, провівши найкращий час своєї молодості в глухому провінційному закутку, тепер, потрапивши у вир життя тимчасової столиці, почала поволі втішатися веселоцями й насолодами. Водночас вона зрозуміла, що для неї настали останні роки, коли вона ще може радіти й звеселяти інших, не докладаючи для цього сама великих зусиль і не вимагаючи жертв від інших. І вона вирішила не марнувати часу. Хоча її вроджена жвава та експресивна вдача під час війни значно пригасла й охолола, проте залишилася ще досить чутлива і для радощів, і для безтурботної усмішки. Дарма що пані Люція була пригнічена своїм невдалим шлюбом, іноді в неї ще зблискували очі й вона сміялася так само дзвінко, звабливо, як і п'ятнадцять років тому.

Але в неї було розвинуте тонке чуття такту. Вона розуміла: те, що личить двадцятирічній дівчині, не до лиця тридцятип'ятирічній жінці, хоч як би молодо вона не виглядала. Тому пані Люція вирішила приборкати свої нерозтрачені в молодості резерви темпераменту і триматися згідно з віком і своїм становищем. Її чарівність, таким чином, подвоїлася. За вишуканими манерами шляхетної пані кожен, хто знав її ближче, відчував палке серце й натхненну душу.

Коли Васаріс уперше зустрівся з нею в театрі, її серце було вільне від будь-якого глибокого захоплення. Пані Глауджювене дуже зраділа цій зустрічі, хоча й нічим цього не виявила. Про повернення Васаріса вона вже знала, чула також про літературний вечір, на якому він нібито читав свою драму про одруження монашки з королем. Тому часто вона думала про нього й гадала, як би склалося її життя, коли б Васаріс свого часу вийшов із семінарії й одружився з нею. Звичайно, він так само міг загинути на війні, але коли б залишився живий, то ким би тепер був? Аптекарем, юристом, професором чи визначним літератором? Пані Люція нетерпляче очікувала на зустріч з ним. Їй було цікаво побачити, як він тепер виглядає,

тим більше, що до неї дійшли чутки, ніби в Парижі він зрікся сану.

Зовсім несподівано побачивши його поруч із собою в театрі, вона здивувалася й зраділа. Здавалося, сама доля після довгих років розлуки посадила їх поряд. Приховавши свою радість, пані Люція всім серцем хотіла йому сподобатися. Йй здалося, що Людас дуже змінився, змузжив, став упевнений у собі. І якщо тоді її заінтригували скромність та сором'язливість молодого семінариста, то тепер привабили його зміни й змузніння. Пані Люція відчула, що її сердечні справи з Людасом ще не закінчені.

Проте Васаріс такого почуття не мав. Йому було приємно відновити знайомство з жінкою, яка вперше зачарувала його, але зав'язувати з нею ближчі стосунки він не сподівався. Люце правильно визначила характер їхніх стосунків, сказавши, що вона кохала, а в нього була лише захоханість. Сам він думав, що починав кохати, але семінарія, його висвячення на ксьондза, її одруження і його знайомство з барнесою остаточно зламали той пуп'янок кохання.

Іноді, роздумуючи про своє життя, він також гадав: що було б, коли б він вийшов із семінарії й одружився з Люце. Скоріше за все, жили б вони добре, він був би спокійніший, морально чистіший і кращий, ніж у священницькому сані, але в житті, напевне, нічого суттєвого не досягнув би. Семінарія вже однаково перебила йому навчання, підтримки він нізвідки не сподівався, а коли б війна застала його у Литві, то й поготів усе пішло б нанівець. Тому Васаріс не дуже й шкодував, що не поєднав свого життя з Люце. Обмірковуючи події свого життя, останнім часом він прийшов до висновку, що доля веде його звивистим шляхом сумнівів, журби та поєдинків із сумлінням, але на цьому шляху він найповніше й найплідніше виявить свій духовний зміст і кінець кінцем досягне ще не відомої йому, але великої мети.

Можливо, зустріч з Ауксе Гражуліте також була однією з причин, через які відновлене знайомство з Люце пробуджувало в ньому тільки зацікавленість, не торкнувшись серця глибше. Того ж таки вечора, повернувшись від пані Глауджювене, він пригадав золотоволосу піаністку. Аналізуючи враження, справлене однією й другою, першість він визнав за Ауксе. Щоправда, Люце була вродливіша. І взагалі, брюнетки на зразок Люце приваблювали Васаріса дужче, ніж такі блондинки, як Ауксе.

Проте в Ауксе Васаріс відчув ту чарівну звабливість, ту невимовну принадність, якою переймається чоловік при зустрічі з деякими жінками, навіть не знаючи їх і не перемовившись із ними жодним словом. Містики це називають спорідненістю душ, фізіологи — природним добром, голосом інстинкту, кабаре́тні джигуни — *sex appeal*¹. Але скоріше за все це була таємнича сигналізація людської душі, яка попереджувала нас, що ось мимо пройшов той або та, хто заповнить, можливо, найвідчутнішу прогалину в нашому житті. Тому тепер Васарісові думки й почуття постійно оберталися круг Ауксе, й, непомітно для нього, вона допомагала йому виплутатися з духовного безладдя і знайти рятівну нитку самовизначення.

Одного вечора після згаданого візиту до пані Глауджювене, коли в свідомості Васаріса вже була визнана першість за Ауксе, до нього завітав Варненас. Людас приготував каву, й товариші почали філософствувати про поезію та про життя.

— Я помічаю, що твоя поезія тепер спинилася на якомусь роздоріжжі. Твої вірші останніх років, а також драма, з якою ти нас познайомив, крім попередніх мотивів гіркоти й протесту, сповнені розчарування, чорного песимізму та безнадії. Далі в цьому напрямку вже йти нікуди. Або ти зовсім кинеш писати, або почнеш щось нове. Це останнє я вітав би.

Васаріс, помовчавши, відповів:

— Песимістичної поезії досі я зміг би написати значно більше, але що з того? Самому бридко. Тому й не пишу. Ти кажеш — спинився на роздоріжжі? Я на ньому давно стою. Тільки колись починав, а тепер, мабуть, кінчаю. Сам бачу, що тут, у Литві, я прийму те чи інше рішення. Тепер я значно інтенсивніше переживаю ще раз те, що переживав десять чи навіть п'ятнадцять років тому.

— Ти так добре вивчив механізм своєї душі? — пожартував Варненас.

— Я навіть став фахівцем самоаналізу.

— Тоді ти повинен знати також, що тебе зрушить з того місця.

— Знаю.

— Ну, і що?

---

¹ Сексуальна привабливість (*англ.*).

— Яка-небудь несподівана подія, душевне зворушення. А може, я взагалі вирішу займатися тільки літературною працею. Митецький ідеал стане єдиною метою всього мого життя. Якщо я вроджений поет, то інакше й бути не може. Художнє покликання має визначати спосіб життя, а не навпаки.

— Звичайно,— погодився Варненас,— життя завжди повинне підкорятися певним прагненням та принципам. Але, зайнявши відповідну ідеальну позицію, можна було б запитати, чи такі найвищий принцип — це твоє поетичне прагнення, а чи, може, саме це прагнення треба підкорити ще вищому принципові, особливо, якщо ти з ним уже зв'язаний? Тобі ясно, що я маю на увазі твоє священство?

— Ніколи, ніколи! — вигукнув Васаріс.— Головний принцип у моєму житті той, що дозволяє найдосконаліше і найплототворніше використати мені свої зусилля та здібності. Все інше — це лише пута, зберігати які недоцільно, бо вони породжені забобонами.

Варненас посміхнувся.

— Ти повторюєш слова Ауксе Гражуліте, коли вона коментувала твою драму. Чи не заразився ти від неї поглядами?

— Вибачай, коли ці погляди перенесені з моєї драми, виходить, вони належать не Ауксе, а мені. До того ж ними перейнята не тільки моя драма, але й усе моє життя.

— Ну, не сердься, в плагіаті я тебе не звинувачую. Але пригадай і докір М'яшкенаса: хто може визначити, який життєвий принцип плототворний, а який безплідний?

Васаріс зневажливо махнув рукою:

— М'яшкенас, звичайно, мав на увазі метафізичні основи, непорушність клятви тощо. Що ж головне? Та ж досвід, практика, духовний набуток, очевидність результатів. От що головне! Стань медиком, але коли побачиш, що ти м'ясник,— кидай лікувати, інакше почнеш людей різати. Те саме і з священником. Яка ж тут метафізика!

— Знаєш що, брате,— почав Варненас, очевидно, маючи серйозний намір дати відсіч.— Усе це гарно в теорії, але в житті такий крайній індивідуалізм може викликати справжній хаос. Коли ми топтатимемо свої клятви, занедаємо обов'язки, почнемо метатися від одного до

другого, то нічого хорошого не зробимо. Пам'ятай, що людині властиво обманюватися й потурати своєму безсиллю. Прагнучи нібито до повноти життя і плодотворності, вона фактично шукає тимчасового щастя й радості. Дивися, щоб тебе не оголосили гедоністом¹.

— Ти мене вважаєш таким?

— Ні, я кажу взагалі.

— А я нічого взагалі не говорю. Нехай кожен дивиться за собою. Всі ці життєві теорії можуть бути дуже відносні. Що ж до мене, то я спокійний. Я все зважив, довго думав і страждав, підсумок мого життя для мене очевидний. Мені такий індивідуалізм до вподоби.

— Виходить, ти не тільки релятивіст, але й індивідуаліст навіть у застосуванні принципів?

— Безумовно. Кажеш, мене оголосять гедоністом? Що мені до того, ким мене оголосять! Зрештою, існують різні види насолоди. Одному приємно смачно поїсти, пиячити, ледарювати, цілувати вродливу жінку, іншому приємно мати чисте сумління, внутрішню гармонію, вирішувати суперечності життя, які паралізують нашу діяльність. Хто не бачить різниці між цими видами насолод, нехай думає про мене, що завгодно, а хто бачить, нехай судить про мене за моїми ділами.

Варненасові подобалося, коли його товариш підвищував голос і починав говорити таким суворим, трохи бравурним тоном, що, здавалося, він ось-ось зважиться зробити вирішальний крок, аби усунути ті суперечності, які паралізують його творчість. Тому, як це часто траплялося під час таких розмов, і тепер, закінчуючи суперечку, він сказав:

— Гаразд. Припустімо, ти міркуєш правильно. Тоді чого ж ти чекаєш? Роби, як вважаєш за потрібне, та й усе. І чим швидше, тим краще.

Але Васаріс заявив:

— Ні. *Laissez faire, laissez passer*².

— Комедіант! — розсердився Варненас. — То ти доводиш, що твоє життя повинні формувати художні нахили та поривання, то знову збираєшся пасивно видіти в тих формах, які — ти ж сам це визнаєш — перешкоджають і стримують ці поривання.

---

¹ Прихильник гедонізму, філософсько-естетичного вчення, за яким насолода є найвищим благом, метою життя.

² Нехай усе йде своїм ходом (*фр.*).

— У житті митця,— пояснив поет,— усе відбувається саме собою. Силоміць тут нічого не виправиш, швидше зіпсуєш справу. Прийде час — буде видно, що робити.

Після таких розмов Варненас приходив до висновку, що його товариш став вправним софістом, що різноманітні міркування та роздуми перешкоджають йому прийняти остаточне рішення. І він почав думати про те, яким чином вивести поета з того пасивного стану.

Коли Варненас збирався додому, Васаріс, ніби це щойно прийшло йому в голову, сказав:

— Знаєш що, Пятрасе? Зведи мене ще раз із Ауксе Гражуліте. Після того вечора ми з нею розсталися ні так, ні сяк, і мені досі не вдалося з нею поговорити. Одному йти до неї додому незручно, занадто мало ми знайомі.

— Я теж рідко її бачу і в них не буваю. Яке сьогодні число? 29 грудня? А що, коли б ми десь разом зустріли Новий рік?

— Звісно, було б чудово.

— Може, зберемося в Індруліса? Течер у нього вільніше.

— Ні в якому разі! Щоб його й зовсім у тому товаристві не було!

— Ого, навіть так? Звідки така ворожнеча?

— Думай, що хочеш! Але зустріч організуй!

— Гаразд, подбаю! Бувай здоров!

Товариші розійшлися, задоволені один одним. Васаріс радів, що невдовзі побачиться з Ауксе, а Варненас — що організує літературно-музичний вечір в ніч на Новий рік.

XII

Наступного дня Варненас зателефонував Ауксе нібито для того, щоб дізнатися, де вона збирається зустріти Новий рік. Виявилось, що вона ще нічого напевно не вирішила: може, піде в оперу, може, кудись до знайомих, а швидше всього сидітиме вдома й гратиме Шопена чи Дебюссі. Думала запросити до себе гостей, але всі, мабуть, будуть того вечора зайняті.

— Коли так, то чудово,— зрадів Варненас.— Ми з Васарісом радилися, чи не можна було б створити невелике, але гарне товариство, і провести цей вечір, слухаючи музику та поезію. От тільки питання де? Від мене піаніно вже вивезли.

— Про що мова. У нас просторе помешкання. Ми з татом будемо справді раді прийняти таких гостей. То кого запрошуватимемо?

Назбиралося кільканадцять осіб, переважно тих, хто був у Варненаса. Обіцяв прийти поет Кальнос, композитор Айдужис, артистка Лапяліте, редактор журналу «Промені» Каркліс та ще кілька панночок — усі люди молоді й товариські. Старий Гражуліс, щоб не нудьгувати в товаристві молодих, запросив кількох гостей старшого віку. Компанія мала бути весела й різноманітна.

Напередодні Нового 1925 року о дев'ятій годині вечора в квартирі Гражулісів було світло, затишно й весело. Вже зібралися майже всі гості. У просторій вітальні, що межувала з їдальнею, лунали розмови та сміх. Композитор Айдужис сів до рояля, щоб розім'яти пальці, брав стиха арпеджію, й під ці ненабридливі звуки всім було пріємно й затишно.

Варненас із Васарісом, як заводії того вечора, прийшли перші, завбачливо думаючи, чи не знадобляться панні Ауксе їхні послуги. Але все вже було передбачене, й господиня раділа, що за короткий час зуміла належним чином приготуватися.

Васаріс виходив з дому, трохи непокоячись, як же його прийме та гордячка, але вже з перших слів Ауксе відчув себе невимушено, ніби давній знайомий.

— А, пап Васаріс! — радісно вигукнула вродлива господиня. — І не соромно вам, що за півроку ви ні разу не навідалися до нас і не познайомилися з моїм татом? Він вашими творами зацікавився майже так само, як і я. Добре, пане Пятрасе, — звернулася вона до Варненаса, — що хоч ви здогадалися привести нам пана Васаріса! Ну, ходітьте, я вас познайомлю з татом.

Батько Ауксе був високий, сивоголовий, але ще міцний чоловік років шістдесяти, його овал обличчя, лінії носа та рота нагадували дочку. З гостями він вітався, люб'язно всміхаючись та ввічливо виражаючи своє задоволення, що може їх прийняти в себе. Очікуючи своїх «стариків», які запізнювались, він знайшов спільну мову з Варненасом, але до гурту молодих не приєднувався.

Коли зібралися всі гості, Ауксе одразу запросила їх вечеряти, щоб до настання Нового року залишилося більше часу на розваги. Гості з гамором перейшли до їдальні, оточили стіл, розглядаючи картки. Кожен шукав своє

місце, роздивляючись праворуч і ліворуч — якого ж сусіда призначила йому господиня?

Людас Васаріс зрадів, побачивши, що його місце було поруч з Ауксе.

— Вдруге мені випадає щастя бути вашим сусідом, — сказав він, відсуваючи стілець. — Першого разу мені здалося, що ви були не дуже задоволені з нашого сусідства. Боюся, що й сьогодні я не зумію вам догодити.

Ауксе весело всміхнулася.

— Я щиро шкодую, що в мене тоді був поганий настрій. Ви, мабуть, подумали, що я страшенна злюка.

— Коли й не злюка, то дуже вчена й сувора жінка. Ну, щодо вченості, то я не помилився, а щодо суворості — сьогодні побачимо.

Отак обмінюючись жартами, вони приглядалися одне до одного й робили свої висновки.

Людас Васаріс думав: «Вона зовсім природна, не вдається ні до яких поз та штукарства, не кокетує, сміється відверто й щиро, вміє говорити вільно й небанально».

Ауксе ж про Васаріса думала так: «Він не такий похмурий і замкнений, як мені здавалося; думаю, що зі мною він буде відвертий і щирий; своєю долею він, очевидно, незадоволений, ми з ним масмо щось спільне, не розумію, що ж мене до нього вабить?..»

За вечерею вони удвох багато розмовляли — жартома і серйозно — на різні теми, але прихований сенс їхньої розмови був однаковий: «Ти мені подобаєшся, я хочу тобі сподобатися. Я хочу, щоб ти знала, що подобаєшся мені. Ми чудово розуміємо одне одного».

Вони обоє розуміли це, і настрої у них поліпшувалися. Радістю, що світилася від них, перейнялися й інші гості, бо панна Ауксе, як уважна господиня, ні на мить не забувала й про інших. Час від часу вона вміла кожному виявити свою увагу, сказати добре слово.

Нарешті всі встали з-за столу і перейшли до вітальні. Варненас натякнув, що було б добре послухати гру панни Ауксе, але вона відмовилася, розуміючи, що гості хочуть просто повеселитися. Хтось знову посадив Айду-жіса за рояль акомпанувати гостям, той загравав танець, і три пари вийшло на середину вітальні.

— Пане Людасе, — звернулася Ауксе, знову вибравши нагоду присісти до Васаріса, — ви живете сам і, як видно з ваших творів, часто поринаєте в похмурі думки. Як ви собі почуваєте в отакому веселому товаристві, де всі

сміються, танцюють, верзуть нісенітниці й намагаються відшукатися від усіх турбот?

— Коли як,— відповів він.— Взагалі мені здається, дуже мало є людей, які вміють пізнати справжню радість і бувають по-справжньому веселі.

— Але ви уникаєте відповіді на моє запитання.

— Як я себе почуваю? Я теж не виняток. Признаюся вам, що дуже рідко буваю веселий, особливо на людях.

— Чому особливо на людях? — поцікавилася Ауксе.

— Коли хочеш бути веселим на людях, потрібно мати поряд близького друга. Я гадаю, що справжня радість, справжні веселощі виникають лише тоді, коли ми можемо ділитися своїми почуттями з іншим. Точніше сказати — не ділитися, а почувати з ним внутрішній зв'язок, спільність. А це можна лише з дуже близькою, скажімо, улюбленою людиною. Якщо її немає, то, бачачи навколо себе радощі, ми себе відчуваємо безмежно скривдженими, бо людина ніде не буває така самотня й усіма забута, як у веселому патовпі. Тому й мені на людях, які веселяться, найчастіше буває сумно.

Ауксе вислухала Васаріса, не озвавшись жодним словом.

— Із цього вашого пояснення,— озвалася вона,— можна зробити кілька висновків.

— Те, що ви вмієте цікаво інтерпретувати мої думки, я вже одного разу переконався. Цікаво почути ваші висновки й тепер.

— Отже, ви, передусім, визнаєте, що мало любили чи принаймні тепер нікого не любите, бо ви й тут сумуєте й відчуваєте свою самотність.

Замість відповіді Васаріс подивився на неї й весело розсміявся, але Ауксе прикинулася серйозною і вела мову далі:

— Другий висновок: ви уникаєте людей і дуже любите природу, бо там немає того контрасту між самотністю й веселим патовпом. З природою можна відчувати такий же внутрішній зв'язок і близькість, як і з улюбленою людиною.

— Цілком правильно,— погодився Васаріс,— але я бачу, що ви не тільки робите висновки з моїх слів, але де в чому признаєтеся й самі. Я певний, що ви й самі на лоні природи відчуваєте подібне.

— А третій висновок,— говорила вона, і її очі якимось дивно зблиснули,— я думаю, що ви все-таки шукаєте ко-

ханья, хочете бути коханим — кохати й радіти. Адже не побігли ви на Алексотську гору чи в долину Міцкевича, а прийшли до нас.

Сміявся й Васаріс.

— Ваші висновки цілком логічні, тому я їх приймаю.

— То ви дуже самотній у нас і вам тут дуже сумно?

Васаріс пильно подивився на неї й багатозначно заговорив:

Я прийшов самотній і тривожний,
Повернусь, воскреснувши в душі.
Море щастя у хвилині кожній,
Бо тепер зі мною будеш ти.

— Але ви знов уникаєте відповіді, а замість цього декламуєте вірші,— вигукнула вона, прикинувшись невдоволеною.

— Панно Ауксе, ця строфа ніколи й ніким не була написана.

Ауксе спаленіла, схопилася з місця й, залишивши його одного, пішла до фортепіано, де Айдужіс імпровізував якусь фантазію. Васаріс провів її поглядом, намагаючись зрозуміти причину її втечі. Але вона, зіпершись ліктем об фортепіано і ніби слухаючи музику, послала йому довгий, багатозначний погляд, у якому він міг прочитати багато чого, тільки не докір та образу. Він був певен, що вони зрозуміли одне одного.

Йти слідом за Ауксе Людас вважав нетактовним, тому він присів до старого Гражуліса, який розмовляв у кутку з літніми гостями. Невдовзі до них підійшла й Ауксе.

— Тату, пан Васаріс нудьгує в нас,— жартома покаржилася вона батькові.— На жодну панночку й дивитися не хоче, а втік ось до вас, старих.

— І добре зробив,— відрубав батько.— Краще сидіти із старими чоловіками, ніж із нецікавими панянками.

— Панночки-то цікаві,— похвалив їх Васаріс,— але, здається, всі уже зайняті. Подивіться, як біля них уживаються кавалери.

— А от моя дочка вільна. Вона так налякала всіх кавалерів, що, напевне, залишиться у старих дівках,— зауспіхався батько.

— Що ж, коли так судилося, то й залишуся,— покірно відповіла Ауксе.

А сивуватий пан спробував її втішити:

— Жінки в наш час не старіють, а лише стають цікавішими.

— От спасибі вам на доброму слові,— всміхнулася Ауксе.— Деякі чоловіки так само думають про себе.

— А все-таки будьте терплячіші — створіть їй товариство,— звернувся Гражуліс до Васаріса.— Приходьте до нас, будь ласка, та частіше. У нас мало хто буває.

— З задоволенням,— зрадів Васаріс,— у мене майже немає знайомих у Каунасі.

— Бач, як швидко заприятелювали! — дивувалась Ауксе.— Ну, а тепер ходімо, я вас почастую таким тортом, якого ви ще ніколи не куштували.

Й, ведучи його через вітальню, жартувала:

— Я ваші рядки пам'ятаю і починаю їх здійснювати!

Тепер зі мною будеш ти...

Васаріс, перейнявши її тон, відповів:

Я прийшов самотній і тривожний,
Повернусь, воскреснувши в душі.

Наближалася дванадцята година. Пан Гражуліс та Ауксе готували келихи й холодили шампанське, щоб зустріч нового року була весела й урочиста. Айдужіс заграв бравурний фокстрот і запросив веселим танцем закінчити старий рік. Тим часом з'явилися ще два зовсім несподівані гості: Індруліс разом з одним своїм колегою.

Ауксе та Варненас із Васарісом немало здивувалися, побачивши Індруліса. Складаючи список гостей, Варненас його не запропонував, Ауксе теж промовчала, бо й так уже почали поширюватися плітки, які розпускав сам Індруліс, нібито вона його наречена.

— Прошу вибачити, панно Ауксе,— виправдовувався незапрошений,— що я так несподівано увірвався, та ще й не один. Ну, та в ніч на Новий рік це дозволяється. Йдучи мимо, ми побачили світло й не втрималися, щоб не завітати й не побажати вам нового щастя.

— А я була певна, що ви зустрічаєте Новий рік у «Метрополі». Там, кажуть, буває дуже весело. Ну, прошу, заходьте, часу залишилося небагато.

Індруліс холодно привітався з Васарісом і приєднався до гурту.

Тим часом годинникова стрілка наближалася до дванадцяти, і господар відкупорив першу пляшку шампанського. Пробка вистрелила.

— Любі гості! — вигукнув Гражуліс.— Прошу вас вижити за щасливе закінчення старого року. Для кого він

був щасливим, той нехай згадає його добрим словом, а кому ні — нехай радіє, що провів його. Нам з дочкою, здається, нічого на нього ображатися. За здоров'я вас усіх!

Він поцілував дочку, й вони почали цокатися з гостями.

Коли бокали спорожніли, батько знову наповнив їх і сказав дочці:

— Мені, старому, годилося випити за старий рік, а тобі, молодій, доведеться виголосити тост за новий. Починай, бо залишилася одна хвилинка!

Доки Ауксе зібралася, що сказати, доки втихли гості, годинник почав бити дванадцятку. Тоді, піднявши келих, вона заговорила:

— Дорогі гості! В цю мить в усіх краях землі тисячі людей усміхаються, намагаються бути веселі й бажають один одному щастя. Та небагато хто знає, яким має бути те щастя. Нещодавно один із вас сказав мені, що веселитися й бути щасливим у натовпі можна лише тоді, коли поділяєш свою радість із близькою людиною. У цю мить натовп — це ті тисячі тисяч! Я піднімаю келих за ту близьку людину, яка, можливо, тут, поруч, а може, заблукала в тому натовпі і в цю мить сумує за нами!

Всі зааплодували, а вона, обійнявши й поцілувавши свого батька, пішла цокатися з іншими гостями. Зустрівшись із Васарісом, вона нічого не сказала, бо вони зрозуміли одне одного й без слів. Глухо дзенькнули їхні келихи, й маленькі прозорі бульбашки, ніби іскорки, піднялися вгору.

Індруліс із лихою задрістю слухав слова Ауксе. Інстинктом ревнивої людини він здогадався, що Ауксе перефразувала слова не когось іншого, а Васаріса.

«Швидко ж вони порозумілися! — думав він. — Та ще й у якій темі! Терпіти не можу тієї сентиментальної філософії!»

За те, що Ауксе його не запросила, він тепер також звалював вину на Васаріса. І тут же вирішив його вколоти. Всі стали цокатися, затихли жарти й розмови, і ось у цій тиші, коли Васаріс випив свій келих, пролунав глумливий голос Індруліса:

— Васарісе, а ти ж після дванадцятої шамнаськє п'єш! Червоугодництвом займаєшся, хлопче!.. Хто ж тепер замість тебе буде мєсу служити?.. Ха-ха-ха!..

Але ніхто більше не засміявся. Всім стало так бридко й соромно за таку нетактовну поведінку, що кожен думав лише про те, як загладити неприємне враження.

Васаріс спалахнув, мов вогонь, але стримався й сказав:

— Дякую, що ви нагадали мені про мої обов'язки, але наступного разу прошу не турбуватися. Свої обов'язки я й сам знаю.

Зрозумівши, що вчинив нетактовно, Індруліс хотів було звести той інцидент на жарт, але, зустрівши лихий погляд Ауксе, не закінчив фрази й відвернувся.

— Панове! — вигукнув батько Ауксе. — Якщо вже ми займаємося черевогодництвом після дванадцятої, то давайте принамні не сваритися, а веселитися, а веселитися! Пане Айдужісе, зіграйте нам, будь ласка, вальсик. Я йду в першій парі!..

Він і справді підхопив дочку й закружляв у вальсі. Гумор старого підняв настрої гостей, але Васаріс сидів похмурий, ні з ким не розмовляючи й не знаючи, куди подітися. Марно позирала на нього з-за батькового плеча Ауксе, він явно уникав її погляду, всю свою увагу зосередивши на попелі від цигарки.

Після вальсу деякі попрощалися. Підвелися й Васаріс із Варненасом. Батько та дочка просили обох навідуватися до них частіше. Васарісові довелося пообіцяти Ауксе, що на водохресті він поведе її на бал, який влаштовують артисти драми.

— Чому це він причепився до тебе, той Індруліс? — запитав Варненас, коли вони вийшли надвір. — Я вже давно помітив, що він скося на тебе позирає.

— Мабуть, боїться, щоб я не відбив у нього Ауксе, — відверто признався Васаріс.

Але Варненас не звернув на це уваги.

— Я тебе попереджував, що недовго ти з ним дружитимеш. Важка він людина. А все-таки пронюхав, що в Гражулісів зустріч!..

На перехресті вони попрощалися.

Вранці Васаріс прокинувся з неприємним враженням на душі від прикрої насмішки Індруліса. Але тепер він уже не ображався на Індруліса. Індруліс зовсім зник з того інциденту. Залишився лише сам факт зневаги та приниження. Індруліс казав правду. Вустами Індруліса промовляв обов'язок священика, який глумився над ним й мстився за зневагу тим обов'язком, причому саме в той

час, коли Васаріс потягнувся до найбільш забороненого для ксьондза плоду — жіночого кохання. І Васарісові ще раз усім своїм єством захотілося визволитися з двозначності свого становища, щоб сказана Індрулісом правда вже не була правдою, щоб такі й подібні слова його вже не стосувалися.

Новорічних візитів Васаріс нікому не робив, але вважав за свій обов'язок завітати до Глауджюсів. Він пішов у звичний для візитів час — о дванадцятій годині. Як і сподівався, Глауджюса він не застав удома. Але пані Глауджювене була не одна. У вітальні сиділи два незнайомі пани й, попиваючи вино, займалися банальним фліртом, говорили компліменти пані. Коли вони пішли, Люція полегшено зітхнула:

— Ну, слава богу! Поки прийдуть інші, зможу з вами трохи перепочити. Ну, розповідайте, де і як ви зустріли Новий рік?

Почувши, що Людас провів вечір у Гражулісів, пані Люція почала з цікавістю розпитувати, які гості там були, хто з ким фліртував, що їли та пили.

— Ну, то як вам подобається Гражуліте?

— О, дуже цікава панна,— похвалив її Людас.— Серед литовок таких мало.

— Чим же вона відрізняється від інших?

— Розвитком, смаком, мовою, загальною культурою. Селянської недбалості, млявості та розхлябаності в ній і сліду немає.

— І це говорите ви — самі селянське дитя? — розсердилася пані Глауджювене.

— На жаль, і в мені немало тих селянських, а може, й інших вад, властивих литовцям. А ось у ній немає.

— Ну, а в мені? — кокетливо запитала пані Люція.

— Ви ж народилися й виховувалися не в селі.

— Виходить, я така ж досконала, як і та піаністка?

— Звичайно, село має свої вади, а місто — свої,— виправився Васаріс.

Пані весело розсміялася:

— Ну, принаймні відверто сказано! Це ви, мабуть, тільки з нагоди Нового року так. Ой-ой-ой!.. Бачу, що закохаетесь ви в ту досконалість. Ви повинні мене з нею познайомити.

Поговоривши трохи з пані Глауджювене, Васаріс захотів привітати з Новим роком і свого хрещеника. Вітукас будував із дерев'яних кубиків у своїй кімнаті замок і,

побачивши хрещеного батька, весело кинувся йому назустріч.

— Ну, Вітукасе, що б ти найбільше хотів у цьому році? — запитав Васаріс.

Хлопчик задумався й, дивлячись на свою споруду, серйозно сказав:

— Я хотів би мати такий замок і жити в ньому разом з матусею. І хрещеного батька я б туди прийняв.

Мати обняла його й палко поцілувала, а Людас запитав іще:

— Ну, а мені, Вітукасе, що ж ти побажаєш у новому році?

Вітукас вагався.

— Та я вас іще дуже мало знаю. Я в мамі запитаю.

Повернувшись у вітальню, Васаріс захоплювався розумним хлопчиком. А мати, задоволена сином і кумом, запропонувала:

— Знаєте що, пане Людасе? Ви, як хрещений батько, повинні теж потурбуватися про нього. Чи не могли б ви трохи приглянути за його навчанням?

— Охоче, пані Люціє, — погодився Васаріс. — Я тепер, як директор гімназії, цілком компетентний у питаннях освіти. Після свята й почнемо.

Дзвінок у передпокої сповістив про новий візит, і Васаріс поквапився розпрощатися з пані Глауджювене.

Вдома до нього зайшли з новорічними привітаннями кілька вчителів гімназії та кілька батьків учнів. Більше гостей не передбачалося, й він вирішив, що в нього буде вільний час.

Проте близько п'ятої години несподівано прийшов професор Мяшкенас з отцем Северинасом. Появі Мяшкенаса Васаріс не здивувався, але прихід отця Северинаса був для нього справжньою несподіванкою. Після тієї зустрічі в готелі вони з монахом не бачилися, й Людас про нього зовсім забув.

— *Laudetur Jesus Christus*, — голосно вимовив отець Северинас. — Судячи з вашого здивованого обличчя, ви мене не чекали. Але на Новий рік годиться згадати й про далеких знайомих. Добре з цієї нагоди й до них завітати, особливо, якщо вони *fratres in Christo*¹. Ну, *gratulamur tibi, omniaque prospera optamus!*²

¹ Брати во Христі (латин.).

² Вітаємо тебе й бажаємо всілякого процвітання! (Латин.)

Урочистий тон монаха в цю мить видався Васарісові трохи комічним і одразу настроїв його на гумор та легку іронію. Відчуваючи, що отець Северинас неодмінно спробує вивідати, що в нього на душі, Васаріс вирішив прикинутися наївно-відвертим і безтурботним.

Як і годиться товаришеві, професор Мяшкенас не дотримувався ніяких церемоній. Побажав Васарісові успіху, натхнення, щастя, поцілував його, і, сівши у крісло, попросив зельтерської, бо дуже-таки стомився від тих візитів.

Васаріс приніс води, відкоркував пляшку вина, налив три келихи й, сівши навпроти Мяшкенаса й отця Северинаса, запропонував випити.

— Добре вино! — покуштувавши, похвалив монах. — Відтоді, як я був в Італії, рідко доводиться пити добре вино.

— Справді, — погодився Васаріс. — У нас і під час обідні дають таку краплю, що навіть смаку не відчуєш. А от в Італії як наллють скляницю, то одна насолода.

— *Ne misceamus sacra prophanis*¹, — серйозно зауважив отець Северинас. — А ви, *domine*, останні роки, здається, жили в Парижі, у цьому новому Вавілоні!

— Чудове місто! — вигукнув Васаріс. — *Inter nos loquendo*², парижанки, скільки мені доводилося бачити чи то в мюзик-холі, чи то в театрах, це найграціозніші жінки в усій Європі.

Отець Северинас насунив брови, а Мяшкенас на весь голос розсміявся:

— Ха-ха-ха!.. Браво!.. Ні, директор сьогодні, мабуть, добряче вже нагостювався!.. Парижанки ввижаються!.. Ох, жартівник!..

Васаріс не захищався:

— Правду кажучи, почав з учорашнього вечора.

— Ну, і де ж так весело зустрів Новий рік?

— А, тут в одного американця, Гражуліса. Веселе було товариство.

Отець Северинас багатозначно подивився на професора Мяшкенаса й запитав:

— Чи це не той самий Гражуліс, про дочку якого кажуть, що вона велика вільнодумка та *in moribus suspecta*?³

¹ Не змішуймо святого із світським (*латин.*).

² Між нами кажучи (*латин.*).

³ Сумнівної моралі (*латин.*).

Мяшкенас зрозумів, що монах говорить уже нетактовно і виправив його:

— Ну, отче, це вам хтось про неї занадто гостро висловився. Погляди в неї, щоправда, не ортодоксальні, але susresta, — ні!

— Я навіть сказав би навпаки, — здивовано зауважив Васаріс. — Якщо порівняти з тим, що я наслухався про деяких каунаських панійок, то вона справжня святенниця. Слово честі, такої культурної дівчини, як Гражуліте, я досі не зустрівач. Чудова піаністка, розуміється на літературі, тактовна, не пліткарка, — словом, коли б я міг одружуватися, то кращої дружини собі й не побажав би.

Отець Северинас, не вірячи власним вухам, дивився на Васаріса і чекав, що скаже професор Мяшкенас.

— Ну, ну, директоре, не жартуй, — докірливо заговорив професор. — Оскільки я тебе знаю, то все зрозумію, а ось отець Северинас ще й обуриться, чого доброго.

— А хіба ж я сказав щось негоже? — здивувався Васаріс. — Я і справді переконаний, що целібат віджив свій вік.

— А чим же ви аргументуєте це своє переконання? — запитав отець Северинас тоном, який не віщував нічого доброго, вирішивши, що мовчати надалі було б просто гріх.

— Та це він не серйозно, — спробував заспокоїти монаха Мяшкенас.

Проте Васарісові було море по коліна.

— Аргументувати? Та це ж доводить сама природа, створивши нас во плоті. Коли б господь хотів целібату, то й створив би *genus neutrum*¹, але такий існує тільки в граматиці. В природі його немає.

— *Blasphemia sapit!*² — вигукнув монах, стукнувши кулаком по столу. — Це неправда, що в природі існують тільки *famelli et femellae*³. Коли б ви були знайомі з природознавством, то знали б, що у бджіл, мурашок, термітів та інших організованих комах найкориснішу роботу виконують не трутні-самці, а...

— Ах шановний отче, — перебив його Васаріс, — ну, навіщо нам комахи! Вони самі по собі, а люди самі по собі.

---

¹ Середній рід (латин.).

² Це богохульство! (Латин.).

³ Самці та самки (латин.).

В минулому целібату не було, прийде час, коли його знову не буде.

— І ви чекаєте, коли настане цей час?

Але Васаріс зайшов уже занадто далеко, щоб відступати назад:

— Правду кажучи, мене це мало турбує. Коли б я захотів одружуватися, то зрікся б сану, та й по всьому.

— Ну й комедіант же він сьогодні! — вигукнув М'яшкенас.

— Правда, досі я говорив жартома, але цього разу сказав цілком серйозно, — признався Васаріс.

— *Quod avertat a te dominus*¹, — уже й справді розсердившись, зітхнув отець Северинас. — Сьогодні, очевидно, нам не вдасться знайти спільної мови. Ну, ксьондзе професоре, — звернувся він до М'яшкенаса, — мені пора додому!

— Навіщо так поспішати, — спиняв їх Васаріс. — Посидьте ще, будь ласка. Хочете ще вина?..

Але гості розпрощалися. Васаріс радів, що після такої приємної розмови монах залишить його в спокої. Але він помилився.

Опинившись надворі, професор М'яшкенас і отець Северинас деякий час ішли мовчки. Першим озвався монах:

— Так... Мій діагноз, який я встановив після першої зустрічі, виявився цілком правильним. Він стоїть на краю безодні.

— Я також не можу зрозуміти, що все це означає, — відповів М'яшкенас. — Єдина надія, що на нього найшов *spiritus contradictionis*² і він хотів нас тільки подратувати.

— Справжній ксьондз, який поважав самого себе, ніколи не підкорився б таким забаганкам, особливо в присутності мало знайомої людини, такої, як я, до того ж монаха. Очевидно, Васаріс зовсім не дорожить своєю репутацією.

— То що ж залишається робити?

— Бути щільним. Застерегти Васаріса. А коли нічого не допоможе, звернутися до преосвященства.

Але М'яшкенас вагався.

— Поки що в нас немає достатніх підстав. Треба почекати.

---

¹ Хай господь відверне тебе від цього (*латин.*).

² Дух суперечності (*латин.*).

— Боюся, щоб потім не було занадто пізно.

— Я завжди вважав, що він *debilis spiritu*¹, але не думав, що це зайде так далеко.

І стурбовані приятелі розійшлися.

XIII

Бажання Людаса Васаріса безтурботно провести різдвяні свята збулося. Останнім ясним сплеском тієї безтурботності був бал на водохрещі, куди він супроводжував панну Ауксе Гражуліте. Це була його перша публічна поява з жінкою, яка так багато важила в його житті. Як і щороку, цікава програма того традиційного балу привернула увагу вибраної публіки. Біля Ауксе одразу почало увиватися кілька її невтомних залицяльників. Вона танцювала, але одразу ж поверталася до буфету, де Васаріс і ще кілька спільних знайомих зібралися за одним столиком.

Здаля Васаріс бачив і пані Глауджювене з чоловіком, але за їхнім столом було так гамірно, стіл угинався від усяких наїдків, а круг нього юрмилося стільки народу, що навіть при бажанні до пані Люції важко було б наступитися. Вона здавалася справжньою королевою балу, й, мабуть, за елегантністю з нею не могла б зрівнятися жодна жінка. Танцювала вона щоразу з новим партнером, і такою веселою та чарівною Людас ще не бачив її ніколи.

Проте вся його увага була звернена на Ауксе. Людас відчував, що Ауксе так само як і він, навіть танцюючи з іншими, про нього не забувала. Васаріс пішов подивитися на танці. Щоразу, коли Ауксе наближалася до того місця, де він стояв, він зустрічав її погляд та усмішку.

Цей бал їх настільки зблизив, що, повертаючись додому, Ауксе казала Васарісові:

— Навіть дивно, як швидко ми стали хорошими друзями. Щодо себе, то я не дивуюся. Читаючи ваші поезії, я взнала вас і раніше, але як ви могли так швидко мені довіритися?

— А я одразу зрозумів, що ви, панно Ауксе, для мене дуже близька людина і одразу зрозумієте мене правильно, без усяких моїх спроб щось пояснювати й доводити, бо моє становище виїткове.

¹ Слабкодухий (*латин.*).

— Звичайно, я сприймаю людину саму собою, незалежно від будь-яких обставин, які сьогодні можуть бути такі, а завтра інакші. Тільки не беручи до уваги всі ті обставини, можна виявити справжнє обличчя людини.

Помовчавши хвилину, Ауксе, ніби вагаючись, запитала:

— Боюсь, що я не маю права поставити вам ще одне запитання: хіба ви ніколи не зустрічали людини, яка стала б для вас дуже близькою і навіть коханою? Адже різних знайомств вам ніколи не бракувало.

— Я навіть радію, що ви запитали мене про це, бо хочу, щоб ви знали все моє минуле. Отже, дві жінки й справді мали для мене чимале значення. Перша пробудила в мені юнацьке почуття,— вона одружилася, коли я закінчував семінарію, і тепер я з нею підтримую товариські стосунки. Вона казала, що кохала мене. Я свого почуття до неї не можу точно пояснити. Друга, поміщиця-аристократка, пробудила в мені честолюбність і рішучість у досягненні більших задумів. Вона відкрила мені очі й відчинила двері в широкий світ. Я був у неї дуже закоханий. Відтоді минуло десять років. З тих пір я про неї нічого не чув. Наскільки я її знав, можу здогадуватися, що, розлучившись зі мною, вона за мною не жалкувала жодного дня.

— Все-таки, гадаю, що ті знайомства не були такими простими, як тепер може здатися із ваших слів.

— Правда,— погодився Васаріс.— Багато я тоді знав — переживань і радощів, а тепер перше почуття видається напівдитячим, наївною мрією, а друге — коротким, романтичним епізодом, який тривав один рік.

Обоє замовкли й задумалися.

— Цікаво, як ви оціните через десять років наше з вами теперішнє знайомство, пане Людасе? — запитала Ауксе, скоса глянувши на нього.

— Це залежить від того, чи надовго і чи близько зійдуться наші життєві дороги. Мені здається, що після пошуків, випробувань та блукань настає час, коли людина, пізнавши себе, має вийти на справжній шлях і виконати своє завдання на цій землі.

З цієї неясної відповіді Ауксе зрозуміла, що Васаріс не лише не уникатиме того, щоб їхні шляхи зблизилися, а навпаки: це зближення допоможе йому виконати свій задум. І після цих слів її серце наче збагатилося, а її власне життя набуло якогось нового сенсу, за яким вона досі сумувала і якого шукала.

Тієї ночі вони прощалися, розуміючи те, що віднині вони ніби пов'язали себе якимись величними обіцянками, порушивши які, скривдили б одне одного.

З таким згодом закінчилися Васарісові різдвяні свята й розпочалася щоденна робота в гімназії. Пам'ятаючи прохання пані Люції, він узяв під свою опіку Вітукаса. Хлопець до школи не ходив, а репетитор удома готував його до гімназії. Людасові потрібно було тільки перевірити, як ведуться заняття, чи відповідають вони навчальній програмі гімназії. Часом Вітукас прибігав до нього, іноді Васаріс ходив до Глауджюсів. Хлопчик виявився здібним і кмітливим і швидко звик до свого нового покровителя. Він любив говорити й розпитувати про покійного батька, якого зовсім не пам'ятав, і сам розповідав про Клявішкіс та каноніка Кімшу, який любив його й балував. Іноді він дещо казав і про матір, мимоволі через свою дитячу наївність видаючи навіть деякі її таємниці.

Одного разу він розповів, що матуся сьогодні була дуже нервова, що його нізачо вилаяла і зовсім не вийшла до обіду.

— Що ж сталося із твоєю матусею? — запитав Васаріс. — Може, вона захворіла?

— Ні, — відповів Вітукас, — учора ввечері вона посварилася з паном Глауджюсом.

— Вітукасе, — спробував виправити його Васаріс. — Мені не подобається, що ти так зрешт свого другого батька. Хіба матуся тебе так навчила?

— Ні, матуся мені не казала нічого. Але я знаю, що він мені не батько. Він ні мене, ні матусі не любить.

Ці слова хлопець вимовив так уперто, що Васаріс не знав, чи дивуватися його впертості, чи жаліти пані Люцію та її сина.

Одного разу Вітукас прийшов зовсім несподівано.

— Що сталося, Вітукасе? — запитав Васаріс. — Здається, ми не домовлялися, що ти сьогодні прийдеш до мене?

Вітукас, очевидно, й сам був невдоволений. Сівши на диван, він з-під лоба поглянув на Людаса й неохоче відповів:

— До мами прийшов у гості капітан Райбіс, от мені й наказали йти до вас.

— Он воно що... Цей капітан — мамин добрий знайомий? — поцікавився Людас.

— Торік він приходив дуже часто. Але потім мама веліла Аделе, коли прийде капітан, казати, що її немає.

вдома. Сьогодні він подзвонив мамі по телефону. Я чув, що мама відмовлялася, але потім погодилася і сказала, що це вже востаннє.

Васаріс задовольнив свою цікавість і не розпитував далі хлопця про маминих знайомих та відвідувачів. Але вже з того, що він дізнався, можна було зробити деякі висновки про інтимне життя пані Люції й переконатися, що її двозначні признання були щирі.

Пані Глауджювене почала інтригувати його щораз дужче. Часом, думаючи про неї, він щиро шкодував, що його перша симпатія, а може, й перше кохання, жвава й весела Люце тепер ось перетворилася на пані з сумнівною репутацією, про яку плещуть язиками в салонах — мовляв, вона має і мала коханців. Васарісові було бридко навіть подумати про тих коханців, він їх зневажав і ненавидів, але зневажаючи й ненавидячи, ревнував до них. Ревність його була викликана не коханням, а таємним бажанням набути права на жінку, яка колись кохала його, та й тепер виявляла до нього велику прихильність. Доступність пані Глауджювене почала потроху інтригувати й бентежити Васаріса.

Тепер Васарісові часто пригадувалося, як колись він, ще навчаючись у семінарії, одного разу міг поцілувати Люце, але через семінарську скромність не поцілував і як потім жалкував за цим, думав, що вже ніколи-ніколи не зможе поцілувати її.

Тепер він бачив, що це «ніколи-ніколи» минуло, закінчилося. Він розумів, що коли захоче, то зможе зав'язати з пані Глауджювене значно ближчі стосунки, ніж кільканадцять років тому. Але чи хотілося йому цього? Він переконував себе, що ні, але спокуса була велика.

Наглядаючи за Вітукасом, він мав нагоду бувати у Глауджюсів і зустрічатися з Люцією. Вони бачилися майже щотижня. Він залишався на вечерю й просиджував цілий вечір. Здавалося, Глауджюс був навіть задоволений його візитами. Директор гімназії, поет, відома людина, до того ж ксьовндз — нехай собі ходить! Коли всі вони сідали вечеряти, Глауджюс найчастіше читав газету шелестів нею або мовчав, лише іноді вставляючи своє безглузде «так, так». Після вечері він ішов у свій кабінет, незабаром казав «на добраніч» і Вітукас, а Васаріс залишався наодинці з пані Люцією.

Ці вечори й приваблювали Людаса до пані Глауджювене, викликаючи в ньому лоскитливий еротизм, і хвилю-

вали уяву. Пані Люція вважала його майже своїм, не соромилася його й уникала виходити до нього тільки тоді, коли не були закінчені косметичні деталі її туалету. А взагалі після вечері, якщо нікого більше не чекали, вона виходила у вітальню в вільному пеньюарі та пантофлях. Іноді вона грала на піаніно, а він слухав, стежачи за спиритними рухами її рук та пальців, іноді вона з ногами вмоцувалася в кріслі або прилягала на дивані й вони вдвох курили, розмовляючи про різні щоденні питання.

Людас Васаріс швидко помітив, що манери сучасної пані Люції нагадували йому баронесу Райнакенс, з якою він познайомився десять років тому, коли служив вікарієм у калнінайській парафії. Величезна різниця полягала в тому, що баронеса Райнакенс вела з ним змістовніші розмови, вони часто хвилювали Васаріс розум, а може, навіть формували його. А тепер пані Глауджювене чарувала його, а точніше сказати, тільки полонила його, немов запізніла літня квітка своєю трохи пригаслою красою, теплом.

Васаріс пригадав, що й Люце колись уміла будити в ньому глибокі емоції та роздуми, але сучасна пані Глауджювене вже не любила порушувати важливі питання життя. Іноді Васарісові здавалося, що Люція стала якась ніби примітивніша, вбогіша духом. Він знав, що вона була нещасна і навіть багато страждала, але не міг змусити себе співчувати цій пишній жінці, яка, зручно вмоцтившись у кріслі, показувала йому коліна, обтягнені шовковими панчолами.

Повернувшись після таких вечорів додому, йому хотілося сумувати за колишньою Люце, від якої струменіла ясна здорова юність, пахло польовим вітром, яка вміла радіти жовтим безсмертникам із Зоряної Гори. Йому хотілося сумувати й за самим собою, яким він був тоді, коли скромно відводив очі від її грудей, що тільки-но напиналися під сукенкою, і коли переживав цілу гаму почуттів через уявний поцілунок з нею.

Так, іноді він хотів цього, але нічого того ні в ній, ні в собі вже не знаходив. Зрештою, Васаріс визнав, що сучасна пані Люція тепер йому подобається дужче, ніж якась цютлива провінціалочка і що теперішньої модної зачіски пані Глауджювене та її схудлого стану він не проміняв би на блискучі товсті коси та здорову повноту колишньої пані Бразгенс.

Виходить, змінилася не лише пані Люція, але, мабуть, ще більше змінився й він сам, Людас Васаріс. І, дивна річ, ця зміна ще в швидшому темпі відбувалася тут, у Литві, незважаючи на те, що він знову виконував деякі обов'язки священика і що його обмежувала відповідальна робота. Тим часом Людас Васаріс, сам того не помічаючи, скочувався до морального занепаду, коли гасне енергія, слабшають сили, знесилюється дух, бліднуть ідеали.

Пробувши всього півроку в Литві, Васаріс уже був на шляху до того духовного стану, що його Стріпайтіс влучно охарактеризував одним словом — звичка. З часом, через рік — два, він, може, й справді звик би служити месу і сповідати для форми, можливо, носив би колоратку, а згодом і сутану. Разом з тим, він звик би користуватися ласкою пані Глауджювенс або якоїсь іншої панійки і все складалося б чудово. Прихильних до ксьондзів панійок він знав, і не одну. Знав і кілька конкретних прикладів, які, так би мовити, своєю почесністю могли тільки сприяти йому і далі йти шляхом звикання.

Людас Васаріс передчував цей стан, боявся й остерігався його, проте навряд чи уникав би його, коли б не знайомство з Ауксе Гражуліте.

Він все ще бував у пані Глауджювенс, отруювався еротично-пасивною атмосферою її вітальні, одночасно, ніби в іншому закутку душі, в ньому міцніло почуття до Ауксе. Протягом перших тижнів після різдвяних свят він бачив пані Люцію частіше, зате кожне побачення з Ауксе немов розкривало йому нові особливості її душі та поєднувало їх обох новою спільною низкою думок і почуттів.

Пізніше Васаріс сам дивувався, як він міг, щиро покохавши Ауксе, водночас бувати в пані Люції та сподіватися на її ласку. Очевидно, дволикість його життя дозволяла йому розвивати й цю важку узгоджувану паралель.

Взяти хоча б те, що Людас Васаріс, відчуваючи суперечливість цих двох знайомств, пані Люції не розповідав про Ауксе, Ауксе ж не розповідав про Люцію, хоча обидві здогадувалися, що кожна з них володіє своєю часткою його серця.

Ауксе, з властивою їй простотою, незабаром перейшла в Васарісом на «ти», і коли довго не бачилася з ним, сама заходила до нього. Перший раз, прийшовши одна, вона жартома виправдовувалася:

— О, ти не думай, що я звикла бувати в чоловіків. Це я тільки для тебе такий виняток зробила.

— Чому тільки для мене? — запитав він, задоволений з такого винятку.

— Тому що ти інакший, ніж усі інші, і я тебе вже перестаю соромитися. Адже ми друзі, так? А друзі відвідують одне одного, коли хочуть, без усяких супутників.

— Ну, звичайно, Ауксе. Мені здається, що ми одне одного вже добре знаємо, а ще краще вгадуємо одне одного — й можемо поводитися як і личить добрим друзям.

Вони говорили про дружбу, а думали про любов. Але цього слова вони ще уникали.

Кожне побачення з Ауксе дивовижно відсвіжувало його. Ауксе завжди була чи намагалася бути в доброму гуморі, на все дивилася оптимістично, думала й почувала безпосередньо, природно. Їй не подобалося, коли Васаріс бував чимось невдоволений, пасивний, похмурий.

— Ну, знаєш, — казала вона, — коли б ти з отакою міною з'явився, наприклад, в Америці, то привернув би на себе увагу всіх. Діти тебе закидали б палицями, а полісмени вирішили б, що ти п'яний. Що з тобою?

Уявивши собі таку картину, Васаріс веселішав, але все ще намагався протестувати.

— Звісно, в твоїй Америці всі, мов ідіоти, вічно шкірять зуби, так наче в житті нема про що турбуватися.

— Турбуватися, звичайно, є про що, — погоджувалась Ауксе, — але все погане слід виправляти, реформувати. Кожне намагання перебороти зло може виникнути тільки з оптимізму. Страждання та журба ніколи нічого не виправили.

Вони могли ніби вести далі суперечку, але Васаріс опирався тільки задля самої суперечки, бо й сам у глибині душі був такої самої думки. Але для нього було важливо, щоб цю думку висловив хтось інший, особливо Ауксе. Тоді ці думки ставали об'єктивними, чіткішими, незаперечно-переконливими.

Ауксе часто накидалася на нього не лише за поганий настрій, але й через той песимізм, через той рафінований декадентський символізм, на якому ґрунтувалася вся його пізніша лірика.

— Знаєш, — казала вона, прочитавши який-небудь його вірш, — це дуже красиво, сильно, вражаюче, творчо — що хочеш, тільки не природно. Ну, скажи, хто в наш час буде ламати собі голову, щоб розгадати ці метафори, вилловлюватиме цей туманний зміст і поринатиме в цей

незбагненний настрій? Признайся, що ти не бачив такої природи, нікому не казав таких слів і не переживав подібних почуттів.

— Звичайно, це поетичні засоби, — відповів Васаріс.

— Засоби? А чому вони служать?

— Як це чому? Мистецтву, поезії, виробленню світогляду, коли хочеш.

Вона із скептичною гримасою вислуховувала його докази або перебивала:

— Нісенітниця!.. Мені здається, що ці засоби залишаються засобами... Засоби, засоби... По-моєму, поетичним засобом повинне бути просте слово з його звичайним значенням. А поет має бачити природу, речі, людей такими, як вони є, якими їх бачимо.

У цих суперечках для Васаріса не було нічого нового. Він уже не раз чув таку критику, навіть ще краще висловлену й сильніше аргументовану. Але дивна річ! Та, інша критика, яку йому доводилося чути й читати, його не переконувала, а слова Ауксе непомітно впливали на нього. Правду кажучи, впливали не слова, а сама вона, її близькість, ті почуття, які поволі розвивалися в їхніх серцях.

Стосунки між ними зміцнювалися, Васарісові все частіше звикалася надія на якесь нове життя, яка заохочувала не здаватися, не звикати до свого становища, а шукати визволення. Його становище багато в чому було двозначне, складне, заплутане й гнітюче. Тому і в своїй творчості Васаріс міг висловитися лише багатозначними символами, туманними образами та настроями. Але покхавши Ауксе, він зміцнів духовно, став зосередженишим, і в нього починала жевріти надія, що його становище визначиться й він зможе жити нормальним життям, не боячись показати себе таким, яким він є, не намагаючись знайти в усьому прихований сенс.

Коли переміг цей настрій, прийшов кінець і його символістській поезії. Поступово він навчився сприймати природу незалежно від власних почуттів та переживань. І тоді він побачив, що природа — дивовижно-чудова й різноманітна, що вона живе своїм особним життям, якому нерозумно нав'язувати свою журбу та радість.

Звикнувши об'єктивно бачити природу і спостерігати за її явищами, Васаріс і для своїх нових віршів також почав дошукувати об'єктивні і прості слова. Іноді він знаходив їх у народній пісні, але частіше вони народжувалися в

ньому самому, в його душі, коли він відтворював у своїй уяві якусь картину, що глибоко запала йому в душу.

Одного разу Васаріс прочитав Ауксе одного з таких простих віршів. Її radoщам не було меж.

— Оце поезія! — повторювала вона котрий раз. — Навіть дитина зрозуміє, що гарно. Природно, просто, а водночас який глибокий зміст!

Таким чином, Ауксе все більше переймалася його кращими творчими прагненнями. Від природи він був замкнений і навіть з нею неохоче ділився своїми ідеями та задумами. Але йому було приємно, що його намагаються розгадати, зрозуміти, пізнати. Він уже не почував себе самотнім відлюдьком. Усвідомлюючи це, Васаріс вирішив будь-що здобути собі Ауксе. Як це має статися, у які форми виллються їхні стосунки, він тоді ще не знав. І все-таки його життя повернуло у зовсім інший, новий напрямок.

Напрямок змінився, але він сам не одразу утвердився на ньому й не одразу зрозумів, що це ясне, однозначне і цілісне життя вимагатиме від нього не лише суворо-последовного узгодження всіх вчинків, але також і зречення деяких насолод і навіть змусить його пожертвувати деякими юнацькими спогадами, які щойно знову ожили в ньому. Тут йому довелося перебороти ще кілька небезпек, одна з яких мало не розладнала його — такі ще нетривкі — стосунки з Ауксе.

XIV

Напередодні трійці, коли Васаріс зайшов до Глауджюів, пані Люція розповіла йому про один свій задум.

— На трійцю, коли буде гарна погода, ми влаштуємо невелику прогулянку по Німану. В управлінні річкових шляхів я маю знайомого. Він дасть моторний човен осіб на десять. Вас я запрошую завчасно, щоб ви не пообіцяли нікому іншому. Мені хочеться, щоб ви обов'язково поїхали. Побачите, буде дуже весело.

Відмовлятися не було причини, і Людас погодився. Хто братиме участь у тій прогулянці, він добре навіть не розпитував. Задовольнився словами Глауджюовенє, що будуть усе порядні люди й навіть кілька його знайомих.

За пару днів до трійці йому зателефонувала Ауксе: д

— Алло, пане Людасе! Ти що робиш на свята? У мене чудова пропозиція: їдьмо автомобілем по шосейних дорогах Сувалькії, а повернімося через Алітус та Бірштонас. Батько, ми з тобою і ще кілька знайомих.

І невідомо що змусило його збрехати:

— На жаль, не зможу. Їду в суботу до батьків. Дуже пильна справа.

Ледве вимовивши ці слова, він отямився, що зробив дуже нерозумно й нечемно. Адже Ауксе могла легко довідатися, куди він поїхав. Крім того, брехати й викручуватися, та ще їй, було-таки й справді негарно. Він проклинав себе і свою бридку вдачу, через яку він уже не раз робив отакі дурні вибрики, але відмовитися від своїх слів уже не міг. Потім він заспокоївся: скоріше за все, не довідається, а якщо довідається,— якось викручуся.

Коли в домовлений час Васаріс прийшов на пристань і побачив товариство, що зібралося, то мало не вилаявся з досади. На містку крутився Індруліс, допомагаючи дамам сідати в човен. У білих штанах, сірому піджаці — він мав дуже елегантний вигляд, був у веселому настрої, розважав дам, щось вигукуючи і сам голосно сміючись. Все товариство також не сподобалося Людасові: двоє військових, три чепурненькі пані чи панни, ще якийсь франт — все то були люди незнайомі й Васарісові зовсім чужі. Пані Глауджювенс познайомила його, але він не міг пристосуватися ні до їхніх розмов, ні до жартів. Він сидів насуплений, не знаючи, що сказати своїй сусідці, яка теж соромилася його й позирала на нього скося. Індруліс, вітаючись, ледве удостоїв Васаріса двома словами, а потім тільки кидав на нього іронічні погляди. Люція обмінювалася жартами з одним військовим та з франтом і голосно сміялася без усякої на те причини. Словом, усі ніби змовилися дратувати Васаріса та псувати йому настрій ще дужче.

Тепер він уже нітрохи не сумнівався, що Ауксе про все довідається. Хоча її стосунки з Індрулісом значно охололи, але іноді вони ще зустрічалися. Індруліс робив усе, щоб знову завоювати симпатію Гражуліте, і коли б тільки знав, як принизити Васаріса в її очах, поквашався б це зробити... Індруліс, звичайно, розкаже Ауксе й про цю екскурсію, не обминувши нагоди поглумитися з нього.

Індруліс і тут не витримав, щоб не зачепити Васаріса й не дорікнути йому за швидке зближення з Ауксе.

Влучивши зручну нагоду, коли всі притихли, Індруліс із другого кінця човна вигукнув:

— Ксьондзе Людасе, я був певен, що ти десь на березі Єсі читаєш вірші Гражуліте. А ти, виявляється, тут?

Всі озирнулися на Васаріса. Ніхто не знав, що він ксьондз. Панночки обсмикнули свої куценькі спіднички, а франт окинув його зневажливим поглядом. Васаріс сидів, мов на розпеченому жару.

— Так, я тут,— сказав він, оговтавшись,— і дивуюся, що ти сам не в нареченої, а пливеш оце в Качергинський ліс.

Дехто засміявся, бо всі знали про марні спроби Індруліса одружитися з багатою нареченою. Індруліс зрозумів іронію і враз відступив назад:

— Тільки нещасне створіння могло б сидіти в нареченої, коли його запрошує пані Глауджювене! — галантно відбувся жартом адвокат.

Рівномірно постукував двигун, човен швидко ніс їх за течією, розтинаючи води великої річки, що шумувала й шипілилася біля корми. Панни заспівали, чоловіки підхопили, і настрій у Васаріса почав тріхи поліпшуватися.

Вибравшись на берег, вони з вигуками та жартами пішли в ліс шукати зручне місце, щоб отаборитися. Військові тягнули валізу, в якій щось дзвеніло, булькало й переливалося на радість усьому товариству. Індруліс ніс ручний патефон, а франт із Васарісом — накидки дам та панночок.

Знайшовши рівне місце на галявині, оточеній соснами та кущами, вони склали своє добро, і пані Люція заходилася господарювати. З чемодана вона вийняла скатертину, холодні закуски, пляшку коньяку, вино, зельтерську. Все це було зустрінуте гучними схвальними вигуками й виставлене на галявині. Індруліс завів патефон, і одразу ж три пари, випивши по стаканчику, попливли у фокстроті по встеленій хвоею траві. Люція, віддаючи належне тону серйозної пані-аристократки, танцювати на траві рішуче відмовилася.

Сидячи на траві поруч із Васарісом, вона закурила і, спершись на лікоть, задумливо витала поглядом по верхівках дерев, у синьому небі, де пливли білі хмари. Васаріс випростався долілиць, підпер рукою підборіддя, стежив за нею і, здавалося, відгадав її думки.

— Нам'ятаєте, пані Люціє, мої проводи та Зоряну Гору? — запитав він.— Там ми теж танцювали «Садом-ви-

ноградом», «Ми ходили», «Ой парубче, парубче»... У мене все це так виразно постає перед очима, що, здається, вчора було.

Обличчям пані Люції промайнула тінь смутку, й вона з прикриттю відповіла:

— Так, я чудово пригадую не лише Зоряну Гору, але й ще багато чого... Тільки чи не краще залишити спогади у спокої, якщо вже вони ні на що інше не потрібні...

Але Людас не погодився:

— Чому не потрібні? Із спогадів ми усвідомлюємо досвід минулого. Дещо з нього можна повторити, дечого уникнути.

— Ні, дякую за втіху,— іронічно посміхнулася пані Глауджювенє.— Адже мало кому з жінок приємно усвідомлювати, що в них є минуле. А чи ви коли-небудь своїм досвідом скористаєтеся, я дуже сумніваюся.

Людас не міг зрозуміти, чому вона так гнівно розмовляє з ним, і нічого їй не відповів. Трохи помовчавши, почала пані Люція:

— Як дивно. Варто мені пригадати ті часи, як у мене завжди псується настрій. Ех, не вміли ми тоді жити, Павасарелісе...

Людасове серце стрепенулося, а потім, здавалося, й зовсім перестало битися. Він змінив позу й сів. Уперше почув він від Люції це прізвисько, яке в ті часи мало невимовно-хвилюючий зміст. Її голос тепер був неначе такий самий глибокий, тремтливий, як і тоді, коли вона приїхала запрошувати його на своє весілля й вони довго розмовляли наодинці.

Все це Людасові видалося таким дивним, що він навіть не знав, як йому озватися на ті слова. Колись він теж любив ті спогади, але тепер, коли зблизився з Ауксе, вони стали для нього просто досвідом минулого, проте повторювати його він уже не мав бажання. А для пані Люції (він тепер бачив це) минуле було все ще живе, воно ще жевріло глибоко в серці — і ось вітерець весняних полів знову може роздмухати його й оживити.

У першу мить Васаріс здивувався й навіть злякався того минулого, що оживало перед ним. Допитливим поглядом він окинув усю постать Глауджювенє. Ні, минуле не може повернутися. Люце тих часів уже немає. Перед ним на голубому плащі лежала зовсім інша жінка, з підстриженим, укладеним волоссям, напудреним обличчям, підфарбованими вустами. Її червона шовкова сукенка

задерлася врівень з колінами, і сонячні промені блискучими довгастими переливами підкреслювали на світлих шовкових панхолах ніжну овальність її литок. І ця жінка має нелюбого чоловіка, а навкруг неї увивається якийсь капітан Райбіс і ще біс його знає хто...

Васарісові хотілося зневажати її, обурюватись, але він уже сам бажав її. Вона була така близька й досяжна. Він голубив її запальним поглядом, забуваючи, що в цю мить, першу і єдину відтоді, як вони знову зустрілися, вона була й справді тією ж Люце тих часів, що під маскою столичної дами в її грудях ожила туга за наївними днями юності. Але та мить була така коротка!

З патефонного ящика все ще неслися звуки фокстроту, гугнявий голос усе ще співав банальні слова, чотири пари все ще тупцали біля сононок та біля розлогого куца ліщини. Пані Люція повернулася на бік, труснула головою, піби намагаючись позбутися печалі, що гнітила її, й, посміхнувшись, запитала:

— Ви ще не танцюєте фокстроту?

— Ні, не танцюю.

— Шкода. З вами я потанцювала б навіть на цій галявині.

Він насмішковано подивився на тих, що танцювали.

— Танцювати тут фокстрот — це глумитися над природою, зневажати її. Дивіться, як велично пнуться вгору ці стрункі сосни! Крізь їхні зелені верхівки блакитне небо з сизуватими хмаринками так милує око, що навіть серцю любо. Коли б не той дурний грамофон, було б чути, як шелестить вітерець, щебечуть пташки, далеко-далеко на Німані гудуть пароплави та лунає безліч інших звуків. Ні, ми не вміємо поводитися на природі.

— Ви говорите як поет, — трохи глузливо сказала пані Глауджювене, — все ніжних почуттів та краси шукаєте. Але в природі не все таке ніжне та красиве. Адже ось такий фокстрот теж виник із природних людських інстинктів. Чому ж не продемонструвати їх тут, на лоні природи?

Васаріс зрозумів прихований у цих словах цинізм, і її запрошення потанцювати фокстрот видалося пікантно-двозначним.

Бажаючи дати їй відчуття, що він зрозумів її натяк, Васаріс також насмішковано відповів:

— Ні, я думаю, що такий фокстрот більше пасує до будуара або спальні.

— Пхи, як ви погано думаєте, — обурилась вона, але з її тону було видно, що вона зовсім не сердиться.

Нарешті музика стихла, і стомлені танцюристи сіли навколо скатертини. Чоловіки пили коньяк, жінки вино, всі галасували, вигукували й сміялися. Коли випили по кілька чарок, розвеселилися ще дужче. Чоловіки стали сміливіші й, намагаючись зручніше сісти чи прилягти, ніби ненароком, тиснулися до панночок, клали їм голови на коліна, ті боронилися й вигукували, доки новий танець не піднімав усіх на ноги.

Сонце сідало, повіяло прохолодою, і пані Глауджювене першою виявила бажання повертатися назад. Багато хто протестував і доводив, що після заходу сонця в лісі стане ще цікавіше, але охочих повернутися виявилось більше. Вигуки та жарти не вгавали і в човні. Тільки пані Люція була задоволена, що її сусіди зайнялись іншими жінками й залишили її в спокої. Закутавшись у накидку, вона не відводила очей від води, що шумувала за човном, і поринала в свої думки.

Мовчав і Васаріс, милуючись надвечірніми сутінками. На тлі неба Німан і його високі, порослі деревами береги зливалися в одноманітний, темний, із холодним сталевим відблиском туман, у якому моторошно спалахували вогні пароплава, що плив віддалік, долітали відлуння вигуків та пісень. Але позаду, на північному заході, вигравала ціла симфонія барв. На багряному небі висіли фантастичні замки та гори хмар, подекуди вони сяяли розплавленим золотом, а то потопали в похмурих сутінках. Вода Німану мерехтіла тисячами відтінків. Кожна хвиля, кожен вир та вигин світилися, міпились, кружляли, утворюючи дивовижну, симетричну дорогу, яка розширювалась й супроводжувала човен, ніби хвіст дивовижної велетенської комети. Тільки береги здавалися тихими, темними й таємничими.

Незабаром їхній човен обігнав пароплав. З палуби їм вимахували білими хустинами, кашкетами, руками й щось кричали на різні голоси. Страшно заревів закіптюжений димар і чмихнув на них дрібними крапельками пари. Довго відлунював сигнал у темних берегах. Нарешті з'явилися вогні міста.

Біля причалу було тісно й гамірно. Повертаючись із прогулянки, люди несли разом із собою в місто піднесений настрій, запахи полів і лісів. Усі квапились додому. На вулицях міста ще було тепло й душно.

— Мене проведе пан Васаріс,— відповіла пані Люція, коли чоловіки перед прощанням пропонували провести її додому.— Нам з ним по дорозі.

Індруліс підозріло примружив очі й попрощався, не сказавши ні слова. Спогад про Ауксе ще раз промайнув у голові Людаса, але він уже простував поруч з пані Люцією.

Біля дверей її дому Васаріс хотів попрощатися, але вона запротестувала:

— О, ні. Що ви тепер робитимете вдома? Зайдіть, будь ласка, до нас. Ще не пізно. Посидимо, відпочинемо.

Він сподівався на це запрошення й погодився не вагаючись. Глауджюса не було вдома. Вітукас уже спав, тому вони вдвох повечеряли й перейшли до вітальні.

— Як тут хороше посидіти після денної спеки! Я все-таки дуже стомилася,— сказала вона, сідаючи в куток дивана.

Васаріс сів поруч у крісло, запропонував сигарету, і обоє закурили. І справді, мало не цілий день провівши на природі, тут вони почували себе незвичайно затишно. Ніжне світло лампи в кутку кімнати розливалось кольоровими півтонами. Всі речі якимось м'яко поєднувалися в просторі своїми тінями, все тут було перейнято інтимним настроєм.

Васаріс і Люція довго сиділи мовчки, не відчуючи потреби що-небудь говорити, бо й без слів відчували, як зближує їх цей тихий затишок вітальні.

— Знаєте, пані Люціє, що мені прийшло в голову? — нарешті заговорив Васаріс.— Наші з вами стосунки розвиваються якимись зигзагами, вони словнені якихось нелогічних суперечностей.

— Як це? — не зрозуміла вона.

— А так. По-перше, коли б я не був семінарист, ми б із вами й не познайомилися. Потім, коли ми були на своїх місцях — я був парафіяльним ксьондзом, а ви зразковою дружиною,— наше знайомство майже урвалося. А тепер, коли я повис між небом і землею, а ви нещасливо одружилися, ми знову зблизилися.

— Цікаво, атож? — посміхнулася вона.— Виходячи з цього, можна зробити висновок, що тільки остаточно збанкрутувавши, ми нарешті зближимося.

— Висновок для нас не дуже втішний,— зазначив Васаріс.

— Тому не варто так довго чекати, — знов посміхнулася Люція, дивно глянувши на нього.

Васаріс встав, приніс із кутка пошільницю, хоча одна вже стояла на столі, й пересів на диван поруч з пані Глауджювене. В його свідомості не було ніякої певної думки, але він відчував, що близькість Люції п'янить його і що його воля вже неспроможна контролювати його поведінку. Всі хвилюючі моменти їхнього знайомства, всі образи й бажання тепер піднялися з дна його душі й змішалися в одне поривання, яке фатально штовхало його до жінок, що пробудила колись його перші юнацькі мрії. Люція не противилася йому, коли він узяв її руку, правою обійняв її стан, пригорнув до себе й почав цілувати її уста, ший, груди і знов уста. Тоді вона сама раптом відкинулася, упираючись у його груди долонями, напружилася, ніби пружина, і, знову обійнявши його ший оголеними руками, припала до його вуст шаленим, болісним поцілунком.

Пізно повернувся додому Васаріс, а повернувшись, не одразу ліг спати. Не запалюючи світла, він сів біля вікна й поринув у вир хаотичних думок і почуттів. «Тільки остаточно збанкрутувавши, ми нарешті зблизимось...» Ці слова Люції, ніби якась іронічна мефістофелівська гримаса, насміхалися з нього і засуджували його, адже для такого висновку він сам дав підстави!

«Невже я остаточно збанкрутував?» — запитував сам у себе Людас Васаріс. Очевидно, так. Він не міг виправдати своєї поведінки не тільки як священика, але й як людини взагалі. Адже він плекав у собі кохання до Ауксе, надії на визволення, на нове, правильне життя й ось в одну мить ніби все це зруйнував. Він ще в одному напрямку поглибив свою дволикість, двозначність свого становища, яке так мучило й губило його.

Людасові здавалося, що він принизив не лише своє світле майбутнє, про яке мріяв, але й чисте минуле, яким по-своєму пишався. Здавалось неприродним і навіть ненормальним, що він, дбайливо оберігаючи в пам'яті цнотливий образ молоденької пустунки Люце, тепер пристрасно захопився еротичною прив'ялою чарівливістю пані Глауджювене.

Вже сизе світло раннього світанку проникало у вікно, коли Людас Васаріс ліг і заснув, так нічого й не вирішивши, ні на що не зважившись.

Увесь наступний день Васаріс почував себе неспокійно. Він чекав, чи не задзвонить телефон, чи не пролунає голос Ауксе, чи не прийде вона провідати його. Сам він тепер соромився потикатися до неї й вирішив чекати від неї знаку. Але ніхто не телефонував і не приходив. Ауксе, мабуть, думала, що він ще не повернувся з дому. Минув ще один день — знов ніякого знаку. Васаріс уже почав непокоїтися й терзатися різноманітними здогадами. Тепер він уже побачив, що втратити Ауксе — означало б для нього зазнати безмежно болючого удару й, думаючи про це, він уже вдесьте засуджував свою необдуману брехню.

Але ось нарешті в кінці тижня, після обіду, до його кімнати увірвалася Ауксе з цілим оберемком бузку. Вона світилася від радості й щастя, від неї віяло ясною юнацькою невинністю. В кімнаті стало світліше від її світлого плаття, білого капелюшка, сяючого обличчя й усміхнених очей. Для Васаріса було досить однієї миті, щоб перекоонатися, що все складається добре, й він підхопився їй назустріч. Вона простягнула йому бузок, і він обійняв її разом із квітами. П'янливо-солодкий запах бузку заповнив йому груди, коли він торкнувся обличчям до рожевуватих кучерявих суцвіть. Крізь відхилені грона бузку він бачив радісні очі Ауксе. Він притиснув її всю до себе й раптом між квітами зустрів її розкриті в усмішці уста. Їхній перший поцілунок був ясний, весняний і пахнув бузком, наче сонячний травневий ранок.

— Ну, ось ми й закохалися одне в одного, і освідчилися в коханні,— просто сказала Ауксе, поклавши квіти на стіл і скидаючи капелюшок.

— Все вийшло, піби якась імпровізація! — усміхаючись, казав Васаріс.— І досить по-сучасному. Без сентиментальних слів, без місяця й зітхань.

— Але бузок був! — сміялась Ауксе.

— Бузок тут відіграв дуже важливу роль. Коли б не він, хто знає? Може, довелось б чекати сутінків та місяця.

— Коли б ти так скучив за мною, як я за тобою, то не довелося б.

— Ось доказ без бузку й без місяця! — сказав Васаріс, знову пригортаючи її до себе.

Але вона вже посерйознішала.

— Ну, досить тепер. Ситуація з'ясувалася, і край!

— Я думав, що не край, а початок,— здивувався Васаріс.

— Ні, поки що край,— твердила Ауксе.— Так далі тривати не може. Почекаємо, що назріє в нас далі.

Вона поставила квіти у воду й запитала:

— Ну, як ти провів трійцю? Що хорошого вдома?

У нього болісно тьохнуло в душі, але він безтурботним тоном відповів:

— А, нічого нового. Брат збирається женитися, то треба було дещо обговорити. А ти як провела час?

— О, ми чудово покаталися! Дивовижні гарні місця є в Дзукії. Я весь час шкодувала, що тебе не було поруч. Ні з ким було милуватися.

— Справді, жаль і мені,— сказав Васаріс, відчуваючи зневагу до себе самого за те, що на її щирість і довіру він відповідає брехнею та лицемірством.

Коли Ауксе пішла, Васаріс знову докоряв собі, чому не сказав їй правди. Адже тепер йому було б легше пояснити все це, і вона швидше б йому вибачила. Він сам не міг зрозуміти: чи гордість штовхнула його ще раз на брехню, чи небажання пояснювати й виправдовуватися, чи то просто страх мати неприємності. Так чи інакше, він бачив, що тепер забрів у брехню ще далі, що виправдатися тепер уже неможливо. Те, що спершу здавалося незначною дрібницею, тепер, після любовного поцілунку, який зв'язав їх, могло стати причиною серйозного непорозуміння.

У неділю він мав іти до Глауджюсів перевірити, як виконував завдання Вітукас за минулий тиждень. Він ішов із твердим наміром привітатися з пані Люцією так, ніби нічого й не сталося, а одразу ж після заняття іти додому.

Але поївно він переступив поріг вітальні, як від того його наміру й сліду не залишилося. Його зустріла пані Люція, одразу ж, вітаючись, обняла рукою шию і, пригорнувшись до нього, міцно поцілувала в губи.

— Йди, швидше кінчай заняття з Вітукасом, я тебе тут почекаю. Доки повернеться Глауджюс, маємо дві години.

Ніби хтось вогню влив у Васарісові жили. Він переглядав Вітукасові завдання, але весь час відчував на своїх губах губи пані Люції, і витончені пахощі її духів запаморочили йому голову, ніби якісь відьомські чари.

Погортавши Вітукасові зошити й розпитавши його про дещо, він порадив хлопцеві піти побігати, а сам повернувся до вітальні, де Люція грала на піаніно. Вона закрила

ноти й, посадовивши свого гостя на диван, сама сіла поруч.

— Чим же тебе пригостити сьогодні, Павасарелісе? — запитала вона, торкаючись його руки.— Підсунь мені ту коробочку, там є хороші сигарети.

Васарісові чомусь стало бридко від цього прізвиська, що нагадувало йому про юнацькі дні, і він, простягаючи руку за сигаретами, попросив, сам із себе іронізуючи:

— Краще вже не зв'яж мене Павасарелісом, пані Люціє. Який я тепер Павасареліс? Осінь, а не Павасареліс.

Але вона не скорилась:

— О, ні! Тепер ти літня спека. Таким ти мені більше подобався.

Йому не хотілося слухати ці банальні порівняння. Він соромився занадто відвертого флірту Люце, але її близькість ніби глушила в ньому будь-яке невдоволення, він не міг чинити опір її жіночій привабливості.

Раптом у передпокої сильно задзвонив дзвінок і змусив їх обох здригнутися. Люція підскочила до дзеркала, поспіхом поправила волосся, а Васаріс пересів у крісло й запалив цигарку. За хвилину покоївка Аделе повідомила, що два пани, які були на святковій прогулянці, хочуть бачити пані Глауджювене.

Васаріс затягувався димом і м'яв цигарку, поглядаючи на двері, щоб швидше побачити, хто ж ці два пани, а коли побачив, ладен був крізь землю провалитися від досади, аніж з ними тут зустрітися. Це був Індруліс і той фронт, прізвища якого Людас навіть не знав.

Вітаючись із пані та цілуючи їй руку, Індруліс говорив.

— Пригадавши минулу неділю, ми з паном Олександром не втерпіли, щоб не завітати до вас, пані, й не переконатися, що ви здорова, весела й добре себе почуваете. Бачу, що й ксьондз Васаріс з тією ж метою опинився тут. Аж дивно, як часто наші дороги перехрещуються,— додав він, обернувшись до Васаріса й двозначно посміхаючись.

Пані Люція, прикинувшись дуже задоволеною, відповіла тим же тоном:

— Приємно, що й ви мене не забуваєте! На свята ми гарно покаталися, правда? От тільки пан Васаріс мав не дуже веселий вигляд, принаймні спершу.

— Ну, йому, як поету, личить меланхолія,— ніби виправдовуючи його, сказав Індруліс.

Люція наказала Аделе подати каву і сама, вибачив-

пись, вийшла у їдальню. Індруліс провів її цинічно-на-смішкуватим поглядом і з тим самим виразом оглянув Васаріса з голови до ніг. Людас інстинктивно оглянув себе, але похопився надто пізно: на лівому плечі залишилися сліди від пудри й довга кучерява жіноча волосина.

Ніщо не сховалося від всевидячого ока Індруліса. Він розсміявся й, хитро підморгнувши та показуючи оком на пудру, сказав Васарісу:

— Йй-богу, Людасе, коли б ти не був ксьондзом, я подумав би, що це свідчення перемоги, яким ти можеш пишатися... Вітаю!

А пан Олександр поділився, очевидно, власним досвідом:

— Пудра, губна помада й запорошені черевики іноді страшенно підводять.

На дверях з'явилася пані Глауджювене, і цинічні вирази на обличчях гостей умить зникли. Незабаром на столі з'явилась кава й лікер. Гості попивали приємну рідину, курили, розповідали смішні небилиці, анекдоти, вставляючи компліменти пані. Повернувся знадвору Вітукас. Побачивши, що немає Глауджюса, він зайшов до вітальні похвалитися прийманим метеликом. Індруліс, почувши, що Васаріс хрещений батько хлопчика і наглядає за його навчання, ніби все зрозумівши, багатозначно похитав головою й протягнув:

— А-а!.. Ну, тоді інша річ!.. Тепер усе зрозуміло...

Вони всі троє вийшли разом, але одразу за дверима розпрощалися. Індруліс із франтом пішли своєю дорогою, а Васаріс повернувся додому. Тепер він був уже майже певен, що незабаром почує про себе й Люцію різні бувальщини й небилиці, а ті чутки, якщо й не безпосередньо від Індруліса, то з десятих вуст кінець кінцем дійдуть до Ауксе. З дня на день він чекав цього.

Першим відгукнувся Стріпайтіс. Одного вечора він, захеканий, ввалився до Васаріса і, ледве привітавшись, вигукнув:

— Ну й молодчина ж ти, директоре! Чув я, що ти закрутив роман одразу з двома каунаськими красунями: з однією панією, а з другою панянкою. Оце-то поет!

— Звідки така точна інформація? — запитав Васаріс.

— Еге, в Каунасі, брате, не сховаєшся, ти навпроти сейму чхнеш, а в Шянчяї тобі «будь здоров!» крикнуть. Ну, а Гражуліте й Глауджювене — неабиякі пташки. Ой, бережися, Людасе, відрубас тобі хвоста якийсь мисливець!

— Розкажи хоч, що там.

— Зустрів я вчора М'яшкенаса. Погомоніли трохи. Так от він мені й каже: чи не міг би ти як-небудь застерегти нашого любого Васаріса, щоб він не встрявав у ті історії. Мені, каже, Індруліс розповідав дуже підозрілі речі. Незручно, каже, директор гімназії, відомий поет... Шкода, каже, людини... Чорта тобі шкода, думаю! Заздрить він чи що? Я не тільки не застережу, а ще й підохочу. Будь мужчиною і не звертай ні на кого уваги!

Васарісові було бридко слухати цю балачку, й він нічого не відповів Стріпайтісові.

— Виявляється, Глауджювенє — це колишня докторша з Науяполіса, — вів далі мову депутат. — Був і я з нею колись трохи знайомий. Теперішній її чоловік хитрий спекулянт, бестія. Поведи й мене коли-небудь до них. А баронесу пам'ятаєш? Оце-то дама була!

— Де вона тепер? — поцікавився Васаріс.

— Біс її знає. Не повернулася після війни до Литви. Маєток під час земельної реформи ми поділили на ділянки, а в центральній садибі уповноважений барона сидить.

Коли Стріпайтіс пішов, Васаріс довго снував по кімнаті, думаючи, як легко в Каунасі прославитися, яка тут задушлива атмосфера. Переслідуючи інших, люди тремтять за власну шкуру. Одне було ясно: Індруліс почав діяти й вибрав непоганий шлях — через професора М'яшкенаса.

Майже одночасно Васаріс почув подібне застереження й від Варненаса. Проте історик літератури поставився до цієї справи серйозніше, ніж Стріпайтіс.

— Мені дуже шкода, — сказав він Васарісу, — що ця мила, весела дівчина, яку я колись бачив на твоїх семінаристських проводах, так змінилася. Я й тоді помітив, що ви липнете одне до одного, мов мухи до меду. Але сучасна пані Глауджювенє, повір, справді не варта твоєї уваги. Встрянеш у якусь дурну історію, а потім у всіх на язиці буде твоє ім'я.

Така опіка товаришів почала страшенно дратувати Васаріса. Він уже ладен був робити всім на зло. Тому, вислухавши Варненаса, він грубо відповів:

— То що? Може, й ти належиш до гурту моїх покровителів?

— Чому покровителів? Товариська порада — і більше нічого.

— Ну, дякую... Тільки я думаю, що все це пустопорожні розмови. Я й сам не задоволений своїми стосунками з пані Глауджювене і невдовзі припиню їх. Але мої мотиви будуть зовсім інші. Ви всі хочете відлякати мене від Люції, посилаючись на її нібито погане ім'я та погрожуючи неприємними історіями. Але я не надаю цьому ніякого значення. Я її знаю краще за вас усіх, знаю, чому вона такою стала. Я її розумію, і мені жаль її. За моїм глибоким переконанням, ціну людині складає весь пройдений нею життєвий шлях, а не якийсь окремий момент. Колишні переживання й страждання можуть виправдати або принаймні пояснити багато пізніших помилок.

— Даремно ти гарячкуєш, — сказав Варненас. — Уся ця філософія, можливо, й правильна, але в буденному житті високі розумування ми часто змушені замінити простим здоровим розумом, зважати на всі загальноприйняті правила доброго тону і громадську думку. Нічого не вдієш — ми живемо в суспільстві й повинні зважати на його думку, хоча вона й не зовсім досконала. Інакше соціальне життя просто неможливе.

— Ні. Якщо я буду переконаний у протилежному, то й не зважатиму.

Варненас скептично посміхнувся:

— Даруй! Але якщо це не хвальковитість, не поза, то пусті слова.

— Ти хочеш сказати, що досі я зважав на ті загальноприйняті норми?

— Так.

— Не думай, що я так поведився з поваги до тих норм.

— А чому ж?

— Через відсутність твердих, ясних переконань.

— Навряд чи в тебе будуть ясніші.

— Так. Я занадто довго зважував про і contra¹, тому мені потрібний сильний зовнішній стимул.

Як завжди, вони захрясли в міркуваннях та аналізах, доки Варненас не захопився:

— Ось де ми опинилися. Почали з пані Глауджювене, а забралися до етичних та психологічних проблем.

— Усі шляхи ведуть у Рим, — закінчив розмову Васаріс.

Провівши Варненаса, він ще довго думав про свої стосунки з Люцією. Хоча він і казав, що застереження

---

¹ За і проти (латин.).

товаришів та громадська думка не мають для нього ніякого значення, проте після розмови з Варненасом недобропристойність тих стосунків стала для нього ще очевиднішою, тим більше, що він і сам засудив їх. Але щоб подолати зло, яке закралося йому в душу, треба було боротися. А зважитися на цю боротьбу його кінець кінцем змусила Ауксе Гражуліте.

Через кілька днів після розмови з Варненасом йому зателефонувала Ауксе й просила його негайно прийти поговорити про одне дуже важливе питання, яке стосується їх обох. З цього Васаріс зрозумів, що вона вже все знає і що розмова буде серйозна, а може, й вирішальна.

Ауксе прийняла його зовсім просто, привіталася сердечно, й Васаріс навіть подумав, що, може, вона ще нічого й не знає і хоче поговорити з ним про щось інше. Але вже з перших її слів усі ті надії розвіялися.

— Я просила тебе прийти, — почала вона, — щоб з'ясувати з тобою події останніх двох тижнів. Мені здається, що я маю на це право після останньої нашої зустрічі. Мені буде легше, коли ти признаєшся, що розумієш, про що я хочу говорити.

— Так, Ауксе, розумію, — сказав Васаріс. — Ти від Індруліса або кого-небудь іншого почула про екскурсію по Німану на трійцю, а може, й про мої візити до пані Глауджювене.

— Правда. Дякую, що своїм признанням ти позбавив мене потреби самій згадувати ці факти. Ти, мабуть, розумієш, що мене принижує, зрештою, ображає ця твоя безглузда брехня.

— Так, Ауксе, я вже в першу ж мить зрозумів, що поводжуся не по-джентльменському, негарно. Але постараюсь й ти зрозуміти мене. Я нітрохи не виправдовуюся, а лише хочу пояснити. Чому я тобі збрехав, що їду до батьків, а не на прогулянку з пані Глауджювене? Вона мене запросила раніше, ніж ти, і я їй обіцяв. А брехати тобі я не мав наміру. Брехня вирвалася сама собою, якось спонтанно, ніби ті слова сказав за мене хтось інший. Мабуть, я інстинктивно хотів уберегти себе від пояснень, а тебе від неприємних здогадів, що я тиняюся в якійсь неподходящій компанії.

— Даремно, — зауважила Ауксе. — Відвертість не викликає в мені ревнощів.

— Звичайно, мнюю керувало егоїстичне прагнення уникнути неприємностей, але погодься, що незнання час-

то оберігає нас від багатьох марних побоювань та підозр. Але повторюю — я не виправдовуюся. Мабуть, у мені є якийсь злощасний нахил прикриватися незнанням навіть перед найближчими людьми, не уникаючи при цьому навіть брехні. Коли ти допоможеш мені викоренити в собі цю схильність, я буду тобі дуже вдячний.

— Після свят ми зустрічалися з тобою вже кілька разів, і в тебе були дуже зручні нагоди виправити цю брехню. Проте ти цього не зробив, та й навряд чи зробив би, коли б я сама не порушила цього питання. І ніколи не кажи мені, що краще не знати правди. У стосунках між двома товаришами, коли один від другого криється або хоче щось приховати, створюється така нерівність, яка раніше чи пізніше ті стосунки порве. Назовімо це звичайними словами: брехнею, нещирістю, викручуванням, лицемірством і таке інше.

— Не стану заперечувати,— погодився Васаріс,— я вчинив негідно. Але і мене, й тебе повинен більше турбувати не окремий вчинок, а його мотиви, причини, корені. Я не згоден, що кожен негідний вчинок свідчить про розбещеність людської вдачі. Є в нас нам самим невідомі спонуки, які іноді цілком несподівано штовхають робити зло. Я сам розумію, що минулого разу, коли ти заходила до мене з бужком, я повинен був сам тобі про все розказати. І це не було б важко. Може, ми з тобою б після всього того тільки посміялися. Проте я того не зробив. Чому? Засоромився? Загордився? Може, через недбалість? Може, боявся? Думаю, що ні. Не знаю й сам чому. Язик не повернувся, та й годі.

Проте Ауксе ці слова, очевидно, не переконали:

— Не подобається мені вся ця твоя хитромудра філософія,— відрубала вона.— Мені здається, що ти намагаєшся пояснити якимись нібито глибоко прихованими причинами свою звичайнісіньку духовну слабкість та розбещеність, аби тільки виправдати себе.

— Не знаю. Іноді я хочу зробити одне, а роблю інше. Зараз оце, йдучи до тебе, я збирався виправдовуватися й захищатись, а прийшовши, признався в усьому. Роби, що хочеш.

— То ж слухай, я тобі скажу, чому ти не захотів мені розказати правди і збрехав. Сталося так тому, що ти не наважився порвати стосунки з пані Глауджювенє. І тепер ти ще не наважився. Так?

Він хвильку подумав і тихо сказав:

— Так. Але хіба це обов'язково потрібно?

— Ти все ще любиш її?

— Ні, але вона дорога для мене з юнацьких літ.

Ауксе подивилася на нього дуже пильно й, ніби про звичайнісіньку річ, тихо запитала:

— Ти її цілував тоді після святкової прогулянки?

Першим імпульсом думки Васаріса було голосно розсміятися, прикинутися наївно-здивованим і вигукнути: «Ну що ти!» Але він завагався, помовчав трохи і з великим зусиллям волі признався:

— Так, цілував.

Глибокий смуток промайнув в очах Ауксе. Трохи помовчавши, вона озвалася тихим приглушеним голо-сом:

— Бачиш, тут справа значно серйозніша, ніж брехня щодо святкової прогулянки... Я сподіваюся, що ситуація зрозуміла й для тебе самого і що ти сам правильно її оціниш. Моя честь не дозволяє мені, щоб ти, говорячи, що кохаєш мене, підтримував любовні стосунки з іншою жінкою. Я ще не знаю, в яку форму виллються наші з тобою стосунки, але робити з них забаву я не можу. Це для мене питання життя.

Вона чекала відповіді, й Васаріс, помовчавши, сказав:

— Гаразд. Я готовий порвати стосунки з пані Глауджювенне.

Але, очевидно, не на таку відповідь сподівалась Ауксе.

Її обличчя спохмурніло ще дужче й вона вже зовсім тихо сказала:

— Боюся, ти тільки кажеш, що зважився. Щоб здійснити таке рішення, потрібна боротьба, жертва й час. Я думаю, що ти не досить чітко розбираєшся ні в своїх думках, ні в своїх почуттях. Я хочу, щоб ти себе випробував і зміцнився в своїх почуттях. Тому нам з тобою треба розлучитися, виходить не спілкуватися й не бачитися довгий час... а може... й ніколи.

— Ауксе! — вигукнув Васаріс. — Навіщо ці комедії? Я ж і без цього можу не бувати в Глауджювенне, якщо ти обов'язково хочеш цього.

— Якщо ти вважаєш це комедією, тим гірше. Зрештою, річ не лише в тім, що ти буваєш у неї. Згодом ти сам зрозумієш це.

Він нічого не відповів. Деякий час вони обоє міркували над сказаними й почутими словами. Васаріс тицяв не-

допалком у попільничку, Ауксе машинально плутала пальцями торочки на диванній подушці.

— Може, це навіть на краще,— нарешті озвалася вона,— якщо ти вважаєтимеш, що наші близькі стосунки порвані. Тоді тобі буде легше пізнати себе й на щось певне наважитися. Передусім тобі потрібна ясність. Інакше ти загубиш себе і свої здібності.

Він хотів ще сперечатися, але Ауксе стримала його:

— Не говори марно непотрібних слів. Бачиш, я не серджуся, не горячкую. Я все дуже добре зважила. Наскільки я тебе знаю, то певна, що вибраний мною шлях правильний. Прощай, Людасе. Незабаром я поїду на все літо за кордон. Нічого від тебе не вимагаю. Поводься так, ніби мене й зовсім не існує.

— А ти? — вигукнув Васаріс.— Невже ти з легким серцем і навіть жорстоко виголошуєш мені цей вирок? Невже ти звалюєш усе на мене одного, їдеш, ладна змиритися з усім, ніби подальша доля наших стосунків лише мене одного має турбувати? Це несправедливо, Ауксе!

Ауксе сумно всміхнулася:

— Повір мені, коли б від мене залежала доля нас обох, я не побоялася б ніяких жертв. Але тепер усе в твоїх руках. Адже це непорозуміння виникло не з моєї вини.

Раптом вираз рішучості й надії промайнув на обличчі Васаріса. Він пильно заглянув Ауксе в очі й, узявши її за руку, сказав:

— Гаразд, Ауксе! Ти хочеш мене випробувати? Я це приймаю. Сподіваюся, що восени, коли ми з тобою зустрінемося, між нами не залишиться й тіні непорозуміння.

— Дай боже! — побажала Ауксе.

Він підвівся, щоб іти додому. Розмова між ними повернула у зовсім несподіваному напрямку. Щось серйозне й вирішальне повисло над ним. Прощаючись із Ауксе, він відчув, що їхні стосунки виходять за межі не лише звичайного знайомства, але й епізодичного кохання. Проте в душі Ауксе утворилася велика порожнеча. На прощання вона поцілувала Васаріса, ніби бачила його востаннє.

XVI

Васаріс навіть точно не знав, коли поїхала Ауксе. Після тієї розмови він не памагався її бачити, не шукав з нею зустрічей. Тепер він став спокійніший, зосередже-

ніший, усвідомив свій обов'язок і вирішив виконати його. Він уже навіть гордився, думаючи, що добре виконає це завдання.

Але поки що він нічого не змінив у розпорядку свого життя. Закінчувався навчальний рік, треба було уважно стежити за Вітукасом, щоб він склав вступні іспити, тому одразу порвати стосунки з Глауджусами він вважав незручним. Щосуботи після занять з Вітукасом він залишався ще посидіти з пані Люцією. Іноді вони на автомобілі виїздили далеко за місто, а іноді вона сама навідувалась до нього на квартиру.

Щоразу він був незадоволений собою, відчував докори сумління, але нічого не робив, щоб виплутатися з цього двозначного становища. Щоразу після побачення з Люцією він пригадував останню розмову з Ауксе. Й ніби живий струмінь вливався в його серце і зміцнював його рішучість. Особливо йому запам'ятався той момент, коли він признався їй, що цілував Люцію. Цим признанням він пишався, вважаючи це першим кроком по тому шляху, яким він думав іти.

Справді, це був не тільки шляхетний, але й значний момент. Він допоміг Васарісові зрозуміти, який облого-роджуючий вплив може мати кохання. Досі Васаріс жив самотньо, одиноко і замкнуто, не відчуваючи себе зобов'язаним звітувати перед будь-ким за свою поведінку чи відхиляти завісу прихованого життя своєї душі. Щоправда, на суді свого власного сумління він часто засуджував себе, але, оскільки його вчинки стосувалися тільки його самого, він ні з ким їх не узгоджував, крив усе в собі й лавірував, керуючись лише суб'єктивними поясненнями та виправданнями.

Спілкуючись із Ауксе й покохавши її, Людас Васаріс уже не раз переконувався, що повороти в його поведінці часто не узгоджувалися з її принципами, що комусь із них слід поступитися. Адже для повної гармонії в їхніх стосунках потрібна була повна щирість і відвертість. Крім того, він побачив, що казати неправду коханій людині дуже важко, що тягар цієї ноші довго не можна стерпіти. Правда завжди впливає на поверхню. Закохана людина намагається жити правдиво, дволикість їй стає нестерпною, вона прагне бути сильнішою, відвертішою й досконалішою.

Людас Васаріс, признавшись коханій жінці в тому, що він цілував іншу, здійснив подвиг, тобто зробив перший

крок на шляху свого вдосконалення. Ауксе віддала належне цьому признанню, але вона також справедливо здогадалася, що надалі все залежить не від неї, а від волі самого Васаріса. Коли б вона продовжувала корегувати його поведінку, то скоріше за все лише набридла б йому. В нього могла б з'явитися підозра, що так вона робить лише з дрібязкових ревнощів. Тепер же, коли вони розлучилися і йому загрожувала небезпека зовсім втратити її, Васаріс повинен був переконатися, наскільки вона дорога для нього і добровільно підкорити свою поведінку вимогам кохання. Справді, так воно і сталося.

Через деякий час після від'їзду Ауксе він почав сумувати за нею, пригадував усі їхні розмови, суперечки, жарти. Він настільки виразно уявляв собі Ауксе, ніби вона була тут же, поруч. У мріях її фізична привабливість бентежила його дужче, ніж наяву. Золотистий перелив її зачіски, лагідний погляд, увесь її вигляд, доторк її руки й, нарешті, поцілунок — усе це тепер здавалось йому недосяжним благом. Він щиро шкодував, що досі мало цікавився нею й мало насолоджувався стосунками з нею. Шляхетність душі Ауксе, сердечна доброта й уся її духовна краса тепер змушували його переконатися, що досконалішої жінки за все життя він не зустрічав і навряд чи зустріне. Тому він хвилювався, не маючи змоги зустрічатися й спілкуватися з нею.

Він хвилювався ще дужче від того, що вони розлучилися не як добрі друзі, впевнені, що невдовзі знову щасливо зустрінуться, а як дипломати, поставивши перед собою якісь завдання, якісь проблеми, від вирішення яких залежала доля їхніх майбутніх стосунків.

Міркуючи про все це, Людас Васаріс відчував незадоволення не тільки самим собою, але й пані Люцією, бо саме через неї був приречений на таке важке випробування. І він нетерпляче очікував на іспити Вітукаса, тому що тільки після них вирішив серйозно поговорити з пані Глауджювене й порвати ці двозначні стосунки.

Разом з тим принадність пані Люції в його очах також значно пригасла. Його жива уява й натура митця вимагали від жінки тонкого духовного змісту й відгуку на всі конфлікти, які його мучили. Тим часом Люція до жодних проблем, які його хвилювали, не була чутлива — ні до особистих, ні до національних, ні до суспільних, ні до літературних. Їхні стосунки обмежувалися

дуже вузьким і монотонним колом питань, які рідко виходили за межі елементарної приємності.

Тому можна було висунути здогад, що навіть якби Ауксе й не поставила так різко питання про його стосунки в Люцією, вони б однаково рано чи пізно перервалися. Але тоді б цей розрив не мав для нього такого морального значення, як тепер. Васаріс, борючись із собою, зрікаючись Люції, усвідомлював, що робить це заради Ауксе, і це зближувало його з нею, зміцнювало Васаріса духовно.

Нарешті іспити Вітукаса успішно минули, хлопець вступив до гімназії, й Людас міг уже не ходити до Глауджюсів. Пані Люція збиралася до від'їзду в Палангу, а Людас готувався до вирішального прощання, бо хотів покінчити з цим раз і назавжди.

Пізніше він так само довго пригадував це прощання в Люцією, як і перше їхнє знаменне прощання, коли вона приїхала запросити Людаса на своє весілля перед його висвяченням на іподиякона.

Того вечора він зателефонував пані Глауджювене й, переконавшись, що вона вільна й нікого більше не чекає, пішов до неї. Люція, як завжди наказавши покоївці нікого не впускати, бо для гостей пані немає вдома, повела Васаріса у вітальню. Вітукас усе ще не міг натішитися своїм щастям — адже він був уже гімназист — і крутився біля них, доки мати не гримнула на нього й не послала спати.

У вітальні, за день нагрітій сонцем, було жарко й душно, але пані позачиняла вікна, бо не любила вуличного гамору більше, ніж будь-яку спеку. Запалювати світло було ще рано. Довгі вечори в кінці червня були досить світлі для того, щоб затишно посидіти в приємному товаристві.

Пані Глауджювене зручно вместилася на дивані й, показуючи на місце поруч із собою, запросила гостя, який ходив по вітальні й курив.

— Сідай уже, Людасе, ти хіба ще не находився за день?

— Дякую, пані Люціє. Сьогодні страшно жарко, а на дивані особливо...

— Ах, то це ти так провітрюєшся, тиняючись із кутка в куток?..

— Так, рухаючи повітря, і для вас створюю прохолодніший потік.

Такими напівіронічними, напіввеселими розмовами вони часто починали свої вечори, але цього разу пані Люція роздратовано зауважила:

— Від тебе сьогодні цілий вечір поширюються завадто вже прохолодні потоки. Сядь кінець кінцем. Мене нервує це твоє сновигання.

Він підсунув крісло й сів. Деякий час обоє мовчки курили.

— Я думала, — озвалася пані Глауджювене, — що ми з тобою цей вечір проведемо як давні друзі, а виходить щось схоже на сцену.

— Пані Люціє, — почав Васаріс, — сьогодні я хотів би з вами поговорити щиро й серйозно.

— То навіщо ці передмови? Я ж не двадцятирічна наречена! Мене нічим не здивуєш і не збентежиш.

— То ще краще... Я хотів сказати, що наші з вами стосунки, якими вони склалися останнім часом, викликають у мене великий неспокій і незадоволення самим собою. Ви все-таки одружена жінка, а...

— Ксьондз?

— Не в тім річ. Але я хочу збудувати своє життя на інших підвалинах. Сьогодні я не можу вам пояснити цього докладніше, але незабаром ви самі все це зрозумієте.

Люція не швидко відповіла, а коли почала говорити, важко було зрозуміти, що вона почуває насправді. Її голос лунав спокійно й рівно:

— Такий кінець нашого роману я й передбачала, тільки не думала, що він настане так швидко. Правда, я трохи старша, ніж ти, але ще не зовсім стара. Виходить, тут заплутана інша жінка. Хочеш, я навіть скажу, хто?

— Не треба. І справа тут зовсім не у віці.

— Спільність душ? Духовного змісту? Звичайно, цим я тобі імпонувати не можу. Останні десять років виснажили мене й навчили інакше ставитися до життя й вимагати від нього чогось іншого, — з гіркою посмішкою призналася пані Глауджювене.

Васаріс не хотів її ні втішати, ні заперечувати їй.

— Я певен, — сказав він, — що в глибині душі ви не схвалюєте зміни, які сталися в мені. Можливо, було б краще, коли б ми й зовсім не зустрілися. Принаймні юнацькі ілюзії не були б так жорстоко зруйновані.

Але Люція заперечила:

— Навпаки. Я задоволена, що ми зустрілися. Тепер принаймні знаємо, що з усім покінчено й ні за чим шкодувати.

Такий суворий реалізм Людасові не сподобався, і він гірко зазначив:

— Хіба що... А все-таки мені й досі шкода тих наших зустрічей на Зоряній Горі.

— Ох, залиш ти в спокої ту свою Зоряну Гору й жалкування за нею! — раптом знову роздратовано вигукнула пані Люція. — Я можу подумати, що ти, нібито жалкуючи за тими літами, насправді поціляєш у мене: от, мовляв, яка ти була юна, вродлива, весела, чиста й цнотлива, а тепер стала стара, розбещена відьма, яка посягає й на мою невинність! Ось як я можу зрозуміти твої жалкування!

Васарісові стало соромно своїх слів, але водночас його й здивувала така раптова схвильованість Люції.

— Ну що це ви вигадали! — боронився він. — Такі думки ніколи мені і в голову не приходили. Мені просто приємно згадувати наше перше знайомство, всю ту юнацьку ідилію, та й годі...

— А я в тих спогадах не знаходжу нічого приємного. Навпаки — одну гіркоту, розчарування й безнадію!..

— Не розумію... — дивувався Васаріс.

— А що тут не розуміти?! Чи ти думавш — дуже приємно порівнювати чисте, чудове минуле з чорним, брудним сучасним? Пригадувати юнацькі мрії та сподівання й констатувати остаточне банкрутство? У кого життя склалося так, як у мене, тому нічого розчулюватися спогадами про дівочу цнотливість!

Вона так сильно затягнулася димом, що навіть закашлялась і слези виступили в неї на очах. Заспокоївшись, вона вела далі:

— Ти знаєш, Людасе, що я нещасна, але не бачиш, яке пекло іводі бушує в моїй душі. Ти думаєш, я не чую, що люди говорять про мене? Я також добре знаю, що про мене лихословлять усі мої так звані друзі й приятелі, від чіх компліментів мене просто нудить. Ех, що вже тут говорити!.. Недавно, правда, я ще п'яніла від усього того, мов від якихось наркотиків, але тепер уже кінець! Набридло, остогидло, зрештою, все це безглуздо і смішно!..

Вона говорила з таким боєм, так палко й відверто, що Людас не намагався ні заперечувати їй, ні втішати.

— Тепер ти розумієш, Людасе,— вела вона далі,— що знайомство з тобою було для мене не просто приємною розвагою чи пустощами. Не знаю, що ти про мене думаєш, але я певна, що ти не зневажаєш мене. Відчуваю, що ти розумієш мене. Ти один, відвернувшись від мене, не корчив гримас, і я ні разу не піймала на твоєму обличчі цинічного виразу. Для такої жінки, як я,— це величезна ласка.

Він хотів заперечити й запевнити її, що даремно вона так боляче шмагає себе, але Люція не дала йому говорити.

— Годі! З усім покінчено!.. Ти розумієш мене, я тебе. На тебе чекає нове життя, нові завдання. Іди і будь щасливий!..

Але він не йшов. Йому здавалося, що він тільки тепер повністю зрозумів Люце, й захотів продовжити цю мить.

— Признайся, Людасе, що, йдучи сюди, ти не сподівався так легко порвати зі мною? — помовчавши трохи, сказала Люція.

Він признався:

— Так. Я не покладався на себе. Зв'язок, який поєднував нас, завжди був міцний. Думаю, що таким він і залишиться, хоча після цього вечора наші шляхи й розійдуться.

Люція сумно усміхнулася:

— Дякую за втіху. Але знай, що я ніколи не скористаюся цим зв'язком і не стану на твоїй дорозі. Я рада, що в тобі ще залишилися благородні поривання. Ну, звісно, ти маєш талант, і життя в тебе ще попереду. А що в мене залишилося?

— Невже нічого? — спробував підбадьорити її Васаріс. — З вашими здібностями, освітою і багатством? А громадські справи, організації, добродійність?

Вона голосно розсміялася. Пропозиція, очевидно, для неї була зовсім несподівана.

— Чи не захочеш ти ще натягнути на мене сині панчохи, почепити окуляри, озброїти брошурами й послати агітувати за федерацію праці? Пхи! І як тобі могло прийти таке в голову?

Васаріс не пробував сперечатися. Йому й самому було ясно, що пані Глауджювене не здатна ні до якої ідейної роботи. Її майбутнє і справді мало незавидний вигляд.

— Єдине, що будить у мені бажання жити — це син,— сказала вона.— Заради нього я могла б терпіти злидні і

якусь роботу виконувати. Якби його не було, життя втрапило б разом із молодістю всякий сенс. Ох Людасе, невдале й твоє життя, але ти не уявляєш порожнечі мого життя!

Вона це говорила так зосереджено й таким зворушливим голосом, що Васарісові навіть моторошно стало чути з її вуст такі слова безнадії. І хоча він думав, що добре знає пані Глауджювене, проте тільки тепер зрозумів, що в ній є такі риси, що їх він ніколи навіть не підозрював.

Прощаючись із Люцією, він почував до неї велику вдячність, що вона не докоряла йому, не насміхалася, здогадуючись про причину того розриву, однак тактовно обійшовши це мовчанням. Здавалося, пані Люція немов навмисне уникала всього, що могло б принизити його й образити. Вони попрощалися мирно, як добрі друзі, які розуміють, що одне одному нічим допомогти вже не зможуть. Людас Васаріс палко притиснув її руку до вуст і залишив її, а Люція усе сиділа на тому самому місці. Вона ніби втратила сили підвестися й скинути з себе гнітючий тягар невідступних думок. Ще трохи, й Васаріс повернувся б назад, відмовився від свого наміру й залишився б з нею ще на годину, а може, й назавжди. Але він опанував себе, не озируючись, зачинив за собою двері й незабаром був уже на вулиці.

Проходоне, пахуче нічне повітря війнуло йому в обличчя. Місто, здавалося, дрімало, тільки по той бік тротуару з галасом ішли якісь хлопці та десь далеко вицокував копитами об кам'яну бруківку кінь запізнілого візника.

Йти додому Людас не хотів. Цей спокій теплої ночі так голубив його, так заспокоював і манив, що він непомітно завернув у провулок, дійшов до Німану й через міст попрямував у бік Алексотасу. Васаріс захотів піднятися на Весулавський берег і помилуватися пейзажем пічного Каунаса. Насправді ж його манила не краса краєвиду, а потреба зробити щось незвичне й цим відзначити, виділити цей момент прощання з Люцією.

Перейшовши через міст, він повернув праворуч і, знайшовши сходи, почав підніматися вгору. З одного боку був крутий берег, з другого — глибока ущелина, дно якої прикривали віти дерев, кущі й п'ятьма. Вогка прохолода піднімалася з ущелини. Безмежно довгими видалися Васарісові ті сходи, доки нарешті він досягнув до майданчи-

ка зверху. Тут було світліше й затишніше. На лавках виднілися силуети людей, в гушавині дерев хтось засвітив, хтось напівголосно розмовляв. Удалині загув паровоз, і через залізний міст прогуркотів поїзд.

Васаріс знайшов місце, звідки найкраще було видно Німан і Каунас. Місто потопало в темній тіні. Тисячі вогнів мерехтіли у велетенській долині. Позначена намистинками вогнів, звивалася в далечінь стрічка Укмергського шосе. Далеко під ногами безшумно текли води Німану. Вогні другого берега відбивалися в них, переламувалися, гойдалися й простягалися аж до середини річки. Біля кам'яного берега пристані Цімбрувка дрімали тихі пароплави. Їхні пофарбовані в світле борти відбивалися у воді, а закинуті назад товсті димарі танули в п'ємті та прибережних тінях.

Над самою водою бовванів старенький костьол Вітаутаса. Згори він здавався не вищим, ніж навколишні будинки, його восьмигранна червона вежа не виділялася на тлі неба, й відшукати її можна було, лише знаючи, де вона знаходиться. Але ця вежа була оповита ореолом героїчної епохи, овіяна таємницями, що перетворилися в легенди. Відшукавши костьол у п'ємті, Васаріс довго не міг відірвати погляду від його ледь помітних обрисів.

Ліворуч виднівся стрункий костьол і вежі ратуші. Їхні білі силуети піднімалися над містом. Далі масивна чотиригранна вежа базиліки трохи підносилася над темними стінами того костьолу. Ще далі — лише вогні та чорна далечінь, у якій неможливо було розрізнити, де кінчається місто, а де починається безодня ночі.

Людас Васаріс довго сидів на кручі Весулави, блукаючи поглядом по тій широкій панорамі. Він бачив багато великих міст, пізнав їхнє життя, відчув їхній настрій. Порівняно з ними Каунас здавався маленьким, убогим провінційним містечком, яке можна зустріти тільки в небагатому краї. Однак тепер він відчув, що й над Каунасом уже розправляє свої крила і точить кігті демон цивілізації великих міст, і, щоб наситити його, потрібно багато невинних жертв, багато марних зусиль, багато зневажених, приречених, розчарованих сердець та високих ідеалів, розвіяних у прах.

Сидячи на Весулавській кручі, Людас Васаріс думав тієї ночі, що однією з жертв демона столичної цивілізації стала Люція Глауджювене. Тоді він уперше відчув, що цей демон і на нього самого звертає свій вогненний

погляд, що й до його серця простягає свої пекельні кігті. Васаріс зрозумів, що йому треба бути насторожі, постійно вдосконалюватися й працювати, якщо він не хоче перетворитися на бездушного телепня й задихнутися в цій затхлій, тісній, запиленій каунаській низовині.

Зосереджений погляд він звернув ген за далекий обрій. Вечірня заграва вже перейшла на північ, переповзла на схід і з білястої перетворилася на вогненно-золоту. Повітря стало прозорим. Ніби якийсь попіл стелився низько над землею, а вгорі ставало все світліше й видніше. Вежі всіх костельців уже відокремлювались одна від одної в просторі, відділялися в відстані, вимальовувалися в перспективі. Вдалині, праворуч, виринав світлий купол Ігули, ще далі — білі вежі кармелітського костельцу й закіптюжені димарі фабрик. На горі Вітаутаса ледь помітно окреслилися ажурні щогли радіостанції.

Увесь Каунас скупчився в долині, вже чітко було видно по той бік межі між схилами Зеленої гори та червонястим обрієм ранкової зорі. Але сонце ще не сходило.

Людас Васаріс встав і швидким кроком рушив додому.

XVII

Те літо було для нього ніби якоюсь довгою медитацією, ніби якимсь глибоким зануренням у самого себе. Відійшовши від людей і життя, він хотів краще вивірити себе, зосередити свої сили й зробити вирішальний крок у тому чи іншому напрямку. Тепер йому було вже ясно, що цей рік, проведений у Литві, коли він був директором гімназії й виконував обов'язки ксьондза, зовсім не повернув його до священства. Тепер Людас Васаріс шкодував, що, перебуваючи за кордоном, тільки через свою інертність, тільки боячись зробити вирішальний крок, не зрікся сану. Цей рік, проведений у Литві, був тісно пов'язаний з тим моментом, коли він востаннє служив відправу, здавався продовженням того часу. Але яким печальним продовженням! Якась агонія, якась облудна дволикість існування, якої він більше не міг стерпіти.

Тепер, коли б він тільки захотів, був би найвдаліший момент повернутися назад. З Люцією стосунки він порвав, Ауксе дала йому повну свободу й залишила все на його власний розсуд. Ауксе, щоправда, мала на увазі лише його стосунки з Люцією, але він сам знав, що його свя-

щентство має не лише для нього, але й для неї ще більше значення. Виходить, йому потрібно самовизначитися, він повинен це зробити. Не зробивши цього, він не знатиме, як поводитися з Ауксе, не зможе бути з нею щирим.

Тому Людас Васаріс вирішив свою відпустку провести в Ніді, де надзвичайно тихо і спокійно, де жоден каунаський знайомий не заважав би йому обмірковувати це важливе питання.

Але перед цим ще треба було навідатися до батьків. У своїх листах вони благали його приїхати додому й погостювати в них якомога довше. Скаржилися, що вони вже обом хворіють, і бог знає, чи доведеться діждати наступного літа. Людас Васаріс чудово розумів, що сентиментальна атмосфера батьківського дому відбере в нього половину сил і рішучості для здійснення поставленої мети, але не відгукнутися на слізне прохання батьків було б занадто жорстоко й нечемно.

З роз'ятреним серцем поїхав він у рідний край, тепер уже не забувши покласти до валізки сутану, пошиту ще в Петербурзі.

Все склалося так, як він і передбачав. Батьки зустріли його зі сльозами радості на очах, наступного дня всі поїхали до костюлу, а повернувшись, радилися, на коли запрошувати гостей, щоб справити панахиду по всіх рідних душах. Через кілька днів він служив ту панахиду, й знову, як і торік, усі хвалили, що він гарно співає, жіночки милувалися його набожністю, а батько все бідкався, що він і цього року не обіцяє повернутися з того Каунаса до парафії.

Більше тижня провів він у батьків, щодня їздив або ходив до костюлу, приймав сповіді, правив месу, в неділю відспівав молебень, хрестив немовлят. Через тиждень він уже майже звик до парафіяльної роботи. Здавалося, калнінайські часи були не так і давно.

Всі ці богослужби, дивлячись очима віруючого, були страшеним гріхом, святотатством. Але Васаріса, хоча він і почував віру в бога, це мало турбувало. Його більше мучила думка, що він через якусь потребу чи необхідність мусить робити те, до чого нездатний, і через що кожен може назвати його лицеміром. Він борсався, ніби потрапивши в павутиння, з якого не міг виплутатися. І найсильніші нитки того павутиння вилися звідси, з його

рідного краю й від найближчих йому людей — від його батьків.

Людас бачив, що для своїх батьків він був єдиною опорою. Без нього велика частина життя його батьків раптом видалася б їм беззмістовною, втратила б свій сенс. А коли б він зрікся священництва, вони почували б і себе причетними до цієї вини, пригніченими страшною відповідальністю. Людас добре знав, що його мати за кожен проступок дітей звинувачувала себе. Це вона погана, коли діти такі, це вона не зуміла їх добре навчити, це вона їх таких народила, це вона відповідатиме за це перед богом! Вона плакала, переживала, ходила сповідатися, і ніякі докази не могли вигнати тих думок із її голови.

Вона й тепер часто казала Людасові:

— Коли б не ви, ксьондзику, навіть не знаю, що б зі мною було. Тепер єдина втіха, що маю сина-ксьондза. Коли помру, помолитесь за мене, святу обідню відслужите, може, змилується господь бог і наді мною, грішницею.

Для нього ці слова були ніби ніж у серце. Щоб уникнути подальшої розмови, він ішов куди-небудь у сад чи на поле, і йому ставало страшно від думки, що було б з його матір'ю, коли б він зрікся сану. Більшого болю для неї, мабуть, не придумав би ніякий кат.

Іноді ж його серце переполювала лиха ненависть до всього того, що поставило такий мур непорозуміння між ним та його батьками, а материне сумління розчулювало настільки, що вона й тіні власної боялась. Він знав, що його мати була свята жінка, яка за все своє життя не заподіяла нікому ніякого зла, яка своїм власним прикладом, своєю працьовитістю, повчаннями та молитвами доклала всіх зусиль, щоб душі її дітей були врятовані. То чи ж могло б їй дати це життя хоч іскорку радості, коли вона побачить, що він, Людас, її надія, йде згубним шляхом?

Роздумуючи про все це і водночас спілкуючись із сільськими людьми, переймаючись їхніми турботами, бідами та сподіваннями, особливо після таких розмов з матір'ю, Васаріс відчував, наче земля вислизає у нього з-під ніг і весь центр землі пересувається кудись убік. Вся його рішучість, плани й надії поступалися перед біблійним принципом: «Усе суєта суєт». Його охоплювала пасивність, безвілля, песимізм. Васарісові хотілося кинути в огонь усі свої поезії і всі твори, йти до єпископа й благати: «Призначте мене куди-небудь у Шлавантай чи Пі-пірмечай, нехай я там зотлію; як жертва власного помил-

кового шляху, на радість своїм батькам, на благо католицтва і во славу бога!»

Звичайно, це бував хоча й щирий у таку мить, але водночас театральний жест його душі. Але так само як і актор хвилюється й страждає, перевтілюючись у чужі конфлікти, так і Васаріс страждав ще щиріше через свої власні духовні конфлікти.

Нарешті коли настав день від'їзду, на серці в нього полегшало — ніби він здійснив якийсь важкий подвиг. І тут він докоряв собі, що майже радіє, залишаючи засмучених батьків, проте більше залишатися з ними вже не міг. Мати дбайливо і стурбовано стежила за сином, коли він, знову перевдягаючись у цивільне вбрання, поклав назад у чемодан свою сутану, і, не втерпівши, запитала:

— Що ж ви там, ксьондзику, у Каунасі, сутани й зовсім не носите?

— Вдягаю, мамо, у неділю, коли йду до костюлу.

— Хіба ви тільки по неділях відправи служите?

— Іноді й у будень ходжу, але рідко вдається. Доводиться рано поспішати до гімназії, готуватися до уроків.

— Хіба не гріх не служити меси?

— Ні, не гріх. Ксьондз повинен лише раз на рік служити відправу. От коли він цього не виконає, тоді гріх.

Мати не могла повірити власним вухам. Їй завжди здавалося, що ті великі науки в тих французів та німців можуть збити з пантелику і її ксьондзика. Тепер вона боялася, що так воно, мабуть, і сталося.

— Ой лишенько, ксьондзику, а в книгах пишуть, скільки милостей посилає господь за одну обідню душам, які страждають у чистилищі. Як янгели радіють, що люди бога шанують, коли дев'ять разів дзвонять на «Sanctus»¹, а при піднесенні дарів усі падають ницьма перед божою величчю. І на всій землі ні на хвилину не перестають правити богослужіння. В одному місці кінчають, а в іншому починають. Коли б хоч одну хвилину не правилося богослужіння, господь знищив би увесь світ за людські гріхи. Тільки святе богослужіння стримує справедливий гнів божий.

Людас ще змалку чув усі ці теорії й знав, що матір не переговориш і не переконаєш в іншому. Тому він став васпокоювати матір, пристосовуючись до її поглядів:

---

¹ Пісня, основна частина обідні.

— Нічого, мамо, ксьондзів на всій землі так багато, що богослужіння ніколи й не припиняються. Тим, хто не служить у парафії, сам єпископ дозволяє в будні відправи не служити.

Але він бачив, що матері тим не втішив.

Повернувшись до Каунаса, Васаріс одразу ж зібрався їхати до Ніді, бо половина літа вже минула, а йому треба було відпочити й наодинці серйозно обдумати своє становище. Водночас він хотів закінчити і свою драму.

Про Ауксе він нічого не знав і не намагався довідатися. Спочатку прощання з Люцією, а потім гостювання в батьків наче витиснули вродливу американку з його думок та кола турбот. Але тепер вона знову запанувала в його душі і серці.

У Ніді Васаріс оселився осторонь, у світлиці рибалки. Ніякі знайомі йому не зустрічалися, тому він цілі дні проводив над морем, у сосняках чи на дюнах. У перші дні, як тільки він починав обмірковувати своє питання священства, ціла низка докорів та суперечностей перешкоджали йому вирватися з зачарованого кола, в якому він уже стільки часу мучився. Але поволі він почав заспокоюватися, думки його просвітліли, на серці полегшало. Тим часом непомітно зблід і зник сам об'єкт його роздумів. Не залишилося ніяких питань, ніяких проблем. Він хотів просто жити, радіти літньому сонцю, повітрю, морю, теплу, спокою — і більше нічого.

Часто Васаріс ходив на дюни, порослі низенькими сосонками, забирався подалі від стежки і, знайшовши нагріту сонцем галявинку, простягався на ній, маючи намір серйозно подумати, яке рішення йому прийняти після повернення до Каунаса. Саме в цей час у нього вже виникла думка відмовитися від поста директора католицької гімназії.

Проте ні про що він не міг думати. Простягнувшись на піску, він передусім переживав приємне почуття стомленої людини, якій більше не треба було рухатися і відчувати тягар власного тіла. Потім він зацікавлювався якоюсь дрібничкою з життя природи: щebetанням невідомої пташки, великою чи маленькою мурашкою, що повзала тут, на його підстилці, надзвичайно довгим кореневищем сосонок, яке стелилося через усю галявину, або просто блакитним небом, на яке дивитися йому ніколи не набридало. Ніяких важких питань у той час вирішувати він не міг.

Якщо він ішов до моря, в сосновий бір або на голі високі дюни, вражень було ще більше, й вирішувати питання свого життя він не міг навіть тут. Потрапивши на велику природу, він непомітно й сам став поринати в ту природу, підкоряючись її законам. А під літнім сонцем немає ніяких турбот, ні питань, ані проблем. Є один-єдиний вигук: живи й радій життю!

Коли небо хмарилося, Людас переважно сидів у своїй світлиці. У нього знову з'явилося бажання писати. Він привіз із собою свою драму, і тепер виправляв її та закінчував. Тепер він чіткіше розумів її ідею й після нових переживань поглиблював зміст твору, увиразнював характери, посилював драматичний конфлікт, удосконалював мову та стиль. Він мав намір після повернення до Каунаса запропонувати п'єсу драматичному театру і, в разі успіху, піти з гімназії та зовсім звільнитися від обов'язків ксьондза. Його настирливо переслідувала думка, що тільки успіхи в літературній діяльності відкриють йому шлях до визволення.

Можливо, так щасливо розпочавшись, ці канікули для Людаса Васаріса так і закінчилися б без якихось сильніших переживань, коли б у нього одного вечора не виникло бажання ще раз піднятися на найвищу піщану дюну.

Вийшов він уже після вечері, коли заходило сонце, і, хоча прогулянка мала бути довгою, він не сумнівався, що відсвіт заходу сонця, а потім місяць будуть досить ясно освітлювати шлях і навколишній пейзаж. Іноді його охоплювало непереборне бажання побродити самому у цій незвичайній обстановці.

Він пішов берегом затоки в напрямку високих дюн. Тут було тихо й затишно. Навпроти містечка вздовж берега погойдувалися великі рибальські шхуни з високими щоглами. Подекуди виднівся цілий ліс тих шхун, а подекуди тільки широкі, чотирикутні вітрила чорними тінями виділялися на білястому небі. То тут, то там над сітками трудилися рибалки і з галасом купалися зграйки дітей.

Вдалині затоки кілька човнів з піднятими вітрилами меланхолійно погойдувалися у вечірніх сутінках. Вітер ущух, і вони ліниво пливли до берега.

Але ось містечко залишилося позаду. Навкруги — порушна тиша й заціпеніння. Лише по той бік коси, з боку моря, все ще шуміли неспокійні хвилі, пов'язуючи всю природу спільним надвечірнім настроєм.

Високі піщані дюни були вже недалеко. Ніби справжні гори, на тлі вечірнього неба вимальовувалися їхні гострі вершини.

Васаріс озирнувся. Ліворуч, над затокою, вже досить високо світив місяць, праворуч чорніли порослі сосонками низькі дюни, а над ними ритмічно поблимувало ясне око маяка Ніди.

«Згори, з дюн, мабуть, відкривається чудовий краєвид»,— подумав Васаріс і пішов далі.

Незабаром у повітрі війнуло холодною вогкістю, і сухий прибережний пісок змінили заливні луки. Порослі соснами дюни праворуч піднімалися все вгору та вгору, притиснуті крутою стіною до вузької стрічки узбережжя затоки. Нарешті попереду деревця закінчувалися й від самої води вгору прямовисним берегом піднімалася величезна сірувата піщана гора. При світлі місяця її вершина, мов висічена, виділялася на темно-синьому небі.

Проте Людас вирішив не йти до тієї піщаної гори, а видертися на вершину порослої дюни по одній із тих стежинок, які в кількох місцях паралельними світлими смугами спускалися з вершини до підніжжя. Обережно перейшовши заливні луки, він опинився перед крутим схилом, густо порослим сосонками заввишки з людський зріст. Широка, ніби виголена, стежка вела вгору.

Васарісові стало трохи моторошно, коли він спинився на цій стежці між двома стінами чагарників. Жодного звуку, жодних ознак життя, тільки комариний рій гув над головою, й від цього дзиччання все навколо здавалося ще моторошнішим, неживим.

Але коли він видерся на вершину, те моторошне враження трохи розвіялося. Панорама розширилася, холодної вологи тут уже не відчувалося, і груди залила хвиля спокою та полегшення. Але видиратися було важкувато. Ноги грузли в пісок, сунулися назад або перечіплювалися об кореневище, яке, ніби довгий міцний канат, уздовж і впоперек переплутувало стежку.

Дуже стомившись, вибрався Людас Васаріс на вершину. Але стежка вела ще вище на другий пагорб, звідки, мабуть, відкривався вид на море і на затоку водночас, на вершини південних дюн, на зелені сосни й ліс в околицях Ніди й далі на північ.

Коли Васаріс досягнув вершини гори, краєвид і справді виявився незвичайний. Безмежні простори зникали в сріблястій місячній імлі. На заході ще вигравали остан-

ні барви сонця. Море розхвилювалося, переливалося сріблом, мінилося сотнями відблисків, красиве й могутнє у своїй безмежній свободі. Там, деь далеко-далеко зливаючись із небом, воно захопило сонце й метало вгору вогняний пробіск, який не згасне протягом усієї короткої літньої ночі.

А на сході темно й похмуро. Не розрізниш, де небо, де води затоки. Все закуталося в імлу й туман. Тільки місяць простелив довгу дорогу по тихій, ледь забриженій поверхні затоки.

Людас Васаріс стояв один високо над двома водними рівнинами, перейнявшись величним образом і почувачи в душі урочистий спокій, ніби в якомусь святилищі, сповненому таємниць. Світле, радісно-бурхливе море по один бік і спокійна, імлиста, ніби оповита смутком, затока по другий бік — здавалися двома символами, смисл яких крився у його власному серці.

Було вже пізно, але йому нестримно хотілося йти далі, до неживих сипких піщаних дюн, до великих вершин, які, здавалося, були вже зовсім недалеко. Сосняк невдовзі закінчився, тільки подекуди стирчали куці верболозу та вбогі пасма сухої трави, а далі — лише пісок і пісок, сухий, білий і чистий, від вітру забрижений у хвилики, ніби раптово застигла поверхня води.

Дивний острах стиснув серце Васаріса в цьому неживому морі піску. Воно і лякало його і водночас п'янило. А ці мертві піски непереборно манили його йти далі і далі. Вони навіювали йому жах своєю одноманітністю, похмурістю, своїм усемогутнім запереченням життя.

І Васаріс ішов далі. Він був уже немов дрібною, ледь помітною билинкою в цьому неживому, глухому морі піску. Але він хотів піднятися на найближчу вершину, яка навіть звідси здавалась досить високою. Новий приплив енергії штовхав його вперед, ця пізня прогулянка тепер здавалась йому чимось звичайним, і коли б попереду з'явилась якась людина, він нітрохи не злякався б і не здивувався.

І справді, незабаром він помітив на самісінькій вершині високу білу постать, залиту місячним світлом. Вона рухалася до нього. Зустріч була неминуча. Невдовзі Людас уже міг розгледіти, що це жінка. Хто ж ця смілива незнайомка, і звідки вона взялася в цьому місці й в таку пізню пору?

Зустрілися вони на самому краю схилу, де з одного боку піщаний берег круто спадав у затоку, а з другого легкими хвилями спускався до порослого чагарником рівного берега моря.

Васаріс пильно подивився в обличчя запізнилої шукачки пригод і здивовано вигукнув:

— Ауксе, це ти?

Вона подала йому руку й весело розсміялася:

— Хіба не романтична зустріч?! Я впізнала тебе й раніше, бо місяць світив тобі в обличчя. Коли б ти до мене не озвався, я пройшла б мимо, як незнайома.

— І не соромно тобі казати таке? — докоряв він.

— А нашу домовленість пам'ятаєш? Канікули ще не закінчилися.

— Тепер уже закінчилися. Сподіваюся, ти будеш мною задоволена.

— Побачимо. Про це пізніше. А зараз проведи мене додому.

— І ти не боїшся так далеко гуляти вночі?

— А чого мені боятися? Хіба я не мандрівниця?

Людас запитав її, як вона потрапила до Ніді. Адже вона їхала за кордон. Виявилось, що Ауксе вже тиждень, як повернулася до Литви і лише кілька днів тому приїхала сюди на море. Про те, що Людас у Ніді, вона не знала.

Було вже за північ, коли вони повернулися в містечко й попрощалися біля дверей пансіону Ауксе, домовившись про завтрашнє побачення. Людас Васаріс радів цій незвичайній зустрічі й думав, що, напевно, й сама Ауксе скучила за ним і що звело їх одне почуття.

Протягом кількох днів, які Ауксе провела в Ніді, вони багато гуляли разом і багато розмовляли на тему про вивчення та призначення людини. Тільки тепер, здавалося, вони остаточно пізнали й зрозуміли одне одного. Васаріс розповів їй про свій розрив з Люцією, нічого не приховуючи.

Ауксе тепер призналася, що вона ревнувала його до Люції та що її самолюбство було боляче вражене. Але вона тоді переборола себе й правильно вгадала, що не бачитися деякий час буде корисно для обох.

Розповідь Людаса про те, що він пережив у рідному краї в батьків, справила на неї глибоке враження. Хоча Ауксе давно знала, що Васаріс ксьондз, але не надавала цьому ніякого значення. Вона ніколи не бачила його в су-

тані, а в його поведінці не було нічого особливого, що нагадувало б про ксьондза. Васаріс, щоправда, був трохи інакший, ніж інші її знайомі, але ця відмінність, вважала вона, зумовлювалася не його священництвом, а його індивідуальними особливостями як поета й людини.

А тепер з признань Васаріса вона вперше побачила його і як ксьондза. Вона дізналася про всі його докори сумління, нерішучість, насильство над волею та інші перешкоди, які не давали йому можливості ступити рішучий крок ні в один, ні в другий бік. Більшість його розумувань та конфліктів із совістю спершу видалися їй зовсім чужими, незрозумілими, безпідставними, але згодом, коли вона увійшла в його становище і зрозуміла досі невідомі їй обставини, Ауксе багато з чим мусила погодитися.

Після тривалих розмов та суперечок вони домовилися лише в одному питанні, що Людас не буде виконувати ніяких обов'язків ксьондза, доки не прийме остаточного рішення. Васаріс погоджувався і з тим, що, можливо, навіть невдовзі йому доведеться кінець кінцем зовсім зректися сану. Це для нього було питанням не принципу, а такту. Але тут уже їхні переконання розходилися.

Ауксе не визнавала головного його аргументу — самопожертви заради щастя батьків.

— Батьки — діти, — казала вона, — ніколи не розуміли й не зрозуміють одне одного. Жертвувати спокоєм власного сумління, своєю моральною гідністю і, зрештою, всім своїм життям заради сентиментальної батьківської любові було б неправильно й безглуздо. Доросла людина сама несе всю відповідальність за свої вчинки і повинна своє життя влаштувати так, як вважає за належне, а не так, як хотіли б батьки. Батькам це буде прикро? Звичайно, це сумно, але ніякі почуття не повинні перешкоджати людині виконати свій обов'язок.

Одного разу Васаріс, охоплений новими сумнівами, скаржився:

— Я боюся, що, відійшовши від костюлу, втрачу і свій талант, кращі людські риси. Священство проникло в мене глибше, ніж я думав. Наприклад, таке почуття, як кохання. Мені просто бридко признатися в коханні до жінки. А висловити цю любов словами було б просто несила. Це вже в'їлося в мене. А коли я змушу себе поводитися й говорити так, ніби я й не був ксьондзом, це призведе до руйнування моєї особистості, бо хтозна, чи не запізно вже

тепер заново зводити те, що на свій кшталт уже сформу-вало священство? Адже, зрікшись його, я можу морально впасти ще нижче, ніж тепер.

Від цих слів Ауксе увірвався терпець.

— Кинь ти, нарешті, копірситися в своїй душі! — не-терпляче вигукнула вона. — Нічого в тобі не сформував твій сан і нічого ти не зруйнуєш, коли кинеш його. Якщо ти будеш отак міркувати, то ніколи нічого не зробиш, нічого не досягнеш. Досить того, що досі отак себе роз-тиннав та четвертував, а тепер ще хочеш випередити події й передбачити майбутнє. Так ти ніколи ні на що не зва-жишся. Повинен же ти досягнути чого-небудь в житті! Коли так, то дій, інакше марні всі опції наші розмови!

Правду кажучи, так думав і сам Васаріс. Але йому необхідно було висловити Ауксе всі сумніви, почути її заперечення, переконатися, що і їй вони теж здаються несуттєвими. Тільки тоді він відчував, що міг би не знех-тувати ними.

Коли Ауксе поїхала, він ще тиждень провів у Ніді. Це був найкращий час його канікул. Більшість сумнівів, що мучили його, розвіялися самі собою, доки він блукав по дюнах та сосняку Ніді, змагався із хвилями, загораєв на сонці. Багато вагань зникло й під час розмов та суперечок з Ауксе. Тепер він почував, що зміцнів тілом і ду-шею.

З піднесеним настроєм закінчив він свою драму, напи-сав ще кілька віршів, простих і ясних, як ті дні, що їх він тоді переживав.

Перед від'їздом він знову пішов тим самим шляхом і на те саме місце, де відбулася зустріч з Ауксе. Вечір був такий самий тихий і ясний, море так само вигравало ве-чірніми барвами, і тільки затока чорніла, мов темна безод-ня, бо місяць не перекинув через неї сріблясто-мерехтли-вої стрічки.

Повертався він, орієнтуючись на маяк, порослою сосон-ками стежкою. Вогняний промінь маяка могутнім жестом гойдався над його головою, ніби спиця велетенського ко-леса, що за кілька секунд оббігала весь обрій.

Наступного дня Людас Васаріс виїхав до Каунаса, сповнений нових сил, нових надій і нової рішучості.

XVIII

Перед початком навчального року в гімназії знову був урочистий молебень, але директор цього разу обідні не служив і проповіді не говорив. Через це він мав неприємну сутичку з капеланом і з головою католицького товариства, але не поступився.

— Директор, — повторював Васаріс, — не зобов'язаний турбуватися про богослужіння, для цього існує капелан. Уявіть собі, що директор гімназії — мирянин. Адже в такому разі він не служив би відправи й проповіді не читав. Якщо торік я робив це, то не з обов'язку, а з власної волі. А цього року не служитиму, бо мені це незручно, маю іншу роботу. І запам'ятайте, будь ласка, ксьондзе капелане, що не тільки сьогодні, але і взагалі цього року в молебнях я участі не братиму. Я твердо вирішив виконувати лише безпосередні обов'язки директора гімназії.

Капелан та голова були дуже здивовані й невдоволені.

— От і роби, чоловіче добрий, що хоч із тими поетами, — сердився голова. — Прийшла в голову якась фантазія, вперся й нічим ти його не переконаєш. Ет, я й раніше думав, що не вийде з того нічого доброго. Тут потрібна серйозніша людина.

— А чи не фантазія все це, ксьондзе канонік? — висловив сумнів капелан. — Тут можуть бути вагоміші причини. Боюся, що наш директор почав зовсім емансипуватися. Я й перед канікулами вже дещо чув... І з поведінкою, і з поглядами в нього не все гаразд...

— І цей цивільний одяг!.. Ні, його преосвященство припускається тут великої помилки, не наказуючи йому й іншим таким самим ксьондзам носити сутани.

Довго ще радилися голова з капеланом, а Васаріс радів, що твердо ступив на обраний ним шлях. Тепер він вирішив дотримуватися такої програми: зовсім звільнитися від виконання обов'язків ксьондза, узгодити свою поведінку й совість не з ксьондзівськими, а з загальнопринятими законами та принципами людської моралі, намагатися поводитися так, щоб через його вчинки не звинувачували духовенства, а його самого судили не як ксьондза, а як мирянина.

Васаріс хотів довести всім, що він зробив велику помилку, ставши колись ксьондзом, що його здібності й талант не узгоджуються з вимогами того сану і що тепер

він хоче виправити цю помилку й плідно використати свій талант.

Але як довести іншим, коли навіть він сам і досі соромиться своїх почуттів? Ось, наприклад, йому соромно признатися й освідчитися в коханні до жінки. Чому? Тому що йому важко позбутися думки, що він ксьондз. А інші ж не знають, який шлях сумнівів, вагань і боротьби він пройшов. Адже їм зрозуміти й виправдати його ще важче.

А все, здавалося, було таке просте і зрозуміле.

Одного разу Ауксе сказала йому:

— Слухай, ти кажеш, що не можеш відверто освідчитися в коханні жінці? Не розумію, чому? Адже кохання — найблагородніше людське почуття. Мені здається, тільки ненормальна людина може зневажати або заперечувати кохання. Навіть ксьондзові не соромно було б любити жінку. А коли б ксьондз зважився повернутися в світ, у життя, він мав би пишатися з кохання, радити йому. Адже кохання — найкращий доказ того, що в нього натура здорова і що він такий самий, як і всі люди.

Бути таким, як і всі люди, стало тепер для Васаріса неначе гаслом життя. Бути, як усі, не нівелюючи своїєї особистості, не зрікаючись своїх індивідуальних особливостей, але визволившись із пут стану духовенства, в які він був утиснутий, відвойовуючи права, якими користуються інші люди, відмовившись від так званих привілеїв, які були надані йому, ксьондзові.

Передусім він прагнув внутрішньої свободи — вірити, думати й почувати, визволившись від обов'язків, які вимагали від нього такої віри, думок і почуттів, до яких він не міг себе змусити. Кинувши виконувати ці обов'язки, він, здавалося, здобув духовну свободу і спокій. Багато обставин буденного життя, які раніше бентежили Васаріса як священника, тепер уже не тривожили його, хоча люди могли й осудити його за це. Але думка людей — річ непостійна, і Васаріс мало звертав на неї уваги.

Інша річ, не криючись, покохати жінку і створити свою сім'ю. З його точки зору кохання було його особистою справою, визначало характер стосунків між двома людьми й не виходило за межі цих стосунків. Але питання шлюбу вже перепліталось з інтересами суспільства, й вирішити його Васарісові здавалося майже неможливим. Суспільство консервативне, а традиції та закони на його

боці. Воно засуджує й карає всіх, хто наважиться знехтувати існуючі порядки та звичаї.

Для самого Васаріса питання шлюбу поки що не було дуже актуальне й цікавило його більше з теоретичного, аніж з практичного погляду. Вже й раніше один випадок поставив перед ним це питання.

На багатолюдних зборах однієї католицької організації відомий і впливовий діяч тієї організації публічно ганьбив якогось екс-ксьондза, який одружився й десь у глухому закутку Литви спокійнісінько працював у державній установі.

— Погляньмо лишень, що коїться навколо нас! — вигукнув оратор. — Отакому N. N. (ім'я, прізвище) доручено виконувати відповідальні (такі й такі) обов'язки. Хіба може людина, що зреклася сану й відкрито перебуває в незаконному співжитті, добре виконувати ті обов'язки? І начальство там його тримає, і громадськість на це не реагує? Ми, католики, повинні вголос висловити рішучий протест, вимогу, щоб таких людей негайно звільняли з державних установ. Ні в установах, ні в порядному суспільстві для таких не повинно бути місця!

Незаконне співжиття! Ось одне зі страшних слів, якими суспільство таврує тих, хто не хоче коритися його законам. А що ж мав робити той екс-ксьондз? Міняти віру й офіційно одружуватися? Але тоді він зазнав би ще більшої зневаги. Найкраще було б, звісно, залишатися ксьондзом і йти стежкою, протоптаною багатьма шановними ксьондзами. Тоді його вважали б опорою суспільства й костьолу. Васаріс знав багато таких прикладів. Адже і йому самому Стріпайтіс не раз радив чинити саме так.

Першою чітко й конкретно поставила питання про шлюб Ауксе. Одного разу, коли вони сиділи вдвох у неї дома, Васаріс був якийсь особливо мовчазний і стурбований.

— Про що ти думаєш? — запитала в нього Ауксе.

Але він ні про що особливе тоді не думав, але сказав перше, що йому спало на думку.

— Про наше з тобою майбутнє.

— Оце мені подобається, — похвалила його Ауксе. — Я теж не раз про це думаю.

— Ну, і що ж?

— Нічого. Ми повинні одружитися.

Васаріс вражено подивився на неї і розсміявся. Вона образилась.

— Тобі це справді здається смішним?

— Може, й не смішним, але досить дивним,— уточнив він.

— Ти мене любиш?

— Ну, так.

— І я тебе люблю. Адже ми з тобою не діти і не брат із сестрою, й добре знаємо, що кінцева мета кохання — сім'я.

Але Васаріс не хотів з цим погодитися.

— Сім'я — це мета шлюбу, а любов може бути й без сім'ї. Я принаймні не бачу, яким чином ми могли б створити сім'ю.

— Про це слід подумати. Але знай, Людасе, що я думаю про сім'ю. Інших форм стосунків між чоловіком і жінкою я не уявляю і не визнаю. Якщо ти принципово проти шлюбу, то ми повинні розлучитися.

Це було перше серйозне непорозуміння між ними. Кожен наполягав на своєму. Ауксе, покохавши Васаріса й довідавшись, що він кохає її, одразу ж задумалася про майбутнє. Залишатися в двозначному, непевному становищі коханки їй не дозволяли ні переконання, ні честь. Вона була молода, здорова, вродлива й багата, і, пов'язавши свою долю з коханою людиною, хотіла забезпечити собі певне, надійне майбутнє. Васаріса вона вже не вважала ксьондзом, а те, що в минулому він був ксьондз, її не дуже турбувало.

Проте Васаріс думав трохи інакше. Щоправда, Ауксе він кохав і боявся її втратити. Але навіщо тут обов'язково потрібна сім'я? Хіба не можуть вони, вільні люди, вільно любити одне одного? Душею митця, поета він передчував, що обставини родинного життя були б для нього тісними й задушливими. Плач немовляти й різні домашні турботи викликали в нього жах. За своє майбутнє Васаріс був спокійний: «Ет, яюсь проживу. А от коли заведу сім'ю, тоді зав'язну по шию». Визволяючись із одних лещат, він боявся потрапити в інші.

Мабуть, Васаріс хотів теж уникнути суворого осуду й помсти католицької громадськості. Адже з духовного стану можна вийти непомітно, тихо, а коли він одружиться, вибухне скандал на всю країну. Доки він був один, йому не були страшними ні помста, ні осуд, а з сім'єю все було б інакше. Нарешті, коли в нього буде син, то чи не засудить він коли-небудь своїх батьків, чи не вибухне драма, схожа на ту, яку він написав?

Перше ніж прийняти будь-яке рішення, Людас Васаріс звичайно довго його обдумував і зважував, і тепер знову мав поживу для тієї своєї звички. Ауксе, знаючи цю особливість його вдачі, терпляче очікувала кінця роздумів, а тим часом усе складалося так, що вони могли б уже й тепер одружитися.

Обставини справді сприяли їм. По-перше, літературні успіхи вселяли Васарісові впевненість у собі й заохочували, незважаючи ні на що, йти своїм шляхом. Після повернення з відпустки він запропонував державному театру свою драму, її одразу ж почали готувати для сцени, а прем'єра відбулася на різдво.

Критика оцінила Васарісову драму схвально. Католицька преса вихваляла її навіть більше, ніж вільнодумна, й ніяких ліберальних думок або тенденцій у її змісті не помітила. Адже автор — своя людина! Проте не все тут було таке спокійне, як Васарісові спершу видалося.

Одного разу до нього зайшов професор Мяшкенас. Після прем'єри минуло вже два тижні, але зацікавлення драмою ще не пригасло. Тому, сказавши кілька загальних фраз, Мяшкенас заговорив про п'єсу:

— Ну, Людасе, своєю драмою ти викликав справжню сенсацію. Кажуть, кожна вистава йде з аншлагом!

— Ти ж був на прем'єрі, як тобі сподобалося?

— Мені, як профану, про літературну цінність твого твору незручно навіть говорити. Взагалі постановка мені сподобалася. Ти ж знаєш, Людасе, я людина широких поглядів. Але, правду кажучи, є всякі думки.

— Звісно,— погодився Васаріс,— як же інакше. Незаперечні істини — й ті викликають усіякі думки, а тут — драма! Всім не догодиш!..

Але Мяшкенас мав, очевидно, на увазі інше.

— Так-то воно так,— промимрив він.— Але, бач, думка думці нерівня. Я не кажу, що ти повинен печалитися через кожную несхвальну критику, але на деякі міркування ти повинен зважати.

— А саме?

— Скажу тобі прямо: *Consilium vigilantiae*¹ звернув на тебе увагу.

Васаріс зацікавився не на жарт.

— *Consilium vigilantiae*? Невже знайшли срьєсь?

---

¹ Рада пильності (*лагин.*).

— Та ще й яку! Але, здається, першою цю ересь виявила твоя теперішня симпатія — Гражуліте. Саме їй повинен дякувати *Consilium vigilantiae*.

— Повірили, що я в своїй драмі мав на увазі ксьондзів та монашок?

Мяшкенас кивнув головою.

— Паралель очевидна. Але не це важливо. Важливо, як у драмі освітлюються обітничі, почуття обов'язку, релігія та її служителі, хоча вони й не християни. Далі, як показані людські пристрасті, гріхи, провини й кара за них. Все це, братику, не витримує богословської критики.

— Ну, друже! — весело вигукнув Васаріс. — Хіба ж можна критикувати мій твір з позиції богослов'я?

— Художні якості — ні, але проповідувані в творі ідеї — так. Ти ж і сам знаєш, скільки художніх творів включено до індексу¹.

— Але дивись, католицькі газети й журнали до небес підносять мою драму.

Мяшкенас розсміявся.

— Підносять, бо вона твоя. Слід визнати, що рядовий глядач у твоїй драмі свідомої ересі й не помітить. Тому й не варто порушувати цього питання в пресі. Але *Consilium vigilantiae* повинен шукати й приховану небезпеку, бо вона, як отрута уповільненої дії, часто діє згубно.

— Дурниці! — махнув рукою Васаріс. — Ніякої отрути й небезпеки тут немає.

Але Мяшкенас вів далі:

— Крім того, тебе звинувачують у порушенні благопристойності. Що не кажи, а ці східні танці у першому та четвертому актах не зовсім скромні. Адже танцюристки були просто-таки напівголі. Крізь той серпанок, знаєш, усе видно... Спокусливо було навіть для зрілих чоловіків, а для молоді — й поготів!

— Але ж я цих танців не писав — це справа режисера!

— Ет, хто там розбиратиметься! Твій твір — усе йде під твоїм ім'ям. Ти міг запротестувати.

— Ну, а ще що?

— Тобі цього не досить? От, комедіант! Пригадай ту обставину, що ти ксьондз! Тоді все постане перед тобою ще разучіше. До речі, на якого біса тобі треба було вихо-

---

¹ Мається на увазі покажчик заборонених книг (*Index librorum prohibitorum*), що його періодично складають католицькі єпархії.

дити на сцену? Я розумію, що автору приємно з'явитися перед публікою і прийняти овації, але ксьондзові це не личить, особливо після тих танців.

— Так!.. Ну, і що ж мені тепер за це буде?

— Думаю, що доведеться тобі рушити до єпископа з поясненнями. Нічого серйозного, напевно, з того не буде. Найбільше — це можуть запропонувати, щоб ти свої твори давав на апробацію, офіційне схвалення, бо цього вимагають і канони. Можуть ще заборонити відвідувати театр. Думаю, на цьому справа й закінчиться.

— Тобі здається, що цього мало?

— Звичайно, хоч це й не покарання, а лише деякі обмеження, тобі вони можуть видатися дуже неприємними. Сподіваюсь, що особливих труднощів все-таки в тебе не буде. Тому ставати дибки тобі тут нічого. Бачиш, дисципліна в нашому духовенському стані потрібна.

Васаріс, очевидно, почав хвилюватися, але намагався стримати себе. Кілька разів він пройшовся по кімнаті й нарешті, спинившись перед Мяшкенасом, сказав:

— Знаєш, брате, цього разу я попрошу тебе допомогти мені. Можливо, ти зустрічаєшся з отцями із *Consilium vigilantiae*. Передай їм ось що: всі їхні докори мені й мойї п'єсі я вважаю нісенітницею! Я й далі писатиму, що захочу і як захочу. Ні на яку апробацію та цензуру своїх творів я не даватиму. До театру я ходитиму, як і досі, незважаючи ні на які заборони. І до єпископа не піду з поясненнями, щоб поцадити його і свої нерви. От і все.

— Ого!.. Ну, й комедіант!.. Ти не думай, що це жарти, брате!.. Я тобі ще нічого не сказав про те, що говорять про твої стосунки з Гражуліте!.. Отримасш наказ *sub poena suspensionis*¹. Пам'ятай, що ти ксьондз і директор гімназії!..

— Плювати мені на все це! — раптом вихопилося у Васаріса. — Остогидло мені гірше гіркої редьки це надопікання на кожному кроці моїм священством! Я й сам знаю, що я поганий ксьондз! Я сам себе вже давно звільнив від обов'язків ксьондза, не очікуючи, коли єпископ виявить ласку це зробити!.. А від директорства я можу й завтра відмовитися!..

Маріо намагався Мяшкенас заспокоїти Васаріса й переконати його, що не слід бунтувати, що все буде гаразд, що відвідувати театри йому, може, й не заборонять.

¹ Під загрозою тимчасового відлучення (*лагин*).

Васаріс, щоправда, заспокоївся, але, прихилившись у куток дивана, вперто мовчав і нервого м'яв у руді коробку з-під цигарок.

— То як, Людасе? — встаючи, щоб іти додому, сказав професор.— Пообіцяй мені, брате, що не накоїш ніяких дурниць, а я тобі допоможу, чим зумію.

— Нічого я не обіцяю й поводитимуся надалі, як захочу!.. Дякую за добрі побажання. А в допомозі я, здається, не маю потреби.

Мяшкенас попросився з ним ображений, стурбований і наляканий. Васарісом він дорожив і по-своєму любив його. Водночас він був ревним захисником честі та інтересів духовенства, а конфлікт з Васарісом загрожував перерости у великий скандал.

Тому наступного дня професор пішов порадитися з отцем Северинасом. Описавши йому вчорашній візит до поета, він додав:

— *Feci quod potui*¹. Тепер, отче, за вами черга. Проповідувати й переконувати — ваш фах. Ви чуйна людина. Спробуйте промовити не лише до його розуму, а ще більше до серця. Може, він отямиться.

— Вважаю за свій святий обов'язок,— відповів монах.— І, з божою поміччю, ще раз піду до нього на розмову.

— Але треба зачекати. Тепер невдалий момент.

А Васаріс після розмови з Мяшкенасом вирішив якомога швидше надрукувати свої твори. Через кілька днів він домовився з видавцем і віддав у друк драму та велику збірку поезії. Через місяць книги з'явилися на вітринах книгарень. На білих аркушах паперу був закарбований його шлях у творчість, до світла, до визволення, але світла й свободи ще не було. Ті сторінки свідчили тільки про стихійне прагнення людського серця до життя, до щастя, яке завжди маячить на недосяжному обрії, про те, як людина блукає в тумані й страждає у пошуках того щастя. Всім, хто читав цю збірку, здавалося, що вони читають історію власного серця.

---

¹ Я зробив, що міг (*латин.*).

Стосунки Людаса Васаріса й Ауксе Гражуліте дедали міцніли. Вони часто зустрічалися й не боялись з'являтися разом на люди. Ходили в театр, на ковзанку, коли була гарна погода, — прогулювалися за місто, бували одне в одного вдома. Батько Ауксе звик до Людаса, мов до своєї людини, і радів, що дочка не нудиться в самоті. Важко було здогадатися, чи розумів старий Гражуліс, які почуття пов'язували його дочку з Васарісом. З Ауксе він ніколи не обмовився про це, а сам Васаріс, який уважно стежив за ним, ніякого висновку зробити не міг. Одне було ясно — батька мало турбувало священство Васаріса, він наче навіть забув, що його гість — ксьондз.

Але в місті дружба Васаріса й Гражуліте багатьом впадала у вічі. Ханжі обурювалися нею та лихословили. Міські панійки плескали про них різні небилиці. Знехтувані залицяльники Ауксе, на зразок Індруліса, зневажливо знизували плечима й називали її «такою персоною». Люди з сумнівним минулим, які на власній шкурі пізнали всю ницість гріха й тепер вважали жінку діявольським створінням, всеозброєні величною аргументацією, доводили падіння Васаріса.

І Васаріс, і Ауксе все це бачили й чули. Одного разу Ауксе увірвася терпець, і вона поскаржилася Васарісові:

— Ні, в цьому тісному містечку можна задихнутися. Стільки тут злості, задрощів, неповаги до особи та духовного кретинізму, що мимоволі починаєш сумувати за натовпом великого міста, де не почуваш на собі ні цікавих очей, ні видовжених вух. Бідолахи! Як вони всі помиляються, проявляючи отаку турботу про нас із тобою!

— Єдина втіха для мене — це мудрий вислів: *numerus stultorum est infinitus*¹, — втішав її Васаріс. — Коли б це стосувалося тільки нас двох — то невелика біда. Але подумай про те, що в цій задушливій атмосфері гине будь-яка творча ініціатива й ентузіазм. Немає людей без вад і гріхів. Але якщо в кожній кав'ярні окурюють ладаном не лише твої гріхи, але й тебе всього, то де тут візьмуться високі поривання, почуття власної гідності, авторитет! Якщо правильний вислів: «Ніхто не пророк у своїй вітчизні», то щодо нас він стократ правильний.

¹ Кількість дурнів безмежна (*латин.*).

— Єдиний порятунок — зачинитися в чотирьох стінах і над дахами каунаських будинків милуватися околицями міста. Там чистіше повітря.

— Навряд, — засумнівався Васаріс. — Лихі плітки яко-го-небудь ідіота, мов отруйні гази, проникнуть до тебе й за дев'ятьма замками. Тут потрібна якась аскетична нечутливість або вміння триматися на висоті свого духу, куди не досягає ніякий дим та пилюка.

Невдовзі йому й справді довелося переконатись, що й чотири стіни помешкання не вбережуть від набридливого втручання. В той час він мало де бував. Увесь вільний від гімназії час проводив удома, дещо писав, а переважно обмірковував новий твір, який намірявся розпочати на канікулах.

Всі добрі знайомі якось непомітно віддалилися від нього. Варненас сам сидів удома, перевантажений роботою, М'яшкенас залишив його в спокої, Індруліс його уникав, а Стріпайтіс вічно тинявся по всій Литві, готуючи збори та мітинги, бо навесні мали бути нові вибори до сейму. Вся преса вирувала від міжпартійних сутичок, взаємних звинувачень та демагогії.

Був великий піст. Одного разу в суботу після обіду, коли Васаріс, повернувшись із гімназії, перебирав папери в шухляді свого стола, хтось раптом постукав у двері, і він почув різкий голос отця Северинаса.

— *Laudetur Jesus Christus!*

Намагаючись приховати своє незадоволення, Людас запросив гостя сісти і, здогадуючись, що візит буде не дуже приємний, поставив перед собою попільничку й коробку цигарок.

— Вибачайте, *domine*, — почав, сідаючи, монах, — що я не попередив і зовсім несподівано завітав до вас. Суботний вечір, думаю, вільний час, ви вільні, може, я й не дуже вас потурбую?

— О, ні! — підтвердив Васаріс. — Я тут старі рукописи переглядав.

— Так! Для того нам і дано піст, щоб ми переглядали свої праці — книги свого життя, — урочисто говорив отець Северинас, такою алегорією невдало спрямовуючи думку на серйозні теми.

Васаріс мовчки чекав, що він скаже далі.

— Ви, мабуть, здогадуєтесь, *domine*, що я прийшов не задля пустопорожньої розмови, а щоб поговорити

серйозно, як і годиться в святий час посту людям духовного стану.

Людас запалив цигарку й погодився:

— Мабуть, здогадуюся. Щоправда, колись ви мали намір прийти до мене й поговорити на легші теми: про моє навчання, про життя за кордоном, про Рим...

— Пам'ятаю. На жаль, наші з вами стосунки, вельмишановний, не такі, щоб допустити дружні розмови. Я прийшов до вас на суворий поклик обов'язку.

— О, навіщо цей урочистий тон, отче? Поговорімо щиро і просто.

Монах довго не відповідав. Засунувши руки в широкі рукави свого одягу, він прихилився до спинки дивана й, опустивши голову, думав про щось. Він, мабуть, намагався відгадати, як звернутися до свого заблуканого побратима, чие бажання поговорити щиро й просто вказувало на впевненість у собі. А може, отець Северинас зосереджено просив святий дух послати йому натхнення, як це він звик робити щоразу, збираючись вимовити слово господнє.

І справді, очі монаха немов спалахнули вогнем натхнення, він підвів голову і, втупивши в Васаріса палаючий погляд, мовив:

— Ксьондзе! Можливо, я востаннє називаю тебе цим благородним ім'ям. Ти хочеш зректися його, а може, вже й зрікся. Але дозволь мені востаннє звернутися і до твого сумління! Господь ласкавий, і незбагненні ті шляхи, якими він веде грішників до спасенної пристані. Якщо я послужу знаряддям у божій руці, ця наша розмова не пропаде марно.

У душі Васарісові хотілося сміятись над цим пафосом, але на обличчі отця Северинаса було відбите таке хвилювання, що він і сам відчув себе в полоні думок та почуттів монаха.

— Ксьондзе Васаріс! — вів далі монах. — Чи ти чітко уявляєш собі те становище, в якому опинився? Коли б ти міг подивитися на себе збоку, то злякався б свого власного образу! Ось ксьондз, який присвятив себе богу, який присягався в послушенстві й вірності костьолу, тепер зрадив йому, обмирянився, зрікся своїх обов'язків і обурює віруючих своєю поведінкою! Що може бути печальніше, ніж цей нещасний?

На жаль, це були трафаретні слова реколекцій та медитацій, що їх Васарісові доводилося чути багато разів.

А він сподівався почути від монаха щось нове. Тому, знову оговтавшись, він навіть іронічно сказав:

— Зворушливі слова, отче, не справляють на мене враження. Своє становище я вже обдумував багато разів. У своїй поведінці я мотивуюсь моїми переконаннями, бажаннями й намірами. Тому прошу вас говорити точніше і ясніше.

Отець Северинас на хвилику завагався, але одразу зібрався на думці і твердим голосом відновив атаку:

— Ви піднімаєте бунт проти костьолу!

— Ні! — відрубав Васаріс. — Я лише хочу скинути з себе ті пута, що їх наклала на мене католицька релігія, і яких я не можу терпіти.

— А, ви хочете позбутися пут костьолу, щоб мати змогу безборонно грішити! Будь відвертим, ксьондзе, і признайся: ти хочеш бунтувати проти костьолу не заради ідеї, не заради величної мети життя, а заради свободи плотських пристрастей, заради жінки, заради дівки!

Останні слова він вимовив з таким цинізмом і огидою, ніби сам боявся забруднитися. Васаріс раптом притиснув цигарку в попільниці і схопився з місця.

— Отче, — вигукнув він, ледве стримуючись. — Я поважаю ваше становище й добрі наміри, але те, що ви сказали про мене, — огидна нісенітниця й наклеп! З перших років навчання в семінарії я боровся за свій талант, за всі краєві особливості своєї душі, за духовну, творчу свободу, зрештою, за внутрішню гармонію і спокій свого сумління! Якщо до цієї боротьби була і є причетна жінка, якщо вона допомагає мені пізнати себе й розібратися в своїх почуттях та нахилах, то ви не маєте права її зневажати! Спрощувати й опошлювати все, отче, легко. Я міг би сказати, що й ви правите богослужіння не заради ідеї, а заради безтурботного шматка хліба, заради грошей! Це було б правильніше, ніж ваш висновок, ніби я хочу визволитися заради плотських насолод і жінки!

Слова лилися з вуст Васаріса, ніби потік, що раптово прорвався. Отець Северинас, не сподіваючись такого рішучого опору, з подивом слухав ту мову, але поступатися не хотів.

— Ваше постійне спілкування з тією жінкою обурює всіх! Ви втратите добре ім'я не лише як ксьондз, але і як людина. Таких вільних стосунків із жінкою не потерпить не лише костьол, але й громадськість!

Васаріс вирішив іти до кінця:

— Про моє священство, отче, більше не говорімо. З цим питанням покінчено, й ви не переконаєте мене ніякими аргументами. А тепер скажіть, будь ласка, де, хто й коли заборонив товаришувати з жінкою і навіть кохати її? Не кажіть мені про всякі там обурення. Одва святениця на сповіді призналася мені, що її спокусили птави ксьондза. Обурення дурнів та фари́сеїв турбує мене так само, як гусяче гелготіння або собачий гавкіт! Коли бажаєте щось засуджувати, треба передусім знати, кого засуджуєте і за що. Про мої стосунки з тією, як ви сказали, жінкою, ніхто нічого не знає. І мені з нею немає причини критися, а тим більше відмовитися від того знайомства. Вона мені потрібна — от і все.

Отець Северинас уже майже втратив надію на перемогу, але припиняти суперечки ще не хотів. Він докоряв, наводив свої аргументи, намагався розчулити, змінював докази й тон, прагнув створити ефект і враження, яке взяло б у полон супротивника. Він бачив, що поет вагається, стомлюється, терзається й непокоїться, але своїх єретичних позицій не здає. Зіщулившись у кутку дивана, монах стежив, як Васаріс крокував по кімнаті й, вислуховуючи його довгі репліки, шукав вразливе місце в цій заскнілій душі. Й він ще раз змінив тон:

— Я бачу, domine, що помилився, сподіваючись пробудити ваше ксьондзівське сумління. Нам з вами вже важко зрозуміти одне одного, бо стоїмо ми на різних позиціях. Різниця наших постулатів та принципів для мене вже цілком очевидна. Але я ось хочу зайняти ту точку зору, на якій стоїте ви, поет. Ви кажете — боретесь за свій талант. Я також ціную його й хочу бачити його чудове цвітіння. Хіба ж йому перешкоджає священництво, служіння богу, джерелу всілякої благодаті, cui servitū regnare est? ¹ Хіба священицький сан перешкодив тобі стати поетом? Хіба не в священицькому сані напшав ти найкращі вірші? Так, священництво накладає пута на почуття та похитливі бажання твоєї вдачі, але хіба не з цього приборкання виростають твої творчі сили та натхнення? Подумай, вельмишановний, чи, тікаючи від вітара та від бога, не втратиш ти й дару божого — свого таланту?

Саме тут крилося коріння насущної для Васаріса проблеми — доля його таланту, потреби його натури митця,

¹ Служити якому — означає царювати (*латин.*).

поета. Він сів на своє місце, запалив цигарку, заспокоївся й знову заговорив:

— Ні, отче. Було б занадто довго розповідати вам про всі мої переживання й показувати увесь мій духовний досвід. Але я вас запевняю і прошу повірити мені: узгодити в собі поета й ксьондза я не можу. Для мене це психологічна антимонія. Священство мені, як поетові, тільки й дало, що біль, душевні страждання, сумніви та неспокій. Вам приємно читати про це, і вам хотілося б, щоб я й далі в муках та неспокої співав пісні? Ні, красно дякую. Досить. Тепер я в житті бачу значно кориснішу роботу, ніж аналіз своїх душевних терзань. Загублю свій талант? Можливо. Кращу частину свого життя я вже загубив. Це може позначитися й на моєму майбутньому. Але мене це не лякає. І до мене священство вже погубило не один талант. Спробую врятувати хоча б рештки свого власного.

Отець Северинас безнадійно опустил голову.

— Тоді всьому кінець! *Superbia vitae*¹ застує тобі світоч божий. *Misereatur tui omnipotens deus*², якого ти зрікаєш заради тлінних земних благ.

— помиляєшся, отче,— відповів Васаріс.— Бога я не зрікаюся. Тільки той бог, у якого я вірую, не потребує ніяких клятв, не накладає ніяких пут, не змушує людину мучитися й губити своє життя. Він вимагає тільки, щоб я жив чесно, і його десяти заповідей я буду дотримуватися все життя.

Отець Северинас, скориставшись цією божою сповіддю, почав було богословськими аргументами доводити непохитність основ та догм католицької церкви. Деякий час Васаріс нетерпляче слухав його, але нарешті перебив:

— Даремно ви мені все це говорите. Я ще непогано пам'ятаю богослов'я, знаю всі ці аргументи, іноді їх перечитую, але все це для мене мертва буква, абстрактна розумова конструкція, дуже логічна, цілісна й красива, але вона не пов'язується з моїм внутрішнім світом, з моїм досвідом, з моїми реальними переживаннями. Це ніби чудова картина або зачарований замок Монтсальват, до якого немає мостів.

Стурбоване обличчя отця Северинаса спохмурніло, його лоб перетнули глибокі зморшки. Він знову схилив голову

---

¹ Гордия (*латин.*).

² Нехай змилується над тобою всемогутній бог (*латин.*).

на груди й задумався. Треба було йти на останній компроміс. Очевидно зважившись, монах заговорив знову:

— Добре, ви сказали, що вірите в бога, спасибі й за це! Я певний, що у вашій душі є ще багато живих зв'язків з ним, принаймні якісь релігійні почуття та звички. Є також зв'язки і з духовництвом. Усі знають, що ви ксьондз, тому я й прошу вас зберегти status quo. Від вас вимагатиметься небагато. Будьте обережні публічно, на людях — і ніхто вас більше не турбуватиме. Можете навіть не виконувати обов'язків ксьондза, але заради бога не чиніть публічно акту відступництва! Час, мій любий, усе владнає і відновить усі мости. Прийде старість, жалюгідними виявляться всі ті скарби творчості, заради яких ви підняли бунт проти бога. Побачивши кінець свого життя in die illa tremenda¹, ти сам зречешся всіх своїх помилок і, б'ючи себе в груди, скажеш: «Mea maxima culpa! Miserere mei deus secundum magnam misericordiam tuam!»² То ж не чиніть, мій любий, акту відступництва!

Монах, безумовно, говорив щиро, й Васаріс добре розумів, яким великим було бажання отця Северинаса зберегти його в стані ксьондзів, якщо він запропонував навіть такий компроміс. Звичайно, сенс цього компромісу не можна було звести до того, що колись говорив прелат Гірвідас: «Гріши, але не будь відступником» або Стріпайтіс: «Не стромляй носа в мої справи». Отець Северинас думав, що залишки священництва з часом оживуть у душі Васаріса, воскреснуть і, з божою поміччю, він знову стане на шлях істинний.

Але Васаріс не хотів йти ні на які компроміси. Сперечаючись із монахом, він відчув, як зміцніла його позиція. Довгождане визволення було вже недалеко. А кожен компроміс та поступка штовхали його назад, у хаос, двоєдушність, сумніви та душевні страждання. Тому він чинив опір до кінця:

— Не можу. Я ще настільки порядна людина, що не хочу лицемірити. Я шаную високу ідею священства й не хочу примножувати число тих, хто її оскверняє. Потрібно бути або зразковим священником, або зовсім ним не бути. Я хочу нарешті відкрито жити так, як вірю й думаю.

---

¹ В той страшний день (*лагин*).

² Я великий грішник! Помилуй мене, боже, великою ласкою твоєю! (*Лажин*.)

А коли в кінці свого життя я побачу, що помилився, тоді я справді вдарю собі рукою в груди і скажу: «*Mea culpa!*» Тоді, отче, моє каяття й моє звернення будуть щирими. А погодившись на сумнівний компроміс, я остаточно стану нікчемною і пропаду ні за гріш.

Опустивши голову, слухав отець Северинас ці слова, й, очевидно, важкі думки гнітили його. Мовчали обоє. У кімнаті було вже майже зовсім темно. Васаріс увімкнув електричне світло, і воно раптом розлилося по всій кімнаті, розрядивши гнітюче напруження, яке почували господар та його суворий гість.

Вести далі суперечку жоден із них не хотів. Обидва враз відчули себе ніяково й уникали дивитись один на одного. Отець Северинас одразу втратив упевненість у собі, вже майже шкодуючи, що зробив цей крок. Васарісові було соромно, що він так відверто, майже жорстоко висловив монаху свої погляди. Він думав: «Що ж доречно можна було сказати тепер, після всіх тих суперечок, і як добропристойно закінчити цю сцену?» Він пригадав, що в шафочці у нього ще від масниці стоїть пляшка вина і, довго не думаючи, запропонував:

— Може, вип'ємо, отче, по ковтку вина? У горлі переохло від такої розмови.

Але отець Северинас похитав головою:

— Дякую. Не питиму. Пора додому. Вибачайте, будь ласка, що забрав у вас дорогий час. Але я вважав це за свій обов'язок.

— О, нічого. Адже сьогодні субота. Я іноді люблю по-дискутувати на цю тему.

— Диспути корисні лише тоді, коли вони відкривають істину, осявають розум і пробуджують волю до добрих намірів,— підводячись із дивана, сказав монах. Поступуючи величезними чотками, він поправив свій пояс і, сховавши руки в рукави, попрощався з поклоном:— *Laudetur Jesus Christus!*

Васаріс відчинив йому двері, й монах, не подавши руки, ще раз уклонився й зник у п'їтми.

XX

Сперечаючись із отцем Северинасом, Васаріс висловився про питання свого священства значно чіткіше й рішучіше, ніж сам би хотів у той час. Тому вже тепер потріб-

но було відмовитися від поста директора католицької гімназії, не чекаючи, доки це запропонує зробити правління товариства.

Посадою директора Васаріс не дуже дорожив. До педагогічної роботи він не мав нахилу, а до адміністративної — й поготів. Гімназія забирала в нього майже весь час, висотувала всі нерви, а задоволення він не мав ніякого. Він докладав усіх зусиль, щоб сумлінно виконувати свої обов'язки, бо вважав, що, лише зайнявши однаково високі позиції на службовій та літературній ниві, здобуде право на перебудову свого життя. Його роботою всі були задоволені — і це було єдиною віддякою за всі його старання.

Посада директора, щоправда, забезпечувала його такими коштами, що він не міг не турбуватися про інші джерела існування. Але й залишивши гімназію, він сподівався як-небудь викрутитися. На вистави його драми публіка ходила, книжки його купували, а статті залюбки друкували б у кожній газеті чи журналі. За кордоном він уже звик задовольнятися скромними коштами, викрутиться й тепер.

Через кілька днів Васаріс подав прохання про відставку. Відповіли йому нешвидко й непевно: питання, мовляв, остаточно не вирішене, а поки що правління католицького товариства просить директора виконувати свої обов'язки до початку нового навчального року.

Час тоді був неспокойний. У травні мали відбутися вибори до нового сейму, тому вся інтелігенція працювала не шкодуючи сил на громадській ниві. У кожному селі потрібно було влаштовувати мітинги, організовувати пропаганду, шукати надійних людей. Ліва опозиція розгорнула активну агітацію. Преса не дуже утруднювала себе щодо етики. На мітингах оратори стягували один одного з бочок, закидали камінням, подекуди траплялися навіть криваві сутички. Агітатори з різних партій, учителі, студенти й навіть учні вешталися по селах, поширювали відозви, прокламації, брошури й своїм красним словом ловили виборців.

У центрі, в партійних комітетах, напружена підготовча робота кипіла вдень і вночі. Потрібно було складати списки, писати відозви й брошури, виготовляти плакати. Всі друкарні пекли безперервно, викидаючи сотні тисяч листівок з обіцянками всілякої земної та небесної благодаті. Жорстока боротьба йшла на всіх фронтах.

Не дивно тому, що, Людас Васаріс хоча й мав запеклих ворогів у правлінні католицького товариства, його залишили на посаді директора до наступного року, а в приватних розмовах навіть просили не відмовлятися й не ставити товариство у скрутне становище.

Під час великодніх канікул він полегшено зітхнув, написав новий твір і знайшов час відвідати кількох значимих.

У перший день великодня він вирішив побажати веселих свят і пані Глауджювене. Після тієї пам'ятної розлуки їхнє знайомство не перервалося. Вони розуміли становище одне одного. Сваритися з пані Люцією Васаріс не мав ні бажання, ні причини, а вона була настільки розумною жінкою, що про помсту йому навіть гадки не мала. Кілька разів вона бачила Людаса разом з Ауксе, з цікавістю обдивлялася їх і сумно всміхалася, але, вже остаточно втративши надії на особисте щастя, ніякої злості до закоханих у своєму серці не таїла. Адже її життя вже скінчилось, а Людасове щойно починалося... З Ауксе вона так і не познайомилася, але тепер не дуже того й хотіла. Ауксе ж побовалася її як пані гордовитої, хоча й знала від Людаса всю її незавидну історію.

Вітукас вступив до гімназії, вчився добре й Васарісової опіки вже не потребував, але іноді навідувався до свого хрещеного батька. Прибіг він і в страсну суботу розказати й похвалитись, який стіл готують матуся, Текле та Аделе.

— Посеред столу буде стояти висока, мов замок, баба, в одному кінці столу смажений індик, а в другому — пороса з яблуками у зубах. На кожному торті Текле зробила по цукровій троянді. Аделе на одному написала «Алілуя», а на другому — «Радісно зустріти святий великдень!» Є ще такий пиріг, схожий на їжачка. Сьогодні до обіду ми фарбували яйця, а коли я повернуся додому, повірізаю малюнки на трьох крашанках: одну для матусі, другу для вас і третю для себе. Ви прийдете до нас завтра?

— Гаразд, Вітукасе, прийду. На великдень усі ходять у гості.

Першого великоднього дня Васаріс мав намір побувати тільки в Глауджюсів та Гражулісів.

У ідальні пані Люції він уже застав кількох візитерів, які тиснулися довкола столу, вибираючи ласіші шматки й запиваючи їх різними горобинівками та слив'янками.

Привітавшись із пані Люцією та Вітукасом, Васаріс теж мусив підтримати компанію за столом. Візитери, не соромлячись, чинили розправу над індіком та поросям, не соромлячись, самі наливали чарки й випивали їх, бажаючи господині здоров'я та веселих великодніх свят. Нарешті вони пішли геть. З передпокою ще було чути їхні голоси, доки вони розбирали пальта й капелюхи.

— Хто це такі? — запитав Васаріс.

— Думаєш, я знаю?.. Мабуть, дружки Глауджюса або його службовці. Візитерів сьогодні не бракує. Це ще тільки початок, а вони вже й язика повернути не можуть. І кінця ще не видно. Мабуть, таке буде, що хоч з дому тікай. Біда сьогодні господилям, особливо тим, у кого чоловіки директори, начальники або власники підприємств.

Не встигли вони обмінятися й кількома фразами, як у передпокої знову задзвенів дзвінок, і троє військових, відзвонюючи шпорами, з'явилися на порозі. Ці, очевидно, були добрими знайомими пані Люції. Всі вони мали чудовий вигляд, галантно віталися, бажали веселих великодніх свят, а коли почали куштувати напої та закуски, вміли похвалити господиню й сказати їй компліменти. Пані Люція ожила й повеселішала. Васаріс помітив, що цих візитерів частувати їй радісно й приємно. Незабаром він розпрощався.

Вийшовши надвір, він марно намагався приглушити в собі досаду, що не зміг довше побути наодинці з пані Люцією. «Невже, — думав він, — ще й досі її залицання з іншими викликає в мене ревності та неспокої?»

У Гражулісіві він зовсім несподівано зустрівся з депутатом Стріпайтісом. Було багато й інших гостей. Депутат розважав усіх, розповідаючи про різні пригоди на мітингах.

Ауксе пригощала Людаса власпоручно приготовленими ласощами з великоднього столу й розпитувала, як він провів перший тиждень своїх канікул та що думає робити протягом другого. Почувши це, Стріпайтіс підійшов до них.

— Людасе, на завтра не обіцяй нікуди, — сказав він Васарісові. — Ідьмо завтра в Калвінай. Відвідаємо свою стару резиденцію і влаштуємо мітинг. Там пані позиції ще дуже слабкі. Міністр дає мені свій автомобіль, прихопимо з пуд літератури й плакатів і дамо прочухана соціалістам!

Як Стріпайтіс «давав прочухана», Васаріс знав ще з дововних часів, а тепер депутат мав вигляд навіть запальніший. Тому Васаріс боявся зустріти в який-небудь неприємний скандал.

— Побачити Калінаї було б і справді цікаво. Але в мітинзі, депутате, ти собі як хочеш, я брати участі не буду. Не знаю, що я міг би сказати, вилізши десь на паркан або на віз.

— Уявляю! — сміялась Ауксе. — Хотіла б я почути, як ти викладаєш програму християнських демократів і громиш соціалістів.

— Нічого ви не тямите в мітингах, коли так говорите, — авторитетним тоном зневажливо сказав Стріпайтіс. — Коли б ми заходилися викладати програму партії, то нічого б не добилися. Програми у всіх хороші, а на мітинзі треба переконати, що тільки в мене одного найкраща. Ви думаєте, дурна сільська жінка чи дядько зрозуміють що-небудь, коли перед ними мудрувати? Соціаліста треба розмалювати, як чорта: мовляв, він панщину поверне, продасть народ більшовикам, ксьондзів понищить, костьоли поруйнує, до рабина католиків вінчатися пошле! А ми зате вам і землю дамо, й податки скасуємо, дозволимо вирубувати ліси, впровадимо чотиригодинний робочий день. І тоді, якщо якийсь чорт не наобіцяє ще краще, можеш сподіватися, що будуть голосувати за твою партію. О, проведи мітинг — це велике мистецтво! Іноді одним вдалим словом уцент розгромаш супротивника! Треба знати психологію людей!

Тут у розмову втрутилися господар та інші гості, — одні такі мітинги засуджували, інші — захищали. Від мітингів розмова перейшла на сейм та політику. Виявилося, що більшість гостей були прихильниками опозиції, й Стріпайтіс не встигав захищатися від різних докорів.

Вийшов він разом з Васарісом. Депутат стурбовано говорив:

— Куди не поткнися, всюди опозиція бере гору. Погана прикмета. Цього разу можемо й провалитися на виборах. Ну, та побачимо!..

Вони домовилися, що завтра о восьмій ранку Стріпайтіс заїде за Васарісом і хотіли вже попрощатися, але депутат раптом пригадав, що йому треба зайти до художника Дягутіса, який малював плакати й повинен був забрати їх з літографії.

— Ходімо разом,— запропонував Васаріс.— Може, там ще щось цікаве побачимо.

Дягутіс був ще молодий художник, який недавно закінчив школу, жив досить убого й, коли розпочалася передвиборна агітація, став підробляти, малюючи плакати. Стріпайтіс вважав художника своїм хлопцем, високо цінував його роботу й переконував усю фракцію, що треба, мовляв, підтримати молодий талант. Тому Дягутіс мав тепер силу-силенну замовлень і від християнських демократів, і від християнського союзу, й від федерації праці. Фантазію він мав буйну й умів яскраво зображати агітаційні гасла будь-якої партії.

— Ну, пане мазій, готові плакати? — тільки-но привітавшись, запитав ксьондз депутат.— Покажуй! Якщо буде погано, приб'ю!

Дягутіс, меткий чоловічок, витягнув з-під ліжка рулон і один плакат розгорнув на стіні.

— Будь ласка, пане депутат, ось ваш плакат! Хіба може бути що-небудь образніше? Сільську людину це краще переконає, ніж десять брошур.

Плакат був розділений навпіл. На одній половині палав костюл. Червоні язика полум'я вже сягали вєж. Люди з плачем розбігалися з костюльного подвір'я. На базарному майдані стояла шибениця, на якій висів ксьондз, а край дороги кошлатий більшовик рубав сокирою хрест. Внизу стояв яскравий підпис: «Так буде, коли ти проголосуєш за такі й такі номери списків...» Друга половина зображувала осяяний сонячними променями костюл. Ксьондз на костюльному подвір'ї навчав діток, а дорогою мчали запряжені в розмальовані брички баскі коні, йшли по-панському вбрані люди. Вдалині виднілися червоні дахи нових хазяйських будівель, череда ситої худоби, поля з буйними житами. Напис унизу повідомляв: «Так буде, якщо ви голосуватимете за такі й такі номери християнської партії».

Стріпайтіс критичним оком оглянув плакат, водночас роблячи зауваження:

— Так... Взагалі непогано... Ідея в... Думка ясна, кольори яскраві. Тільки ксьондза ти, хлопче, даремно почепив на того стовпа! Ні се ні те... Ну, та людям, може, й сподобається, тобто страху нажене. А цьому, що хреста рубав, слід було на поясі написати: соціаліст.

— І так зрозуміють, пане депутат. Навіть краще, коли люди самі почнуть дошукуватися докладнішого

значення деталей. Більше зацікавляться, — пояснював Дягутіс.

— Добре, хлопче! — похвалив його депутат. — Загорни мені окремо кілька десятків. Завтра о восьмій заїду за ними. А що це ще в тебе? — поцікавився Стріпайтіс, побачивши в кутку ще один рулон.

— Та так, всяка всячина, пане депутат! Шматки паперу, ескізи для федерації праці... — віднікувався Дягутіс.

Але Стріпайтісові заманулося помилуватися й плакатом федерації.

— Ага, цікаво, цікаво!.. Побачимо, яке чудове життя чекає на трудящий люд, якщо у виборах переможуть федеранти.

Він розгорнув один аркуш і від подиву навіть рота роззявив. Плакат зображував страхітливу сцену. Пан запряг у соху обшарпаного селянина і орав ним поле, а поруч крокував дебелий настоятель, замахуючись на селянина батоном. Далі виднівся чудовий поміщицький палац із садом, у якому бенкетували пишно вбрані пани й пані, а з другого боку — тулилася перекошена халупка, й біля неї — заплакана жінка з малим дитям. Напис унизу залякував: «Селянине! Так буде в Литві, коли ти голосуватимеш за такі й такі списки клерикалів. Хто хоче свободи й землі, вибирає лише такі й такі номери».

— Ну хіба не чортяка! — вигукнув Стріпайтіс, хапаючи маляра за барки. — Ми йому гроші платимо, підтримуємо, вважаємо за свого хлопця, а він для опозиції, проти нас, всяку нісенітницю вимальовує!

— Пане депутат! Всі мої симпатії на вашому боці! — боронився Дягутіс. — Ваш плакат незрівнянно образніший і, головне, має подвійний зміст: показує і негативне, й позитивне. А це що? Справді нісенітниця — тільки негативне...

— Я тобі як надаю позитивно й негативно по потилиці, тоді знатимеш, як двом панам служити! — не на жарт розсердився Стріпайтіс.

Знаючи неотесаність Стріпайтіса, Дягутіс не дуже обравився.

— Вибачайте, пане депутат. Я за своїми переконаннями й світоглядом стою на вашому боці, але як художник — я перебуваю поза всякими партіями. Коли мені замовляють намалювати плакат і ваші вороги, то я не можу відмовитися. Цього від мене вимагає художня, професійна неупередженість.

— За гріш ти душу продаєш, ось яка твоя безсторонність! Дулю ти від мене дістанеш наступного разу, а не вмовлення, — пригрозив, виходячи, депутат.

Васаріса ця сцена дуже розвеселила. Попрощавшись із Стріпайтісом, він, усміхаючись, пішов додому.

На другий день великодня, як і було домовлено, о восьмій ранку вони вже мчали в чудовому автомобілі з Каунаса. Під ногами лежали плакати й чималі в'язки літератури, якою треба було забезпечити кілька сіл.

Васаріс, передчуваючи, що мітингування Стріпайтіса у Калнінаї може зазнати краху, спробував його остерегти:

— Знаєш що, депутате? Чи не було б краще задовольнитися тільки плакатами та літературою. Адже, правду кажучи, з Калнінаєм у тебе прощання було кепське.

Але Стріпайтіс і слухати не захотів.

— Ет, нічого ти не розумієш, директоре! За десять років багато що змінилося. Зрештою, якщо серед чоловіків знайдуться всякі, то жінки напевно голосуватимуть за того, за кого я накажу. Треба лише загітувати. Побачиш, усе піде, як по маслу!

Коли вони приїхали в Калнінай, уже закінчувалася вечерня. Обидва мандрівники з цікавістю роздивлялися крізь вікна автомобіля давно не бачені місця. Виявилось, що під час вибуху вежі костьол уцілів і тепер був уже так-сяк відремонтований. В селі мало що змінилося. А ось і будинок причту, де Васаріс із Стріпайтісом були такими близькими сусідами. Тепер обидва дивилися на той ганок, на ті вікна. Спогади, немов якийсь вихор, перенесли їх обох назад на цілих десять років. А здавалося, так недавно все те було.

Стріпайтіс наказав водієві їхати до садиби настоятеля. На ринковому майдані було досить багато людей. Усі стежили за автомобілем і здогадалися, що це приїхали агітатори.

Нового калнінайського настоятеля Васаріс бачив уперше, а Стріпайтіс був уже з ним знайомий і завчасно повідомив про цей приїзд. Усе було підготовлене, й навіть з амвона під час проповіді було оголошено, що прибуде з Каунаса депутат сейму підказати, за кого мають голосувати католики, вибираючи новий склад сейму.

Довірені помічники настоятеля одразу взяли брошури, щоб роздати їх людям, а плакати — розклеїти на видних місцях. Тим часом, доки вечерня не закінчилася, настоятель запросив гостей зайти до нього перекусити.

Спадкоємець Платунаса був ще, можна сказати, молодий ксьондз, років сорока, свіжий, червонощокий, жвавий і балакучий. Він дуже захоплювався політикою і партійні справи брав близько до серця, тому почав розпитувати Стріпайтіса так, що йому аж набридло.

— Годі! — рішуче заявив депутат. — Дай хоч поїсти! Що з твого політикування, коли опозиція на шию всілася!

Васаріс розпитував про колишнього настоятеля Платунаса, який помер наприкінці війни. Сплундроване ще на початку війни господарство настоятеля так і не відновилося. Було перерито окопами й витоптано ще неприбрані поля, солдати, відступаючи, захопили кращих коней, а пізніше німці реквізували худобу і взагалі чинили утиски, так що Платунас не міг з ними вжитися. Війну він ще так-сяк перетерпів, але кращих часів і не дждався. Помер він від хвороби серця. Ксьондз Рамутіс дістав кінець кінцем парафію і став настоятелем, але про нього нічого не було чути.

Розпитував Васаріс і про барона Райнакіса, але тут настоятель точних відомостей не мав. Від управителя маєтком він знав, що барон помер у Росії, а баронеса живе у Польщі, мала намір повернутися до Литви, але коли влада конфіскувала маєток, вона, очевидно, передумала.

Вони ще не закінчили розмови, як убіг захеканий паламар і повідомив, що мітинг уже розпочався. Виступив якийсь соціал-демократ. Усі схопилися, немов почувши сигнал військової сурми. Стріпайтіс із паламарем, не чекаючи на інших, поквапилися першими. Настоятель виправдовувався: мовляв, йому незручно втручатися в сам мітинг, він буде спостерігати з костельного двору, але якщо депутату доведеться скрутно, одразу ж кине́ть-ся на допомогу. Васаріс вирішив приєднатися до настоятеля. Повернувшись після вечерні, вікарій обіцяв піти між люди і репліками з місяця підтримати в натовпі потрібні настрої, а при потребі й самому виступити.

Настоятель і Васаріс вилізли на камені біля костельного паркану й чудово бачили все, що відбувалося на мітинзі. Посеред майдану, ніби неспокійний бджолиний рій, гув людський натовп. На возі, біля телеграфного стовпа, вимахуючи руками, оратор на все горло викрикував промову. Погода була тиха, і його дзвінкий голос лунав на весь майдан і костельне подвір'я.

— Отже, за останні роки ми могли на власні очі пере-

конатися, куди веде Литву тхірком¹,— кричав агітатор.— У країні процвітає шахрайство, хабарництво, розтринькування державних коштів, гноблення трудового люду, а панам в усьому потурають. У зовнішній політиці — змова з поляками. Тхіркомівцям не шкода втраченого Вільнюса! Тхіркомівці послали делегацію в Копенгаген, у Лугану, в теплі краї, де, бенкетуючи в розкішних палацах, вони змовляються з поляками, щоб продати їм не тільки Вільнюс, але й усю Литву!

— Що це за тхірком? — вигукнув хтось із натовпу.

— Тхірком — це християнські демократи, християнський союз і федерація праці. Це в них такий комітет, який досі править Литвою.

— А чому тхірком? — запитав інший.

— А тому, що вони, мов тхори, позалізали в свої нори, розкрадають народне майно і отруюють повітря Литви гидким духом клерикалізму.

Хтось голосно розсміявся, інші, очевидно прихильники оратора, почали гукати: «Геть тхірком!» Але раптом голос ксьондза Стріпайтиса заглушив усі інші. Васаріс і настоятель побачили його вже в самому натовпі, навпроти оратора. Він різко виділявся серед інших своїм високим зростом, коричневим пальтом і світло-сірим капелюхом.

— Гей, хлопче, ти не так пояснюєш! — гукнув депутат.— Тхіркомом їх звуть тому, що вони хочуть усіх таких, як ти, тхорів-більшовиків, з Литви викурити! Тхірком тому, що вони всім тхорам хвости відрубують! Злізай з воза! Дай мені поговорити. Я й тобі хвоста прищипну!..

Могутній сміх і схвальні вигуки хвилею покотилися в натовпі. Люди відчули, що з нового «орателя» язик гостріший, і вже завчасно втішалися наближенням сутички. Але промовець зрозумів небезпеку й не захотів здаватися. Шукаючи очима свого опонента, він говорив далі тим самим тоном:

— Я бачу, що й тут є один із тхіркому! Швидше всього прихвостень хрисдемів! Люди, не давайте збити себе з пантелику! Не слухайте пишномовних обіцянок!.. Дайте мені закінчити!

Але присутні вже хотіли слухати нового промовця. Одні ще вигукували: «Геть тхірком, геть хрисдемів!», а інші

¹ Тхірком — литовською мовою «шяшком», тобто комітет шести представників партій клерикального блоку: християнських демократів, селянської спілки та федерації праці (гра слів: шяш-кас — тхір, шяші — шість (*литов.*)).

вимагали дати слово захисникові тхіркому. Тим часом Стріпайтіс проштовхався до воза і, не вагаючись, почав вилізати на нього. Але соціаліст відступати не хотів.

— Вибачайте!.. Що за свинство! — кричав він. — Я мітинг відкривав!.. Я ще не скінчив!.. А ви, якщо хочете говорити, можете знайти собі інше місце!

Проте Стріпайтіс уже видерся на воза й, випроставшись, штурхонував соціал-демократа. Той втратив рівновагу й звалився на голови слухачів. Знову крики та сміх прокотилися хвилею в натовпі.

— Люди! — громовим голосом вигукнув Стріпайтіс. — Ви тут оце чули одного з тих, хто мріє перетворити Литву на більшовицький рай. Послухайте мене, я розкажу вам, чого хочуть соціалісти всіх мастей та інші слуги радянської Росії!

— Не треба!.. Чули вже!.. Старі казки!.. Розкажи нам про тхірком та про хрисдемів! — гукали з усіх боків. Найбільше галасували прихильники поваленого промовця.

Коли Стріпайтіс виліз на воза й почав говорити, більшість людей старшого покоління впізнала його. Звістка про те, що виступає депутат сейму, колишній калнінайський вікарій, швидко поширилася в натовпі. Цього тільки й треба було його супротивникам. Не встиг оратор так-сяк угамувати натовп і зацікавити кількома вдалими репліками слухачів, як із задніх рядів знову залунали вигуки, погрози й навіть лайки. Прихильники поваленого агітатора, очевидно, згуртувалися й вирішили будь-що зірвати мітинг.

— Тхіркомівський агент! Торгаш перцем!.. Куди подів сутану?.. Дивись, штани спадають!.. Забіяка! Поверни спершу паї!..

Такі вигуки все настирливіше лунали з задніх рядів. Марно намагався депутат огризатися й метати в своїх опонентів такими ж влучними репліками, — його позиція помітно слабшала. Статечні господарі й боязливі жінки, побачивши, що мітинг може закінчитися бійкою, сторопилися. Прихильники Стріпайтіса знітилися й були вже не такі сміливі — супротивники були ладні на все.

Тим часом із півниці Вінгіласа вивалилась юрма п'яленьких парубків і теж приєдналася до бешкетників. З задніх рядів почали пропихатися наперед, і в натовпі навкруг воза зчинилася буча. Одні намагалися протиснутися вперед, інші не могли пробитися назад. Подекуди вже лунали зойки наляканих і здушених жінок. Опонен-

ти й бешкетники оточили воза з усіх боків. Раптом хтось підняв дишло вгору, ще кілька чоловіків підперли плечима полудрабок воза, він став дибки, і депутат Стріпайтіс скотився додолу.

Тут йому на допомогу поспішили ксьондз вікарій, паламар та ще кілька відданих селян. Вони відтиснули забіяк назад. Люди, правда, ще збиралися в невеликі гурти й палко сперечалися, проте мітинг було зірвано. Одні прислухалися до суперечок, але більшість уже просто гомоніла про своє або йшла подивитися на щойно наклеєні плакати.

Васаріс із настоятелем, побачивши, що все вже скінчилося, злізли з каменів і пішли назад у будинок настоятеля. Сам настоятель ще мав хрестити немовлятку, а Людасу захотілося подивитись на калнінайський масток.

Підійшовши ближче, він ледве повірив своїм очам — так усе змінилося за одинадцять років. Величезна липова алея була вирубана. Від галявинки, на якій він сидів колись удвох з баронесою, не залишилося й сліду. Весь парк був знищений, перекопаний, силондрований. Панський палац стояв занедбаний, з вибитими вікнами, проламаними дверима. Замість оранжереї він побачив величезну купу бляхи та побитого скла. Веранда, на якій він востаннє сидів з бароном, баронесою та пані Соколіною, прислухаючись до далекого гуркоту гармат, тепер уже зовсім струхлявіла, осіла.

Дивлячись на ці руїни, Васаріс думав: «Який вигляд мала б і що почувала б тепер баронеса, потрапивши сюди? Чи її епікурейський оптимізм не спохмурнів би перед цією сумною картиною? Хіба й за цих обставин вона зуміла б взяти від життя свою частку радощів та насолод?»

А може, й вона сама за цей час стала такою самою руїною, як і її садиба?» Думавши про це, Людас Васаріс відчув у своєму серці наче якусь полегкість, що пані баронеса не повернулася й, мабуть, уже ніколи не повернеться. Він боявся б зустрітися з нею на цьому місці.

Васаріс минув садибу й пішов подивитися на околиці. Піднявшись на пагорб, він побачив добре знайомі поля панського мастку — від гайка озерцем ліворуч ген до лісу праворуч. Але й тут краєвид тепер був зовсім інакший. Все панське поле рябіло від хатипок новоселів — невеличких, убогих, нашвидкуруч збудованих, ще не вкритих затінком дерев.

Видовище здавалося непоказаним, а проте вражало своєю новизною і контрастом з недавнім минулим цього краю.

Тут Васаріс особливо гостро відчув настрій нової Литви, її шлях у майбутнє. Старий, романтичний, чужий маєток ось на очах перетворюється на трухляві руїни, а на його місці вже піднімаються з землі молоденькі кволі паростки, несучи нове, своє життя.

Вдивляючись у це видовище, Васаріс почував, що і його особисте життя вразили ці зміни. Адже цей маєток був колись любий його серцю, бентежив його душу. Нова доба зруйнувала панську садибу як архаїчний залишок старих часів. У новій Литві кожен має творити нове життя.

Коли Васаріс повернувся до настоятеля, Стріпайтіс уже повернувся з мітингу. Депутат, здавалося, був не дуже опечалений своєю невдачею.

— Мітинг чимось схожий на гру у преферанс, — казав він. — Там виграєш, там програєш, дивлячись які партнери. У Калнінаї, щоправда, було мало шансів на виграш. Васаріс казав правду. Ну, та буває й гірше! В одному місці я мусив утікати, відстрелюючись із револьвера! Такого жару завдали! Ну та нічого! Література й плакати ще, може, владнають наші справи.

Довго не барившись, Васаріс із Стріпайтісом рушили назад. На майдані ще стояло кілька запальних сільських політиканів.

Біля телеграфного стовпа виднівся віз із обламаним дишлом.

XXI

Тим часом життя Людаса Васаріса вже настільки встоялося, що більшість питань, які турбували його, відпали. До священницьких обов'язків він вирішив не повертатися, директорство закинути і займатися тільки письменницькою працею. Все інше здавалося йому справою другорядного значення. Мало підтримуючи зв'язки з офіційними організаціями, Васаріс навіть не турбувався про визначення своєї громадянської позиції.

Для самого Васаріса залишалися нез'ясованими деякі питання світогляду. Іноді він міркував так: «Зрікшись священства, я все одно залишусь віруючим християнином. І хоча я не приймаю деяких католицьких догм, а багато які догми здаються мені сумнівними, однак основні істи-

ни віри для мене й надалі залишаться святими й непохитними».

Таким чином, із християнства Людас Васаріс хотів відібрати лише те, що відповідало його вдачі, знаходило живий відгук у його розумі та серці. Він хотів створити якусь власну релігію, тому що католицизм видавався йому мертвою розумовою конструкцією або недосяжним замком, до якого немає мостів, як він висловився, дискутуючи з отцем Северинасом. Але й створення такої релігії залишалося йому завданням на майбутнє.

Все це свідчило про те, що в душі Васаріса ще залишилося місце для суперечностей, нерішучості й сумнівів. Вони виникали, можливо, не стільки через недостатню усвідомленість рішення, скільки через цілком ірраціональні, незбагненні причини, або просто через звичку виконувати деякі релігійні обряди. Очевидно, звичка виконувати такі обряди, від яких він вирішив уже остаточно відмовитися,— приміром, богослужіння, справляння таїнства,— настільки глибоко вкоренилася в ньому, що іноді затьмарювала йому душу, коли не наяву, то хоч уві сні. Часто він бачив такі сні, в яких, ніби в магічному дзеркалі, відбивалося те, що залягало в надрах його підсвідомості. Фантазія його сновидінь часто зливалася минуле з сучасним в єдиний фантастичний образ, сенс якого був аж надто виразний.

Такий фантазмагоричний потік образів та вражень з минулого наринув на нього й після повернення з Калнінай. Приїхали вони тоді досить пізно, й хоча депутат запропував директора до себе перехилити по чарчині після всіх бідувань та невдач, Васаріс відмовився і поспішив додому.

Лігши в ліжку, він відчув у всьому тілі присмну втому. Йому все ще вчувався гул мотора, в голові мигтіли бачені краєвиди, люди, уривки думок та розмов, сучасні враження та спогади про минуле. Через хвилину він заснув глибоким, але неспокійним сном.

Снилось йому, що входить він до калнінайського костюлю, готується до меси і вже хоче ступити до вітваря, але настоятель Платунас стає йому на дорозі й гнівно каже:

— Ви вже три роки не сповідалися!.. Ха-ха-ха!..

Водночас йому здалося, що сміється вже не Платунас, а чи то капелан Лайбіс, чи то професор М'яшкенас... Раптом щось загриміло, й він побачив, як звалилася вежа Калнінайського костюлю...

Людас повернувся на другий бік, і ось він уже в семінарській каплиці. Урочисте богослужіння. На віттарі горить багато свічок, пахне ладаном. Семінаристи в білих стихарях преклонилися перед віттарем, а єпископ проходить поміж них і причащає. А він, Людас Васаріс, лежить тут-таки поряд, у ліжку, і йому невимовно соромно за таку свою недбалість. Раптом з'являється пані Глауджювене, оголеними руками обнімає його й цілує в губи...

Васарісові здається, ніби якась гора налягає йому на груди, він неспокійно метається в ліжку, але моторошний сон не відпускає його. Тепер йому ввижається, ніби він складає якісь іспити. За екзаменаційним столом сидять єпископ, отець Северинас і баронеса Райнакене, що невідомо звідки потрапила туди. Він стоїть перед ними в цивільному одязі, а професор богослов'я, дибцяючи поруч, погрожує пальцем і все повторює:

— Osculavi Caiam?.. Nu?.. Pytaj, pytaj, pytaj!..¹

Нарешті він прокинувся, довго не міг заснути, а весь наступний день йому було бридко й соромно через той свій злощасний сон.

Подібні сни не раз терзали його тієї весни. Васарісові було дивно, чому саме тепер, коли він був переконаний, що остаточно вийшов на шлях до свободи, коли він заспокоївся, коли розвіялося багато важких сумнівів, у його душі ще ворушилися якісь безглузді тіні переживань і турбот.

Прокинувшись, він починав дошукуватися психологічної та фізіологічної причини таких снів і зумів знайти для них пояснення. Він не був забобонний, ніякого надприродного пророчого сенсу тим снам не надавав і через них міняти свої наміри не думав. Проте він замислювався, і в такі моменти його впевненість у собі слабшала. Він побоювався, що не зможе викорчувати із своєї душі всіх тих вагань, сумнівів і страждань, причиною яких він вважав свій сан. Він гадав, що в його душі ще причаїлися такі начала, які згодом повернуть його в якомусь новому напрямку, але куди саме — сьогодні вгадати було неможливо. Хіба він повірив би, коли б перед посвяченням на ксьондзи хто-небудь передбачив його теперішній стан?

---

¹ Поцілував Кайю? (Латин.) Ну?.. Питай, питай, питай! (Пол.)

Можливо, коли б Людас Васаріс був самотній, тепер його знову охопили б всілякі сумніви та побоювання. Але тепер поряд з ним була жінка, яка не тільки добре знала й розуміла його, але й кохала. Ауксе уважно стежила за його переживаннями й завжди чуйно відгукувалась на всі його турботи. Вона добре розуміла, яку духовну кризу переживає Васаріс, дивилася на нього, як на хворого, що одужує, але під час приступів хвороби потребує підтримки, співчуття і впевненості.

Одного разу, коли Васаріс розповів їй про свої побоювання щодо майбутнього, вона безтурботно махнула рукою і сказала:

— Дурниці! Я певна, що все складеться чудово. Ти вже й тепер дуже змінився, порівняно з минулим роком, став веселіший, діяльніший, тверезіше дивишся на життя, та й ці приступи песимізму повторюються все рідше. Це мене тішить. Але тобі слід уникати одного.

— Чого ж саме?

— Турбот про майбутнє.

— Незвична порада,— розсміявся Васаріс.— Всі мудреці досі казали, що ми всі повинні робити, зважаючи на майбутнє, бо таким чином можемо уникнути великих помилок.

— Але ти — ні! — заперечила Ауксе.— Турботи про майбутнє тривожать тебе, ніби привид, який перешкоджає тобі діяти. Якщо ти вже зважився, то нічого висувати різні здогади, а працювати, робити все, щоб було так, як ти хочеш. На мою думку, такий закон справжнього успіху. Сучасність сама собою творить прийдешнє. Коли б ми всі захотіли передбачити, відгадати прийдешнє і узгоджували з ним сучаснє, то ризикували б жорстоко помилитися: розминулися з майбутнім і нічого не зробити в сучасному.

Васаріс розумів, що ці думки Ауксе не були якоюсь незаперечною істиною, а лише одним з багатьох варіантів практичної мудрості, на який ми, кожен по-своєму, зводимо свою життєву філософію. Варіант Ауксе йому подобався, і хоча іноді він сперечався та критикував її думки, однак великих незгод із найважливіших питань у них не виникало.

На той час Ауксе вже добре пізнала вдачу Васаріса, бачила всі його вади й дошкульні місця, навчилася терпляче ставитись до них, а іноді й пристосовуватися. Розуміючи це, вдячний Людас намагався остерігатися всього,

що могло завдати їй прикрощів. Таким чином, їхнє кохання щораз дужче зливалось у злагоджений акорд думок, почуттів і вчинків, надихало й збагачувало їхнє життя.

Але основне і найважливіше питання для Ауксе — що буде далі в їхніх стосунках? — усе ще залишалось невирішеним. Кілька разів вона пробувала завести розмову на цю тему, але Васаріс завжди ухилявся від прямої відповіді або залишався на своїй попередній позиції: сім'ї він не хотів. Йому все ще здавалося, що буде значно краще, коли вони не опустяться до прози сімейного життя; він боявся нових пут, не був певний у самому собі, а частково боявся й громадського осуду. Проте він сам бачив петривкість своїй позиції. Адже він знав, якою є остаточна, природна мета кохання і що було б наївно обдурювати себе ідеалістичними мріями. Дійсність загрожувала щомиті їх зруйнувати. Тому суперечки з Ауксе найчастіше закінчувалися його поразкою. Він мусив принципово погодитися, що єдиним чесним, логічним фіналом їхніх стосунків може бути лише шлюб і сім'я, а теперішній стан — це лише компроміс, викликаний обставинами, тактичними чи ще якимись сторонніми міркуваннями.

Наближалася трійця. Васаріс нагадав Ауксе торішнє непорозуміння й запросив її прогулятися десь околицями Каунаса. Ауксе залюбки погодилася, і того дня вони довго гуляли схилами Фреди, розмовляючи про серйозні справи та про дрібниці. Нарешті вони зійшли на пагорб Наполеона, щоб помилуватися Німаном та краєвидом міста. Але такий уже, очевидно, був настрій того дня, що Васаріс, помилувавшись краєвидом, знову повернувся до теми, яка хвилювала їх обох.

— Знаєш,— сказав він,— одна з головних причин, що змушує мене зректися священства, це доля моєї творчості, мого таланту. Чи тобі не здається, що сім'я може так само зашкодити моїй творчості, як і священство, тільки, звичайно, в іншому плані? Адже дехто вважає, що поезія і родинне життя несумісні.

— І ти цьому віриш? — запитала Ауксе.

— Не вірю, але хочу знати, як ти спростуєш цю теорію.

— Дуже легко. Практика, історія не підтверджують цієї теорії. Ти сам знаєш, що було багато поетів і взагалі письменників, які й одруженими дуже добре писали. Судячи за творчістю одружених і неодружених, не можна вивести ніякого правила. Одне тільки ясно: жінка багато важить у творчості всіх.

— Але та жінка найчастіше не була дружиною.

— Ти хочеш сказати, що це бувала коханка? Почасти так, хоча біографи, історики, критики тут немало прибрихували. Але тебе це питання не стосується. Я не думаю, що ти мрієш про розбещений спосіб життя та про коханок!

— Ми говоримо про принципи.

— Атож, я визнаю в принципі тільки кохання, але не коханок. Питання про сім'ю я взагалі не пов'язую з творчістю. Той, хто запевняє, що поетові не можна одружуватися,— псевдоромантик або старий маніяк, який взагалі вважає жінку не людиною, а відьмою або втіленням диявольських спокус. Такі жінок бояться, але водночас і тягнуться до них. Їхня хвороблива уява переповнена різними Клеопатрами, Ксантипами, Месалінами, циганками, танцюристками з кабаре, й вони верзуть усяку нісенітницю про їхні любові та спокуси. Чиста любов для них недосяжна і незрозуміла.

Васаріс слухав Ауксе й милувався її розпашілим обличчям, блиском очей та суворою логікою її мови. Тепер йому вже не хотілося сперечатись, бо і він думав так само. Тому, погоджуючись, він вів далі:

— Справді, мабуть, ні на кого не наговорено і ні про кого не написано стільки нісенітниць, як про жінку. Одні зображають її дияволом, інші — ангелом, а насправді її слід вважати тільки людиною. Адже признайся, Ауксе, жінки частково й самі винні, що з ними так поводяться. Жінка в наш час нерідко хоче сама гратися в життя і бути іграшкою в руках чоловіка. Тобі я довіряю й заради тебе однієї вибачаю всім жінкам їхню пустоту й неповагу до самих себе. Але якщо я і в тобі розчаруюся, то, мабуть, і сам стану отаким старим маніяком, про якого щойно говорив.

Ауксе подивилася на нього прояснілими очима й розсміялася:

— О, не суди, будь ласка, про всіх жінок по мені одній! Навіть якщо я виявилася б поганою, то є ще багато й хороших. Та й погані, може, не стільки погані, як просто нещасні. Не треба і їх зневажати.

Васаріс раптом, ніби охоплений якимось натхненням, вигукнув:

— Як же я можу зневажати жінку, коли й моя мати — жінка? Та й усі ми щоб можемо лихе сказати про своїх

матерів? Адже їх було й буде тисячі тисяч! Мені здається, що материнство, зрештою, спокутує всі гріхи жінок.

— А ти боявся навіть зі мною створити сім'ю!

— Ох Ауксе, це зовсім інша річ! — перечив Васаріс. — Ти ж знаєш причини.

— Я тобі не докоряю і не змушую одружуватися на мені, але дай мені розібратися у тих твоїх причинах. По-перше, якщо ти кидаєш священство, то поза всякими сумнівами дістаєш право жити, як кожна чесна людина. Громадський осуд тобі не загрожуватиме. Та не всі ж тебе й осудять. Дехто поговорить та й замовкне. Твоєму талантові ніякі небезпеки не загрожують. Тобі не доведеться страждати в гіркій самотині й тинятися по чужих кутках. Ти матимеш затишне домашнє вогнище, зможеш займатися улюбленою працею, ніхто тобі не заважатиме, а я буду тебе любити та оберігати. Не вір, що душевні муки, убогість та самотність надихатимуть тебе на велику працю. Може статися зовсім протилежне. Ти такий чутливий, вразливий і гордий, що тебе може зламати перша ж велика невдача.

Васаріс машинально підгрібав кінцем палиці землю біля своїх ніг, очевидно, міркуючи над словами Ауксе. Нарешті він озвався:

— Я боюся, щоб комфорт родинного життя не вбив у мені бажання працювати, не приспав фантазії і не приспав ентузіазму. В цьому головна небезпека!

— Ох, як ти всього боїшся! — нетерпляче вигукнула Ауксе. — Ти бачиш сотні небезпек з усіх боків і боїшся зрушити з місця! Мені здається, що ти, на щастя, не стільки боїшся, скільки любиєш увляти собі різноманітні перешкоди й порпатися в різних здогадах. Коли ти не вилікуєшся від цієї своєї хвороби, я тебе кину.

— Ну, не сердься, Ауксе, — сказав Васаріс, беручи її за руку. — Я визнаю, що ти кажеш правду, і в основному ладен погодитися з твоїми доказами, але тепер ще занадто рано говорити про це. Адже я не знаю, як себе почуватиму, коли буду зовсім вільний.

Ауксе була задоволена, що він принаймні в головному погоджується з нею. Вона могла чекати й сподіватися. Без цієї надії її кохання не мало сенсу, а життя — мети.

Повернувшись додому з прогулянки й залишившись наодинці, Ауксе ще раз замислилася над усіма цими питаннями. Вона нітрохи не сумнівалася, що кохає Васаріса і

що кохатиме його одного все життя. Вона встигла переконатися, що їхні характери збігаються, що інтереси в них спільні, й була переконана, що життя в них складеться щасливо. Але Васаріс вагався, і тому вона відчувала на собі всю відповідальність. То чи ж готова вона взяти на себе всю ту відповідальність?

Крім того, Ауксе знала, що, коли вийде заміж за Васаріса, на неї теж обрушиться ненависть і зневага або її звинувачуватимуть у міщанстві, фривольному тоні, скажуть, що вона спокусила ксьондза, а поета втопила у болоті буденщини й зірвала з його голови лавровий вінець.

Коли такі сумніви з'являлися у Васаріса, вона вмiла велеречиво й переконливо розвіювати їх. Але коли вагання охоплювали її саму, вона повинна була зосередити всі свої сили, зібрати весь свій оптимізм, щоб подолати їх. У такі години вона уникала навіть Васаріса, боячись, що, замість того щоб підтримати її, він і сам впаде у песимізм. Ауксе розуміла, що одне з них має бути нездолано сильним, плекати світлі надії, стояти на сторожі їх, і думала, що цей обов'язок покладався на неї.

Як завжди, так і того вечора її роздуми закінчилися тим самим висновком: вона Васаріса кохає, відчуває, що й він її любить, і іншого шляху вже немає; вона повинна докласти всіх зусиль для створення спільного щастя; тим самим вона зробить усе найкраще й для самого Васаріса; ні, вона не боїться взяти всю відповідальність тільки на себе!

Прийшовши до такого висновку, Ауксе вирішила одразу розповісти про все батькові, щоб усе було ясно. Її любов до Васаріса була єдиною тасмницею, про яку вона ще не сказала батькові, хоча давно вже відчувала, що це треба зробити. Ауксе не була певна, як він сприйме цю звістку, але й великих заперечень не чекала. Батько довіряв їй в усьому і майже завжди йшов назустріч її бажанням. Зрештою, коли б він спершу й перечив, то вона не сумнівалася, що після деякої боротьби він однаково поступиться. Щастя єдиної дочки було головною метою життя Гражуліса.

Батька вона знайшла в кабінеті, він читав газету й курив сигару. Ауксе сіла навпроти в крісло й без усяких передмов почала:

— Тату, я повинна повідомити тобі незвичайну новину: я люблю одну людину.

Гражуліс прикинувся, що не розуміє:

— Ну, яка ж це новина, Ауксе? Якщо ти любиш тільки одну людину, то, звичайно, мене. А я про це давно знаю.

— О, звичайно! — сміялася Ауксе.— Але я тебе так давно люблю, що вже навіть забула про це! Ну, коли так, то скажу тобі, що тепер я люблю вже двох!

— І тепер ти мене не дуже здивувала. Я так і знав, що ті поезії та музики цим і скінчаться, але дивувався, що ти мені не казала нічого.

— Ох тату, бачиш, тут є одна особлива обставина... Ти сам розумієш. Мені й самій ще не все ясно, а йому — й поготів.

Батько відклав убік газету, готуючись до серйозної розмови.

— А це вже погано, Ауксе. Жодних неясностей тут не повинно бути. Ви з ним люди дорослі і вчені — вирішуйте самі. Васаріс мені подобається, і я йому на заваді не стану. Але якщо він не хоче одружуватися, ти не повинна губити свої молодості, та й я тому перечитиму. Різних там вільних кохань я не визнаю.

— Я також. Але відмовитися від нього я не можу й ні за кого іншого заміж не піду. Такі факти і принципи, тату. Поки що для мене головне — твоя згода, а все інше — справа майбутнього.

— Я на тебе покладаюся, Ауксе,— відповів батько дещо урочисто.— Ти знаєш, як мене турбує твоє щастя і твоє майбутнє. Сподіваюся, що ти не завдаватимеш мені прикрощів.

Ауксе поцілувала батька, почувавши вдячність, що він так тверезо зважив це питання. Вона раділа, що їй вдалося обійтися без зайвих умовлянь, пояснень та сентиментальностей.

Невдовзі, мов навмисне, прийшов адвокат Індруліс, який завчасно попередив, що хоче поговорити про одну дуже серйозну справу. Ауксе іноді зустрічалася з ним, а останнім часом він знову почав наполегливо шукати таких зустрічей. Прийшов він святково вдягнений, і з його обличчя Ауксе бачила, що він урочисто настроєний і навіть схвилюваний. Він говорив про те і про се, вставав і знову сідав, курив і недопалену цигарку тикав у попільницю, але все, очевидно, не міг змусити себе завести мову про те, що в нього лежало на серці. Ауксе ж удавала, ніби не

бачить цього, й, мов нічого й не сталося, заводила з ним розмову про найбуденніші справи.

Нарешті, бажаючи швидше закінчити цю розмову, вона нагадала:

— Ви, здається, хотіли сказати мені сьогодні щось надзвичайне? Я давно горю від нетерпіння, що б це могло бути.

— Останнім часом, панно Ауксе, ви розмовляєте зі мною таким глузлигим тоном, що я зовсім розгубився і навіть не знаю, з чого розпочати...

— Це мене навіть дивує. Ми з вами такі добрі знайомі, що можемо і пожартувати, й поговорити серйозно. Що ж усе-таки вас так стурбувало?

Індруліс відклав цигарку й, багатозначно поглянувши їй у вічі, сказав:

— Ви дуже ненавидите мене?

— Ненавиджу? За віщо? — вражено вигукнула Ауксе.

— Я вартий цього. Ви вважаєте мене егоїстом, лихим насмішником, а може, навіть інтриганом. Але повірте, будь ласка, що я не такий поганий, як часто може здаватися...

— Охоче повірю, тільки навіщо вся ця сповідь?

— Панно Ауксе, я гадаю, що не дуже вас здивую, якщо освідчуся вам у своєму коханні.

— Так, ви грали роль закоханого, але чи насправді мене кохаєте, я наважуся висловити сумнів.

Індруліс навіть схопився і, стискаючи кулаки, вигукнув:

— Ви сумніваєтесь?! Панно Ауксе! Скажіть тільки одне слово — і я ваш навіки! Для мене було б найбільшим, невимовним щастям назвати вас своєю дружиною!

Ауксе навіть розсміялася від цих слів.

— О, я вже давно знаю, що ви хочете одружитися зі мною. Але жінку, з якою хочуть одружитися, не завжди кохають, пане Індрулісе!

— Ви ображаєте мене, панно Ауксе! Я ніколи не давав приводу для підозри, ніби хочу одружитися з вами тільки заради вашого посагу. Для мене це навіть бридко!

— Вибачайте, будь ласка, я тільки сказала, що бажання одружуватися не завжди виникає з любові. Якщо ви кажете, що любите мене, то тим краще. На жаль, відповісти вам взаємністю я не можу. Я вас дуже поважаю, але кохати вас не можу. Наші шляхи різко розходяться.

Індруліс спохмурнів, мов хмара, і з розпачем запитав:

— І ви не залишаєте мені жодної іскорки надії, пане Ауксе?

— Ні найменшої, пане Індруліс.

— Але ви залиште за мною право хоча б іноді бачити вас?

— Хіба ж я можу вимагати, щоб ви, побачивши мене, заплющували очі? Навіщо такий тон, пане Індруліс? Ви були до мене дуже прихильні, у свою чергу, сподіваюся, ви не маєте підстав ображатися на мене. Залипимося й надалі добрими знайомими.

Індруліс пішов, зітхаючи і з сумною міною, а насправді почував велике полегшення, що нарешті з усім було покінчено і його сумління спокійне. До того ж він пригледів собі іншу багату наречену.

Наступного дня Ауксе розповіла Васарісові, як Індруліс сватався до неї й розкаювався в своїх гріхах.

Обоє посміялися з такого фіналу славнозвісних «заручин».

XXII

Того року Людас Васаріс чекав канікул, мріючи більше не повертатися ні до обов'язків директора, ні до педагогічної роботи, а спробувати жити лише на письменницький гонорар. Він знав, що це був ризикований експеримент. Становище літераторів у Литві не могло втішати навіть найбільшого оптиміста. Інтелігенція литовських книг не купувала й не читала, пресою не цікавилась. Письменницькі заробітки були непевні, непостійні й навряд чи могли створити мінімум для прожиття. Але несподіваний успіх драми та книжок Васаріса вселяв у нього надії, й він без страху дивився на своє літературне майбутнє.

Тим часом нові, цілком непередбачені події надовго заповнили його серце смутком, жалобою і навіть пробудили в ньому моторошний, містичний жах.

Одного разу, коли він зосереджено писав новий, нещодавно розпочатий твір, несподіваний телефонний дзвінок змусив його навіть здригнутися. Взявши трубку, він з подивом почув голос пані Люції Глауджювенс:

— Алло, пан Людас?.. Будь ласка, негайно прийдіть до нас. Вітукас тяжко хворий. Марить і кличе вас. Я дуже боюся, щоб не скоїлося чогось гіршого.

Не гаючись ні хвилини, Васаріс пішов до Глауджюсів.

З голосу пані Люції він зрозумів, що сталося лихо. В нього й раніше стискалося серце від якогось гнітючого передчуття, коли він думав, ким був той хлопчик у житті колишньої пані Бразгенє.

Пані Люцію він застав біля ліжка сина. Хлопчик пашів, мов у вогні, важко дихав і метався, очевидно, не розуміючи, що діється навколо нього. Мати й доглядальниця робили все, що наказував лікар. З кількох фраз, вимовлених пошепки і з острахом, Людас зрозумів, яка в хлопчика хвороба і що його життя в небезпеці. З кількома однокласниками Вітукас грав у м'яча на березі Німану. Дуже розігрівшись, Вітукас приліг під деревом перепочити. Земля була вогка, хлопчик застудився і схопив запалення легень. А він завжди був кволий.

Сівши біля ліжка Вітукаса, Людас узяв його за руку. Вітукас розплющив очі, мабуть, пізнав хрещеного й навіть спробував усміхнутися.

— Вітукасе, що ж це з тобою, бідолашний? Такий був молодчина!.. Ну, але ти швидко одужавш і знову прийдеш до мене в гості,— говорив до нього Васаріс, не випускаючи руки.

Але Вітукас нічого не відповідав. Незабаром він знову почав метатися, і його ледве вдалося заспокоїти. У суміжній кімнаті почувлися важкі кроки, і пан Глауджюс з'явився на порозі. Глянувши на хворого, він сказав грубим голосом, звертаючись невідомо до кого:

— Так... Виходить, хворіє... Зустрів я лікаря. Каже, мало надії. Я, коли був такий, теж хворів на запалення легень, а проте видужав. Нічого, минеться... А все через неслух і пустощі... Так...

Пані Люція подивилася на свого чоловіка з таким жахом, ненавистю і зневагою, що той тільки знизав плечима й, нічого більше не сказавши, вийшов геть.

Коли хлопчик заспокоївся, мати покликала Васаріса до іншої кімнати й попросила його ще трохи затриматися.

— Ох, ви не уявляєте, що я пережила за ці два дні,— скаржилася вона Людасові, безсило опустившись на диван.— Минулої ночі дитині було так погано, що я просиділа біля нього, й ока не склепивши. Ох, боюся навіть подумати, що було б, коли б я його втратила. Ви чули, що сказав Глауджюс?

— Не побивайтеся так, пані Люціє,— співчутливо заспокоював її Васаріс.— Організм дитини звичайно перемагає навіть смертельну небезпеку. Перше моє враження,

коли я побачив Вітукаса, було краще, ніж я сподівався. Побачите, завтра йому буде вже легше. Перше враження мене не обдурює.

Ці прості слова втіхи пані Люції тепер здалися кращими за всі похвали та компліменти, що їй довелося чути за все життя. Вона вдячно подивилася на Васаріса, перше враження якого вона тепер цінувала більше, ніж діагноз найдосвідченішого лікаря.

Розмовляючи з нею, Васаріс помітив, що вона й справді дуже змінилася. Хвилювання, безсонна ніч, зрештою, відсутність косметики одразу постаріли її на цілий десяток літ. Тепер це була тільки мати Вітукаса, пані Бразгенє. Від її кокетування та екстравагантності не залишилося й сліду, й Васаріс відчув у своєму серці глибоку приязнь до неї. Він знову втішав її і заспокоював, переконував, що завтра Вітукасові буде вже краще, порадив їй відпочити й попрощався, обіцяючи завтра знову навідатися до хворого.

На жаль, Вітукасове здоров'я не кращало. Наступного дня Васаріс знову застав його в гарячці й маренні, а зі слів доглядальниці можна було зрозуміти, що його стан погіршився. Цього разу пані Люцію було вже не так легко заспокоїти. Вона слухала слова Васаріса, нишком підозрюючи, що він каже одне, а думає інше, й іноді моторошний жах з'являвся в її очах.

— Боюсь, що бог може мене покарати, — говорила вона, охоплена містичним страхом. — Я весь час була поганою матір'ю. Я завинила перед святим материнським обов'язком. Але за віщо ж він, невинний, має померти?

Слухаючи нарікання пані Люції, Людас думав про те, що іноді думки й почуття людей, дарма, чи вони прості селяни, чи рафіновані інтелігенти, збігаються, немов якісь елементарні формули. І він, втішаючи пані Глауджювєне, повторював майже ті самі слова, якими втішав і свою матір.

— Пані Люціє, даремно ви лякаєте себе божою карою. Невже ви й справді думаєте, що бог — це мстивий деспот, який з бажання кари або помсти губитиме вашого сина? Не терзайтеся й не мучте себе даремно, а краще зберіться на силі, не дайте нещастю здолати вас, навіть коли б воно й справді сталося.

Але пані Люція, як і кожна мати, що страждає за улюбленого сина, почувала свій нерозривний зв'язок із ним і ладна була заради нього пожертвувати собою.

— Ох, коли б він одужав, я покинула б усе, все! — говорила вона тремтячим від хвилювання голосом. — Відмовлюся від усіх знайомих, буду тільки матір'ю, оберігати йому його й виховувати. Але якщо він помре, ох, я не знаю, що зі мною буде!.. Ні, я цього удару не переживу!..

Вона прикрила обличчя руками, й холодна дроз проїняла її всю.

Васаріс залишив її схиленою над ліжком Вітукаса. Повернувшись додому, він того вечора нічого не міг робити.

Наступного дня він не міг провідати хворого, але, подзвонивши по телефону, довідався, що його здоров'я трохи поліпшилось. Пані Люція, сама підійшовши до телефону, дякувала Людасові за турботу й співчуття і жалкувала, що він не може прийти і на власні очі переконатися, що Вітукасові тепер уже легше. Цілий день Васаріс радів цій звістці, а ввечері, лягаючи спати, думав, якого ж гостинця він понесе завтра своєму хрещенику.

Рано-вранці його розбудив телефонний дзвінок. Грубий голос пана Глауджюса коротко повідомив, що Вітукас увочі помер, а пані Люція просить його, Васаріса, прийти до них.

Ця звістка до глибини душі вразила Людаса. Він одразу ж поспішив до Глауджюсів. Йдучи ще безлюдними вулицями міста, він часом навіть наче й вагався, чи йому не приснився голос Глауджюса, чи тут не сталося якесь прикре непорозуміння. Може, Вітукас, видужуючи, зустріне його веселішим поглядом, а пані Люція — радісною, щасливою усмішкою. Але він добре знав, що всі ці надії — марні, що Вітукас, уже павіки захоловши, лежить у своєму ліжечку, а пані Люція.. Що робить пані Люція? Від цього питання він весь здригнувся й пришвидшував крок, бажаючи скоріше дізнатися, що там скоїлося в тій таємничій квартирі Глауджюсів.

Впустила його перелякана, з заплаканими очима Аделе й відчирила двері до вітальні. Пан Глауджюс напівголосно розмовляв з лікарем, який, побачивши Васаріса, відійшов до вікна.

— Так... виходить, помер хлопчик, — сказав господар, простягаючи Людасові руку. — Добре, що ви прийшли. Вона просто божеволіє. Ви, як старий приятель, вплиньте на неї й заберіть її від тієї дитини. Терпіти не можна вдома таких сцен.

Нічого йому не сказавши, Васаріс підійшов до Вітукасової кімнати й обережно відчинив двері. Вікно було до половини завішене, й імлисте ранкове світло ледве дозволяло роздивитися, що робиться в кімнаті. У ліжечку лежав Вітукас, а поряд, упавши на коліна, напівсидячи, прихилившись до краєчка ліжка й охопивши обличчя руками, застигла Люція. Людасові здалося, що вона знепритомніла. Водночас йому впало у вічі незвичайно біле обличчя дитини й такі ж білі, складені поверх ковдри руки.

Картина смерті й страхітлива тиша справили на Васаріса таке гнітуче враження, що він довго не міг зважитися, що йому робити.

Нарешті він наблизився до Люції й доторкнувся до її плеча. Вона здригнулася, підняла голову й, очевидно, одразу не зрозуміла, чого від неї хочуть.

Васаріс побачив, що її обличчя таке ж біле, як і в сина, а в заплаканих очах витав нездоровий, гарячковий вогник.

Людас узяв її за обидві руки й, підсунувши стілець, попросив:

— Сядьте, пані Люціє... Так не можна... Вам треба тепер багато сил, мужності... Сядьте ж тут, пані Люціє.

Вона послушалася й, зовсім безсила, опустила на стілець, а Васаріс, підсунувши другого, сів поруч. Досить довго вона сиділа так непорушно, поклавши руки на коліна й не зводячи очей з обличчя сина. Здавалося, ніби вона відпочиває після якогось великого нерозв'язаного завдання, знайти рішення якому вона втратила будь-яку надію. Але ось велика прозора сльоза скотилась по її щоці й дрібними краплями бризнула на коліна. Жоден порух не виказав, чи пані Люція почуває свій біль. А сльози, тихі, блискучі, вже котилися по обох її щоках, падали їй на коліна й руки.

Васаріс дивився на цю німу, заплакану статую й сам не міг стримати сліз. Він навіть не збагнув, скільки вони отак просиділи.

Нарешті пані Люція трохи отямилася. Вона поволі витерла сльози, підвелася, поцілувала сина в лобик, поцілувала його обличчя і, звертаючись до Васаріса, ледь сказала:

— Тепер залишмо його... Проведіть мене в мою кімнату.

У своїй кімнаті вона сіла на кушетку і показала Васарісові на місце навпроти.

— Ось я й одна,— озвалася вона тихо, ніби розмовляючи сама з собою.— Ох, коли б хто-небудь пояснив мені, чому він помер, мені було б значно легше витримати цей удар.

— Але ж причина відома, пані Люціє,— відповів Васаріс, боячись, щоб вона не почала знову звинувачувати себе.— Він же застудився й підхопив запалення легень. Закони природи жорстокі, безпощадні, а людський організм слабкий. Адже стільки людей гине в розквіті сил.

Але пані Люція була іншої думки.

— Ні, не кажіть такого!.. Невже людське життя і щастя залежить від неживих законів природи, від випадковостей? Це було б занадто жорстоко. І та простуда не причина, а лише привід, засіб приховати від нас щось, приспати нашу пильність. Але навіщо це потрібно, який у цьому сенс?

Васаріс нічого не відповів, наче й сам чекаючи відповіді від когось третього, невідомого. За хвилину пані Люція озвалася знову:

— Нехай би сліпі закони діяли собі в неживій або в нерозумній природі. Але ми, ті, хто думає й страждає, ми маємо право знати, чому й навіщо.

Людас Васаріс не вважав, що закони природи сліпі й нерозумні. Але він знав, що було недоцільно сперечатися з матір'ю померлого Вітукаса, біль якої був непропорційально великий порівняно з мізерними причинами, що викликали ту катастрофу. Біль має свою філософію і свої аргументи — і марно було б намагатися руйнувати їх людними доказами.

А пані Люція говорила далі:

— Може, його життя склалося б важко, нещасливо? Може, смерть уберегла його від якоїсь невідомої катастрофи в майбутньому? Але тоді навіщо він народився й навіщо я повинна страждати, нічого не знаючи про це? А якщо його смерть — кара за моє негідне життя, то чим завинив він? Мене ж можна було покарати інакше, не віднімаючи в нього, невинного, життя!

Васаріс пробував її втішити, намагався відвернути її увагу на інші речі, але вона постійно поверталася до того ж самого питання: чому помер Вітукас, навіщо потрібна була його смерть, який її сенс, і чи вона, мати, не

завинила в цьому... Васаріс навіть почав побоюватися, чи не якусь нав'язливу думку вбила собі в голову пані Люція і що такі думки можуть її дужче підкосити, ніж туга за сином.

Він хотів уже попрощатися з нею і йти додому, але пані Люція злякано вхопила його за руку.

— Ой, не залишайте мене саму, ксьондзе Людасе! Ніхто тут мене не розуміє, нікому я не потрібна. Я боюся Глауджюса... Ні! Я його ненавиджу! — раптом вигукнула вона, звівши брови. — Та дитина була йому, мов більмо на оці. За оцих кілька років мій син не почув від нього жодного доброго слова. Це жахливо, але він радий смерті мого сина.

Здавалося, що спогад про Глауджюса і раптовий вияв ненависті до нього повернув Люції сили. Її очі пожовтішали, рум'янець залив їй щоки, й вона вперше свідомо озирнулася навколо себе. Підводячись з кушетки, вона підійшла до вікна й відчинила його, кілька разів на повні груди втягнула цілюще повітря червненого ранку. На вулиці було вже багатолюдно і гамірно.

Вона знову зачинила вікно й раптом відчула безмежну втому, взяла з ліжка подушку й повернулася на кушетку.

— Ідїть до Глауджюса й допоможіть йому зробити все необхідне. Я страшенно ослабла, ледве на ногах тримаюся.

Глауджюса Васаріс знайшов у кабінеті, він складав оголошення про смерть Вітаутаса Бразгіса. Очевидно, він уже довго розв'язував це письмове завдання, бо аркуш паперу вздовж і впоперек ряснів від різних перекреслень та виправлень, а оголошення ніяк не виходило. Васаріс допоміг йому, і пан Глауджюс полегшено зітхнув.

— Так, так... — промовив він, ще раз перечитавши остаточну редакцію. — Непоганий був хлопчик... Ну, та що вдієш?.. Найкращі лікарі лікували. Очевидно, так уже судилося... Раніше чи пізніше всі там будемо... Так... То, може, б ви й до редакції віднесли? У мене тут тепер стільки різних турбот...

— Гаразд, віднесу, — погодився Васаріс. Крім цього він обіцяв домовитися з ксьондзом про похорон і телеграфувати кононіку Кімші.

Виходячи, він побачив, як Текле й Аделе прибирали кімнату, в якій мало лежати тіло Вітукаса.

Наступного дня, о шостій вечора, прах молодого Вітаутаса Бразгіса проводжали до костьолу. Зібралось багато

родичів і знайомих пані Люції та пана Глауджюса. Вся гімназія, в якій учився Вітукас, брала участь у жалобній процесії. Сам канонік Кімша очолював цей похоронний похід до Кармелітського костельу. За труною йшла пані Люція. Її підтримував Глауджюс. Неподалік, у гурті родичів та близьких знайомих ступав Людас Васаріс. Йому здавалося, що Люції було б легше стерпіти біль, коли б поруч із нею не йшов, удаючи її покровителя, отой бру-тальний і бездушний тип, якому злі примхи долі дозво-лили називатись її чоловіком.

Наступного ранку була похоронна відправа, яку слу-жив канонік Кімша. Він провів Вітукаса й на кладовище. Біля могили він виголосив зворушливе прощальне слово. Говорив і класний керівник Вітукаса. Всім було невимов-но жаль Вітаутаса Бразгіса, так рано підкошеного не-щадною смертю, бо він був зразковим учнем, хорошим товаришем і люблячим сином. Навіть пан Глауджюс вважав за потрібне прикласти носовик до очей.

Багато учасників процесії, одні з цікавістю, інші — співчутливо, дивилися на матір. Але пані Люція тримала-ся героїчно. Весь її вигляд промовляв про великий біль, але жодна сльозина не скотилася з її сухих палаючих очей. Жоден зойк не вихопився з її міцно стиснутих вуст. Дехто навіть обурювався й називав її безсердечною ма-тір'ю.

Коли могила була вже насипана і гурт проводжаючих завів «Ангел господній», вона пішла до виходу. Глауджюс, притримуючи її за лікоть, ступав поряд. Біля воріт кла-довища вони сіли в автомобіль і поїхали.

Наступного дня Васаріс пішов провідати пані Люцію. Аделе повідомила йому, що пані не може його прийняти, вибачалася, вона почуває себе не зовсім здоровою. Від Аделе Васаріс дізнався, що пані зачинилася в своїй кімнаті, не хоче нікого бачити, не впускає навіть пана Глауджюса. Тільки канонік Кімша затримався у неї, й вони довго розмовляли.

Того ж дня увечері Васаріс зустрівся з каноніком Кім-шею. Старий здавався дуже стурбованим і навіть серди-тим.

— Не розумію, нічого не розумію, що це з нею скоїло-ся, — скаржився він Васарісові. — Я знаю, як боляче втра-тити матері єдину дитину. Але й біль має свої межі. Ні, тут щось інше. Вона вбила собі в голову бозна-що. Кли-кав її приїхати до мене у Клявішкіс — відмовилася.

Наглядай за нею, ксьондзе Людасе. Колись вона дуже рада була побачити тебе. А гарна була дівчина.

Він попросився з Васарісом, як із щирим приятелем, ще раз нагадавши, щоб він наглядав за Люцією.

XXIII

Після похорону сина пані Люція впала в якусь дивну апатію. Вона нікуди не виходила й нікого не приймала. Почувши дзвінок, вона швидко йшла до своєї кімнати, боячись, що хто-небудь застане її зненацька. Цілими годинами Люція просиджувала в кріслі, нічого не робила і нічим не цікавилася. Здавалося, вона забула навіть про свого Вітукаса: жодного разу не навідалася до нього на могилу, ні з ким про нього не говорила й була дуже незадоволена, коли хто-небудь із домашніх згадував його ім'я.

Свого чоловіка вона просто уникала. Перший тиждень після похорону вона й обідала одна в своїй кімнаті. Потім почала виходити в їдальню, але й з чоловіком, і з покоївкою вона могла за день не перекинутися й словом. Дивлячись збоку, навіть моторошно ставало від тієї постійної тиші. Служниці боялися голосно розмовляти, грюкати дверима, торохтати посудом. Навіть чужі люди, вперше потрапивши у дім Глауджюсів, почували себе ніяково.

Готуючись їхати на канікули, Васаріс вирішив ще раз провідати пані Люцію. Коли його впустили, він, незважаючи на заперечення Аделе, підійшов до кімнати пані, постукав і прочинив двері. Пані Люція сиділа біля вікна в глибокому кріслі й, схиливши голову до підвіконня, дивилася вдаль. Коли скригнули двері, вона ніби злякано озирнулася. Збентеження й невдоволення відбилися на її обличчі. Вона не підвелася, не простягнула гостеві руки, а запитально чекала, що той скаже.

Аделе застергла Васаріса не говорити про Вітукаса, й Васаріс почав виправдовуватися:

— Вибачайте, пані Люціє, що я так несподівано вриваюся до вас. Я збираюся надовго виїхати з Каунаса, тому, йдучи мимо, й вирішив з вами попрощатися.

— Сідайте, будь ласка, — якимось втомленим, лінивим голосом озвалася пані Глауджювенс.

Аж страшно стало Васарісові од того голосу. Він під-

сунув стілець і сів, не знаючи, з чого почати розмову за таких обставин.

— Ви нікуди не збираєтеся влітку? — запитав він обережно.

— Ні, нікуди...

— Чому ж? Вам було б дуже корисно змінити місце проживання, поїхати кудись подалі, наприклад, за кордон.

Вона мовчала, ніби й зовсім не почувши тих слів. Це було нестерпно. Васаріс, ризикуючи видатися неввічливим, вирішив будь-що вивести її з того стану апатії. «Нехай вона розсердиться, нехай накаже йти геть,— думав він,— однак це буде краще, ніж така агонія».

— Пані Люціє,— почав він.— Я хочу поговорити з вами, як давній друг. Канонік Кімша перед від'їздом просив мене провідати вас, і я обіцяв йому це. Тепер мені доведеться повідомити його, що ви хворієте, що ви просто губите самі себе, пані Люціє!

Ці слова так вразили пані Глауджювенс, що Васаріс навіть здивувався. Її погляд раптом ожив, і вона пильно подивилася на гостя, ніби бажаючи переконатися, чи не криється тут чогось підозрілого, чи не загрожує їй якась небезпека.

— Чи мій... дядько... нічого не казав вам про мене?

— Він просив, щоб я наглядав за вами.

— І більше нічого? — запитала вона, не відводячи допитливого погляду.

— Нічого, що ж іще!.. Звичайно, він не просив мене стежити за вами, та я цього ніколи й не робив би. Але якщо я зможу чимось допомогти вам, то завжди готовий прислужитися — щиро, по-товариському.

Проте зацікавлення пані Люції вже минуло. Вогник в очах пригас, вона знову дивилася вдалину й останніх слів свого гостя немов і не чула.

Васаріс спробував іще раз вивести її з того заціпеніння.

— Пані Люціє, мене просто дивує такий ваш раптовий надрив. Адже ви завжди були сповнені сил, енергії й життєрадісності. Адже у вас іще половина життя попереду! Ви ще молода і вродлива. Не прирікайте ж себе на безглузду агонію! Ви ще можете створити собі чудове майбутнє. Зрештою, якщо вже марно говорити про щастя, то життя однак може бути змістовним. Треба тільки взяти себе в руки, подолати цей біль і апатію.

З нервового жесту пальців пані Люції Людас зрозумів, що вона починає хвилюватися, й замовк.

— Ох, я прекрасно розумію все, про що ви говорите, і згодна з вами,— сказала пані Люція.— Але, на жаль, усе це не для мене. Коли б ви знали все моє життя, то, може, й самі були б іншої думки. Більше я нічого не можу вам сказати. Дякую вам за ваші турботи й за те, що ви пропонуєте мені допомогу, але поки що не треба мені нічого.

Васаріс зрозумів, що залишатися довше було б нетактовно й набридливо, тому попрощався й пішов.

Коли він розповів Ауксе про свій візит, вона дуже здивувалася з такого дивного стану пані Глауджювене.

— Боюся, що вона покінчить життя самогубством,— висловила побоювання Ауксе.

— Ну, це вже занадто! — вигукнув Васаріс.— Мало буває матерів, які накладали б на себе руки через смерть дитини.

— Не тільки через смерть дитини. Можуть бути й інші причини. Втративши сина, вона могла втратити єдину опору в житті.

Людас пригадав, що те саме говорила й пані Люція, коли Вітукас був ще живий, і його пройняв дрозь від думки, що Люція може заповідати собі смерть.

Перед від'їздом до Паланги, як і торік, Васаріс на два дні поїхав до батьків з таким передчуттям, наче востаннє гостюватиме в них. Він уже наперед знав, як зустрінуть його батьки, як захочуть влаштувати панахиду і які будуть невдоволені, коли він рішуче відмовиться служити той молебні і взагалі недовго погостює вдома.

І справді, все сталося так, як він і думав. Але йому хотілося поїхати ще і в Клявішкіс, провідати каноніка Кімшу й поговорити з ним про пані Люцію. Старому, звісно, було цікаво почути новини про свою родичку від людини, яка недавно бачила її.

Він не помилився. Канонік Кімша, ледве привітавшись, одразу заходився розпитувати:

— Чи давно в Каунаса?.. Два дні тому, кажеш?.. Люце бачив?.. Ну, то розкажи, як вона тепер?..

Васаріс розповідав, а канонік слухав, не пропускаючи жодного слова.

— Вона завжди була вразливою... О! Вона все переживала глибоко...— заговорив він, коли Васаріс замовк.— Вона була весела, жвава, пустотлива й поровниста, бо я сам балував її. Однак легковажною вона ніколи не була. Душа в неї багата. Сам знаєш... Але чим усе це скінчиться, як ти гадаєш?

— Думаю, що вона заспокоїться, і все буде добре. Немає такого болю, якого не вилікував би час. Тільки даремно вона так довго терзається. Вона ще молода і вродлива жінка.

— Дай боже, дай боже,— прояснів канонік.— Ну, ходімо вип'ємо чаю.

Пригощаючи свого гостя чаєм з ромом, старий знову завів розмову про Люце. Але тепер Васарісові здалося, ніби канонік щось замовчував, а воно, проте, його найбільше турбувало.

— Боюся, що вона сумує не тільки через сина, а може, і ще через щось... Можливо, сумує вона через усю свою долю... Буває, що людина стає сама собі нестерпною... Слухай, а вона нічого тобі не казала такого, що тебе здивувало б? — раптом запитав він, неспокійно глянувши на Васаріса.

— Ні, нічого. Вона сказала мені лише кілька слів.

— А про мене вона нічого тобі не казала?

— Ні, нічого.

— Ну, розкажи, як вона там живе з тим Глауджюсом. Розкажи все, що чув від інших і що сам бачив. Нічого не приховуй!

Видно було, що старий дуже стурбований долею Люце, тому Людас розповідав обережно, водночас заспокоюючи його і втішаючи.

— Я зробив велику помилку, порадивши їй вийти заміж за того бовдура,— бідкався канонік.— Ти кажеш, вона про мене нічого не казала?

— Ні, нічого. Я приваймні зараз не пригадую.

— Ну, й слава богу...— полегшено зітхнув старий.— А ти сам як гадаєш — чи добрий я був для неї дядько? Чи любив її? Турбувався? Чи не скривдив, бува, чим?

— О ксьондзе каноніку! Ви були для неї, як справжній батько. Дай боже кожному такого опікуна.

Васарісові здалося, що канонік розхвилювався: забагато рому налив у свій чай, занадто довго розмішував його ложечкою, повторюючи одні й ті ж питання. І взагалі він говорив якось дивно:

— Так, так... Любив її, мов батько... Пестив... Гарна була дівчина... Весела, жвава, справжня пустунка... Але серце мала чуйне... Глибоко все переживала... Сам знаєш... Через те й нещасна. Бразгіса не любила, але він був добрий чоловік — звикла. А Глауджюс — бовдур. Загубить її... Зовсім загубить...

Дивлячись на каноніка, Людас навіть дивувався, що на похороні Вітукаса старий ще був кремезний та енергійний, а тепер так ураз постарів, змарнів і осунувся. Нещастя Люце на ньому, очевидно, дуже позначилося.

— Заберіть її до себе, ксьондзе каноніку,— порадив Людас, бажаючи його втішити.

— Я теж так думав, а вона не хоче. Велика пані стала... Навіть розсердилася... Ох, молодість, молодість!.. Яких тільки дурниць не накоїть людина в ту пору!

Людас не зрозумів, чією молодістю невдоволений канонік: своєю, Люце чи взагалі кожної людини. Він мовчки допив свій чай, а канонік усе зітхав, згадував вразливість Люце й сердився на того бовдура Глауджюса.

Коли Васаріс зібрався їхати додому, канонік, проводжаючи його, сказав:

— Коли повернешся до Каунаса, зайді до неї і скажи, що я дуже-дуже турбуюся про неї, що я її люблю, бажаю їй щастя і щоб вона все-таки мені пробачила...

Васаріс пообіцяв виконати його прохання й попрощався із зажуреним каноніком.

Наступного ж дня після приїзду до Каунаса він пішов до Глауджюсів. Аделе відчинила йому двері і встигла повідомити, що пані, здається, вже трохи заспокоїлася й, мабуть, прийме його у вітальні. І справді, невдовзі пані Люція вийшла. Вона була одягнена в усе чорне, без будь-яких прикрас, з невідкрученим волоссям, невідмальованими губами, бліда і схудла. Вона вже не мала такого пригніченого вигляду, як минулого разу, але була дуже серйозна, майже сувора. Немов якоїсь величності надавали їй обличчю і всьому вигляду ті ледь помітно зсунуті брови, тонша лінія вуст і просте чорне вбрання.

— Я вчора повернувся від батьків, пані,— почав Васаріс.— Бачився із каноніком Кімшею. Він просив, щоб я навідався до вас і передав від нього вітання. Він дуже турбується про вас...

— Дякую вам... Як його здоров'я?

— Не критимуся від вас, що вигляд у нього дуже стомлений. Але взагалі він здоровий і ще міцний. Просив написати йому про вас. А може, пані Люціє, ви самі написали б йому кілька слів? Безмежно порадували б старого. Він дуже вас любить.

Але вона зосереджено, наче міркуючи про щось, дивилася у вікно й нічого не відповіла.

— Як ви себе почуваете зараз, пані Люціє? — запитав Васаріс, бажаючи перервати цю тишу.

— Нічого... Починаю звикати. Адже кінець кінцем у світі нічого не змінилося... А що важу я одна в цілому світі?..

Васаріс не зовсім зрозумів, що хотіла сказати пані Люція цими словами.

— Так,— погодився він, думаючи, чи не краще було б заперечити цю її думку.— Горе окремої людини, може, й небагато важить у світі, але перед лицем всевишнього ніщо не гине.

Брови пані Люції ще більше насупилися, і між ними врізалася тонка вертикальна зморшка. Вона звернула очі просто на Людаса, і її погляд був холодний і суворий.

— А я переконалася, що немає ніякого всевишнього,— сказала вона, різко підкреслюючи слова.— Окрема людина — це тільки маленька соломинка, і про неї навіть думати не варто. Ні смерть, ні біль, ані будь-що інше не має ніякого значення для того, хто здатен подолати примітивний інстинкт життя. Лише цей інстинкт єднає нас із життям і плекає всякі ілюзії щодо значення індивіду та існування всевишнього. Все це дурниця!..

— Вашими вустами ще промовляє біль. Я сподіваюся, що цей інстинкт життя невдовзі переможе в вас усіякі тіні смерті й поверне вас знову до життя. Цього я вам і бажаю, пані Люціє, перед своїм від'їздом на канікули.

Її губи скривилися в якусь іронічно-глузливую посмішку, й вона відповіла, повільно зважуючи кожне слово:

— В такому разі ви бажаєте мені зла. Якщо в мені воскресне інстинкт життя й спокушатиме ще раз пошукати в житті щастя, я задушу його в собі, незважаючи ні на засоби, ні на наслідки.

Васарісові стало не по собі від цих слів, бо він бачив, що Люція ладна на все.

Він попрощався з пані Глауджювене, шкодуючи, що довго не побачить її.

Через кілька днів Васаріс виїхав до Паланги. Безтурботне курортне життя поволі витиснуло в ньому всі сумні спогади про батьківський край та про Каунас.

Він зустрів Варєваса, кілька вчителів своєї гімназії й багатьох знайомих. На дюнах вони створювали свою окрему колонію, загоряли на сонці, займалися спортом, жартували й усі гуртом з вигуками кидалися в хвилі.

Одного разу Васаріс зустрів тут і ксьондза Стріпайтіса, якого вже давно не бачив. Після провалу на виборах колишній депутат відмовився від служби в парафії й вирішив їхати до Америки збирати там пожертви для католицьких акціонерних товариств та закладів. А тим часом приїхав до Паланги трохи перепочити й підлікувати нерви.

— До біса набридли мені всі ці мітинги, — скаржився він Васарісові. — Вибори ми прогавили, нічого не зробиш. Звичайно, для католиків це великий удар, а як на мене, то я навіть радий, що знову не потрапив до сейму. Поїду до Америки, подивлюся на світ, збиратиму пожертви, та й самому не завадить заощадити який долар.

Людас побажав йому успіху.

Ауксе з батьком теж проводила літо в Паланзі. Васаріс часто бачився з ними, а з Ауксе довго прогулювався узбережжям моря, милувався чудовим надвечірнім сонцем, яке можна бачити лише в цих морських водах, біля Лятва.

Під час однієї такої прогулянки Васаріс завів мову про пані Глауджювенє. Він розповів Ауксе все, що бачив і чув, коли був у Люції, не приховав і своєї стурбованості за її долю.

Ауксе поділяла його тривогу, але не стерпіла й відзначила:

— Все-таки, Людасе, ця жінка ще багато місця займає в твоєму серці. Коли б я була ревлива, то мала б право докоряти тобі.

Васаріс не перечив:

— Правда, Ауксе, й ти розумієш, чому це так. Але я тепер скажу одну річ, яка, можливо, здивує тебе. Мені здається, що Люція фатально пов'язана з моїм життям і що від неї залежить наша з тобою подальша доля.

Ауксе і справді здивувалася й навіть із острахом подивилася на Васаріса.

— А це ще що за таємниця?..

— Не таємниця, але я не знаю навіть, як сказати: передчуття, доля чи щось інше. Доки Люція була щаслива або принаймні так здавалося, мені було зовсім байдуже до неї. Але тепер вона, немов якась тінь, постійно стоїть між мною і тобою. Вона ніби нашіптує мені, що я не маю права кохати іншу жінку, що моє щастя буде завжди за-тьмарене її нещастям.

— Це я розумію, — з живим зацікавленням відгукнулася

ся Ауксе. — Кохати по-справжньому можна лише раз у житті. Якщо Люція покохала тебе таким коханням, без тебе вона не може бути щаслива. Тому ти так гостро відчував її долю.

— Але чим же я завинив? Адже те справжнє, єдине кохання — це наше з тобою, Ауксе!

Ауксе раптом спохмурніла й сумно посміхнулася.

— Моє — так, але твоє — я не знаю, чи справжнє це кохання. Можливо, ви з Люце розминулися, можливо, вона, а може, й ти належиш до тих нещасних, кому не судилося знайти свій шлях. Тоді, звичайно, не позаздриш і моєї долі.

Така філософія кохання видалася Васарісові наївною, але він радів, що Ауксе задовольняється нею і не звинувачує його в непостійності, мінливості, ваганні чи чомусь іншому, чим докоряють закохані жінки. Він знав лише одне: що Ауксе він любить, а пані Люцію жаліє. Але після смерті Вітукаса він часто відчував на собі крижаний погляд Люце і не міг відкараскатися від моторошного передчуття, неначе той погляд був сповнений якогось особливого значення, про щось застерігав.

Але тут, під час літнього відпочинку, навіщо було викликати ці тіні?

Васарів узяв руку Ауксе й безтурботно вигукнув:

— Ет, що б там не було, Ауксе, а тепер за те тривожитись не варто. Пані Глауджювене така сильна жінка, що незабаром оговтається від своїх нещастя, а навкруг нас життя цікаве і світ чудовий.

Вони йшли над самісіньким морем, по твердо втрамбованій прибором смузі піску, й легенькі ліниві хвилі майже сягали їхніх ніг.

— Поглянь, як цікаво сідає сонце! — сказала, спинившись, Ауксе. — Вже ось-ось зачепить краєчок моря. Небо червоне, мов жар, а море темно-синє й холодне, мов сталь.

— А ти подивися ліворуч на ту хмару! Її нижній край ніби позолочений, а верхній білястий, ніби вилинялий. Море під цією хмарою мені здається найкрасивішим. Скільки барв, який настрій!

— А ти поглянь — сонце! Воно вже торкнулося води. Ой, яке дивне! Довгасте!.. Ніби якась велетенська група, що її корінцем увіткнули в море! А он вітрило — далеко-далеко!.. Бачиш? Он там, праворуч.

— Бачу. Може, рибалки, а може, так якесь веселе

товариство. Вітру майже немає, море заспокоїлося, але далі від берега хвилі ще добряче їх погойдують.

— А від сонечка вже тільки краєчок виглядає.

— З гори Біруте ще було б видно все.

— Ось уже й немає. На добраніч, сонечко! — гукнула Ауксе, махаючи йому рукою.

Але було ще зовсім світло. Вздовж моря гуртками й парами прогулювалися люди.

Темнувате вітрило маячило на тому самому місці.

На мосту співала молодь.

XXIV

У кінці серпня Людас Васаріс повернувся з Паланги до Каунаса. Його відставку було затверджено, й тепер він розпочинав нове життя літератора-професіонала. Майбутнє здавалося йому ще неясним, але він, прислухавшись до поради Ауксе, намагався про нього не турбуватися.

Морально він тепер почував себе так, ніби визволився з якогось кошмару. Більше не треба було по кілька годин просиджувати в гамірливій гімназії, клопотатися про різні справи й вести уроки, які його виснажували більше, ніж будь-яка інша робота. Як і більшість людей із споглядальною вдачею, він не був схильний до спілкування з іншими, до того, щоб висловлювати свої думки, а говорити про нецікаві для нього речі — й поготів. Були дні, коли він, ніби про найбільше щастя, мріяв про те, щоб нікого не бачити, не сказати жодного слова. Але йому треба було йти в гімназію, вирішувати всілякі непорозуміння між учителями та учнями, вести уроки й говорити, говорити, говорити!.. Уроки для нього часто були постійним самокатуванням, він хапався за думки і слова, аби лише не впасти у чорну безодню мовчання. Після такої лекції він почував себе пригніченим, приниженим і цілий день не міг позбутися бридкого відчуття власного безсилля.

Тепер з усім тим покінчено, і меч вимушеної балаканини не висів більше над його головою. Тепер він міг турбуватися тільки про те, що йому потрібне, думати тільки про те, що для нього цікаве, а свої думки викладати не випадковими, напихваті, словами, а викінченими реченнями. Його мислення було пов'язане з писанням, одне захочувало друге, одне розвивало друге.

Нарешті починала здійснюватися його багаторічна мрія — бути тільки письменником. Повернувшись із відпустки до Каунаса, він радів і пишався зі свого літературного життя. Навідавшись до Варненаса, він весело пожартував:

— Ех професоре! Як я тобі співчуваю й не заздрю твоїй професорській славі. Ти мусиш цілу годину, а то й дві говорити про якогось жалюгідного письменника або з малого літературного явища роздувати велику проблему. Я хоч пів-уроку міг запитувати учнів — і то набридало гірше гіркої редьки. А говорити дві години — ні, це божевілля!

Ауксе він теж похвалився, що тепер відчуває себе так, пеначе він ожив, і що негайно береться за здійснення своїх літературних задумів.

Ні Варненас, ні Ауксе не розвіювали його надій, хоча обоє боялися, що нещадна дійсність перетворить у прах усі ті його задуми.

Повернувшись до Каунаса, Людас Васаріс одразу ж захотів дізнатися щось і про пані Глауджювенє. Проте ніхто із знайомих нічого про неї не знав. Тому якось по обіді він сам вирішив навідатися до неї. Двері відчинила Аделе й повідомила, що ні пані, ні пана вдома немає. Васаріс на правах давнього знайомого увійшов до їхнього дому й почав розпитувати покоївку, як пані провела літо й чи ожила хоч трохи відтоді, як він її востаннє бачив.

Виявилось, що настрої пані Люції значно змінився. Тижнів зо два вона ще сумувала, не виходила з дому й нікого не приймала, потім одного разу вона їздила у Бірштонас, а провів її додому, вже досить пізно, капітан Райбіс. Наступного дня пані мала живіший вигляд, сама під час сніданку заговорила й запитала, чи дуже вона за цей час постаріла та чи до лиця їй чорна сукня. Потім капітан Райбіс навідувався й частіше. Засиджувався він допізна, а іноді вони вдвох виїжджали на цілий день. Одного разу пані дуже посварилася з паном Глауджюсом. Аделе казала, що їй навіть страшно стало, коли вони сварилися, хоча слів вона добре й не чула. Тепер ось уже цілий тиждень пані немає вдома. А пан позавчора на кілька днів поїхав до Клайпеди.

— О, немає тут нічого хорошого після смерті Вітукаса, — скаржилася Аделе, закінчуючи свою розповідь. — Бозна, чим усе це скінчиться.

Але у Васаріса від тих вісток поліпшився настрій. Того ж дня, пішовши до Гражулісів і розповівши все, почувте від покоївки Гражулісів, він висловив свої міркування:

— Головне, що пані Люція позбулася тієї апатії, відчаю, який міг підкосити її й навіть наштотхнути на думку про самогубство. Капітан Райбіс, очевидно, вмів надзвичайно добре втішати пригнічених горем жінок... Якщо вона посварилася з Глауджюсом і вдвох із капітаном кудись поїхала, то тут пахне розлученням. Нічого кращого я їй не побажав би.

Проте Ауксе не хотіла з ним погодитися.

— Із твоїх розповідей я собі уявляю Глауджювене як жінку з глибокими почуттями і вдачею,— сказала Ауксе.— У таких людей раптові зміни настрою часто не віщують нічого доброго.

— Якими є ці зміни, ми ще точно не знаємо. Щоправда, Люція — жінка, яка має глибокі почуття, але інстинкт життя, бажання жити в ній також дуже сильне. Я думаю, що це її і врятує.

Висловлюючи такі міркування, Васаріс хотів переконати себе, що Люція, зрештою, якось змиритися із життям і не стоятиме більше, немов якийсь мовчазний докір, між ним і Ауксе. Тепер він не ревнував її до капітана Райбіса, не звинувачував у легковажності та в тому, що вона занадто швидко забула своє горе. Тільки при згадці про той вечір, коли вони розлучилися, та про те, з якою огидою вона говорила про своїх залицяльників, лихе передчуття знову стискало його серце. І він нетерпляче виглядав нових звісток.

Минув майже місяць, і Людас Васаріс, з головою поринувши у свою роботу, почав було вже забувати про клопоти Глауджювене. Але одного ранку задзвонив телефон, він узяв трубку і з подивом почув голос пані Люції.

— Пане Людасе,— сказала вона,— я хочу вам нагадати одну вашу обіцянку і скористатися нею. Колись, утішаючи мене, ви сказали, що в разі потреби завжди готові допомогти мені. Зараз настала така потреба, і я прошу вашої допомоги — єдиний і останній раз. Обіцяєте?

— Звичайно. А що за потреба, пані Люціє?

— Прийдіть до мене о восьмій годині. У мене будуть гості. Неодмінно хочу, щоб були й ви.

Це запрошення дуже здивувало Васаріса. Що за гості й частування будуть у пані Люції, коли не минуло й півроку після смерті сина, так болісно пережитої? Як він

міг здогадатися з голосу Люції, вона анітрохи не була настроєна весело провести той вечір.

Рівно о восьмій він подзвонив біля дверей Глауджюсів.

— Ну, Аделе, що це тут у вас сьогодні за урочистості? — скидаючи плащ, розпитував він у покоївки.

Проте Аделе дивилася здивовано й перелякано, очевидно, й сама не розуміючи, що тут діється. Для Васаріса розпочалася загадка тієї ночі, якої він ніколи не зміг остаточно розгадати.

У вітальні ще не було нікого з гостей. Пані Люція сиділа урочисто на дивані й, очевидно, чекала. Була вона вбрана у жалобу, але дуже пишно: сережки, персні, защіпки на черевичках — усе виблискувало при яскравому електричному освітленні. Оголені руки, глибокий виріз на грудях, світлі панчохи різким контрастом виділялися на тлі чорної газової сукні. Людас ще ніколи не бачив у Люції так яскраво підмальованих вуст, такого напудреного обличчя та підкреслено-чорних вій.

Васаріс одразу відчув себе незручно, ступив уперед, а пані Люція простягнула йому руку й посадила в крісло навпроти себе. Васаріс озирнувся. У вітальні стояло кілька столиків, заставлених закусками та чарками. Через розчинені двері він бачив, що і в їдальні стіл був також підготовлений для частування. Тому, не приховуючи свого подиву, він звернувся до господині:

— Я бачу, тут щось схоже на великий бенкет, пані Люціє. З якого ж приводу таке незвичайне свято?

Пані Люція іронічно-гірко посміхнулася.

— Ви ж самі пророкували, що інстинкт життя в мені настільки сильний, що переможе весь біль і відчай. Ось він і переміг. Життя коротке, пане Людасе, потрібно надолужувати згаяний на жалобу час.

З її голосу Васаріс зрозумів, що говорить вона пещиро, але, пригнічений моторошним враженням, уже не хотів ні про що більше розпитувати й чекав, що буде далі.

Незабаром на вулиці загурчав автомобіль і спинився біля дверей. У передпокої задзеленчав дзвінок і залунало багато голосів. До вітальні з гамором увірвався гурт — дві жінки й четверо чоловіків, серед яких Васаріс знав тільки одного капітана Райбіса. Люція не підвелася їм назустріч, тому всі підходили до неї й віталися, стовпившись навколо.

Дві жінки були молоді й гарні, проте їхня поведінка видалася Васарісові досить дивною. Потиснувши руку

господині, вони, в супроводі двох чоловіків, крутнулися навколо, обдивилися всі столи і, посідавши у кутку, закурили цигарки. Господиня їх, очевидно, зовсім не цікавила й тому почували вони себе тут немов у якомусь ресторані чи готелі.

Капітан Райбіс, підсівши до пані Глауджювене, почав розповідати, як він збирав цю компанію, й Васарісові стало ясно, що більшість гостей цього вечора вона бачить уперше.

— Головне, щоб було весело, пані, — виправдовувався капітан, — щоб чоловіки не були йолопами та тюхтями, а дами не бундючилися, ну, і, звичайно, не були занадто гречними... Ці дві — пройшли крізь вогонь і воду, але триматися вміють... — сміявся він, задоволений своєю рекомендацією.

Тим часом до дверей під'їхав другий автомобіль, і невдовзі три жінки й два чоловіки увійшли до вітальні. Вони не одразу здогадалися, хто тут господиня, і, привітавшись із нею, сіли за столики.

— То пригортайте ж їх, пане капітан, — звернулася Люція до Райбіса. — Час біжить швидко — давайте веселитися!

Капітан оголосив, що господиня уповноважила його дбати про гостей, і заметушився: наповнював чарки, захоплювався неактивних.

Підійшли нові гості, прибули і давні знайомі Люції. В їдальні, крім коньяку та домашніх наливок, невідомо звідки взялася і проста горілка. Вже дзвінко лунав жіночий сміх, розмови ставали все гучніші.

Васаріс усе з більшою відразою й навіть обуренням спостерігав за цим бенкетом, який невдовзі мав перетворитися на розбещену оргію. Він не міг надивуватися з такої петактовної поведінки Люції й такої раптової зміни, що сталася в ній. Тому, вибравши нагоду, він звернувся до неї й досить ущипливо попросив вибачення:

— Я бачу, пані, що не зумію пристосуватися до вашого сьгоднішнього товариства, тому хочу з вами попрощатися. Я тут зовсім зайвий.

Але пані Люція якось дивно поглянула на нього й, нервово вхопивши за руку, сказала:

— Ні, ти підеш звідси після всіх! Ти не можеш відмовитися зробити мені цю послугу! Ти хочеш залишити мене одну з цими людьми? Завтра ти все зрозумієш...

Адже й канонік Кімша просив тебе наглядати за мною!.. Сядь сюди, я зараз повернуся.

Вона пішла до гостей, а Васаріс сів у куток, підсунув до себе склянку вина й, не зважаючи на усмішки, що їх посилали йому деякі дами, похмуро чекав, що буде далі.

Незабаром заграли фокстрот, столики висунули в їдальню, і кілька пар пішло танцювати. Васаріс із подивом побачив, що пішла танцювати й пані Люція з одним знайомим йому військовим. Танцювали вони захоплено, майже з азартом, штовхаючи інших. Багато хто посунувся до стінки, інші, вставши з-за столиків, стовпилися на порозі їдальні й дивилися на цю незвичайну пару.

Раптом бліде обличчя Люції ще дужче зблідло, погляд став неживий, а всі її рухи — автоматичні, дерев'яні, хоча й точні. Васарісові, який не зводив з неї очей, здалося, що вона непритомніє. Капітан Райбіс протиснувся з їдальні, несучи склянку вина, але раптом вона оговталася, пройшла ще два тури, потім зупинила свого партнера й сіла біля Васаріса. Дехто з гостей заплодував, капітан Райбіс підскочив із склянкою вина, Люція жадібно випила його, навіть не передихнувши. Гамірливі звуки нового фокстроту перервали коротку мить тиші, нові пари заповнили вітальню, й пані Люція перестала бути в центрі загальної уваги. Вона попросила у Васаріса цигарку, запалила її й, обернувшись до Васаріса, з якимось жорстоким виразом в очах сказала:

— Людасе, ти дуже обурюєшся моєю поведінкою?

Васаріс знизав плечима.

— Пані Люціс, я вже навчився не обурюватися й не засуджувати того, чого не розумію. Для мене все це видається досить дивним і незбагненим.

— Ти думаєш, я забула, що чотири місяці тому тут лежало тіло мого мертвого сина?

— Тому я й не можу пояснити собі всього того, що тут бачу.

— Пояснити?.. Ха-ха-ха!.. Багато чого ти й раніше не міг мені пояснити! Ти самого себе все життя намагаєшся пояснити і не можеш!.. Ох Людасе, нещасна та людина, яка хоче все пояснити!.. Я заздрю божевіллям, яким, мабуть, усе ясно, їхні вчинки, мабуть, ніхто не намагається пояснити. Ми з тобою, Людасе, були дуже розумні в молодості, а сьогодні вишіймо за божевілля!

І, раптом підхопившись, вона голосно вигукнула:

— Панове! Геніальна думка! Найщасливіші люди на світі — це божевільні, бо їм усе ясно і їхніх вчинків ніхто не пояснює! Я пропоную випити за божевільля, панове!

І вона так цокнулася об Васарісову склянку, що половина хлопнула на підлогу, а решту вона перехилила собі в рот, демонстративно відкинувши назад голову й піднявши руку.

Важко навіть уявити, що зчинилося після тих слів! Напівп'яних гостей охопили невимовні радощі і майже шаленство. Пити за божевільля, до того ж маючи перед очима такий трагічно-звабливий зразок божевільля! Виходить, усе дозволено, все виправдовується! Чоловіки репетували й вигукували, жінки вигукували й верещали, справжній божевільний хаос запанував на цьому страхітливому бенкеті.

Раптом піаніст голосно загравав якийсь дивний незнайомий танок. Пронизливі, уривчасто-різкі звуки із завиванням виривалися з відкритого рояля, й здавалося, що струни обірвуться, не витримавши того шаленого ритму.

Дві дами, ті, що першими приїхали разом з чотирма кавалерами, протиснулися на середину вітальні й, піднявши руки, стали плескати в долоні й притупувати у такт музиці.

— Панове, розійдіться! — вигукнув якийсь кавалер у фраці. — Зараз демонструватиметься найновіший танок — сучасний канкан! Відійдіть, будь ласка, назад! Станьте у два кола! Перший рухається праворуч, а другий ліворуч!.. Кожен танцює як хоче! Починаємо!.. Раз, два, три!

Обидві танцюристки кинулись імпровізувати цей екстравагантний канкан, час від часу піднімаючи свої сукні й високо закидаючи ноги. Два кола кружляли в протилежні сторони, а танцюристи змагалися між собою у невимушеності жестів, пози й міміки.

Пані Люція і Людас Васаріс, всіма залишені й забуті, спостерігали за цим лиховісним танком. Васаріс злякався, що Люція через свої свавільні примхи знову викине якийсь несподіваний сюрприз. Але вона стояла спокійно, прихилившись до бильця дивана, і бридка зневага до присутніх світілася в її очах. Сильно затягуючись, вона палила цигарку й іноді попивала вино. Нарешті їй, очевидно, набридло дивитися на п'яних шалених людей, вона сіла на диван і показала Васарісові на місце поруч.

— Посидьмо тут, Людасе, доки ці навіжені дуріють. Я зараз почувую себе спокійніше, і можу зібратися з дум-

ками. А це не завжди вдається мені останнім часом. О господи! Яке дивне й бридке створіння — людина. Хіба я коли-небудь повірила б, якби мені сказали, що після смерті Вітукаса його мати буде вештатися з чужими людьми, влаштовуватиме оргії й витанцювуватиме фокстроти? Скажи, Людасе, звідки це в мені?

— Від болю, пані Люціє, — відповів Васаріс.

Вона печально всміхнулася.

— Добра ти, Людасе, людина, коли кажеш, що від болю, а не від розпусти. Кожен з цих навіжених певен, що я бридка, розбещена жінка. Один Райбіс трохи знає мене, але й він у глибині душі зневажає. Он як умліває від того, що ця красуня поклала йому на шию свою голу руку! Я певна, що тепер йому зовсім не до мене... Гидота, все гидота!

Така її відвертість була до болю жорстока. Згадати смерть свого сина за обставин цього вечора, усвідомити все своє приниження й ганьбу, лічити моменти, коли скочуєшся в безодню, з якої немає рятунку, — ні, це був відчай, у якому найбільша ницість і героїчний подвиг, зло й добро, смерть і життя втрачають будь-яку відмінність. І коли б Васаріс ясніше зрозумів це, він побачив би, яка небезпека нависла над пані Люцією. Але того вечора він цього не зрозумів.

Божевільний канкан тривав і далі, а пані Люція, засунувши свою руку під лікоть Васаріса, закинула голову на спинку дивана й, приплющивши очі, сказала:

— Коли побачишся з капоніком Кімшею, не розкажуй йому з подробицями про цей вечір. Просто скажи, що Люце запросила кілька знайомих, які затіяли навіть пустощі, але її так і не змогли розважити. Скажи, що ми говорили й про нього, що я згадувала його добрим словом, що він мені був, як рідний батько, і я його любила, мов батька. Адже правда, Людасе, хороший у мене дядько?

— Дуже хороший. Тільки я боюся, що не скоро побачу його. Краще було б, коли б ви самі написали йому пару слів.

— А я думаю, що ти його невдовзі побачиш. Я передчуваю, що він скоро приїде до Каунаса. Шкода, що я не зможу з ним побачитися.

Все це Люція говорила дуже просто, й Васаріс лише згодом зрозумів страхітливий зміст тих слів. Але тоді він

думав, що вона знову збирається кудись їхати, тому й скликала стільки гостей, ніби бажаючи показати, що вона не така вже сентиментальна й що смерть сина не підкосила її.

Вона знову випила ковток вина й вела далі:

— Отак життя рухається по колу, як оцей божевільний танок — в одних в один бік, у других — у другий... До речі, скажи, Людасе, чи ти справді любиш Ауксе Гражуліте?

Запитання було настільки несподіване, що Васаріс навіть здригнувся й, ніби не зрозумівши, глянув на пані Люцію.

— Можеш мені признатися цілком щиро, — сказала вона. — Я не ображуся. Адже й я любила не тільки тебе. Хіба ти не міг, забувши мене, покохати гарну, розумну дівчину? Ми все-таки з тобою друзі, і я хочу, щоб ми залишилися ними навіки.

— Так, пані Люціє, я люблю її, — признався Васаріс.

— Дужче, ніж мене в ті часи?

Через звуки рояля він ледве почув те питання.

— Як вам сказати?.. В ті часи між вами і мною стояли семінарські мури, моя сутана, юнацька недосвідченість, а тепер між мною і нею немає ніяких перешкод. Всі вони усунені, зруйновані.

— Невже всі? — запитала вона, й Васарісові здалося, що в її голосі забриніла лиха насмішка. — А коли б я взяла та й стала поміж вами. Не ревнощами, не інтригами і взагалі не по-життєвому, а з того світу, мов привид, мов страшна примара, яку ти постійно відчуватимеш поряд. Скажімо, я накладу на себе руки й перед смертю вчиню таке заклинання: він не любив мене живою, то нехай же полюбить мертву й нехай він не знаходить щастя з іншою, знаючи, що я його любила, а мене вже немає навіки! Правда ж, Людасе, трапляються такі випадки, коли ми тільки тоді жалкуємо за якоюсь річчю, коли її безповоротно втрачаємо?

Моторошно стало Васарісові од тих слів. Адже Люція говорила те саме, що він почував останнім часом, про що думав не раз. Невже справді його з Люцією поєднує таємничий зв'язок, який після її смерті ще зміцнів би? Але невідомо що, можливо, інстинкт самозбереження, мов навмисне, змушував тепер Васаріса не вірити, що Люція може померти. Та й говорила все це Люція зовсім про-

сто, свідомо лякаючи його. «Коли б вона думала про саможубство, то не казала б про це»,— думав Людас.

Він обвів поглядом зал, залитий яскравим світлом, де не було жодної тіні, і йому здалося, що смерть тут просто неможлива. Гості тепер уже спокійно танцювали танго, інші, відпочиваючи, сиділи за столиками в їдальні, пили, їли, курили, розмовляли.

— Ой, не лякайте мене, пані Люціє! Я не дуже забобонний, але привидів боюся! Щоправда, вашого, може, й не з'якався б. Із вас все-таки вийшла б дуже вродлива примара.

Пані Люція пасупила брови й прикусила губи.

— Котра тепер година? — запитала вона, раптом забравши руку.

— Чверть на четверту,— відповів Васаріс, подивившись на годинник.

— Дякую. Пора гостям уже й розходитися.

Вона більше нічого не сказала, підвелася й пішла до їдальні.

Васаріс бачив, що вона чомусь образилася, але не зрозумів, чому саме.

Тепер він міг би йти додому, але не йшов, ніби щось очікуючи. Йому здавалося, що ось-ось хто-небудь викине екстравагантний номер або спалахне скандал. Проте час минав, а все було тихо, спокійно. Одні ще танцювали, інші сперечалися або філософствували, ще інші, усівшись на дивані або відкинувшись на килимі, фліртували та обіймалися з дамами, які вже не соромилися ні розмов, ні пози.

Пані Люція ходила з кімнати в кімнату, підсідаючи до своїх гостей, але було видно, що вона вже нудьгує й ветерилляче жде чогось. Зморшка між її зсунутими бровами не розходилася, стиснуті губи ще іноді кривилися в роблену усмішку, але погляд був різкий і суворий. Здавалося, що пані Люція ладна когось вилаяти і тільки чекала зручного моменту.

Нарешті близько п'ятої години гості почали розходитися. Обидві танцюристки з чотирма кавалерами поїхали першими. Вітальня швидко опустіла. Люція нікого не затримувала.

Людас Васаріс, пам'ятаючи її бажання, чекав, щоб попрощатися останнім. Незатишно й моторошно здавалося в безладді цих опорожнених кімнат. Він підійшов до пані Люції і, вклонившись, сказав:

— На добраніч, пані. Я, здається, ненароком образив вас своїм жартом. Прошу вибачити, за таких обставин важко контролювати свої думки.

Вона, нічого не сказавши, простягнула йому руку. Підкорившись раптовому пориву, він притиснув її до вуст, а Люція, як колись, обняла його й поцілувала. Він відчув, що її обличчя й губи були прохолодні.

Згодом Васаріс із великим соромом і каяттям пригадував, як тієї ночі, повертаючись додому, він засуджував пані Люцію й майже зневажав її, підозрюючи, що вона хоче відновити з ним давні стосунки й знову заманити його в сіті своїх прив'ялих чар.

XXV

Васаріс повернувся додому близько шостої години й одразу ж ліг, але спав неспокійно. У голові мелькали хаотичні уривки картин минулої ночі, у вухах лунали звуки музики, п'яні вигуки, слова пані Люції. Все це іноді зникало, віддалялося, але через хвилину знову заливало його якоюсь фантазмагоричною хвилею образів і нещодавно пережитих вражень.

Через деякий час йому здалося, ніби він зовсім прокинувся й, ні про що не думаючи, дивиться, як ранкове світло проникає крізь віконні завіси, розливається по стелі кімнати й вертикальними смугами відбивається на протилежній стіні. Й раптом він бачить, що з-за цих смуг, ніби з-за якогось завівала, увіходить пані Люція й тихо ступає до його ліжка. Він виразно бачить, що вона в тій же самій чорній газовій сукні, що в її вухах виблискують ті самі сережки і що її обличчя дуже бліде. Вона наближається до його ліжка, спиняється, потім повертається і зникає крізь іншу стіну.

Охоплений жахом, Васаріс схопився з ліжка й ніяк не міг переконатися, що це було: сон, галюцинація чи якесь телепатичне видіння. В усьому тілі він ще почував заціпеніння і втому, ранок був холодний і похмурий, тому, недовго думаючи, він знову ліг і цього разу міцно заснув.

Розбудив Васаріса сильний, безперервний стук у двері. Відчинивши, він побачив перелякану, задихану Аделе і страшний здогад блискавкою освітив усе.

— Що, пані?..— крикнув він, навіть не стямившись, як запитати.

— Так, пані... О господи..., Поспішайте, пане, швидше!..

— Що таке?.. Що з пані?.. Та кажіть скоріше!..

— Померла!.. Пані померла!.. О господи!.. Поспішайте, пане, швидше!..

Васаріс відчув, що обличчя в нього похолело, машинально провів він долонею по лобі й, ніби під гнітом непосильного тягара, сів на ліжку. Потім запитав, чи викликали лікаря, чи повідомили панові Глауджюсу у Клайпеду. Все уже було зроблено. Аделе пішла, й Васаріс почав швидко вдягатися.

Прийшовши у дім Глауджюсів, він застав у вітальні того самого лікаря, якого бачив тут після смерті Вітукаса.

— Що з нею, пане доктор? — коротко запитав він.

— Серце, — неохоче відповів лікар. — Останнім часом вона пережила багато моральних потрясінь та фізичних недуг... Ненормальний спосіб життя. Йї потрібен був відпочинок, спокій, а тут, самі бачите, така ніч — не витримало...

Вони увійшли до кімнати Люце, й Васаріс побачив її. Вона лежала на кушетці вже прибрана, зі складеними на грудях руками, вдягнена у те саме вбрання, у світлі панчохи й черевики з блискучими пряжками, у вухах сережки, персні на пальцях. Її обличчя було біле, мов папір, але його вираз був незвичайний і страшний. Рот Люції був напіврозтулений, щоки позападали, губи скривилися в один бік, повіки не зовсім прикривали очі. Можливо, через освітлення або через особливе затінення, а може, й самі собою ці риси склалися в якусь моторошну посмішку, в якусь багатозначну, але таємничу гримасу.

Васаріс не міг відірвати очей від цього ще недавно вродливого, а тепер так нещадно викривленого смертю обличчя й іноді почував такий жах, що в нього майже темніло в очах і волосся на голові ставало дибки. Зробивши велике зусилля волі, він підійшов до тіла Люції і, ніби навіки прощаючись з нею, торкнувся її блідих рук. Дивний холод відчув він у своїй долоні і поспішив відійти назад.

У вітальні він знову звернувся до лікаря:

— Докторе, скажіть, певже вона й справді померла своєю смертю?

Лікар низав плечима.

— Звісно! А як же інакше?.. Серце... Вона вже давно скаржилася... Ненормальний спосіб життя...

Але Васаріса мучили сумніви. Йому здавалося, що такий вираз обличчя може бути тільки в самогубця, який в останній час мусить стерпіти все пекло моральних і фізичних мук через зневагу до життя і жорстокий глум із нього, а може, й з самого себе.

Він вийшов до їдальні, покликав Аделе й почав розпитувати, хто і як застав пані неживою. Виявилося, що першою помітила нещастя сама Аделе. Коли гості розійшлися, пані ще якийсь час ходила по кімнатах, потім пішла до своєї спальні, взявши із собою склянку вина й наказавши служницям іти спати. Аделе й Текле одразу ж лягли й заснули. Аделе прокинулася о десятій годині, одяглася й почала прибирати у вітальні. Зайшовши до їдальні, вона помітила, що з-під дверей спальні ще видно електричне світло. Вона обережно прочинила двері, щоб погасити його, але раптом побачила, що пані лежить не в ліжку, а на кушетці. Вона одразу відчула нещастя, бо пані лежала дуже скорчившись і одна рука в неї спускалася майже додолу. Переконавшись, що пані нежива, Аделе голосно закричала й одразу привела до спальні Текле. Вони вдвох прибрали пані й зібрали уламки скла, бо склянку було кинуто на підлогу і вона розбилася. Аделе одразу кинулася дзвонити лікареві, але телефон було вимкнено і станція не відповідала. Тоді вона побігла до лікаря й привела його. Лікар оглянув пані й сказав, що вона померла від серцевого приступу. Ще він наказав добре вимити підлогу на тому місці, де було розбите скло. Потім Аделе телеграфувала хазяїну й побігла повідомити йому, Васарісові.

Вислухавши цю розповідь Аделе, Людас уже майже не сумнівався, що Люція отруїлася, а лікар, як добрий приятель сім'ї, придумав версію про хворобу серця, щоб уберегти покійну та її чоловіка від зайвих пліток.

Тим часом прийшло кілька родичів Глауджюса, які зайнялися різними приготуваннями, й Васаріс, пересвідчившись, що він тут непотрібний, пішов звідти.

Тепер він відчував за собою єдиний обов'язок — повідомити страшну звістку каноніку Кімші. Васаріс пішов на пошту, склав телеграму й повернувся додому. Бо що він міг робити в квартирі Глауджюсів, тепер йому зовсім чужій? Вдома він намагався з усіма подробицями пригадати Люцію від того моменту, коли вчора, увійшовши до

вітальні, побачив її — пишно вбрану, готову до прийому гостей.

Тепер, перед лицем смерті, а точніше самогубства Люції, вся її вчорашня поведінка й кожна дрібниця набула очевиднішого, жорстокого змісту. Васаріс дивувався, розкаювався й звинувачував себе: як він міг не зрозуміти і не вгадати наближення цієї катастрофи? Ці незвичні гості, цей мінливий настрій Люції, цей тост за божевілья і, зрештою, багатозначна розмова під час лиховісного танку — все це було підготовкою й досить прозорим натяком на страху готовність померти.

Після обіду Васаріс поспішив до Гражулісів. Ауксе злякано слухала цю незвичайну новину. Вона теж була схильна до думки, що Глауджувене померла не від хвороби серця, а отруїлася. Людас змовчав, що Люція загрожувала йому посмертним коханням і як вона сьогодні вранці привиділася йому, очевидно, в хвилину своєї смерті. Та й сама Ауксе, пригадавши попередні побоювання Васаріса, здогадувалася, як тепер приголомшила поета ця страхітлива смерть жінки, що глибоко любила його.

Закінчивши розповідь про події тієї ночі й ранку, Васаріс похмуро замовк, поринув у себе, на запитання відповідав неохоче й ні в які розмови не вдавався. Ауксе, яка уважно стежила за ним, жодного разу не помітила на собі його лагідного погляду, яким він звичайно згладжував усі непорозуміння й заповнював усе невисловлене й замовчене. Тепер від нього віяло якимось холодом, немов подихом якоїсь чужої душі, і цього не можна було пояснити ні втомою, ні величезним нещастям, ні болем. І коли Васаріс, ніби ніяковіючи чогось, попрощався й пішов, уперше похмурий неспокій заворушився в її серці.

А він, повернувшись до своєї кімнати, тинявся з кутика в куток, сидав і знову схоплювався, ніби щось старанно обмірковуючи, але в його лові не було жодної виразної думки. Всю його свідомість, усе його ество пополнила єдина ідея — Люце, яка кохала його, яка являлася йому в житті у стількох подобах, — її вже більше немає. Як найбільша логічна суперечність в його голові не вкладалася думка, що ця чарівна жінка, чий прохолодний поцілунок він ще почував на своїх устах, лежить мертва із страшною гримасою вимушеної смерті на обличчі.

О шостій вечора прийшов листоноша і вручив йому лист. Васаріс подивився на конверт і обімів: він пізнав почерк Люції. Тремтячими пальцями він розгорнув аркуш

панеру і подивився на підпис. Так, Люція. Він сів до столу й почав жадібно читати.

«Уявляю твій подив, дорогий Людасе, коли ти візьмеш цей лист у руки. Тоді уже все звершиться, ти будеш схвилюваний, а може, й обурений таким безглуздом вчинком, а я... Де буду тоді я? Ну, та не хочу розжалоблювати тебе ніякими сентиментальними словами. Я тепер міркую дуже ясно й тверезо і хочу, щоб останній мій лист свідчив про мене краще, ніж більшість моїх вчинків, особливо останніми днями.

Недавно я розмовляла з тобою по телефону і знаю, що сьогодні ввечері ти прийдеш. Тільки зараз у мені виникло бажання написати тобі листа, якого ти одержиш після моєї смерті. Листа я вкину ввечері. Покінчу з собою, коли розійдуться гості і попрощаюся з тобою,— найпізніше о восьмій годині ранку, а листа ти одержиш того ж дня, але, звичайно, пізніше.

Чому я тобі пишу? Ти, як поет, може, подумаєш, що задля ефекту, задля незвичайного враження. Подумати тільки! Лист від самогубиці! Ніби якийсь зв'язок між двома світами, рука, простягнена з труни... Але ні. Мені до всього цього тепер байдуже, а дивувати вас, живих, я тепер зовсім не хочу. Пишу тобі, як давньому приятелю, як людині, яку я колись любила, та й тепер усе ще люблю. Я хочу тобі ще раз подякувати за те, що ти мене розумів і не насміхався з мене, як більшість інших моїх шанувальників, і не брехав мені, наче любиш мене.

І ще ось чому. Роздумуючи про обставини своєї смерті, я починаю боятися, що добровільність мого відходу з життя може бути прихована. Я здогадуюся, що наш лікар, до якого, звичайно, звернуться передусім, бажаючи вберегти мене від пліток, а Глауджюса від неприємностей, вигідає яку-небудь невинну причину моєї раптової смерті. Мене це, звичайно, мало турбує, але, не знаю чому, я неодмінно хочу, щоб ти знав, як я вмираю, і ніколи не мав щодо цього ніяких сумнівів. Я хочу, щоб для тебе моя смерть не була оточена ніякою брехнею, ніякими лицемірними поясненнями. О сьомій чи восьмій годині завтра вранці я візьму чарку червоного вина, піду до своєї кімнати, всиплю отруту, ляжу на кушетку і вип'ю її. Отрута в мене надійна, діє майже миттєво. Стрілятися я не хочу: гамір, кров, крім того, ніколи не можеш бути певна, що не промахнешся.

Сьогодні ввечері ти, звичайно, дивуватимешся з моїх

гостей, з пригостання і з мене самої. Тут я вже тобі нічого не поясню. Думай, що хочеш. Та чи ж я кінець кінцем знаю? Може, я захочу розлучитися зі своїм життям у таку мить, коли ще раз побачу всю його порожнечу, а може, спокушуся ефектом, театральною сценою? Подумати тільки! Носила жалобу після смерті сина, цілу ніч пропичала у п'яній компанії, а провівши гостей, отруїлася!.. Чому один раз у житті не зробити для себе такої насолоди? Багато хто вважає мене багатою, гордою папі, а мало хто, може, ніхто, не знає, що в глибині душі я почуваю себе скривдженою, приниженою, зневаженою і зацькованою, мов вулична кішка... То чому ж в останню годину не зробити мені такого королівського жесту?

Але я починаю гарячкувати, а збиралася писати холодно й розумно. Що тобі ще сказати? Сподіваюся, що ти й так усе зрозумів, хоча й не знаєш усіх причин мові смерті. А їх не одна. Вагаюся, чи сказати тобі ще одну таємницю. Після смерті сина я довідалася, що мій дядько — це мій батько!.. Справді, неначе в якійсь комедії... Втішаючи мене, він сам признався. Бідолашний старий, як він помилився! Після всіх катастроф ось тобі, Люце, втіха: ти дочка ксьондза каноніка! Я його, звичайно, не засуджую й не тому накладаю на себе руки... Але знаєш, Людасе, ця, можна сказати, дрібниця показала мені, що моє життя вже з самого початку було самим великим непорозумінням. Ця дрібниця остаточно переплутала всі мої думки, і я вже не знаю, з чого слід було б починати. Я не мала права народжуватися, то навіщо тут іще борсатися й намагатися вхопитися за щось? Однак признаюся тобі, що мені безмежно жаль його, того дядька-батька, і я жахлива егоїстка, коли завдаю йому такого удару. Але яка йому, зрештою, радість від мене такої?

Бере мене спокуса написати тобі кілька теплих, щирих слів, які запали б тобі в серце, і ти згадував би мене довго-довго. Ет, навіщо це все! Адже що в нас залишилося спільного? Кільканадцять годин життя. Не варто! Я сама знаю, як недовго пам'ятають живі про мертвих. Зрештою, ми сьогодні ще побачимось. Може, я тобі щось і скажу — хороше чи погане — ще не знаю.

Ось мій лист і закінчений. Прощай, Людасе, тепер уже навіки.

Люція»

Васаріс довго не міг одірватися від того листа. Перечитав його кілька разів і все ще вилловлював з нього очима окремі фрази, окремі слова. «Так ось яка була Люція!» — вражався він, але яка вона була — визначити не міг. Цей лист, такий безнадійний і жорстокий, ніби заспокоїв його, розрадив, надав йому сил. Він побачив, що Люція мала неначе якусь програму своєї смерті. Вона намірилася її здійснити — і здійснила. Кожне виконане завдання, навіть якщо воно таке жахливе, дає нам момент своєрідного задоволення. Тому і в Людаса Васаріса якимось наче відлягло від серця; він поклав лист, одягнувся і вийшов у місто. Йому захотілося дізнатися, що робиться в квартирі Глауджюсів, чи вже спорядили Люцію, чи вже йдуть люди попрощатися з покійною.

Так. Тротуар біля будинку був уже всипаний ялиновими вітами, на вулиці стояли два чорні автомобілі, а в двері під'їзду входили й виходили люди. З почутих слів він зрозумів, що доступ до тіла покійної вже розпочався. Разом з іншими він непомітно увійшов у дім, де його стільки разів зустрічали як бажаного гостя. Цього разу його ніхто не зустрів.

У вітальні, на підвищенні, в дубовій труні лежала Люція. Учора на цьому ж місці і в цей самий час вона чекала гостей. Тепер навкруг неї у високих свічниках горіло багато свічок, і їхній гіркуватий запах розливався по кімнаті. Багато зела і квітів у жовтуватому освітленні на чорному тлі завіси жалобно прикрашали високе ложе Люції.

Важко було розгледіти її обличчя. Крізь пальмове листя, крізь тремтливе полум'я свічок іноді виднілося її чоло і знову зникало в затінку. Жодного разу Васаріс не побачив її рот. І коли він згадував ту глумливо-іронічну посмішку, що викривила їй губи і так злякала його сьогодні вранці, йому здалося, що вона навмисне ховає своє обличчя за фестонами білого серпанку.

Простіші жінки ставали навколішки, хрестилися й молилися, глибоко, багатозначно зітхаючи, пани й пані вільно вклонялися труні й ставали попід стінами із зосередженим виглядом. Одні з жахом дивилися на покійну, інші ставали навшпильки, намагаючись востаннє побачити відому на все місто красуню. Цього разу перемога смерті лякала кожного.

Уклонившись труні, Людас Васаріс вийшов надвір. Ве-

ликий неспокій стискав йому серце. Люція, вже майже помираючи, ще раз сказала, що любить його, і він думав про ту любов. Дивно думати про любов, джерело життя, перед лицем смерті. Кажуть, що кохання сильніше, ніж смерть. Що ж залишилося від кохання Люції, коли вона померла?

Наступного дня о четвертій годині Люцію Глауджювене проводжали тією самою дорогою, що й її сина, до костюлу. Багато людей ішло за труною, ще більше людей юрмилося на тротуарах. Похоронні пісні та звуки маршу жалібно віддунювали в затихлій вулиці. Васаріс, приєднавшись до гурту проводжаючих, побачив багато знайомих Люції, побачив і пана Глауджюса, який важко ступав, низько похиливши голову.

Серед супроводу йшов і канонік Кімша. Один тільки Васаріс знав, чому старий не вбрався у стихар, не одягнув чорної ризи й сам не провів своєї вихованки останньою дорогою по цій землі. Йшов канонік, важко зігнувшись, низько схиливши голову, й було видно, як важко гнітить його тягар довгого життя.

Наступного ранку о дев'ятій годині відбулася урочиста похоронна відправа, але служив її не канонік Кімша. Зігнувшись, сховавши обличчя в долонях, сидів він на лаві в пресбітерії й не вставав навіть під час читання євангелія. Він терпів кару за гріхи молодості, в яких давно вже розкався, й тому не міг зрозуміти, чому він живий, а вмерла вона, ні в чому не винна Люце.

Коли Люцію поховали і всі, виконавши свій обов'язок, поспішали розходитися, Васаріс ненароком опинився поруч з каноніком Кімшею.

— Ксьондзе канонік, — заговорив він, — дозвольте висловити вам моє глибоке співчуття. Смерть Люції не тільки для вас, її опікуна, але й для нас, її знайомих, була несподіваним і болючим ударом. Нещасна вся сім'я Бразгісів.

Коли Васаріс озвався до каноніка, той злякано подивився на нього, наче не розуміючи, чого від нього хочуть. Нарешті він отямився:

— А, це ти... Прийшов провести?.. Ну, що ж... Така воля божа... Мене ось, старого, тримає на цьому світі, а її, молоду, покликав до себе. А винен же я!..

— В чому ж ваша вина, ксьондзе канонік? Ніхто тут не винен.

— Сам господь мене судитиме за мій найбільший гріх,— урочисто мовив канонік.— А винен тут і ти, але й то, мабуть, знов-таки через мене.

— Не розумію, в чому ж наша вина.

— Я ж бачив, що дівчина закохалася в тебе. Треба було мені забрати тебе з семінарії й зробити з тебе іншу людину. А то з тебе теж який тепер ксьондз? Все було б інакше.

Нічого не сказав на це Васаріс. Він пригадав тільки, що його любить Ауксе. Але цей спогад не зігрів його серця.

Канонік Кімша став розпитувати Васаріса про останні дні життя Люції, але в подробиці не вдавався. Важко було здогадатися, чи виникали в нього якісь сумніви щодо того, як насправді померла його дочка. Ні словом не прохопився він і про серцевий приступ, не дивувався і її раптовою смертю.

Васаріс попросився з ним, передчуваючи, що більше їм, мабуть, уже не доведеться побачитися. Зігнувшись під важким тягарем життя, канонік Кімша пішов до залізничної станції.

А Людас Васаріс повертався додому мимо спустілого й тепер зовсім йому чужого дому Глауджюсів. Усі вікна були відчинені. Текле вибивала на балконі килими, а двірник змітав з тротуару притоптані ялинові віти.

XXVI

Провівши Люцію на кладовище, Людас Васаріс відчув, що й у нього закінчився цілий період життя. Померла жінка, яка першою пробудила колись серце його, недосвідченого, наївного семінариста, викликала в ньому бурхливі почуття, першою поставила перед ним велике питання життя. Відтоді й досі ще він вагається і терзається, шукаючи шляхів до визволення з тих лабет, які нищили його особистість і творчість. Протягом довгих років Люція любила його, хоча їхні життєві шляхи, перехреснюючись тільки на короткі моменти, йшли у протилежному напрямку: його — до визволення, її — до смерті.

Тепер, коли Люції вже не стало, Людас Васаріс відчув навколо себе і в самому собі холодну німу порожнечу. Самогубство Люції та її посмертний лист неначе відхилили якусь завісу, за якою крилося багато дивовижних речей, але тепер уже нічого того не залишилося. Все це було в

минулому, Люція його кохала, вона багато блукала й помилялася, вона багато страждала, вона була надзвичайно мужня. Думаючи про те, що Люція залишилася в минулому, навіть зникла, Васаріс пригадував її слова, що ми лише тоді жалкуємо за чимось, коли безповоротно втрачаємо його.

Саме так він тепер сумував за Люцією. Можливо, не стільки за нею самою, скільки за тим душевним станом, за тим спокоєм, який був порушений її самогубством. Смерть Люції викликала в ньому неначе якийсь страх, ніби він і справді був винуватцем тієї катастрофи. Адже коли б він зумів підійти до Люції як добрий друг, належним чином зрозумів її, відгадав, що в ній діється, може б, нещастя й не сталося.

Крім того, він тепер знав, що Люція тільки його одного глибоко любила, від їхнього першого знайомства й до самого кінця. І останнє їхнє зближення минулого року тепер набуло зовсім іншого значення; це була не розвага пустотливими пристрастями, а потреба серця закоханої жінки.

Тому тепер його мучило питання, чи має він право кохати іншу жінку й шукати в житті щастя — так, ніби нічого й не сталося. Тепер він бачив, що священство розлучило його з першою жінкою, яка любила його, і, можливо, це було причиною її загибелі. Священства він недовзі позбавився, але перша помилка все одно залишилася непоправною. То чи ж не нависло над ним якесь прокляття, яке затьмарюватиме кожную яснішу годину його життя і мститиме не тільки йому, але і тій, з якою він спробував пов'язати свою долю?

Так сформулював тепер Васаріс колишнє своє передчуття, ще коли Люція була жива: її нещастя стоятиме перешкодою між ним і Ауксе. Так само й слова Люції про те, що вона, немов примара, переслідуватиме його, змусять після смерті покохати себе, тепер неначе здійснювалися в переживаннях цих днів, сповнених жалоби і смутку. Насправді це були останні відлуння минулих почуттів у ту пору, коли закінчувався цілий період життя Васаріса, і в його душі, приголомшеній самогубством Люції, ці почуття ще раз ожили тривожними сумнівами та загрозливими видіннями. В цей час знову проявилася та, вихована семінарською дисципліною, боязка чутливість, що колись змушувала його просиджувати годинами в пустій папівтемній каплиці, в Калнінаї — страждати через

своє знайомство з баронесою, а за кордоном — через свою самотність.

А життя навколо текло своїм звичним руслом, ніби й справді нічого не сталося. Навіть близькі знайомі Васаріса не здогадувалися, що діється в нього на серці. З Варненасом він часом зустрічався, але про це нічого не говорив. Стріпайтіс був уже в Америці, М'яшкенаса він бачив тільки здалеку.

Іноді Людас навідувався до Гражулісів, але інтимних розмов з Ауксе уникав. Він хотів тепер наодинці з собою пережити біль після смерті Люції.

Ауксе розуміла, які тривоги гнітять Людаса. Вона бачила, що холод, яким повіяло від нього після смерті Люції, не дозволяв їй наблизитися до нього й допомогти йому розсіяти ту тривогу. Вона, щоправда, почала непокоїтися, передбачаючи, які випробування й небезпеки має витримати їхнє кохання, але, з другого боку, вона сподівалася від того випробування й багато хорошого. Пізнавши Васаріса, вона побачила, що любов до Люції все ще лежить у нього глибоко в серці, і що він сам не розібрався добре у своїх почуттях, коли казав, що кохає тільки її, Ауксе. А тепер, після смерті Люції, мало статися одне з двох: або він переживе свій біль і всім серцем звернеться до неї, Ауксе, або переконається, що не любить Ауксе і ніколи не любив. Тому вона відійшла вбік, вирішивши чекати ознак на такі чи інакші зміни.

Тим часом Васаріс після різдва старанно взявся за перо. Йому хотілося швидше закінчити нову драму, яка мала знаменувати й новий період у його творчості — поворот до реального життя, до насущних потреб народу і суспільства. Спогади про Люцію вже не викликали в ньому неспокою і поганих передчуттів. Він уже міг спокійно думати про ту катастрофу й тверезо оцінювати її причину.

Минуло півроку після смерті Люції. Навесні драму було вже закінчено. Полегшено зітхнувши після цієї роботи, Васаріс став частіше бувати в Гражулісів, слухати гру Ауксе, вести докладні розмови про нові справи та питання.

Трохи згодом Ауксе радісно помітила, що в настрої Людаса відбулися значні зміни. Тривоги, викликані смертю Люції, здавалося, були вже пережиті. Він тепер про це вже більше не говорив, не почувалося в ньому колишньої холодної замкненості, а в його погляді Ауксе знову

почала читати те, про що не говорили його слова. Їхні стосунки знову стали близькими й щирими, як і колись, але вирішального питання: як бути далі,— Людас, очевидно, ще унікав.

Одного разу він, прийшовши до Гражулісів, вийняв із кишені аркуш паперу й, показуючи Ауксе, сказав:

— Дивись, Ауксе, цей декрет засуджує мене, мою поведінку й мої твори. Цей листок паперу для мене — все одно, що Рубікон для Цезаря. Коли переступиш його, назад дороги вже не буде. Цезар вагався, а все-таки переступив і переміг. А мені як поводитися?

Хоча Васаріс говорив жартома, Ауксе бачила, що справа тут, мабуть, серйозна. Однак, продовжуючи історію Цезаря, пожартувала й вона:

— Легенда свідчить: коли Цезар завагався, чи переступати йому Рубікон, його підбадьорила якась світла істота, мабуть, його муза. Віддай цю роль мені. Покажи, що це за папір.

— Папір цей, Ауксе, написаний по-латині,— пояснив Васаріс, розгортаючи аркуш на столі.— Уже тому ти не можеш для мене виконати роль музи Цезаря, що погано знаєш латинську мову.

— Ну, годі про Цезаря, на якого ти, до речі, зовсім не схожий! Хто й що тут пише тобі?

— Це папір з єпархіальної курії. Єпископ наказує мені носити сутану, поселитися біля костюлу, виконувати реклекції, читати брєвіарій, не відвідувати театру, а всі свої твори віддавати на перегляд духовній цензурі. Як ти гадаєш, не замало цього?

— Серйозно?.. Ти не жартуєш?..— здивовано запитала Ауксе.

— Нітрохи. Правду кажучи, я вже давно чекав такого паперу!

— Ну, я ніколи не думала, щоб серед духовного начальства були такі обмежені люди.

— Чому обмежені? — не погодився Васаріс.— Ці вимоги цілком логічні. Коли б я мав намір залишатися ксьондзом, то виконував би їх і без цього наказу. Цього вимагає проста логіка життя.

Ауксе знову здивувалася:

— Давати на контроль свої твори й не ходити до театру в наш час? Яка ж тут логіка?

— А ось яка! Духівництво повинне бути чисте й дисципліноване, якщо воно хоче бути сильним і керувати

життям. А воно хоче цього. Духовне начальство повинне одразу ж прибирати до своїх рук кожного, хто починає сходити з колії священницького сану. А хто вже звернув або не хоче підкорятися його законам, будь ласка — ска-тертю дорога! На жаль, начальство так не діє. Воно за-надто часто терпить різні компроміси й порушення свя-щенницьких законів, якщо це йому вигідно з іншого по-гляду. А тих, хто недвозначно й відкрито хоче вийти з невідходящого для себе стану, воно переслідує й засу-джує. Тут криються всі непорозуміння, обмеженість і фа-натизм. Я не заперечую проти внутрішнього порядку духівництва й суворих вимог до тих, хто хоче в ньому залишитися, але тим, хто хоче зняти із себе сан, я раджу чинити опір, а при потребі й боротися. В наш вік терпи-мість повинна бути не милостинею, не ласкою чи послу-гою, не компромісом, а правом та обов'язком. Ми всі люди!

Проте Ауксе на ті його рішучі слова скептично посміх-нулася:

— Добре тобі так розумувати й схвалювати вимоги до духівництва, коли сам ти вже майже визволився з його лабет. Але згадай про тих, хто не такий щасливий, як ти, й не може піти слідом за тобою. Вони хоч-не-хоч залиша-ться у священницькому сані до смерті. Ось їм треба, щоб священницький тягар не був вічний.

— Так от тільки заради них, Ауксе, й потрібна рефор-ма! Нехай їм буде відкритий шлях у життя чи до якоїсь іншої корисної праці.

— Так і бути! — погодилась Ауксе, не бажаючи біль-ше сперечатися з Людасом.— Кінчаймо ці розмови. Хо-чеш, заграю тобі прелюдії Чюрльоніса?

Але Васаріс хотів сказати ще щось із того, що його хвилювало.

— Постривай, Ауксе, я твою музику дуже люблю, але сьогодні у мене важливий, вирішальний день. Поговорімо ще трохи. Я хочу, щоб ти мене дуже добре зрозуміла.

Він пройшов пару разів по кімнаті. Ауксе раптом зане-покоїлася й чекала, що він іще скаже.

— Із твоїх слів, Ауксе,— почав Людас,— я бачу, що ти мене вважаєш тепер мало не влаштованою людиною, якій усе ясно, для якої боротьба й блукання вже позаду, а залишається тільки, зручно вмостившись, писати драми та поезії. Тому ти мене називаєш щасливцем, якому інші можуть позаздрити...

— Ну, не лови мене на слові! Так добре про тебе я не думаю.

— А все-таки... Ти і кожен, хто так міркує, дуже помиляється, Ауксе. Я тепер переконався, що ким би я не був, мені однаково не уникнути внутрішньої боротьби, сумнівів і страждань. Та, зрештою, чи й потрібно від них утікати? Я думаю, що ні. Без внутрішньої боротьби й страждань немає творчості. Тільки той митець, який постійно горить і відновлюється, може творчо виявити себе.

— То залишайся ксьондзом. Зможеш терзатися все життя!

— Ні, це зовсім інше, Ауксе! Коли я був ксьондзем, боровся і страждав, почувавши себе не на своєму місці через свою внутрішню дисгармонію, — це був егоїстичний біль, порпання у собі, самоаналіз. Після визволення я боротимуся за принципи, за життєві права й порядки, а може, й просто за шматок хліба... Але гадаю, це буде змістовніша боротьба не тільки для мене, але й для інших.

— Так, Людасе, — погодилась Ауксе. — За все це слід боротися. Тільки мені здається, що ти змальовуєш собі цю боротьбу в занадто похмурих тонах.

— Так, я готовий до всього! Шлях, на який я ступив, буде важкий, але звертати з нього я не наміряюся. Як-що ж не витримаю, доведеться піти вслід за Люцією.

— Ну що це ти верзеш, — навіть здригнувшись, заперечила Ауксе. — Знай, що перемагає лише той, хто не сумнівається в своїй перемозі й не думає ні про які катастрофи.

— Я це кажу тому, Ауксе, що хочу запитати в тебе, чи наважишся ти піти зі мною навіть таким шляхом, де нас чекатиме вбогість, ненависть, зневага, переслідування й навіть катастрофа?

Почуття великої готовності заповнило груди Ауксе. Твердо дивлячись йому в очі, вона відповіла:

— Так, Людасе. З тобою я, не вагаючись, погоджуся піти навіть таким шляхом.

Обоє замовкли, але одне одного зрозуміли і без зайвих пояснень.

— Ну, то заграй Чюрльоніса, — попросив Васаріс.

Вийшовши від Гражулісів, він захотів трохи прогулятися, бо день був по-весняному вабливий, теплий і погожий. Він перейшов через Лайсвес алею, повернув на проспект Вітаутаса й невдовзі опинився біля кладовища.

Буйно розпустилися зелені бруньки на деревах та кущах, пахли квіти, щебетали в гілках пташки. Цвинтар перетворився в веселий, сповнений життя сад.

Васаріс увійшов крізь хвіртку, повернувшись ліворуч і незабаром зупинився перед могилою Люції Глауджювене. Чудовий мармуровий хрест і сірий гранітний надгробок прикрашали місце вічного спочинку Люції. Мов огонь, вигравали на сонці золоті літери. Схиливши голову й зіпершись об металеві ґрати біля могили, Васаріс якось ненароком подумав, що жовті безсмертники із Зоряної Гори, які так любила Люція, дуже пасували б до тих золотих літер і сірого граніту...

Повернувшись додому, він сів за стіл, і, відкинувшись на спинку стільця, поринув у роздуми.

Подумки він перебіг усе своє життя від найперших дитячих спогадів: як він злякався хмарок, що пливли в небі, як із Зоряної Гори дивився на гайок, у якому водилися гадюки, а по той бік гаю виблискував світлий палац, і як під час нічлігу в нічній пітьмі його зачарувало багаття, розкладене батьком.

Потім він на березі Шяшупе виспіває першотравневі революційні пісні, потім у семінарській каплиці вислуховує монотонний голос духівника. Кафедральна Незнайомка і Люце, й перша меса, ох, така важка й заплутана!..

Васаріс підвівся з-за столу й довго ходив по кімнаті.

В його уяві повільно пропливає калінаїнаське життя з усіма подробицями. Спокусливий сміх баронеси та її безтурботні розмови тепер викликають лише смутну посмішку на його обличчі. Бідолашна баронеса!..

Далі його спогади вже переганяють одне одного, все наближаючись, усе більше поспішаючи, аж до тієї миті, в якій зосереджується вся сучасність. Ніби якесь павутиння, ще в'ються врізнобіч його переживання й турботи останніх років, але вони вже тануть у далині, бліднуть і зникають у світлі визволення, що знову заливає все.

Васаріс сідає до столу, розгортає перед собою написаний латинською мовою лист із курії, бере аркуш паперу й великими літерами починає писати:

Курії Енської єпархії Людаса Васаріса

З А Я В А.

З М І С Т

Йонас Ланкутіс. Роман
В. Міколайтіса-Путінаса
«В тіні вітарів» 3

ДНІ ВИПРОБУВАНЬ 14

ЖИТТЯ ЙДЕ 238

ВИЗВОЛЕННЯ 458

Винцас Юозович Миколайтис-Путинас

В ТЕНИ АЛТАРЕЙ

Роман

Перевод с литовского Н. А. Непорожней

Киев
Издательство
художественной литературы
«Днипро», 1985
(На украинском языке)

Редактор *Л. О. Носенко*
Художник *В. М. Флакс*
Художній редактор *В. С. Мігченко*
Технічний редактор *О. М. Грищенко*
Коректор *Т. В. Карбовича*

Інформ. бланк № 2122.

Здано до складання 01.08.84. Підписано до друку 26.12.84.
Формат 84 × 108/32. Папір друкарський № 2. Гарнітура
звичайна нова. Друк високий. Ум. друк. арк. 36,12.
Ум. фарб. відб. 36,328. Обл.-вид. арк. 40,286. Тираж
50 000. Зам. 5-85. Ціна 2 крб. 60 к.

Видавництво х́удожньої літератури «Дніпро», 1985 р.
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

З матриць Головного підприємства республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 252057, Київ,
вул. Довженка, 3 на Київській книжковій фабриці.
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Міколайтіс-Путінас В. Ю.

М59 В тіні вітарів: Роман / Перекл. з лит. Н. Непорожньої; Передм. Й. Ланкутіса.— К. : Дніпро, 1985.— 683 с.

В центрі роману доля Людаса Васаріса, селянського сина, наділеного поетичною душею та безперечним талантом. На вимогу батьків він вступає до семінарії і стає ксьондзом. Але і семінарія, і подальше життя кидає Васаріса у вир нерозв'язних суперечностей і, зрештою, приводить до рішення зректися духовного сану.

М $\frac{4702360200-089}{M205(04)-85}$ 154.84

С(Лит)

**ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»**

*Готуються до друку
1985 рік*

СЕРІЙНІ ВИДАННЯ

«РАДЯНСЬКЕ ОПОВІДАННЯ»

**Таджицьке радянське оповідання
Киргизьке радянське оповідання**

«ВЕРШИНИ СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА»

**Мухтар Ауєзов.
Шлях Абая. Роман.
(З казахської)**

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

**Насірдін Байтеміров.
Сито життя. Роман.
(З киргизької)**

**Хамід Гулям.
Безсмертя. Роман.
(З узбецької)**

**Ілляс Ефендієв.
Сказання про Сарикейнек і Валеха.
Роман. Повість.
(З азербайджанської)**

**Мустай Карім.
Довге, довге дитинство.
Повість.
(З башкирської)**

**Грант Матевосян.
Ми і наші гори.
Повісті.
(З вірменської)**

**Габіт Мусрепов.
Солдат із Казахстану. Роман.**

Бирова Миколаївича-Глинча Б ТИХИ БИБЛІА

2кР6.60к.